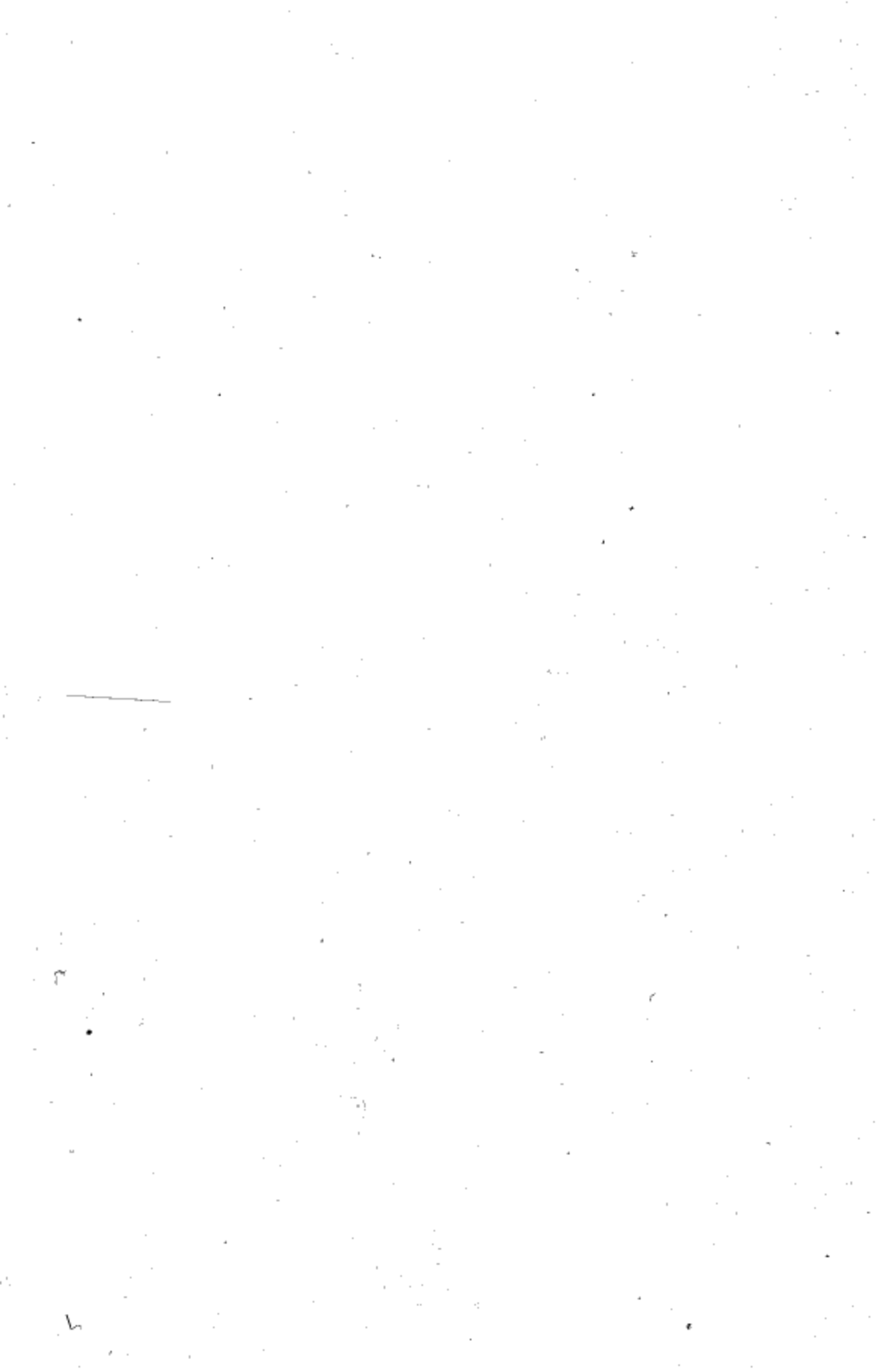

Class 499.211 No. B28
Presented by no. 210L
v. 2

R. H. BARTLETT COLLECTION
ON THE PHILIPPINES NO:

210L

DE BARE'E-SPREKENDE TORADJA'S

VAN

MIDDEN-CELEBES

DOOR

N. ADRIANI,

AFGEVAARDIGDE VAN HET NEDERLANDSCH BIJELGENOOTSCHAP
OP MIDDEN-CELEBES

EN

ALB. C. KRUIJT,

ZENDELING-LEERAAR VAN HET NEDERLANDSCH ZENDELINGGENOOTSCHAP
OP MIDDEN-CELEBES.

~~~~~  
**TWEEDE DEEL.**  
**LAND- EN VOLKENKUNDE**  
~~~~~

BATAVIA
LANDSDRUKKERIJ
1912.

INHOUDSOPGAVE.

BLADZ.

- XIV. Huwelijk**..... 1
Schaamtegevoel, 1. — Geslachtsrijpheid. Menstruatie, 3. — Coitus, Clitoris, Schaamharen, 4. — Seksueele omgang vóór het huwelijk, 4. — Waarom de man het meisje vraagt, 7. — Waar de man zijne vrouw zoekt, 7. — Verboden huwelijken, 8. — Moraamboelangi, 9. — Niet gewenschte huwelijken, 11. — Ongehuwde vrouwen en mannen, 11. — Verloving, 12. — Middelen om liefde te wekken, 13. — Huwelijksaanzoek, 14. — Mompakareme, 17. — Het tijdstip van de huwelijksluiting, 18. — Mpawawa, 18. — Mebolai, 21. — Mantoedoemaka, 23. — Bruidschat, 23. — De vrouw wil niets van den man weten, 26. — Bezoek van de jonge vrouw aan hare schoonouders, 27. — Verhouding van den man tot zijne schoonouders, 27. — Verhouding van man en vrouw, 29. — Polygamie, 31. — Polyandrie, 33. — Echtscheiding, 34.
- XV. Zwangerschap en geboorte**..... 37
Het verlangen naar kinderen, 37. — Meerdere of mindere vruchtbaarheid der vrouwen, 37. — Misgeboorten en tweelingen, 38. — Middelen om zwanger te worden, 39. — Gebruik van abortieve middelen, 39. — Heeft men liever meisjes of jongens? 41. — Bevruchting, 42. — Zwangerschap, 43. — De bevalling, 44. — Vertraagde uitdrijving. Wijzen van geboren worden, 45. — Placenta, 48. — De vrouw na hare bevalling, 49. — Het verwarmen der kraamvrouw, 50. — Bezoek aan de kraamvrouw, 51. — Loon voor de helpster, 52. — Zoogen, 52. — Spenen, 53. — Geschenk bij de geboorte van het eerste kind, 53.
- XVI. Het kind**..... 55
Kindersterfte, kindermoord, vondelingen, 55. — Het kind in de wieg, 56. — Wiegeliedjes, 58. — Sarong als wieg, 61. — Teekenen aan het lichaam van een kind, 61. — Schijnverkoop van het kind, 61. — Het kind voorspelt zijne wijze van sterven, 62. — Moworaaketanoana, 62. — Voor het eerst naar beneden, 62. — Haarsnijden, 64. — Hoe de kinderen gedragen worden, 64. — Naamgeving, 64. — Keuze van den naam, 65. — Pompeindo, 67. — Adoptie. Wie adopteeren, 69. — Weigering tot afstand van een kind, 69. — De overdracht van het kind, 70. — Het pleegkind gaat nu en dan naar zijne ouders kijken, 70. — Verhouding tusschen pleegkind en pleegouders, 70. — Het pleegkind in erfzaken, 71. — Wanneer het pleegkind zijn recht op de erfenis zijner aangenomen ouders verliest, 71. — Opvoeding. De wil der kinderen is geldend, 72. — Beschaamd en bang maken, 72. — Aankweeken van moed, 73. — Het kind leert zichzelf, 74. — Het nut van het kind in het huishouden, 76. — Besnijdenis, 77. — Tandens wisselen en tanden korten, 78. — Doorboren der ooren, 80. — Het branden van litteekens, 80. — Schoonheidsvlekken, 80.

XVII. Lijkbezorging..... 81

1. Dood en Begrafenis, 82.

De Toradja vindt den dood onnatuurlijk, 82. — Het voorbeschikt zijn van den dood, 83. — Oorzaken van den dood, 84. — Voortekenen van den dood, 85. — Het beweenen van den doode, 87. — Het sterven in eens andermans huis, 89. — Wat er na het overlijden geschiedt, 89. — Het maken van de kist, 90. — Het afleggen van het lijk, 91. — Het bewaken van een lijk, 92. — Het statiebed (batoewali), 94. — Het kisten, 95. — Het afsnijden dergemeenschap (motompo), 95. — Wijzen van begraven, 96. — De gang naar het graf, 97. — Terugkeer van het graf, 98. — Welke dooden niet worden begraven, 99. — Bewaken van het graf, 101.

2. Rouw, 101.

Algemeene rouw, 101. — Bijzondere rouw, 103. — Mowoe-rake, 104. — Voorloopig afleggen van den rouw, 104. — Het menschenoffer bij den rouw, 105. — Het einde van den rouwtijd, 109.

3. De ziel na den dood, 109.

Algemeene voorstelling van het leven hiernamaals, 109. — Gedachten van de ziel na den dood, 110. — Het zielenland, 111. — Zielen, die niet naar het zielenland gaan, 113. — De kraamvrouwen-ziel, 113. — De doodenstad, 114. — Wat er van de ziel wordt, 115. — Verhalen van bezoeken van levenden aan het doodenrijk, 116.

4. Doodenoffers, 118.

Het doel der doodenoffers, 118. — Het feestterrein en de hutten, 119. — De gasten, 120. — Zij, die de beenderen der dooden bijeenhalen, 121. — De tijdverdeeling van het offerfeest, 122. — Het verzamelen der doodsbeenderen, 123. — Wat er met de beenderen gebeurt, 123. — Haar en nagels in de plaats van de beenderen, 124. — Het geleiden der zielen naar het zielenland, 124. — Het zingen in den avond, 125. — Het verdeelen der loonen, 126. — De beenderen worden weggebracht, 126. — Ontstaan van het groote doodenfeest (tengke), 127. — Verschil tusschen de beide vormen van doodenoffer, 128. — Voorbereiding tot het tengke, 130. — Het oproepen van de zielen der afgestorvenen, 130. — De katafalk voor de dooden, 131. — Het aankleeden der beenderen-pakken, 132. — De doodenmaskers, 133. — Wat met de pakken beenderen gedaan wordt, 134. — De dienstdoende priesteressen, 134. — De litanie der dooden, 135. — De tengke-zang, 137. — Het wegbrengen der dooden naar het zielenland, 139. — De laatste dag van het feest, 140. — Het doodenfeest bij andere Toradja-stammen, 142.

XVIII. Huizen en dorpen..... 147

Wonen in grotten, 147. — Men bouwt groote huizen, 148. — De Toradja heeft geen verstand van huizen bouwen, 148. — Het hout der huizen, 149. — De palen der woningen, 150. — De constructie van het huis, 151. — Waarop men bij het bouwen heeft te letten, 153. — Goede en slechte dagen, 154. — Richting van de nok, 155. — Het dekken van het dak, 156. — De trap en de haard, 158. — Huisinrichting, 159. — Huisinwijding, 162. — Het omvallen van een huis, 164. — Het dorp, 164. — Het stichten van een dorp, 165. — Namen van dorpen, 166.

XIX. Huisdieren..... 168

De buffel. Zijn buffels oorspronkelijk in Midden-Celbes? 168. — Buffels vinden wegen, 169. — Het tam maken der buffels, 170. — Het gebruik,

- dat men van den buffel maakt, 173. — Herkenningsteekens, 173. — Het slachten van buffels, 175. — Het medicineeren der buffels, 176. — Het varken, 177. — De hond, 178. — Andere huisdieren. Hoenders, 181. — Geiten, 182. — Katten, 182.
- XX. Huisraad en wapens**..... 184
 De haard, 184. — Het vuur, 186. — Het slaapperel, 187. — Allerlei mandjes op de tonete, 187. — Draagmanden, 188. — Geweren, 190. — Zwaarden, 191. — Middelen om een zwaard te keuren, 193. — Lansen, 194. — Het schild, 194. — Pijl en boog, 195. — Wapenrustingen, 195.
- XXI. Voedings- en genotmiddelen**..... 196
 De maaltijden, 196. — De toebereiding van de rijst, 198. — Groenten als toespis, 199. — Vleesch als toespis, 200. — Andere graansoorten als voedsel, 202. — Knolgewassen als voedsel, 203. — Sagoe, 203. — Suiker, 206. — Palmwijn, 206. — Het destilleeren van zuren palmwijn, 209. — Sterke drank uit rijst bereid, 210. — Sirih-pinang, 211. — Pinang, 212. — Gambir, 213. — Kalk, 213. — Tabak, 213. — De voorwerpen, welke bij het sirih-kauwen worden gebruikt, 214.
- XXII. Kleding en versierselen**..... 217
 Het dragen van foeja en van katoen, 217. — Vrouwenkleding (sarong, baadje), 217. — De hoofddoek bij vrouwen en mannen, 219. — De schaamgordel, 221. — De broek (salana), 222. — Het mannenbaadje, 222. — Het oorspronkelijke baadje (amboelea, abe), 223. — De draag- en slaapsarong, 223. — Hoeden, 224. — De buikband en het reukgras der meisjes, 224. — Hoofdversierselen, 225. — Kralen, 226. — Arm- en beuringen, 227. — Andere versierselen, 228.
- XXIII. Landbouw**..... 229
 Legenden omtrent de rijst, 230. — Droge en natte velden, 231. — Rechten op het land, 232. — Zorg voor zaairijst, 233. — Het sterrenbeeld Tamangkapa, 234. — Het bepalen van den geschikten tijd, 238. — Namen der akkers, 239. — De lamo a in het rijstveld, 240. — Het gereedmaken van het rijstveld, 242. — Onderlinge hulp (mesale), 244. — Voorgangers bij den veldarbeid, 245. — Het doen afdrijven van zonden, 246. — Het planten van de rijst (m o m p a h o), 248. — Het omheinen van het veld (m o w a j a), 251. — Wleden (m e w a w o), 252. — Benamingen voor stadiën van rijst en maïs, 253. — Eenige plechtigheden aan de rijst voltrokken, 254. — Dieren, die schade aan de rijst doen, 256. — Regen lokken, 258. — Regen verdrijven, 261. — Tijdrekening, 263. — De maan-dagen, 265. — Namen der dagen bij andere stammen, 268. — De belichaming van de zielestof der rijst, 268b. — Het begin van den oogst, 269. — Oogstmedicijn, 270. — De leidster bij den oogst, 272. — De eerste gang naar het te oogsten rijstveld, 274. — Afsluiten van het dorp, 275. — In de tuinhut, 276. — De rijstmoeder, 277. — Het snijden van de rijst, 280. — Het naar huis brengen van de eerste rijst, 281. — Het voorloopige oogstfeest (m a n g o r e), 283. — Het meten (m o m b a n t o e) in het rijstveld, 284. — Het geïmproviseerde huwelijk tusschen jongens en meisjes, 284. — Het oogsten bij andere Toradja-stammen, 287. — Het oogstfeest, 290. — Het oogstfeest bij andere Toradja-stammen, 291. — Het opschuren van de rijst (m o m p a r i a l a), 293. — Het opschuren van de rijst bij andere Toradja-stammen, 295. — Het halen van rijst uit de rijstschuur, 295. — Maïs en andere gewassen, 296.

- XXIV. Handel**..... 299
- Verhaal van den eersten handel, 299. — Handel binnen den stam, 299. — Handel tusschen verschillende stammen, 300. — Het handelgezel-schap, 301. — Crediet, 303. — Markten, 303. — Vreemde handelaars, 304. — Copra, 305. — Rotan, 306. — Gomcopal (damar), 306. — Andere artikelen van uitvoer, 308. — Handel in rijst, 310. — Waarom de Toradja's handel drijven, 310. — De invloed van het zoeken van bosch-producten op de Toradja's, 311. — Geld, 312.
- XXV. Nijverheid**..... 313
1. Bereiding van boomschors tot kleedingstof, 314.
De boomen van welker bast men foeja maakt, 314. — Voorbe-reidende handelingen met de schors, 315. — Het kloppen van de boomschors, 316. — De nabewerking van de foeja, 318. — De tijd voor het kloppen van boomschors, 320. — De klopwerktuigen, 320. — Het beschilderen van de foeja, 322. — De foeja-bereiding bij de Berg-Toradja's, 325. — De foeja in den handel, 326.
2. Vlechten, 326.
Vlechtmateriaal en voorwerpen er van gemaakt. Pondani, 327. — Lelang, 328. — Didiri en balaba, 329. — Tioe, 329. — Bomba, 330. — Bambuseae, 330. — Roode rotan, wintoe en paka, 331. — Rotan, 331. — Verkoop van vlechtmateriaal en gevlochten voorwerpen, 332. — Vlechtmethoden en vlechtfiguren, 333.
3. Pottenbakken, 335.
De klei, 335. — Het vormen van de klei, 336. — Het bakken der potten, 336. — Het inwijden van 'een pot, 337. — Andere voort-brenghelen van de pottenbakkerskunst, 337.
4. Zoutbereiding, 338.
Het verdampen van zeewater, 339. — Het Inlandsche zout, 340.
5. Suikerbereiding, 341.
De stookplaats, 341. — Het arèn-sap, 342. — De arèn-suiker, 342. — Het inwijden van de stookplaats, 343.
6. IJzersmeden, 343.
Vindplaatsen van ijzer, 343. — Het graven naar ijzererts, 344. — Het smelten van ijzer uit het erts, 345. — Het uitsmeden van het ijzer, 346. — De gereedschappen, 346. — De kwaliteit van het ijzer, 347. — De smeedkunst der Toradja's, 348. — De smederij, 349. — Het animistisch gebruik van ijzer, 349.
7. Kopergieten, 350.
8. Het vervaardigen van vaartuigen, 351.
- XXVI. Jacht**..... 354
- Jachtrechten, 354. — Het hertzwijn, 355. — Het hert, 355. — Voorbe-reiding tot een jachttocht, 356. — Het achtgeven op vogelgeluiden, 357. — De jacht met honden, 358. — Hoe men met het wild doet, 358. — Verboden dingen bij de jacht, 359. — Het blaasroer, 361. — Het jagen op herten, 364. — Scherpe bamboe bij de jacht, 364. — Vallen en strikken, 365. — Lijmstokken, 370.
- XXVII. Vischerij**..... 371
- Fuiken, 371. — Netten, 373. — Inantjo, 373. — Het vangen van paling, 373. — Hengelen, 374. — Mandjoel masapi, 375. — Ka-mande en toewa, 376. — De vischspeer, 376. — Het vangen van uitgelopen vischkuit, 376. — Het Meer te eten geven, 377.

XXVIII. Muziek	379
Trommen, 379. — Bamboe-trompet en triton-schelp, 381. — Bamboe-harp (ree-ree), 381. — Lelo, 382. — Fluiten, 382. — Snaarinstrumenten, 383. — Tonginstrument, 384.	
XXIX. Spelen	385
Naboetsing van het werkelijke leven als spel, 385. — Mogonde, 385. — Moöelengkaroe, 386. — Kinderversjes en telrijmpjes, 387. — Verschillende kinderspelen, 387. — Kuitschoppen, 388. — Tollen, 389. — Motela, 390. — Spiegelgevechten, 390.	
Bijdrage tot de kennis der To Lamoe	392
Grondgebied, 392. — Indeeeling, 394. — Bestuur, 396. — Bevolking, 397. — Terreinbeschrijving, 402. — Landbouw en Cultures, 406. — Mineralen, 410. — Veeteelt, 410. — Gezondheidstoestand, 413. — Veiligheid voor personen en goederen, 415. — Handel en Nijverheid, 416. — Natuurverschijnselen, 420.	

XIV. HUWELIJK.

Schaamtegevoel. — Geslachtsrijpheid. Menstruatie. — Coitus, Clitoris, Schaambaren. — Seksueele omgang vóór het huwelijk. — Waarom de man het meisje vraagt. — Waar de man zijne vrouw zoekt. — Verboden huwelijken. — M o r a m b o e l a n g i. — Niet gewenschte huwelijken. — Ongehuwde vrouwen en mannen. — Verloving. — Middelen om liefde te wekken. — Huwelijksaanzoek. — M o m p a k a r e m e. — Het tijdstip van de huwelijksluiting. — M o p a w a w a. — M e b o l a i. — M a n t o e d o e m a k a. — Bruidschat. — De vrouw wil niets van den man weten. — Bezoek van de jonge vrouw aan hare schoonouders. — Verhouding van den man tot zijne schoonouders. — Verhouding van man en vrouw. — Polygamie. — Polyandrie. — Echtscheiding.

S c h a a m t e g e v o e l.

Voordat wij nagaan hoe een huwelijk wordt gesloten onder de Toradja's, is het van groot belang te weten in hoeverre het schaamtegevoel bij hen is ontwikkeld. Het schaamtegevoel, zich uitende in het aanwenden van kleeding, ontwikkelt zich bij Toradja-kinderen op denzelfden leeftijd als bij andere volken van den Archipel. Meestal beginnen de kinderen kleeding te dragen, voordat hun schaamtegevoel hun dit ingeeft. Dit blijkt hieruit, dat meermalen jongens zoowel als meisjes, die reeds kleederen dragen bij plechtige gelegenheden, zich overigens niet schamen naakt te loopen. Alle Toradja'sche mannen bedekken met de hand hun geslachtsdeel, wanneer zij schaamgordel of broek afleggen bij het baden. De vrouwen hurken eerst bij, of in het water neer en trekken dan haar sarong over het hoofd uit. Bij de Bare'e-Toradja's bestaat bij het baden niet de minste schroom tusschen mannen en vrouwen, en allen baden lustig door elkaar. Bij de Bergstammen (To Napoe, To Bada, enz.) is dit anders; bij hen baden de vrouwen afzonderlijk, en een man loopt een flinke boete op, wanneer hij, eene vrouw ziende baden, niet onmiddellijk op zijne schreden terugkeert. Of wij dit verschil aan meerdere „onschuld” bij de Bare'e-Toradja's moeten toeschrijven, kunnen wij niet bepalen. Er is nog een ander, een groot verschil tusschen de vrouwen der Bare'e-, en die der Berg-Toradja's. De eersten zullen zich de pudenda bedekken, en de borsten onbedekt laten (gehuwde vrouwen nl.). De vrouwen der Berg-Toradja's daarentegen zorgen

altijd zich eerst de borsten met beide handen te bedekken, wanneer zij overvallen worden, terwijl zij er minder om geven dat de pudenda zichtbaar zijn. Hiernaar gevraagd, antwoordden sommigen, dat de vrouw met de pudenda wordt geboren; ieder kent haar dus met dat lichaamsdeel; de borsten komen er eerst later bij, en daarom onttrekt zij die aan het gezicht der mannen.

Bij de Bare'e-Toradja's schamen alleen de ongehuwde meisjes zich voor hare borsten. Wanneer de borsten zich als knoppen beginnen te ontwikkelen (de Toradja noemt dit *bangkoelantjoesoe*, „het-dik worden, zich uitzetten der borsten”), zal het meisje altijd zorgen de borst gedekt te houden, wanneer er mannen in de buurt zijn; is het te warm om een baadje te dragen, dan spreidt zij dit kleedingstuk of ook haar hoofddoek voor de borst uit, (*megompoe*) en houdt de einden er van in de oksels geklemd of slaat ze over de schouders. Ook hierin is veel navolging, want meisjes van tien jaar, bij wie nog geen spoor van ontwikkeling der borsten is te bekennen, bedekken die al zeer zorgvuldig. Het aanraken of betasten van de borsten van een meisje is een strafbaar feit. Men vindt bij de Bare'e-Toradja's alle soorten van borsten, zoowel de kogelvormige (*soesoe mengkanda*), als de platte (*soesoe mobaja*), en kegelvormige (*soesoe mosombi*). Men ziet onder haar staande borsten (*soesoe modoa*) en hangende borsten (*soesoe mosompoe*; bij oudere vrouwen heeten hangborsten ook *soesoe mosompoe*). Borsten met een weinig ontwikkelde tepel heeten *bita*; met den vorm van de uier van een geit *motanooe*. Borsten met een platte aureool noemt men *soesoesoembo*, met een opgewerkte aureool *soesoe magoerigo*.

De Toradja's vertoonen nog eene zekere natuurlijkheid bij het spreken over seksueele zaken. Bij voorkomende gelegenheid schroomt men niet zich te vermaken met aardigheden over sexualia, maar met opzet een vuil gesprek beginnen doen slechts weinigen. Voor het onbedekt zijn der schaamdeelen schaamt men zich in hooge mate, maar overigens spreekt men er over als over ieder ander lichaamsdeel. Vragen hierover worden zoowel door mannen als door vrouwen vrijmoedig beantwoord. Bij de Mohammedaansche Parigiërs en Todjoërs is dit reeds geheel anders; daar wordt een vraag op seksueel gebied, of betreffende geslachtsdeelen dadelijk als een aardigheid opgevat, waarom gelachen wordt, of waarover men zich schaamt. Dat deze preutschheid uit mindere „onschuld” voortkomt is zeker. Een Parigi'sch meisje ontwijkt een man op den weg, maar het leven in Parigi en Todjo is zedeloos, wat van de Toradja's niet dadelijk kan gezegd worden. Wel komt bij de Toradja's veel „vrije liefde” voor vóór het huwelijk, maar altijd toch is een soort liefde de grondslag van den intiem en omgang, en een Toradja'sch meisje zal zich nimmer verkoopen, wat in Parigi en Todjo veel het geval is, met het gevolg, dat venerische ziekten daar onder het volk voorkomen.

Toradja'sche kinderen vertellen met de grootste onbevangenheid

bijzonderheden van eene of andere bevalling, waarvan ze hebben gehoord of die ze hebben bijgewoond, zonder dat ze er iets bijzonders in zien.

Geslachtsrijpheid. Menstruatie.

Wanneer jongens en meisjes tot geslachtsrijpheid komen, wordt hiervan niet door eenige feestelijkheid of eenige ceremonie blijk gegeven. Het vijlen der tanden als teeken van geslachtsrijpheid geldt alleen min of meer van de meisjes; de jongens laten zich meestal eerst de tanden vijlen, wanneer zij trouwplannen hebben; maar vóór dien tijd hebben zij reeds gemeenschap gehad met vrouwen of meisjes. Voor den jongeling is het gevild worden der tanden van een meisje het bewijs, dat met haar liefdesbetrokkingen kunnen worden aangeknoopt. Deze liefdesbetrokking wordt dikwijls reeds begonnen, voordat het meisje menstrueert.

Het is ons uit den aard der zaak niet mogelijk den gemiddelden leeftijd op te geven, waarop een meisje menstrueert (*m o d a a*). Van deze gebeurtenis wordt geen notitie genomen. Wanneer zij in het tijdperk der menses verkeert, doet zij een oude van geklopte boomschors vervaardigde sarong aan, opdat het voor anderen niet blijken moge, dat zij menstrueert; zij is hiervoor beschaamd tegenover de mannen.

Gedurende de menses is haar geenerlei ding verboden, zij gaat voort met hare dagelijksche bezigheden, alleen mag zij met een sarong aan, waaraan menstrueel bloed kleeft, niet in of bij een tabaksveld komen, want dan zou de tabak doodgaan. Zulk een met menstrueel bloed bevleete sarong gebruikt men ook als middel om wilde varkens buiten het rijstveld te houden; het kleedingstuk wordt dan in stukken gesneden, en met die stukken worden de gaten, door varkens in de omheining van een rijstveld gemaakt, dichtgestopt. De varkens zullen dan niet meer door die gaten gaan (¹). Ook mag eene menstrueerende vrouw niet deelnemen aan eene vischpartij, waarbij de visch met verdoovende middelen (*k a m a n d e e n t o e w a*) wordt bedwelmd; zij mag zelfs niet eten van op deze wijze gedooide visch.

Het menstrueel bloed heet *t o b e l a* (een wisselwoord voor *d a a* „bloed”) en wordt beschouwd als onreinheid, die uit het lichaam wordt verwijderd. Sommige ouden beweren, dat in vroeger tijd de mannen menstrueerden, maar dat zij, omdat zij het menstrueel bloed niet goed konden verbergen, deze hebbelijkheid aan de vrouwen hebben overgedaan, door haar op de kuit te slaan.

(¹) Volgens anderen behoeft dit niet juist een met menstrueel bloed bevleete kleedingstuk te zijn. Ieder afgedragen kleedingstuk kan hiervoor dienen. Men noemt dit *n d a p o w a o e n i k a* „aan iets laten ruiken”. Het varken, de lucht van menschen ruikende, zal niet meer door het gemaakte gat durven gaan. In Saoesoe. Parigi en Todjo mag een menstrueerende vrouw geen saus van kokosmelk maken. Dit zou een voorschrift zijn van Baginda Ali en Patima.

zij hem weg te gaan; of zij dreigt het vuur te zullen doen opvlammen (m a n t a m b o e a p o e); sommigen varen zelfs tegen het jonge mensch uit. Van belooning voor het uitoefenen van den bijslaap is nimmer sprake. In het algemeen laten zich de meisjes 's nachts bezoeken, omdat dit voor haar de weg is om een man te krijgen. Zij geven zich meestal ook alleen over, tegen de belofte van te zullen getrouwd worden. Het huwelijk is de beste verzekering harer toekomst en het vernederende bewustzijn van door niemand tot vrouw te worden begeerd, maakt dat Toradja'sche meisjes in het algemeen blij zijn als ze kunnen trouwen. Meestal komen zij daarvoor rondweg uit, bijv. in opmerkingen als: „Mijne zuster of mijne vriendin is al getrouwd, ik nog niet”; of „ik krijg toch nooit een man”. Dat vaak nuttigheidsoverwegingen den doorslag geven bij de keus van den man door het meisje, blijkt uit het voorbeeld eener jonge Pebato'sche, die door een neef en door een ander was ten huwelijk gevraagd, en die den ander koos, want dan had zij een neef (die haar, als zoodanig toch moest helpen waar 't noodig was) behouden en een man gewonnen, wat niet het geval zou zijn geweest, als zij den neef had getrouwd.

Meermalen gebeurt het, dat een jongeling reeds een ander bij het meisje vindt. Bestaat er tusschen beide jongelieden nog geen bijzondere verhouding, dan gaat de laatste weg. Zijn er echter tusschen het meisje en den laatstkomende reeds trouwbeloften gewisseld, dan geeft zulk een ontmoeting aanleiding tot een scène, tot een gevecht, tenzij zij er geen ruchtbaarheid aan willen geven, uit vrees voor bespotting na ontdekking.

Wanneer het jongemensch het meisje, met wie hij in vrije liefde leeft, stellig belooft haar te zullen huwen, en hij houdt die belofte niet, dan maakt het meisje dit openbaar. Meestal loochent de man in het begin, maar wanneer de zaak voor de gezamenlijke oudsten wordt besproken, moet hij ten laatste wel bekennen. Hij moet dan het meisje huwen of eene boete betalen.

Op onze herhaalde vraag of de ouders van het meisje niet boos worden, wanneer zij iets bemerken, antwoordt men steeds: „hoe zouden zij boos worden, zij zijn er ons in voorgegaan”. In Lage en bij andere slavenhoudende stammen, bij wie de afstand tusschen slaven en vrijen even groot is, worden de vrije meisjes door ouders en broeders strenger bewaakt, „opdat men door het meisje niet te schande gemaakt worde”. Wanneer een jongeling bij een vrij meisje wil komen, durft hij haar dit niet zelf zeggen, maar neemt daartoe een der slavinnen van het meisje in den arm, die hij daarvoor een klein geschenk geeft in gambir of sirih; hij zegt bv.: „ik wil vanavond wat gaan praten met N. N.; zeg haar dit, maar zeg het haar in het geheim, en wacht mij dan aan het venster op”. Het jongemensch staat dan in het donker dichtbij het huis te wachten. Wanneer alle bewoners ter rust zijn gegaan, zegt de slavin bijv.: „ik ga even naar buiten”. Zij gaat nu het jongemensch halen, en beiden gaan in een sarong gewikkeld in huis. Daar een van de bewoners van het huis wakker kan zijn, zegt de slavin iets, bijv.: „wat is het donker”, opdat men aanstonds

wete, dat het een huisgenoot is, die binnenkomt; zoo sluipt het jongemensch in het vertrek van het meisje.

Niet alleen jongelingen, maar ook getrouwde mannen brengen dikwijls van deze nachtelijke bezoeken aan meisjes of ongetrouwde vrouwen. Soms heeft een vrouw er niet op tegen, dat haar man zulks doet (bijv. wanneer zij niet spoedig zwanger wil worden, wanneer zij lang ziek of ziekelijk is, enz.) maar zij eischt, dat hij het haar zegt, wanneer hij zoo iets doet. Bij de To Pebato zegt men, dat de adat aan de vrouw het recht geeft om haar man in de Achillespezen te hakken, als hij thuis komt van zulk een nachtelijken tocht, waarvan zij niet weet. Of dit wel eens is voorgekomen, kunnen wij niet constateeren, maar wij waren er wel getuige van, dat de man na zulk een avontuur niet malsch ontvangen werd door zijne vrouw. Rammelen met het brandhout, met de dingen smijten, een kookpot breken en dergelijke zijn de gewone bewijzen van haar misnoegen. En meermalen gebeurt het, dat de vrouw haar man na zulk een incident niet bij zich wil ontvangen, en niet voor hem wil koken, dan nadat hij haar een *douceur* (*p o l a n g a r i*) heeft gegeven.

Wordt een meisje door dezen geheimen omgang zwanger (men noemt dit *m o m p a k a b a g a*, een minder nette uitdrukking voor „bezwangeren”), dan moet zij openbaren wie de vader van het kind is. Deze wordt dan gedwongen de aanstaande moeder te huwen, of een boete te betalen. De boete bestaat uit twee buffels. De eene buffel heet dan *p e l o g e s i*, „voor het bemodderen” nl. van het huis door zijn herhaalde nachtelijke bezoeken; den anderen buffel noemt men *p e r i k a t i* „voor het afkeerig maken”, nl. van de mannen voor de zwangere vrouw, zoodat zij niet spoedig een anderen vrijer zal krijgen.

Dit vrije verkeer tusschen jongens en meisjes is ook de reden, dat vele mannen in de kracht van hun leven uitgeput zijn. Wij moeten dit opmaken uit het feit dat menigmaal mannen van 30—40 jaar bij ons zijn geweest met het verzoek om geneesmiddelen tegen impotentie, blijkbaar een gevolg van uitputting. De bedoelde mannen waren allen van den Lage stam. Door de meerdere gemakkelikheden van het leven van deze Toradja's, veroorzaakt door het houden van slaven, schijnen zij zich veel over te geven aan wellust, mede omdat de gelegenheid zoo gemakkelijk is, door de vele slavinnen. Bij de To Pebato zijn de weinige slavinnen nagenoeg allen hoeren (*).

Ten einde het zingenot te verhoogen komt bij een enkelen Toradja-

(*) De invloed van het slavenhouden op het zedelijk peil van een volk komt vooral uit bij de To Napoe, een volk, waar meer slaven dan vrijen zijn. Als krijsgesvangenen bracht men meestal vrouwen en kinderen mede. Voor slavinnen zijn in den seksueelen omgang met mannen geen beperkingen, en dit alles heeft een stempel van zedeloosheid op het gansche volk gedrukt. Deze losheid van zeden is ook van invloed geweest op het huwelijk in de verboden graden, zoodat het in Napoe voorkomt, dat een oom of tante met een neef of nicht huwt, iets waarvan iedere Bare'e-Toradja gruwet.

stam het mutileren van den penis voor. Wij kunnen dit met zekerheid zeggen van de To Bada, een der Berg-stammen, maar wij hebben ook gegevens, waaruit blijkt, dat bijv. Parigiërs eveneens deze gewoonte kennen. De To Bada gebruiken kleine fijne staafjes uit schelp geslepen of vervaardigd van goud. Ze worden ingebracht boven de uretra, soms tot drie van deze staafjes. Andere stammen legden bij onderzoek naar deze mutilatie een grooten afkeer er van aan den dag.

Waarom de man het meisje vraagt.

De Bare'e-Toradja's hebben ook nagedacht over de omstandigheid, dat het steeds de man is, die het meisje ten huwelijk vraagt en niet andersom. Zij vertellen hieromtrent, dat in den beginne de goden (I a m o a) aan man en vrouw ieder evenveel rechten, voorrechten (a d a) hadden gegeven, ul. aan ieder twee. Het gevolg hiervan was, dat de man niet tot de vrouw ging en de vrouw niet tot den man, omdat beiden evenveel rechten hadden en ze niet voor elkander wilden onderdoen. Toen hebben de goden een der rechten van den man aan de vrouw gegeven, zoodat deze drie en de man er één had. Hierdoor komt het, dat de man om de vrouw moet vragen, omdat zij meerdere rechten heeft (wij zullen beneden zien, dat de vrouw bij de Toradja's inderdaad de voornaamste in het huwelijk is).

Naast dit algemeen verspreid verhaal bestaat een andere meer lokale vertelling als pendant. In den ouden tijd kregen de inwoners van een dorp aan de Posso-rivier twist met elkaar: de mannen zeiden, dat de vrouwen niet buiten hen konden; de vrouwen daarentegen beweerden, dat de mannen het niet buiten haar konden stellen. Om deze strijdvrage op te lossen gingen de mannen aan den linkeroever van de Posso wonen, en de vrouwen aan de rechterzijde. En toen geschiedde het, dat na slechts weinige dagen, de vrouwen naar de mannen overzwommen. De plek, waar dit zou moeten zijn geschied, heet tot op den huidigen dag Pantako, „komen om iemand (iets), dien (dat) men noodig heeft”.

Waar de man zijne vrouw zoekt.

In het algemeen zoekt een jongmensch of man zijn vrouw zoo niet in het eigen dorp, dan toch in een dorp van den eigen stam. Weinig komt het voor, dat een man in een anderen stam huwt. Zijne familieleden zullen hem zooveel mogelijk in zijn eigen dorp doen huwen, want de man woont, zooals wij beneden nader zullen zien, bij zijn vrouw in. Door een huwelijk in het dorp houdt men hem dus bij zich. Velen ook zijn er op gesteld hun zoon te doen huwen met een broers-, of zusterskind, en wel in de eerste plaats, opdat de erfenis van de familie in dezelfde handen blijve. Huwelijken buiten den stam zijn meestal een gevolg van eenig lang verblijf in den vreemde, waardoor men met meisjes van dat land kennis heeft gemaakt. Alleen huwelijken tusschen Bare'e-Toradja's en

Berg-Toradja's komen weinig voor. Slechts hier en daar is een Berg-Toradja met een Bare'e-meisje gehuwd, en hij verkeert dus in den stam zijner vrouw. Men weet bij ondervinding, dat zulke mannen hunne vrouwen vaak in den steek laten. Het *mombeporongo*, „onderling (in verschillende stammen) huwen”, is een bewijs van de vriendschappelijke verhouding tusschen die stammen, en aangezien de verhouding tusschen de Berg- en de Bare'e-Toradja's over het geheel niet zeer vriendschappelijk is, verklaart zich bovengenoemd verschijnsel hieruit van zelf.

Verboden huwelijken.

Verboden huwelijken zijn die van broer en zuster, van vader of moeder met kind en van oom met nicht of tante met neef. Huwelijksgemeenschap tusschen twee menschen, die in pasgenoemde verhouding tot elkaar staan, wordt met den dood van beiden gestraft (zie „Bloedschande” onder Hfdst. „Begrippen van Recht”).

In het algemeen zijn huwelijken verboden, waarin beide partijen tot elkaar staan als vader (grootvader) en moeder (grootmoeder) tot kind (klein-kind). Men rekent deze verhouding uit tot in vele graden, waar wij, Europeanen, niet meer spreken van familieverwantschap. Als een neef zijn oom aanspreekt, zegt hij *tama*, welk woord vroeger „vader” heeft beteekend, maar nu alleen verstaan wordt in den zin van „oom”. Bij enkele stammen zegt men *papapapaba'a* (1). Informeert men echter naar iemands familieverhouding, dan zal een neef van zijn oom zeggen: *koepopapa* „ik heb hem tot vader”. Dit zegt ook een kind van den *germain* neef van zijn vader, en dit gaat zoo in het oneindige voort; iemand uit een voorgaand geslacht wordt *tama* of *papa* genoemd door iemand uit een volgend geslacht der familie. Zoo ook in het vrouwelijke. Van een tante sprekende, zegt men steeds *ine* of *nene*, „moeder”, of *ineba'a*; terwijl *tete*, dat meer bepaald „tante” beteekent, weinig wordt gehoord. Een kind noemt eene vrouw uit een voorgaand geslacht dus *ine* „moeder” (waar wij spreken van achternicht, enz.). Ligt er nog een geslacht tusschen, dan wordt zij *toea*, „grootmoeder” genoemd. Zoo spreken ooms (tantes) van hun neven (nichten) als *ana*, „kind”, van hunne achterneven (achternichten) als *makoempoe* „klein-kind”. Neven (nichten) noemen hun achterneven (achternichten) *ana*, „kind”, hun achterachterneven (achter-achternichten) *makoempoe* „klein-kind”, enz. enz.

Neven en nichten, achterneven en achternichten, achter-achterneven en achter-achternichten spreken van elkaar als *toekaka* en *toea'i* „oudere broeder (zuster) en jongere broeder (zuster)”; en eerst wanneer

(1) Wat *ba'a* in *papaba'a* „oom” en *ineba'a* „tante” beteekent, is nog niet zeker. Wellicht is het eene verkorting van *samba'a* „één”, doch ook „ander”, zoodat *papaba'a* „andere vader, tweede vader”, *ineba'a* „tweede moeder” zou beteekenen.

men nader vraagt: „zijt gijlieden van één buik?” (k a s a n g k o m p o), komt men de werkelijke verhouding te hooren. Deze verhouding van lieden uit hetzelfde geslacht van eene familie, hoe ver ook reeds verwijderd, noemt men m o p o t o e.

Staan man en vrouw tot elkaar in de verhouding van m o p o t o e, dan is een huwelijk tusschen hen onvoorwaardelijk geoorloofd. Heeft de een den ander „tot vader of grootvader”, „tot moeder of grootmoeder”, dan is een huwelijk niet geoorloofd, maar wanneer de verwantschap reeds ver te zoeken is, maakt men het goed door het betalen van een boete w e n t j i n t i d a, „voor het op zij schuiven van de grens (1)”. Deze bestaat uit een paar vadem katoen en wordt aan de familie van de bruid gegeven tezamen met den bruidschat.

Is men nog na verwant, dan is een huwelijk verboden. Zoo mag een neef niet met zijn achternicht huwen. Heeft tusschen hen huwelijksge-meenschap plaats, en wordt dit ontdekt, dan worden de schuldigen niet gedood maar richt men een verzoeningsoffer aan, dat m o r a m b o e l a n g i wordt genoemd. (Zie beneden). Bij sommige stammen wordt dit offer ook toegestaan tot verzoening van plaats gehad hebbende huwelijksge-meenschap tusschen oom (tante) en nicht (neef).

Een huwelijk met stiefmoeder of stiefvader is mede verboden. Ten slotte noemen wij nog het huwelijk met zijn zoogbroeder of zoogzuster „s a m p o t o n g k i” (zie bij „Geboorte”) als verboden. Volgens anderen is dit geoorloofd, mits men het r a m b o e l a n g i-offer er voor brengt. Ook worden als broers en zusters gerekend: voorkinderen van een man en die van eene vrouw, die na weduwnaar en weduwe te zijn geworden, met elkaar huwen.

M o r a m b o e l a n g i.

Het m o r a m b o e l a n g i (2), dat pas genoemd is, heeft op de vol-

(1) De To Poe'oe mBoto noemen deze boete: O w o s i m b a t a „voor het doorhouwen van den (omgevallen) boomstam (die den weg verspert)”.

(2) De verklaring van den naam dezer plechtigheid is niet met zekerheid te geven. Ramboelangi is de naam eener grassoort, de klemtoon op la bewijst dat men het woord in verband brengt met langi (hemel). Ramboe beteekent „vezel, kwast, pluiz, franje”, moramboe „ultrafelen”, vgl. Mal. Jav. ramboet, Maleg. ramboe (franje), Bat. djamboet (ma's-haar), Mak. Boeg. djambo (franje, kwast), enz. Neemt men aan dat de klemtoon oorspronkelijk op mboe heeft gerust, dan is l (uit d) als de oorspronkelijke sluiters op te vatten en -angi als het suffix -an; ramboelangi beteekent dan „pluizig, met franje, pluizen of rafels”, vgl. Mal. ramboetan. Het aldus genoemde gras kan, naar zijne bloeiwijze, zeer goed aldus worden genoemd; het komt echter bij de plechtigheid m o r a m b o e l a n g i in het geheel niet te pas. Maar deze ceremonie kan haren naam hebben gekregen naar de gewoonte om, in plaats van kleedingstukken der schuldigen, in het prauwtje eenige rafels of pluizen van de kleedingstukken te leggen om ze door het water te laten wegvoeren.

gende wijze plaats: wanneer een geval van bovengenoemden verboden omgang bekend is geworden, wordt het door de oudsten van het dorp besproken. Aan de beide schuldigen wordt dan gevraagd, of zij hun schuldige betrekking met elkaar willen verbreken. Ingeval zij zeiden er bij te willen blijven volharden, zouden zij moeten worden gedood. Van zoo iets is ons echter geen geval bekend. De schuldigen beloven steeds deemoedig de betrekking met elkaar te zullen afbreken. Tot het volbrengen van het *m o r a m b o e l a n g i* begeeft men zich steeds naar een kleine rivier. Daar gekomen moet ieder der schuldigen een mandje met sirih, pinang en een ei gereedmaken; het mandje van de vrouw wordt naar den man gebracht en omgekeerd. Daarna zetten eenige oudsten zich neer om met de beide schuldigen sirih-pinang te pruimen. Een der oudsten neemt nu een vertakten grasstengel, een sirih-blad en een stukje pinanguoot in de handen en roept de geesten aan om met het vaneenscheuren van den grasstengel de schuld, ontstaan door de bloedschande, van het volk af te doen. Dit is *m a n t j e l a p a n g a* (men zie hiervoor hoofdstuk „Geestelijke en godsdienstige begrippen”). Nadat men de eene helft van het vaneengescheurde naar het Westen, de andere naar het Oosten geworpen heeft, bindt men de offerdieren, bestaande in een buffel, een varken, een geit en een kip, en maakt ze gereed om te worden geslacht. Vooraf kleedt een der oudsten zich fraai aan in ouderwetsch katoen en roept: „*Boo Indo i r o n d a e o, b o o P o e e m P a l a b o e r o e, I n d o i n T e m a g o l i l i, m a g o l i l i t a n a s e ' i p i t o e m p a l i s a e o. S a l a b a r a m o r o n g o n g k a i p a i m a k o e m p o e, s a l a b a r a p a p a n j a m o r o n g o p a i a n a n j a, s a l a b a r a m o r o n g o s a n g k o m p o, s a l a b a r a s e m b i m p e n g a j a², s e ' i m o b a o e l a s a m b a ' a, w a w o e s a m b a ' a, m b o e l a s a m b a ' a p a i m a n o e s a m b a ' a p a k a s a l a m a m i p o e r a². P a p e w a l i k a p a e m a m i p a i p o e r a² a n o e n d a p o m o e j a r i b o n d e „O I n d o i r o n d a e o, o P o e e m P a l a b o e r o e, I n d o i n T e m a g o l i l i, d i e o p e e n d a g d e a a r d e z e v e n m a a l r o n d t r e k t. M i s s c h i e n i s e r s c h u l d, d o o r d a t e e n g r o o t v a d e r m e t z i j n k l e i n k i n d i s g e h u w d (= h u w e l i j k s g e m e e n s c h a p m e t e l k a a r h e b b e n u i t g e o e f e n d); m i s s c h i e n i s e r s c h u l d, d o o r d a t e e n v a d e r m e t z i j n k i n d, o f e e n b r o e r m e t z i j n z u s t e r h u w e l i j k s g e m e e n s c h a p h e e f t u i t g e o e f e n d; m i s s c h i e n i s e r s c h u l d d o o r a l l e r l e i o n g e r e c h t i g h e d e n, h i e r z i j n e e n b u f f e l, e e n v a r k e n, e e n g e i t e n e e n k i p o m o n s a l l e r s c h u l d t e d e l g e n. D o e t d a a r v o o r o n z e r i j s t g e d i j e n, e n a l l e s w a t e r o p d e n a k k e r w o r d t g e p l a n t”.*

De offerdieren worden dan geslacht, een stukje van den bek dezer dieren, een stukje lever, een kippenei, 1 of 2 duiten en pinang-sirih, kalk en tabak worden in een miniatuur vaarttuig geladen. Daarbij worden ook gedaan: een kleedingstuk van ieder der twee schuldigen, welke met het bloed der offerdieren zijn besprenkeld. Elders worden deze met bloed gedrenkte kleedingstukken niet in het vaarttuigje gelegd, maar in den grond begraven.

Is de maaltijd gereed, dan zet men zich te eten; van het vleesch der

offerdieren mag niets worden meegenomen naar huis; alles moet op het terrein van de offerande worden opgegeten. Zoo dit niet mogelijk is, hangt men het overschot in de takken der boomen, om het op die plek den volgende dag te gaan nuttigen. Na den maaltijd ontvangen de schuldigen nog een symbolische kastijding, nl. zeven slagen met takjes van de *loka-ja* (*Rubus pungens*) en stengels van de *tetari* (*Scleria scrobiculata*); de eerstgenoemde plant is de Inlandsche framboos, dicht bezet met stekels; de tweede plant is een scherp cypergras. Daarna laat men de prauw met het offer afdrijven en werpt elkaar met water. Hierna loopt ieder naar huis terug, echter niet langs het pad gaande, maar zich een weg banende door de wildernis, opdat de geesten hen niet achternavolgen, om de schuld alsnog te wreken. Een surrogaat van dit rambola-angioffer is het *mandoesala*, dat ieder jaar wordt gehouden bij het einde van den rijstogst of bij het ontginnen van nieuwe rijstvelden (zie bij „Landbouw”).

Niet gewenschte huwelijken.

Boven zeiden wij reeds, dat een huwelijk tusschen volle neef en nicht geoorloofd is; zulke huwelijken komen zelfs veel voor. Ze worden meestal door de wederzijdsche ouders (broers en zusters) bewerkt met het doel de erfenis, het familie-eigendom, niet in vreemde handen te doen overgaan. Toch hebben wij vele Toradja's ontmoet, die tegen zulke huwelijken zijn. Zij noemen dan voorbeelden op van zulke huwelijken, waarbij de kinderen, daaruit voortgekomen, eenig gebrek hadden, of onvolmaakt ter wereld kwamen. Het eigenbelang is echter dikwijls sterker bij den Toradja dan andere overwegingen.

Huwelijken van twee broeders met twee zusters komen mede vrij veel voor, maar men houdt ze voor ongelukkig. Een der beide familie's moet de slechte gevolgen hiervan ondervinden, hetzij dat de kinderen sterven, hetzij dat een der echtelieden spoedig door den dood wordt weggenomen. Wij kennen voorbeelden van zulke gevallen, waarbij de jongste der beide broeders van zijne vrouw scheidde, wanneer zij door den dood van een kind gewaarschuwd waren, dat zij een minder gewenscht huwelijk hadden gesloten. Een echtverbintenis van twee broers met twee zusters noemt men: *moroempi goema* of *molongga goema* „de zwaardscheeden op elkaar of naast elkaar leggen”, omdat de broeders in hetzelfde huis hun zwaard ophangen. (Zie beneden bij *Mopawawa*).

Huwen een broer en zuster met een zuster en broer, dan noemt men dit *mantjili woea*, „de pinang verwisselen” (meisjes worden wel eens met pinang-noten vergeleken, en trouwen met pinang plukken). In zulke huwelijken ziet men geenerlei kwaad.

Ongehuwde vrouwen en mannen.

Ongehuwde vrouwen en mannen komen betrekkelijk weinig voor.

Een ongehuwd man wordt niet voor vol aangezien; hij is nog *ngalita o e* „jongeling”. Toch kan bijna ieder dorp enkele zulke celibatairen aanwijken. Bij ongetrouwde vrouwen is het meestal een gedwongen celibaat; gewoonlijk is dit niet het gevolg van haar leelijk uiterlijk, maar van haar karakter; wij kennen meisjes niet voor Toradja's knappe gezichten, die reeds huwbaar waren, toen wij in dit land kwamen, maar die nog steeds ongehuwd voortleven; haar onaangenaam kiffachtig karakter is hiervan de oorzaak. Een distriktshoofd zeide ons, dat een aantal meisjes ongetrouwd blijven; „al kleeden zij zich nog zoo mooi, als zij geen goed hart hebben, wil niemand ze trouwen”. Na den dood van man of vrouw huwen de meesten weder. Toch wist men ons ook voorbeelden mee te deelen van meisjes, die verschillende huwelijksaanzoeken hebben gehad, maar tot aan haar dood ongehuwd zijn gebleven. Eene reden hiervoor hebben wij niet kunnen ontdekken. Als wij er onderzoek naar deden, luidde het antwoord steeds: „zij wilden nu eenmaal ongehuwd blijven”.

Eene andere reden, waarom sommige meisjes ongehuwd blijven, is dat zij gekkelyk zijn (*kanggen-genge*). Op dit gebied is de Toradja zeer gevoelig. Zulk een meisje zal wel „vrijers” krijgen, maar zij zal zelden huwen.

Onder de mannen komen ook personen voor, die geheel ongevoelig zijn voor vrouwen; sommigen hunner trekken vrouwenkleeders aan en worden priesteres (zie hoofdstuk „Priesteressen”, bij *beli*); de meesten echter zetten hun eenzaam leven als gewoon dorpeling voort.

Verloving.

Boven hebben wij gezien, dat het geslachtelijk verkeer tusschen jongelieden zeer vrij is, en voor dorps- en stamgenooten gelegenheid te over aanbiedt tot kennismaking. Verder maakt men kennis met meisjes van andere stammen bij reizen, bij groote doodenfeesten, waarbij tal van gasten uit andere streken bijeenkomen. Een algemeen middel om te weten te komen, of een meisje den jongeling genegen is, is dat de laatste aan het meisje om iets vraagt, meestal tabak (vandaar de naam *merapitabako*, „om tabak gaan vragen”, voor de boven besproken nachtelijke bezoeken). Geeft het meisje hem het gevraagde zonder meer, dan weet hij, dat zij hem genegen is; weigert zij echter, of vraagt zij een duit terug, dan heeft hij niets te hopen. Twee geliefden, die het in het geheim eens met elkaar zijn geworden, dragen elkaars haar tot een strengetje gevlochten om den hals (zulk een snoer van haar heet *oloewoe*). In het haar meenen zij een deel van de persoonlijkheid van den eigenaar bij zich te hebben; men zegt dat zij elkaar hierdóór niet zullen vergeten.

Een zeer gewoon middel van gedachtenwisseling tusschen jongelieden ten einde elkaars gevoelens te leeren kennen, is het zenden van een *ojoe* of touwtje, waarin enkele knoopjes zijn gelegd. Zijn dit echte knopen, dan noemt men deze *ojoe poesa*, die te kennen geven, dat

de eene persoon geen genegenheid meer koestert voor de andere. Zijn het knoopjes met lissen (dus strikken) dan heeten ze *o j o e m a i n t i* (vaste knoopen). Deze geven genegenheid te kennen. Wisselt een strik met een echten knoop af, dan beduidt dit, dat de afzender (zendster) het nog niet met zich zelf eens is. Deze correspondentie wordt voor derden verborgen gehouden. Een jongen wil bijv. aan een meisje zijne gevoelens voor haar te kennen geven; hij neemt dan een stukje gambir (catechu) of wat tabak, doet hier het touwtje met lissen bij, en pakt een en ander in een boomblad of stukje foeja. Dan geeft hij het aan het meisje over met de woorden: „hier is wat gambir”, of „hier is wat tabak”. Op dezelfde wijze beantwoordt het meisje deze verklaring met een touwtje, waarin lissen zijn gelegd, wanneer zij hem genegen is, of met knoopen, wanneer zij niets van hem wil weten. Zendt zij hem een touwtje met lissen en knoopen beide, dan herhaalt de jonkman zijn aanzoek nog eens op pasgenoemde wijze. Zoo wordt ook een geheime verloving afgemaakt, doordat de jongeling aan het meisje of het meisje aan den jongeling een touwtje met knoopen zendt. Neemt de andere partij geen genoegen met de verbreking der verloving (als er trouwbeloften zijn gedaan, dikwijls ook als het meisje reeds zwanger is), dan wordt het eene rechtszaak, waarbij een gegeven touwtje met lissen evenveel bewijskracht heeft, als bij ons een brief, en de zender zal nimmer ontkennen, dat het touwtje van hem afkomstig is.

Woont het meisje zijner keus in een ander dorp, dan kiest de jongeling zich een vertrouwd tusschenpersoon, meestal eene vrouw. Is zij geen vertrouwd persoon, dan maakt zij het pakje open, en het touwtje ziende, begrijpt zij de gevoelens tusschen de beide jongelieden en vertelt die aan iedereen. De jongelieden worden dan met hunne genegenheid geplaagd, en dit heeft dan meermalen ten gevolge dat er niets van een huwelijk komt.

Touwtjes met lissen worden ook wel eens gezonden aan gehuwde vrouwen. Het behoeft nauwelijks te worden gezegd, dat de zender bij ontdekking van deze verboden „briefwisseling” eene zware boete oploopt. (Het touwtje met lissen wordt ook gebruikt om aan een vriend te kennen te geven, dat de zender steeds in vriendschap aan hem denkt. Dit geldt dan voor personen, die ver van elkaar wonen. Vooral tusschen vrouwen komt dit veel voor. In zulke gevallen wordt het touwtje met lissen niet in het pakje gedaan, maar er buiten om gebonden).

Middelen om liefde te wekken.

De Toradja's kennen ook middelen om de liefde te winnen van een afkeerig meisje. Het is ons niet mogen gelukken te weten te komen, hoe men hierbij te werk gaat. Men is zeer geheimzinnig met die middelen. Alleen verzekerde men ons, dat tot bereiding van deze middelen steeds een haar of een draad uit een kleedingstuk van de geliefde vereischt wordt. De Mohammedanen aan het strand gebruiken als minnetoover

veel de tranen van de doejoeng of seekoe. Het geloof aan deze middelen is zeer sterk, en ieder weet voorbeelden van de werking er van te vertellen. Om een typisch voorbeeld te nemen, noemen wij hier een hoofd der ToPebato, Ta Me'i, die in verschillende plaatsen zeven vrouwen had (een geval, eenig in zijn soort bij de Toradja's). De man kon deze vrouwschaar niet voldoende onderhouden, en hierom werden sommige van haar boos op hem en zonden hem een boodschap, dat ze wilden scheiden. Zoodra echter Ta Me'i in persoon bij de ontevredene verscheen, was hare gramschap telkens verdwenen. Men schreef dit toe aan krachtige middelen, die Ta Me'i aanwendde om de genegenheid zijner vrouwen te behouden. Tot nadere verklaring van dit geval, moeten wij hierbij voegen, dat deze Ta Me'i een aardige, gezellige man was, die terdege kon praten, en het daarin gemakkelijk van de vrouwen won.

Huwelijksaanzoek.

Hetzij dat er reeds geheim verkeer bestaat tusschen de jongelieden, of dat de jongeling alleen door het uiterlijk van het meisje is bekoord, zonder nadere kennismaking, wanneer de jongeling zijn keuze heeft bepaald, geeft hij hiervan kennis aan zijne ouders. Een hanner (doorgaans de moeder, ook wel een tante) gaat dan in persoon naar de ouders van het meisje toe, of een ander wordt gezonden; is het een zelfstandige jongeling, dan zendt hij zelf een vriend er op af, of gaat persoonlijk naar de ouders van het meisje toe. In Lage, waar zulke dingen veel formeeler toegaan, dan bij andere stammen, wordt het huwelijksaanzoek meermalen niet rechtstreeks tot de ouders, maar bijvoorbeeld tot een oom van het meisje gericht. Het liefst gaat men zoo'n aanzoek ook in den morgen doen, opdat de jongelieden in het huwelijk, dat daaruit voortkomt een lang leven zullen hebben (de rijzende zon geeft een lang leven; het menschelijk leven wordt met den loop der zon vergeleken).

Wie het aanzoek ook overbrengt, dit geschiedt steeds met een pakje pinangnoten en sirihruchten in de bladscheede van den pinang-palm gepakt. Bij de Bare'e-Toradja's heet dit *boengkoesi*, een woord, dat in het algemeen „bolrondachtig” beteekent. Dit is zeker de oudste vorm van huwelijksaanzoek. Tegenwoordig laat men ook veel een koperen sirihrdoos bezorgen. Zulk een voorwerp heet *podjompō*, „om te verhinderen” n.l. dat een ander het meisje vraagt. De persoon die deze sirihipinang komt brengen zegt: „Wij komen hier om u te vragen, of ge nog boschland (tot aanleg van rijstvelden) beschikbaar hebt”. (*Kama'i mamise'i mompeoasirikomi, baramajongopajopomi*)⁽¹⁾.

(1) In Bantjea zegt men: „wij komen verbodstoecken aanbrengen bij uw arecaboom (zoodat niemand er vruchten van mag nemen), wanneer niemand anders dit nog heeft gedaan”. Of: „wij komen ons slechte hakmes op den stam van uw arecaboom beproeven, misschien dat het (hakmes) er nog in snijdt, misschien ook niet”.

Het antwoord is dan stereotyp: „Wat de zaak betreft waarom gij komt, leg de sirih-pinang maar eerst hier neer. Of wij haar zullen gebruiken of niet, wij zullen daarover beraadslagen. Of het meisje een man zal krijgen, wij zullen het vernemen”. (Wa'anja se'i noekama'i, dikamo rioe mamongo se'i. Bara mewali ndapongo. bara bare'e, nepa kagombo. Bara molangkai we'a, nepa ka'epe). De boodschapper keert nu naar huis terug, en de ouders van het meisje beleggen een familieraad om het huwelijksaanzoek te bespreken. Verklaren de ouders van het meisje den jongeling wel tot schoonzoon te willen hebben, en brengt geen der familieleden bezwaar in tegen dit voorgenomen huwelijk, dan wordt de sirih-pinang aangenomen en gepruimd. Hiermede is het meisje aan den jongeling toegestaan; kwamen de ouders der bruid later op hun besluit terug, dan zouden zij beboet worden. Bij de Berg-Toradja's krijgt de jongeling een geschenk terug van zijn aanstaande schoonouders, wanneer zijn aanzoek is aangenomen. Zoo ontvangt hij in Napoe de sirih-pinangdoos van het begeerde meisje. In Koelawi krijgt hij wat tabak, welke hij pruimt (trekt de jonkman zich daarna terug, dan moet hij eene boete betalen, die „de prijs van de tabak” heet). Van Rampi weten wij dat de a. s. schoonouders den jongeling den sirih-pinang-zak en een kleedingstuk van het meisje schenken. Ook de jongeling mag zich na zulk een openlijk aanzoek niet terug trekken. Doet hij dit (een paar gevallen hiervan zijn ons bekend), dan moet hij eene boete betalen, gewoonlijk van twee buffels. Deze boete heet *petadji da mata*, „wegwerping terwijl ze nog rauw is”, terwijl de man niet eens heeft gewacht totdat ze al rijp was. Heeft hij zich teruggetrokken, maar komt hij later op dit besluit terug, dan vervalt bovengenoemde boete, doch dan moet hij eene andere betalen, *petoengka*, „voor de afsluiting” (van het huwelijk) genaamd, en meestal in één buffel bestaande ⁽¹⁾.

Wanneer een man een huwelijksaanzoek doet en huwt, en hij daarvan aan eenig nabestaand familielid vergeet kennis te geven, beboet dat familielid hem met een buffel of een geit. Deze boete heet *saroe mpedonge* „in de plaats van het hooren” (n.l. van de huwelijksplannen).

Bij familievergaderingen, waarop een huwelijksaanzoek wordt besproken, zijn meestal meer vrouwen aanwezig dan mannen en de eersten voeren het hoogste woord. Meestal heeft de moeder van het meisje eene beslissende stem, wanneer de gemoederen het over het al of niet aannemen van het gedane voorstel oneens zijn. Men schijnt aan een huwelijk bij welks sluiting de beide partijen het niet eens zijn geweest, geen zegen te hechten.

(1) Wanneer in Onda'o de jongeling zich terugtrekt nadat hij verloofd is, heet het meisje „in de mand opgehangen” (*ndaloë' mpotambego*). Eerst wanneer de jonge man met een ander meisje huwt, moet hij bovengenoemde boete betalen. Wanneer een meisje haar bruidegom laat zitten, dan heet de man „in de mand opgehangen”. Dogeen, die later dat meisje huwt, moet dan aan den vorigen bruidegom meergenoemde boete betalen.

Toen drie kinderen van een groot hoofd (die kinderen waren uit drie verschillende vrouwen geboren) achter elkaar echtbreuk pleegden, verklaarde een oude van dagen dit uit de omstandigheid, dat bij de sluiting van de huwelijken met die verschillende vrouwen, de familieleden van beide zijden het niet eens met elkaar waren geweest. Naar het oordeel van het meisje over den man, die naar hare hand dingt, wordt niet gevraagd. (Meestal zijn de jongelieden het reeds met elkaar eens). Zij mag hare ingenomenheid met het aanzoek niet toonen, en al is zij den jongeling genegen, toch moet zij doen, alsof zij niet met hem ingenomen is. Zwijgt het meisje na de mededeeling van het aanzoek, of zegt ze lachende den jongeling niet te willen, dan is dit een teeken, dat dit huwelijk haar welgevallig is; wordt ze werkelijk boos, dan is zij den jongeling niet genegen.

Soms doet een jongeling aanzoek naar de hand van een meisje, dat nog te jong is om te huwen. Hij doet dit om zich van het meisje te verzekeren. Wanneer de ouders van het meisje er overigens niets tegen hebben, wordt het huwelijksaanzoek wel aangenomen, maar het huwelijk wordt voorloopig uitgesteld. De jongeling komt inmiddels bij zijne aanstaande schoonouders inwonen, en vormt reeds één gezin met hen, voor hen werkende in hun rijstveld, tot den tijd dat het meisje huwbaar is geworden. Eene verbreking van zulk eene verloving, hetzij door den jongeling, hetzij door de ouders van het meisje, is natuurlijk strafbaar. Dit voorloopig inwonen bij zijn schoonouders heet *m o m p a l o e*. De aanstaande schoonouders zijn gehouden den jongeling hun dochter te geven. Voldoen zij niet aan hunne belofte, dan moeten zij een buffel als *p e l e g o* „voor het om den tuin leiden” geven.

Kinderhuwelijken komen niet voor. Wel spreken ouders hun wensch tegenover elkaar uit, dat hun kinderen later met elkaar mogen huwen, maar veel spreekt de Toradja nooit over de toekomst, daar hij sterk het gevoel heeft, dat zulk een uitgesproken plan door geesten of door ongunstige omstandigheden zal worden verijdeld. Zulk een uitgesproken wensch heeft verder geen bindende kracht, en een bruidschat wordt nimmer vóór het huwelijk gegeven.

Bij sommige Bare'e-stammen is het gewoonte, dat, wanneer een jongeling een meisje ten huwelijk vraagt, en het meisje nog eene oudere ongehuwde zuster heeft, hij aan zijne aanstaande schoonouders een buffel geeft voor dit voorbijgaan van hun oudere dochter. Deze buffel heet dan *t o n d o n g k a p a l i*, „bescherming der verbodsbepalingen”.

Bij de To Pebato beboet de oudere zuster, die door den man harer jongere zuster is voorbijgegaan, dezen met een stuk katoen of een sarong; deze boete heet *p e l i o e n a k a* „voor het voorbijgaan”. Bij de Berg-Toradja's schijnt dit geen gebruik te zijn.

Het niet aannemen van een huwelijksaanzoek komt veel voor. De voornaamste redenen voor dit verwerpen zijn: dat men den jongen man kent als lui, of als iemand, die veel schulden maakt; ook wreekt men zich dikwijls op iemand voor eene ondergane belediging, door zijn dochter te

weigeren aan den zoon van den beleediger. Meermalen ook komt eene weigering voor, omdat de ouders van het meisje andere plannen met haar hebben, haar bijv. aan een neef wenschen uit te huwen. In zulk een geval van weigering wordt de boengkoesi (de gezonde sirih-pinang) teruggezonden met de boodschap: „Wij kunnen niet door u tot familie genomen worden, want gij zijt een adellijke met veel buffels en goederen”. (Bare'e kakoto nipetakai, komi mokole, maria ba-elami, maria ajapami).

Soms gebeurt het, dat de ouders van het meisje een huwelijksaanzoek weigeren, maar dat het meisje haar zinnen op den jongeling heeft gezet, en geen afstand van hem wil doen. Dan volgt zij haar geliefde naar diens woonplaats, of als beiden in hetzelfde dorp wonen, vluchten zij naar eene andere plaats. Hierdoor verbreekt zij den band, die haar aan hare ouders en familie bindt, en wordt zij opgenomen in de familie van den man („zij werpt haar ouders en familie weg”). Dit noemt men m o m p a j a i, zonder twijfel een jongere vorm van m o m p a l a i „verlaten”. Zulke gevallen van schaking komen weinig voor (wij kennen tot nu toe slechts twee), zeker wel voornamelijk, omdat het familieverband zeer sterk is.

Wanneer de schaking pas heeft plaats gehad, is de familie van het meisje zeer opgewonden. Zij legt zich echter ten slotte bij het besluit neer. In één van de ons bekende gevallen zonden de ouders van het meisje (nadat zij eerst na verloop van een half jaar te weten waren gekomen, waarheen zij was gevlucht) een boodschap, dat zij met haar man in genade zou worden aangenomen, waarna het paar dan ook terugkeerde. In het tweede geval vervloekte de vader het meisje, en zeide niets meer van zijn dochter te willen weten. Na verloop van een jaar of drie liet hij zijne dochter te kennen geven, dat hij naar haar verlangde. Haar man ging toen naar zijne schoonouders en bood hun een buffel aan als „middel” van verzoening. (Een buffel werd ook gegeven in het eerstgenoemde geval). Heeft de verzoening plaats gehad, dan wordt de gebruikelijke bruidschat gegeven.

M o m p a k a r e m e.

Wij moeten nog melding maken van eene veel voorkomende wijze van aanzoek doen naar de hand van een meisje. Hierbij worden de ouders eenvoudig voor een feit gesteld. Wanneer een jongeling een meisje des nachts bezoekt moet hij zich vóór het daglicht uit de voeten maken, maar wil hij haar huwen, dan kan hij in haar huis blijven tot het dag is, zoodat de ouders van het meisje zich zelf kunnen overtuigen van de intieme verhouding, welke er reeds tusschen hun dochter en den jonkman bestaat. Wanneer de ouders van het meisje overigens niets tegen den jongen man hebben, blijven de jongelieden als gehuwden bij elkaar wonen, totdat later op een goeden dag de familie van beide partijen bij elkaar komt om den bruidschat over te geven. Deze wijze van huwelijksaanzoek, tevens huwe-

lijksvoltrekking, noemt men *mompakareme* „het dag (over de verhouding der jongelieden) laten worden”. Hierbij is dus geen sprake van het *mopawawa*, het „geleiden” van den bruidegom naar de bruid, waarover wij beneden zullen spreken.

Ook wordt dikwijls afgesproken, dat die en die zullen *mompakareme*: de familie komt dan 's avonds bijeen en den volgenden morgen wordt bij het vroegmaal een kip geslacht. Men spreekt dan van *mowawana*.

Het tijdstip van de huwelijksluiting.

Wanneer dus de sirih-pinang door de ouders van het meisje is aangenomen, zenden zij iemand naar de ouders van den jongen man met ongeveer de volgende boodschap: „Wij hebben uw sirih-pinang gepruimd. Wacht niet te lang”, n.l. met het tot ons voeren van den bruidegom. (*Kapongomomamongomi, ne'e wo'oe masae gaga*). De ouders van den bruidegom geven dan weer een boodschap mee om te doen weten op welken tijd de bruidegom ongeveer zal worden „gebracht”. Ofschoon geen bepaalde tijd voor het sluiten van huwelijken is vastgesteld, vallen toch de meeste huwelijken in de *eoea*, d. i. de tijd, welke verloopt tusschen het oogstfeest en het ontginnen van de nieuwe rijstvelden. Dit heeft een natuurlijke oorzaak. De jonge man, bij zijn schoonouders inwonende, werkt mede in hun rijstveld. Komt hij dus huwen in den tijd, wanneer het akkerwerk bijna is afgelopen, dan heeft het den schijn, alsof hij komt eten van de vrucht, waarvoor hij niet heeft gewerkt.

Is de dag van het huwelijk nabij, dan zenden de ouders van den bruidegom aan de ouders der bruid een touwtje met zooveel knoopjes er in, als er nog nachten moeten verlopen tot aan den huwelijksdag. Daarvoor kiest men een der dagen van de *oeajoe eo* (2^e tot 9^e maan-dag) of van de *wani* (17^e tot 20^e maan-dag) uit. Komt de bruidegom niet op den bepaalden dag, dan wordt zijne familie beboet, meestal met een buffel. Deze boete heet: *kaoso ngkina'a*, „voor het bederven van de gekookte rijst”; dit slaat op het voedsel, dat men voor niets heeft gereedgemaakt voor de verwachte gasten.

Mopawawa.

Is de dag van het huwelijk aangebroken, dan wordt de bruidegom naar de woning der bruid gebracht (*mopawawa*) door tal van familieleden, zoowel mannelijke als vrouwelijke. Als het dorp van de bruid ver afgelegen is, dan gaat men reeds een of twee dagen van te voren op weg. Krijgt men op dezen tocht regen, dan mag men niet verder trekken, maar moet men op die plek overnachten. Stoorde men zich niet aan den regen, dan zou spoedig een van het jonge paar komen te sterven. In zulk een geval wordt iemand vooruitgezonden om de wachtende familieleden der

bruid van dit oponthoud te verwittigen; hierop volgt dan geen boete. Dit geleiden van den bruidegom heeft overigens zoowel des morgens als in den namiddag plaats. De To Poe'oe mBoto duiden het eerste aan met: natoengkoe manoe, „door de kippen (die 's morgens gevoederd worden) opgepikt”; het tweede met: natoengkoe mbalesoe, „door de muizen gebeten”.

Als de stoet is aangekomen gaat hij het huis der bruid binnen. Als daar niet genoeg ruimte is, gaan de vrouwen in het huis, terwijl de mannen zich opschieten in den tempel (lob o) of onder de rijtschuren. Ook de bruidegom neemt daar voorloopig zijn intrek. Eene vrouw of een meisje draagt het zwaard en den betelzak van den bruidegom (omdat een man niet in het kamertje der bruid mag komen); zij brengt deze in het huis der bruid en hangt beide aan een der stijlen van het kamertje, dat voor het jonge echtpaar in gereedheid is gebracht. Zij, die dit doet, moet iemand zijn, die haar beide ouders nog heeft, en die (als het eene getrouwde vrouw is), nog nimmer een kind door den dood heeft verloren. Bij het binnenkomen vraagt zij eerst: imbe'i pantjara'oe penai (watoeioe), „waar is de haak om het zwaard (den betelzak) aan op te hangen”. Degene die de bruid als klein kind heeft opgepast, mag zich den inhoud van den betelzak des bruidegoms toeëigenen. Ook degene, die den kleinen haard heeft ingericht, aan welks vuur de moeder der bruid zich na hare bevalling heeft gewarmd (maneroe, manderoe), krijgt bij deze gelegenheid een geschenk. Deze vrijgevigheid wordt uitgestrekt tot iederen slaaf of vrije, die op eene of andere wijs aandeel heeft gehad aan de opvoeding der bruid. Ieder hunner stelt daartoe bij de familieleden van den man een eisch in.

Intusschen heeft de familie van de bruid een maaltijd voor de talrijke gasten gereedgemaakt. Huwt een voornaam persoon, dan wordt bij deze gelegenheid veelal een buffel geslacht; het minste is wel een varken. Wanneer de bruidegom niet reeds dadelijk in het huis der bruid is gegaan, wordt hij tegen den avond (dus tegen den tijd dat men zal gaan eten) er heen gebracht. De bruid vertoont zich niet en blijft in huis, terwijl de bruidegom met de overige gasten in de tambale (ontvangplaats in het huis) zit. Nadat hun allen sirih-pinang is aangeboden, heeft de maaltijd plaats. Bij de To Poe'oe mBoto aan den Zuidkant van het Meer steken de bruid en de bruidegom, die uit één mandje eten, elkaar de rijst in den mond, nog zes andere jonge lieden en jonge meisjes, die aan weerszijden van hen zitten, doen dit elkaar, opdat het bruidspaar niet verlegen zal zijn. Bij de overige Bare'e-stammen daarentegen blijft de jonge vrouw bij den haard eten. Na den maaltijd van het bruidspaar roept een der oudsten de goden aan, waarbij hij alle kwaad dat den jonggebuiden zou kunnen aankleven van hen verwijderd (mantjela panga, zie Hfdst. „Geestelijke en godsdienstige begrippen”).

Na afloop van den maaltijd worden man en vrouw „vermaand” (rapatoedjoe). Deze vermaningen worden gegeven om de jongge-

huwden te herinneren aan den eerbied, welken zij schuldig zijn aan hunne schoonouders en nieuwe familie. Overigens komen deze vermaningen op het volgende neer: twist niet met elkaar, weest niet gierig; wanneer er gasten komen, geeft ze dan te eten, en geeft ze palmwijn, opdat men van u zal houden; weest ijverig in het akkerwerk, ijverig in het fokken van kippen en buffels, opdat gij uwe familieleden kunt bijspringen, wanneer zij in moeielijkheden verkeerden, enz. Deze vermaningen worden door sommigen in ontkennenden zin gesteld, bijv. „als er gasten komen, moet ge ze niet te eten geven” enz. om ze in een geestig kleed te steken, waardoor zij veel hilariteit onder de gasten verwekken.

Na afloop van den maaltijd wordt de bruidegom door eenige zijner familieleden naar het vertrekje, voor het jonge paar bestemd, gebracht. Daar zit ook de bruid. De beide jonge menschen zitten tegenover elkaar, en gebruiken samen sirih-pinang. Na een poos laat men beiden alleen, terwijl de gasten zich buitenshuis vermaken met r a e g o-dans en andere spelen.

Bij sommige stammen wordt den volgenden morgen de bruidschat afbetaald, wanneer men dien tenminste reeds bij zich heeft. Bij de To Pebato en enkele andere stammen zijn de onderhandelingen over den bruidschat vóór den maaltijd afgelopen. Voor het ontbrekende worden bon's (stukjes hout, of blad, enz.) afgegeven. Zijn deze onderhandelingen afgelopen, dan komt de bruid in het huis, waarin hare schoonouders tot nog toe hebben gezeten, en biedt hun sirih-pinang aan. Als zij dan weer is weggegaan, gaat zich eerst de stoet formeeren om den bruidegom te brengen. Men mag hierbij niet niezen, en het mag ook niet donderen. Als dit soms plaats heeft, moet men eerst gaan zitten, en sirih-pinang eten; dan pas mag men weer gaan. Een brandende harsfakkel wordt ook meegenomen, om te zien of bruid en bruidegom lang zullen leven. Gelukt het namelijk de fakkel brandende te houden, dan zal het paar een lang leven beschoren zijn.

Van den huwelijksmaaltijd worden door de gasten een ligmatjè en een paar mandjes (waarin de rijst wordt opgediend) medegenomen; deze voorwerpen worden door de ouders van den jongen man zoogenaamd „gekocht”; meestal voor 10 duiten. Dit doet men, zoo het heet, opdat het jonge paar veel kinderen zal krijgen.

Bij het terugkeeren van hare schoonouders moet de bruid hen een eindweegs begeleiden.

Ook de overige gasten, die na het yroegmaal van den volgenden dag weder heengaan, krijgen geleide en hierbij heeft dikwijls een levendig tooneel plaats. Vrouwen en meisjes tot de familie der vrouw behorende (soms doet zij zelve er ook aan mee) maken zich meester van een zwaard, een draagsarong of een speer der gasten. Met dit voorwerp in de hand doen zij de gasten een eindweegs uitgeleide buiten het dorp. Bij het scheiden moeten de eigenaars der genoemde voorwerpen aan de draagsters er van eene belooning geven. Ook de bruid ontvangt van hare schoonouders

een geschenk. Deze belooningen heeten kapopaata „voor de begeleiding” (*).

Mebolai.

Zooals wij ze hier hebben beschreven, heeft een huwelijkssluiting algemeen bij de Toradja's plaats, wanneer het jonge paar tenminste niet zelf het huwelijk sluit (mompakareme, zie boven). Naast dit pas beschreven mopawawa komt in de landschappen Onda'e en Lage een veel omslachtiger wijze van huwelijkssluiting voor, welke alleen toepassing vindt bij het huwelijk van voorname lieden, vanwege de groote onkosten, welke er aan verbonden zijn. Deze wijze van huwelijk sluiten heet mebolai, afgeleid van bola, in het Boegineesch „huis”, welk woord in het Bare'e nog voorkomt als boja „gehucht, dorp zonder tempel”; mebolai beteekent dus „zich een huis halen of maken”. Dit mebolai onderscheidt men nog in: mebolai berese (berese = bliksem, die neerslaat volgens de Toradja's), waarbij geweren afgeschoten worden en mebolai roendoe, (roendoe is „aankomen”, in de priester taal) waarbij dit niet plaats heeft.

Wanneer men gaat mebolai, wordt, als men dicht bij het dorp van de bruid is gekomen, één man vooruitgezonden met eenige katoenen goederen. Op den weg wordt hij 7, 5 of 3 maal tegengehouden door iemand, die hem den weg verspert met een speer. Om doorgelaten te worden moet hij eerst een stuk katoen geven. Soms ook zijn de speren langs den weg in den grond gestoken; het vereischte stuk katoen wordt dan aan de speer gehangen. Dit tegenhouden en geschenken geven op den weg heet in het Bare'e mabolombongi, in het Parigisch mabalamba „opening geven”. Naar dezen naam wordt de heele wijze van huwelijks-voltrekking wel mabolombongi genoemd.

Aan de poort van de dorpsomheining gekomen, moet de zendeling weder een stuk katoen afgeven om in het dorp te komen, soengke boboka, „het openen der poort” genaamd. Aan de trap van de woning der bruid gekomen, steekt hij een speer in den grond, welke onmiddellijk door een daarop loerenden slaaf wordt weggenomen. Deze speer heet pomboenoe edja, „de bewerper van de trap”. Boven aan de trap gekomen, legt hij een zwaard neer, hetwelk ook wordt buitgemaakt door een daar wachtenden slaaf. Deze handeling noemt men: montamponga wombo, „het portaal in tweeën splijten”. In het huis aangekomen, zet hij zich kalm neer, en reikt eenige katoenen goederen over,

(*) Als stam van kapopaata zal wel beschouwd moeten worden ata, in het Makassaarsch, Boegineesch, de Minah. talen, enz. nog gebruikelijk in de beteekenis „slaaf”, waarvan in het Bare'e is afgeleid mopaata „geleiden” n. l. „iemand uitgeleide doen”; hiernaar is kapopaata te vertalen met „voor de begeleiding” of „gave bij het uitgeleide”.

pantawoei apoe geheeten, „om het vuur aan te blazen”. Het is den man verboden iets anders te zeggen dan: „dit is de pantawoei apoe”.

Terwijl de afgezant vooruit is gegaan, zijn de vrienden met den bruidegom inmiddels ook in het dorp gekomen. Van een binnegaan in het huis der bruid is thans geen sprake: alle gasten gaan in den tempel, of schieten zich op op de vloeren onder de rijstschuren, plaatsen voor iederen vreemdeling toegankelijk. Van hier uit worden eenige lieden naar de woning van de bruid gezonden met een geschenk uit zeven voorwerpen bestaande en daarom aoe papitoe, „de zeven” genoemd. De bringers mogen wederom niets anders zeggen dan: „Hier zijn de zeven”. Dezen gezanten wordt nog geen sirih-pinang voorgezet.

Deze zeven voorwerpen vormen bij de gewone huwelijksluiting (het mopawawa) een onderdeel van den bruidschat, zooals wij beneden zullen zien. Zij bestaan ten eerste uit een koperen bord (doela), dat den naam draagt van pe'elajantombo, „om er de vergoeding op te laden; 2°. uit een katoenen sarong, die tombo „vergoeding” heet; 3°. een sarong van foeja, rapintombo, „de tweelingbroeder van de vergoeding”; 4°. een streng kralen so'ongkoemoë, „de band voor de sarong”; 5°. een arm- of enkelring; 6°. een sarong voor de moeder der bruid; 7°. een schaamgordel voor den vader der bruid.

Na het overreiken van „de zeven” heeft de maaltijd plaats, en worden zwaard en beteltasch van den bruidegom in het vertrek van de bruid gebracht. In den morgen van den volgenden dag wordt de bruidschat gebracht. De maaltijd, die daarop volgt, bestaat uit op bijzondere wijze in bladeren gekookte rijst (winaloe) en varkensvleesch. Bij het aandragen van beide gerechten moeten weer geschenken worden gegeven. De gave bij de rijst heet: tamponga bira winaloe, „voor het splijten van de winaloe” (bedoeld worden de bamboes, waarin deze soort rijst wordt gekookt). De gave bij het varkensvleesch heet tamponga bira wawoe, „voor het splijten van het varken” (bedoeld worden de bamboes waarin het varkensvleesch is gestoofd). De kop van het feestvarken wordt in tweeën gekloofd: de eene helft wordt gegeven aan de familie van de bruid, de andere aan de familie van den bruidegom (1). Eerst na afloop van dezen maaltijd wordt den gasten sirih-pinang voorgezet, en wel in groote hoeveelheid; iedere gast krijgt een mandje vol, de hoofden zelfs twee of drie mandjes, maar ook hiervoor moet met katoenen goederen worden betaald. Tegen dat de gasten weer heen zullen gaan, komen de familieleden van de bruid hun nog velerlei zaken afvragen. En ten slotte heeft ook het boven beschreven „uitgeleide doen” plaats (2).

(1) Hiermede is de gewoonte verklaard van het mantere wawoe bij de To Pebato. Zie beneden bij „Bruidschat”.

(2) Bij de Berg-Toradja's heeft het begeleiden van den bruidegom op dezelfde wijze plaats als wij in den tekst hebben beschreven. Alleen wordt bij hen onderweg dikwijls stilgehouden om den raego-dans uit te voeren, zoodat het reeds laat in

M a n t o e d o e m a k a.

Bij de wijzen van huwen welke wij tot nu toe hebben medegedeeld, gaat de man tot de vrouw. In Onda'e en in Lage, de twee oudste landschappen der Bare'e-Toradja's, bestaat nog eene wijze van huwen, waarbij de vrouw tot den man gebracht wordt. Dit is het m a n t o e d o e m a k a, „het op den grond brengen” (van de vrouw). Deze wijze van huwen is echter zeer kostbaar, en daarom wordt zij weinig in praktijk gebracht. Een aanzienlijk man zendt dan iemand tot de ouders van het meisje, met de mededeeling dat hij het meisje komt halen. Van het doen van een verzoek of het aanbieden van pinang is hierbij geen sprake. De tusschenpersoon brengt een volledig stel fraaie vrouwenkleeren mede, waarmede het meisje wordt getooid, waarbij de noodige gouden versierselen. Weigert zij den tusschenpersoon te volgen, dan geeft deze haar een buffel, „om de voeten los te maken” (l o n g k o m a k a m b i t i n j a). Weigert zij in het huis van haar aanstaande te gaan, dan krijgt zij een fraai stuk katoen, p a p e p o n e, „om haar de trap te doen opgaan”. Weigert zij, in huis gekomen, te gaan zitten, dan krijgt zij weer een fraai stuk katoen, „om haar te doen zitten” (p a p o t o e n d a). Dit alles geschiedt met medeweten der familie, die een poos er na komt om den man van allerlei te vragen als bruidschat voor het meisje.

B r u i d s c h a t.

De bruidschat heet o l i m p o r o n g o (Bare'e), „huwelijksprijs”, ook wel s a k i m p o r o n g o „huwelijksboete”. De bruidschat is bij de stammen onderling zeer verschillend. Hij bestaat uit een aantal w i a

den avond is geworden, alear de stoet in het dorp der bruid aankomt. Bij al de Bergstammen wordt de bruidegom bepaaldelijk door zes geleiders in het huis zijner bruid gebracht: van die geleiders zijn meestal drie vrouwen en drie mannen. De overige geleiders vinden onder rijstschuurtjes eene plaats. Bruid en bruidegom zitten bij elkaar en eten samen uit dezelfde mand.

In Lindoe vernamen wij nog, dat de jonge man zijn rechterbeen op het linkerbeen van de vrouw legt, hetgeen moet beteekenen, dat de man zich aan de vrouw verbindt. De vader of een oom van de jonge vrouw sprenkelt dan water op de op elkaar gelegde voeten, en spreekt een zegen uit, die dienen moet om alle onheil of vloek van het jonge paar af te wenden.

Van de Koelawi-Toradja's hebben wij nog het volgende opgetoekend: Aan de poort van het dorp geeft de stoet drie koperen borden af; deze heeten k a s o c c a „voor het behuizen”. Ook bij het beklimmen van de trap wordt een geschenk gegeven, dat den naam draagt van p e m o e a „voor het op stok gaan”. Verder volgen nog de volgende geschenken: p o b e a w o m o „tot ontsluiting van het portaal”, bestaande uit één slaaf; p i n o n g o „wat gopruid of gekarwd is”, bestaande uit één koperen bord; en k a k o ' o t a n o a n a „voor het hard maken van de zielestof”, bestaande uit een bijl. Vóór den maaltijd zeggen de zes geleiders: „Wij brengen alleen onze tien vingers, onze zoon is een dochter geworden”. De familieleden van de bruid antwoorden dan hierop: „Onze dochter is een zoon geworden”.

of stuks: een buffel is één wia, een varken is één wia, een klein stukje katoen is één wia. Bij de Oostelijk wonende stammen der Bare'e-Toradja's bedraagt de bruidschat van 40 tot 100 wia (1); bij de Westelijk wonende niet meer dan 37 wia. Bij de eersten vragen de ouders van het meisje meestal een even grooten bruidschat voor hun dochter als de vader indertijd voor hare moeder heeft moeten geven; zijn de ouders van het meisje echter zeer op het huwelijk gesteld, dan bepalen zij het aantal wia niet. Bij laatstgenoemde stammen gaat het eenigszins anders toe: Trouwt eene maagd, dan is de bruidschat 37 wia; huwt de vrouw voor de tweede maal, dan geeft de bruidegom 27, voor de derde maal 17 wia. Trouwt eene vrouw, die reeds op leeftijd is, dan kan de bruidegom met 7 wia volstaan. Bij de To Lage heeft geen vermindering van den bruidschat plaats bij een tweede of derde huwelijk. Het spreekt van zelf, dat de bruidschat voor slaven veel minder bedraagt (2).

Bij den bruidschat moet steeds één stuk van waarde zijn: in enkele gevallen een slaaf, meestal een buffel of een varken, soms ook een boschje sagoepalmen (tabaro sandapa); bij de To Pebato een hond en een varken. Ook moeten de aoe papitoe, „de zeven”, waarvan boven sprake is geweest, er bij zijn. Verder worden een zwaard of hakmes, een speer, een bijl en een wiedijzer vereischt. Dit gebruik doelt ongetwijfeld op de verplichting, die de man op zich neemt, om voor zijn vrouw te zorgen, en haar te beschermen. Behalve pasgenoemde voorwerpen bestaat de bruidschat bij de Bare'e-Toradja's meestal uit: 1 vadem rood katoen, 1 dito zwart katoen, 1 dito geel katoen, kleine lapjes ongebleekt katoen, aardn borden en kommetjes, eindjes koperdraad van een span lengte en dergelijke (3).

In verreweg de meeste gevallen wordt de bruidschat niet bij het huwelijk afgedragen, maar eerst later voldaan (4). Doch wanneer er een kind is geboren uit dat huwelijk mag men niet langer met het afdoen van deze schuld wachten. De bruidschat toch dient in de eerste plaats tot mo-

(1) Bij de To Wingke mPoso gebruikt men 30, 70 of 100 wia, de andere tientallen zijn daar niet gebruikelijk.

(2) In Onda'e moet als „hoofd” van het aantal stukjes katoen steeds een stuk zwart katoen zijn, dat den naam draagt posambaroeë.

(3) Aangaande den bruidschat bij de Berg-Toradja's kunnen wij niets met zekerheid zeggen, omdat wij omtrent hen alleen opgaven hebben van de lieden zelven; en zij geven blijkbaar den bruidschat te hoog op om zich een air van voornaamheid te geven. Een gaf zelfs op: 400 koperen borden, 50 buffels en 20 slaven! Dit is evenwel zeker, dat bij den bruidschat van een voornaam man steeds een of twee slaven moeten zijn. Bij de To Koelawi zou nog het volgende plaats hebben: de familie van de vrouw zendt zevenmaal achtereen een paar lieden om den bruidschat te halen, maar telkens komen zij met leegde handen terug. Daarna worden zij nogmaals zevenmaal achtereen gezonden, en komen dan telkenmale met een gedeelte van den bruidschat aandrigen.

(4) Bij de To Poe'oe mBoto worden bij het mopawawa 13 van de wia van den bruidschat gegeven; het overige volgt later.

m p a p o r a j a m a t a a n a, d. i. „om de oogen der kinderen een r a j a, hart, inwendig, te geven”, n.l. om ze niet beschaamd te maken. Want is de bruidschat niet voldaan, dan heeft het kind geen vader; de vader mag dan geenerlei recht op het kind laten gelden, het ergens heen meenemen, enz. Het kind is in zulk een geval geheel alleen het eigendom der moeder. De broeders en zwagers zijner moeder noemt het kind t a m a of p a p a, zoowel vader als oom; de broeders van den vader worden eerst t a m a of p a p a van het kind, wanneer de bruidschat is voldaan. Zoolang dit nog niet is geschied, mogen de broers of zusters van vaderszijde het kind ook niet adopteeren (zie hierover hoofdstuk „Het kind”). Ook wanneer de man sterft, maakt de familie haast met de afbetaling.

In geheel Midden-Celebes is het gewoonte, dat niet de gehuwde man den bruidschat voor zijne vrouw betaalt, maar zijne bloedverwanten dit voor hem doen. Enkele zijner naaste familieleden belasten zich met deze zaak. Ook bij verderaf wonende bloedverwanten gaat men rond om bijdragen te vragen voor den bruidschat. Dit rondgaan om bijdragen te verzamelen voor eenig doel (zoo ook voor een doodenfeest) heet m e g o e l e l e. Zij die aan zulk een bruidschat bijdragen, onthouden dit goed, want als later een zoon van dengeen, die heeft bijgedragen, huwt, gaat diens familie ook m e g o e l e l e bij hem, tot wiens bruidschat zij inder tijd eene bijdrage heeft gegeven; en wanneer niet eene minstens even groote gave schenkt, wordt hij hiervoor beboet. Deze instelling is oorzaak, dat nimmer een jongmensch het trouwen behoeft te laten uit gebrek aan een bruidschat. De zwaarte er van (en heel zwaar is hij niet, gelijk wij boven hebben gezien) wordt over vele hoofden en over een groot tijdperk verdeeld. Het egoïsme der Toradja's houdt deze nuttige instelling in stand.

Wanneer de bruidschat bijeen is gebracht, wordt een dag bepaald, waarop de familieleden van man en vrouw tezamen zullen komen om den bruidschat over te geven en in ontvangst te nemen (dit geschiedt natuurlijk alleen wanneer de bruidschat niet reeds bij het huwelijk zelf is afgedragen). Zulk eene bijeenkomst is meestal nog feestelijker dan die bij het huwelijk zelf. Het overdragen van den bruidschat gaat met geenerlei plechtigheid gepaard. Alleen bij de To Pebato heeft iets plaats, dat doet denken aan de vele ceremoniën bij het m e b o l a i. De familieleden van de vrouw zenden namelijk een paar jonge mannen naar de verwanten van den man met de vraag: „waar is de p e' o e l a j a?” (het koperen bord bij de a o e p a p i t o e „de zeven” behoorende; de volgende vragen gelden de overige artikelen van „de zeven”). Het antwoord luidt: „hier”. De zendelingen gaan nu terug om dit aan hun zenders mee te deelen. Dan komen zij weder met de boodschap: „het is aangenomen”, en vragen: „waar is de t o m b o?” Weer volgt het antwoord: „hier” en zoo wordt ieder stuk van de meermalen genoemde a o e p a p i t o e behandeld.

Bij de To Pebato en enkele andere stammen komen bij het brengen van den bruidschat naar het huis van de bruid nog eenige bijzonderheden

voor. De bruidschat is gemeenlijk geladen in een nette vierkante mand, die op den rug wordt gedragen. Bij den optocht naar de bruidswoning gaat steeds iemand mede, die een brandende harsfakkel draagt. Ook in de woning van de jonge vrouw is een fakkel aangestoken. Zijn nu de bringers van den bruidschat in het huis gekomen, dan geeft men de fakkel aan elkaar over, en wanneer de bruidschat op een regenscherm op den vloer is uitgespreid, bluscht men ze (dit kan een overblijfsel zijn uit den tijd, toen het „begeleiden” van den jongen man nog bij nacht plaats had, zooals tot op heden bij de To Napoe).

De ouders van de jonge vrouw hebben inmiddels 7 mandjes gereed gemaakt, waarin op bijzondere wijs gekookte rijst is gelegd. Deze mandjes worden tezamen met den kop van het feestvarken gebracht naar het huis, waar de familieleden van den jongen man zijn ingetrokken. Daar staat iemand gereed om met een hakmes boven aan de trap een lichten houw te geven in den varkenskop (m a n t e r e w a w o e). Hij reikt daarna het gebruikte hakmes over aan dengene, die den kop heeft gebracht. Het hakmes is voor hem. Ieder der bringers van de mandjes krijgt een duit. Ook moeten de gasten zevenmaal achtereen door de familie van de vrouw worden uitgenoodigd, eer zij aan den maaltijd in de woning van het jonge echtpaar bereid, zullen deelnemen. Hieruit spreekt nog de tegenzin, welken men in den ouden tijd tegenover de tegenpartij koesterde, bij de verzoening na het rooven der vrouw.

De bruidschat wordt in ontvangst genomen door den vader van de bruid, of bij ontstentenis van dezen door een broer van hem of eenig ander naverwant familielid des vaders. Deze verdeelt dien bruidschat onder al degenen, die indertijd hebben bijgedragen tot zijn bruidschat. De familieleden van de moeder der bruid krijgen hiervan niet mede, maar zoeken zich schadeloos te stellen gelijk wij boven hebben gezien, door het afvragen van allerlei geschenken. Men noemt dit ook „beboeten”, n.l. van de familieleden van den man.

De vrouw wil niets van den man weten.

Meermalen gebeurt het, dat het meisje na haar huwelijk niets van haar man wil weten. Men noemt dit m o r a d j o e, „een afkeer hebben”. Iedere liefkoozing van zijn kant wordt beantwoord met krabben en slaan. In zulk een geval komen moeder, tantes, nichten en al wat vrouwelijk in de familie is te pas om de jonge vrouw te overreden zich in haar lot te schikken en zich met haren man te verzoenen, terwijl de man zelf daartoe het zijne bijdraagt door het geven van kleine geschenken.

Deze afkeer van den man komt in vele gevallen voor bij maagden; het is bij haar vrees voor de huwelijksgemeenschap, welke zij niet kennen. Soms ook bestaat de afkeer uit onbekendheid met haar man, in gevallen wanneer de ouders het huwelijk in orde hebben gemaakt, en bruid en brui-gom elkaar voor het eerst zien bij het huwelijk. Heeft de brui-gom niets

afstootends, dan komt de zaak na verloop van eenigen tijd terecht; evenzoo in eerstgenoemd geval.

Heeft de vrouw echter een onoverkomelijken afkeer van den man, die haar is opgedrongen, dan staan haar twee wegen open om van hem af te komen: de kortste is om naar eene andere plaats te vluchten, en bescherming te zoeken bij een of ander familielid aldaar. Na zulk een vlucht zijn de familieleden van de vrouw overtuigd, dat geen moeite meer zal helpen, en wordt het huwelijk ontbonden; de familie van de vrouw moet in dat geval niet alleen den bruidschat teruggeven, maar bovendien nog eene boete betalen van twee buffels. Dit heet *joeiti ajapa*, „de toegift bij de katoenen goederen”. Ziet de vrouw tegen dit middel om haar huwelijk te ontbinden op, dan kan zij haar man door slaan en krabben zoolang van zich afhouden tot het hem verveelt, en hij zelf door te scheiden een einde maakt aan zijn huwelijk. Ook dan volgt teruggave van den bruidschat en het betalen van twee buffels. Zoo herinneren wij ons een man van ongeveer 40 jaar oud, die één oog miste, van de pokken geschonden was, en wiens lichaam geheel bedekt was met eene huidziekte. Deze huwde met een meisje van 15 jaar, dat algemeen voor schoon doorging. Ofschoon nu de man haar bij zijn huwelijk boven den gewonen bruidschat nog eene slavin en een buffel gaf „om zich jong te maken”, zooals het heet, wilde zij niets van hem weten, en na eenigen tijd moest het huwelijk worden ontbonden.

Bezoek van de jonge vrouw aan hare schoonouders.

Verstaan de echtgenooten elkaar, dan brengt de jonge vrouw na eenigen tijd een bezoek aan hare schoonmoeder. Bij het beklimmen van de trap geeft hare schoonmoeder haar een koperen bord (*doela*). Dit heet *papeponé* „voor het opklimmen” (in huis). Komt de jonge vrouw niet gewoon op bezoek, dan gaat zij toch hare schoonmoeder helpen bij het planten der rijst; zij ontvangt dan een vadem katoen. Bij de *To Pebato* is het eerste van deze twee gebruiken onbekend; voor het komen planten geeft de schoonmoeder haar schoondochter 10 duiten. Dit heet *papotoengka* „ten besluite”.

Verhouding van den man tot zijne schoonouders.

Zooals boven reeds enkele malen is opgemerkt, komt de man bij zijne schoonouders inwonen (dit heet: *nakeni ntopi*, „door de vrouwen-sarong — dus door de vrouw — gebracht”). Hij maakt dadelijk deel uit van het gezin; hij eet dus mede van het voedsel zijner schoonouders. Dezen dragen hem ter vergoeding daarvan allerlei arbeid op: hij werkt mede in hun rijstveld en bij andere bezigheden. Eerst twee, drie of vier jaar na zijn huwelijk, wanneer de jonge vrouw kinderen heeft gekregen, legt het jonge paar voor zichzelf een rijstveld aan. Slechts in weinige

gevallen gaat de vrouw er na eenige jaren van haar huwelijk toe over om haar man naar zijn dorp te volgen (dit heet: *nakeni mpewe*, „door den schaamgordel — dus door den man — gebracht”). In elk geval doet zij dit nimmer, wanneer hare moeder nog leeft, tenzij die moeder medetrekt. Zulk eene verhuizing heeft dan nog alleen plaats, wanneer man en vrouw van denzelfden stam zijn. Dit neemt niet weg, dat de vrouw maanden lang bij hare schoonouders kan verblijven; wanneer de man bijv. ziek wordt, laat hij zich dikwijls naar zijn eigen familie brengen en dan gaat vaak zijne vrouw mede om hem te verplegen. Zulk een verblijf, hoe lang soms ook, is toch altijd tijdelijk (*).

De man heeft niet alleen zijne schoonouders, maar ook zijne schoonbroeders en -zusters en de verdere familieleden van zijne vrouw met eerbied te behandelen. Dit blijkt uit de zeer beleefde termen, waarmede de toch reeds beleefde Toradja zijne aangehuwde familie toespreekt, terwijl hij alles vermijdt, wat hen zou kunnen ontstemmen. Het is een bepaald voorschrift, dat hij zijn aangetrouwde familie (ook broers en zusters, neven en nichten zijner vrouw) met het beleefde *komi „u”* en niet met het familiare *siko „jij”* toespreke (ook de schoonouders spreken hun schoonzoon aan met *komi*). De namen van de ouders, ooms en tantes van zijne vrouw mag hij niet uitspreken. De namen zijner eigen ouders mag men niet noemen, maar zoo die naam een woord is uit het dagelijksch leven, mag men dit vrij gebruiken. Heet bijv. iemands vader *i Njara* (paard) dan mag hij nietover zijn vader, maar wel over een of ander paard sprekende, dit dier aanduiden met *njara*. Heette echter zijn schoonvader of schoonmoeder of eenige oom of tante van zijne vrouw *i Njara*, zoo zou hij van een paard sprekende, een ander woord moeten zoeken om dit dier aan te duiden (men zegt in dit geval voor *njara*: *to marate lio* „iemand met een lang gezicht”). Soms omschrijft de schoonzoon het woord, dat hij niet mag zeggen; soms gebruikt hij de benaming in eene andere taal daarvoor. Op deze wijze heeft de taal een grooten rijkdom aan woorden gekregen. Zoo ook zijn ongetwijfeld veel woorden ontstaan, die later in zekeren kring gangbaar werden, zoodat bijv. voor het algemeene woord *kajoekoe* (kokos) bij de To Wingke *mPoso pendaki* (*mendaki* = het hoofdhaar met geschrapt kokosvleesch en limoensap wasschen) en bij de To Pebato *baroebi* (van *boebi* = *wajoli*, een boom welks bast men bij de sirih kauwt) in gebruik is geraakt. [Zie over het omschrijven van woorden het derde deel van dit werk onder „Wisseltaal” (?)].

(*) Dit heet ook: *nakeni mpewe*, „door den schaamgordel (= den man) meegenomen”. Sterft de man bijvoorbeeld en huwt de vrouw weer tijdens haar verblijf in het dorp van haar overleden man, dan neemt zij, als zij naar haar eigen dorp terugkeert, haar nieuwen man daarheen mede. Dit heet dan eveneens: *nakeni ntopi*, „door de sarong (= de vrouw) meegenomen”.

(^e) Pasgenoemde gebruiken gouden voor alle Toradja-stammen. Voor de Bergstammen der To Napoe, To Bada enz. geldt nog voor den man het strenge verbod de slaapplaats zijner schoonouders te betreden.

Wanneer men de Toradja's vraagt wat wel de reden is, dat zij hun schoonouders met zulk een bijzonderen eerbied behandelen, dan antwoorden zij steeds: „opdat de schoonouders het huwelijk niet zullen ontbinden”. Heden ten dage kan dit niet in rechtstreekschen zin gebeuren, zooals wij beneden zullen zien, wanneer wij over echtscheiding spreken; door van hun invloed op hun dochter gebruik te maken, kunnen zij haar echter afkeerig maken van haar man.

Verhouding van man en vrouw.

Aangezien de man bij zijn vrouw komt inwonen, en zijne kinderen in de eerste plaats tot de familie, respectievelijk den stam, der moeder behooren, moeten wij à priori aannemen, dat de vrouw geen ondergeschikte plaats in het huisgezin heeft. Alles wat de man gedurende zijn huwelijk binnenbrengt, behoort ook aan zijne vrouw en hare familie. Vandaar, dat de man nimmer een koop zal sluiten zonder zijne vrouw er in te kennen. Wanneer men een man iets van eenig belang vraagt, luidt het antwoord steeds: „ik zal er eerst over spreken met haar, die aan den haardrand zit (to wi wi ndapoe of to wono ndapoe, eene benaming voor de huisvrouw, die in huis zijnde hare plaats heeft bij den haard).

De min of meer innige verhouding verschilt bij de onderscheidene echtparen evenzeer als bij ons. Wij kennen huisgezinnen, waar altijd gekijf is; wij kennen er, waar de vrouw zich alles gezeggen laat door den man, en elders, waar eene pantoffelregeering is, en de man niets heeft in te brengen. Wij hebben ook kennis gemaakt met veel gezinnen, waar man en vrouw 's avonds heel genoegelijk aan elkaar zitten te vertellen, wat er over dag zooda is gebeurd. Regel is, dat het echtpaar samen eet, wanneer er geen gasten zijn. In dit geval is de man verplicht met zijne gasten in de „ontvangkamer” (tambale) van het huis te eten. Ook in gewone omstandigheden eten de verschillende huisvaders met hunne zoons wel gezamenlijk in de ontvangruimte. De huisvrouw eet echter altijd binnen, dicht bij den haard; na den maaltijd komt zij ook bij de mannen zitten en spreekt dikwijls een hartig woordje mede.

Samen gaan man en vrouw naar hun veld en keeren gezamenlijk vandaar terug, de vrouw voorop met haar draagmand, waarin brandhout, rijst of andere zaken uit het veld, de man er achter met een kind op den rug, of een welgevulden draagsarong. In het bijzijn van derden zullen zij elkaar echter nooit eenige hartelijkheid bewijzen; daarom ook gaan zij in gezelschap niet dicht bij elkaar, nog minder naast elkaar zitten. Wat de arbeidsverdeeling tusschen man en vrouw aangaat, kan men in het algemeen zeggen dat de man alle zwaarder werk (behalve dragen, waarin de vrouw den man verreweg de baas is) en de vrouw alle lichter werk doet. Ook is de vrouw ontegenzeggelijk ijveriger dan de man: op haar drijft het huishouden; zij gaat zelden van huis, terwijl de man om verschillende redenen meermalen op het pad is.

Over het geheel gaat de Toradja er niet spoedig toe over zijne vrouw te slaan. Ons zijn ook verscheiden gevallen bekend, waar de vrouw den man hardhandig bejegende, bijv. wanneer hij zonder hare voorkennis een intiem bezoek aan een meisje had gebracht. Regel is, dat slaan geoorloofd is, wanneer een der partijen „schuld” heeft. De Toradja noemt zulk slaan *m o m p a t o e d j o e k i* „vermanen”. In het woonhuis, waar de man samenwoont met zijne schoonouders, komt dit „vermanen” zelden voor, meer wanneer het gezin afzonderlijk verblijf houdt in de tuinhut. Wanneer wij echter nagaan, wat de Toradja *s a l a* (schuld) in den huishoudelijken zin van het woord noemt, dan komt de man er licht, de vrouw er zwaar af. Een man sloeg zijne vrouw, omdat hij te lang op het eten moest wachten; hierdoor had de vrouw „schuld”; maar geen Toradja krijgt het in het hoofd den man „schuldig” te verklaren, wanneer hij ver over het etensuur thuiskomt, of eenvoudig bij een ander eet.

Wij hebben den invloed van de vrouw op den man meermalen moeten ervaren, wanneer zij hem van een besluit afbracht, waartoe de man reeds sterk geneigd was. De Toradja-vrouw is veel conservatiever dan de man, en in het geheim werkt zij onze bedoeling met Christendom en school veel meer tegen, dan wij nog te weten komen. Meermalen hebben wij kunnen opmerken dat eene enkele spottende opmerking van zijne vrouw voldoende is om den man van een voornemen af te brengen.

Krijgt eene vrouw slaag, en voelt zij, dat ze schuld heeft (altijd naar Toradja'sche opvatting) dan weent zij, maar maakt verder geen gerucht van de zaak. Wordt zij echter geslagen zonder dat zij schuld heeft, dan maakt zij groot misbaar en vlucht naar hare ouders, of als dezen er niet zijn, naar een ander harer familieleden. De zaak wordt dan besproken, en eindigt met scheiding, wanneer de man niet gezind is zijne vrouw een verzoeningsgeschenk (*l a n g a r i*) te geven. Dit geschenk bestaat veelal uit een buffel. Wil de man het verzoeningsgeschenk geven, maar blijft de vrouw weigeren, dan volgt ook scheiding, maar dan zijn de rollen omgekeerd: dan is de vrouw de schuldige en niet meer de man.

Zoo gaat het ook wanneer de man beleedigd is door de vrouw. Van de vele ons bekende gevallen van dien aard, noemen wij hier het „zwaarste”. Eene jonge vrouw, die nog pas een jaar gehuwd was, mengde eens kippendrek door de rijst, welke zij haar man voorzette. (Waarom zij dit deed, zijn wij nooit te weten kunnen komen; dat het haar er niet om te doen was eene scheiding te provoceeren, blijkt uit het vervolg van het verhaal). Van alle soorten van uitwerpselen is er niets, waarvan de Toradja een inniger afkeer heeft, dan van kippendrek. Geen wonder dus, dat de jonge man na zulk eene beleediging naar zijne familie terugkeerde en wilde scheiden. De familie zijner vrouw bood hem vier buffels aan als verzoeningsgeschenk (eene zeer hooge *l a n g a r i*), maar de man bleef weigeren. De scheiding ging door, maar de man was nu in deze aangelegenheid de schuldige geworden door zijne weigering ⁽¹⁾.

(1) Deze opvatting van schuld is sterk bij den Toradja. Wanneer hij bijv. wat

Wat dit schuldig zijn te beteekenen heeft in eene echtscheidingszaak zullen wij beneden zien.

Ofschoon de schoonzoon dus min of meer een aanhangsel vormt van de groote familie zijner vrouw, kan hij zich door zijn ijver, zijn doorzicht, zijn welbespraaktheid en andere eigenschappen grooten invloed verschaffen bij de bewoners van het dorp, waar hij is gehuwd. Ja, wij kennen verscheidene mannen, die langzamerhand hoofd zijn geworden in het dorp hunner vrouw. Dit verwondert ons te minder, waar wij, in het hoofdstuk over de hoofden des lands („Staatkundige en maatschappelijke verhoudingen”) hebben gezien, dat in de eerste plaats op bepaalde eigenschappen bij het dorps hoofd wordt gelet.

Polygamie.

Volgens het getuigenis van enkele oude Toradja's, huwde een man in den ouden tijd nooit meer dan ééne vrouw. Wat hiervan ook zijn moge, zooveel is zeker, dat tegenwoordig bij alle Toradja-stammen velen meer dan ééne vrouw hebben. Meestal zijn het dorps hoofden, die zich deze weelde veroorloven, maar wij kennen ook enkele voorbeelden van slaven, die zulks doen. Polygamie heet *mokaradoea* „eene tweede (vrouw) hebben”; men gebruikt echter dit woord ook voor hen die meer dan twee vrouwen hebben. Twee vrouwen is het meest voorkomende aantal bij polygamen, doch er zijn ook mannen met drie en vier vrouwen; ja wij hebben er twee gekend met zeven vrouwen. Van de laatstgenoemde gevallen spraken de Toradja's zelve schande.

Bij een huwelijk met twee vrouwen heet de eerste *to poe'oe* „de oorspronkelijke” en de tweede *to jojo* „de laatste” (*jojo* = uiteinde). Heeft iemand drie vrouwen, dan heet de tweede *to tongo* (middelste) en de derde *to jojo*.

De moeielijkheid bij een dubbel huwelijk ligt niet in den bruidschat, maar in de omstandigheid, dat de man voor al zijn vrouwen akkers moet bewerken, en tegen zooveel arbeid zien de meesten op. Hieruit laat het zich verklaren, dat polygamie bij de slayenhoudende stammen meer voorkomt dan bij de overigen.

De eerste vrouw voelt zich meestal beleedigd, wanneer haar man eene tweede vrouw neemt; meestal durft hij haar zijn plan niet vooraf mededeelen, maar stelt haar voor het voldongen feit. De houding welke de eerste vrouw aannemt, hangt natuurlijk geheel af van haar karakter, maar overigens zeer meegaande vrouwen hebben wij in zulke omstandigheden

te veld staande maïs, of een paar kokosnoten of wat palmwijn vraagt, en de eigenaar weigert zonder eene gegronde reden voor zijn weigering te geven, dan biedt de vrager hem duiten of eenig voorwerp, bv. een kalkbus aan. Blijft de eigenaar dan nog weigeren, dan mag de vrager het gevraagde nemen: *masalamo toempoonja* „dan heeft de eigenaar schuld”.

als razend gezien. Mocht de vrouw al toegeeflijk van aard zijn, dan wordt zij toch door opmerkingen van vriendinnen, als: „dat zou ik mij niet laten welgevalen”, er toe gebracht om voor hare eer in de publieke schatting op te komen. Er zijn vrouwen die, vermoedende wat haar man in het schild voert, met echtscheiding dreigen en wij weten van mannen, wier liefde voor hunne eerste vrouw zóó groot was, dat zij bij zulk eene bedreiging van hun plan afzagen.

Het eerste wat de vrouw doet bij het vernemen van een nieuw huwelijk van haar man, is alle huisraad en brandhout door elkaar gooien en naar hare ouders of bloedverwanten loopen. Zij is hierbij in haar recht, en de man is schuldig. Is de man er op gesteld zijne vrouw te behouden, dan moet hij haar alles geven, wat zij vraagt om haar ongenoegen te stillen. Meestal zijn dit een of meer buffels en deze dragen dan den naam van *rintji kajoepa* „het afscheuren van de nagels”, *boi nakangkasi we'a anoe nepa naporongo*, „opdat zij de vrouw, die hij pas getrouwd heeft, niet met de nagels krabbe”.

Blijft de eerste vrouw zich tegen het tweede huwelijk verzetten, dan geeft de man haar een buffel of 2 maal 7 stuks katoen en is dan van die eerste vrouw gescheiden. Dit geschenk heet *bolea ntjombori* „de scheiding van het gezin”, of *perampa* „voor het nemen van wat hem niet toekwam”.

Sommige meisjes of vrouwen weigeren als tweede of derde vrouw iemand te huwen. Is zijne liefde voor de latere vrouw grooter dan die voor de eerste, dan scheidt de man zich van zijne vrouw om met de andere te kunnen huwen. Trouwt een man in een stam, waar het niet bekend is, dat hij reeds gehuwd is, dan jukt hij erom, en zegt vrijman te zijn, en als zijne vrouw eenigen tijd na het huwelijk ontdekt, dat haar man reeds eene vrouw heeft, dan weet hij de zaak weer met een geschenk (*langari*) te schikken. De omstandigheid, dat zoovele vrouwen er in toestemmen, de tweede en derde vrouw van haar man te zijn, en het feit, dat slechts weinig vrouwen echtscheiding provooceren op grond van zulk een tweede huwelijk, moet hieruit worden verklaard, dat de genegenheid van de vrouw voor den man veel grooter is dan die van den man voor de vrouw en dat de Toradja'sche vrouw blij is getrouwd te zijn, zooals wij boven reeds hebben aangetoond.

Nu zijn er ook vrouwen, die er zich in schikken om als tweede vrouw te beginnen; maar zij nemen zich dan voor, later wel door intrigeeren te zorgen, dat de man zijn eerste vrouw wegdoet. En zij krijgen dit ook veelal gedaan.

Meestal keert de vrede tusschen den man en zijne eerste vrouw in huis terug. Niet alzoó tusschen de beide vrouwen van één man. Zelden wonen de beide (of meerdere) vrouwen van één man in hetzelfde dorp, en wanneer dit wel het geval is (wanneer bijvoorbeeld de beide vrouwen nichten of zusters zijn), dan leeft ieder toch in een afzonderlijk huis. Slechts twee voorbeelden zijn ons bekend, waar de beide vrouwen van denzelfden man

in één huis met hem samenwonen. Meestal bestaat er groote ijverzucht tusschen de vrouwen van één man. Vrouwen hebben ons om vergift of om eenig ander middel gevraagd, ten einde hare mededingster uit den weg te ruimen. Meer dan eens gaan zij zelve hiertoe over. Twee gevallen hiervan zijn ons bekend geworden gedurende ons verblijf in Midden-Celebes. In het eene geval ontmoetten beide vrouwen elkaar op een offerfeest; de eene werd toen door zulk eene woede aangegrepen, dat zij een jachtsppeer greep en die in de borst van hare mededingster dreef. In het tweede geval gaf de een de ander een onhandigen houw met een hakmes over den rug, tengevolge waarvan de getroffene echter overleed.

Blijft een huwelijk kinderloos, dan geeft de man dit wel als voorwendsel op om eene tweede vrouw te nemen. In zulke gevallen schijnt zijne eerste vrouw zich hertegen niet te verzetten. Zeer zeker is dit een reden voor den Toradja; de hoofdreden is echter in zijne zinnelijkheid gelegen, wat de meesten dan ook rondweg erkennen. Veel mannen ook hebben ons verzekerd gaarne eene tweede vrouw te willen nemen, maar dit niet te durven voor hun huidige echtgenoot. De Toradja heeft grooten afkeer van moeite en onaangenaamheid.

De slechte gevolgen van polygamie voor het karakter van den Toradja blijken uit het bovenstaande voldoende: ze is een bron van haat, afgunst en intrige. Op het gezin werkt de polygamie niet zoo heilloos als bij andere volken wel het geval is. Dit komt, omdat de kinderen in de eerste plaats der moeder toebehooren. De Toradja-man is van nature uithuizig, zoodat ook het verdeelen van zijn tijd tusschen zijne echtgenooten van weinig meer schadelijken invloed is, dan in geval hij met ééne vrouw ware getrouwd. Dit is echter zeker, dat de polygamie overspel van de vrouw in de hand werkt. Van de ons bekend geworden gevallen van overspel waren verreweg de meeste begaan door vrouwen, die het „huwelijksbed” met anderen moesten deelen. Physisch en psychisch is dit ook gemakkelijk te verklaren.

Polyandrie.

In het dorp Sabingka der To Pebato is indertijd een geval voorgekomen van polyandrie. Daar leefde eene vrouw openlijk met twee mannen „tusschen wie zij in sliep”. Toen zijn de hoofden van den stam bijeengekomen, en hebben uitgemaakt, dat dit geval *measa*, „onheilaanbrengend” was; zij hebben toen eenige Berg-Toradja's (To Napoe) uitgenoodigd de vrouw benevens den man, die het laatst bij haar was komen inwonen, te dooden; dit is toen geschied. Het geval werd dus als eene zaak van overspel beschouwd. Wat de vrouw en de beide mannen er toe bewogen had samen te leven, wist niemand ons te zeggen.

In het kosmopolitische handelsdorp Wata mBajoli aan de Golf van Mori, waar menschen van allerlei landaard samenwonen om handel in gomcopal te drijven, is ook een geval voorgekomen, dat eene vrouw met twee

mannen leefde. Als reden hiervan gaf men op, dat de vrouw over veel werkkrachten wilde beschikken. In dit geval werd door niemand ingegrepen, wat onder zulk een onsamenvangenden troep menschen niet te verwonderen is. De Toradja's spreken er niet grooten afkeer van.

Leviraatshuwelijk bestaat hier niet. Huwt iemand met de weduwe van zijn broeder, dan moet hij wederom opnieuw een bruidschat voor haar betalen. Indien zijn broeder den bruidschat nog niet voldaan had en kinderloos is gestorven, dan kan de ander volstaan met den bruidschat aan te zuiveren en er iets als zijn aandeel bij te doen.

Voor het huwelijk onder slaven verwijzen wij naar het hoofdstuk „Staatkundige en maatschappelijke verhoudingen”.

Echtscheiding.

Echtscheiding komt vrij veel voor onder de Toradja's, maar gemakkelijk gaat het meestal niet. Wanneer de wederzijdse familie de scheiding gaarne ziet, dan is zij spoedig tot stand gebracht. Is dit echter niet het geval, dan wordt op allerlei wijzen getracht het echtpaar bij elkaar te houden door woorden die „beschaamd maken”, door het geven van verzoeningsgeschenken, enz. De weinig zelfstandige Toradja, die zich door de gemeenschap alleen sterk voelt, kan zich niet tegen zulk een drang van buiten verzetten, hij geeft toe, en beide echtgenooten sleepen hun huwelijksketen verder mede, totdat het den man of de vrouw te veel wordt, en dan kunnen zij een stijfhoofdigheid ontwikkelen, die men niet bij hen zou hebben gezocht. Verreweg de meeste echtscheidingen gaan uit van den man; de vrouw is ook hierin veel lijdzamer, al kan zij in drift heftig tegen haren man uitvaren.

De voornaamste aanleiding tot echtscheiding is wel deze, dat man en vrouw beiden, of een hunner „genoeg” er van krijgen. Dit gaat meestal wederom van den man uit; van de zijde der vrouw komt hierbij niet alleen hare van nature grootere genegenheid voor den man te pas, maar ook de omstandigheid, dat hij spoediger weer eene vrouw krijgt, dan zij een man. Dikwijls geeft de man voor, dat hij kinderen wil hebben, waarom hij van zijne kinderlooze vrouw scheidt, daarbij opmerkende, dat het hem niet mogelijk is twee vrouwen te onderhouden. Dikwijls ook heeft echtscheiding plaats na herhaalden twist; er moet dan worden onderzocht, wie de eigenlijk schuldige is.

Evenals het huwelijk plaats heeft in tegenwoordigheid en met medeweten van wederzijdsche familiebetrekkingen (= dorpsgenooten), zoo moet ook eene echtscheiding worden uitgesproken door de oudsten, huisvaders van de dorpen, waartoe man en vrouw behooren. Deze oudsten zullen eerst trachten het paar weer met elkaar te verzoenen. Wanneer tot scheiding wordt overgegaan, moet eerst uitgemaakt worden, wie van de beide partijen schuldig is. Wil de man van zijne vrouw af, omdat hij genoeg

van haar heeft, dan is hij de schuldige. Hij verliest dan niet alleen het recht op den bruidschat, maar moet nog een buffel bovendien geven. Tot het betalen van den buffel wordt hij gedwongen, doordat hij bij wanbetaling het vaderschap over zijn kinderen verliest. Overspel van de vrouw is eigenlijk de eenige wettig erkende reden tot scheiden. Zij verliest hierdoor het recht op hare kinderen, die de man mag medenemen. Het moederschap over die kinderen (waardoor zij het recht heeft hen nu en dan eenigen tijd bij zich te hebben), krijgt zij weer door haar man een buffel te geven. Heeft eene vrouw overspel bedreven, dan kan zij haar beleedigen echtgenoot 7 stuks katoen en een buffel aanbieden. Dit heet *t a m b a n g k i n a e a* „het stoppen of lappen van de aangedane schande”. Wanneer de man dit aanneemt, dan heeft geen scheiding plaats.

De scheiding geschiedt steeds door eene symbolische handeling. Het meest voorkomende teeken is een stuk rotan dat wordt doorgehakt, en waarvan ieder der beide partijen een stuk bewaart, soms met eenige lapjes katoen er bij (op deze wijze ook wordt een huwelijk ontbonden, waarvan een der partijen is overleden — zie „Lijkbezorging”). Bij andere stammen wordt een kokosnoot door midden gedeeld, en aan iedere partij een helft gegeven met toevoeging van een citroen. Men zegt dat de kokos en de citroen moeten dienen om het voorkomen der gescheidenen op te knappen, opdat zij spoedig weder kunnen hertrouwen. Het formulier luidt: *se'i mo p e m b a s a n o e p o p e m b a s a k a* (dit tot de vrouw); *se'i n o e p e m b a s a k a b a t o e r o e n a p a w a i m b e ' a t a b a k o* (dit tot den man) d. i. „dit is een citroen om uw haar mee te reinigen”, teneinde spoedig een anderen man te kunnen behagen; en: „hiermee kunt ge uw haar opknappen, opdat een meisje u tabak geve” (tabak geven = toestemmen in een huwelijk; zie boven).

Van boedelscheiding is nimmer sprake. Behalve in geval van overspel, blijven de kinderen bij de moeder, en alles wat de man heeft ingebracht, moet dan dienen om die kinderen op te voeden. Alleen krijgt de man eenig katoen mede „voor een baadje, broek en hoofddoek”, maar het grootste deel van het eigendom blijft bij de vrouw. Zoo ook met de geogste rijst: de man krijgt een klein aantal, bijvoorbeeld 100 bossen mede, maar de groote hoop blijft bij de moeder „om de kinderen te voeden”. Alleen in geval van overspel door de moeder, neemt de man met de kinderen ook de staande het huwelijk verworven goederen mede. In zulk een geval blijft het kind, dat de moederzorgen nog niet kan missen, voorloopig bij zijne moeder. In geval de kinderen bij de moeder blijven, stuurt de vader nu en dan een boodschap naar de moeder, dat hij de kinderen verlangt te zien, en dan worden ze ook voor korteren of langeren tijd bij hem gebracht. Hebben de kinderen een eigen wil gekregen en bevalt het hun bij den vader beter dan bij de moeder, dan blijven zij bij den vader en is het de moeder die haar kinderen nu en dan moet „leenen”. Daar de vader meestal spoedig hertrouwt, en bij zijn nieuwe vrouw kinderen heeft, blijft het pied à terre voor de kinderen echter steeds de woning van hun moeder.

Dikwijls hebben wij opgemerkt, dat de zoons zich meer bij den vader, de dochters zich meer bij de moeder aansluiten.

Wanneer een man van zijn vrouw wegloopt met het doel van haar te scheiden, en hij geeft van zijn heengaan geen kennis aan het dorps hoofd, dan moet hij schuldig of onschuldig (dit wordt later onderzocht) eene boete betalen van eene geit en zes lapjes katoen. Deze boete heet *peloesoki*, „omdat hij zijne vrouw als een vod heeft verfrommeld”.

Het boven medegedeelde scheidingsformulier wordt beschouwd als eene zeer plechtige verzekering, als een soort eed dus. Dezen mag de gescheiden man niet zonder meer te niet doen. Hij mag dus later niet zoo maar weer met zijne gescheiden vrouw trouwen. Wil hij dit, dan moet hij behalve een nieuwen bruidschat ook nog eene boete betalen. Deze heet *sombomboeli*, „tot terzijdestelling van de oneenigheid”, of *petoengkoe* (¹) of *soempa mbajaa*, „de aaneenhechting van den (doorgehakten) rotan”.

Soms komt eene echtscheiding tot stand buiten het echtpaar om. Wanneer de man door zijn schulden maken de familie in het ongeluk dreigt te storten, of wanneer hij zich onbehoorlijk jegens zijn schoonouders gedraagt, dan dwingen de familieleden van de vrouw haar tot scheiden. Wil de vrouw niet, en gaat het hard tegen hard, dan blijft er voor de vrouw niet anders over, dan uit hare familie te treden.

(¹) *Petoengkoe* beteekent eigenlijk de aanval, dien een kip of een slang doet, door met den bek vooruit te schieten. De woordelijke vertaling zou dus zijn: „voor den toegebrachten beet”; daarom is deze uitdrukking weer te geven met: „voor de aangedane belediging”.

XV. ZWANGERSCHAP EN GEBOORTE.

Het verlangen naar kinderen. — Meerdere of mindere vruchtbaarheid der vrouwen. — Misgeboorten en tweelingen. — Middelen om zwanger te worden. — Gebruik van abortieve middelen. — Heeft men liever meisjes of jongens? — Bevruchting. — Zwangerschap. — De bevalling. — Vertraagde uitdrijving. Wijzen van geboren worden. — Placenta. — De vrouw na hare bevalling. — Het verwarmen der kraamvrouw. — Bezoek aan de kraamvrouw. — Loon voor de helpster. — Zoogen. — Spenen. — Geschenk bij de geboorte van het eerste kind.

Het verlangen naar kinderen.

Wij meenen over het geheel te mogen zeggen, dat de Toradja's naar kinderen verlangen ⁽¹⁾. Wel zijn hierop uitzonderingen, waarover beneden, en deze komen dan, onnatuurlijk genoeg, van de zijde der vrouw. Van mannen hebben wij nog nimmer gehoord of gemerkt, dat zij liever geen kinderen willen hebben, integendeel meermalen scheidt een man van zijne onvruchtbare vrouw, of neemt eene tweede naast haar. Er zou trouwens voor den man geen enkele reden zijn, waarom hij niet naar kroost zou verlangen, daar alle moeite en zorg voor de kinderen ten slotte op de moeder neerkomt. Van eenige geringschatting eener onvruchtbare vrouw hebben wij bij geen der Toradja-volken iets kunnen merken, en wanneer wij de menschen hiernaar vroegen, lachte men om het denkbeeld. Ook in het hiernamaals wordt het lot der onvruchtbare op geenerlei wijze verzwaaard; wel krijgen mannen zoowel als vrouwen, die geen huwelijksgenot hebben gemaakt, hiervoor eene kastijding (zie „Lijkbezorging”).

Meerdere of mindere vruchtbaarheid der vrouwen.

Aangaande de meerdere of mindere vruchtbaarheid der vrouwen, kunnen wij niet meer in het algemeen van Midden-Celebes spreken, daar wij

⁽¹⁾ Sommigen noemen kinderen „de opwekking of aansporing (taliwanji) tot het bearbeiden van den akker”; een groot medelijden maakt zich van den Toradja meester, wanneer hij geen rijst meer heeft om daarvan voor een klein of ziek kind rijstopap te laten koken. Velen bewaren trouw eenige bossen rijst in hunne schuur voor het geval dat een der kinderen ziek mocht worden en niet meer zou kunnen eten van de spijzen, waarmee men zich in tijden van schaarschte behelpt.

speciale onderzoekingen, b.v. naar de grootte der gezinnen, alleen hebben kunnen bewerkstelligen onder de Toradja-stammen der To Lage en To Pebato en in Todjo, Mapane en Parigi. De verkregen uitkomsten bij de Toradja-stammen verschillen aanmerkelijk van elkaar. Wij zullen trachten hieronder de redenen er van op te geven.

Bij een onderzoek in 1902 door ons ingesteld, konden wij onder de To Lage door omstandigheden slechts enkele dorpen onderzoeken. Van 41 vrouwen, van wie wegens haren leeftijd te verwachten was, dat zij geen kinderen meer zouden krijgen, waren vijf kinderloos gebleven. Het totaal aantal kinderen, levenden en dooden was 117, zoodat voor iedere vrouw gemiddeld bijna 3 kinderen komen.

De verhoudingen bij de To Pebato waren veel beter. Van 155 vrouwen waren 6 kinderloos gebleven. Het totaal aantal kinderen bedroeg 625, zoodat voor iedere vrouw 4 kinderen komen. Terwijl bij de To Lage het hoogste aantal kinderen, dat één vrouw kreeg 9 bedroeg, was dit bij de To Pebato 13.

Nog beter was het gesteld bij de Mohammedaansche bevolking van het dorp Mapane. Hier waren van 62 vrouwen 5 kinderloos gebleven. Het aantal der kinderen was 237, dus 3,8 kind op eene vrouw. De kindersterfte was slechts 18%, het hoogste aantal kinderen bij eene vrouw was 13.

Deze gunstige getallen moeten voor een deel worden toegeschreven aan het feit, dat bij de Mohammedanen de vrouw meer ontzien wordt, dan bij de niet geïslamiseerde Toradja's, bij wie zij hard moet werken. Voor Todjo echter, ook door Mohammedanen bewoond, waren de getallen weer ongunstig: maar Todjo is eene strek, waar veel ontucht voorkomt, en waar venerische ziekten reeds veel verwoesting aanrichten (onder de heidenen zijn deze ziekten nog geheel onbekend). We vonden daar 200 vrouwen, van wie 42 kinderloos waren gebleven. Voor iedere vrouw kwam gemiddeld $2\frac{1}{2}$ kind, toch was nog het grootste aantal kinderen bij eene vrouw 12. In Parigi werd onderzoek gedaan bij 40 oude vrouwen. Van dezen waren 10 kinderloos gebleven! Het totaal aantal kinderen bedroeg 105 (voor ieder dus $2\frac{5}{8}$ kind). 17 van die kinderen waren als kind gestorven dus $16\frac{4}{21}\%$. Het hoogste aantal kinderen dat 1 vrouw had gekregen was 7.

Misgeboorten en tweelingen.

Misgeboorten komen betrekkelijk weinig voor. Wij kennen eene vrouw, Indo i Matipa, een To Pebatosche, die tien misvormde kinderen achter elkaar kreeg; nu eens miste het kind beide armen, dan weer was de schedel niet gesloten, en aangezien door onvoldoende verpleging alleen de sterke exemplaren blijven leven, was geen van die kinderen in het leven gebleven. Menschen met een hazenlip (s e r a, Bare'e) en met horrelvoeten (pile witi, Bare'e) ziet men slechts zelden.

Tweelinggeboorten zijn niet zeldzaam. Geen der Toradja-stammen

ziet in zulk een geboorte iets bijzonders, ook al zijn de beide kinderen van verschillend geslacht. Van drielingen kennen wij vijf gevallen; de wichtjes waren echter binnen twee dagen overleden (*).

Middelen om zwanger te worden.

Meermalen zijn onvruchtbare vrouwen bij ons gekomen om een middel te vragen waardoor zij een kind zouden krijgen (*). Zij zelven schijnen daartoe geenerlei middel, zelfs geen toovermiddel te kennen, en belanden dan bij de Mohammedaansche vreemdelingen aan de stranden, die haar tooverformulieren leeren of haar „belezen” water laten drinken of wel haar daarmede overgieten.

Gebruik van abortieve middelen.

Meer ervaren is de Toradja in vruchtafdrijvende middelen. Algemeen rekent men het onder de Toradja's eene schande, wanneer eene vrouw buiten huwelijk bevalt. Bij de To Pebato is dit schaamtegevoel bij lange na niet zoo sterk als bij de To Lage en To Onda'e. Schande als bij ons kent de Toradja echter niet. Niemand kijkt zulk een meisje er minder om aan, en nimmer is zulk een buiten den echt geboren kind een reden, dat de moeder niet zou huwen. Het zijn de aardigheden, welke ieder zich gerechtigd acht op de ongehuwde moeder te maken, die haar naar allerlei middelen doen zoeken om van de vrucht bevrijd te worden. Men is zeer gevoelig voor spot, al komen die schimpscheuten ons heel onschuldig voor. Een Toradja zegt bijvoorbeeld tot, of van een meisje met een kind: „Ik zou niet het kind van zoo maar iemand willen opvoeden”, en het genoegen van de jonge moeder is voor een paar dagen verstoord. Wij hoorden eens twee zusters, beiden moeder, de een gehuwd en de ander ongehuwd, geducht kijven. Eindelijk bracht de gehuwde zuster de ander tot zwijgen door te zeggen: „En jij hebt een kind zonder vader in de wieg, ik niet”. Namen voor kinderen buiten echt geboren als Toewoe ri engo, „aan den neus gegroeid”, Nawoei ngojoe, „door den wind aangebracht” (de moeder zou door den wind zwanger zijn geworden) en dergelijke moeten der moeder steeds als spot in de ooren klinken.

Behalve dat zulke jonge moeders zich schande en spot moeten getroosten, zien zij, zooals gezegd, ook zeer op tegen den last van de opvoeding van het kind, dat geen vader heeft; want niemand zal nu de zorg voor het kind met haar deelen en haar allerlei hulp verleenen bij het akkerwerk.

(*) Zoo ook bij eene vrouw van Tongko, die hare drielingen walesoe, kabongi en bala wo noemde, drie synoniemen voor „muis”.

(*) Droomt eene vrouw, dat een persoon tusschen haar en haar man komt liggen, dan is dit voor haar een zeker bewijs, dat zij onvruchtbaar zal blijven. Mocht zij zoo iets droomen, terwijl zij zwanger was, dan zou de vrucht uit haar schoot verdwijnen.

Het verwondert ons daarom niet, dat zwangere meisjes haar toevlucht nemen tot afdrijvende middelen. Van deze middelen zijn we tot nu toe alleen het meest gebruikte te weten gekomen. Dit wordt namelijk genomen van den wongoli of po'e'a pa'a-boom, waarschijnlijk de *Polyscias nodosa* Seem. (Naar Koorders, Verslag eener botanische dienstreis door de Minahassa, blz. 491). Volgens sommigen moet men op de bladstelen van dezen boom kauwen; volgens anderen worden de bladeren gewarmd op den buik gelegd. Wij vermoeden, dat de Toradja niet langs empirischen, maar langs sympathetischen weg tot dit middel is gekomen. De bladsteel bestaat uit eenige geledingen, die zeer gemakkelijk afbreken, vandaar de naam po'e'a pa'a „brekebeen”; door het gebruik van dit blad of dezen bladsteel zal ook de vrucht afbreken.

Wanneer inwendige middelen geen abortus veroorzaken, laat men zich den buik knijpen en wrijven, ja, zich op den buik trappen. Wij durven zeggen, dat wanneer de natuur niet dikwijls sterker was dan de afdrijvende middelen, de huisgezinnen nog kleiner zouden zijn. Onfeilbare middelen tot vruchtafdrijving schijnt men niet te kennen, en middelen ter voorkoming van zwangerschap zijn den Toradja's geheel onbekend. Alleen de Mohammedanen meenen zulke middelen te hebben in hun do'a's, (tooverspreuken). Wel denkt de Toradja dat alleen na herhaalde huwelijksgemeenschap zwangerschap kan ontstaan. Vandaar dat een meisje na eenigen tijd van samenleven haar minnaar verbiedt bij haar te komen.

Boven zeiden wij, dat het afdrijven van de vrucht meer voorkomt bij de To Lage en To Onda'e, dan bij de To Pebato en de Meer-stammen. De reden hiervan ligt in het reeds meermalen genoemde feit, dat de eerstgenoemden slavenhoudende stammen zijn, de laatstgenoemden niet. Door de omstandigheid, dat er meer slaven dan vrijen zijn, gebeurt het niet zelden, dat vrijgeboren meisjes zich afgeven met slaven, en de zwangerschap, welke daarvan het gevolg was, moest het meisje dikwijls met den dood bekopen, omdat zulk eene verhouding van een slaaf met eene vrije vrouw streng verboden is. Ook hebben de vrije To Lage door het gemak, dat zij van hunne slaven hebben, zich eene uiterlijke beschaving eigen gemaakt, welke geen kwaad of schande ziet in den vrijen omgang van jongelieden, maar wel in de gevolgen er van. Bij de To Pebato is dit geheel anders; vrees voor vermenging kent men daar niet, omdat die stam geen slavenstand heeft.

Maar ook vele g e h u w d e vrouwen ontdoen zich van de vrucht haars schoots, om niet den last te hebben de kleinen te moeten opvoeden. Hoe onnatuurlijk dit ook is, toch weten wij onder de To Lage van zulke vrouwen vele voorbeelden te noemen. Openlijk spreekt men over zulke dingen niet; men komt die alleen te weten door afgeluisterde gesprekken. In dit onnatuurlijk verschijnsel, wederom een uitvloeisel van de omstandigheid, dat de To Lage slavenhouders zijn, moeten wij ook een reden zoeken voor de mindere vruchtbaarheid van dien stam. Terwijl een To Pebato ouderenaar gaarne kinderen heeft, omdat dezen later zijne eenige hulp zijn, voelt

de vrije vrouw der To Lage die behoefte niet, daar zij hare slaven heeft om het werk voor haar te doen. Bovendien is zij hierdoor gemakzuchtiger geworden dan de To Pebato vrouw, en dus eerder geneigd iets onaangenaams van zich af te schuiven. Voor getrouwde slavinnen is ook nog een reden tot vruchtafdrijving, dat zij geen lust hebben om kinderen te krijgen en ze op te voeden voor hare heeren. Daarenboven worden de slavinnen weinig ontzien en moeten steeds werken, al hebben zij kinderen te verzorgen. Wij kennen meer dan ééne slavin, die telkenmale als zij in verwachting was, de vrucht afdreef, en daarvoor ronduit pas genoemd motief opgaf.

Heeft men liever meisjes of jongens?

Gaan wij na of de Toradja's liever jongens dan meisjes of omgekeerd hebben, dan blijkt, dat bij de Heidenen meisjes het meest begeerd zijn (*). Te verwonderen is dit niet; terwijl jongens al spoedig hun eigen weg gaan en bij hun huwelijk aan hun eigen familie onttrokken worden, blijven meisjes steeds bij hare ouders, ook als zij huwen. Dochters zijn dus van veel meer nut voor de ouders dan zoons, en zij brengen bovendien bij haar huwelijk nog een bruidschat in, terwijl er voor de jongens een moet worden gegeven.

Niettemin betreurt de vader het meestal, wanneer hij niet een of twee zoons heeft „om hem op zijne tochten te vergezellen”. Zoo kennen wij een hoofd, dat bij vier vrouwen enkel meisjes gekregen hebbende, ten laatste een vijfde vrouw nam, in de hoop bij haar een zoon te krijgen.

Behalve omdat meisjes voordeeliger zijn dan jongens, heeft de Toradja-vrouw gaarne dochters, enkel en alleen omdat zij van hare sekse zijn en zij in hare dochters deelgenooten heeft in haren speciaal vrouwelijken arbeid, zooals een vader een zoon wenscht om hem te kunnen vergezellen. Hiervan weten wij een zeer teekenend voorbeeld: Eene Toradja'sche (To Pebato) vrouw kreeg achtereenvolgens vier zoons. Toen zij weder zwanger was, hoopte zij zeer op eene dochter, maar weer was het kind een jongen. Toen besloot zij hem geheel als meisje op te voeden; zij liet het kind altijd met meisjes spelen, gaf het een vrouwenrokje te dragen, en gebruikte het om haar bij hare vrouwelijke werkzaamheden te helpen. Nu is dat kind een man geworden, gaat echter geheel als vrouw gekleed, heeft alle allures van eene vrouw en verricht ook alleen vrouwelijke bezigheden. Zijne ware natuur is nog te herkennen aan zijne zware stem en aan zijnen naam Doloe, een ander woord voor het meer gebruikelijke to joe = testes (**).

(*) Krijgt men om den ander een jongen en een meisje, dan heet dit moiti loka „als de kammen van de pisang”.

(**) Van de Mohammedaansche bevolking van het Paloedal, van Parigi en Todjo kan in het algemeen gezegd worden, dat men daar liever zoons dan dochters heeft: de meisjes worden er meer ontzien, en de jongens en mannen zijn er de eigenlijke

Bevruchting.

Wanneer men de Toradja's vraagt: „bij wie is het kind, voordat man en vrouw bij elkaar zijn gekomen?” dan antwoorden allen: „bij den man”. Wij herinneren ons eens naar den leeftijd van een kind te hebben onderzocht; wij noemden daarbij eene gebeurtenis en vroegen of het kind reeds geboren was, toen het genoemde voorviel. Het antwoord luidde: „toen was hij nog niet door zijn vader in zijn moeder overgebracht, hij was toen nog in de testes van zijn vader” (bare'epa nalimba mpapanja ri inenja, tongonjapa rira ntojoe mpapanja). Bare'epa ri ranggaiboe jakoe, „ik was nog niet in den moederschoot” is een uitdrukking voor: ik was nog niet geboren; „tongonjapa ri papakoe kare'ekoe, „ik was nog bij mijn vader”.

Ouderen spelen dikwijls met de geslachtsdeelen van kinderen, vooral bij jongens, en zoo hoorden wij ook eens een vader tot zijn zoontje van een jaar of acht zeggen: „kom hier, opdat ik mijn kleinkind betaste”.

Het bovenstaande wordt ook nog bewezen door de woorden voor sperma. In het Bare'e is dit gasa, dat in het Parigi'sch „zweet” beteekent. In het Parigi'sch is sperma ini, dat wederom in het Bare'e „zweet” is. In het Kaïli'sch zegt men wasa voor „sperma” (dit is etymologisch gelijk aan gasa). Dit wasa is in het Bare'e nog over in awasa „snotterig”, membasa „haar uitwasschen” (Maleisch basah „nat, vochtig”). Al deze woorden beteekenen dus „nattigheid, vocht”. Nu is het Makassaarsche djene' „water” het Bare'e djene, het woord voor „kind, nakomeling”. Eenmaal hoorden wij een ouden man vragen: „Wiens sperma is hij?” (Gasa intjema sei?) Dat in het Bare'e gasa niet voor „kind” wordt gebruikt, kan daaraan worden toegeschreven, dat deze uitdrukking het scheldwoord bij uitnemendheid is. Wanneer iemand een ander toevoegt: gasa ngkedjemoe, „het sperma van je penis”, dan is hij erg boos. Gasadocangasetoe is het best te vertalen met: „die beroerde prauw”; noegasambambamoe, „dat is een gemeene leugen van je”. Maar wanneer twee elkaar uitschelden voor gasambawoe (sperma van een varken) of gasasoe (sperma van een hond), dan kan dit wel niet anders beteekenen dan „varkenskind” en „hondekid”.

Ontwikkelde Toradja's hebben inderdaad de voorstelling, dat zij het zaad in den akker der moederschoot overbrengen, waar het groeit. Toch zullen zij onvruchtbaarheid niet altijd aan de vrouw wijten. „De akker kan niet goed zijn, maar het zaad is ook wel eens slecht”.

kostwinners. Bij die Mohammedaan geworden Toradja's is dan ook de aloude adat, dat de man bij zijn vrouw komt inwonen, vervangen door de Mohammedaansche instelling, dat de vrouw het eigendom is van den man, en hij haar dus kan medenemen waarheen hij wil. Maar al geven zij aan zoons de voorkeur, ook zij zouden bij het ontvangen van enkel zoons, naar dochters verlangen.

De Mohammedaansche Parigiërs en Todjoërs laten in het midden, bij wie het kind is vóór de bevruchting; zij zeggen dat bevruchting ontstaat door het samentreffen van het mannelijk zaad en den witten vloed van de vrouw. Hiermee is in overeenstemming het verhaal in het voormalige landschap Balinggi (Tana Boa), waar een meisje ontstaat uit een bamboe. Een man en eene vrouw urineerden dagelijks aan den voet van dien bamboe, en door het samentreffen van mannelijke en vrouwelijke urine (urine is specifiek niet verschillend van sperma, als zijnde beide afscheidselen van den mensch die zielestof bevatten) werd de bamboe zwanger van een meisje.

Dat genoemde Mohammedaansche volken een grooter aandeel in de bevruchting geven aan de vrouw dan aan den man blijkt ook uit het sterk Mohammedaansch getinte Toradja'sche verhaal van Sese nTaola. Daarin wordt verteld dat eene vrouw, Lema nTonda, toen zij voor het eerst menstrueerde, den doek met het menstrueel bloed er aan in het water had geworpen. Haar grootvader, die op de zon woonde, had toen dien doek genomen en hem tot een kind opgevoed.

Z w a n g e r s c h a p.

Wanneer de Toradja-vrouw weet, dat zij zwanger is, door het wegblijven van de menstruatie, snijdt zij den gordel van rotan, al e, wanneer zij dien draagt, door om het foetus in zijne ontwikkeling niet te belemmeren. Overigens neemt zij zich weinig in acht; hoog zwangere vrouwen ziet men vaak nog met de grootste vrachten op den rug loopen. Alleen hoofdenvrouwen bij slavenhoudende stammen nemen zich in acht en zij kunnen dit ook doen. Geenerlei plechtigheid heeft plaats voor de zwangere vrouw; de geheele gebeurtenis wordt als de eenvoudigste zaak ter wereld beschouwd (*).

Alle Toradja-stammen houden er eenige voorschriften op na, zoowel voor de aanstaande moeder als voor den vader in spe. Sommige voorschriften zijn bij den eenen stam geldig, bij den anderen niet; daar het van weinig waarde is te weten bij wie juist een bepaald voorschrift voorkomt, noemen wij ze hier alleen op. Algemeen mag de zwangere vrouw met een gevulde draagmand in huis komende, deze niet een poos gevuld laten staan; zij moet die dadelijk ledig maken, anders zou de bevalling een zeer lang verloop hebben. Om dezelfde reden mag ook niemand, die in het huis

(*) Bij de Berg-Toradja's heeft wel eene plechtigheid plaats, wanneer de vrouw voor de eerste maal zwanger is. Zoo komen bij de To Koelawi de familieleden van de aanstaande ouders bij elkaar, voor welke gelegenheid de aanstaande vader een buffel en een varken geeft. De aanstaande moeder legt haar rechterbeen over het gebonden varken, en daarna eerst worden beide dieren geslacht. Een oude man slaat hierbij op de trom en roept de geesten aan om hen om voorspoed te vragen voor moeder en kind. Bij deze gelegenheid ook geeft de aanstaande vader aan zijn schoonouders een geschenk van acht koperen borden (doela).

van eene zwangere vrouw komt, op de trap of in het portaal blijven staan; men moet dadelijk in het huis gaan. Men mag niet vóór langs eene zwangere vrouw loopen, dan snijdt men den weg voor het kind af. Ook mag de vrouw als zij zit en de beenen los naar beneden laat hangen, met deze niet heen en weer schommelen, anders zal het kind in het uitdrijvingstijperk halverwege blijven steken. De aanstaande moeder mag niet *m o r a e g o* (dans met zang), want anders zal het kind later voortdurend schreeuwen en huilen. Man en vrouw mogen niet met elkaar twisten, of rechtstreeks uit den kookpot eten; dit zou het kind te vroeg geboren doen worden; geen stuk brandhout dat reeds aan het eene einde heeft gebrand, mag de vrouw met het omgekeerde einde in het vuur steken, want dan kan het kind niet worden uitgedreven (ook aan de andere huisgenooten is dit verboden). De man mag zijn sarong, waarin hij alles draagt, wat hij met zich wil voeren, niet zoodanig om den hals hangen, dat de vracht voor op den buik hangt, anders zal de navelstreng om den hals van het kind gewonden zijn, waardoor het zal stikken. Algemeen is ook het verbod voor den aanstaanden vader om een dier te slachten. Ook mag hij niet naar het water gaan, terwijl men met vergif visch bedwelmt; het kind zou dan evenals een visch, die plotseling bedwelmd boven komt drijven, ontijdig en dood geboren worden. Soms zijn der vrouw ook enkele dingen verboden te eten. Suikerriet mag zij niet kauwen, anders zal het kind bij de geboorte met veel slijm overdekt zijn. In Parigi wrijft zich de zwangere vrouw gaarne den buik in met suikerrietsap, want dit zal het kind lustig, vroolijk en gezond maken. Zeer algemeen is ook het geloof, dat eene zwangere vrouw niets mag weigeren, en sommigen gaan hierin zóó ver, dat zij zich het gebruik van het woord „neén, niet” geheel ontzeggen. Men gelooft toch algemeen, dat eene verwensching of een boos woord van den medemensch dengene, dien die verwensching enz. treft, kwaad doet; zoo ook is de zwangere vrouw in haar toestand bang den toorn of het ongenoegen van eenig persoon door hare weigering op te wekken, welk ongenoegen op haar en haar kind zou worden gewroken. In plaats van *b a r e'e*, „niet”, zegt de aanstaande moeder dan *s o n d o* „veel”, bijvoorbeeld als iemand haar om iets vraagt; dit wordt dan toch als „niet, neen” opgevat (*).

Een misgeboorte heet *t e w o e l o e n g k a n g o e r a*, „er uitgegleden toen het nog klein was”. Overigens zegt men eenvoudig: *m a j a l i* „er uit gehaald”.

De bevalling.

Meestal bevalt de vrouw in de woning harer ouders, omdat zij daar in huis is; is zij echter juist in haar tuinhut of bij de familie van haren

(*) Bij Saesoëers, Parigiërs en Todjoërs zijn voor de zwangere vrouw het eten van een vischsoort, de rog, *boleki* genaamd, en met bedwelmdenden wortel ge-doode visch, verboden. Dit zou een miskraam tengevolge hebben.

man, dan brengt zij daar haar kind ter wereld. Ook is het geen vereischte, dat de vader bij de geboorte van zijn kind tegenwoordig zij. Zeer dikwijls is dit niet het geval.

Bepaalde verloskundigen hebben de Toradja's niet; dikwijls helpt de moeder haar dochter in de moeilijke ure, maar ieder dorp heeft toch vrouwen, in wier hulp aanstaande moeders meer vertrouwen hebben dan in andere; deze vrouwen heeten s a n d o (vgl. Boeg. s a n r o). Die hulp bestaat meestal alleen in het wrijven van den buik, in het geven van wijzen raad, en overigens in afwachten wat de natuur gelieft te doen. Twee vrouwen hebben wij gekend, die de placenta manuaal durfden verwijderen, wanneer deze wat lang op zich liet wachten; van de drie gevallen, waarvan zij ons dit vertelden, overleed de kraamvrouw toch na enkele dagen, waarschijnlijk door bloedverlies of infectie.

Wanneer de barensweeën beginnen, trekt de vrouw zich terug in haar hokje met lage wanden. De overige bewoners van het huis gaan hun gewone gang en voor het oog van de heen en weer loopende huisgenooten komt het kind ter wereld. Evenals om een zieke zich aanstonds eene groep vrouwen vereenigt, is ook de barende aanstonds omringd door hare natuurgenooten, die zich den tijd korten met kwinkslagen, of met nu en dan der barende (vooral als deze nog een jonge vrouw is) allerlei wijzen raad te geven.

Ook zijn de noodige maatregelen genomen om booze geesten, die moeder en kind belagen, buitenshuis te houden. Daartoe hangt men de takjes en bladeren van drie soorten van boomen boven aan de trap, namelijk van de m a n d a j a n g i, w e l o n t i en o m b o e. Men onderstelt, dat de geesten een afkeer hebben van den geur van deze takjes en bladeren.

Vooral tegen de p o e n t i a n a, den geest van in het kraambed gestorven vrouwen, moet men waken. Zij tracht het lichaam van de barende binnen te dringen, en zoowel aan de moeder als aan het kind op een of andere wijze schade te doen. Hare aanwezigheid openbaart zich bij de barende vrouw door een hevige pijn in den buik, op de plaats van de normale aanhechting der placenta. Als universeel middel tegen dezen geest gebruikt men de een of andere citrussoort, vooral de l e m o p o l e a (Bare'e) die in de Molukken en op Celebes bekend is onder den naam van l e m o n s o e a n g i, en daar overal voor hetzelfde doel wordt aangewend als bij de Toradja's. Behalve de gedoornde takken van dezen boom (die de geesten het in huis komen moeten beletten), gebruikt men de vruchten ervan; hiervan moet de barende het sap inslikken, terwijl eene andere vrouw, bijvoorbeeld zij die de bevalling leidt, of een oude man een weinig van het sap samenkauwt met sirih-pinang, en dit kauwsel op de bovenaangeduide plaats op den buik spuwt.

Vertraagde uitdrijving. Wijzen van geboren worden.

De Toradja'sche vrouwen hebben wij steeds in zittende houding zien

bevallen, gezeten op een blok hout of op een oud hoofdkussen. (De Koe-lawi'sche vrouwen, zegt men, gebruiken steeds een kokosdop als zitplaats en dit zou moeten zijn, opdat zij in het tijdperk der uitdrijving door den grooten druk geen faeces zouden ontlasten, wat niet mag. Soms doen Posso'sche vrouwen dit ook wel). Een paar vrouwen steunen de barende in den rug, terwijl zij aan een touw, welks eene einde aan een der dakribben is vastgebonden, zich kan optrekken om met de weëën mede te werken. Tusschenbeide gaat zij er bij staan. Zij heeft alleen een oude foeja sarong aan, die door vruchtwater en bloed mag worden bedorven.

Over het geheel bevalt de Toradja-vrouw uiterst gemakkelijk. Duurt het wat lang, dan maken de omstanders zich al spoedig zenuwachtig. Een dwarsligging weten velen door uitwendige manipulaties in eene hoofdligging te veranderen. Ook eene voetligging tracht men zoo mogelijk in eene hoofdligging om te zetten; dit schijnt niet altijd te gelukken, althans betrekkelijk veel kinderen worden in de voetligging geboren. Men noemt dit *men a'o e*. Valt het kind daarbij met het aangezicht op den vloer van bamboelatten, dan is dit een onheilspellend teeken; vader of moeder zullen dan spoedig sterven. Valt het kind zóó, dat de voeten naar het Westen en het hoofd naar het Oosten is gericht, dan zal het kind lang leven; andersom voorspelt eene ligging met het hoofd naar het Westen een spoedigen dood.

Het geboren worden „met den helm” wordt aangemerkt als iets gunstigs. Dit eivlies, dat evenals al dergelijke vliezen (buikvlies, enz.) *s a l a p o e t i* wordt genoemd, wordt gedroogd en bewaard. Een stukje van zulk een gedroogden helm brengt men in een veld, waar muizen veel schade aan de rijst doen. Door de kracht van den helm zullen de muizen de rijst niet meer zien, *m a n o r o d a r a s a l a p o e t i m a t a n j a*, „dan zijn hunne oogen met den helm bedekt”. Een stukje van den helm draagt men ook bij zich als voorbehoedmiddel. Men zegt wel, dat iemand die met den helm geboren is (dat ook *m o s o n g k o*, „met de muts op” heet) niet door een kogel kan worden getroffen.

Wanneer de vrouw lang in barensood is, denkt men al spoedig aan het ongenoegen van goden als oorzaak hiervan, omdat de vrouw of haar man eenige schuld op zich hebben geladen. Een der oudere bewoners van het huis is dan dadelijk gereed om door het meermalen genoemde *m a n t j e l a p a n g a*, „het deelen van een gevorkten tak of grasstengel”, alle schuld van hen af te doen. Een oude van dagen blaast soms de barende op het hoofd en laat de handen langs het lichaam van de vrouw naar beneden glijden als het ware om het kind naar beneden te wrijven. Een zeer krachtig middel vonden wij eens toegepast, dat door een Parigiër aan de hand was gedaan. De vader van de barende vrouw vulde den loop van een geweer met water. Hiervan goot hij vijf scheuten over het hoofd zijner dochter, en ledigde bij de zesde beweging den geheelen inhoud van den tromp over haar heen. *E w a p e b o e s i m p a n a g o e n t o e p e s o e w o e n o e a n a*, „gelijk het losbranden van een geweer komt dan

het kind te voorschijn". In ons geval was dit inderdaad zoo; misschien wel door de reactie, die de koude waterstraal deed ontstaan.

Bij de To Lage legt men wel 7 stuks katoen in een schild en voegt daarbij speer en zwaard; daarnevens maakt men 7 stuks katoen op een rijstwan gereed, waaraan men een baadje en een sarong toevoegt. Dit is een *polanga* of verzoeningsgeschenk voor het kind „opdat het te voorschijn zal willen komen”. (De goederen op het schild zijn voor een jongen, die op de rijstwan voor een meisje bestemd).

Ook gelooft iedere Toradja aan geheimzinnige kruiden, die met den algemeenen naam van *sironta* worden aangeduid (*ronta* beteekent „vallen”). Wanneer men van deze kruiden een weinig kauwt, en dit kauwsel op den buik der vrouw spuwt, moet de uitdrijving van het kind spoedig volgen. Niemand weet echter, waaruit die kruiden bestaan (*).

Een gewoon middel is om met een plant die olieachtige sappen bevat (*longoeroe, loei*) van boven naar beneden te strijken en dan de gebruikte bladeren tusschen de beenen door den vloer te laten vallen. Men hoopt dan dat door de gladheid, olieachtigheid van genoemde bladeren het kind gemakkelijker te voorschijn zal komen. Wij zagen ook eens een jongen in een der palen van het huis klimmen, met eene strik (*alingke'a*) om de voeten en daarna naar beneden glijden, waarop de strik ook door den vloer werd geduwd. Ook dit is een sympathetische handeling.

Bij de Bergstammen wordt als uiterste middel nog eene priesteres (*balia, sjamaan*) er bij geroepen, die wanneer zij door een geest bezeten is, de reden van de moeilijke bevalling openbaart, en het middel aangeeft om die te bespoedigen.

Bij Parigiërs, Saoesoeërs en Todjoërs zoekt men bij eene vertraagde bevalling naar een *pobongkara balango*, een „ankerlichter”. Het gebeurt namelijk dikwijls dat het houten anker van een prauw achter een koraalblok blijft zitten en daardoor niet kan worden opgehaald. Nu zegt men dat er menschen zijn, die door de kracht van een *d'o'a* of formulier het koraal waarachter het anker is blijven haken, kunnen doen vergruizen, zoodat het anker kan worden opgehaald; zij raken daartoe maar even het ankertouw aan. Zulk een ankerlichter nu moet water in een kom beblazen; van dit water wordt de barende een weinig op het hoofd gesprenkeld en de rest moet zij opdrinken. Spoedig daarop zal het kind worden geboren.

Sterft eene vrouw in het kraambed, dan worden bij hare begrafenis bijzondere maatregelen genomen, opdat de ziel van die vrouw geen booze geest, *poentiana*, worde. Dit is uitvoerig beschreven in het hoofdstuk „Lijkbezorging” I.

(*) Deze *sironta* zijn een pendant van een ander soort geheimzinnige kruiden, die *siropoe* „allemaal dood” heeten. Deze kruiden zouden moeten dienen om een vijand krachteloos te maken. Vooral de Berg-Toradja's worden ondersteld in het bezit er van te zijn. (Zie „Oorlogvoeren II”).

Sterft de moeder bij de geboorte maar blijft het kind in 't leven, dan verwaarloost men toch meestal dit kind; men heeft liever dat het sterft, uit vrees dat de moeder er om zal komen spoken. Anderen roepen er eene priesteres bij, die den levensgeest van het kind tracht te bevestigen. Ook scheidt men het symbolisch van de overleden moeder door een stuk rotan door te kappen, waarvan het eene stuk door de vloerlatten naar beneden wordt geworpen (het deel voor de overledene), en het andere stuk aan een der daksparren wordt vastgemaakt (als aandeel van het kind). Men hoopt hiermede de ziel van de moeder van het kind af te houden.

Placenta.

Wanneer het kind na de geboorte niet wil huilen, stoot men met een rijststamper onder tegen den vloer aan op de plek waar het kind ligt, ten einde het te doen schrikken.

Is het kind ter wereld gekomen, zoo wordt de navelstreng niet doorsneden, dan nadat ook de placenta is te voorschijn gekomen. Sommigen, zooals de stammen om het Meer, binden de navelstreng op een paar vingers breedte van het lichaam van het kind af met de bastvezels van den Gnetum gnemon L. Anderen weer, zooals de To Pebato, binden haar vooraf niet af. Het doorsnijden geschiedt met een bamboemes op den met een lapje of foeja omwikkelden vinger, of wel op een stukje hout. Anderen snijden de streng door op een stukje curcuma als het een meisje, op een stukje gemberwortel als het een jongen is. Alleen bij jongens wordt het stompje van de navelstreng met fijngekauwden gemberwortel bespuwd om hen dapper te maken. Curcuma namelijk is een van de ingrediënten in de huishouding, terwijl met gemberwortel de gedachte van dapperheid wordt verbonden.

Bij de Parigiërs wordt de navelstreng doorgesneden op een rijksdaalder of op een ander zilveren muntstuk en wel, wanneer het een meisje is met den scherpen bamboe, dien de vrouwen bij het weven gebruiken om de geweven draden naar elkaar toe te slaan; is het een jongen dan geschiedt het doorsnijden van de navelstreng met een *p e l o k a*, een soort zwaren bamboe, waarschijnlijk een symbool voor het halen van den palmwijn (*t o e l e*), van welken drank de Parigiër echter tegenwoordig weinig gebruik maakt, waarschijnlijk door invloed van het Mohammedanisme. Op de navelwond legt men een stukje goud en een korrel peper, zooals men zegt om het kind te behoeden voor buikpijn.

De placenta (Bare'e: *t o w o e n i*, vgl. Maleisch *t ě m b o e n i*) wordt eerst met water begoten en vervolgens in bladeren en versleten foeja gewikkeld; dit pakje legt men in een kokosdop of in een aarden kookpot, waarbij sommige stammen nog kruiderijen als curcuma en gemberwortel voegen. Soms wordt de placenta begraven (en dan in de goot langs de palen van het huis, zoodat zij, wanneer het regent, voortdurend nat gegoten wordt), of wel zij wordt in de takken van een boom gehangen of gelegd.

De laatstgenoemde wijze schijnt uitsluitend bij de Berg-Toradja's te worden gevolgd; bij de Bare'e-Toradja's kan het begraven of het ophangen der placenta naar vrije verkiezing geschieden. Meestal begraaft men de placenta van het eerstgeboren kind. Blijft dit kind leven, dan wordt ook de nageboorte van het tweede kind begraven. Sterft echter het eerste kind, dan zal men de placenta van het daarna geboren wicht niet begraven, doch ophangen in een boom. Ieder jong gezin moet hierin dus voor zichzelf de proef nemen, wat heilzaam is voor de kinderen.

Men zegt nog, dat wanneer de placenta wordt opgehangen en boomieren er zich aan te goed doen, het kind huilerig zal zijn. Overigens maakt de Toradja zich geen bepaalde voorstelling van het verband, dat er tusschen kind en nageboorte zou bestaan.

Bij de To Koelawi laat men de nageboorte bij voorkeur wegbrengen door een zusje van het pasgeboren kind; dat zusje mag daarbij niet rechts of links kijken. Dit geldt ook voor alle Bare'e-stammen. Ook in Parigi moet de vrouw, die de placenta wegbrengt ditzelfde in acht nemen; zij moet zelfs de oogen gesloten houden, en zij wordt door een ander geleid. Men zegt, dat wanneer de persoon, die de placenta wegbrengt, links of rechts keek, het kind scheel zou worden, omdat die persoon nauw vereenigd is met een deel van het kind. Steeds met gesloten oogen teruggaande, legt de vrouw thuisgekomen zich op haar slaapmatje neer en trekt zich een sarong over het hoofd. Een ander besprengt haar dan met water, waarna zij weer mag opstaan en de oogen openen.

Hier moet nog worden vermeld, dat de Parigiër bijzondere waarde hecht aan het kindsspek, ta'i poejoe of ta'i poeloe genoemd (Bare'e: waroe). Hij wikkelt dit in een blad, en hangt het in een boom op, op grooten afstand van huizen; want men moet vooral zorg dragen, dat dit kindsspek niet verbrande; hierdoor toch zou het kind sterven. Bij andere stammen wordt dit kindsspek weggewasschen.

Het stukje navel, dat afvalt, wordt bij de Bare'e-stammen gedroogd en bewaard aan het hoofdeinde van de wieg; het kind zou vergeetachtig worden, wanneer het afviel zonder gezien te worden en wegdraakte.

Het planten van een kokosboom op de plaats waar de placenta begraven wordt, is bij de heidensche Toradja's geen gewoonte, wel bij de Mohammedaansche Parigiërs en Todjoërs. Zoo'n boom wordt dan beschouwd als het nevenbeeld van het kind. Gaat de boom dood dan zou ook het kind moeten sterven, voor hetwelk de boom is geplant. Ook kan men hiernaar den ouderdom van het kind berekenen.

De vrouw na hare bevalling.

Spoedig na de verlossing gebeurt het wel dat de vrouw, door bloedverlies verzwakt, in zwijm of in slaap valt. Dit mag volgens den Toradja niet gebeuren, want er is voor de heks en voor andere booze geesten geen schooner gelegenheid om zich van de vrouw meester te maken, dan wanneer

zij onbewust van zichzelf daar nederligt. Zij moet dus uit hare verdooving worden opgewekt, en daartoe laat men vlak aan haar oor hetzelfde geschreeuw hooren, dat men gewoon was aan te heffen, wanneer men met een veroverden kop uit den strijd terugkeerde, of wanneer men succes had gehad op de jacht (mepokoe).— Ontwaakt de vrouw uit hare bedwelming, of uit den slaap, dan geeft men haar dadelijk vloeibare rijstepap te drinken.

De moeder wordt na de bevalling gewasschen, en daarna legt zij zich kalm op haar slaapmatje neer. Een bepaald kraambed heeft zij doorgaans niet, en meermalen hebben wij het bijgewoond, dat de moeder een korte wijle nadat het kind ter wereld was gebracht, zelf naar de rivier ging om zich te baden. In Parigi neemt de moeder daartoe rookend vuur mede om de geesten van zich af te houden. Sommige Mohammedaan geworden Toradja's houden zich aan de zuiveringsperiode van 40 dagen, gedurende welke tijd de vrouw geen werk mag verrichten, maar de heidensche Toradja-vrouw laat dit geheel van de omstandigheden afhangen.

De kraamvrouw wordt met een warm gemaakten steen, die in bladeren gewikkeld is, op den buik gewreven, „omdat haar dit goed doet en opdat alles in den buik wederom spoedig in orde kome”. Anderen leggen de verwarmde bladeren van de mandajangi of poe'a pa'a op den buik of gaan er op slapen. De Parigiërs maken gebruik van heete asch in een blad gewikkeld; bij hen wordt het geheele lichaam van de kraamvrouw er meê gewreven en men zegt, dat dit heilzaam is voor de vermeerdering van het zog. Men noemt dit montontoaeri. Met hetzelfde doel wordt den volgenden dag de rug geknepen. Wanneer de baarmoeder zich na de uitdrijving van het kind sterk samentrekt, zoodat de kraamvrouw pijn heeft, schrijft men dit toe aan het zich opeenhoopen van bloed in de baarmoeder. Het is dus zaak deze bloedophooping te „breken”, opdat het bloed naar buiten kunne worden verwijderd. Dit effect tracht men te verkrijgen door iets kouds, bijvoorbeeld een koperen pinangdoos of een hakmes op den buik van de vrouw te drukken. Tegen nabloedingen kent de heiden-Toradja geen middel, tenzij hij van Mohammedaansche verwanten of vrienden een formulier heeft geleerd om water te beuzelen, waarmede de kraamvrouw dan wordt begoten.

Het verwarmen der kraamvrouw.

Bij sommige stammen van Midden-Celebes bestaat de gewoonte, dat de vrouw zich na de bevalling bij een houtvuur warmt (maneroe, of manderoe); bij andere stammen bestaat deze gewoonte niet. Zoo vinden wij haar bij de To Lage, To Onda'e, de Berg-Toradja's (To Napoe, To Bada), de Parigiërs en de Todjoërs. Deze gewoonte bestaat niet bij de To Pebato, de Meerbewoners (en tusschenwonende stammen) en de To Poe'o e mBoto. Bij laatstgenoemden stam mag de vrouw zelfs gedurende de eerste zeven dagen na hare bevalling niet bij het haardvuur komen, omdat

zulks haar ziek zou maken. De To Pebato zegt, dat het lichaam van de vrouw door het verwarmen zou opzetten. Bij de geboorte van het eerste kind mag de moeder de eerste tien dagen niet bij den huiselijken haard komen; bij ieder volgend kind geldt dit verbod slechts voor de eerste twee à drie dagen. De haard wordt met matten omringd, opdat de gloed van het vuur de vrouw niet treffe. Heeft de kraamvrouw nog eene moeder, dan kookt deze gedurende den verboden tijd. Het valt op, dat de gewoonte van het verwarmen der kraamvrouw wel bestaat bij slavenhoudende, en niet bij niet-slavenhoudende stammen. Ook al voelt de kraamvrouw zich sterk genoeg om kort na hare bevalling zich reeds buitenshuis te begeben, zoo zal zij toch gedurende de eerste dagen thuisgekomen, zich telkens met den rug naar haar vuur toe neerzetten. In het hoofdstuk „Huwelijk” bl. 19 hebben wij gezien, dat degene die de aarde in huis heeft gebracht, voor het haardje, waaraan de moeder van de bruid, toen deze van haar beviel, zich heeft gewarmd, een extra geschenk van de familie van den bruidegom ontvangt. De Toradja's weten voor het maneroe geen reden meer op te geven. Alleen de Saoesoeërs zeggen, dat het vuur dient om de wonden door de bevalling ontstaan, spoedig te doen opdrogen, „gezezen”. Vandaar dat vrouwen die dadelijk na de bevalling in staat zijn te loopen, zich niet meer warmen.

Bezoek aan de kraamvrouw.

Zoodra het bekend is geworden, dat de kleine geboren is (Parigiërs en Todjoërs maken zulk een feit wereldkundig door voor een jongen 1 of 3, voor een meisje 2 geweerschoten te lossen), komen de vrouwelijke bloedverwanten en vriendinnen naar de kraamvrouw en het kind kijken. Ieder harer brengt een geschenk mede, veelal bestaande in wat pisang, een paar eieren, een kip, enz. Dit geschenk heet p a n t j o k o „voor het omhelzen”, want door dit geschenk krijgen de bezoeksters het recht om de kleine een oogenblik in haar armen te nemen, en zelden zal een harer, zelfs onder de oudjes, het kunnen nalaten de kleine even aan de borst te leggen.

Dit p a n t j o k o moet ook later gegeven worden als het kind 2, 3 of 4 jaar oud is door een ieder, die het in de armen neemt. Of Toradja'sche vrouwen er jacht op maken om van elkaar zooveel mogelijk p a n t j o k o los te krijgen, kunnen wij niet zeggen, maar dit kunnen wij constateeren, dat ons de kinderen soms met geweld in de armen worden gedrukt om de p a n t j o k o. Meestal zet zoo'n wicht het op een schreeuwen voor het gebaarde gezicht, dat het zoo vlak bij zich ziet, maar dan troost de moeder het met de woorden: „wees nu maar stil, want je krijgt er een lap katoen (kralen of iets anders) voor”, waarmede zij tevens op handige wijze te kennen geeft, wat zij van ons hoopt te ontvangen. De p a n t j o k o toch is geheel naar believen van den gever of de geefster. Toen de kinderen van een onzer voor de eerste maal in het dorp Panta kwamen, moesten zij zich onderwerpen aan de omhelzingen van tal van vrouwen. Na iedere om-

helzing ontdeed de vrouw zich van een koperen armring en stak dien aan den arm der kinderen, zoodat zij op één dag eene gansche verzameling armringen ontvingen.

De Toradja is zich nog zeer wel bewust van de omstandigheid, dat deze p a n t j o k o in nauw verband staat met het geloof aan booze invloeden van den eenen mensch op den ander (m o k a n t o e, m o d o t i, het booze oog enz., zie „Ziekten en hare behandeling“). Door de p a n t j o k o geeft degeen die het kind in de armen neemt te kennen, dat hij geenerlei slechte bedoelingen heeft tegen het wicht.

Loon voor de helpster.

Zooals wij boven reeds hebben opgemerkt, kennen de Toradja's geen vroedvrouwen; van eene vaste belooning is daarom geen sprake. De To Pebato geven aan de vrouw, die geholpen heeft, en die de navelstreng heeft doorgesneden, een vadem katoen. Dit geschenk wordt met een brandende harsfakkel naar de woning der vrouw gebracht. Bleef dit geschenk achterwege, dan zouden de ooggen der vrouw slecht worden. Ook in Parigi en Todjo, waar enkele vrouwen zich eenigen naam hebben gemaakt op verloskundig gebied, geeft men haar eenige belooning. De grootte van deze belooning hangt af van de vrijgevigheid der geholpenen, maar steeds moet er een hakmes bij zijn. Ook van de To Koelawi teekenden wij op, dat zij die eene harende assisteert, een kom rijst en een hakmes ontvangt.

Zoogen.

Meestal moet de kraamvrouw een paar dagen wachten, al eer het zog begint te vloeien. Gedurende die twee of drie dagen wordt het kind gevoed door eene andere zoogende vrouw of men perst het suikerrietsap in den mond.

Wij vernamen onder de Toradja's zeer veel klachten over te weinig zog bij zoogende moeders. Het is ook opvallend zoo weinig ontwikkeld als de borsten der Toradja-vrouwen zijn, in tegenstelling met die der Parigi'schen en Todjo'schen. Bij dezen vernamen wij dan ook weinig klachten van zoogende vrouwen.

Om het zog aan te zetten eet, of liever drinkt de Toradja-vrouw g a l e m b o, een kooksel van fijngehakt kippenvleesch, zure vruchten van de k a t i m b a en rijstpoeder met zout en spaansche peper; deze ingrediënten kookt men tezamen tot een soort van soep. Velen ook laten groote roode boomieren (l e a) vangen; deze worden gepoft of gekookt en door de kraamvrouw genuttigd. De zoogende moeder mag de jonge topbladeren van de k a t e d o of t a m p e r e (*Lagenaria vulgaris* L.) niet eten, anders zal het kind niet voorspoedig opgroeien; ook mag zij geen palmiet, geen bladeren van *Phaseolus*-soorten (*t i b e s i*) of bladeren van de Gne-

tum gnemon eten, omdat anders het zog zal ophouden te vloeien (dit heet te o e n t a „opgehouden”).

Sterft de moeder in het kraambed of is zij niet bij machte haar kind te zoogen, dan wordt de kleine gevoed met suikerrietsap, rijstewater of tot pap gekookte laboe (*Lagenaria vulgaris* L.). Als er in hetzelfde dorp of in den naasten omtrek eene zoogende vrouw is, dan vraagt men deze wel het kind te zamen met het hare te zoogen; dit laten zoogen door eene andere vrouw heet m o m p a p o t o n g k i, en de beide zoogbroeders heeten s a m p o t o n g k i. Zijn het kinderen van verschillend geslacht, dan bestaat er bij de onderscheiden stammen verschil van meening omtrent het al of niet met elkaar mogen huwen van die twee. Sommige hoofden zien er niets in; anderen keuren het goed, mits het offer voor verzoening van bloedschande (m o r a m b o e l a n g i — zie „Huwelijk”) worde gebracht. Wij kennen twee gevallen van zulke voorgenomen huwelijken; in het eene (bij de To Lage) ging het gewoon door; in het andere (bij de To Pebato) sprong het af, omdat een paar hoofden er zich tegen verklaarden uit vrees voor bloedschande.

S p e n e n.

Wanneer er geen bijzondere omstandigheden tusschenbeide komen, wordt het kind niet gespeend, maar het blijft de borst gebruiken tot het er van zelf mee eindigt. Alleen wanneer het kind spoedig een broertje of zusje krijgt, wordt het gespeend. Dit spenen (m a o e w e) doet de Toradja-moeder nooit zelve. De eenige wijze waarop men een kind speent, is dat een der familieleden, een zuster van vader of moeder of de grootouders van het kind het meenemen. In de eerste dagen gaat het natuurlijk geducht te keer, maar met veel geduld stopt degene, die het spenen op zich genomen heeft, van allerlei in den mond van het kind: suikerrietsap, zoete palmwijn, pisang, rijst, cassave en dergelijke, totdat gevonden is waarin het kind behagen heeft. Gewoonlijk zijn de kinderen na een dag of drie, vier aan de moederborst ontwend.

Het spenen wordt ook nog wel toegepast op kinderen van slaven. De heer neemt dan zulk een klein kind van de ouders weg, en laat het door zijne vrouw spenen, opdat het kind niet te lang bij de moeder blijven, en zich daardoor te veel aan haar hechten zou.

Geschenk bij de geboorte van het eerste kind.

Bij de geboorte van het eerste kind geeft bij de Bare'e-Toradja's, Parigiërs, Saoesoeërs en Todjoërs de vader van den pasgeborene aan zijne schoonmoeder een stuk katoen n d a p ó t o p i „om tot sarong te gebruiken”, en aan zijn schoonvader hetzelfde n d a p o b a o e g a „om tot schaamgordel te gebruiken”; sommigen voegen er nog een zwaard aan toe. Bij deze gelegenheid vragen de naaste bloedverwanten van de jonge moe-

der den vader allerlei geschenken af, voornamelijk katoen in stukken van 1 vadem lengte. Sommige mannen geven genoemde geschenken reeds, zoodra de vrouw weet, dat zij zwanger is. De vader haast zich hiermede, opdat geenerlei stoornis moge optreden in de ontwikkeling van het kind.

Bij de Berg-Toradja's bestaat dit geschenk aan de ouders van de vrouw uit een aantal koperen borden (d o e l a) of een of twee buffels. De To Koelawi weten hierbij nog te vertellen, dat, zoo de man dit geschenk niet gaf, zijn kind leelijke wonden zou krijgen, wanneer hij het omarmde of aanhaalde.

XVI. HET KIND.

Kindersterfte, kindermoord, vondelingen. — Het kind in de wieg. — Wiegeliedjes. — Teekenen aan het lichaam van een kind. — Schijnverkoop van het kind. — Het kind voorspelt zijne wijze van sterven. — *Moworake tanoana*. — Voor het eerst naar beneden. — Haarsnijden. — Hoe de kinderen gedragen worden. — Naamgeving. — Keuze van den naam. — *Pompeindo*. — Adoptie. Wie adopteeren. — Weigering tot afstand doen van een kind. — De overdracht van het kind. — Het pleegkind gaat nu en dan naar zijne ouders kijken. — Verhouding tusschen pleegkind en pleegouders. — Het pleegkind in erfzaken. — Wanneer het pleegkind zijn recht op de erfenis zijner aangenomen ouders verliest. — Opvoeding. De wil der kinderen is geldend. — Beschaamd en bang maken. — Aankweeken van moed. — Het kind leert zichzelf. — Het nut van het kind in het huishouden. — Besnijdenis. — Tandwisselen en tanden korten. — Doorboren der ooren. — Het branden van litteekens. — Schoonheidsvlekken.

Kindersterfte. Kindermoord. Vondelingen.

Van de kinderen die geboren worden, sterven een groot aantal. Van eenige streken hebben wij de kindersterfte nagegaan, en daarbij bevonden, dat die in Lage 57% bedroeg, in Pebato 22,6%, in Mapane 18%, in Todjo (hoofdplaats) 25% en in een gedeelte van Parigi 16⁴/₂₁%. De grootste kindersterfte heeft plaats tusschen den leeftijd van één en twee jaar. Zoolang het kind klein is en zich nog weinig kan bewegen, wordt het door de moeder vrij goed verzorgd, maar zoodra het kan kruipen, wordt er reeds veel minder zorg aan besteed; het kruipt waar het wil in huis, en valt dan hier of daar op den vloer in slaap, ongedekt. Ook met het voedsel van het kind is men dan minder nauwgezet, waardoor de kleine aan allerlei ziekten, vooral in den buik, blootstaat.

De Toradja'sche kinderen groeien niet vlug, niet alleen in vergelijking met Europeesche kinderen, maar ook met de Minahassische. Trouwens het menschengeslacht op Midden-Celebes is klein van stuk, met uitzondering van de Berg-Toradja's, die op het hooge Centraalgebergte in de koude wonen.

Soms ook wordt het kind opzettelijk door de moeder vermoord; als dit geschiedt, is het meestal, wanneer zij tevergeefs abortieve midde-

len heeft aangewend (vergelijk het Hoofdstuk „Zwangerschap en Geboorte”, bl. 40).

Eene vrouw bijvoorbeeld ging op het tijdstip harer bevalling buiten het dorp, en begroef haar kind onder een hoop steenen. Van drie getrouwde vrouwen weten wij, dat zij hare kinderen het een na het ander in de wieg lieten sterven door het geen voedsel te geven, het 's nachts niet toe te dekken enz.; zij maakten er geen geheim van, dat zij dit deden, omdat zij den last van het opvoeden niet wilden hebben. Ongetrouwde vrouwen sloegen haar kind dadelijk na de geboorte met een kalkbus of eenig ander voorwerp op het teere hoofd, of scheurden het de kaken vaneen of knepen het de keel dicht. Zij deden dit uit schaamte. Van alle hier besproken stammen zijn ons dergelijke verhalen ter oore gekomen.

Kindermoord door de moeder gepleegd, is niet strafbaar, een gevolg van den adat der Toradja's die meebrengt dat moord alleen wordt gestraft door bloedwraak der verwanten, of wanneer de vermoorde een slaaf is, door diens heer, die schade heeft geleden. Een kind nu, dat geen erkenden vader heeft, is uitsluitend eigendom van de moeder. Eene slavin kan zich door het dooden van haar kind den toorn van haar heer op den hals halen, maar dooden zal die heer haar niet. Doodt eene gehuwde vrouw haar kind, dan is dit wel eens aanleiding, dat haar man van haar scheidt, waarbij hij den bruidschat mag teruggeischen, daar zijne vrouw schuldig wordt gerekend, maar op andere wijze kan zij naar Toradja'schen adat niet gestraft worden.

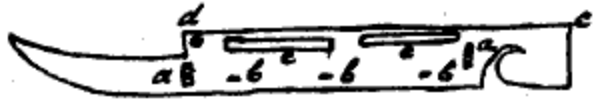
Somwijlen heeft de moeder niet den moed haar kind te dooden, en het toch kwijt willende zijn, wikkelt zij het in lappen boomschors en legt het in de wildernis neer. Bij onderzoek bleek ons, dat bij alle Toradja-stammen wel eens in de wildernis neergelegde kinderen door voorbijgangers zijn gevonden. Uit onze onmiddellijke omgeving zijn ons drie gevallen bekend. In twee daarvan werd de moeder opgespoord en haar het kind ter opvoeding gegeven; in het derde behield de vinder het voor zich zelf, en liet het door zijne vrouw opvoeden. Toen het een paar jaren oud was geworden, kwam aan het licht, dat het een kind was van een vrijen To Lage bij eene slavin. De familieleden van den vader hebben toen het kind van zijne pleegouders losgekocht.

Een van de oorzaken, dat kinderen veel sterven is, zoo beweert men, dat zij op vader of moeder gelijken. De Toradja zegt dan dat het kind een deel van de *t a n o a n a* „zielestof” van een zijner ouders heeft genomen. Wanneer het grootste deel bij de ouders is gebleven, sterft het kind spoedig. Heeft het kind zich het grootste deel toegeëigend, dan sterft zijn vader of zijne moeder. Vandaar dat wij dikwijls hooren beweren: „Als het kind niet ware gestorven, zou ik er aan hebben moeten gelooven”.

Het kind in de wieg.

Zoodra een kind ter wereld is gekomen, zorgt de vader, dat het een

wieg krijgt. Deze wiegen (Bare'e: *kobati*) zijn dikwijls erfstukken, waaraan veel waarde wordt gehecht, door het lange gebruik, dat er in de familie van is gemaakt. Daarom is het zeer moeilijk voor eene verzameling een gebruikte wieg te krijgen. Is de familiewieg door een ander neefje of nichtje in beslag genomen, dan is de man verplicht een nieuwe te maken. Deze wieg bestaat uit twee ongeveer 1 M. of minder lange planken; ze hebben een breedte van ongeveer 1 d.M. en zijn aan de uiteinden in horen- en krulvorm uitgesneden, dikwijls nog met allerlei lofwerk versierd. Beide lange planken zijn bij *a a* door twee dwarsplankjes met elkaar verbonden, daardoor een soort slede vormend met een breedte van $2\frac{1}{2}$ à 3 d.M.

Bij *b b b* zijn drie dwarslatten aangebracht, waarop een vloertje van bamboelatjes ligt, welke bij het hoofdeneinde *c* een weinig naar boven zijn gebogen; bij *d* is nog een dwarslat aangebracht, die door een bamboe kokertje is gestoken; op dezen bamboe komt het kind met de knieholten te liggen. Alle uitwerpselen vloeien dadelijk uit de wieg langs de bladscheede van een sagoe-palm, waarmede het bamboevloertje is belegd. De eenigszins harige bladeren van eene plant, Bare'e: *t'a'o m b o e* genaamd, worden algemeen gebruikt als „lap”, waarmede kind en wieg worden schoongewreven. Om het wicht vaster te doen liggen, krijgt het dikwijls in de lengte twee stukken geschilde bladsteel van den sagoe-palm naast zich. Het hoofdje ligt op een stuk sagoe-bladscheede, waarop soms een kussentje, meestal echter een opgevouwen stuk foeja is gelegd. In de zijplanken zijn verder een paar openingen uitgesneden (*e e*), soms ook maar eenige gaten gebrand; hierin worden de touwtjes bevestigd, die kruislings over de borst van het kind zijn gespannen, en die moeten verhinderen dat het zich zal oprichten en uit de wieg vallen.

Ook in Midden-Celebes kent men de gewoonte van den schedel bij het kind af te platten, maar wij hebben haar weinig in toepassing zien brengen en dan nog alleen bij meisjes. Een kind, dat zich krachtig tegen het „vastleggen” verzet, wordt van het drukverband ontheven. Dit drukverband bestaat uit twee plankjes, een onder het hoofd, *w a n g o e m b o'o*, en een op het voorhoofd, *p o p a r e m p e*; deze plankjes worden vooraf belegd met opgevouwen lapjes foeja om den druk zachter te maken; daarna worden ze aan elkaar vastgebonden, waardoor voor- en achterhoofd eenigszins worden ingedrukt. Verder wordt het kind vastgelegd door middel van blokjes sagoe-bladsteel in den nek (deze heeten *t o n d o n i*), terwijl de armpjes voortdurend worden neergedrukt door twee langwerpige kussentjes (*d o m o e m o e*). Soms ook wordt nog een plankje op de borst gelegd (*r o e m p i t i d a d a*), dat echter niet ten doel heeft de borst in te drukken, doch alleen moet dienen om het kind onbewegelijk vast te leggen. Wanneer de zuigeling zich niet tegen den druk verzet, blijft hij ongeveer zes maanden in deze houding. Nu en dan wordt hij er uit verlost om ge-

baad te worden. Het zoogen bewerkstelligt de moeder terwijl het kind in de wieg ligt, door deze in schuine richting te brengen, zoodat zij over den lagen rand van de wieg heen het kind de borst kan geven.

De gewoonte van het afplatten is een kunstmatig verhoogen van de gevolgen van het stijf vastgebonden liggen in de wieg, waardoor het weeke kinderhoofdje vanzelf aan de achterzijde eenigszins plat wordt, omdat het kind steeds op den rug ligt. Het aangewezen middel om deze afplating grooter te maken, is het aanbrengen van druk op 't voorhoofd, waardoor dit laatste mede wordt afgeplat.

De wieg hangt aan twee lussen van gespleten rotan, welke wederom stevig zijn vastgemaakt aan het midden of aan het uiteinde van een veerkrachtige lat (of stok), die aan de daksparren is vastgemaakt. Door de wieg of het aan de hangers vastgemaakte wiegetouw naar beneden te trekken brengt men ze in eene voortdurend op- en neergaande beweging. Op deze wijze wordt het schreiende kind in slaap gesust, of jauster gezegd, worden de hersenen van het kind zoodanig dooreen geschud, dat het zijn bewustzijn kwijt raakt. 's Nachts slaapt de moeder vlak bij de wieg, en zoodra de kleine een kik geeft, hoort men het piepen en zuchten van de wiegelat (Lage oembœ, Pebato oejœmbœta) terwijl een op droomerigen, eentonigen toon gezonden wiegelied door het stille huis klinkt.

Wiegeliedjes.

De wiegeliedereren der Toradja's zijn wat den inhoud aangaat al even kinderlijk als dezelfde soort liedjes ten onzent. Dat de Toradja veel gevoel heeft voor maat en rijm, blijkt ook uit deze wiegeliedereren. Wat de zangwijze aangaat, deze zou reeds een groot mensch-slaap doen krijgen. Het zingen van wiegeliedjes heet mopa'oa. Het lied wordt steeds ingeleid met een langgerekt en trillend brrrr.

Wose doeangani lako.
Sogi napemawo-mawo

Roei de prauw van lako-hout.
Duw ze terug, opdat zij verlangen hebbe.

Doeangani lako wose
Sogi nakalonde-londe

Roei de prauw van lako-hout
Duw ze terug, opdat zij voortschiete.

Pindongo tali ngkoewai

Helaas, de hoofddoek dien ik heb gegeven

Ba jonto ndjai iwali

Is niet tot in het land van den vijand gebracht.

Pindongo tali koedodo

Helaas, de hoofddoek dien ik heb geklopt,

Ndjai iwali ba jonto.

Is niet tot voor den vijand door-
gedrongen.

Inemoe bare'e djela.
Bara soeboe lai wera

Je moeder is niet gekomen
Misschien is zij gestuit op een
waterval.

Inemoe bare'e rata
Bara soeboe lai wata

Je moeder is niet aangekomen
Misschien is zij gestuit op een
omgevallen boomstam.

Kajoremo lai langka
Siko ne'e balanganga
Kajoremo lai soë
Siko ne'emo makodje

Slaap maar in je bedje,
En wees niet ongehoorzaam.
Slaap maar in je wiegje,
En wees niet meer ondeugend.

Sarokoe mompapaoemboe

Alleen als ik een Loewoesche sa-
rong tot loon krijg

Sangadi lipa nto Loewoe
Sarokoe mopapa'oa

Dan wil ik je wiegen.
Alleen als ik een Sigische sarong
tot loon krijg

Sangadi lipa nto Bora

Dan wil ik je zoet houden.

Oejoemboetamoe lebanoe
Ko'inja maandoe-andoe
Jowekoe mopapaende

Je wiegelat is van lebanoe-hout
Het kraken er van vloeit weg.
Alleen als ik er een Mandarsche
sarong voor krijg,
Dan wil ik voor je zingen.

Sangadi lipa nto Mene

Oemboe ingkede lebanoe

De wiegelat van het ventje is van
lebanoe,

Maloeloe dja maloe-maloe
Oemboe ingkede lemontoe

Zij is buigzaam en geeft mede.
De wiegelat van het ventje is van
lemon toe

Maloeloe kambojoembojoe

Zij geeft mede en buigt door.

Moboetamo lai langka
Siko ne'e balanganga
Kajoremo, be makoedja
Lai langka patoeroea

Doe je oogjes dicht in de wieg,
En wees niet ongehoorzaam
Slaap maar, het kan geen kwaad,
In de wieg waarin je ligt.

Bara wengi noepopea
Maka ise'imo djela
Bara wengi noepeta'a
Maka ise'imo rata

Misschien wacht je tot het nacht is,
Maar die is immers al gekomen.
Misschien wacht je op den nacht
Maar die is er immers al.

Oeë matakoe molepe
 Koepasalero mogele
 Polepe oeë matakoe
 Koepasalero mpompaoe

Koepeboomo kajore
 Da onggamoe lai soë
 Peboomo joeroe mata
 Da onggamoe lai langka

Pa'oa anoe da wo'oe
 Da koeledemo sajontoe
 Pa'oa anoe masae
 Da koelede mpoparame

Jorenja be poera djela
 Ndate ntongonja molega
 Jorenja be poera rata
 Ndate ntongonja ri wana

Dolidi bali nterentja

Kini nepa roea rea

Bali nterentja dolidi

Nepa roea rea kini

Koeoemboe ngkoemaa-maa
 Kajoremo lai langka
 Koeoemboe koemoo-moo
 Lai langka noekarodo

Jore ara imbe'imo
 Da mompolonggati siko
 Jore imbe'imo kantja
 Da mompolonggati ana

Toema'i bolagi jopo
 Ana, ne makaliwongo
 Toema'i bolagi ntana
 Kajoremo lai langka

Mijn tranen druppelen neder
 Dat wissel ik met lachen af.
 Het druppelen mijner tranen
 Wissel ik met spreken af.

Ik roep den slaap
 Om bij u te liggen in de wieg.
 Roep den slaap
 Om naast u te liggen in uw bedje.

Van een nieuw wiegetouw
 Zal ik eens een stukje afwinden.
 Van een oud wiegetouw
 Zal ik een stukje uithalen.

De slaap is nog niet gekomen
 Hij vermaakt zich nog daarboven.
 De slaap is nog niet gekomen
 Hij is nog daarboven in het bosch.

Dat je er lief moogt uitzien en be-
 hoed zijn tegen kwijnen
 Tel daarvoor maar eerst twee re-
 aal uit.
 Om niet te kwijnen en er lief uit
 te zien,
 Moet je maar eerst eens twee
 reaal uittellen.

Ik wieg je en ik plaag je een beetje
 Slaap maar in je wiegje.
 Ik wieg je en ik dreig je een beetje
 Opdat je rustig blijft in je wiegje.

Waar is de slaap toch,
 Om bij je te komen liggen.
 Waar is de slaap wel,
 Om naast het kind te gaan liggen.

Daar komen de boschgeesten aan,
 Kindje, maak geen leven.
 Daar komen de landgeesten aan,
 Slaap maar in je wiegje.

A noe katangitangisi
Ewa oeë mowalili

Waarom wij gedurig weenen,
Als water dat in een kolk draait.

A ne kompomoe ma bro
Ran ja tangi da manto'o

Als je hongerig zijt,
Geef het dan niet te kennen door
huilen.

Ka jore-jore ntoeama
Rane o nepa menaa

Slaap je als een man, dan word je
pas morgen wakker.

Sarong als wieg.

Wordt het kind te groot voor de wieg of krijgt het spoedig een jonger broertje of zusje, dan wordt een wieg voor hem gemaakt door middel van een sarong, waardoor een touw wordt gestoken, dat men er aan vastknoopt. Dit touw wordt eveneens aan eene veerkrachtige lat bevestigd; het benedeneind van de sarong wordt uiteengespreid, en daarin wordt het kind gelegd. Zulk een toestel heet toja. Toja is Parigi'sch en beteekent wieg of schommel, daar de Parigi'sche wieg zulk een sarong is. Waar deze bij de Toradja's wordt gevonden, is hij zeker niet oorspronkelijk. In het bovenland hebben wij hem nooit gezien. Ook maakt men van de sarong een soort schommel, waarin het kind wordt gelegd en vastgebonden, waarna men het heen en weer schommelt. Zulk gebruiken van de sarong noemt men mobantaja.

Als twee kinderen spoedig na elkander geboren worden, zegt men dat het jongste motompoawi „de draagsarong afsnijdt”, doelende op de draagsarong, die zoodra het oudere broertje of zusje wat kan loopen, dadelijk voor het jongere moet worden gebruikt en die dus het jongere kind voor het oudere afsnijdt.

Teekenen aan het lichaam van een kind.

Wanneer een pasgeboren kind een zwart vlekje (ila) heeft onder een der oogen, dan zal het spoedig zijn vader of zijn moeder moeten missen.

Ook kijkt men naar de lijnen in de handpalm (oea mpale); loopen deze recht op de vingers aan, dan zal het kind lang leven.

Wordt een kind met tanden geboren, of krijgt het de boventanden het eerst, dan noemt de Toradja dit measa, „onheilspellend”. Het kind zelf zal dan sterven, of een zijner ouders.

Schijnverkoop van het kind.

Wanneer een zuigeling van zijn eigen faeces snoept, wordt dit in Midden-Celebes algemeen als een slecht teeken beschouwd. De moeder

verkoopt het kind dan voor de leus aan een harer verwanten, die haar daarvoor een stuk katoen geeft; zij brengt daarop het wicht naar de woning van den koper, om het na een paar uur vandaar weer weg te halen.

Het kind voorspelt zijn wijze van sterven.

Het kan ons niet verwonderen, dat de moeder zich reeds bezig houdt met de toekomst van het kind, als dit nog in de wieg ligt. Terwijl de kleine ligt te slapen praat zij met haar kind en vraagt waaraan het zal sterven. Ze noemt dan eene reeks oorzaken van den dood, en glimlacht het kind in den slaap bij het noemen van een der gevallen, dan zal het genoemde de oorzaak van zijn dood zijn (zie bij „Lijkbezorging” 1. Dood en Begrafenis, bl. 83).

Mowoerake tanoana.

Wanneer het kind een paar weken oud is geworden, wordt eene priesteres ontboden, die hare litanieën opdreunt om de zielestof van het kind te bestendigen. Dit heet mowoerake tanoana (zie Hoofdstuk „Priesteressen”). Dikwijls wordt deze plechtigheid aan meer dan één kind tegelijk voltrokken. Deze godsdienstige handeling duurt slechts een oogenblik in den morgen. Het kind blijft in de wieg, en na het opdreunen der litanie beklopt de priesteres het met *Dracaena terminalis*-bladeren. Men zegt dat de zielestof (tanoana) van zulk een klein kind nog niet weet waarheen te gaan; ze raakt dan verdwaald en zou verkeerd kunnen terecht komen. Wanneer het kind bijvoorbeeld telkens huilt, zegt men dat de zielestof in een mierenhoop terecht is gekomen. Om deze reden is het noodig, dat de priesteres de zielestof van het kind bevestigt.

Voor het eerst naar beneden.

De tijd, waarop de moeder voor het eerst na hare bevalling de huis-trap zal afgaan om het kind in de rivier of aan de bron te baden, is bij sommige stammen niet bepaald. Bij enkele stammen is de zevende dag hiertoe aangewezen. Zoo bij de To Poe'oe mBoto, waar de moeder zonder eenigen voorzorgsmaatregel naar de rivier gaat, er wat kralen in werpt „om het water te koopen”, en zich zelf en haar kind baadt. De sarong, waarin zij is bevallen, verwisselt zij dan met een ander kleedingstuk, en laat het eerstgenoemde bij het water achter. Van dit bad terugkeerende, mag zij hare plaats bij den haard weer innemen.

De meeste Bare'e-Toradja's kennen geen bepaalden dag hiervoor. Wanneer de moeder voor de eerste maal met haar kind de trap afgaat, neemt zij een ineengedraaid stuk oude foeja of oud katoen, dat in brand is gestoken, met zich. De walm, diën dit brandende tuig verspreidt, moet de booze geesten verdrijven. De Lage-vrouw kauwt hierbij een stukje van

den welriekenden bast van den p a k a n a n g i-boom, welks smaak zeer scherp is. Het aldus opgewekte speeksel spuwt ze links en rechts op den grond. De Pebato-vrouw past dit middel eerst toe, wanneer reeds een geest bezit heeft genomen van het kind. Dit blijkt daaruit, dat het wicht zeer warm wordt, waarna het zweet hem van alle kanten uitbreekt. De Bare'e-Toradja noemt dit k e m b o a. Het p a k a n a n g i-speeksel wordt dan het kind in het oor gespuwd. De kracht van dit hout moet ongetwijfeld gezocht worden in den naam; p a k a n a n g i beteekent „doen overwinnen” in casu dē geesten.

Wanneer in Parigi het kind drie dagen oud is, worden twee kokosnoten geopend: het kind wordt met kokoswater gewasschen, waarna de hoofden van moeder en kind met kokosmelk worden gereinigd. Als het kind voor de eerste maal naar beneden is gebracht (waarvoor geen bepaalde dag is voorgeschreven; soms gebeurt dit eerst een jaar na de geboorte) worden zijn voetjes zevenmaal op den grond gedrukt. Dat bij die gelegenheid een feestmaaltijd moet worden gegeven, schrijft de adat niet voor, maar goeden slachten daarbij wel eens een geit. Het gezichtje van het kind maakt men bij die gelegenheid zwart met houtskool, opdat de geesten (r a t e) het wichtje niet voor zich begeeren en zich van zijn ziel meester maken. Om dezelfde reden mag men het kind niet prijzen en uitdrukkingen bezigen, als „wat is het dik”, „wat ziet het er goed uit”, enz., want daardoor zou wederom de aandacht der geesten op hem worden gevestigd.

Deze vrees heerscht ook bij de Todjoërs, en de verdere Mohammedaansche strandbewoners langs de Tomini-bocht. De heidensche Toradja's kennen haar oorspronkelijk niet. Maar zij die veel met Parigiërs en Todjoërs omgaan, nemen dit geloof spoedig over. Zoo hebben wij dan ook heidensche Toradja's aangetroffen, die een prijzend woord over hun kind niet goed opnamen; wij kennen zelfs moeders, die haar kinderen namen gaven als „hondepenis” „varkensdrek” en dergelijke „omdat anders de geesten ze (= de kinderen) zullen weghalen”. „Als mijn kind grooter en sterker is geworden (wanneer dus de gezondheid niet zooveel gevaar meer loopt) zullen we het wel een beteren naam geven”, zegt men.

Bij de To Koelawi wordt er zeven dagen na de geboorte een feest gegeven ter eere van de kleine; dit feest heet n o m p a h i w o e. Twee buffels (wanneer het een hoofdentelg is) staan dan bij de huistrap vastgebonden. De moeder draagt een nieuwen haarband van het zachte gedeelte van de bamboe, zooals de Berg-Toradja's dat gewend zijn. Het kind (onverschillig of het een jongen of een meisje is) wordt een hoofddoek van foeja opgezet, daarover heen legt men een ring van gebakken sagoe en een dito uit het vleezige gedeelte van de kokosnoot gesneden. (Men zegt dit te doen om het kind een lang leven te verzekeren). Wanneer de moeder, het kind dragende, de trap is afgegaan, houdt een van haar naaste mannelijke bloedverwanten de kleine met zijn linkerhand vast, terwijl hij met de rechterhand op de stevig vastgebonden buffels inhakt. Hierna wordt met het voetje van het kind zevenmaal op een steen en een stuk ijzer getikt.

Ten slotte heeft er een groote maaltijd plaats, waarbij noodzakelijk sagoe moet worden gegeten. Deed men dit niet, zegt men, dan zou het kind verschrompelen en spoedig sterven.

Ook later wanneer de moeder haar kind wel eens alleen moet thuislaten, neemt zij meermalen de voorzorg om een van hare haren aan die van het kind op de kruin vast te hechten. Gewoonlijk strooit zij dan nog wat rijst op die plek. Zij doet zulks „opdat het kind niet naar haar zal verlangen” gedurende hare afwezigheid en om haar zal huilen.

Haarsnijden.

Bij de boven beschreven plechtigheid zou bij de To Koelawi ook het hoofdhaar van het kind worden gesneden en in den wand van het huis gestoken. Anderen spreken dit weer tegen. Zooveel is zeker dat de heidensche Bare'e-Toradja's geen ritueele haarsnijding kennen. Jongens van 4, 5 jaar ziet men meestal met gekort haar of geschoren hoofd rondloopen. Nooit wordt het hoofd echter geheel kaal geschoren; een bos haar op de kruin van het hoofd moet blijven staan. Dit dient om het gevaar van het verlies van het haar te voorkomen. Het overgebleven haar houdt de zielestof van al het haar vast. Ook meisjes worden de haren gekort en geschoren, maar wanneer eenmaal eene priesteres haar door litanieën van eene ziekte heeft genezen, moet een meisje het haar laten groeien.

Hoe de kinderen gedragen worden.

Wanneer het kind niet in de wieg wordt gelegd, legt de moeder het dikwijls tusschen hare uitgestrekte beenen, en zij kan in deze houding langen tijd achtereen grapjes met haar kleintje maken. Neemt zij het kind op om er even mede naar het water te gaan of naar elders in de nabijheid, dan zet zij het schrijdelings op hare heup; moet zij echter een grooteren afstand met den kleine afleggen, dan wordt het kind op den rug gezet en in een sarong over den schouder van de moeder vastgemaakt. In de armen wordt een kind alleen gedragen, wanneer het wordt gesust of wanneer men het, ziek zijnde, vervoert. Slechts grootere kinderen worden door den vader wel eens op de schouders gedragen.

Naamgeving.

Er is geen bepaalde leeftijd voor het kind bij de heidensche Toradja's aangenomen, waarop het een naam krijgt. Men maakt er nooit haast mede. Het vaststellen van een naam, voordat een kind is geboren, is verboden; dit zou tengevolge hebben, dat het kind doodgeboren zou worden, of in elk geval spoedig na de geboorte zou sterven. Sommigen ontvangen reeds op zeer jeugdigen leeftijd een naam, anderen worden nog langen tijd met *kede* (bijvorm van *kedje* = penis), als het een jongen, met

t o m e n g a „speelstertje”, (bij de Parigiërs t o l e g a, idem) als het een meisje is, toegesproken. Men heeft nog andere algemeene benamingen voor kleine kinderen: o n g a a (klanknabootsing van kindergeschreeuw), m a w a g a (oudere vorm van m a w a a „rood”); voorts nog voor jongens d o l o e (een andere vorm van t o j o e = testes) en voor meisjes t e l e (omzetting van l e t i = vagina).

Keuze van den naam.

De Toradja denkt er meestal niet zeer lang over na, om een geschikt naam voor zijn kind uit te zoeken. Hij laat dit aan het toeval over, krijgt plotseling een lumineuzen inval en de naam van het kind is bepaald. Gaarne ook laat men het aan eenen vreemdeling over om zijn kind een naam te geven. Boegineesche handelaars, die nu en dan de dorpen bezoeken, hebben reeds vele kinderen benoemd, en ook ons viel menigmaal de eer te beurt een kind op verzoek der ouders eenen naam te mogen geven.

Evenwel, in verreweg de meeste gevallen geeft de vader of grootvader zijn kind of kleinkind een naam, doch dit is niet uitsluitend hun recht. Een Toradja geeft gemakkelijk den door een der zijnen voorgestelden naam aan zijn kind, mits die naam hem goed in de ooren klinkt.

Soms wordt besloten aan een kind den naam te geven van zijn overgrootvader of overgrootmoeder, die dan reeds overleden moeten zijn. Men noemt dit m o m b a n g o e n a k a, „doen opstaan”, opdat men door den voortlevenden naam den overledene niet zou vergeten. Vooral bij de To Lage en To Onda'e wordt deze gewoonte veel in praktijk gebracht.

Eene opsomming van alle omstandigheden, die het kind een naam bezorgen is niet te geven. Enkele voorbeelden: Iemand zat in grooten nood, omdat zijn schuldeischer, een Boeginees, het hem lastig maakte. In dien benarden tijd werd hem een kind geboren, en dit heette Maseka (Boegineesch m a s e k e, „benauwd, eng”). Eenige dagen daarna werd een neefje van Maseka geboren, en deze werd met een kleine variatie Maseko genaamd. Terwijl de Parigiërs een inval deden te Posso en opklommen naar het binnenland („opklimmen” m a n d a k e), werd een kind geboren, dat den naam ontving van Pandake.

De Assistent-Resident van Gorontalo gaf eens aan het hoofd van het stranddorp Tawongani eene koe (d j a p i) ten geschenke, voor de Toradja's een geheel vreemd dier. Het eerste kind dat sinds dit voorval werd geboren kreeg den naam van Djapi. Een kind dat tijdens eene aardbeving (l i n d o e g i) werd geboren, gaf men den naam van Lindoegi en toen de eerste school onder de Toradja's werd opgericht, was er spoedig een Sikola en een Toelisi (het Maleische t o e l i s, „schrijven”) onder de jonggeborenen. Een ander kind kreeg den naam van Marewoe, omdat een Parigi'sch handelaar, wien de ouders vroegen of hij wilde blijven eten, daarop antwoordde: m a r e w o e „ik ben er vies van”. Deze voorbeelden zouden nog met tal van andere zijn te vermeerderen, ook van de andere stammen. Eene eigen-

aardigheid van het kind kan het eenen naam bezorgen, waartoe men meestal namen van dieren gebruikt, welke die eigenaardigheden in groote mate vertoonen. Vandaar Sowiwi (faling), Kimbosoe (leguaan) enz.

Ook met de namen van lichaamsdeelen worden de kinderen vaak benoemd, en dan zijn er grappenmakers onder de Toradja's, die aan den naam bepalende woordjes toevoegen, die de toch reeds triviale benamingen nog platter maken. Algemeen ook wordt een kind genoemd naar eenig gebrek dat hij heeft: i Boeta (de blinde), i Poengkoe (de lamme), i Sera (de hazenlip) enz. Nagenoeg alle vreemde handelaren, die hier korter of langer tijd handel hebben gedreven, hebben hun naamgenooten onder de Toradja's. Eenige Njonja's, Njora's (titel der Minahassische onderwijzersvrouwen, het Spaansche Señora; de Bovenlanders spreken het vaak uit: Jora) en Pandita's loopen er ook reeds rond, en de namen onzer kinderen zijn, naar de klankwetten van het Bare'e gewijzigd, aan verschillende Toradja'sche kinderen toebedeeld. Velen luisteren naar de namen van rivieren, dorpen en bergen. Anderen heeten naar boomen en planten.

Dikwijls zijn ook de namen uit de priestertaal genomen. Voorbeelden daarvan zijn: Roendoe, pr. t. voor djela, toedoe „aangekomen, neergekomen”, Marointi, pr. t. voor mainti „stijf, strak”, Inowe, voor inosa „adem, levensgeest”, Banatoli, voor bare'e nato'o „niet gezegd”, Pentjali, voor pesawi „opstijging”, Mantjiboe, voor manginoe „drinken”, Nale, Monale, voor wai, mawai „geven”, Sinawoe, voor pakoeli „geneesmiddel”, Limbaegi, voor limbanaka „verhuizen, overbrengen”, Loeë, voor lonte „slap, neerhangend”, Mendiolo, voor morioe „voornitgaan”, Dinapa Eo, naam v. e. dorp der geesten, in de woerake-litanie genoemd. De namen aan de priestertaal ontleend zijn zeer talrijk.

Ook uit vreemde talen worden namen genomen. Men vindt namen welker beteekenis geen Bare'e-Toradja kent, terug als gewone woorden in talen die op zeer grooten afstand van het Bare'e-taalgebied worden gesproken. Dat namen aan het Napoesch worden ontleend is zeer begrijpelijk; voorbeelden zijn: Mada „vriendin”, Keihi „met inhoud, gevuld”, Kaloloe „gat, opening”, Tepo „gespleten, gebarsten”, Mombie „Inlandsche spinazie”. Uit het Parigisch, ook eene buurtaal van het Bare'e, stammen: Mangge „oom”, Meraga „najagen”, Singgita „elkaar zien”, Ondongi „medelijden”, Bagioe „bedriegen”, Baloemba „golf”, Loena „hoofdkussen”. Aan het Moluksch Maleisch (doch niet onmiddellijk) zijn ontleend: Naka (nakal „ondeugend”), Bagoesi (bagoes „mooi”), Doenia (id. „wereld”), Sarani (Christen). Hoe men echter komt aan namen als Ndoke „aap” (Roetsch, Moena'sch), Ndjobe „tros vruchten” (Tidoreesch), Boeroea „kist” (Ternataansch), Djami „lekker” (Tabaroesch, op Halmahera) is niet terstond duidelijk.

Vermeldenswaard is ook een gebruik, dat eveneens in de Minahassa en op de Sangir-eilanden voorkomt, onder vriendinnen, ook wel onder

vrienden, dat twee personen elkaar denzelfden bijnaam geven, waarbij zij elkander steeds noemen. In het Bare'e heet zulk een bijnaam *abi* (*). De *abi* is een teeken van vriendschap; heeft hij eene ongunstige betekenis, dan is de bedoeling ironisch. Voorbeelden zijn: *Maramoe* „warme”, *Panaja* „middel om gewillig te maken”, *Kanarasi* „vleister”, *Sintengi* „kameraad”, *Timamo* „neem het maar”, *Simadago* „wederzijdsche vriend”, *Golesi* „die aan 't lachen maakt”, *Karaoesi* „die boos maakt”, *Tieli* „die je over den schouder aankijkt”, *Sawanga* „jaloersch”, *Omponi* „sta-in-den-weg”, *Ne'emo* „k moet niets van je hebben”, *Mantjiwini* „verbergster, verbloemster”, *Tingkara* „die je van de wijs brengt”. Onder jonge meisjes is dit *moabi* „een bijnaam gebruiken” of *mombeabi* „elkaar met een bijnaam noemen” zeer gewoon; in sommige dorpen hebben meisjes met 6, 7 vriendinnen elk een afzonderlijken *abi*. Onder mannen komt het betrekkelijk weinig voor.

Bij wijze van aardigheid geeft men iemand wel eens voor een oogenblik een bijnaam, om hem tot 't een of ander aan te manen. Een meisje zal bv. hare achterblijvende vriendin toeroepen: *Pakaliga*, *Indoi Malengi* „maak voort, Tante van Langzaam”, waarop de toegesprokene antwoordt: *Lantoe, lantoe*, *Indoi Mohaha* „Wacht wat op me, Tante van Haastig”.

Dikwijls verandert men later den naam van een kind, wanneer het ziek wordt; dit geschiedt niet, omdat de naam slecht zou zijn, maar om de geesten te misleiden, door hen te doen denken, dat zij met een ander kind te doen hebben.

Evenals dit bij andere volken het geval is, noemt de *Toradja* niet gaarne zijn eigen naam en is het onbeleefd hemzelf hiernaar te vragen. Ook de namen van ouders en hoofden spreekt men niet uit. Het strengst echter neemt men dit verbod in acht ten opzichte van de namen zijner schoonouders. Wij hebben hierop reeds gewezen in het hoofdstuk „Huwelijk”, bl. 28.

Pompeindo.

De naam van het kind is ook voor de benoeming der ouders van belang. Dezen toch worden naar hun kind genoemd met voorvoeging van: *ine*, *nene* of *indo* (*Bare'e*), *ina* (*Berg-Toradja's*), *tina* (*Kallisch*), *bai*, *bani*, verkorting van *baino i* (*Parigisch*), voor „moeder”, en *papa* of *tama* verkort tot *ta* (*Bare'e*), *oema* (*Berg-Toradja's*) *papa* en *mangge* (*Parigisch*) en *tome* (samengetrokken uit *toeama i* (*Kallisch*) voor „vader”. Dus: *Papa i Melempe*, *Ta Dengki*, *Oema i Sope*, *Mangge i Djoeda*, *Tome Dampo*, *Ine i Parama*, *Indo i Ntokoekoe*, *Baino i Nona*, of *Bai Nona*, enz.

(*) Wellicht is *abi* eene verkorting van *jabi* (*Mal. jəbīh*, enz.); in dit geval kan het worden vertaald met „toenaan, naam boven den gewonen naam”.

Jongelingen en jongens (meisjes minder) krijgen dikwijls reeds zulk een tweeden naam of *pompindo* (*pompambe*). Tusschenbeide worden zij genoemd naar een neefje of nichtje, soms naar een slavenkind, soms naar iemand die niet bestaat. Dikwijls ook wordt iemand genoemd naar eene verdraaiing of een synoniem van zijn eigen naam: i Kadi'a (aap) werd: Indo i Metengka (Tante van den Springende); i Lantera (lamp) werd Indo i Ntjilo (Tante van de Fakkel); i Togongi (eiland) werd Ta nTanakodi (Oom van het kleine land). Molontjo (hard loopen) heeft tot *pompindo* Ta Meripo (Oom van Wegvluchten), Mewote (oversteken) heeft den bijnaam Ta nTogia (Oom van Togian, omdat men de zee overstekende, op de Togian-eilanden komt), Wo'o (hoofd) heeft Indo i Baengka tot bijnaam, d. i. „Tante van baengka” het woord voor „hoofd” in de priestertaal) enz. Zulk een bijnaam, uit den eigennaam afgeleid, heet *pompindo* soa (ledige bijnaam). Later wordt zulk een bijnaam soms „gevuld” d. w. z. een neef van Molontjo wordt Meripo genoemd, opdat Molontjo's bijnaam Ta Meripo niet ledig blijve; een kind van Nggade (spookaap) krijgt den naam Modesi (springen), omdat de spookaap ook „Oom van het springen”, wij zouden zeggen „springersbaas” zou kunnen genoemd worden.

Dat kinderen reeds een tweeden naam (*pompindo*) hebben, komt vooral veel voor onder de To Lage en To Onda'e, en de reden hiervoor kan niet anders wezen, dan om de jonge „heeren” en „vrouwen” reeds vroegtijdig meerder aanzien te verschaffen tegenover de slaven. Bij de Berg-Toradja's hecht men lang zooveel waarde niet aan een *pompindo* als bij de Bare'e-Toradja's; bij genen blijft iemand veel langer zijn eigen naam dragen dan bij dezen. De oorzaak daarvan is, dat de slavenstand bij de Berg-Toradja's zeer talrijk is; daardoor en ook door hunne meer zwervende levenswijze, wordt het onderscheid tusschen heeren en slaven minder streng volgehouden. Zie Tijdschrift van het Aardrijksk. Genootschap, 2^e Serie, deel XXV (1908), bladzijde 1303.

Wanneer het kind, waarnaar de ouders vernoemd zijn, zelf reeds volwassen is geworden, dan gaat het niet meer aan den naam van dien volwassene in den bijnaam zijner ouders te blijven noemen. Terwijl nu de naam van den jongen man veranderd wordt in een teknonymischen, wordt zijn vader vernoemd naar een van diens jongere kinderen. Zijn alle kinderen volwassen geworden, dan krijgen de inmiddels tot grootouders geworden ouders de predikaten van: „grootvader” en „grootmoeder van N. N.” (een hunner kleinkinderen). Dergelijke veranderingen van *pompindo* noemt men „zich jong maken”, omdat men, zich noemende naar een jong kind, zichzelf den schijn geeft van jonger te zijn dan men werkelijk is. Een man verloor vier kinderen achter elkaar, daarom liet hij zich de grootvader van het vijfde kind, Poe'oe mBaja noemen, dus Ngkai Poe'oe mBaja d. i. „Grootvader van Poe'oe mBaja”. De geesten zouden nu denken dat de man geen kinderen meer had en zijn zoogenaamd kleinkind in het leven laten. De jongen was tevens nog beveiligd door zijn naam, die „de voet

der omheining" (z. v. a. de vuilnishoop) beteekent. Aan deze veiligheidsmaatregelen schrijft de man het toe, dat zijn kind is blijven leven. Intusschen leiden deze veranderingen van den teknonymischen naam tot allerlei verwarringen, daar men met elkaar over schijnbaar twee verschillende personen met verschillende namen kan spreken, terwijl ten slotte deze twee namen den zelfden persoon voorstellen. Alleen wanneer men naar een gefingeerd persoon is genoemd, of naar iemand die als kind overleden is, blijft men zijn teknonymischen naam zijn leven lang behouden.

Adoptie. Wie adopteeren.

Bij de besproken stammen van Midden-Celebes komt het zeer veel voor, dat eens anders kinderen worden aangenomen tot eigen kinderen, zoowel jongens als meisjes, ofschoon het eerste meer plaats heeft dan het laatste. Een afzonderlijken naam voor dit gebruik heeft men niet. Men noemt het omschrijvend: *mompatoéwoe anantaoe sangkompo* (Barc'e) „broers- of zusterskinderen opvoeden". Uit deze omschrijving blijkt reeds, dat het alleen broers of zusters van den vader of van de moeder zijn, die het kind adopteeren. De gewoonte, om kinderen aan hunne grootouders af te staan ter opvoeding, blijft hier buiten beschouwing.

Op de vraag, wat wel het meest voorkomt, dat broeders van den vader of die van de moeder adopteeren, antwoordt men algemeen, dat beide gevallen voorkomen, maar het eerste het meest. Het verzoek tot adopteeren gaat steeds uit van den oom of van de tante van het kind. Van het afstaan van kinderen aan vreemden, d. w. z. aan niet-familieleden, zijn ons geen voorbeelden bekend. Wel, dat neven kleinere neefjes opvoeden. Als vreemden worden ook aangemerkt de broeders en zusters van den vader, ingeval deze in gebreke is gebleven den gebruikelijken bruidschat te betalen, maar dit is, voor zoover ons bekend, nimmer voorgekomen (vergelijk Hoofdstuk „Huwelijk" bl. 25).

Weigering tot afstand van een kind.

Meestal wordt het verzoek om adoptie toegestaan. Het komt ons zelfs voor, dat de ooms en tantes zeker recht laten gelden op hun neefjes en nichtjes, zoodat de ouders deugdelijke argumenten moeten bijbrengen, wanneer zij aan het verzoek niet voldoen. De reden, welke het meest wordt opgegeven voor eene weigering is, dat de ouders te veel aan het kind gehecht zijn, bijvoorbeeld, wanneer reeds andere hunner kinderen bij familieleden worden opgevoed. Ook vertelden verscheiden lieden ons, dat eene weigering wel eens voorkomt, wanneer de ouders niet overtuigd zijn, dat het kind bij zijnen oom of zijne tante goed zal worden opgevoed, waaronder de Toradja verstaat, dat het kind daar te veel slaag of knorren krijgt, of niet voldoende wordt gevoed.

De overdracht van het kind.

De overdracht van het kind geschiedt zonder eenige formaliteit; zelfs een maaltijd ontbreekt. Het kind gaat dus vanzelf over in de handen van zijnen oom en zijne tante. Men beweert wel, dat ingeval een kind niet naar oom of tante toe wil gaan, de overdracht dan ook niet geschiedt, maar zulk eene onwilligheid schijnt weinig voor te komen: het gevoel van familieverwantschap is zeer sterk ontwikkeld bij de Toradja's, zoodat men zegt: waarom zou een kind niet in huis willen komen bij oom of tante? dezen toch zijn voor hem zoo goed als vader en moeder.

Het pleegkind gaat nu en dan naar zijne ouders kijken.

Gedurende den tijd, dat het kind door oom en tante wordt opgevoed, gaat het nu en dan voor korten tijd zijne ouders bezoeken. Wanneer het kind al te ondeugend is, wordt het wel eens naar zijne ouders teruggezonden, en dezen voeden daarover geen wrok, wanneer de wegzending om grondige redenen heeft plaats gehad. Overigens gebeurt het menigmaal, dat een pleegkind, groot geworden, uit zichzelf voor goed naar zijne ouders terugkeert.

Verhouding tusschen pleegkind en pleegouders.

Uit de rouwbedrijven bij het overlijden van vader of moeder is niet op te maken, in hoever de verhouding tusschen pleegkind en pleegouders werkelijkheid is. Want als vader of moeder sterft, gaat het pleegkind met alle andere bloedverwanten naar het doodenmaal; de rouwverboden zijn alleen van toepassing op het sterfhuis, en op de weduwe (of weduenaar), zoodat het pleegkind niet onder die bepalingen staat, als wonende in een ander huis.

Duidelijker treedt de innige verhouding tusschen pleegkind en pleegouders aan het licht, waar het geldt het huwelijk van het pleegkind. Dit toch wordt geheel geregeld door de pleegouders, waarbij de ouders geen andere rol vervullen dan die van de overige naaste bloedverwanten: *m o n t j a b e k a*, d. i. „van de zaak getuigen zijn”. De pleegvader is het dan, die zorgt voor het bijeenbrengen van den bruidschat voor zijn pleegzoon; hij ook ontvangt den bruidschat voor zijne pleegdochter. Wel krijgen de ouders hiervan een gedeelte, maar de andere naaste bloedverwanten hebben evenzoo recht op hun aandeel, aangezien zij ook bijdragen voor den bruidschat van den pleegzoon. Het blijft echter toegestaan (al wordt het door sommigen minder gewenscht geacht) dat het pleegkind met zijn pleegbroer of pleegzuster (zijn neef of nicht dus) huwt,

Het pleegkind in erfzaken.

Bij het erven komt het duidelijkst het feit aan den dag, dat het pleegkind niet eenvoudig door oom of tante is in huis genomen, maar dat dezen het ook werkelijk als hun kind beschouwen. Zooals wij boven hebben gezien, erven de kinderen van hunne ouders, en zoo ontvangt het pleegkind mede van zijnen pleegvader zijn erfdeel, ja zelfs wanneer het aangenomen kind vóór den dood zijner pleegouders tot zijn eigen ouders is teruggekeerd, blijft het zijn recht behouden op een aandeel in die erfenis. Dikwijls zelfs is het de pleegzoon, die de erfenis regelt, aangezien hij meestal ouder is dan de echte kinderen. Veelal toch nemen ooms en tantes pleegkinderen tot zich, voordat zij eigen kinderen hebben. Dit sluit echter niet uit, dat het vaak voorkomt, dat men broers of zusterskinderen adopteert, ook al heeft men eigen kinderen.

Dit recht van het aangenomen kind op de erfenis zijner pleegouders wordt wel eens betwist door de eigen kinderen, die daartoe licht eenige onregelmatigheid in de adat tot voorwendsel kunnen opzoeken, zich bijvoorbeeld beroepende op het huiswaarts keeren van het pleegkind vóór den dood zijner pleegouders. Men moet geboren Toradja zijn om niet alleen de redeneeringen te kunnen begrijpen, waardoor men met schijn van recht het pleegkind tracht buiten te sluiten, maar ook om de vele gevallen te kennen, waardoor het pleegkind zijn recht verbeurt om te deelen in de erfenis zijner pleegouders. De familieband onderling is echter zóó sterk, dat dergelijke oneenigheden veelal ten slotte in der minne worden geschikt. Voelt het pleegkind zich sterk genoeg, dan neemt hij met geweld, wat hem niet goedschiks wordt gegeven.

Wanneer het pleegkind zijn recht op de erfenis zijner aangenomen ouders verliest.

Een der voornaamste gevallen, waardoor een pleegkind niet alleen zijn recht verliest op de erfenis zijner pleegouders, maar ook op die van zijnen vader (welk recht hij als pleegkind blijft behouden) is, wanneer het kind, dat door familie des vaders wordt opgevoed, bij scheiding tusschen vader en moeder, de laatste voor goed volgt. Ratoe werd van kleinsaf opgevoed door een broeder zijns vaders. Na geruimen tijd scheidde zijn vader van zijne moeder, en de eerste keerde terug naar zijn eigen dorp, waar hij bij tijden door zijnen zoon werd bezocht. Zijne moeder ook bezoeken-de, werd de jongen overgehaald bij haar te blijven, en daardoor verliet hij zijn pleegvader. Door dit feit verklaarde hij zichzelf te behooren tot de familie zijner moeder, en verloor hij alle recht op de erfenis van zijn pleegvader zoowel als op die van zijn eigen vader.

In het tegenovergestelde geval, wanneer het kind wordt opgevoed door een familielid der moeder, en dat kind wordt bij scheiding den vader toegewezen (ingeval van scheiding ten gevolge van overspel der moeder), zoo

kan hij zijn erfdeel van den kant zijner moeder opeischen. Wij herhalen echter, dat in verhouding tot het adopteeren door familieleden van den vader, het aannemen van kinderen door bloedverwanten der moeder weinig voorkomt.

Opvoeding. De wil der kinderen is geldend.

Van opvoeding der kinderen is in het Toradja'sche gezin geen sprake. In hoofdzaak is de wil van het kind wet, en dat de huishouding daardoor niet heelemaal in de war loopt, is alleen een gevolg van het natuurlijke gevoel van afhankelijkheid, dat ieder kind heeft. Evenals in het dagelijksch leven de Toradja wars is van eenig bevel, gelast hij zijn kind ook zelden iets. Hij zegt het iets te doen, maar antwoordt het kind: *ma l e n t e r a j a k o e*, „ik heb het land” of eenvoudig *b a r e ' e k o e p o d j o*, „ik wil niet”, of wat velen doen, zwijgt het kind eenvoudig en voert het de opdracht niet uit, dan weten de ouders hun gezag ook niet te handhaven. Zij beginnen hem dan van alles te beloven, als hij doen wil, wat gezegd is; zij moedigen hem aan met woorden als: „kom doe het nu maar”, en dergelijke. Dat het prestige van de ouders over de kinderen zeer gering is, blijkt wel hieruit, dat wij dikwijls worden verzocht om een kind te zeggen, dat het iets verrichten moet, en door ons meer gedicideerd optreden hebben wij reeds veel meer over de kinderen — vooral de schoolkinderen — te zeggen dan de ouders.

Onmiddellijk treedt hierbij weer het groote verschil op tussehen de kinderen van slavenhoudende en van niet-slavenhoudende stammen. Bij eerstgenoemden vonden wij over het geheel meer vrees voor, en daarom meer gehoorzaamheid aan de ouders dan bij laatstgenoemden. Hieruit moet ook de omstandigheid worden verklaard, dat het schoolverzuim bij de *To Pebato* (niet slavenhoudend) grooter is dan bij de *To Lage* (slavenhoudend). Bij laatstgenoemden zullen de kinderen alleen verzuimen, wanneer de ouders hen noodig hebben; bij de eersten verzuimen ze als zij eens geen lust hebben naar school te gaan, en meermalen hebben wij gezien, dat de ouders, hoe gaarne sommigen het ook anders zouden willen, geheel machteloos staan tegenover hunne kinderen.

Beschaamd en bang maken.

De Toradja heeft bij het grootbrengen zijner kinderen slechts twee dwangmiddelen: beschaamd en bang maken. „N. N. is veel kleiner dan jij en die doet het al”, „je moet niet trouwen, want je kunt je vrouw niet helpen”, zijn uitdrukkingen, waarmede een kind wordt aangezet. „Als je niet gauw komt zal een geest je pakken”, en andere bedreigingen met ziekte en ongeluk kan men dagelijks als opvoedingsmiddel hooren toepassen. Maar men maakt er zulk een veelvuldig gebruik van, dat vele kinderen er niets om geven. Hetzelfde geldt ook van verbieden: de Toradja

is zeer vlug met het verbieden van zijne kinderen, zelfs de onschuldige dingen worden den kinderen verboden en dit geschiedt dan meestal op kijkenden toon. Maar het is opvallend zoo weinig als zich de kinderen aan al dit verbieden storen.

Ook tot schelden nemen de ouders al spoedig hunne toevlucht, vooral moeders tegenover dochters. De kinderen schelden dan vaak terug, maar vergeten daarbij toch nimmer de beleefdheidsvormen. Een voorbeeld: Ga rijst stampen, kind. — 'k Heb er geen zin aan. — Och dat kind, dat zou ons laten verhongeren; ga stampen, de fluor album komt uit je vagina! — Ach, die moeder! nit HED's zoo-en-zoo komt de dinges te voorschijn.

Bedreigingen, dat men zal slaan, worden weinig uitgevoerd. Alleen wanneer een ouderpaar slecht gemutst is, krijgt het kind geheel onverwachts om een kleinigheid een flink pak slaag, of eenige stompen. Wanneer een reiziger zulk eene afstraffing bijwoonde, zou hij aanstonds constateeren, dat de Toradja's streng zijn in hunne opvoeding. Vooral wanneer kleinen zich tegen vreemden hebben vergrepen, zijn de ouders er spoedig bij om het kind in het bijzijn van den bezoeker eene bestraffing of een standje te geven. Dit geschiedt echter niet, omdat de ouders het gedrag van hun kind tegenover den vreemde willen verbeteren, maar eenvoudig omdat zij bang zijn, dat de bezoeker hen zal beboeten om het „wangedrag” van hun kind. Hiervan zouden wij tal van voorbeelden kunnen aanhalen uit den tijd, toen men ons nog weinig kende, en uit den tegenwoordigen tijd, nu men algemeen weet, dat wij geen boete opleggen.

Wanneer eindelijk eens een kind een pak slaag heeft opgelopen, zijn de rollen in eens omgekeerd: het kind is dan de beleedigde en de vader of de moeder zijn schuldig. En wanneer de drift der laatsten is bekoeld, moeten zij allerlei aanwenden om het kind te vleien en weer „goed” te maken. In zulke gevallen is het kind koppig, want het voelt inderdaad, dat zijne ouders schuldig zijn tegenover hem. Den Toradja is zoo iets erg onaangenaam, en vooral wanneer het gestrafte kind in zijn wrevel alle voedsel weigert, weet men niet wat te doen om het weer met zich te verzoenen.

Dezelfde stemming wordt opgewekt door eene weigering, en de moeder, tegen zulk eene ontevreden stemming niet opgewassen, eindigt altijd weer met het kind zijn zin te geven.

Aankweeken van moed.

Slechts in ééne zaak zouden we kunnen spreken van „opleiding” en dit is opleiding tot moed. Wij hebben reeds gezien, dat de Toradja in kalme stemming van nature zachtgeaard is, dat hij niet graag bloed ziet. Bij een of ander ongeluk, wanneer iemand een zware verwonding had opgelopen, konden wij zelden een omstander bewegen ons bij het behandelen der wonden te helpen. Allen werden er even akelig van. De Toradja voelt dit als een gebrek aan moed, dat bij de jongens op jeugdigen leeftijd

moet worden overwonnen, opdat zij later dappere strijders worden. Als een kind een zijner ouders slaat, krijgt het wel een klap terug, maar meer-malen zagen wij de(n) geslagene lachen en zeide hij (zij) iets als „hij zal later dapper worden”. Ditzelfde hoorden wij van eene moeder, die haren zoon van een jaar of twaalf vleide om met haar mee te gaan; toen het hem verveelde, voegde hij haar toe: „ik zal je hakken” (als je niet eindigt).

Een middel om een jongen den vereischten moed bij te brengen was vóór de komst van het Gouvernement, hem naar eene terechtstelling van eene heks of naar het brengen van een menschenoffer door doodhakken te zenden om daaraan mede te doen. Daar mocht hij zich dan op niet gevaarlijke wijze wennen aan het zien vloeien van menschenbloed, aan het hakken op menschenvleesch. Betrekkelijk reeds vroeg gingen de jongens met ouderen mede uit koppensnellen, teneinde dit werk tijdig te leeren.

Het kind leert zich zelf.

Wij kunnen zeggen, dat het Toradja'sche kind zichzelf opvoedt, en het doet dit door nadoen. Alles wat het te weten heeft, waait hem als van zelf aan. De Toradja ontziet zich volstrekt niet voor zijn kinderen; hij doet en zegt alles, wat hij wil, of zijn kinderen er bij zijn of niet. Dit is een noodzakelijk gevolg van de inrichting der huizen, die niet in kamers zijn verdeeld, zoodat men alles hoort en ziet, wat de bewoners zeggen en doen. En alles wat het kind hoort, spreekt het juist zoo na; kleine jongens van zes jaar houden redeneeringen als oude mannen; zij spreken eenvoudig na, wat ze ouderen hebben hooren zeggen.

Onderwijs in godenleer bijvoorbeeld krijgt het kind nooit. Het hoort zijn vader aan anderen een verhaal doen over de ervaringen van de ziel eens overledenen in het schimmenrijk, en zoo komt het er achter hoe het er daar uitziet. Ouderen spreken over een droom en van zelf krijgt het kind eenig denkbeeld van Toradja'sche droomuitlegging. Het kind zal nog buiten spelen, wanneer de duisternis reeds begint te vallen en zijne moeder zal hem nijdig van uit huis toeschreeuwen: „Wil je gauw bovenkomen; moet een booze geest je ziek maken?” en het kind, dat nog geen vrees kent voor onzichtbare machten, begint bang te worden voor de duisternis, want dan immers komen de geesten los. De verschillende gewoonten, die in acht moeten worden genomen om goden of geesten niet te vertoornen, leert het meestal alleen kennen door een van ouderen opge-loopen „standje” bij gelegenheid, dat het zich onbewust heeft vergrepen aan een van die gewoonten. Het waarom van deze dingen wordt nooit aan een kind uitgelegd; de ouderen weten zelven de reden niet, omdat zij die evenmin hebben geleerd.

Hoe komt het Toradja'sche kind bijvoorbeeld achter de zangen van het *ra ego*, een zang, die den geheelen nacht duurt, en welks taal voor een groot deel onverstaanbaar is geworden voor den hedendaagschen Toradja? Terwijl mannen en vrouwen in een kring loopen rondom een vuur-

tje en zingen, zitten eenige kinderen in het midden te luisteren of liever klanken op te vangen, en zij doen dit zoolang tot zij die klanken kunnen nadoen, die dan later door het gebruik hoe langer hoe vaster in het geheugen worden geprent. Maar het is een ongerijmd iets voor den Toradja om tot een jonger broertje of zusje te zeggen: „Kom eens hier, dan zal ik je den r a e g o-zang leeren”. Wel komt het voor, dat zeer jonge meisjes aan een ouderen broer of neef vragen om een poosje met haar te m o r a e g o, bij wijze van oefening.

De zucht aan alle kinderen eigen om na te doen, wat zij ouderen zien verrichten, doet hen zich oefenen in hetgeen zij later noodig hebben, zonder dat ouderen er eenige leiding aan geven. Kleine meisjes ziet men zitten naast hare moeders aan een hoekje van de plank, waarop de boombast wordt geklopt tot kleedingstof. Terwijl de moeder in ernst rusteloos met dit werk bezig is, zit het kind op een overgeschoten stukje boombast te kloppen met een gezicht of ze het werkelijk meent. Bevochtigt de moeder den bast om dezen week te maken, de kleine doet hetzelfde; vouwt zij het stuk bast om de dubbele laag tot één te kloppen, de kleine doet hetzelfde met haar stukje.

Meermalen hebben wij met aandacht staan kijken naar kleine meisjes, die op den grond aarde of zand zoogenaamd in een kokosdop kookten, om de gefingeerde rijst later in stukjes boomblad te vouwen, waardoor zij de handigheid kregen om later even keurig als hare moeders de pakjes rijst te maken voor den dagelijkschen maaltijd; en wanneer deze maaltijd met pakjes zand gereed was gemaakt, werden de ouderen uitgenoodigd er aan deel te nemen. De Toradja's hebben zelfs een afzonderlijk woord om dit voor de leus aan den mond brengen der aarde zonder ze in den mond te steken uit te drukken, namelijk: m o g o l o - g o l o. Met grooten ijver maakt het meisje een wiegje van een stukje sagoe-bladscheede en legt er een stukje hout of een maïsklos als kind in. Niemand heeft het kind deze dingen gezegd. Het vindt ze zelf uit en oefent zich daardoor voor zijne toekomstige werkzaamheden.

Een van de geliefkoosde werkzaamheden van den Toradja is het jaarlijks opvangen zijner buffels. Het geheele jaar door laat men de buffels in het wild rondloopen; om echter te voorkomen, dat deze dieren geheel verwilderen, vangt men ze ieder jaar, meestal wanneer de rijstooft is binnengebracht, op, en weidt ze eene maand lang, zoodat zij weer aan de menschen gewennen (zie verder Hfdst. „Huisdieren”). Dit opvangen nu vereischt veel handigheid. Op eene tanne buffelkoe gezeten of achter deze aangaande, tracht men des nachts een half wilden buffel te benaderen en hem een strik te leggen om een der achterpooten. De riem, waaraan de strik zit, wordt dan snel om een boom gewonden, en de buffel is gevangen. Hoe krijgt de Toradja nu deze handigheid? Alleen door het spel: kleine jongens loopen op handen en voeten en stellen de buffels voor; anderen, die op enkele der buffels (op den rug hunner kameraden) zitten, hebben touwen met lussen in de hand. Langzaam naderen de bereiden en

de onbereden buffels elkaar. Dicht bij elkaar gekomen laat de buffel-vanger zich van den rug van zijn geïmproviseerd rijbeest afglijden en terwijl de beide buffels met de koppen tegen elkaar stooten, zooals in werkelijkheid ook geschiedt, legt de vanger den wilden buffel den strik om den poot, en haalt dien aan. Voortdurend het korte geloei der buffels uitstootende, schopt en trapt de gevangene, en wanneer de vanger niet bij machte is het touw te houden, ontsnapt de buffel met strik en al. En dit spel is zoo echt, dat hij, die een buffel voorstelt, nimmer in de verzoeking zal komen zijne handen te gebruiken om den strik los te maken.

Een klein meisje zal haren vader vleien (er bij hem om dreinen ware beter gezegd) haar eene kleine draagmand en een klein bamboe watervat te maken, opdat zij juist als moeder hout en water kan gaan halen.

Uit een en ander blijkt duidelijk, dat iets, wat het kind niet aanstaat, of iets, dat niet dadelijk bij de eerste poging eenigszins naar zijn zin gelukt, niet verder door hem wordt geleerd; daarom kunnen sommigen manden en matten vlechten, handvatten snijden, kleedingstukken beschilderen, ijzer smeden, enz. anderen kunnen dit niet. Een vader bijvoorbeeld die kan smeden, zal het niet in zijn hoofd krijgen tot zijn 12 of 14-jarigen zoon te zeggen: „jongen, ik zal je leeren smeden”. De jongen gaat dikwijls met zijn vader mee naar de smederij om den blaasbalg te bedienen, koelwater te halen enzovoorts, maar wanneer hij van nature niet eenig vermaak heeft in dit werk, zal niets hem bewegen een hamer op te nemen. Alleen wanneer de jongen uit zich zelf het werk zijns vaders tracht na te doen, zal die vader hem nu en dan eene korte aanwijzing geven.

Het nut van het kind in het huishouden.

Het kind begint zich reeds vroeg nuttig te maken in de huishouding. Meestal spelenderwijs met een klein bamboe watervat begonnen, wordt het al spoedig geregeld gestuurd om water uit de bron of uit de rivier te halen. Rijststampen en zelfs wannen is ook eene bezigheid, waarin kinderen al spoedig handigheid krijgen. Broertjes of zusjes oppassen neemt ook een groot deel van den tijd in beslag. En dan niet te vergeten het nut, dat het kind al heeft als medgezel op den weg naar het rijstveld, of naar eenig ander dorp; een volwassene is hiervoor niet altijd te krijgen, en de Toradja loopt zeer ongaarne alleen; het gezelschap van een kind is reeds voldoende om hem geesten of weerwolven te doen vergeten. Aan lichte werkzaamheden in het veld, bijvoorbeeld wieden, doen kinderen ook al spoedig mee. En verder verrichten zij allerlei kleine werkjes. Hiervan moet genoemd worden voor de jongens het rondbrengen van het eten en het inschenken van palmwijn bij den maaltijd. Evenals de ouderdom van een klein kind wordt aangegeven met bepalingen als: het zit reeds, het loopt, zich aan iets vasthoudende, enz., is ook pasgenoemde hulp in de huishouding een bepaling van den leeftijd voor oudere kinderen. Op de vraag op welken leeftijd een kind is overleden, krijgt men bijv. ten

antwoord: „het kon reeds de mandjes met eten aan de menschen rondbrengen, en palmwijn inschenken” (een leeftijd van \pm 10 jaar).

B e s n i j d e n i s .

In het gelijkmatig voortgaande leven van het Toradja'sche kind komen twee gebeurtenissen van gewicht voor: voor jongens de besnijdenis en voor jongens en meisjes beiden het tanden korten.

De tijd voor de besnijdenis wordt geheel afhankelijk gesteld van de toestemming van den jongen zelf. Sommige jongens worden daarom reeds besneden op hun zesde, andere eerst op hun zestiende jaar. Meestal heeft de bewerking plaats op twaalf- of dertienjarigen leeftijd. Droeg de jongen voor zijne besnijdenis nog geen schaamgordel of broek, dan zal hij toch na de operatie dit kleedingstuk steeds gebruiken.

Slechts enkele mannen zijn niet besneden; vrees houdt hen er van af; maar het geheele dorp weet dit dan ook. Men zegt, dat de vrouwen een afkeer hebben van zulke onbesnedenen, misschien wel omdat de Toradja gelooft, dat de kinderen, die zoo iemand zal voortbrengen weinig levensvatbaarheid hebben. Wij kennen echter een paar onbesneden mannen, die toch gehuwd zijn. Een thans overleden Pebato-hoofd, die niet was besneden, had zelfs het grootste aantal vrouwen (zeven of acht), dat toen ter tijd iemand van zijn stam had, zoodat menigeen de vruchtbaarheid van dezen man weder aan zijne onbesnedenheid ging toeschrijven.

Bij sommige stammen als de To Lage heeft de besnijdenis niet op een bijzonderen tijd plaats. Sommige jongens zijn zoo dapper, dat zij zich met vol bewustzijn laten besnijden. Anderen laten zich daartoe eerst naar den Arenga-boom brengen, waar zij zich aan den palmwijn dronken drinken, waarna een makker de operatie verricht. Bij de To Pebato had de besnijdenis steeds plaats op het *m o m p e l e l e k a*-feest. Dit was het feest ter eere van een versch veroverd menschenhoofd; de jongens gingen dan één voor één op den menschenschedel zitten en werden door een of meer dorpshoofden besneden. (Zie Hfdst. „Oorlogvoeren” II).

De besnijdenis geschiedt door incisie; de bewerking heet *m a n t i n d i* (Bare'e). De punt van een hakmes of zwaard wordt gestoken tusschen praeputium en glans; met de vingers van de linkerhand wordt de voorhuid strak over de snede van mes of zwaard gespannen, waarna met een kokosdop of een stukje zacht hout een slag er op wordt gegeven, zoodat het praeputium splijt. De wond wordt voorts met gekauwde kruiden bespuwd om haar spoedig te doen genezen.

Voor de Mohammedaansche besnijdenis (waarover in het Hoofdstuk „het Mohammedanisme in de Tomini-bocht”) hebben de heidensche Toradja's een overdreven vrees, die zeker er toe heeft medegewerkt, dat de Islam nog niet veel voortgang heeft gemaakt in Midden-Celebes. Algemeen gelooven de heidenen, dat de meeste kinderen door de Mohamme-

daansche besnijdenis doodgaan. Er zijn dan ook een aantal onbesnedenen onder de naam-Moslams van de strandstreken.

Meisjes worden bij de heidenen niet besneden.

Tanden wisselen en tanden korten.

Verliest een kind een melktand in huis, dan wordt deze op den haard begraven. Verliest het een buitenshuis, dan begraaft men dien buiten. Wegwerpen doet men zulk een tandje nimmer, want wanneer een kip het oppikte, zou het zeer lang duren eer het kind er een ander voor in de plaats kreeg.

Evenals voor de besnijdenis, is ook voor het mutileeren der tanden geen bepaalde leeftijd voorgeschreven. Wij zagen kinderen van 12 jaar, wier tanden reeds waren gekort, en jongelingen van 17, 18 jaar, die nog rondliepen met ongeschonden tanden. Bij de Toradja's, die tot het Mohammedanisme zijn overgegaan, gaat de Mohammedaansche besnijdenis (soena) meestal gepaard met het korten der tanden, maar noodzakelijk is dit niet. Het hangt geheel van het kind zelf af, wanneer zijne tanden worden gekort; zoolang het dit nog niet wil, gebeurt het ook niet. Maar eens toch moeten meisje en jongeling om die operatie verzoeken, want men kan niet huwen met ongevilde, niet zwart gemaakte tanden (*). Bij vele jongelieden, die langen tijd ongeschonden tanden hadden, is het korten er van een bewijs dat zij trouwplannen hebben. Meisjes laten zich de tanden eerder korten dan de jongens, omdat algemeen onder de Toradja's het geloof bestaat, dat de worm in de tanden zal komen, wanneer ze worden bewerkt, als de menstruatie reeds begonnen is.

Sommige personen hebben eenige handigheid in het mutileeren van tanden gekregen en worden er daarom toe aangezocht. Het loon voor den tandenkorter is bij de To Pebato eene kip. Werd dit loon niet gegeven, dan zou de geopereerde spoedig slechte oogen krijgen. Wanneer de jongen of het meisje bij wie(n) de tanden worden gekort den coitus reeds heeft uitgeoefend, moet de operateur een hooger loon hebben, bijvoorbeeld een broek.

In het Posso'sche maakt men voor deze operatie gebruik van een dun gesmeed hakmes, welks scherp door het behakken met een ander hakmes van ongelijke tanden wordt voorzien, bij wijze van zaag. De patient ligt op een slaapmatje met een gewoon rond hoofdkussen in den nek, zoodat het hoofd achterover komt te hangen. In het Parigi'sche ligt de patient op de dijen van dengeen (de operateur is altijd een man) die de bewerking zal doen. De helft der hoek- en snijtanden van boven- en onderkaak worden met het hakmes afgezaagd onder het voortdurend uitspuwen van bloed door den patient. Deze krijgt een stuk zacht hout in den mond, om er de te korten tanden in te zetten.

(*) In Parigi worden nog de tanden van de onderkaak gekort bij een sterfgeval als teeken van rouw.

Vervolgens neemt de operateur een steen en schuurt (g e g e r i) daarmede de tanden gelijk. Soms blijft het afzagen achterwege en worden de tanden alleen geschuurd. Ook het glazuur op het voorvlak der tanden wordt er afgeslepen, zoodat de tanden egaal plat worden. Het concaaf slijpen der tandvlakken, zooals Gorontaleezen en Javanen dit zoo kunstig weten te doen, kent de Toradja niet; evenmin slijpt men punten aan de tanden. Zijn de tanden op genoemde wijze op het voorvlak en op de snede gladgeslepen, dan wordt het zwartsel (o e k a) gereedgemaakt, waarmede de tanden zwart geverfd zullen worden (r a o e k a).

De verfstof voor de tanden vervaardigt men op de volgende wijze: stukjes kokosdop worden in een aarden pot droog te vuur gezet. Als zij aan het smeulen zijn geraakt, wordt de walm, die uit den pot stijgt, opgevangen tegen een hakmes, dat men boven den pot houdt, zoodat zich daartegen een vetachtig roet afzet, dat afdruipt en aan de punt van het hakmes opgevangen wordt in een kokosdop. (Bij de To Lage wordt de walm eerst geleid door een gat in een kokosdop, dien men met den bollen kant naar boven op den pot heeft geplaatst). Met dit zwartsel bestrijkt men de gekorte tanden eens, twee- of driemaal achter elkaar. Deed men dit niet, dan zouden de tanden van het sirih-kauwen wel bruin, maar niet zwart worden. Bij sommigen verbleekt dit zwartsel, en dan zijn er wel, die zich nog eens de tanden laten schuren met steen, om ze opnieuw te doen verven. Anderen laten het na uit vrees voor de pijn, die de bewerking veroorzaakt.

Zijn de tanden geopereerd, dan kauwt de patient eenige dagen lang de zwartgekleete blaadjes en de stengels van een kruid, s a k o t i genaamd. Dit kruid moet dienen om de pijnlijke tanden spoedig te doen genezen en tevens om het zwartsel ervan te bevestigen. Eerst na twee of drie dagen kan men beproeven wat sirih-pinang te kauwen. De zenuwpezen, die uit de tanden zakken, snijdt men af door middel van een haar, dat men in een strik om het uitgezakte gedeelte legt, en daarna toetrekt. De mond is na de bewerking zeer pijnlijk, door het opzwellen van het tandvleesch; eenige dagen lang eet de patient dan ook zijne rijst in den vorm van pap.

De Berg-Toradja's (To Napoe, To Koelawi, To Besoa, To Bada) en de Bare'e-stam der To Poe'oe mBoto korten de snijtanden der meisjes niet, maar breken ze geheel uit. Men zet daartoe een eenigszins aangescherpt stukje ijzer van ongeveer een vinger lengte tusschen twee tanden, waarna men met een steen krachtig op het ijzer slaat, zoodat de tanden uitbreken. Deze operatie wordt aan meisjes verricht, als zij nog heel jong zijn; meestal kort na het wisselen der tanden.

Als oorsprong van dit gebruik vertelt men algemeen, dat eens eene vrouw, toen hare zinnelijkheid sterk was opgewekt, den penis van haren man heeft afgebeten. Uit vrees, dat zulks zich weer eens zal herhalen, slaat men nu de tanden der vrouwen uit.

Den mannen bij genoemde Berg-Toradja's worden de tanden gekort als is beschreven van de Bare'e-Toradja's. Gewoonlijk dragen zij de tanden nog iets korter dan de Bare'e-sprekers.

Bij de Berg-Toradja's en dikwijls onder de andere stammen bij enkele personen worden de holten tusschen de tanden met goud opgevuld.

Doorboren der ooren.

Het doorboren der ooren heeft onder de verschillende stammen algemeen plaats, al laat niet ieder meisje deze operatie aan zich toe. Verplichtend is zij in geen geval. Het aanvankelijk kleine gaatje wordt langzamerhand vergroot door het inbrengen van bij opvolging dikkere stokjes. We zagen gaten ter grootte van een gulden, waarin een opgerolde reep pandanus-blad wordt gestoken. Sommigen weten door vouwtjes eene werkelijk aardige figuur te geven aan dit opgerolde blad. In den laatsten tijd wordt meer en meer gebruik gemaakt van oorknoppen (dja.li) die door rondreizende Boegineezen worden vervaardigd en verkocht. Bij de Tolampoe ten Zuiden van het Posso-meer maakt men deze oorknoppen van ebbenhout (dikwijls met stukjes paarlemoerschelp ingelegd) na.

Het branden van litteekens.

Eene andere gewoonte brengen jonge mannen in toepassing door zich wonden te branden op den bovenarm. Zij nemen daartoe de zwam van den suikerpalm en kleven die vast op den bovenarm. Daarna steken zij de zwam aan en rennen dan heen en weer, eensdeels om de zwam spoedig te doen verbranden en anderdeels om door dit draven de pijn beter te kunnen verduren. Wanneer de wonden genezen zijn vormen zich litteekens, die den naam dragen van torokiki. Deze litteekens zijn zoovele teekenen van dapperheid, waarop de jongeling zeer trotsch is. Er zijn ook meisjes, die zichzelf deze operatie doen ondergaan.

Schoonheidsvlekken.

Meisjes hebben de gewoonte op de wangen en soms op het voorhoofd zwarte plekjes aan te brengen bij wijze van taches de beauté. Gewoonlijk zijn dit er één of drie op iedere wang. Zij nemen hiertoe de vleugels van het insect to di, welke vleugels zij op de huid plakken door middel van het zeer kleverige sap van den leboora-boom. Naar den naam van het insect to di heet de gewoonte van het aanbrengen dezer vlekjes motodi, ook al geschiedt dit met iets anders, zooals met het zeer scherpe sap van de antja-vrucht, een soort mangga, of met varkensbloed, zooals bij offerfeesten.

Bij de Bare'e-stammen aan den Zuidkant van het Meer en vooral bij de Berg-Toradja's ziet men het gansche gelaat der meisjes soms met teekeningen versierd, welke daarop zijn aangebracht met het sap van den nompi-boom.

XVII. LIJKBEZORGING.

1. Dood en Begrafenis.

De Toradja vindt den dood onnatuurlijk. — Het voorbeschikt zijn van den dood. — Oorzaken van den dood. — Voorteekenen van den dood. — Het beweenen van den doode. — Het sterven in eens andermans huis. — Wat er na het overlijden geschiedt. — Het maken van de kist. — Het afleggen van het lijk. — Het bewaken van het lijk. — Het statiebed (b a t o e w a l i). — Het kisten. — Het afsnijden der gemeenschap (m o t o m p o). — Wijzen van begraven. — De gang naar het graf. — De terugkeer van het graf. — Welke dooden niet worden begraven. — Bewaken van het graf.

2. Rouw.

Algemeene rouw. — Bijzondere rouw. — M o w o e r a k e. — Voorloopig afleggen van den rouw. — Het menschenoffer bij den rouw. — Het einde van den rouwtijd.

3. De ziel na den dood.

Algemeene voorstelling van het leven hiernamaals. — Gedaanten van de ziel na den dood. — Het zielenland. — Zielen, die niet naar het zielenland gaan. — De kraamyrouwenziel. — De doodenstad. — Wat er van de ziel wordt. — Verhalen van bezoeken van levenden aan het doodenrijk.

4. Doodenoffers.

Het doel der doodenoffers. — Het feestterrein en de hutten. — De gasten. — Zij, die de beenderen der dooden bijeenhalen. — De tijdverdeeling van het offerfeest. — Het verzamelen der doodsbeenderen. — Wat er met de beenderen gebeurt. — Haar en nagels in de plaats van de beenderen. — Het geleiden der zielen naar het zielenland. — Het zingen in den avond. — Het verdeelen der loonen. — De beenderen worden weggebracht. — Ontstaan van het groote doodenfeest (t e n g k e). — Verschil tusschen de beide vormen van doodenoffer. — Voorbereiding tot het t e n g k e. — Het oproepen van de zielen der afgestorvenen. — De katafalk voor de dooden. — Het aankleeden der beenderen-pakken. — De doodenmaskers. — Wat met de pakken beenderen gedaan wordt. — De dienstdoende priesteressen. — De litanie der dooden. — De t e n g k e-zang. — Het wegbrengen der dooden naar het zielenland. — De laatste dag van het feest. — Het doodenfeest bij andere Toradja-stammen.

1. DOOD EN BEGRAFENIS.

De Toradja vindt den dood onnatuurlijk.

De Toradja vindt den dood een onnatuurlijk, vreemd iets. Verscheiden verhalen en legenden geven dan ook uiting aan de zucht om te verklaren hoe deze onnatuurlijke zaak in de wereld is gekomen. Een van die verhalen luidt aldus: Toen Poeë mPalaboeroe, een der goden, het eerste menschenpaar uit steen had gehouwen, ging hij terug om in o s a m a r a t e, d. i. eeuwigdurenden adem te halen, ten einde dien in die eerste menschen te storten. Terwijl hij zich in het godenverblijf had teruggetrokken, kwam Kombengi, in de mythen de verpersoonlijking van den nacht. Deze, den menschen kwaad willende doen, deed zijne behoefte in de nabijheid van het eerste, nog niet levende menschenpaar. De wind welken hij daarbij liet, kwam tegen dat menschenpaar aan, en toen ademen zij. Maar deze adem van Kombengi was niet eeuwigdurend; toen Poeë mPalaboeroe met zijn eeuwigdurenden adem kwam, was er niets meer aan het feit te veranderen, en de menschen waren gedoemd tot sterven.

Een ander, mede zeer algemeen in Midden-Celebes verspreid verhaal, vertelt dat toen Poeë mPalaboeroe het eerste menschenpaar had geschapen en dit leefde, hij uit den hemel een tros pisang (bananen) en een steen neerliet. Het eerste menschenpaar snelde toen op de vruchten toe en liet den steen voor 't geen hij was. Toen sprak Poeë mPalaboeroe: „Wanneer gijlieden den steen hadt genomen, zou uw leven ook gelijk zijn geworden aan dat van een steen (d. i. onveranderlijk, eeuwig). Nu gij de pisang hebt gekozen, zal uw leven gelijk zijn aan dat van de pisang. Gij zult sterven en uwe kinderen zullen in uwe plaats treden” (1).

Bij de To Koelawi komt dit verhaal in anderen vorm voor. Toen de moeder aller menschen voor de eerste maal zwanger was, vroeg Lamoä aan het kind in den moederschoot: „Wil je een steen worden?” Het foetus gaf geen antwoord. „Dan ijzer?” „Of een waringin?” „Of een manggaboem?” „Of bamboe?” „Wilt ge dan een pisangboom worden?” Toen antwoordde het foetus: „Ja, dat wil ik worden”.

Een zeer merkwaardig verhaal omtrent het ontstaan van den dood, hetwelk geheel overeenkomt met het verhaal, dat daaromtrent voorkomt in Melanesië, hebben wij gevonden onder den bergstam der To Koelawi: In den ouden tijd hadden de menschen het vermogen om evenals slangen en garnalen hun huid af te leggen, waarna zij weder jong werden. Nu was er eene oude vrouw (in Melanesië heet zij „de moeder van Qat”) die

(1) De pisang plant zich voort door spruiten, die aan den voet van den moederstam opkomen. Na éénmaal te hebben vrucht gedragen, sterft de moederstam langzaam af en leeft dan alleen nog maar in de spruiten voort, die reeds tijdens het leven der moederplant om haar heen zijn opgegroeid.

een kleinkind had. Zij ging eens naar het water om zich te baden, en bij die gelegenheid legde zijn haar oude vel af, en hing dit aan een boom op. Geheel jong geworden, keerde zij naar huis terug. Haar kleinkind herkende haar echter niet en wilde niets van zijn grootmoeder weten, voortdurend zeggende: „Gij zijt mijne grootmoeder niet; mijne grootmoeder was oud en gij zijt jong”. Toen ging de vrouw naar het water terug, en trok haar oude huid weer aan. Maar daarna ook hebben de menschen het vermogen verloren om zich te verjongen en moeten zij sterven.

Bij de Posso-Todjo-Toradja's vertelt men dit verhaal eenigszins anders. Eens verzamelde Lamoā den mensch en de dieren, ten einde hun lot te bepalen. Onder de verschillende lotsbedeelingen noemde Lamoā ook: mewontjoe kita „wij zullen ons oude vel afleggen”. De mensch (eene oude vrouw) sufte en hoorde het niet; alleen die dieren, die vervellen (slang, garnaal enz.) hoorden het, en gaven gevolg aan de oproeping.

Dezelfde oude vrouw komt ook in andere gedeelten van Midden-Celebes voor onder de Toradja's en wel met haar zoon (de Melanesische Qat). Volgens dit verhaal was de Oude Vrouw er voor, dat de menschen eeuwig zouden leven, de zoon niet. Zij zouden nu zien, wie het 't langste volhield. De Oude Vrouw zeide: toewoe watoe (leven als steen); de zoon: toewoe loka (leven als pisang), toewoe watoe, toewoe loka, enz. den geheelen nacht door. Eindelijk raakte de Oude Vrouw in de war en zeide in plaats van: toewoe watoe, watoetoe (= zak, waarin men de ingrediënten voor een sirih-pinangpruim bij zich draagt). Nu was de Oude Vrouw overwonnen, en de mensch zou leven als de pisang.

Het voorbeschikt zijn van den dood.

Waarom iemand zal sterven wordt door den god Poeë mPalaboeroe reeds bij zijne geboorte bepaald. Wanneer een zuigeling in de wieg lacht, zonder dat men hem toespreekt, of hem er toe aanzet, zegt men, dat hij gehoord heeft, waaraan hij zal sterven. Een geest, Poeë Rooe genaamd, een zending van Poeë mPalaboeroe komt dan namelijk aan het kind zeggen, welken dood het zal sterven, en dan lacht het kind. Zoo gaat het verhaal, dat eene moeder, haar kind ziende lachen, vragen tot dat kind richtte omtrent zijn dood. Toen zij eindelijk vroeg: „Zult gij door een krokodil sterven?” lachte het kind. Men hield het nu ver verwijderd van alle water. Maar eens, toen het weer in de wieg lag, viel een krokodil-lentand, die aan een der touwen van de wieg hing, naar beneden, en verwondde de borst van het kind zoodanig, dat het er aan stierf.

Deze voorbeschikking noemen de Toradja's tangkoe of kinta. Wanneer iemand bijvoorbeeld sterft aan iets dat gewoonlijk niet den dood tengevolge heeft, dan kan men dit overlijden alleen verklaren door te zeggen, dat die persoon was voorbeschikt om ten gevolge van die kleine

oorzaak te sterven. Zoo bracht iemand zich eens eene lichte wond toe, die echter sterk bloedde (waarschijnlijk was een kleine slagader getroffen). De wond genas echter; maar toen hij eens naar Loewoe op reis was, hechtte zich een bloedzuiger aan het litteken van de wond, en de man bloedde dood. Die bloedzuiger nu was zijn t a n g k o e. De man was dus voorbeschikt om door een bloedzuiger te sterven.

Oorzaken van den dood.

In den grond gelooft men, dat de mensch nog eeuwig zou leven, wanneer hij geheel met rust gelaten werd door geesten en menschen. Een dood tengevolge van een fysiek gebrek of van een verslijten van het fysieke organisme kan de Toradja zich niet voorstellen. Wanneer iemand sterft aan darmcätarrh, leverabces en derg. heet het spoedig, dat een ander hem heeft vergeven met een geheimzinnig vergift, of dat hij gestorven is door een weerwolf of heks die zijn ingewanden (lever) heeft opgegeten. De vloek of de verwensching van een persoon is reeds genoeg om den gevloekte te doen sterven. Verwonding en moord behooren natuurlijk ook tot deze rubriek van oorzaken van den dood, waarbij namelijk de boosheid van den mensch een rol speelt.

De meest voorkomende dood is volgens den Toradja echter die welke het gevolg is van het wegvoeren of het wegblijven van de zielestof, de levenskracht (t a n o a n a) van den mensch. Die levenskracht kan geroofd worden door een kind van zijn moeder. Wanneer namelijk een kind sterk gelijkt op de moeder of op den vader, heeft het van een dezer ouders te veel zielestof genomen. Sterft nu die moeder of die vader, dan blijkt hieruit, dat het kind te veel zielestof had genomen, zoodat die moeder of die vader niet in het leven heeft kunnen blijven (n a n a n g i n t a n o a n a n o e a n a n j a — overwonnen door de zielestof van het kind). — Booze geesten, vooral boomgeesten, houden de zielestof vast, of deze blijft uit zich zelf ergens achter, waar het haar beter bevalt, dan bij den persoon, bij wien ze tot nu toe heeft behoord.

Ook de zielen van afgestorvenen nemen vaak uit nijdigheid over hun dood de zielestof van nog levenden mede naar t o r a t e (= het zielenland). Daarom moet na ieder sterfgeval eene priesteres komen, die in het zielenland afdaald, om de eventueel medegenomen zielestof terug te brengen. Wij komen hierop beneden terug. Ook door sterk verlangen van de zielen van gestorven bloedverwanten naar nog levenden, wordt de zielestof van die levenden weggevoerd. Wanneer iemand gedurende geruimen tijd op sterven ligt, zegt men dan ook, dat zijne overleden bloedverwanten met elkaar twisten of zij dien persoon bij zich zullen halen in het zielenland, dan wel of zij hem nog wat op aarde zullen laten leven.

De priesteressen eindelijk, die er eene afzonderlijke theologie op na houden, schrijven den dood toe aan eene godheid, genaamd N g k a i m a

ntande Songka „de grootvader die de bevelen ontvangt“ (tande grondvorm van tanande). Deze god heeft in zijn huis alle zielen der menschen; iedere ziel hangt daar aan een touwtje. Wanneer hij een touwtje doorsnijdt, valt de ziel, en de mensch, van wien die ziel is, sterft. Sommigen willen, dat de touwtjes van verschillende dikten zijn; ja, sommige zielen (van hen die zeer lang leven) hangen aan een koperdraad. De god zou de touwtjes niet doorsnijden, maar ze van zelf laten doorslijten. De eerste meening is echter het meest verbreid. Wanneer de god vele slechte daden van een mensch hoort, dan zou hij het touwtje van diens ziel doorsnijden.

Wanneer iemand op sterven ligt, of men verwacht, dat hij spoedig zal sterven, dan wordt wel eens als laatste redmiddel in haast een doodkist gemaakt, en deze wordt vol bladeren gestopt. Men zegt, dat de geesten, die de ziel van den zieke komen halen, hierdoor om den tuin worden geleid, daar zij de kist ziende, zullen zeggen: la oemo banganinja „zij is reeds gevuld“ en dan weggaan.

Voorteekenen van den dood.

Sommige gebeurtenissen of verschijnselen worden aangemerkt als voorteekenen dat iemand spoedig zal sterven. Wanneer de zon bijvoorbeeld in rooden gloed ondergaat en dien over het landschap uitstort, zegt men dat zij omkijkt (meeli reme); dit is een zeker teeken, dat een hoofd in dat land zal sterven. De zon kijkt dan namelijk om naar iemand (en wel een voorname), dien zij naar de onderwereld kan medenemen.

Wanneer een haan op een ongewonen tijd in den nacht kraait, dan zegt men, dat hij hiermee te kennen geeft, dat hij lijkluicht ruikt. Wanneer nu andere hanen zijn gekraai beantwoorden, dan beteekent dit: „bij ons is de lijkluicht niet,” en het gekraai is krachteloos. Beantwoordt echter geen andere haan het gekraai van den eersten, dan zal ongetwijfeld binnenkort een doode in dat dorp zijn. Men zegt wel, dat het omkeeren van een stuk brandhout op den haard, zoo dat het verkoolde gedeelte naar buiten steekt, een middel is om het hanengekraai krachteloos te maken. Door iets om te keeren wendt men dus het voorteeken ten goede om.

Wanneer een pad (torowawa), een dier dat voortdurend in de nabijheid van water leeft, in het dorp komt, en daar dicht bij een huis zijn geluid laat hooren, dan beteekent dit, dat iemand in dat huis spoedig zal sterven.

Wioë noemt men een eigenaardig geruisch in het oor. De Toradja's weten niet, waaraan zij dit geruisch moeten toeschrijven, en houden het voor het geluid van een insect, dat zegt: akomo, siko lo'oe, jakoe bepalo'oe, „vooruit, ga jij maar, ik ga nog niet”. Dit is een zeker teeken, dat die persoon moet sterven. Komt een vuurvlieg in huis, dan zal de Tolage oppassen, dat dit diertje niet in de vlam van de fakkel vliegt, want anders moet een der bewoners van het huis sterven. Wanneer

een muis aan iemands haar knabbelt gedurende den slaap of iemands goederen beknabbelt of er op pist dan komt zij hiermede zeggen, dat spoedig een van de bloedverwanten van dien persoon zal sterven. *Jale n t o t o r a t e*, „vliegen van de bewoners van het zielenland”, zijn een soort van groote vliegen, die 's avonds gonzend een huis komen binnenvliegen. De Toradja's beweren, dat deze vliegen worden afgezonden door de bewoners van het zielenland om een haar te bemachtigen van een levende, teneinde daarmede hun tempel te wijden. Gelukt het zulk een vlieg een haar machtig te worden, dan moet de eigenaar sterven. Daarom beijvert men zich steeds zulk een vlieg van zich af te slaan of te doodden. Al de genoemde dieren worden beschouwd als zielen, afgezonden door Hadesbewoners om nog levenden tot zich te brengen.

Ook zijn sommige droomen voortekenen van den dood. Wanneer iemand namelijk van een overledene droomt, dat deze hem uitnodigt mee te gaan, dan is dit een teeken, dat die persoon moet sterven. Men laat dan eene priesteres komen, die hare litanieën opdreunt (*m o w o e r a k e*) en hare ziel in de onderwereld laat neerdalen, ten einde de zielestof van genoemden persoon, die ondersteld wordt door de ziel van den overledene te zijn meegevoerd, terug te halen.

Parirama noemt men in het Bare'e een fosforisch verschijnsel, waarbij het is alsof een licht als bliksem tegen een boom opklimt (misschien veroorzaakt door fosforiseerende mossen). De Toradja gelooft, dat dit licht de ziel is van iemand, die weldra in den strijd zal worden gedood.

Mata loto noemt men in het Bare'e een fosforiseerend insect dat gemeenlijk in het bosch zich ophoudt. Komt dit insect in een huis, dan hecht het zich aan wand, vloer of dak en doet zich voor als een „wijdgeopend oog” (*m a t a l o t o*). Wanneer nu twee van deze insecten naast elkaar zitten als twee oogen, zegt men, dat dit de oogen zijn van een der bewoners van dat huis, die spoedig zal sterven. Smeert men tusschen die beide insecten wat roet, dan zal den volgenden morgen op het voorhoofd van den persoon, die zal sterven, die veeg roet te zien zijn.

Verscheiden Toradja's hebben ons verzekerd, dat zij personen, die ergens anders woonden, kort vóór hun dood bij zich hebben gezien. Wanneer men ze toespreekt, in de meening, dat het die personen in werkelijkheid zijn, dan lachen of schreien deze verschijningen en verdwijnen daarna plotseling.

Is iemand zwaar ziek, dan mag zijn gezicht niet meer gewasschen worden; ook mogen de omstanders niet de kin in de hand nemen en zoo op den elleboog steunen, want dan is het alsof zij de tijding van zijn dood vernemen en daarnaar luisteren.

Op den weg van het landschap Posso naar Napoe, staat dicht bij laatstgenoemd land een korte boom, *k a d j o e m p e k e t i*, „de boom waarin met de nagels wordt geknepen”. In het Koelawisch heet deze boom *p o k a l o t i a*, hetgeen hetzelfde beteekent. De ToNapoe en andere bergstammen namelijk beweren, dat telkenmale, wanneer iemand in

hun land zal sterven, er een nagelindruksel in den bast van dien boom zichtbaar wordt. Ziet men dit indruksel dicht bij den grond, dan zal een kind sterven; hoe hooger men het indruksel aan den boom waarneemt, hoe onder en grooter de persoon is, die zal sterven. Dit indruksel wordt, zegt men, gemaakt door de ziel van den persoon zelf, die zal sterven.

Voorteekenen, die iemand den dood voorspellen in den oorlog, en die meest alle van spiritistischen aard zijn, vindt men nog in het hoofdstuk „Oorlogvoeren” (2^e gedeelte „Koppensnellen”). Het meeste vertrouwen stelt de Toradja in het voorspellende geschreeuw van den uil. Dit doen ook de bergvolken als ToNapoe, ToBesoa, ToBada, ToRampi.

Wanneer iemand voelt dat hij gaat sterven, spreekt hij zijne verwanten vaak eerst nog toe, hun kennisgevende, dat hij gaat sterven, meest met de woorden: „ik ga weg” of „ik ga op reis”. Dikwijls geeft hij zijnen naastbestaanden nog een opdracht (a wili), waaraan men zich streng houdt. Ook noemt de stervende meestal degenen op aan wie hij nog een of ander schuldig is; de overlevenden haasten zich dan na het overlijden die schulden af te betalen.

Het beweenen van den doode.

Het is opvallend zoo gelaten als de Toradja sterft. Zoolang hij eenige hoop heeft om te leven, zal hij alles doen om het leven te behouden, maar is hem die hoop ontnomen, dan weet hij zich merkwaardig kalm aan zijn lot te onderwerpen. Wanneer hij de overtuiging heeft gekregen, dat hij moet sterven, wanneer bijvoorbeeld eene priesteres hem heeft gezegd, dat de goden zijn weggelopen of dat zij de geroofde zielestof niet willen teruggeven, wanneer hij een geest heeft gezien, van wien hij gelooft, dat „hij hem is komen halen”, dan legt hij zich kalm neer en sterft. In de eenvoudige maatschappij van den Toradja zijn er geenerlei zorgen voor de betrekkingen die hij nalaat, welke hem drukken. Zijn geest is nog niet individualistisch genoeg ontwikkeld om zich met alle kracht tegen den dood te verzetten. Hij laat zich eenvoudig gaan. Bij het sterven vindt men niets van plechtigen ernst; wanneer de doodstrijd wat lang duurt, openbaren zich bij de omstanders vele teekenen van ongeduld. Herhaaldelijk vragen zij, die zich dichtbij den stervende bevinden: *la oedja inosanja?* „ademt hij nog?” Zoodra de laatste adem is uitgeblazen, hoort men de naaste verwanten in weeklagen uitbarsten.

Wij kunnen niet nalaten hiervan een komisch geval mede te deelen. Wij waren eens tegenwoordig in een huis waar de vrouw des huizes op sterven lag. De man zou door een gewerschot aan de dorpingen kennis geven van het overlijden zijner vrouw en hij verheugde zich blijkbaar reeds zeer in het vooruitzicht een geweer te mogen afschieten. Met veel zorg laadde hij een oud vuursteengeweer, daarna legde hij dit met den loop uit het venster. Hij stond letterlijk te springen van ongeduld om het geweer af te schieten. Telkens riep hij de vrouwen, die de stervende

omringden toe: „leeft zij nog?” totdat dezen het geduld verloren en hem toesnauwden: „als de adem er uit is, zullen we het wel zeggen”. Daar barst op eens het geweeklaag over de doode los, en met de eerste tonen er van, knalt ook het geweer. „Dat was flink hard” merkte de schutter daarbij met een glunder gezicht op.

Weeklagen vóórdat de dood is ingetreden, is natuurlijk verboden. Ook mag men niets doen wat gewoonlijk pas na het overlijden gedaan wordt, wanneer de stervende nog ademt. Zulke dingen zouden een eventueel herstel onmogelijk maken en den dood verhaasten. Wij herinneren ons een slaaf, die door zijne luiheid en zijn snoepzucht in minachting bij zijn heer stond; deze stuurde, toen de slaaf zwaar ziek lag en het einde nabij was, hem reeds vóór zijn dood de lijkkleederen. Toen wij hem opmerkzaam maakten, dat dit toch tegen de adat was, antwoordde de heer: „Zijn huis is zoo ver, en er gaat juist iemand dien kant uit; en als hij daardoor eerder sterft, is het ons om 't even, want niemand van ons geeft iets om hem”.

De klachten, welke bij een sterfgeval worden geuit, zijn geïmproviseerd, maar komen steeds op hetzelfde neer. Wordt eene afgestorven moeder beweend, dan hoort men haar kind weenende klagen: „Moeder, wat moet er nu van uw kind worden, nu gij er niet meer voor zorgen kunt”. Een moeder, die haar kind beweent, hebben wij menigmaal hooren klagen: „waarom ben ik niet in uwe plaats gestorven”. De hoedanigheden van den overledene (steeds goede) worden weenende uitgegild: wat waart ge ijverig in den veldarbeid, wie was er dapper als gij, wat hebt ge altijd goed voor mij gekookt, enz. afgewisseld met zelfbeklag, als: wie zal er nu hout voor mij halen, of koken, of wieden, enz. Deze uitingen van droefheid zijn zeer spontaan, en eindigen even onverwacht als zij soms beginnen.

Vaak staat eene vrouw op en breekt het gesprek met anderen af, zich verontschuldigende met *w o e s o e t a n g i k o e* „ik moet huilen”, om te gaan weeklagen bij het lijk. Het lijk wordt betast, omvat, men buigt zich er overheen. Jonge meisjes doen het vaak om de aandacht te trekken, vooral als zij weten dat hare stem mooi wordt gevonden. Zelfs hebben wij een enkelen keer een jong meisje, dat zeer ijdel was op haar heldere stem, zich in de eenzaamheid hooren oefenen, daar zij dien avond over eene gestorven tante wilde gaan huilen. Daar wij ook juist dien nacht in het sterfhuis doorbrachten, konden wij er getuige van wezen, dat de ingestudeerde voorstelling goed gelukte. Bij het weeklagen noemt de man zijn vrouw *a'i* (jongere zuster), de vrouw haren man *k a k a* (oudere broeder).

Vooraf vrouwen weenen om een doode; van mannen hebben wij het zelden gezien; ja sommigen worden kregel van het huilen der vrouwen, en verwijderen zich onder het mompelen van *m a l o s e r a j a k o e* „het verveelt mij”. Eens bedreigde zelfs een hoofd zijne vrouw, die zeer luidruchtig weende bij den dood van hun beider kind, haar te zullen slaan

als zij niet met dat „leven” ophield. Betreffende dit beweenen van een doode bestaat onder de Toradja's nog een gezegde van de Ouden, dat aldus luidt: Wanneer iemand sterft, en de betrekkingen weenen bij het lijk, dan lachen de geesten, die de ziel van den overledene hebben gehaald, want zij zeggen: *dja natangisi wata loka* „zij beweenen slechts een pisangstam” (iets zonder leven).

Het sterven in eens andermans huis.

Wanneer iemand in eens andermans huis ernstig ziek wordt, zoodat zijne makkers vreezen, dat hij in dat huis sterven zal, dan spreken zijne gezellen met de bewoners van dat huis, en stellen voor om den zieke onder een rijtschuur te brengen, opdat wanneer hij mocht komen te overlijden, de bewoners van het huis niet eene vergoeding zullen eischen voor het verontreinigen van de woning door den doode. Deze vergoeding heet *waoe ntjombori* „voor den stank van het huis”. Meestal eischt de eigenaar van het huis deze vergoeding, bestaande in een buffel, alleen dan wanneer de gasten hem niet van te voren over het geval hebben gesproken, het op z'n beloop hebben gelaten. Spreken zij echter over den waarschijnlijksten dood van hun familielid op een dergelijke wijze als boven is meegedeeld, dan staat de huisheer het overbrengen van den kranke gewoonlijk niet toe. Hij zegt dan bijvoorbeeld: „Gij deelt mij dit geval mede en wilt uwen zieke verplaatsen; doet dit niet, uw huis te N. (naam van het dorp der gasten) is mijn huis, dit huis is het huis te N”. Is de zaak zóó geregeld, dan kan de zieke gerust in dat huis blijven, en is hij overleden, dan zorgt de huisheer, dat de kist wordt gemaakt en het lijk wordt bezorgd. Alleen wanneer men voor den overledene het doodenfeest gaat vieren in zijn eigen dorp en men daarvoor het lijk uit het vreemde dorp gaat halen, geeft men den huisheer een kip of eenig ander klein geschenk en men noodigt hem tevens uit tot het doodenfeest. Hij neemt daaraan dan ook deel.

Water na het overlijden geschiedt.

Vele Toradja's hebben de gewoonte van de Mohammedaansche strandbewoners overgenomen om twee- of driemaal een geweer af te schieten bij het overlijden van iemand, opdat men zich voorbereide op de doods-tijding die weldra zal worden gebracht ⁽¹⁾. Het hoofd van het dorp, dat steeds vóór allen van het sterfgeval onderricht wordt, regelt de geheele zaak van de begrafenis. Hij wijst dadelijk de personen aan, die aan de verwanten van den overledene, welke in andere dorpen wonen, de doods-tijding gaan brengen; hij ook wijst de personen aan, die de lijkstaf zul-

(1) Dit gebruik is echter zoo goed als verdwenen, sinds de Regeering de geweren in Midden-Celebes heeft ingenomen.

len maken. Aan dit werk neemt het dorps hoofd zelf dikwijls deel. Anderen gaan er op uit om een buffel van den overledene of diens naaste familie op te vangen, ten einde de opgekomen deelnemende vrienden en betrekkingen te kunnen vergasten op buffel vleesch. Hierbij heeft men ook de gedachte, dat de geslachte buffel mede den overledene ten goede komt. Wij hoorden eens een man, die geen buffel vleesch at, tot een ander zeggen: „Wanneer ik sterf, moet men geen buffel voor mij slachten; ik heb niets daaraan, ik eet het vleesch niet”. Wanneer men den dood reeds eenigen tijd verwacht, hebben de naaste betrekkingen meestal reeds gezorgd voor het opvangen van een offerdier. De buffel en de verdere onkosten worden betaald uit de nalatenschap van den overledene. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat bij slaven, die geen buffels bezitten, slechts een bok of een varken wordt geslacht. Wanneer echter de heer zijn overleden slaaf of slavin waardeert, dan geeft hij voor het doodenmaal een zijner buffels; in dat geval verschilt zulk een begrafenis weinig van die van een vrije.

Het maken van de kist.

De lieden die zij uitgezonden om de kist te maken, gaan naar het bosch, vellen een zwaren boom en hakken uit den stam een kist en een deksel. Dit werk geschiedt op dezelfde wijze als het vervaardigen van een vaartuig. Kist en deksel hebben beide den vorm van een langwerpigen, houten bak, aan welks einden een handvat is gelaten. Is er bij de bewerkers een handige man, dan hakt deze de handvatsels in den vorm van een dierenkop. Wij zagen er zoo met varkens- en geitkoppen. Of deze versiering nog eenige beteekenis heeft, is niet uit te maken; de Toradja's ontkennen het. De uitsteeksels dienen om later deksel en kist stevig aan elkaar te kunnen binden met rotan, en tevens om de kist daaraan te kunnen oplichten. Overigens worden deze lijk kisten niet versierd, om de eenvoudige reden, dat men daartoe geen tijd heeft. Anders is het gesteld met de kleinere kistjes, waarin men later de beenderen der overledenen bijeenbrengt en waarvoor wij verwijzen naar het vierde deel van dit hoofdstuk: „Doodenoffers”. Het komt er in 't algemeen niet op aan welk hout men voor de kist neemt, maar als het kan, neemt men hetzelfde hout als dat waarvan de doodkist van een vroeger gestorven lid van het gezin is gemaakt. Soms geeft de doode vooraf te kennen uit welk hout hij zijn doodkist wil gehakt hebben.

De doodkist heet bij de meeste Bare'e sprekende stammen j o e - m o e ⁽¹⁾, bij de Bare'e-Toradja's ten Zuiden van het Meer van Posso

(1) Joemoe is hetzelfde woord als het Tontemboansche roemoen „nest of leger van een dier”, vergelijk Bare'e djoemoe en djoemoea die ook „nest” of „leger van een dier” beteekenen. De To Napoe zeggen loemoe, de To Bada loemoe; de Parigiërs hebben het Boegineesche doeni overgenomen.

bangka. Dit laatste woord moet oudtijds „vaartuig” hebben beteekend, zooals uit de verwante talen blijkt. Trouwens de Toradja'sche doodkist is, evenals het Toradja'sche vaartuig, een uitgeholde boomstam, zooals wij boven hebben gezien.

Bij het maken van de doodkist moet men vooral zorgen deze niet te wijd te maken, want men zegt, dat wanneer er nog plaats is naast het lijk in de kist, de doode verlangen zal naar een medgezel, en dan zal spoedig nog iemand uit dat huis of uit dat dorp sterven. De kist is tusschenbeide zóó nauw, dat het lijk er met geweld in gedrukt moet worden. In één dag tijds is de kist gereed; ze wordt tegen den avond uit het bosch naar het sterfhuis gebracht, waar dan het eerste doodenmaal plaats heeft.

Het afleggen van het lijk.

Inmiddels hebben eenige bloedverwanten onder leiding van iemand, die dit werk meer bij de hand heeft gehad, en de adat in dit opzicht kent, het lijk afgelegd. Gewasschen wordt het niet. Met een mes snijdt men de nagels van vingers en teenen en wat hoofdhaar af; een en ander pakt men tezamen met het mes in een stukje foeja en bewaart het pakje in de boengge (kleerenmand of doos), „opdat de ziel van den overledene er zich niet meester van kunne maken”. Het mes mag voor geen ander doeleinde meer gebruikt worden. Wanneer men de nagels van den overledene niet afsneet, zou deze den rijstaanplant verwoesten. Wellicht moeten wij de beteekenis hiervan zoeken in de voorstelling, die velen hebben, dat de laag tusschen onderwereld en menschenwereld vrij dun is, zoodat de overledene wanneer hij lange nagels heeft aan de wortels der gewassen schade zou toebrengen. Overigens is de ware bedoeling van het bewaren van haar en nagels, dat het verlangen naar den overledene bij de achtergebleven betrekkingen niet te sterk zal worden.

Het lijk wordt nu in een mooi baadje en mooie broek gestoken, soms doet men het een paar baadjes en tot vier broeken over elkaar aan. Eene overleden vrouw wordt in een baadje en sarong gekleed. De armen zijn langs het lichaam gestrekt of op de borst gevouwen. Bij de To Lage wikkelt men het lijk in wit katoen; dit lijkkleed (sompoe) bindt men vast met eenige reepen van hetzelfde katoen; is de doode eene vrouw, dan gebruikt men negen van die banden, bij een man acht, naar het aantal paren ribben die eene vrouw en een man zouden hebben. Van dit lijkkleed weten de andere stammen niet, zoodat deze gewoonte waarschijnlijk een overblijfsel is uit den tijd, toen een gedeelte der To Lage, inzonderheid de To Kadomboekoe, den Islam beleden. Overigens verdient het opmerking, dat sompoe geen overgenomen woord is. De kin wordt opgebonden, opdat niet de mond openhange en de vliegen daarin eieren leggen, zoodat de mond terstond vol maden raakt. Die kindoek heet talambiadje. De oogen van den doode worden toegeдруkt, maar

gaan ze telkens open, dan zegt men: napeeli ananja „hij (zij) ziet om naar zijne (hare) kinderen”.

Het bewaken van een lijk.

In den nacht, gedurende welken het lijk boven aarde staat, wordt de doode door de vrienden en verwanten, die in het sterfhuis verzameld zijn, bewaakt. Men noemt dit mongkariani „oppassen”. De hoofdzaak is dat men wakker blijft, want zoodra iemand in slaap valt, maken de anderen zijn gezicht zwart met roet of houtskool. Dit gaat steeds met veel vroolijkheid gepaard. Het slapen is hierom verboden, omdat terwijl men slaapt de ziel uit het lichaam treedt en gemakkelijk door de ziel van den overledene kan meegevoerd worden naar de onderwereld. Het zwart maken zal wel de bedoeling hebben om den slapende het voorkomen van een geest (dien men zich zwart denkt) te geven en hem zoo te behoeden voor de macht van den overledene. Sommige Toradja's spreken de meening uit, dat het lijk door de geesten zou worden gestolen, als men ging slapen.

Terwijl de ouderen met elkaar over verscheiden zaken praten, verdrijven de jongelui in het sterfhuis de verveling met allerlei spelletjes, welke alleen bij het mongkariani worden gespeeld. Niet alle stammen hebben dezelfde spelletjes, maar aangezien dit minder tot de zaak afdoet, geven wij hier eene opgaaf van de ons bekende:

Een algemeen voorkomend spelletje is apate'i, of zooals de Tolage zeggen: noendjaa se'i („wat is dit?”) Eenige voorwerpen (bijvoorbeeld een sirihtasch, een sirihdoos, een kalkkoker en een drinknap) worden naast elkaar gelegd. Dan keert een der aanwezigen zich met den rug naar deze voorwerpen toe, en een ander wijst ze langs de rij aan, telkens vragende: apate'i of noendjaa se'i („wat is dit?”). Heeft de ondervraagde de volgorde der voorwerpen goed onthouden, dan maakt hij geen fout; noemt hij een verkeerden naam, dan veroorzaakt dit groote hilariteit.

Een spel dat veel overeenkomst heeft met apate'i, heet goeroepandita „geleerde meester”, dat naar den naam te oordeelen, van vreemden oorsprong moet zijn.

Wederom een algemeen bekend spelletje is het mojalisagogoe „één afnemen”. Men legt namelijk een aantal maïspitten onder elkaar in den vorm van een gelijkzijdigen driehoek, zoodanig, dat het volgende rijtje één pit meer telt, dan het voorafgaande. Meestal telt de basis 7 of 10 pitten. Stel 7, dan heeft de bovenste rij 1 pit. Een van het gezelschap gaat met den rug naar de maïspitten gekeerd zitten, en wat hij zegt, doet een ander: jalisagogoe „neem één weg” (dit is de bovenste rij van 1, blijft dus niets over);

jalisagogoe, dikasagogoe — neem één weg, laat één liggen;
jalisagogoe, dikaroeogoe — neem één weg, laat er twee lig-

gen enz. tot de laatste rij: jali saogoe, dika onoogoe — neem één weg, laat zes liggen. Van de onderste rij wordt nu nog één afgenomen en zoo verder weer naar boven: jali saogoe, dika alima — haal één weg, laat vijf liggen enz. dit gaat zoo voort, totdat er geen enkele pit meer is blijven liggen. Aan het Meer zegt men alleen: „neem één weg” zonder het overschot te noemen, hetgeen de aardigheid van het spel beperkt, daar deze voornamelijk hierin is gelegen, dat men zich niet mag vergissen in het overschot.

Men heeft ook het mantopo pale, de handen op allerlei wijzen tegen elkaar klappen van twee tegenover elkaar zittende personen, een spel dat ook in Europa algemeen bekend is.

Indo i Bo'i is een spel waarbij gezongen wordt; het is van het Meer bij de meer Noordelijk gelegen stammen ingevoerd. Meisjes zitten in een kring, houden haar linkerhand geopend en grijpen daarin op de maat met hare rechterhand, om aan hare rechterbuurvrouw een voorwerp door te geven, dat door hare linkerbuurvrouw juist daarin is gelegd. Zij

zingen (maat $\begin{array}{cccccccc} \cup & | & \cup & | & \cup & | & \cup & \cup \\ \cup & | & \cup & | & \cup & | & \cup & \cup \end{array}$).

Ndo i Bo'i, ndo i Bo'i, Tante van Bo'i,
 Ne'e madojo mponggo bi, zwaai niet zoo druk met uwe armen,
 Nawoemoe bantetowoni, uw tuingrond komt niet tot open-
 gekapt worden (of: Bondemoe taloe ntowoni),
 Kalo'emoe ndjoi tasi, uw gang is naar de zee,
 Ritasi mpombali-mbali, naar de golvende zee,
 Toga i taratoeële
 Are'emo mampelele
 (of: Are'emo da naengge)
 Taoe ndjai taramanoe
 i Saloe Bantjamo jaoe
 Saloe Bantja mboearigi
 Tejoro ndjai rangi 'i
 i Djiki ntawoeësaka
 Djela ri popanga ndjaja
 (of: rata ri panga ntoentoea)
 Djamo i Ongga Ndoi Bo'i
 Ne'e madojo enz. Deze laatste regels zijn onvertaalbaar.
 Hetzelfde spelletje wordt ook gedaan onder het zingen van het vol-
 gende:

Isa inadoca inadoo
 Dado i doloe
 mPakatoembalade
 Iodenggeriwawonja
 Oeë soorapoa (onvertaalbaar).

Een gezang dat veel gezongen wordt bij het bewaken van een lijk is het Djondjo awa, dat afkomstig moet zijn uit Lamoesa. Djondjo

a wa, met een aantal volgende regels is het referein van eene telkens in twee rijmende regels gegeven beschrijving van den tocht dien de aanwezige lijkbewakers heeten te maken ter begeleiding van den gestorvene naar Torate. Alle avonturen op weg worden daarin verhaald. Soms worden een jongmensch en een jong meisje met elkaar sprekende ingevoerd, die elkaar vertrouwelijke mededeelingen doen. De twee rijmende regels zijn improvisatie van een dichter uit het gezelschap; na elk zulk een couplet reciteert het geheele gezelschap het referein, dat dus op één nacht wel een honderdmaal kan herhaald worden. In Torate gekomen, brengt men den doode bij zijne verwanten, gaat nog eenige bezoeken maken bij pas gestorvenen en keert dan naar het dorp terug. De To Pebato ten Zuiden van de Roemoeroe geleiden den gestorvene over het Meer waar zijn geest het bosch ingaat. Zij reciteeren alleen deze *Djondjo a wa* voor een overledene, die geen ouders of oudere broeders en zusters meer in leven heeft. Zie verder het taalkundig gedeelte van dit werk. In Todjo hebben weer andere spelletjes gedurende het bewaken van een doode plaats, maar voor deze verwijzen wij naar het hoofdstuk „Het Mohammedanisme aan de Tomini-bocht“ (*).

Het staatsiebed (batoewali).

Kort nadat iemand is gestorven, maakt men een nette ligplaats voor hem gereed. Een matje wordt gespreid, een hemel wordt daarboven gehangen, een kussen en al de eigendommen van den overledene worden op, en bij het matje gezet, of aan touwen er bij opgehangen. 's Avonds wordt er een licht gebrand. Dit is een eereplaats voor den overledene. De Bare'e-Toradja's noemen haar *batoewali*, in Napoe, Parigi en Todjo heet zij *towali*; deze gewoonte bestaat bij alle Toradja's. Wat dit woord beteekent, hebben wij verklaard in Dl. I, bl. 426 (*). Vrienden en verwanten, die hunne genegenheid voor den overledene willen toonen, hangen of leggen ook eenige stukken van hun eigendom bij de *batoewali*, welke eigendommen zij bij het wegnemen van de *batoewali* weder tot zich nemen. Zoolang het lijk boven aarde is, ligt het op dit praalbed. Wanneer het lijk begraven is, halen sommigen de *batoewali*

(*) In Koelawi wordt het lijk meestal gedurende twee nachten bewaakt. Bij dit bewaken houdt men elkaar wakker met het opgeven van raadsels (*mowaino*). Spelenderwijs beboet men elkaar, welke boeten voldaan worden met areca-noten, waarvan een groot exemplaar een buffel voorstelt. Als iemand in slaap valt, besprenkelt men hem met water of smeert zijn gezicht in met roet. Ook in Sigi worden bij het bewaken van een lijk raadsels opgegeven.

(*) In Koelawi heet het doodenbed *dongojo*; voor mannen blijft het acht dagen, voor vrouwen negen dagen opgericht, naar het vermeende aantal ribbenparen. Vergelijk Bare'e *dongoro* (*dodongoro*) „stil voor zich uit zitten te kijken, mokken, kniezen, stil verdriet hebben“.

weg, maar regel is, dat hiermede gewacht wordt tot den afloop van het priesteressenwerk, dat de lijkplechtigheden besluit.

Het kisten.

Meestal wordt in den morgen van den tweeden dag na het overlijden het lijk gekist. De kist wordt daartoe in huis gebracht, en de doode er in gelegd in zijn doodskleed en met zijn opschik. Bij het lijk worden nog eenige kleedingstukken gelegd. IJzeren voorwerpen mogen echter niet mede in de kist, althans niet bij de Bare'e-sprekende Toradja's; vandaar dat dezen hun dooden geen wapenen medegeven; mocht de overledene ijzeren armbanden dragen, dan doet men hem die zorgvuldig af. Sommigen beweren, dat als de dooden ijzeren voorwerpen hebben, zij ze gebruiken om de rijstvelden te bederven; andere zeggen dat alsdan de muizen het veld zullen afknagen, hetgeen op hetzelfde neerkomt, daar men gelooft, dat de ziel meermalen in de gedaante van een muis verschijnt (*).

Is het lijk in de kist gelegd, en alles gereed, dan tikt iemand 7 maal met het deksel op de kist alvorens dit er voor goed op te zetten. Wanneer men dat niet deed, zegt men, zouden zij, die de kist hebben gemaakt, ziek worden. Is het deksel voor goed op de kist geplaatst, dan worden de aan kist en deksel zich bevindende handvatsels stevig met rotan aan elkaar gebonden. De reet tusschen kist en deksel wordt met leem of hars opgevuld en vervolgens met eene reep foeja beplakt. Deze reep foeja heet: *ambati*. Tot meerdere duurzaamheid wrijft men die foeja in met het sap van een soort liaan. Deze liaan, *lero* genaamd, wordt ook wel fijn gekorven en in water geweekt, tusschen het deksel en den rand van de kist geplakt. Een en ander moet dienen om te zorgen, dat het lijkvocht niet uit de kist kan vloeien. Dit vocht verdwijnt van zelf door in het hout te trekken en te verdampen.

Het afsnijden der gemeenschap (*motompo*).

Bij sommigen, bestaat de gewoonte om als een gehuwde begraven wordt, de echtscheiding uit te spreken, voordat de kist het huis wordt uitgedragen. Men hakt dan een stuk rotan op de kist door, waarbij die persoon uitroept: „Uw gehuwd zijn is afgesneden, uwe betrekking op de kinderen is afgesneden. Ga heen en kijk niet meer naar hen om”. Bij de To Pebato geschiedt deze handeling eerst bij het graf: twee mannen houden dan een liaan, ieder aan een eind vast; onder boven medegedeelde woor-

(*) Bij de Bergstammen der To Napoe, To Koelawi enz. geeft men den doode al zijne wapens mede in de kist, benevens allerlei katoenen goederen. Wat niet in de kist kan wordt er bovenop gelegd. Voorts legt men den overledene goud in de oogen, in den mond en in de handpalmen, opdat de geesten hem als voornaam mensch zullen herkennen.

den snijdt men dan de liaan door; het eene stuk legt men in het lijkhuisje, het andere werpt men weg. Niet alleen de betrekking tot de leden van het eigen gezin, ook die tot de bloedverwanten wordt afgesneden. Soms is het eenvoudig een eind van de rotan waarmee het deksel en de kist zijn samen gebonden. Het eene eind blijft dus aan de kist zitten.

Wijze van begraven.

Zoowel de Bare'e-, als de Berg-Toradja's kennen twee wijzen van begraven: het plaatsen van het lijk op eene stelling (m o n t a m b e) en het begraven van het lijk in den grond (m o n t a n a). Bij de meeste stammen bestaan beide gewoonten naast elkaar. Wanneer men navraag doet in welk geval een lijk op eene stelling wordt geplaatst, en in welk geval het in den grond wordt begraven, geeft men steeds ten antwoord: „Indien de leden van het geslacht, waartoe de doode behoort, van oudsher begraven werden, wordt ook deze doode begraven; werden zijne voorzaten op eene stelling geplaatst, dan geschiedt dit ook met hem”. Dit noemt men d j o e j o e n t o e a n j a „de gemeenschap met zijne voorzaten”. Zondigt men tegen deze gemeenschap, dan is mislukking van den rijst-oogst daarvan het onvermijdelijk gevolg. Een oud Lage-hoofd vertelde ons eens: „Wanneer iemand sterft in zijn stam-dorp (het dorp, waarin hij geboren is) dan wordt hij begraven. Sterft hij ergens anders, dan wordt zijn lijk op eene stelling geplaatst”. De ervaring leert echter, dat dit niet anders is, dan een bijzondere opvatting, alleen eigen aan het geslacht van bedoeld hoofd. Bij stammen, waar zoowel het kleine, als het groote doodenfeest (m o m p e m a t e en m o t e n g k e, zie: „4 Doodenoffers”) in gebruik is, zooals bij de To Lage en de To Onda'e, worden de beenderen van de in den grond begraven dooden op het kleine doodenfeest behandeld; de beenderen van de op eene stelling geplaatsten op het groote doodenfeest. Hieruit mogen wij gerust besluiten dat het plaatsen op eene stelling de oudste wijze van lijkbezorging is (1).

Wordt een lijk begraven, dan graaft men een gat in den grond van ongeveer 1 M. diepte, waarin de kist wordt neergelaten; het gat wordt dan verder met aarde opgevuld. De stelling, waarop in andere gevallen het lijk wordt geplaatst, is ongeveer 1¼ Meter hoog boven den grond; de ruimte onder de stelling, waarop de kist staat, wordt omheind met dunne bamboe, om honden en varkens, gelokt door het soms door de kisten sijpelende lijkvocht, buiten die ruimte te houden. Eene variatie van deze stelling zagen wij in Lage; daar graaft men soms voor de kist een gat, 1 Meter diep, evenalsof men het lijk zou begraven. Op den bodem van het

(1) Volgens verscheidene Toradja's is de oorspronkelijke wijze van lijkbezorging geweest, dat men de lijkkisten in spelonken plaatste, zooals aan het Meer nog algemeen gebruikelijk is. Op plaatsen waar spelonken ver weg waren, is men ten einde de lijken niet te ver te moeten dragen, begonnen ze op stellingen te plaatsen.

gat maakt men dan een soort van rek, waarop de kist wordt geplaatst. Het gat wordt met aarde opgevuld, maar men legt er een vloer van bamboelatten bovenop. Op welke wijze men ook het lijk „begrافت”, steeds wordt over de kist een dak gemaakt, waaronder een hemel is gespannen van katoen, met soms zeer grillige versieringen. Aan de vier hoeken van dit lijkhuisje zijn vier bamboe-stengels geplant, waaraan lapjes wit katoen, of witte foeja, het gewone rouwteken, *lolo asoe* „hondestaart” genaamd. Voorts worden op de kist een paar mandjes met eetwaren en ander gerei geplaatst, als offer aan den doode.

De graven bevinden zich steeds een klein eindweegs buiten het dorp (').

De gang naar het graf.

Op het oogenblik, waarop de lijk-kist zal worden weggedragen, hoort men steeds luidruchtige uitbarstingen van smart. Moeders klampen zich dan krampachtig vast aan de kist, waarin haar kind ligt, en dochters doen dit met de lijk-kist van hare moeder. Soms moet men de bedroefden met geweld van de kist aftrekken, voordat het den mannen gelukt die weg te dragen. De kist wordt nimmer de trap afgebracht, maar steeds neergelaten uit een venster; als dit niet groot genoeg is, dan breekt men een gedeelte van den wand uit. De persoon, die het deksel op de kist heeft gelegd, gaat vóór het lijk uit naar het graf; overigens wordt de kist, die eenige mannen op de schouders dragen, vergezeld door vele mannen en vrouwen, maar vooral door de gansche jeugd van het dorp. Een uit den stoet draagt de kip die aan het lijkhuisje zal worden vast gebonden (zie

(') In Koelawi en Bada begrافت men het lijk gewoonlijk onder het huis. Alleen zeer voornamen worden op eene stelling geplaatst, mede wanneer zulks de gewoonte was bij hunne voorouders. Bij mislukking van den rijstooft, worden de beenderen bijeengegaard en begraven, waarbij een groot feest plaats heeft.

In Rampi worden alleen-groote hoofden op eene stelling geplaatst. Gewoonlijk begrافت men de dooden in eene kist in den grond. De beenderen graaft men in geen geval meer op. De kist op eene stelling wordt mede na ongeveer een jaar in haar geheel begraven. Het graf bedekt men niet met een dak. Het is nauwelijks herkenbaar. Op dat van een hoofd plant men aan het hoofdeind een ficus, op dat van een gewoon sterveling *dracaena terminalis* (*taba*, Rampi).

De To Napoe begraven meestal hun dooden in de nabijheid van het huis, waar zij hebben gewoond. Aan hoofd- en voeteneind worden een paar stokken kruiselings in den grond geplant, en daarover wordt een lang stuk hout gelegd. Men doet dit echter alleen bij graven van voornamen; de plek, waar een slaaf begraven ligt, is aan niets herkenbaar. Een grafhut ziet men nergens; wanneer de op het graf geplaatste stukken hout door den tijd zijn vergaan, kunnen de naaste verwanten alleen nog de plek aanwijzen. De To Napoe zijn voor Toradja's, merkwaardig onverschillig ten aanzien hunner dooden.

Eene andere catagorie van dooden wordt in een lijk-kist gelegd, en in de hut te Lamba bijgezet. Tot deze catagorie behooren alleen zeer voornamen, in wier geslacht het bijzetten in een kist gebruikelijk was.

bl. 101). Geldt de begrafenis de laatst overgeblevene van een groep broeders en zusters, dan werpt men het lijk bij het uitdragen nog een handvol rijst na, waarbij men roept: „keer niet terug, gij hebt geen broers of zusters meer hier, en wij wenschen u nog niet te volgen”. Gaat de stoet andere huizen van het dorp voorbij, dan werpt men uit die huizen asch naar het Westen toe, roepende: „Ga weg, en kijk niet meer naar ons om”. Bij de To Lage doet men dit niet. Met asch denkt men der ziel het terugkeeren te bemoeielijken, door haar de oogen te verblinden.

Wanneer de kist in het graf is gelaten of op de stelling is geplaatst, heeft soms de echtscheiding plaats, zooals die boven is beschreven. Ook tikt de voorganger op het dak van het lijkehuisje en roept: „O N. N., ga gij maar vooruit, roep ons niet, want wij hebben het nog goed hier. Ga gij naar uw vader, moeder en familieleden (die reeds overleden zijn) en plant alvast pisang en suikerriet voor ons”.

De To Pebato openen de kist nog eens wanneer zij bij de begraafplaats zijn aangekomen. Daar wordt dan weer geweend, en als het deksel er voor goed wordt opgezet, klopt men zevenmaal op de kist met het deksel en telt van één tot zeven; vóór het optreden van het Gouvernement voegde men er bij: *rontjo mata nTo Kinadoe* „mogen de oogen der To Kinadoe ingedrukt worden”. Men beloofde dan ook spoedig voor den overledene een hoofd te gaan halen.

Bij de To Koelawi gaat de weduwe mede naar het graf, en werpt er een draad van haar sarong op, waarna zij weer naar huis terugkeert.

Terugkeer van het graf.

Wanneer men van het graf teruggekeerd is, staat aan den voet van de trap van het sterfhuis een kokosdop met asch gereed. Deze wordt door den leider van de plechtigheid naar het Westen weggeschopt met de woorden: „Ga weg en zie niet naar ons om”. Bij de To Lage doet men dit niet. Hier verbrandt men een kleedingstuk, waarvan de asch in een bak van hout of in een palmsblad wordt gedaan met bijvoeging van water. Deze bak wordt beneden aan de trap geplaatst, en ieder die van het graf terugkomt, stapt eerst er in, voordat hij de trap opgaat. Alvorens de trap te beklimmen, roept de leider der begrafenis de bewoners van het huis toe: „Is er iemand bij u verdwenen?” Uit het huis antwoordt men: „Neen”. Dan zegt de leider: „Wij hebben juist een ouden man (of oude vrouw) begraven”. Dit zegt men evengoed als de gestorvene niet oud is geweest. Is men de trap opgegaan, dan worden de naaste bloedverwanten van den overledene (zijn kinderen, neven en nichten) onder een kleed verzameld (*m o t a b o b o b a n a*). Eene priesteres blaast dan over het kleed heen; soms worden zij alleen met *Dracaena* beklept en even op de kruin van het hoofd geblazen, *m o l i m b a t a n o a n a n t a o e m a t e* „om de *t a n o a n a* (zielestof) van den doode over te brengen” (namelijk op de levenden). Soms laat men dit blazen na, en vertrouwt alleen op de door

de priesteressen te verrichten plechtigheid (*mow oerake*), die dezelfde bedoeling heeft, en waarover wij in de volgende afdeeling (bij „Rouw”) zullen spreken.

Bij verscheiden stammen wordt een ieder die van de begrafenis terug is gekeerd, in huis gekomen met een stuk houtskool over het voorhoofd gestreken.

Aldus zijn de gebruiken bij de To Pebato en bij de stammen langs de Posso-rivier en het Meer. Bij de To Lage wordt op den weg van het graf naar het sterfhuis een bakje van palmblad met asch geplaatst. Al de deelnemers aan de begrafenis trappen in die asch. Aan de trap wordt niets geroepen, maar in huis gekomen trapt ieder weer in een bakje van palmblad waarin water met „verkoelende” kruiden. Dit bakje met water is geplaatst op het slaapmatje van den overledene.

Na de begrafenis heeft weder een maaltijd plaats, en hierna gaat men uiteen.

Welke dooden niet worden begraven.

De begrafenis, zooals wij die zooeven beschreven hebben, heeft plaats voor menschen, die aan eene ziekte (behalve lepra en pokken), of tengevolge van ouderdom zijn overleden. Er zijn echter sterfgevallen, waarbij van de begrafenis niet zulk een omslag gemaakt wordt. In de eerste plaats noemen wij de begrafenis van het eerstgeboren kind uit een gezin, dat nog klein zijnde sterft, en in het algemeen van kinderen, die spoedig na de geboorte sterven.

Voor zulk een kind wordt niet eens een kistje gemaakt, en over de begrafenis er van laat men geen nacht heengaan. De ouders moeten voor het lijkje de grootste onverschilligheid toonen; zij mogen het niet eens aanraken; alles wordt door de familieleden in orde gebracht. Het lijkje wordt door eene opening in den vloer toegereikt aan iemand die er onder het huis op staat te wachten; men zegt van zulk een kind, dat het alleen voor de aarde is (*galantana*). Volgens de Toradja's moet deze onverschilligheid worden getoond, opdat niet spoedig een tweede kind uit dat gezin sterve. Sommigen leggen daartoe nog onder zulk een lijkje *komontji*-bladeren (*Artocarpus incisa* L.). Welke beteekenis deze in dit geval hebben, kunnen wij niet nagaan.

De hooger wonende To Lage en de To Onda'e hakken voor zulk een lijkje een gat in den stam van een zwaren boom, welke opening daarna met een plankje wordt gesloten, opdat het kind met den boom sámgroeie. Hieruit blijkt dat de Toradja aan zulk een klein wicht nog alle individualiteit ontzegt; de levenskracht, die in het kind heeft gehuisd, kan alleen een boom ten goede komen. Is er geen enkele boom in de buurt groot genoeg voor dit doel, dan begraaft men het lijkje in de goot van een rijstschuur, opdat het door het voortdurend daarop druipende regenwater spoedig moge vergaan.

Sterven niettegenstaande deze voorzorgsmaatregelen meerdere kinderen op zeer jeugdigen leeftijd, dan gaan vader en moeder één of twee dagen na de begrafenis van het laatste kind, de trap van het huis af, en klimmen dit weer in door het raam, waartegen een bamboe met inkervingen als ladder is geplaatst. De vrouw gaat binnen, en wanneer de man achter haar aankomende reeds één been in huis, en het andere nog op den bamboe heeft, legt hij sirih-pinang in de palm zijner hand, waarmee hij ook zijn hakmes vasthoudt. Dan spreekt hij den bamboe aldus toe: „Gij bamboe, wanneer gij ziet, dat mijn volgende kind ook spoedig na de geboorte zal sterven, zal mijn hakmes niet anders dan eene snede in u maken; ziet gij dat mijn kind zal leven, dan zal mijn mes u doorhakken”. Gelukt den man dit laatste — wat gewoonlijk het geval schijnt te zijn — dan mag hij er op rekenen, dat het kind, hetwelk hem daarna geboren mocht worden, zal blijven leven.

Een ander middel om bij herhaalde sterfte van zeer jonge kinderen het daarna geboren kind te behouden, bestaat hierin, dat de ouders zich niet naar dit kind: „vader van N. N.” en „moeder van N. N.”; maar „grootvader van N. N.” en „grootmoeder van N. N.” noemen. De geesten, die het blijkbaar op de kinderen van dit ouderpaar gemunt hebben, worden hierdoor om den tuin geleid.

De To Lalao in het Todjo'sche leggen hun kind te vondeling wanneer zij vreezen dat het, evenals zijne broertjes en zusjes, jong zal sterven. Nadat zij de noodige afspraak hebben gemaakt met een paar bloedverwanten, leggen de ouders op den afgesproken tijd hun kind neer bij den ingang van het dorp. De bloedverwanten vinden het kind en roepen dan naar het dorp toe: „Van wie is dit kind?” Uit het dorp antwoordt men: „Wij weten het niet”. De bloedverwanten nemen het kind dan mee, en voeden het op. Wanneer na eenige jaren geen vrees meer bestaat, dat het zal sterven, keert het naar zijne ouders terug.

In de tweede plaats worden lijken van hen, die door een ongeval om het leven zijn gekomen, niet met eere begraven op de boven beschreven wijze. Men maakt wel eene kist voor hen, maar stopt ze overigens zoo spoedig mogelijk onder den grond. Een doodsbed (b a t o e w a l i) wordt niet voor hen gemaakt (*). Zoo althans bij de To Lage en To Onda'e; andere (jongere) stammen als de To Pebato doen het wel. Zelfs wanneer iemand door een krokodil is opgegeten, bewijst men aan zijn baadje of sirihzak dezelfde eer, welke men anders aan het lijk zou hebben bewezen. Lijken van hen die zelfmoord hebben gepleegd, die zijn doodgehakt tot opheffing van rouw of bij het sluiten van vrede, en van hen die sterven aan lepra

(*) Men zegt zulks te doen, opdat niet meerdere menschen door een dergelijk ongeluk zullen omkomen. Zoo ook mag het vleesch van een aan pest of aan andere ziekte gestorven buffel niet in het dorp worden gebracht, maar moet daarbuiten worden verorberd. Men zegt dat anders nog meerdere buffels aan diezelfde ziekte zullen sterven.

of ten gevolge van epidemieën, worden zonder eenig ceremonieel en zonder kist onder den grond gestopt.

Lijken van in den oorlog gesneuvelden en door waanzinnigen vermoorden worden algemeen bij alle Bare'e-stammen niet met eere begraven. Deze lijken worden slechts op eene stelling geplaatst, zonder kist. Alleen bij het doodenoffer worden de beenderen bijeenverzameld en zonder eenig ceremonieel in een spelonk bijgezet. Voor meerdere bijzonderheden aangaande dit punt verwijzen wij naar het hoofdstuk „Oorlogvoeren”. Men zegt, dat indien men gesneuvelden met alle eer begraafde, de stamgenooten geen weerwraak voor hen zouden kunnen nemen.

Bewaken van het graf.

Wanneer in de landstreken Lamoesa, Onda'e en Lage een voornaam hoofd sterft, wordt een slavengezin aangewezen om het graf te bewaken. De slaaf, die met deze bewaking wordt belast, heet *tando jae*. 's Nachts verblijft hij bij het graf en overdag gaat hij naar de menschen toe om eten te zoeken. Alles wat hij vraagt, geeft men hem en als hij iets wegneemt, zal niemand hem hierover iets zeggen. Eerst wanneer voor den voornamen overledene het doodenoffer is gevierd, is de slaaf van zijn plicht ontslagen, maar dan zijn hij en zijn gezin ook vrij, want zegt men: *anggamokatoewoenja, paiesema magampi angga*, „hij leeft als een geest, en wie heeft nu een geest in zijn dienst”. Deze slaaf is dus de metgezel van den overledene, zoolang diens ziel nog niet door het doodenoffer in de doodenstad is opgenomen.

Bij de jongste stammen als To Wingke mPoso, To Rano, To Pebato en anderen, bestaat de *tando jae* in een kip, welke aan het lijkehuisje wordt vastgebonden. Iemand van een ander dorp maakt de kip los, en neemt haar mee. Een bewoner van het eigen dorp mag zulks niet doen.

De gewoonte van de *tando jae* treedt weer in vollen omvang op bij de Mohammedaansche Toradja's, waarvoor wij verwijzen naar het hoofdstuk „het Mohammedanisme in de Tomini-Bocht”.

2. ROUW.

Algemeene rouw.

Wanneer iemand gestorven is, treedt de rouw (*ombō*) in. Is de overledene een gering persoon, dan bepaalt zich de rouw alleen tot de weduwe of den weduwnaar.

Alleen is het overal in Midden-Celebes gewoonte, dat de dag na een sterfgeval tot *oemapo* verklaard wordt, dat is: tot een dag, waarop het verboden is in het rijstveld te werken. Dit verbod strekt zich slechts uit tot de dorpsgenooten van den overledene en het heeft dit goede, dat

allen hierdoor in de gelegenheid worden gesteld, aan de begrafenis deel te nemen. Komen de verwanten eerst na eenige dagen, dan heet de dag na hunne aankomst *m a t a m p o l i*. Op dezen dag mag men ook niet werken, anders zouden de gewassen alle door wormen worden opgegeten.

Is de overledene een vrije en een man van invloed geweest, dan strekken zich de rouwgebruiken ook uit tot de bewoners van het geheele dorp. Vele zijn de voorschriften daarvoor niet. Bij de *Barc'e-Toradja's* bepalen zij zich alleen hiertoe, dat geen kokosnoten en areca-noten van den boom mogen worden afgehaald. Overigens is niets verboden, zelfs het levensmakende *foeja-kloppen* wordt toegestaan. Aan het *Posso-meer* wordt bij den dood van een hoofd ook wel een gedeelte van het Meer taboe verklaard; in dat gedeelte, dat aangewezen wordt door overeind staande stokken, waaraan twee dwarsarmen (men noemt deze teekens *t i a b i*), mag gedurende den rouwtijd geen visch worden gevangen. Overtreedt iemand een dezer rouwgebruiken, dan moet bij eene boete betalen. Deze boete is tweërlei: wanneer slechts *p o' o e s i o m b o*, „het weder vastbinden van den rouw” wordt geëischt, dan komt de overtreder er met een geit af; maar eischt men voor de overtreding *b o n g k a o m b o*, „omverwerping van den rouw”, dan moeten minstens één buffel en 7 stukken katoen er bovenop worden gegeven; wanneer de overtreder zich bij de bespreking onhebbelijk of brutaal aanstelt, kan de boete klimmen tot vier buffels. Tot nadere verklaring van de namen dezer boeten, bedenke men dat de *Toradja* den rouw beschouwt als eene omheining of versperring.

Voorts mag men gedurende den rouwtijd in het sterfhuis niet over eene schuld of boeteafdoening of over het opleggen van eene boete spreken. Deed iemand dit, dan zou hij hiermede alle recht op het innen van die boete of die schuld verliezen.

Sommige *Toradja*-hoofden, vooral die welke dichter naar het strand toe wonen, hebben op voorbeeld van de *Mohammedaansche* landschappen aan de *Tomini*-bocht vele andere rouwgebruiken overgenomen. Voor deze verwijzen wij naar hetgeen wij daaromtrent hebben opgeteekend in „het *Mohammedanisme in de Tomini-bocht*”.

Bij de *Berg-Toradja's*, (*To Napoe*, *To Besoa*, *To Bada*, *To Koelawi*) zijn de rouwvoorschriften bij het overlijden van een hoofd zeer streng. Alle bedrijf moet dan ophouden; zelfs rotan zoeken mag dan in de rouwende landstrecken niet plaats hebben. In *Napoe* mag gedurende den rouwtijd nergens vuur branden buitenshuis; de speer, die gewoonlijk in den grond wordt gestoken als men een huis beklint, moet alsdan tegen een der palen worden gezet. In *Koelawi* zijn mede alle geruchtmakende dingen verboden, zooals het laten vallen van kokosnoten, wanneer men die uit den boom plukt, *foeja kloppen*, enz. De hanen worden zelfs buiten het dorp gebracht en ook het rijststampen moet buiten het dorp geschieden. Vreemdelingen mogen niet in het dorp komen. Alles wat gewoonlijk op den schouder gedragen wordt, zooals bijvoorbeeld brandhout, moet in dien tijd onder den arm gedragen worden.

Bijzondere rouw.

Bij alle Bare'e-Toradja's bepaalt zich de bijzondere rouw tot de weduwe of den weduwnaar. Een weduwnaar mag gedurende negen dagen niets doen en nergens heengaan; voor eene weduwe is dit verboden gedurende acht dagen. Dit aantal dagen is aldus bepaald naar het verschil in ribbenparen van man en vrouw, zooals de Toradja's beweren. Bij sommigen is het gewoonte om dit aantal dagen tot 7 te beperken. Gedurende dien tijd mag een weduwnaar geen vrouw aanspreken of iets van haar aannemen; het is hem niet geoorloofd zijne gewone werkzaamheden te verrichten; eene weduwe mag geen man toespreken of iets van hem aannemen; koken en andere werkzaamheden, welke zij gewoon is te doen, mag zij niet verrichten. Wanneer weduwe of weduwnaar zich noodzakelijk buitenshuis moet begeven om hare (zijne) behoeften te doen, moet zij (hij) een opgevouwen Toradja'sch regenscherm in dwarse richting op het hoofd houden.

Gedurende de eerste drie dagen wordt de weduwe (weduwnaar) zelfs met regenschermen en matjes omringd; zij (hij) mag niet rechts of links kijken; bij de To Pebato mag zij (hij) ook niet met de beenen rechtuit gestrekt slapen. Zij (hij) mag dan ook geen rijst eten. Bij de To Pebato wordt de weduwe (weduwnaar) dadelijk na afloop van het beneden te noemen *m o w o e r a k e* met die regenschermen op het hoofd getikt; daarna mag zij (hij) naar buiten gaan. Zij (hij) wacht niet een bepaald aantal dagen hiertoe af.

In de rouwkleeding bestaat onderscheid bij de verschillende stammen. Bij de To Lage schrijft de adat voor, dat een weduwe (weduwnaar) de klederen blijft dragen, welke zij (hij) gewoon was te dragen toen haar man (zijn vrouw) stierf. Zij (hij) mag zich in den rouwtijd niets nieuws aanschaffen⁽¹⁾. In eten en drinken is haar (hem) na het *m o w o e r a k e* (zie beneden) niets verboden. Dit laatste geldt van alle Bare'e-stammen. Bij de overige stammen is foeja-kleeding voorgeschreven voor de weduwe (weduwnaar). De kleur van de foeja komt er niet op aan, als de stof maar niet is beschilderd met figuren. Deze foeja-kleedingstukken mogen nieuw zijn, en mogen ook worden verwisseld. Alleen bij de To Pebato en To Wingke mPoso moeten hoofddoek en baadje geel⁽²⁾ geverfd zijn. Voor deze kleur neemt men den bast van de *k o k a b o*-boom, die wordt fijngestooten en uitgekookt. Met dit kooksel smeert men de foeja in (dit heet *r a l i m b i*). Wanneer enkele Toradja's als teeken van rouw een witten hoofddoek dragen, is dit eene van de Mohammedaansche strandbewoners

(1) Aan deze gewoonte moet de bedoeling ten grondslag liggen om alles bij het oude te laten, ten einde den doode in de meening te brengen, dat hij (het lichaam) niet overleden is.

(2) Eigenlijk roodgeel. Sommige Toradja's noemen deze kleur „rood” (*m a w a a*) anderen „geel” (*m a k o e n i*).

nagevolgde gewoonte. Versierselen moeten worden afgelegd; kan dit niet (bijvoorbeeld met armringen die nauw sluiten) dan worden zij met foeja omwonden. In Parigi worden nog de tanden van de onderkaak gevild bij het overlijden der ouders als teeken van rouw.

In Koelawi mag de weduwe (weduwenaar) geen rijst eten, anders zou zij (hij) blind worden. Zij (hij) mag zich wel met maïs voeden, maar in dat geval geen pisang nuttigen en omgekeerd. Zoolang het praalbed van de(n) doode (batoewali) staat, is 't haar verboden naar buiten te gaan. Zij (hij) is gedurende den rouwtijd in het wit gekleed.

Mowoeerake.

Zoo spoedig mogelijk na het afsterven, meestal reeds in den nacht volgende op den dag, waarop het lijk is weggebracht, komt eene priesteres hare litanieën zingen (mowoeerake); zie hiervoor Hoofdstuk „Priesteressen en hare werkzaamheden”. Dit bijzondere woerake heet m'o'oë. Zooals wij later zien zullen, wordt ondersteld, dat de zielestof (tanoana) van de priesteres zich losmaakt van het lichaam en dan een tocht onderneemt, welke beschreven wordt in de door haar opgedreunde litanie. Bij het m'o'oë nu gaat de priesteres naar het zielenland (torate) onder de aarde, om vandaar de zielestof terug te halen van de levenden, inzonderheid van de weduwe (weduwenaar). Men onderstelt toch, dat de ziel van den overledene de zielestof van nog levenden heeft meegenomen. Op de gewone wijze stijgt de priesteres (haar zielestof) naar boven en komt in den hemel aan een tweesprong, waarvan één weg naar torate, het zielenland leidt. Deze wordt gevolgd. Vervolgens deelt zij hare ervaringen in het zielenland mede, welke wij in het derde gedeelte van dit hoofdstuk nader zullen mededeelen. Bij de woning van den overledene in torate gekomen, laat de priesteres een deel der slaven, welke ondersteld worden, dat zij heeft meegenomen, de wacht houden op het erf, opdat de zielen niet ontsnappen, en met het andere deel der slaven gaat zij in het huis om de meegenomen zielestof der levenden van den overledene af te vragen. Bij den overledene gekomen, biedt de priesteres hem sirih-pinang aan, van ieder ingrediënt zes stuks, en vraagt hem dan of zij de levensstof van de nog levenden mag medenemen; geleid door dit geschenk staat de overledene het verzoek toe, en nu gaat de priesteres overal in den tempel van het zielenland zoeken: op het rek, boven het vuur, op den zolder, in de hoeken van het huis. De zielestof, die zich voordoet als menschjes van de grootte van een pink, stopt zij in haar betelzak. Dan belooft de priesteres den overledene den volgenden dag rijst en eieren te zullen brengen, en spoedt zich naar de aarde terug.

Voorloopig afleggen van den rouw.

Na afloop van deze plichtigheid mag het praalbed van den overledene, de batoewali, in het sterfhuis worden weggenomen. Ofschoon deze

ceremonie in de eerste plaats geschiedt ten behoeve van den weduwnaar (weduwe), hebben wij boven reeds gezien, dat hij (zij) zeven, acht of negen dagen de rouwvoorschriften in acht moet nemen. Na verloop van genoemden tijd komt een der oudere familieleden hem of haar m o m p o i m b a „betellen”. Met een bordje, een rijstlepel, een kookpot, een foejahamertje en andere voorwerpen, welke de vrouw dagelijks gebruikt, wordt de weduwe achtereenvolgens van 1 tot 7 maal in de hand betikt. Zoo ook de man met voorwerpen, welke hij dagelijks gebruikt: bijl, speer en zwaard. De weduwe wordt ook betikt met den betelzak van een man, en de weduwnaar met dien van eene vrouw; en hierna mogen zij respectievelijk weder met mannen en vrouwen spreken. Verder wordt de weduwnaar (weduwe) naar een woonhuis gebracht, waar men met zijn (haar) voet tegen de trap tikt, tellende van 1 tot 7. Ditzelfde geschiedt bij de rijstschuur, de smerderij, den dorpstempel. Hierna mag de weduwnaar (weduwe) weer overal heengaan, waarheen hij (zij) wil.

In Koelawi mag de weduwe ook niet buitenshuis gaan, zoolang de b a t o e w a l i staat. Op den dag, waarop deze is vernietigd, gaat zij uit huis naar beneden, niet langs de gewone trap, maar langs een w e n t o n o e - s t a m met inkervingen, bijzonderlijk voor deze gelegenheid gemaakt. Zij gaat dan baden en er wordt een buffel geslacht. Hierna mag zij overal heengaan.

Het menschenoffer bij den rouw.

Al mag de weduwe of weduwnaar na de pas beschreven plechtigheden overal heengaan, zoo was (wij spreken thans van den tijd vóór het optreden der Ned.-Ind. Regeering) hiermede de rouw nog niet opgeheven. De rouwdragenden mochten zich nog geen andere kleederen aanschaffen, kokosnoten mochten nog niet uit den boom gehaald worden, enz. De rouw kon alleen opgeheven worden met een stukje scalp van een pas gedooden mensch. Dit was een gebruik, geldig voor alle Toradja-stammen van Midden-Celebes. De plechtigheid daarmede verbonden, noemde men m a n t j o e m b a n i k a, een woord dat het best kan weergegeven worden met „inwijden”. In dit geval beteekende de zaak dan „het inwijden van de rouwdragenden in het gewone leven”.

Dikwijls gebeurde het, dat men den rouw over een overledene moest opheffen terwijl men in oorlog was; dan werd een stuk van de scalp van een pas gedooden vijand daarvoor aangewend. De scalp van een mensch, wiens schedel reeds in den dorpstempel was gebracht (zie „Oorlogvoeren” II) mocht voor dit doel niet worden gebruikt. Menigmaal gebeurde het ook, dat de bewoners van een dorp in oorlog waren, en dat zij, na een hoofd te hebben buitgemaakt, aan een doode in een dorp van een bevrienden stam met de scalp de plechtigheid van het „inwijden” gingen voltrekken. Meestal wanneer een hoofd was buitgemaakt, werd aan meer dan één doode in verschillende dorpen met dezelfde scalp deze plechtigheid voltrokken, na-

melijk in die dorpen, waaruit deelnemers aan den tocht waren meegegaan.

Wanneer het dorp, waar rouw was, niet in oorlog was met een naburigen stam, dan trachtte men bij een anderen stam een slaaf te koopen, die dan voor dit doel werd doodgehakt (n d a s a s a). Wanneer de koop in stilte was gesloten met den eigenaar van den slaaf (of de slavin), werd deze onverhoeds gegrepen en gebonden. Men beschuldigde hem (haar) van allerlei kwaad, waarvan het slachtoffer zich niet bewust was. Hij smeekte dan om erbarmen, en zeide, dat hij nimmer eenig kwaad had gedaan. Men gaf hem ten antwoord, dat zijn schuld reeds bleek uit het feit, dat zijn heer hem had verkocht; of men zeide: „wanneer gij geen kwaad hebt gedaan, heeft uw vader het gedaan”. Als de dag gekomen was, waarop hij zou worden geslacht, hakte een der kinderen van den overledene, wanneer er een bij was of anders een der naaste bloedverwanten, het slachtoffer het eerst, waarna ieder der deelnemers aan den tocht hem een houw gaf. Volgens algemeen getuigenis legde men het in zulk een geval zóó aan, dat het slachtoffer na twee of drie houwen dood was.

De Berg-Toradja's schijnen voor het soembanika bij den dood hunner hoofden uitsluitend gekochte menschen gebruikt te hebben. Zoo dra een hoofd was overleden, werden menschen uitgezonden om een offer te zoeken bij de naburige stammen. Terwijl de Bare'e-stammen hun slachtoffer onderweg reeds doodden, brachten de Berg-stammen den gekochten slaaf levend naar het dorp, waar het sterfgeval had plaats gehad. Daar werd hij goed vastgebonden, eenige dagen bewaard, en gedurende die dagen goed gevoed; alles wat hij vroeg, werd hem zoo eenigszins mogelijk verstrekt. Gedurende de nachten, welke aan zijnen dood voorafgingen, liep men zingende om hem heen. De zang dien men dan zong heette k o l o a en is het best te vergelijken met den Bare'e k a j o r i-zang, waarover later. Een paar lieden namelijk maakten de verzen, die door de groote menigte in reidans worden gezongen. Soms werd het slachtoffer een maand en langer toegezongen, wanneer de toebereidselen voor de plechtigheid nog niet gereed, of alle gasten nog niet bijeen waren. Volgens den adat werd het slachtoffer gekocht voor vier buffels. Vier van de naaste bloedverwanten gaven daartoe ieder een buffel, waardoor zij het recht verkregen het slachtoffer de eerste houwen toe te brengen: één hunner hield het haar van het slachtoffer vast (dit heet m a n t j i n i), de tweede gaf den eersten houw meest achter op de ribben (m a m b o e n o e), de derde gaf den tweeden niet doodelijken houw (m o n t o e b a n g i) en de vierde gaf den genadeslag (m o m p a p o e d o e). Daarna gaf ieder van den grooten hoop het slachtoffer een houw. Wanneer hij dood was, werd het afgeslagen hoofd gelegd op het slaapmatje van den overledene en dáár werd de scalp er af gevild. Het hoofd werd ergens, onverschillig waar, begraven. Wanneer bij de Bare'e-Toradja's zij, die naar een slachtoffer zochten het zoo troffen dat juist iemand van hekserij was beschuldigd, dan kregen zij de heks voor hun doel meestal voor geringen prijs,

aangezien de heks anders toch door hare dorpsgenooten zou worden gedood. Wanneer de heks tot den vrijen stand behoorde, zagen hare familieleden er dikwijls tegen op zelven haar te dooden, en noodigden dan de bewoners van een dorp van een anderen stam uit haar om het leven te brengen. Haar hoofd was dan voor de beulen, en dezen namen het mede naar hun dorp. Werd een heks door hare dorpsgenooten gedood, dan werd zij eenvoudig begraven; haar hoofd mocht in dat geval niet gebruikt worden tot eenig doeleinde. Ook mocht voor dit „wijden" van een doode geen eigen slaaf worden gebruikt (*). De To Pada (tot de Bare'e-Toradja's behorende) stelden zich tot het opheffen van den rouw niet tevreden met een gekochten mensch; zij wilden daartoe bepaald een in den oorlog gesneuvelden vijand hebben.

Was men nu juist niet in oorlog met een naburigen stam, en waren alle pogingen om iemand voor het opheffen van den rouw te koopen, mislukt, dan bleef er niets anders over, dan een langen, bezwaarlijken tocht te maken naar een der ervijanden, met wie men steeds in oorlog was: de To Kinadoe ten Zuiden van Mori, of de To Loina (of Loindangi) ten Oosten van Tandjong Api (zie „Oorlogvoeren", eerste gedeelte).

Zij, die voor het opheffen van den rouw moesten zorgen, waren de naaste bloedverwanten. Een man ging er voor zijn overleden vrouw zelf op uit, en al moest hij er drie jaren en langer voor wegblijven, hij zou niet terugkeeren dan met een kop, hetzij van een gekochten, dan wel van een gesnelden mensch, want anders zou hij beschaamd gemaakt zijn door zijne dorps- en stamgenooten.

Wanneer een epidemie heerschte, bijvoorbeeld pokken, werd er voor de overledenen niet gerouwd; ook niet voor hen, die in den oorlog waren gesneuveld; bij sommige stammen als de To Lage ook niet voor hen, die door een ongeval om het leven waren gekomen. Hoogstwaarschijnlijk zag men in dezen onnatuurlijken dood een straf van de goden. Men zeide althans niet te rouwen voor op genoemde wijzen gestorvenen, opdat niet meerderen hetzelfde lot zouden ondergaan.

(*) Als reden hiervan geeft men meestal op, dat in dat geval de nakomelingen van den overledene nadeel zouden geleden hebben. Deze reden gaat echter niet op: het koopen van een slaaf was evenzeer nadeel voor de nakomelingen. Het zou kunnen zijn, dat dit verbod was ontstaan uit gehechtheid aan eigen slaven; maar men verkocht ze wel voor hetzelfde doel aan andere stammen. Het koopen van een mensch voor de opheffing van den rouw is hoogstwaarschijnlijk eene verzwakking van de adat om hiertoe iemand in den oorlog te snellen. Daarom moest de gekochte steeds van een anderen stam zijn. Wanneer men eenvoudig bij een naburigen stam iemand was gaan snellen, zou daaruit ten eerste een oorlog ontstaan zijn, en ten andere zouden de krijgers in dien oorlog niet geholpen zijn door de geesten, omdat zij schuld zouden gehad hebben. Om zulk een oorlog te vermijden, werd dus iemand gekocht. De Bare'e-Toradja's gaven steeds als reden voor het brengen van een menschenhoofd op, dat de overledene niet zou toornen op de overlevenden, en hen dooden. De Berg-Toradja's gaven als reden op, dat het slachtoffer in het hiernamaals de goederen van den overledene moest dragen.

Wij onderstellen thans, dat men naar het dorp was teruggekeerd met den schedel en de scalp van een gekochten slaaf. Evenals wanneer men met een kop van een sneltocht huiswaarts keerde, wachtte men ook nu tot de zon aan het dalen was, om op dien tijd in het dorp te komen. De ontvangst der tochtgenooten had met evenveel hartelijkheid plaats, alsof zij uit den oorlog waren teruggekomen. Men hief den krijgskreet aan, er werd op een bamboe (t a m b o l o) geblazen; er waren er weer, die tijdelijk waanzinnig werden (m e r a t a r a o a) en niet tevreden waren, al eer zij in den schedel hadden gebeten, en water of palmwijn er uit hadden gedronken; allen raakten den schedel aan; kortom hierbij bestonden dezelfde gebruiken, als bij terugkomst uit den oorlog met een buitgemaakt hoofd (zie „Oorlogvoeren” II).

Was dit alles afgelopen, dan richtte men zich eerst naar het graf van hem of haar, voor wie de tocht was ondernomen. Boven hebben wij gezien, dat een graf (hetzij het lijk in den grond, of op eene stelling is geplaatst) met een dak overdekt is en omringd met eene heining. Voorts hangt over het graf of over de kist een hemel van wit katoen, versierd met franje. Aan de vier hoeken van het lijkehuisje zijn vier bamboestengels geplant, waaraan lapjes wit katoen of witte foeja.

Bij het graf gekomen, trokken twee mannen, met speer, schild en zwaard gewapend al springende en den krijgskreet gillende (m e p o k o e) zeven malen om het graf heen om den overledene kennis te geven van het welslagen hunner dappere onderneming. Bij den zevenden omgang hakte een ander de vier bamboestengels (soms waren er slechts twee) door. Dit was het sein, waarop velen zich in de lijkehut begaven en nu werd de hemel van wit katoen of foeja aan flarden gescheurd. Anderen waren bezig de scalp of een gedeelte er van aan stukjes te snijden, welke stukjes met houten pennen op de lijkst, en op de palen van het lijkehuisje werden vastgespijkerd.

Daarna trok men het dorp binnen met hetzelfde ceremonieel als wanneer men van een sneltocht was teruggekeerd (zie „Oorlogvoeren” II). Wanneer dan de arenga-bladeren, welke bij die gelegenheid werden meegevoerd op den grond waren gelegd, gingen allen die rouw droegen, daarop zitten in eene rij. Was de weduwnaar er zelf op uit geweest, dan had hij zijne rouwkleederen bij het machtig worden van den kop reeds afgelegd. Zoo een ander voor hem was gaan snellen, moest de weduwnaar mede op de arenga-bladeren gaan zitten. Een van de tochtgenooten, die op een kop was uit geweest, blies zevenmaal op den bamboe (t a m b o l o), dezen over de hoofden der zittenden bewegende. Daarna sneed hij met zijn zwaard het rouwbaadje langs den rug open, en van hoofddoek en sarong sneed hij een stuk af. Bij de To Pebato heette deze plechtigheid m a m b o n g k a n g i. De weduwe of weduwnaar werd ook in hare (zijne) ooren geblazen. Vervolgens had het trommelen in de l o b o (dorpstempel) plaats, dat beschreven is in „Oorlogvoeren” II. Van dit oogenblik af mocht men weer katoenen kleederen dragen, of zich nieuwe kleederen aan-

schaffen. Maar de rouwtijd was hiermede nog niet voorbij. Zoo was het ook bij de Berg-stammen.

Het einde van den rouwtijd.

De rouwtijd was eerst geheel afgelopen, wanneer het doodenoffer (mompemate, motengke) voor den overledene was gevierd; dán eerst had men geheel afgedaan met zijn overleden echtgenoot; eerst dán ook mocht de weduwe of weduwnaar hertrouwen.

Toch gebeurde het dikwijls, dat een weduwe of weduwnaar nog vóór het doodenfeest hertrouwde. Dit had vooral vaak plaats, wanneer door omstandigheden, als bijvoorbeeld mislukking van den rijstooft, het feest moest worden uitgesteld. Dikwijls verkortte men dan het doodenfeest; men gaf er dan n.l. geen ruchtbaarheid aan, zoodat er geen gasten kwamen; alle ceremoniën deed men dan in één dag af.

Hertrouwde een rouwdragende vóór het offerfeest, dan moet zij (hij) eene boete betalen, bestaande in een buffel en 7 stukken katoen. Deze boete heette lawantamea, „het verre stellen van de stelling” (waarop het lijk lag); omdat de schuldige zich niet dicht hield bij (= indachtig was aan) de doodenstelling; of met andere woorden: de doodenstelling stond er nog, de beenderen waren er nog niet van af genomen, maar zij (hij) dacht er niet meer aan. Eene andere benaming van deze boete is: loempa'woekoe, „over de beenderen (van den overledene) heenstappen”, niet afwachten tot zij bij het doodenfeest uit den weg zijn geruimd.

Behalve deze boete moest de hertrouwde weduwe bij het doodenfeest voor haar overleden man zorgen voor een varken en een draagmand (baso) vol rijst. Een hertrouwde weduwnaar had bij het doodenfeest ter eere zijner overleden vrouw te zorgen voor een buffel. Overigens werden de onkosten van het doodenfeest gelijkelijk over de dorpsgenooten verdeeld.

3. DE ZIEL NA DEN DOOD.

Algemeene voorstelling van het leven hiernamaals.

Gelijk wij vroeger reeds hebben opgemerkt, verdeelt de Toradja zijn wereld in drie lagen: de bovenwereld, waar de goden verblijf houden; de aarde, het verblijf der menschen; en de onderwereld, het verblijf der zielen van de afgestorvenen. De Toradja's gelooven in een leven na dit leven, maar algemeen denkt men zich dit leven somber en akelig. In het kort komt de voorstelling der Bare'e-Toradja's van de ziel na den dood op het volgende neer: Wanneer de mensch is overleden, daalt zijne ziel (angga of wallaja) neer in het schimmenrijk onder de aarde (torate). Zij mag dan echter nog niet de doodenstad binnenkomen, omdat zij nog riekt. Zoodra alle vleeschdeelen van haar lichaam zijn vergaan en de beenderen alleen zijn overgebleven, kan zij de doodenstad binnengaan; zij wordt dan binnengeleid door priesteressen, bij welke gelegenheid een groot offerfeest

wordt gevierd (zie 4. „Doodenoffer“). Inmiddels kan de ziel naar de aarde terugkeeren, en houdt dan bij voorkeur verblijf bij haar lijk (').

Gedaanten van de ziel na den dood.

De gedaanten welke de ziel (a n g g a) aanneemt na den dood, zijn over het geheel dezelfde als die welke de zielestof (t a n o a n a) kan aannemen gedurende het leven van den mensch op aarde. Terwijl bijvoorbeeld de To Lage in een vuurvlieg zielestof zien van een nog levende ziel, zeggen de To Pebato, dat vuurvliegen de oogen zijn van afgestorvenen. Sommigen zijn bang om bij een graf gerucht te maken, opdat niet de ziel van den overledene er uit kome in de gedaante eener slang. Wanneer in een lijkrist rijstkorrels worden gevonden, wat nog al eens gebeurt, gelooft men vast, dat de overledene die daar heeft gebracht, omdat men hem niet voldoende te eten heeft gegeven. Wordt hier hiertegen ingebracht dat muizen de bewerkers hiervan zijn, dan antwoordt men zonder aarzelen: „In die gedaante (van een muis) verschijnt de ziel (a n g g a); dat was geen gewone muis“. Wanneer vogels die gewoonlijk zeer schuw zijn (zoals de kiekendief e. a.) zich gemakkelijk laten benaderen en zich laten grijpen, zegt men: „Doodt zulk een vogel niet, want deze is een van onze overleden bloedverwanten, die naar ons komt kijken. Doodde men zulk een vogel, dan zou er eene groote ziekte onder de menschen ontstaan.

Voornamelijk echter houdt de ziel de gedaante van het lichaam waarin zij heeft gewoond. Zoodanig toch ziet men de dooden terug in den droom. Toradja's, die beweerden geesten te zien in wakenden toestand, hebben wij meermalen aangetroffen. Wanneer een hond zonder reden huult, zegt men, dat hij de ziel van een overledene ziet, en als iemand plotseling door een duizeling wordt overvallen (k e m b o a), denkt men, dat de ziel van een overledene hem heeft toegesproken. Om te weten, wiens ziel heeft gesproken, neemt iemand een plukje haar van den toegesprokene in de gesloten hand, en vraagt dan: „zijt gij het N. N., die hebt gesproken?“ Vervolgens rukt men aan het bosje haar, glijdt dit geluidloos door de hand, dan is het antwoord ontkennend; laat zich bij den ruk een krakend geluid vernemen, dan is het antwoord bevestigend. Wanneer iemand branderig ontstoken plekken op de huid krijgt (men noemt dit p a l e n g k o e s e, „de voorpoot van het buideldier“) gelooft men, dat een ziel of geest hem heeft aangeraakt. Ontstaan groene plekken op de huid, dan heeten deze te zijn ontstaan door een beet van een geest.

Meestal stelt men zich de zielen van overledenen zwart voor; vandaar

(') De Berg-Toradja's (To Koelawi, To Napoe enz.) kennen geen onderwereld gelijk wij beneden nader zullen zien. Hun zielenland is een bergstreek, die eigenaardig genoeg, niet ten Westen, maar ten Oosten van hun land ligt. Men zou hieruit oppervlakkig kunnen besluiten, dat deze Berg-Toradja's vroeger meer naar het Oosten hebben gewoond, zoodat dit hun zielenland ten Westen van hen lag.

dat men meermalen hoort: „Gij zijt zoo zwart als een a n g g a”. Ongetwijfeld is deze voorstelling ontstaan uit het geloof, dat de zielen van afgestorvenen voornamelijk in den nacht op aarde terugkeeren. Men is bang voor a n g g a's, omdat zij meermalen alleenlopende menschen verschrikken, maar vooral omdat zij de zielestof (t a n o a n a) van nog levenden pakken, waardoor die menschen sterven. Trouwens, a n g g a is een algemeene naam voor wat wij „spook” noemen (1).

Het zielenland.

Het zielenland heet t o r a t e bij de Bare'e-Toradja's (2). Het ligt onder de aarde en de weg er heen gaat naar het Westen. Dat men aan deze voorstelling is gekomen door den loop der zon is zeer waarschijnlijk. Ook den leeftijd der menschen geeft men aan naar den dagelijkschen stand der zon. Een man op leeftijd is m a d j o l i k a t o e w o e n j a, „zijn leven is m a d j o l i”, dit is de stand der zon tusschen 3 en 5 uur; van een mensch, die den middelbaren leeftijd nog niet heeft bereikt, heet het: b a r e ' e p a s a w i, „nog niet in het zenith”. Men betreurt een doode en zegt: n e p a w a s e ' e k a t o e w o e n j a „zijn leeftijd was pas zoo”, en daarbij wijst men een stand van de zon aan. S o j o wordt zoowel voor het „ondergaan” van de zon gebruikt, als om op eerbiedige wijze aan te geven, dat iemand overleden is.

De weg naar t o r a t e van de aarde af, voert langs een areca-palm, welks wortels in het zielenland zijn en welks top tot aan de aarde reikt (3). Is de ziel van den afgestorvene langs dezen boom in t o r a t e afgedaald, dan komt zij het eerst bij een kolossaal zwijn, van boven zwart, van onderen wit, voorzien van groote slag tanden; dit varken heet w a w o e b a l a. De ziel kan dit dier niet voorbij, daar het haar zou bijten, maar zij heeft een l e p a t i - n o o t (Aleurites Moluccana) bij zich, welke door de overlevenden het lijk in de hand is gedrukt. Zij werpt die het varken toe, en terwijl het dier vergeefs deze noot tracht door te bijten, gaat de ziel ongehinderd het monster voorbij.

Een eindweegs verder komt zij bij eene smidse, waarin geesten bezig zijn met smeden. Hun hoofdman heet Langkoda. Deze geest is mank en kan niet loopen; aan de zielen van mannen die voorbij komen, vraagt

(1) Ook de To Koelawi zeggen dat de ziel zwart is. Zij hebben verschillende namen voor ziel: w a o e, m a l a ' e k a, w a l i, l e m b a j o. Een op aarde rondzwervende ziel noemen zij: t o m a t e m e p o w a l i k a; deze zielen verschrikken de menschen alleen, maar doen hun geen kwaad. De T o r i R a m p i zeggen mede dat de ziel zwart is; men noemt haar l a m o a.

(2) R a t e is „geest, spook”, in de West-Toradjasche talen; in de Gorontaloesche en Tominische talen l a t e. De oorspronkelijke beteekenis is waarschijnlijk „koud”.

(3) Volgens sommige Toradja's is de w a j a a n t o m b o e, een waterhoudende liaan, de weg naar het zielenland; men beweert namelijk dat deze liaan van boven naar beneden groot.

hij hoeveel koppen zij hebben gesneld, aan de vrouwen, hoeveel vrijers zij er op na hebben gehouden. De kunst is Langkoda aan het lachen te maken; sommigen bijvoorbeeld antwoorden: „tel slechts het aantal mijner hoofdharen“, of de ziel doet een „schuin“ verhaal, waarbij Langkoda in lachen uitbarst. Volgens anderen kan men Langkoda ook tevreden stellen met hem een ei toe te werpen. Kan eene ziel hem niet antwoorden, dan hamert Langkoda haar op de knieën, zoodat zij niet kan loopen. Ditzelfde lot ondergaat de ziel van een ongetrouwden man of eene ongetrouwde vrouw. De zielen van kinderen blijven ongemoeid; zij zijn dadelijk te herkennen aan hunne tanden, die nog niet zijn afgevijsd en zwart gemaakt.

Wanneer de priesteres in het zielenland afdaald tijdens het *mowera ke*, waarvan wij in de vorige afdeeling „Rouw“ hebben melding gemaakt, werpt zij dezen Langkoda wat siri-pinang toe, en terwijl de smid zich omkeert om het toegeworpene op te rapen, haast de priesteres zich hem voorbij te komen.

Van enkele Toradja's, die veel in aanraking waren geweest met Mohammedanen, vernamen wij de voorstelling, dat Langkoda op een tweesprong verblijf zou houden. De zielen der goeden zou hij den weg wijzen naar eene goede plaats, de zielen der slechten naar eene slechte plaats. Dit is echter niet Toradja'sch.

De ziel moet ook nog een grasveld over. Hier is een waterput, die bewaakt wordt door een zeer groote kat. De ziel wil van het water drinken; maar wanneer zij aan iemand heeft toebehoord, die op aarde een kat geslagen of dit dier op eenige andere wijze kwaad gedaan heeft, dan belet de kat haar dit. Men mag veilig aannemen, dat ook deze voorstelling niet oorspronkelijk Toradja'sch is. Velen kennen haar dan ook niet.

Ten slotte komt de ziel aan eene rivier, Sambira Dolo genaamd, dat is „voor de eene helft rood“. Het water, dat namelijk in deze rivier stroomt, is voor de helft rood, voor de helft blauw. Een brug leidt naar den overkant. De ziel van een werkelijk gestorven mensch kan er ongehinderd overgaan. Gebeurt het echter, dat de ziel van iemand, die nog niet moet sterven, bij deze brug komt, dan keert zij zich op hare zijde, zoodat de ziel er niet over kan gaan en ten slotte naar haar lichaam terugkeert. Zulk een persoon is dan schijndood geweest. Bij de brug zijn volgens sommigen zeven apen. Wat zij er doen, weet men niet te zeggen.

Is de ziel de brug overgegaan, dan komt zij aan de doodenstad, waarin zij niet kan komen, dan bij gelegenheid van het groote doodenoffer, waarbij de beenderen van hunnen stank worden ontdaan. Volgens sommigen heet de plek, waar de zielen den tijd van het groote doodenoffer afwachten Wajoe woene (*).

(*) Zoals boven reeds met een enkel woord is gezegd, ligt het zielenland der Berg-Toradja's niet onder de aarde, maar het bevindt zich in het Centraal Gebergte van Celebes en heet Tineba. De weg van de Posso-vallei naar het landschap Napoe

Zielen die niet naar het zielenland gaan.

Volgens de Toradja's zijn er ook zielen van afgestorvenen, die niet naar het zielenland gaan, maar op aarde blijven rondzwerven. Wat van dit omzwerven de reden is, weet niemand te zeggen. Zij maken hun tegenwoordigheid kenbaar door een lang gerekt en dikwijls herhaald: „moeoe moeoe”. Wanneer de Toradja een dergelijk geluid hoort, keert hij liefst op zijn schreden terug.

Ook vele lieden, die in den strijd zijn gevallen, en wier hoofd men heeft weggenomen, blijven op aarde rondzwerven. Men herkent ze aan hunne kreten *poi, poi*, „*au, au*”, als uitingen van de pijn welke hun halswond hun veroorzaakt. Overigens is er, gelijk wij beneden zien zullen, voor de zielen van gesneuvelden ook in het zielenland gezorgd. Sommigen zeggen, dat als iemand bij zijn laatsten snik het hoofd achterover werpt, en de oogen wijd opent, zijne ziel op aarde blijft, en niet naar *torate* gaat.

De kraamvrouwenziel.

Ook moeten hier vermeld worden de zielen van vrouwen, die in het kraambed zijn gestorven. Deze zielen verschijnen in de gedaante van vogels met klauwen, waaraan scherpe, lange nagels. Men noemt ze

voert niet ver voorbij deze plek. Bij de To Koelawi, die van dezé Bergstammen het meest naar het Westen wonen, scheidt de ziel van een man 8 dagen, die van eene vrouw 9 dagen na den dood, van het lijk. De ziel, die de To Koelawi *waoena* = de geur er van, of ook *wali* noemen, gaat dan over het Sibaronga-gebergte naar het Meer Lindoe; dit steekt zij in een prauw over. Verderop gaat zij een grasveld over, Pada mpowero genaamd, komt dan aan een meer, Rano ri podoedoeangaa genaamd en gaat verder naar Tineba. Voor het oog van den sterveling is op Tineba niets dan wildernis, maar in werkelijkheid ligt daar voor den Toradja een groot doodendorp, Sirowi genaamd (*rowi* is in het Bare'e nog wisselterm van *mate*). Het beteekent oorspronkelijk „duister, nacht”, vergelijk Sangireesch *hëbi*, Bare'e *owi*, in het Parigi'sch nog „gisteren” beteekenend, Palesch *gowi*, ook nog over in Parigi'sch *manggowia*, Bare'e *kinówia*, stam *kowi*, Tontemboansch *kaa'wi'i*, Tomboeloesch *kahaw'i'i* „gisteren”). Voordat men dit dorp bereikt, moet de ziel eene rivier oversteken, Pomelongkia genaamd, welker water geheel rood is gekleurd. Over deze rivier ligt een brug, die geweldig begint te schommelen, wanneer de ziel van iemand, die nog niet bestemd is te sterven er overgaat, zoodat die schijn-dode herleeft. Al wie slecht is geweest gedurende zijn aardsche leven (en tot dit slechte rekent men in de allereerste plaats het onbarmhartig beboeten van de medemenschen) wordt niet over de brug toegelaten, de geesten trekken dan de brug terug. De ziel moet dan haar eigen weg zoeken, en komt terecht bij zielen van menschen die even slecht zijn als zij.

De To ri Rampi hebben geen bepaalden naam voor hun zielenland; zij zeggen, dat dit naar het Westen ligt. Hunne dooden komen bij eene rivier Owai mamea „rood water” genaamd, welker water gedeeltelijk rood, geel en zwart is. Over die rivier ligt een brug. Mag de ziel er nog niet over, dan wipt de brug op en de schijn-dode herleeft.

poentiana. Zij hebben het vooral gemunt op zwangere vrouwen. Wanneer dezen zware krampen in den buik krijgen, schrijft men dat toe aan de greep van de poentiana. Het universeel middel om deze poentiana te verdrijven is een soort citroen, in het Bare'e polea geheeten (Mol. Mal. lemon swangi) (1). Takken met dorens van dezen boom worden om die reden onder het huis gehangen. Haar kreet geeft de Toradja weer met: po, po! Volgens anderen weer maakt zij een geluid als het gepiep van kuikens.

Om het kwaad, dat een poentiana kan uitwerken te voorkomen, legt men in de oksels van het lijk eener in het kraambed gestorven vrouw (of ook wel in de palm van de hand) een ei. Uit angst het ei te zullen laten vallen, zegt men, durft haar ziel zich niet verheffen (durft zij niet vliegen). Ook steekt men dorens in het lijk, opdat de ziel zich pijn zal doen, wanneer zij zich beweegt. Soms, althans onder de To Lage, legt men bij zulk een lijk een stuk pisangstam in de kist. De overledene zal dit houden voor het kind, dat zij ter wereld heeft gebracht. Hierdoor zal hare ziel rustig zijn en er niet op uitgaan om haar teleurstelling en wrevel op andere vrouwen bot te vieren.

Bij de To Pebato heeft men nog de volgende gewoonte: Wanneer het bekend is, dat eene vrouw in het kraambed gestorven is, gaan de vrouwen, die nog in de termen vallen van kinderen krijgen naar de rivier, en worden daar door eene oudere vrouw, die geen kinderen meer krijgt, gebaad. Na het bad werpen zij elk een gebruikte sarong en een steen achter zich om, stroomafwaarts, zij mogen er niet naar omkijken. Stroomopwaarts gaande keeren zij terug, waarbij de oude vrouw ieder harer wat kalk op de wang smeert. Verderop naar het Meer toe komt dit zelfde gebruik voor, doch eenigszins gewijzigd. Als daar iemand in de kraam sterft, gaan de vrouwen met een brandend stuk hout naar eene diepe plek in de rivier. Tezamen met het hout houden zij wat tetari (een zeer scherp gras) en een tak van de lokaja (een heester met doorns en eetbare vruchten) vast; aan den oever der rivier trekken zij haar sarong uit, en duiken dan geheel onder, tegelijk het vuur, het gras en de lokaja loslatende. Het besmeeren met kalk heeft daar niet plaats.

De doodenstad.

Naar de algemeene voorstelling der Toradja's zetten de zielen der afgestorvenen in het doodenrijk hun aardsche leven voort. Zij gaan door met het bebouwen van akkers, het aanplanten van vruchtboomen enz. enz. en het spreekt wel van zelf, dat de mensch, die op aarde zoo vaak

(1) Een spreuk waarvoor de poentiana zeer bang zou zijn is: poentiana matiana mate ri balo-balo; onvertaalbaar, maar doelende op het stuk bamboe (tobaló) waarmee de navelstreng van het kind is afgesneden, en waarvoor de poentiana bevreesd heet te zijn.

te kampen had met mislukking van den oogst, dáár nooit ongerust behoeft te wezen. Op de gedachte, dat men hiernamaals voortgaat met den akkerbouw, berust het feit, dat de man, die zijn akker ontgint, ook de ziel van den vorigen (gestorven) eigenaar aanroept, omdat deze nog steeds belang stelt in het werk der menschen, voornamelijk waar dit plaats vindt, waarop hij tijdens zijn leven betrekking had. Doch de voorstellingen hieromtrent zijn zeer vaag. Over het geheel denkt de Toradja zich het verblijf in de doodenstad zeer somber en naargeestig. Die doodenstad bestaat uit verschillende afdeelingen, die van elkaar zijn gescheiden en die elk bewoond worden door eene klasse van lieden, die op dezelfde wijze om het leven zijn gekomen. Zoo wordt eene afdeeling bewoond door de zielen van hen, die zelfmoord gepleegd hebben en de zielen dergenen die zijn doodgehakt, hetzij tot opheffing van rouw, hetzij bij vredesluiting enz. Wij kennen voorbeelden van zelfmoord door ophangen, door het zich afsnijden van den hals en door zich te laten verhongeren.

De zielen van in den strijd gesneuvelden hebben mede hun eigen afdeeling in de doodenstad. Men zegt, dat het er niet is uit te houden door het onophoudelijke trommelen en het onafgebroken aanheffen van den krijgskreet (m o g o e m o r a).

Ook de zielen van hen, die door een ongeval om het leven zijn gekomen, die uit een boom zijn gevallen, die door een omvallenden boom zijn verpletterd, die door een krokodil zijn opgegeten, enz., gaan naar hun eigen plaats. Men beweert, dat deze lieden het 't best hebben in het hiernamaals.

Sommigen weten te verhalen, dat de zielen haken in den nek hebben en zich als vleermuizen daaraan ophangen als zij slapen.

Volgens het beweren der priesteressen, zou het doodenrijk bestaan uit twee plaatsen, Wawo Maborosi en Rato ngKasimpo genaamd. Deze voorstelling is echter geen volkseigendom. Wij komen hierop terug in de laatste afdeeling van dit hoofdstuk („Doodenoffers") (1).

W a t e r v a n d e z i e l w o r d t .

Er zijn Toradja's, die beweren, dat de ziel, wanneer zij een poos in den Hades verblijf heeft gehouden, weer sterft en dan in n a n g g i komt; ook daar heeft zij haar einddoel niet bereikt: zij gaat van n a n g g i naar j a k e r a , om ten slotte uit j a k e r a in soeroega te komen. Dat deze overgangen door Mohammedaanschen invloed in het Toradja'sche stelsel zijn gekomen, is wel haast zeker. Vooreerst bewijzen de twee

(1) Ook de To Koelawi hebben hetzelfde geloof omtrent hun doodenstad als de Bare'e-Toradja's. Van hen, die als offer worden doodgehakt, zegt men nog dat hun zielen het aroma meenemen der kleederen van hen, die hen hebben doodgehakt. Hunne zielen gaan overigens naar eene andere plaats, dan degenen die aan een ziekte zijn overleden. Hetzelfde geldt van de To ri Rampi.

laatste namen voor deze verschillende hemels dit genoegzaam, en ten andere weten verreweg de meeste Toradja's niets van deze overgangen.

Wel algemeen Toradja'sch is de voorstelling, dat de ziel herhaaldelijk moet sterven; de zielen van mannen sterven acht maal, die van vrouwen negen maal naar het aantal paren ribben, dat zij zouden hebben. Ten slotte verandert de ziel in water, dat van druipsteen (tontoroe) afdruipt. Dit slot van de ziel noemt men *kaserolepenja*. Dit water druipt in vuur en zoo verdwijnt de ziel geheel. Dit is eene voorstelling, die hierop berust, dat de ziel zich niet zelf onderhoudt, maar afhankelijk is van het voedsel, dat haar wordt verstrekt door de nabestaanden. Dezen vergeten langzamerhand den gestorvene en zoo wordt de veronachtzaamde steeds kleiner en vergaat ten slotte (*).

Verhalen van bezoeken van levenden aan het Doodenrijk.

Er is een verhaal, dat algemeen verspreid is onder de Toradja's aangaande een bezoek van een levende aan het schimmenrijk. Het luidt als volgt: Eens stierf in Poe'oe mBoto, ten Zuiden van het Meer, eene vrouw, die haar man achterliet met een zuigeling. De vader wilde het kind bij andere vrouwen laten zuigen, maar de kleine wilde niet, en deed niet anders dan huilen. Ten einde raad besloot de man zijn overleden vrouw te gaan opzoeken. Hij noodigde een vriend uit met hem mede te gaan. Eerst sneed hij suikerriet voor het kleine kind om er onderweg op te zuigen, en daarna gingen ze met hun drieën op weg. Toen zij geruimen tijd door de wildernis hadden geloopt, ontmoetten zij een *wioë* (een geheimzinnig insekt, waarvan wij in de eerste afdeling van dit hoofdstuk hebben gesproken). De *wioë* vroeg hen, waarheen zij gingen. „Wij zoeken de overleden moeder van dit kind”, antwoordde de vader. „Dan moet gij dezen grooten weg volgen” antwoordde de *wioë*, „dan komt gij van zelf in *torate*”.

Zij gingen de aangewezen richting uit. De weg was heel lang en verscheiden rustplaatsen kwam men voorbij, waar veel sirihspeeksel lag (van de menigte menschen = zielen, die voorbijgaande dáár hadden gerust). Eindelijk hoorden zij menschenstemmen. Zij kwamen aan een rivier, waarin de zielen uit de doodenstad neerdaalden om zich te baden en water te halen. De beide mannen verborgen zich dicht bij den rivieroever en wachtten af tot de moeder van het kind zou komen. Eindelijk kwam zij: ze droeg de kleederen, welke men haar bij het overlijden had gegeven, en hare borsten hingen zwaar neer van de melk, welke er niet uit was gezogen. Toen zij naar de doodenstad terugkeerde, volgden haar de beide mannen, en beklommen het huis, waar zij inging.

(*) De To Koelawi beweren dat de ziel van een overledene zeven maal sterft; de laatste maal verandert zij in een zwijn of in een wolk.

Zoodra zij binnenwaren, riepen de bewoners: „Wat stinkt het! er zijn menschen van de aarde hier”. Nu vertelde de man, waarom hij was gekomen; men stond hun toe te blijven, en het kind was dadelijk stil, toen het bij de moeder kon zuigen.

De vader wilde voorgoed in het zielenland blijven, maar de vriend zeide, dat hij naar de aarde terug wilde. Men wees hem nu den weg aan: „Volg niet den weg rechts, maar den linkschen, die over de rivier leidt, waarover een boomstam ligt”. De man volgde de aanwijzing, maar toen hij op de brug stapte, begon deze zóó te trillen, dat hij niet verder durfde gaan. In de rivier was rood water.

Hij volgde nu den anderen weg, die hem na eene lange wandeling op het Zevengesternte bracht, alwaar hij een heel dorp vond. Hij vond het leven op het Zevengesternte zoo aangenaam, dat hij besloot er te blijven. De lieden van het Zevengesternte onderwezen hem in den landbouw, en vertelden hem ook hoe hij op aarde gekomen, naar het Zevengesternte moest kijken bij het akkerwerk. Ook zeiden zij, dat hij niet op de zoldering van het huis moest klimmen. Dit verbod wekte zijne nieuwsgierigheid, en toen alle bewoners van het huis eens naar den akker waren, klom hij op de zoldering. Hij blikte nu neer op de aarde; hij zag ook zijne woning en toen werd het verlangen naar de aarde zoo sterk bij hem, dat hij naar beneden sprong. Hij kwam met zulk een kracht op den grond neer, dat hij tot aan zijn hals in de aarde drong. Nu riep hij alle menschen van zijn dorp bijeen en vertelde alles wat hem was overkomen, ook de lessen, welke hij in den landbouw had gekregen. Hij deelde ook mede dat hij na zeven dagen in steen zou veranderen. En zoo geschiedde ook. Zijn steen geworden hoofd is er nog altijd (zie de Mohammedaansche omwerking van dit Toradja'sche verhaal in het hoofdstuk: „het Mohammedanisme in de Tominiboet”).

Een man van het dorp Tamoengkoe, Tangkanoeë genaamd, was in 1898 schijndood. Men had het doodenbed (batoewali) reeds gereed gemaakt, en de kist aangebracht, toen de man weer opleefde. Hij deed toen het volgende verhaal. Nadat hij geruimen tijd geloopt had, kwam hij plotseling in een groot grasveld te wandelen. Na een poos daalde hij af in eene rivier, die Sadjaa Bone heette. Over deze rivier lag als brug een boomstam; deze lag drijvend op het water, de uiteinden raakten de oevers niet; ofschoon er een sterke stroom ging in de rivier, dreef de boomstam niet af. Toen Tangkanoeë er den voet opzette, ging het eene uiteinde naar beneden, zoodat hij den voet terugtrok. Eenige menschen aan den overkant ziende, riep hij dezen toe den boomstam vast te houden, maar de aangesprokene riepen hem toe: „Steek tot ons niet over; wanneer gij tot ons zijt overgestoken, zult ge niet meer naar huis terugkeeren. Want gij zijt nog niet met kleederen uitgerust (draagt nog geen lijkkleederen) en gij stinkt nog niet, evenals wij”.

Tangkanoeë vroeg nu welken weg hij moest volgen. De geesten antwoordden: „Klim het gebergte op en volg den rug van den berg. Ge

zult vele zijpaadjes zien met de voetsporen van buffels, varkens, geiten en kippen (altemaal van dieren, die bij de doodenmalen zijn geslacht). Volg die paadjes niet, maar volg steeds den rug van het gebergte".

Tangkanoeë klom eerst in een daar staanden areca-palm om zich te oriënteren en volgde daarna de aanwijzing der geesten. Na een poos kwam hij bij een manggaboorn; hij wilde van de vruchten eten, maar een paar menschen, die er bij waren, stonden hem dit niet toe, onder bedreiging, dat hij dan niet meer naar zijn huis zou terugkeeren. Al voortgaande kwam hij eindelijk bij de waterbron van zijn dorp. Hij baadde zich daar en ging in het dorp, waar langzamerhand zijn lichaam weer tot het leven terugkeerde, en hij de oogen opsloeg (*).

4. DOODENOFFERS.

Het doel der doodenoffers.

De Toradja gelooft in het voortbestaan der ziel, zooals wij reeds hebben gezien. Bestaan is voor hem: aardsch bestaan; een ander kan hij zich niet denken. Daarom gelooft hij, dat de ziel een lichamelijk leven leidt, akkers bebouwt, huisdieren fokt, en uit dat alles volgt dus ook de voorstelling, dat de ziel eet en drinkt.

Voor spijs en drank van de zielen zorgen die zielen zelven; doch het is eene groote verplichting, welke op de nabestaanden rust, om hen gastvrij te ontvangen, wanneer zij bij de levenden te gast worden genood; want van de goede verstandhouding met de zielen der afgestorvenen hangt het gelukken of mislukken van den oogst af bij de op aarde vertoevenden.

Wij hebben reeds gezien, dat bij overlijden een maaltijd wordt aangericht ten behoeve van den overledene. Verder zondert men bij verschillende gelegenheden eenig voedsel af voor de zielen; maar men rekent zich niet eerder van hen ontslagen, dan wanneer een groot offerfeest is aangericht, waarbij de overledenen voor goed naar het zielenland worden geleid.

Dit geleiden kan alleen bewerkstelligd worden door menschen, die hiervan verstand hebben, de priesteressen; eene voorwaarde aan dit geleiden verbonden is verder, dat de zielen niet meer „stinken”, dat is, dat hunne beenderen ontdaan zijn van de vleeschdeelen. Wij hebben reeds medegedeeld, dat de zielen zich gedurende den wachttijd ophouden op eene plaats in *torate*, Wajoe Woene genaamd (volgens de priesteres-

(*) Bij de To Koelawi bestaat een verhaal, waarin verteld wordt, dat een verdwaalde jager de doodenstad en de zielen der overledenen heeft gezien. Door de vleeschlucht, welke van hem uitging, herkende men hem als een levend mensch. Men gaf hem toen een pakje met rijst onder mededeeling, dat hij die rijst pas moest opeten, als hij aan de overzijde van de rivier was gekomen; toen hij de rivier was overgestoken en het pakje opendeed, vond hij er echter slechts aarde in.

sen). Het volk weet hiervan niet, en het stelt zich de zielen voor als heen en weder gaande tusschen het zielenland en de plek waar hun lijk is bijgezet, of de plaatsen op aarde, waar zij gedurende hun aardsch bestaan plachten te komen.

Dit plechtige geleiden nu van de zielen naar het zielenland heeft plaats op het groote offerfeest, dat *mompemate* wordt genoemd. Van dit feest willen wij thans eene beschrijving geven (*).

Het feestterrein en de hutten.

Wanneer een doodfeest staat gevierd te worden, moeten daaraan eerst vele voorbereidselen voorafgegaan; het voornaamste hieronder is zeker wel het oprichten van tal van hutten, *bantaja*, waarin de gasten gedurende het feest verblijf zullen vinden. Bevriende stammen of dorpen in den omtrek zijn gewend eenige lieden naar het feestterrein te zenden om mede te arbeiden aan deze hutten. Meestal hebben zich ook eenige dorpen aaneengesloten om gezamenlijk zulk een offerfeest te vieren. Men kan natuurlijk niet vooraf bepalen, hoeveel gasten er zullen komen; maar in dit opzicht zijn de *Toradja's* zeer gemakkelijk: zij getroosten zich gaarne een zeer kleine plaats in een volgepropte hut voor het genot volop buffelvleesch te kunnen eten en iederen avond te kunnen zingen en dansen. Soms kan de toevloed van gasten zóó groot worden, dat staande het feest enkele hutten moeten worden bijgezet, hetgeen steeds zeer handig en in korten tijd wordt bewerkstelligd. In het midden van het terrein is eene hut, waarin de priesteressen eene plaats zullen vinden te zamen met de beenderen der overledenen. Voorts staat er nog eene hut zonder vloer, waarin iederen morgen en iederen namiddag de jonge mannen te zamen moeten komen om onder leiding der ouderen de gereedgemaakte pakjes rijst en de aan rotan-bandjes opgehangen stukken buffelvleesch over de verschillende hutten te verdeelen. Steeds hebben wij de orde en regelmaat moeten bewonderen, waarmede op zulke feesten voor de behoeften der gasten wordt gezorgd.

Zoolang het feest nog niet is aangevangen, mag in deze feesthutten geen rijst worden gebracht, noch vuur. Aan den morgen van den dag, waarop het feest zal beginnen, gaat men de hutten te eten geven: een *pinang-pruim* en een miniatuur pakje rijst worden daartoe in de vier hoeken van iedere hut gestoken. Men zegt dit te doen, opdat men met de bijeengebrachte rijst en met de voor dit feest bestemde buffels zal toe-

(*) Wanneer men nog niet het noodige voor zulk een doodfeest bijeen heeft, en men durft er tegenover de overledenen toch niet langer mee wachten, dan slacht men slechts een paar buffels en men knapt de lijkehuisjes wat op. Dit offerfeest dat slechts één dag duurt, heet *montjoebo „opduwen”*, waarschijnlijk in den zin van „uitstellen”.

komen, zoodat ieder toch zijn aandeel zal krijgen, al is er weinig te verdeelen.

Ook worden aan de beide ingangen van het dorp offers gebracht. Naar het Oosten geldt het offer de goden (I a m o a), die men aldus aanroept: „O I a m o a, hier geven wij u uw aandeel. Wanneer er weinig te eten is (op dit feest), geeft dan dat ieder zijn aandeel moge krijgen; als er veel te eten is, geeft dan dat iedere gast zijn aandeel krijgje”. Het offer naar het Westen is bestemd voor den geest Lantjadoko (zie over hem het hoofdstuk „Landbouw”), dien men aldus toespreekt: „O Lantjadoko, hier is uw aandeel aan rijst, kip, palmwijn, sirih-pinang, neem dit mede naar het land der To Napoe”. Wanneer deze geest, wiens naam Gulzigaard beteekent, een offerfeest bezoekt, zal men niet genoeg te eten hebben voor de gasten, al heeft men nog zooveel voedsel bijeengebracht. Lantjadoko toch sleept onzichtbaar er het grootste deel van met zich mede. Men vertelt overal het volgende verhaal omtrent dezen geest: Ergens op een offerfeest ging een oude man naar den suikerpalm om palmwijn te halen. Terwijl hij hiermede bezig was, hoorde hij uit een waringin-boom (ficus) roepen: „he mensch, die daar voorbijgaat, als gij mijne metgezellen, een dertigtal, ziet, zeg hun dan, dat zij spoedig terugkeeren, want het kind van een hunner huilt voortdurend”. De oude man keek op, en zag een huis, waarin hoopen buffelvleesch en pakjes rijst. Aanstonds begreep hij, waarom niet iedere gast zijn aandeel aan rijst en vleesch had gekregen, niettegenstaande er tal van buffels waren geslacht, en hoopen rijst waren gekookt. De oude man ging nu terug naar het feestterrein, en werkelijk zag hij op de slachtplaats tal van vreemde menschen, die bezig waren vleesch en pakjes rijst weg te dragen. Alleen de oude man kon hen zien. Hij bracht de boodschap van den boomgeest over, en vroeg hun tevens, waarom zij al dat vleesch stalen. De vreemdelingen vertelden hem toen, dat zij dienaren waren van Lantjadoko, en dat deze hun bevolen had vleesch en rijst weg te nemen, omdat de feestgevers hem zijn aandeel hadden onthouden. Sedert brengt men hem steeds vóór het feest een offer.

De gasten.

Eenige weken, voordat het feest een aanvang zal nemen, worden uitnoodigingen gezonden naar alle bevriende stammen en dorpen. Deze uitnoodigingen bestaan eenvoudig uit een touw met zooveel knoopjes er in, als er nachten moeten verlopen, eer het feest begint. Het hoofd van het dorp, dat de uitnoodiging ontvangen heeft, beraadslaagt nu met de dorpsgenooten, wie hunner er aan gehoor zullen geven; in ieder geval moeten er eenigen gaan, want anders zouden de feestgevers het recht hebben te denken, dat dit dorp niet meer met hen in vriendschap leeft (m o s i n t o e w o e). Tevens wordt bij die beraadslaging vastgesteld, wat men naar het offerfeest zal medenemen als j o n d o, „brug”, d. i. een

geschenk, dat men den feestgevers aanbiedt (een brug, waarover men de gastheeren nadert). Zoo het eenigszins mogelijk is, moet deze „brug” een buffel zijn; maar als de vriendschapsband niet sterk genoeg is om zich zulk een offer te getroosten, of wanneer men inderdaad geen buffel ter beschikking heeft, vergenoegt men zich met een geit, een varken of een stuk katoen, waaraan men kleinere geschenken in rijst, harsfakkels, slaapmatjes en dergelijke toevoegt.

Het aantal menschen, dat zulk een offerfeest bezoekt, is zeer verschillend. Eensdeels hangt dit af van den tijd, waarop het feest plaats heeft. Valt het in den tijd tusschen den oogst en het ontginnen van de nieuwe velden, de zogenaamde e o e a, dan zal in het algemeen het aantal gasten grooter zijn dan wanneer het feest gevierd wordt tijdens den akkerbouw. Maar nog meer is het aantal gasten afhankelijk van de populariteit van het hoofd, bij wiens dorp het offerfeest zal worden gehouden. Het grootste aantal gasten vonden wij dan ook op offerfeesten, gevierd door het Kadomboekoe'sche opperhoofd Papa i Melempo, die zich door zijn onbaatzuchtig en krachtig optreden in verschillende moeilijke aangelegenheden van andere stammen, een grooten naam had verworven. Eens telden wij ongeveer 2000, een andermaal circa 2500 gasten; daartegenover worden vele doodenoffers gevierd met 500 of 600 gasten.

Zij, die de beenderen der dooden bijeenhalen.

Tot de voorbereidselen voor het offerfeest behoort ook, dat een aantal mannen en vrouwen wordt uitgenoodigd om gedurende het feest de beenderen der afgestorvenen te verzamelen. Natuurlijk worden hiertoe alleen uitgenoodigd lieden, die reeds eenige routine in dit werk hebben gekregen, en die weten, hoe zij „met de dooden moeten omspringen”. Deze mannen en vrouwen dragen den naam van tonggola (¹); zij mogen gedurende de dagen der voorbereiding tot het feest geen bezoeken in de huizen afleggen, noch ook gedurende het feest in de hutten komen, maar zij moeten verblijven in de hut voor de beenderen bestemd, of in het dorp; de mannen onder hen mogen gedurende dien tijd geen palmwijn van den boom halen, anders zou de boom ophouden zijn vocht af te scheiden.

Een beenderen-verzamelaar draagt op de nierstreek een stuk opgevouwen foeja (geklopte boomschors), waarin eenige bladeren van de *Draecena terminalis* en van een andere crotonsoort (*kajoe lora*) zijn ge-

(¹) Tonggola uit to en nggola, synoniem met taoe toe'a, in den zin van „oudste, hoofd, voorganger”. Nggola of gola, vgl. Gor. panggola, „oud”, Tawalli'sch to goerana, „voorouders”, Petapa'sch nogoerang, Sangreesch maghoerang, Mong. mogoehang, „oud”. De titel tonggola komt dus of oorspronkelijk niet toe aan de beenderen-verzamelaars, maar is van de echte priesters en priesteressen op hen overgegaan, of (wat waarschijnlijker is) de oorspronkelijke functies der tonggola zijn nu verdeeld over „priesters” en „levieten”, die beiden den naam tonggola hebben gekregen.

stoken. Dit pakje heet *sindi* (1), en wordt om het middel gebonden met een reep rood katoen. Verder heeft hij (zij) om het hoofd hangen een lange bos franje, bestaande uit reepjes *foeja*, met verschillende kleuren geverfd. Deze franje heet *pebantjandompoe* (2) en moet den haartooi van den overledene voorstellen. In het algemeen heeft de *Toradja* een afschuw van het werk van den *tonggola*. „Alleen wie goed durft, kan *tonggola* worden”, zegt men dan ook.

De tijdverdeeling van het offerfeest.

Het offerfeest zelf duurt steeds drie dagen, welke aangeduid worden met den naam van hetgeen geschiedt met de feestspijs, *winaloe* genaamd. Het gebruik van *winaloe* namelijk is een belangrijk onderdeel van den eeredienst in Midden-Celebes. Een *winaloe* is een pakje in *wioe*-blad gewikkelde rijst (3). Een tiental van deze langwerpige platte pakjes worden in eene geleding bamboe gestoken; deze wordt verder met water gevuld en te vuur gezet. De op deze wijze gekookte rijst wordt dan aan de gasten rondgedeeld. Op den eersten dag nu van het feest houden de vrouwen zich bezig met het maken en in de bamboekokers schuiven der *winaloe* (nog van ongekookte rijst); den tweeden dag helpen alle op het feest aanwezige jongelingen om de kokers naar het water te brengen, ze te vullen, en ze vervolgens langs daarvoor vervaardigde hekken te scharen, waaronder vuur wordt aangemaakt om de rijst gaar te koken. Den derden dag eindelijk worden deze *winaloe*'s uitgedeeld aan de gasten, en daarmee is het feest afgelopen.

Deze *winaloe* schijnen de *Toradja*'s te beschouwen als het geestvoedsel bij uitnemendheid. Geen offerplechtigheid kan plaats hebben in den dorpstempel of op den akker, of men maakt daarbij *winaloe*. „Wanneer wij geen *winaloe* maken, worden wij ziek (door de geesten). Als wij ziek zijn, maken wij *winaloe* (richten wij eene offerplechtigheid aan), en dan worden wij weer beter”, zegt de *Toradja*. Wij behoeven er niet aan te twifelen of het maken van *winaloe* is de oude wijze van toebereiden van de rijst, toen men nog geen potten had. Wanneer *Toradja*'s opweg overnachten en zij hebben geen kookpot bij zich,

(1) *Sindi* is „glans, schijn”, wellicht doelende op den glans, welke ligt over de bladeren van genoemde *crotonsoorten*. De *sindi* moet hier een soort versiersel voorstellen, als in het dagelijksch leven de *sig*a (zie hfdst. „Kleeding en versierselen”), maar de beteekenis is ons onbekend.

(2) *Pebantjandompoe* is „wat lijkt op een bloemtros (bloeiwijze) van de *rompoe*, een soort wilde *pinang*.”

(3) *Waloe*. *Ndawaloe* is „opgevouwen”, op de wijze zooals met die pakjes gebeurt, welke wijze bijna niet verschilt van het vouwen van een poeder bij ons. *Winaloe* is „het aldus opgevouwene”. De *To Pebato*, die *waloe*, *winaloe* niet mogen gebruiken, om dat een hunner voorouders zoo heet, zeggen voor zulk een pakje rijst *wioe*, naar den naam van het blad, dat daarvoor gebruikt wordt.

bereiden zij zich steeds nog de rijst als winaloe. Wat ouderwetsch is, wordt eerbiedwaardig en heilig, en zoo is de winaloe de offerspijs geworden.

Het verzamelen der doodsbeenderen.

In den voormiddag van den eersten dag, na den morgenmaaltijd, dus omstreeks elf uur, begeven de gezamenlijke beenderen-verzamelaars zich naar de graven en de stellingen, waarop de lijkkasten staan. Meestal rennen zij als bezetenen er heen om hun verlangen naar de afgestorvenen uit te drukken ⁽¹⁾, gevolgd door een groot deel der gasten (vooral kinderen), die het verzamelen gaan aanzien. De meeste *tonggola* hebben een *Dracaena*-blad in de eene, en een rietstaf (*pasa*) in de andere hand; deze dingen stellen schild en speer voor. Dichtbij gekomen, werpen zij ze naar de graven, en stooten den overwinningskreet uit (*mepokoe*). Men doet dit om de bij de graven rondzwervende geesten te verdrijven. Deed men dit niet, dan zou men bij het verzamelen der doodsbeenderen bemerken, dat een der ledematen uit de kist was verdwenen, weggenomen door de geesten. Voorts houden een paar mannelijke beenderen-verzamelaars, met een werkelijk schild en zwaard gewapend, een spiegelgevecht om het graf heen, en daarna kan men de doodsbeenderen verzamelen.

Als krankzinnigen storten nu de verzamelaars (vooral de vrouwen zijn hierin zeer hartstochtelijk) zich op de lijkkasten die meestal op stellingen staan. Is het lijk begraven geweest, dan woelen de mannen de aarde om met aangepunte stokken, terwijl de vrouwen ze met de handen wegkrabben om zoo spoedig mogelijk het gebeente te bereiken. Het is een woeste wedstrijd der vrouwelijke *tonggola*, wie het eerst het doods-
hoofd machtig wordt. Dit doodshoofd wordt dan zoo vuil als het is aan de borst gedrukt, het wordt beroken, en allerlei klaagkreten, welke den doode moeten bejammeren, worden uitgestooten. Hebben de graafsters hieraan haar hart opgehaald, dan grabbelen zij verder naar de andere botjes. Soms opent men kisten van lijken, waarvan nog niet alle vleeschdeelen zijn vergaan; deze verwijdert men door de botten te trekken door de er om heen gesloten hand; van den afschuwelijken stank schijnen de opgewonden *tonggola* geen last te hebben.

Wat er met de beenderen gebeurt.

Wanneer de beenderen van een lijk alle bijeengebracht zijn, en met de vlakke hand van het aanklevende vuil zijn gereinigd, worden zij in

(1) Het teeken, dat zij (volgens den Toradja) werkelijk bezeten zijn, is dat de ooren der *tonggola* op en neer gaan als de vlerken van een klapwiekenden vogel. De ooren zijn namelijk de vleugels van het hoofd: de *tanoang* of „zielestof” der *tonggola* klapwiekt dus van verlangen naar hare verwanten.

eenige lappen foeja (geklopte boomschors) gewikkeld, en in een draagmand gelegd. De aldus ingepakte beenderen worden tegen de zonnestralen beschermd door Toradja'sche zonnehoeden (op sommige offerfeesten zagen wij hiervoor ook reeds Chineesche en Europeesche regenschermen gebruiken, tot groote ergernis van oude Toradja's). Is men met de draagmanden op het feestterrein teruggekeerd, dan wordt een der doodshoofden te voorschijn gehaald en in een lap foeja gewikkeld. Een der oudste vrouwelijke *tonggola* medicineert nu met dit doodshoofd een ieder, die zich maar eenigszins onwel voelt, en ook de kinderen. Al tellende van 1 tot 7 raakt zij den patient aan op de rechterknie, rechterheup, rechterschouder, hoofd, linkerschouder, linkerheup, linker-knie. Ten slotte tikt zij nog 2×7 keer met het doodshoofd op de kruin van den gemediceerde, en roept uit: „Uw ongesteldheid is beter”. Dit betikken heet *m'e'oe'koedi*.

De pakken met doodsbeenderen worden nu uit de draagmanden genomen en in draagdoeken naar de voor hen bestemde hut gebracht. Het pak met het gebeente van een man is van dat van eene vrouw alleen hierdoor onderscheiden, dat het eerste is vastgebonden met 8, het tweede met 9 reepen katoen, naar het aantal echte ribbenparen van beide geslachten.

Haar en nagels in de plaats van de beenderen.

Vele Toradja's, vooral zij die dicht bij het strand wonen, hebben door omgang met vreemdelingen (Mohammedanen) een afkeer gekregen van het denkbeeld, dat hun gebeente later zou worden opgegraven. Zij zeggen dan vóór hun dood tot hunne nabestaanden, dat hun gebeente in zijn graf moet blijven rusten. Een Toradja zal zulk een wensch steeds trouw nakomen. Wanneer dan het groote doodenoffer voor den overledene zal worden gevierd, wordt het graf schoongemaakt, en met witte foeja of dito katoen toegedekt. Dit geschiedt dus in de plaats van het inpakken der beenderen. Een haarlok en de afgesneden nagels van den overledene (ook wel een weinig aarde van zijn graf) worden gevoegd bij het gebeente van een ander, die wel is opgegraven. Voor deze overledenen zijn dus haar en nagels de mediums, door middel waarvan de priesteressen de zielen naar het zielenland brengen.

Het geleiden der zielen naar het zielenland.

Bij de daarvoor bestemde hut gebracht, worden de pakken met beenderen in ontvangst genomen door enkele priesteressen, en in de hut gerangschikt, waarbij hun rijst en sirih-pinang wordt aangeboden. Dezen middag en dien van den volgenden dag is het werk dezer priesteressen om de zielen der gebeenten voorgoed naar het zielenland te geleiden. Deze zielen zijn thans daartoe geschikt geworden, omdat alle „stank” van de beenderen is verwijderd. Nu wordt ondersteld, dat de zielestof

der priesteressen zich naar het zielenland begeeft; in de litanie, die zij daarbij opdreunen, deelen zij al hare ervaringen op dezen tocht mede, hoe zij voorbij het groote zwijn komen, en Langkoda den smid passeeren, hoe zij over de rivier Sambira Dolo gaan en in het dorp der zielen aankomen met de onder hare hoede gestelde zielen. In de geestenstad aangekomen, nemen zij afscheid van de weggebrachte zielen, en keeren naar de aarde terug. Dit geleiden heet *montolako* (1); wij komen er beneden uitvoeriger op terug, wanneer wij over het groote doodenfeest (*tengke*) spreken.

Dit gansche doodenoffer is dus te beschouwen als een laatste maaltijd met de overledenen. Om deze gedachte nog wezenlijker te maken worden mandjes met gekookte rijst met de doodsbeenderen in aanraking gebracht, waarna dan de deelnemers aan dit offerfeest eenige korrels daaruit nemen en opeten.

Op den morgen van den derden dag eindelijk zal men voorgoed afscheid nemen van de zielen. De offerrijst (*winaloe*) wordt onder de gasten rondgedeeld, benevens talrijke bamboe-kokers, waarin gestoofd buffel- en varkensvleesch, waarvan de „geur” (*waoenja*) de zielen verzelt. Ook krijgen de zielen een buffel mede. Deze wordt daartoe op wreede wijze gedood. Het dier staat stevig aangebonden, en ieder die daartoe lust gevoelt (en dit wordt beschouwd als eene moedige daad) geeft het weerlooze dier een hak met zijn zwaard of een steek met zijn speer, tot het eindelijk ineenzakt. Meestal zorgt men er wel voor de Achillespezen het eerst door te hakken, opdat de buffel, mocht hij zich soms nog losrukken, zijnen belagers geen kwaad meer kan doen. Deze handeling heet *metida mboekoe*, „de beenderen (van den buffel) als 't ware vaneen scheiden”. Er wordt ondersteld, dat de overledenen zelve het dier slachten. Ook tal van varkens worden op dezen laatsten morgen van het feest gedood. Over het eerste varken, dat zal worden gedood, wordt een speer zevenmaal rondgedraaid, dan wordt het dier in den oksel gestoken, en met het uitstroomende bloed worden zoowel de pakken met beenderen als de gasten aangestipt.

Het zingen in den avond.

Alles wat hier is medegedeeld, gebeurt overdag. 's Avonds na den maaltijd moeten ook de gasten hun aandeel leveren in het eer bewijzen aan de afgestorvenen. Mannen en vrouwen scharen zich dan in breeden kring om de hut, waarin de doodsbeenderen zich bevinden, en dan zingt men om de hut heen. Dit is het *mokajori*, het zingen van een zang,

(1) *Montolako* beteekent „als voorganger fungeeren”. *Tolako* (van *lako*, „gaan”, thans nog in den vorm van *mela*, „er op uitgan”, en in Parigijsch *noloemako*, „gaan, loopen”) is dus in zijne beteekenis „voorganger” zoo goed als synoniem met *tonggola*.

die door deskundigen à l'improviste wordt gedicht, en waarin men elkaar op bedekte wijze zijne meening te kennen geeft over eene of andere zaak; blijkbaar dus met de bedoeling, dat de overledenen nog eenmaal deel zullen nemen aan deze besprekingen (zie over *k a j o r i* het hoofdstuk „Muziek en Zang”). Men zal steeds zorgen, dat de kring der zingenden om de beenderenhut een aaneengesloten rij vormt, want het geloof bestaat, dat anders in dat jaar de varkens voortdurend door de omheiningen der rijstvelden zullen breken. Tegelijkertijd scharen op andere plaatsen op het feestterrein anderen zich in kringen om het *m o r a e g o* uit te voeren (zie hfdst. „Muziek en Zang”).

Het verdeelen van de loonen.

De slothandeling van het geheele offerfeest is het *m e a r a i*, d. i. het uitdeelen van het loon aan de *t o n g g o l a* en priesteressen voor de bewezen diensten. Dit loon bestaat voor ieder uit: kop, schenkel en achterdeelen van een varken, een lap foeja, een lap katoen, een hakmes en een bamboe-geleding met palmwijn. Eén en ander is samengebracht in een vierkante draagmand. Het is opmerkelijk zoo keurig als men dit alles gereed maakt. Trouwens feesten als het pas beschrevene zijn uitstekende gelegenheden om de hoffelijkheid en de goede manieren der *Toradja's* te leeren kennen. Ofschoon den gastheeren bij zulke gelegenheden het hoofd wel eens moet omlooopen, hebben wij hen zelfs tegenover den geringste nimmer onbeleefd of kort aangeboden gezien.

Na het *m e a r a i* gaan vele gasten naar huis, anderen daarentegen blijven nog een of twee dagen na. De gelegenheid toch die deze offerfeesten, waar zoovele lieden uit verschillende deelen van het land elkander ontmoeten daartoe biedt, wordt steeds aangegrepen om allerlei geschilpunten of gerezen oneenigheden af te doen. De gastheeren hebben dan steeds te zorgen, dat uit deze samensprekingen geen geschillen of handtastelijkheden ontstaan. Ook worden deze feesten door velen gebruikt als markt; de een brengt wat was, de ander katoenen goederen enz. mede, en deze kleine, breed uitgemeten transacties zijn steeds eene welkome afleiding voor de lieden, die zich allicht vervelen. Het ronddelen van rijst en vleesch brengt altoos eene aangename stemming onder de gasten te weeg, omdat men dan het vooruitzicht heeft, weer iets te doen te krijgen.

De beenderen worden weggebracht.

Een of meer dagen na het offerfeest worden de beenderen in kleine daartoe vervaardigde lijkstijtes, *s o s o r o n g a* (¹), gelegd. Meestal zijn

(¹) *Sosorong* komt waarschijnlijk van *soro*, wat de oude vorm moet zijn van *sojo*, „ingaan”, vgl. *Jav. sërèp* en de *Bare'e* uitdrukking *mesoro taoe*

deze goed afgewerkt en met figuren besneden (zie de afbeelding op de plaat). Men heeft dan ook al den tijd ze te maken. Aan het Meer holt men ook stukken boomstam uit, waarin dan de beenderen worden gelegd; deze uitgeholde boomstammen noemt men daar *sosoronga*, terwijl de kistjes *para wa* worden genoemd. Het is geoorloofd de beenderen van meer dan één overledene in dezelfde lijk-kist te doen, wanneer men slechts er voor waakt niet beenderen van lieden van verschillend geslacht bijeen te voegen. Voordat men het deksel voorgoed op de kleine doodkist plaatst, tikt men zevenmaal ermede op de kist, zooals dit ook plaats heeft bij de echte lijk-kist. Bij den zevenden keer blijft het deksel op de kist. Men noemt dit *montapee*.

Deze beenderen-kistjes worden een of meer dagen na afloop van het offerfeest hetzij begraven, hetzij bijgezet in een spelonk of een rotsspleet, al naar dat men zulks gewoon is (het bijzetten in een rotsspleet is regel). Na de beenderen te hebben bijgezet, gaan de brengers er bij zitten, leggen een sirih-pruim er naast, en spreken dan de zielen aldus aan: „Wij scheiden nu van elkaar, gij blijft hier en wij gaan terug”. Verder bemoeit men zich niet meer met de beenderen; alleen een verdwaalde jager legt er wel eens een sirih-pruim neer, in de hoop, dat de zielen hem een hert of een varken zullen bezorgen. Sommigen brengen de beenderen hunner doden nog eens op een volgend doodenfeest, maar noodig is dit niet (¹).

Ontstaan van het groote doodenfeest (tengke).

Het *mompemate*, zooals wij dit boven hebben beschreven is de meest voorkomende vorm van doodenoffer in Midden-Celebes. Met kleine afwijkingen bij de verschillende stammen blijft toch immer dit de hoofzaak: de beenderen der afgestorvenen worden gebruikt als medium, ten einde met behulp van deze de zielen naar het zielenland te geleiden. Naast den vrij eenvoudigen vorm van het *mompemate* is langzamerhand een nieuwe, veel meer gekunstelde vorm van het doodenoffer ontstaan, eensdeels door invloed van de priesteressen, anderdeels door overname van ondergeschikte bijzonderheden van het doodenfeest bij andere volken

momota, „de oogsters gaan naar huis”. In het Lalaeo'sch is *masoro* „naar huis gaan”. *Sosoronga* is dus „de plaats, waar (de beenderen) ingaan”. Van den zelfden stam is *kasojoa*, „de ondergang der zon”. De *ng* wijst op een grondvorm *sorong*, vgl. *Tontb. solong*, *solo'd* „insteken”, *Tonseä*, *pasolo*, *Bar. pasofjo* „bamboekoker om iets in te bewaren”.

(¹) De beide groote doodenfeesten, *mompemate* en *motengke*, zijn der verdwijning nabij. Ziende welk eene schade het vieren dezer feesten aan de bevolking berokkende, heeft de Regeering het *mompemate* tot één dag en het *motengke* tot drie dagen beperkt. Doordat reeds een belangrijk deel der bevolking tot het Christendom is overgegaan en de beenderen zijner doden dus niet meer laat opgraven en doordat in de nieuw gestichte dorpen geen tempels meer worden opgericht, is de lust thans ook gering geworden om nog zulke feesten te vieren.

(vooral bij de To Mori). Deze tweede vorm van het doodenoffer heet *motengke*.

Dit woord duidt op zichzelf niets aan, want het beteekent eenvoudig „zingen”. Zoo staat naast *tengke* in het Mori'sch *tingke*, een soort van zang. Volgens de verhalen der Oostelijk wonende Toradja's moet deze vorm van doodenoffer ontstaan zijn in het dorp Mokoepa. Daar moet eene priesteres hebben geleefd, Indo i Lisoe genaamd. Deze was zwaar ziek, maar zij herstelde. Na hare herstelling vertelde zij, dat de ziel van een gestorvene tot haar was gekomen, en haar had aangewezen hoe te doen met de beenderen van de overledenen, teneinde van hare ziekte te genezen. Dit zouden dan de gebruiken zijn geweest, die bij het tegenwoordige *tengke* in acht worden genomen (verg. het ontstaan van het *moworake* in Hfdst. „Priesteressen en hare werkzaamheden”). De menschen geloofden het verhaal van Indo i Lisoe niet, en zeiden: „Wanneer gij werkelijk in aanraking zijt geweest met de ziel van een afgestorvene, welnu ga dan in een oogenblik zeewater halen in een bamboe vat” (het dorp Mokoepa lag circa 30 K.M. van de zee verwijderd). Eene nieuwe geleiding bamboe werd gereed gemaakt, en in een koperen schaal (*doela*) voor de priesteres neergezet. Zij dreunde nu eene voor de anderen onbekende litanie op, en toen zij hiermede gereed was, was de bamboe inderdaad met zout water gevuld. Hierop geloofde men de priesteres, en hetgeen zij gezien en gehoord had, werd in toepassing gebracht.

De gebruiken van het *motengke* gingen door aanhuwelyking over op de To Rompoe, To Kadomboekoe, To Lage en To Onda'e, en zoo verbreedde deze vorm van offerfeest zich over Midden-Celebes. Volgens de legenden der Toradja's moeten alle stammen dezen vorm van doodenfeest hebben gehad, maar voor velen was hij te kostbaar: men begroef dus de houten maskers, welke er bij noodig zijn, en hield zich voortaan bij het boven beschreven *mompemate*. Onder de Bare'e-sprekende Toradja's zijn het nu alleen de To Kadomboekoe, de To Lage, de To Rompoe, de To Onda'e en de To Pada, die het *tengke* hebben. Zelfs Mokoepa, waar het *tengke* zou zijn ontstaan, heeft het niet meer. Bij sommige stammen staan beide vormen van doodenoffer naast elkaar. De beenderen van iemand, wiens voorouders werden *gepemat*-d, worden alleen op het kleine doodenfeest gebracht; het gebeente van hen, wier voorouders werden *getengke*-d, op het groote.

Dit tweede doodenfeest is in hoofdzaak gelijk aan het eerste, alleen is het kostbaarder en vormelijker. Een voorname reden tot het ontstaan er van naast het eerste zal wel zijn geweest de zucht der Toradja's, om groot te doen in de oogen hunner naburen. Opmerking verdient, dat het de slavenhoudende stammen der Toradja's zijn, bij welke het nog bestaat.

Verskil tusschen de beide vormen van doodenoffer.

Het voornaamste verschil tusschen *mompemate* en *motengke*

bestaat hierin, dat het laatste in den dorpstempel wordt gevierd, en dat er houten maskers (pemia) bij gebruikt worden. Ofschoon de menschen van Mokoepa en de To Wingke mPoso den eenvoudigen vorm van doodenoffer hebben, gebruiken zij toch één masker, dat geheel zwart gemaakt wordt (de zielen van afgestorvenen denkt men zich zwart). Dit masker wordt alleen bij de pakken met de beenderen gezet, zonder dat er iets bijzonders mede plaats heeft.

Naast de populaire voorstelling van het zielenland, zooals wij die in het derde onderdeel van dit hoofdstuk hebben medegedeeld, volgens welke alle zielen met eenige uitzonderingen op één en dezelfde plaats komen, beweren de priesteressen, dat de zielen van hen, die ge-pemate-d zijn op eene andere plaats komen, dan die welke zijn ge-tengke-d. Van de plek, waar de ziel zich voorloopig ophoudt — hetzij bij haar gebeente, of op de plek, die men Wajoe Woene⁽¹⁾ noemt — gaan de eerstgenoemden naar Rato ngKasimpo⁽²⁾, eene vlakte; hier is het aangenaam en warm, en heeft men volop voedsel (omdat het mompemate drukker wordt gevierd dan het motengke). Aan ieder tengke-feest gaat een mompemate vooraf om de zielen eerst naar Rato ngKasimpo te brengen. Door het tengke worden zij nog verder gebracht. Zij worden dan door de priesteressen geleid naar een berg, Wawo Maborosi⁽³⁾ genaamd. De helling van dezen berg, Woto Pentoëra geheeten, bestaat uit gruis en los zand, waartegen niemand op kan, die niet door de priesteressen wordt geleid. Op den Wawo Maborosi is het koud; zij die er wonen, moeten zich tevreden stellen met onrijpe pisang en zuren palmwijn (de zielen dáár hebben niet genoeg te eten, omdat het tengke-offer niet veelvuldig wordt gevierd).

De Toradja's gronden hun geloof aan Wawo Maborosi op het volgende verhaal: Eens dat de zeven priesters en priesteressen, over wie beneden meer, aan het „geleiden” van zielen bezig waren, verdwenen zij plotseling. Later weer op de aarde teruggekeerd, vertelden zij dat zij in het zielenland waren afgedaald en op Wawo Maborosi terecht gekomen. Hier hadden zij goud aan den dakrand van een huis zien hangen. Dat hadden zij

(¹) Wajoe woene. Woene is het neerstorten op een hoop, van aarde, die door regen, aardshuiving of aardbeving van eene hoogte valt, of het los op een hoop liggen van zand in de bedding van eene rivier, zoodat men er met den voet in trappende, er diep inzinkt: ook van de aarde in een volgestorten kuil. Wajoe woene kan dus beteekenen: „de 8 losse aardhoopen”.

(²) Rato ngKasimpo. Rato, „vlakte”; kasimpo is de roode vrucht eener Amomum-soort. In een verhaal wijst de reiger den tarsius op het avondrood aan de lucht, zeggende dat het de weerschijn is der beroemde lokaja-vruchten van Tana Kaloe-loe (het hangende land). De tarsius, verzet op lokaja-vruchten, laat zich in de lucht opvoeren door den reiger, maar deze laat hem vallen en de tarsius komt terecht in Rato ngKasimpo, waar hij kasimpo-vruchten eet, zoodat zijne oogen uitpuilen, zooals de oogen van deze spookaapjes nog alle doen.

(³) Wawo Maborosi, „de vele hoogten”. Borosi is nu nog in het Ampana'sch het gewone woord voor „veel”.

weggenomen en verstoppt in den bilnaad. Toen de zielen van Wawo Maborosi den diefstal hadden opgemerkt, hadden zij de zeven aardbewoners vervolgd en hen beschuldigd den diefstal te hebben gepleegd. De zeven geleiders der zielen hadden dit ontkend, waarop de zielen hen gedwongen hadden zich geheel te ontkleeden, maar het goud werd niet gevonden. Zoo zijn de zeven op aarde teruggekomen met het goud, dat hier of daar nog wordt bewaard.

Voorbereiding tot het tengke.

Ongeveer eene maand voordat het groote doodenoffer zal worden gevierd, gaat men in den dorpstempel om aan de geesten kennis te geven, dat men met dit offerfeest zal aanvangen. Dit doet men door met eigenaardigen cadans op de staande trom (k a r a t o e) te slaan. Deze geheele handeling heet m o b a l i k a r a t o e. Bij het trommelen moet men goed oppassen, dat de trommelstokken niet tegen elkaar tikken, want dit zou een zeker voortteeken zijn, dat gedurende het offerfeest een of meer menschen zullen sterven. Eerst na afloop van dit trommelen kan men beginnen met het opzetten der feesthutten, maar iederen avond wordt het slaan op de k a r a t o e herhaald. Het feest toch zal in den dorpstempel plaats hebben.

Het t e n g k e -feest duurt zeven dagen. Op den 1^{en}, 2^{en} en 3^{en} dag heeft het vouwen en verder bereiden van de feestrijst (w i n a l o e) plaats. Gedurende die dagen brengen de beenderen-verzamelaars (t o n g g o l a) de beenderen der afgestorvenen bijeen, en verzamelen zich de gasten van heinde en ver in de hutten. Eindelijk in den avond van den 3^{en} dag begint het eigenlijke t e n g k e.

Het oproepen van de zielen der afgestorvenen.

Dichtbij den Westelijken ingang van den dorpstempel zijn twee lange staande trommen (k a r a t o e) geplaatst, waartusschen een gewone zware trom (g a n d a). Behalve de priesteressen en de beenderen-verzamelaars, die ambtshalve gedurende het gansche feest in den tempel huizen, is deze opgevuld met gasten, die komen of om te kijken, of om aan het oproepen der zielen deel te nemen. Allen zijn op den vloer van den tempel gezeten, fantastisch beschenen door het flikkerende licht van eenige harsfakkels. Een paar oude priesteressen gaan in het gebouw rond en deelen aan de aanwezigen stukjes geroosterde pisang uit (deze pisang heet afkomstig te zijn van Wawo Maborosi). Dan komt weer eene priesteres met een haan, waarmee zij eerst zeven maal op de drie trommen tikt, en dien zij daarna door alle aanwezigen laat aanraken. Nu wordt een pad naar den Westelijken ingang van den tempel tusschen de menschen vrijgemaakt, en eene priesteres gaat daarin zevenmaal op en neer, voortdurend rijst strooiende, ten einde den weg te bereiden voor de zielen der afgestorvenen, die

zullen worden opgeroepen. De aanwezigen doen alle moeite om enkele korrels van de gestrooide rijst op te vangen; zij bergen die dan in het haar op de kruin.

Na deze voorbereidende werkzaamheden begint het oproepen der zielen. Een man plaatst zich vóór de trommen. Hij slaat een korten roffel — langzaam beginnende en dan aanzwellende — op de rechts staande trom, en dan één slag op de zware trom. Dan weer een roffel op de links staande trom, en één slag op de groote trom; dit doet hij zevenmaal. De trommelslager ontvangt dan een draagdoek van foeja, en wordt door een ander vervangen; deze slaat ook zeven roffels en ontvangt eveneens een lap foeja. Daarna wisselen de trommelslagers elkaar af zonder de slagen te tellen; men roffelt op de beschreven wijze tot men er moe van wordt, en dan neemt een ander het over. Deze wijze van roffelen, waarmede de zielen worden opgeroepen, heet *momenomeno*, een klanknabootsing van het geroffel. Dit gaat den ganschen nacht voort tot het aanbreeken van den morgen.

De katafalk voor de dooden.

In den morgen van den 4^{en} dag wordt in het midden van den dorps-tempel de woning voor de afgestorvenen opgericht; eenige bundels sierbamboe (Mal. *boeloch koening*), *Dracaena terminalis*, en suikerriet worden in den tempel gebracht. Allen, die zullen medewerken aan de oprichting van deze beenderen-woning, *solikaro* (¹) geheeten, worden door een der priesteressen met de hand zevenmaal tegen het bouw-materiaal getikt; daarna mag men onbevreesd aan den opbouw beginnen.

De *solikaro* is niet anders dan een stevige inlandsche rustbank, ongeveer 2 M. lang en 1¼ M. breed, terwijl de vloer er van 1¼ M. boven den vloer van den tempel ligt. Het geraamte van deze katafalk is gemaakt van gele sierbamboe, en de vloer is samengesteld uit naast elkaar gelegde suikerriet-stengels. Voorts heeft men nog aan de hoekstijlen takken van *Dracaena terminalis* (soi) en suikerriet vastgemaakt. De geheele katafalk is omwonden met stukken zeer oud katoen, uit vroegeren tijd, met patronen, welke doen denken aan weefsels uit Voor-Indië (zie over deze oude weefsels Hfdst. „Kleeding en versierselen”). Aan de leuning van het toestel hangen enkele zwaarden en schilden, terwijl ook een paar speren er aan zijn vastgebonden. Eindelijk steekt in iederen hoekstijl een *widoe*. Zie de plaat bij dit hoofdstuk.

Widoe is niet met een enkel woord te verklaren; het is een toestelletje van hout of bamboe-twijgen gemaakt, waartusschen fijn vlechtwerk is aangebracht; andere zijn weer op andere wijze ingericht, met blauw en

(¹) *Soli*=mata, en *karo*=koro; *solikaro* is dus gelijk aan *mata ngkoro*, d.i. „het eigenlijk lichaam, de lichamen zelf, de personen zelf, de dooden zelf”.

rood katoen omwonden, of met bladtin beplakt. Hierin komen alle widoes overeen, dat zij aan de uiteinden voorzien zijn van kippenveertjes, en deze omstandigheid stempelt deze voorwerpen tot geesten-eigendom. Volgens de Toradja's is de widoe een teeken van waardigheid, en zou oudtijds de vrije man er zich mede tooien, als hij ten strijde trok. In de Toradja'sche verhalen dient de widoe den helden tot vleugel om zich in de lucht te verheffen, ten einde den strijd daar voort te zetten, wanneer zij moede zijn van het vechten op den grond. De widoe aan de solikaro zijn dus de vleugels, waarmede de „geur”, de „schaduw” van deze zielen-woning naar het zielenland wordt overgebracht, waar zij aan die widoe door de andere zielen zal worden herkend als de woning van aanzienlijken, vrijen. [Eenigen tijd na dat het doodenoffer was gevierd, gingen de feestgevers op een sneltocht uit, ten behoeve van de overledenen. Was een slachtoffer gevallen, dan sneed men hem den buik open en legde daarin eene medegebrachte widoe, dus om aan zijn binnenste een vleugel te geven. Had men geen tijd meer om het lichaam open te snijden, dan legde men de widoe op het lijk].

Het aankleeden der beenderen-pakken.

Als de katafalk gereed is, worden de beenderen in den tempel gebracht om te worden ingepakt en versierd. Dit heeft op dezelfde wijze plaats als bij het monpematē, alleen worden nu die pakken met beenderen nog versierd met een houten masker, pemia genaamd. Ook deze naam doet ons denken aan een overnemen der tengke-gebruiken van de To Mori. Pemia toch is afgeleid van het Mori'sche woord mia, dat „mensch” beteekent; pemia wil dus zeggen: „naar het model van een mensch gemaakt, afbeelding van een mensch”. Een ander veel minder gebruikt woord voor pemia is kalio, dat zuiver Bare'e is, en dat beteekent „gelijkenis van 't aangezicht”. Hoogstwaarschijnlijk is dit eene vertaling van het Mori'sche pemia. Zie de plaat.

Deze pemia zijn kunsteloos uit wit hout gesneden maskers, waaraan een steel is verbonden. Hiermede wordt het masker aan het pak beenderen bevestigd, zóó dat de steel komt te zitten vóór het doodshoofd, dat zich in het pak bevindt. De maskers voor mannen en voor vrouwen zijn alleen hierin van elkaar onderscheiden, dat de laatste een smaller gelaat hebben, en voorzien zijn van gaten in de ooren, waarin dan oor-knoppen worden gestoken. Boven op het masker der mannen is een uitsteeksel gemaakt met een gat er in, waardoor de sanggori wordt gestoken.

De sanggori is een van koper gegoten slangvormig versiersel, dat de mannen in den oorlog gebruikten om den vijand ontzag in te boezemen (vooral de To Koelawi maakten veel gebruik van dit versiersel). Achter het standaardje voor de sanggori bestemd, is nog een gat in het masker gebrand, waarin een widoe (zie boven) wordt gestoken.

De vrouwen-maskers krijgen nog een hoofdband om, *tali pampa* genaamd: een band van de binnenschil van de bamboe, welke met rood katoen is overtrokken, en waaraan galgjes van bladkoper zijn aangebracht, waarvan kleine strengetjes kralen hangen. (Zie de plaat). Bovendien zijn de gedrochtelijk er uitzieende pakken met beenderen nog behangen met stukken foeja en katoen, vooral het eerste. De foeja (geklopte boomschors) toch wordt langzamerhand geheel verdrongen door katoen, en daardoor is zij op weg eene heilige stof te worden bij Toradja'sche plechtigheden.

Bij de *To Rompoe* zagen wij, dat aan de beenderen-pakken van vrouwen nog armen waren gemaakt, waaraan tal van koperen armingen (*tina mpa*) waren gestoken. Ten slotte dient nog de met verschillende kleuren geverfde franje van foeja-reepjes (*pebantja ndompoe*) vermeld, die hier om de doodshoofden met de *pemia* wordt gehangen, en daardoor aan hare bestemming (als voorstellende het haar van geesten), voldoet.

De doodenmaskers.

De maskers of *pemia* worden na het offerfeest te zamen met de andere versierselen opgehangen in de rijstschuur — de schatkamer der Toradja's. Heeft men ze daarheen gebracht, dan neemt men afscheid van ze door het neerleggen van een *sirih-pruim*. Bij een volgend offerfeest worden zij wederom te voorschijn gehaald en doen dan weer dienst, hetzij voor de beenderen van dezelfde afgestorvenen, hetzij voor iemand, die na dien tijd is overleden. Als de beenderen van een beminden afgestorvene niet meer aanwezig zijn, dan wordt de voor hem bestemde *pemia* eenvoudig in het dak van het geestenhuis gestoken. Wanneer de oude *pemia's* vermolmd zijn, of wanneer het aantal dooden dat der maskers overtreft, snijdt men nieuwe maskers bij. Degeen, die *pemia's* snijdt, krijgt daarvoor een door de *adat* vastgesteld loon, dat *kawoero* heet, opdat zijne oogen niet dof, befloerst (*woero*) zullen worden. Men gelooft namelijk, dat aan het snijden van *pemia's* het gevaar verbonden is blind te worden. Dit loon bestaat uit twee vadem katoen, een stuk geklopte boombast, een hakmes, een voorpoot van een varken en een harsfakkel, die bij het overgeven van het loon wordt aangestoken. Deze brandende fakkel moet voorkomen dat de maker ziek wordt. Nadat hij zijn loon in ontvangst heeft genomen, blaast hij de fakkel uit.

Uit een en ander blijkt duidelijk, dat deze maskers eenvoudig dienen tot versiering. Eenmaal in de rijstschuur opgeborgen, worden zij niet als medium enz. gebruikt (¹). Toch zijn de eigenaars zeer aan deze voorwerpen gehecht, en niet dan na lange overreding konden wij een paar

(¹) Slechts eens zagen wij doodenmaskers als medium gebruikt, om een voornaam oud hoofd van eene ziekte te genezen. Eén bepaald persoon uit Lage scheen slechts met dit werk vertrouwd, en de andere Toradja's waren er over verbaasd.

exemplaren uit de handen der priesteressen loskrijgen; het feit, dat deze voorwerpen in aanraking zijn geweest met de beenderen van afgestorvenen, doet ze reeds heilig worden in de oogen der Toradja's.

Wat met de pakken beenderen gedaan wordt.

Wanneer de beenderen zijn ingepakt en opgesierd, wordt elk van deze monsterachtige poppen door eene slavine der familie in een langen doek vóór de borst gedragen, zooals Europeanen in Indië het met hunne kleine kinderen laten doen (*). Al deze draagsters scharen zich met de priesteressen om de katafalk; zij houden een rotanlijn vast, welke in een kring om de katafalk heen loopt, en dansen onder het geroffel van de trom zeven maal den pas van den ende-dans. Dit heet moënde poso. Na afloop hiervan worden al de beenderen-poppen in de katafalk opgesteld. Als offer wordt een kip en een klein varken zevenmaal om de katafalk heengedragen, waarna men een weinig bloed neemt uit het oor van het varken en den kam van het hoen (**); hierop laat men deze dieren weer los. Met het bloed worden de hockstijlen van de katafalk aangestipt. Vervolgens wapent een der mannelijke priesters zich met zwaard en schild en doet daarmee zeven ommegangen om de katafalk ten einde alle booze geesten, die daar in de nabijheid mochten zijn, te verdrijven.

Gedurende al deze bedrijven van het optuigen der doodsbeenderen af tot op dit oogenblik, heeft een reusachtige harsfakkel gebrand. Waarom men dit doet, weet men niet meer; waarschijnlijk om de zielen bij het aankleeden enz. van licht te voorzien, want voor de zielen is onze dag nacht, en omgekeerd.

De dienstdoende priesteressen.

Nu eerst begint de lijkdienst der priesteressen en priesters. Deze laatste naam is oneigenlijk. De twee mannen die bij het zevental zijn, behoeven de doodenlitanie niet te kennen; zij loopen maar mede met de vijf priesteressen, die hare litanie opdreunen. Volgens de verklaring der Toradja's moeten steeds 2 mannen bij het zevental zijn, ten einde de priesteressen te verdedigen tegen booze geesten; ook om de zielen der afgestorvenen terug te jagen, wanneer dezen na op den berg Wawo Maborosi te zijn gebracht, de priesteressen weer naar de aarde willen volgen.

(*) Dit wijst weer op invoering van elders. De Toradja's dragen nimmer iets in den draagdoek voor de borst, maar steeds op den rug. Bij het mompematé worden de pakken met beenderen dan ook op den rug gedragen.

(**) Wanneer een wijfjes-varken is genomen voor dit doel, moet men een haan als gezel daarbij doen; is het varken een mannetje, dan voegt men daarbij een kip. Misschien is het eene bestemd voor de mannelijke gestorvenen en 't andere voor de vrouwelijke.

Wanneer „de zeven” den lijkdienst zullen aanvangen, wordt een groote platte vierkante mand (t a r o e) met asch in den tempel gebracht. Deze mand met asch moet den „geestenhaard”, r a p o e n o e a n g g a voorstellen. Ieder die zich niet wel gevoelt, of dit om welke andere reden ook wenschelijk acht, laat door een der priesteressen zijn voet tikken op dezen haard. De patient brengt dan met zich een opgevouwen lap foeja en een mandje, welke, nadat de priesteres zijn voet, waartegen de meegebrachte foeja is gedrukt, zevenmaal op de asch heeft getikt, het eigendom worden der priesteres.

Na afloop hiervan scharen „de zeven” zich om den „geestenhaard”. Zij houden elkaar niet alleen bij de hand vast, maar zijn ook aan elkaar verbonden door linten van foeja, die telkens om twee hunner worden gelegd. Langzaam om de mand heen loopende, en telkens daarin spuwende, dreunen zij de dooden-litanie op, waarmede zij de zielen der afgestorvenen naar het zielenland geleiden.

De litanie der dooden.

Ofschoon wij in het letterkundig gedeelte van dit werk nader op de litanieën der priesteressen zullen ingaan, willen wij hier den inhoud der dooden-litanie in hoofdtrekken mededeelen: In de eerste regels worden de dooden opgeroepen en opgewekt om mede te gaan uit het Doodenrijk naar de Aarde. De voorstelling, welke gegeven wordt is echter deze, dat zij uit hunne doodkisten opstaan, en allereerst bemerken dat zij naakt en arm zijn en aan alles gebrek hebben. Nadat zij dus met krachtige woorden zijn aangespoord om op te staan en zich naar de katafalk (s o l i k a r o) in den tempel te begeven, antwoorden zij op den ontevreden toon van iemand, die uit den slaap wordt gewekt, dat het wel lijkt te onweeren boven hun hoofd, omdat hunne kisten worden opengebroken.

Daarop roepen de beenderen-verzamelaars de namen dergenen, wier beenderen uit de kisten worden gehaald, hetzij op de plaats van het feest, hetzij op andere plaatsen, vanwaar hunne beenderen naar het feestterrein worden overgebracht. De mannen worden vereerd met den titel k o n g k a (een roofvogel, kiekendief, ook de titel van den aanvoerder van een troep koppensnellers, in de liederen, waarin deze helden worden verheerlijkt, en dus zooveel als „adelaar, dappere”), de vrouwen met dien van p o e n e (naam eener kleine groene duif, dus weer te geven met „duifje”).

Deze opstaande dooden, die klagen over hun stijf, gevoelloos lichaam, dat naakt en ellendig is, nemen nu de kleeren, die hun worden gebracht door de levenden, en beschrijven stuk voor stuk, de mannen: hoe zij hunne schaamgordels, zwaarden, sarongs en hoofddoeken; de vrouwen: hoe zij hare baadjes, hoofddoeken, sarongs enz. nemen en aandoen en de deksels hunner doodkisten losmaken, hunne stijve beenen eerst wat bewegen, om ze wat lossen te maken, en dan hunne arme lichamen in beweging zetten om de trap te bereiken langs welke zij uit hunne huizen (de lijkehuisjes)

moeten afdalen. Nu wordt de weg gezocht, langs welken zij naar de Aarde moeten opklimmen. Vervolgens roepen zij hunne geleiders, 13 in getal, 3 mannen en 10 vrouwen, die allen bij name worden opgeroepen, en die hen zijn komen halen om hen naar de Aarde te brengen. Deze zelfde 13 namen worden ook opgesomd bij het vertrek der priestersessen en beenderen-verzamelaars naar de graven om de doodkisten te openen en de beenderen te verzamelen.

Dan gaan de dooden onder dit geleide naar de Aarde en beschrijven hoe zij uit hunne woonplaats vertrekken, de omheining uit, den zijweg naar de palmwijn-boomen voorbij, evenzoo de paden naar de verschillende akkers, langs de smidse, en zoo den berg af, waarop hun dorp ligt. Hier beluisteren zij de geluiden der vogels en vernemen een gunstig geluid van den vogel *t e k a - t e k a*. Daarna komen zij aan zeven rivieren, die zij moeten overtrekken. Deze worden opgenoemd, eene daarvan is de bekende Sambira Dolo, „waarin de zielen baden die gestorven zijn aan ziekten en aan een plotseligen dood”. Daarna gaan zij een grooten waringin-boom (*n o e n o e*) voorbij, en komen aan de weideplaats der buffels, met geweldige horens, die aan de bewoners der Onderwereld toebehooren. Dan voert hun de weg langs het verblijf van den smid Langkoda, wien men een kemiri-noot (*Aleurites Moluccana*) moet toewerpen, links van zich af. Als men dezen is voorbij gekomen, gaat men nog andere plaatsen langs, die met name worden genoemd, o. a. een waringin boom, welks bladeren geschilderde hoofddoeken zijn. Verder leidt de weg langs den berg Peka-waró, waar het zóó hevig waait, dat schild en zwaard der mannen, hoed en draagmand der vrouwen wegwaaien. Daarop volgt de berg Pentoëra en eindelijk de hooge pinang-boom, langs welken men moet opklimmen naar de Aarde.

Boven op de Aarde gekomen, herkennen de geesten met vreugde het geluid der foeja-klopplank van de Aardbewoners, en „het geluid van den hamer der *To Mori*”. (Hieruit blijkt, dat de zielen worden ondersteld door *Mori* te komen). Men komt een zijweg naar eene smidse voorbij en een rijstveld, waarbij men elkander waarschuwt om er niet over te praten, om zijne bezinning niet kwijt te raken, want de zielen watertanden bij het zien van het rijstveld. Vervolgens komen zij weder aan een ander zijpad, daarop aan een driesprong, viersprong, vijsprong, tot aan eene samenkomst van 10 wegen. Daarna komt men aan eene vlakte, waar men tusschen allerlei gewassen in loopt: pinang, doeriau, manggá, lansat, en daarop volgt weer een rivier met eene badplaats; dan de zijwegen naar de rijstvelden, naar de palmwijn-boomen, de smidse, en eindelijk de klina naar boven om in het dorp te komen, waar het feest wordt gevierd. Daar gekomen, begeven de zielen zich naar den tempel, waar zij zich nederleggen.

Als de reis naar Wawo Maborosi wordt aanvaard, bepaalt men eerst, wie de buffels zullen voorttrekken, en wie de draagmanden op den rug zullen nemen. De mannen en vrouwen die dit moeten doen, worden met name genoemd. Men komt nu aan een waggelenden boomstam, dien men

moet overloopen, en dan maakt men zich aan de bewoners van Wawo Maborosi bekend. Vervolgens vraagt men hen, wie hun hoofd is, en men krijgt ten antwoord, dat Ta Goemora het hoofd is der To Maborosi. Wij met ons zevenen, zeggen dan de geleiders, gaan weer terug, maar zij, die wij gebracht hebben, zijn 50 in aantal. Van dezen zeggen die van Maborosi: wat zijn die vrouwen groot, die daar op den rug liggen op den weg: geeft haar een varkenskop te eten; wat zijn die mannen groot, die daar op den rug liggen aan den weg: geeft hun het bovenbeen van een gemsbuffel te eten.

En nu, zeggen de geleiders, heeft ons de wind teruggevoerd en zijn wij aangekomen op de aarde, die rijst voortbrengt.

Daarop wordt de zegen over alle planten en dieren ingeroepen, en hiermede is de geheele litanie afgezongen.

De tengke-zang.

De dooden-litanie hebben wij hier aan één stuk medegedeeld; op het doodenfeest echter wordt zij voorgedragen in twee gedeelten. Wanneer de zielen uit de Onderwereld in den tempel zijn aangekomen, eindigen de geleiders de litanie en worden vervangen door de gasten, mannen en vrouwen, die nu den tengke-zang, om de katafalk geschaard, aanheffen.

Op den eersten avond, waarop deze zang wordt gezongen, wordt hij onderbroken door een der feestgevers, die op de middelste plank van den tempel staande, de gasten toespreekt. Met een stuk hout, dat hij in de hand houdt, geeft hij telkens tusschen zijne zinnen een stoot op den vloer. Dit heet *motoë* (zie hierover nader bij *montjojo* in Hfdst. „Geestelijke en godsdienstige begrippen“). In zijne toespraak vermaant hij „de vrienden en verwanten van verre en van nabij” om geen twist te maken; ziet iemand een schuldenaar, dat hij hem niet op het feest mane, maar hem na afloop er van naar zijn huis volge; wie iets vindt, dat hem niet toebehoort, hange het gevonden voorwerp aan de katafalk, opdat de eigenaar het vinde. Na afloop dezer toespraak zet men den zang voort.

De tengke-zang bestaat niet uit vaste strophen, maar de coupletten, welke worden gezongen, dicht men gedurende het feest. Alle mogelijke zaken van den dag: schuldzaken, geschillen, vrede en oorlog worden zingende voorgedragen, en vele hoofden gebruiken dezen zang om elkander op bedekte wijze hunne meening omtrent een of ander te vertellen. Alleen het begin en het einde van den tengke-zang zijn vaststaande strophen.

Het begin luidt aldus:

Pasoa sakodi, da koepentade jaoe.

„Maak een weinig ruimte, dat ik kan loopen”.

Mawomo rajakoe, mangkita solikaro.

„Mijn hart wordt bewogen bij het aanzien der katafalk”.

Pindongo i Indo, nasoentjoe nTa Gerore,

„Die arme moeder wordt afgehaald door Ta Gerore”(?)

Se'i Kombengi, tadoe mpoloemba dopi.

„Hier is Kombengi, de aanvoerder van hen, die over de planken springen”.

Motoengko pindongo lindja noe ana iloe.

„Moeielijk is helaas, het loopen voor de arme wees”.

Ire'i rampoenja ga'anta Maborosi.

„Hier komen wij samen om te scheiden van hen, die naar Maborosi gaan”.

Maposo pemia petopa i Roeringi.

„Het masker is gebroken, doordat de vogel Roeringi er op is neergestreken”.

Poeramotowe mendjojo mpoparame.

„Wij kunnen hun geen liefde meer betoonen, nu wij voorzichtig moeten voortkruipen”.

Kapoerantowe mami longga ntele olongga.

„Het is uit met ons liefdebetoon, mijn lieve kind”.

Het einde van den tengke-zang luidt aldus:

Djamo wengi sei pairaneo,

„Slechts dezen nacht en den dag van morgen”.

Danapangankita lino ngkajonggoe-jonggoe.

„zullen zij (nog) de menschenwereld in beweging zien”.

Iwontemadago, lino da mejakera.

„Rust hen goed toe, de bovenwereld (aarde) zal onderwereld worden”.

Djamo ntapatoe'oe woeaki ntjolikaro.

„Laat ons dan de versierselen van de katafalk vastbinden”.

Pindongo anakoe, djamo memawo-mawo.

„Mijn arm kind heeft maar steeds heimwee”.

Koegilintoedoe sawiri Maborosi.

„Tot boven op den berg Maborosi

Kapoeramotowe, baotimawo ndaja.

„Het is uit met de liefdebetooning, het verlangen naar weerzien vermindert niet”.

Tengkekoe mepone mejapi ntjalopio.

„Mijn zang klimt op langs de zijwanden van het dak”.

Dakoebawa moeni rilipoe saliwa (1).

„Ik zal hem (haar) brengen naar eene andere plaats”.

De bedoeling van dezen tengke-zang is om de in den tempel gebrachte zielen aandeel te doen nemen in de aangelegenheden der aardbewoners.

Eené gewoonte, welke alleen wordt toegepast bij het zingen van den tengke-zang en bij den zang om de hut met beenderen bij het mompemate, is het mokaloe. Bij de genoemde gelegenheden namelijk is

(1) Liwa is identisch met limba, „verhuizen, overbrengen”; meliwa is in het algemeen „zich voor korten tijd naar elders begeven”; vgl. melindja, dat in het Bare'e „gaan”, in het Parigisch „verhuizen” beteekent.

het den mannen geoorloofd een meisje te vragen, met wie zij dan de rei zingende en loopende uitvoeren, dat is: op wier schouder de man dan zijn elleboog legt, terwijl het hem geoorloofd is haar gelaat en borst aan te raken. Dit samengaan van man en meisje heet *mokaloë* (*). De man geeft hiervoor aan het meisje een sarong of ander geschenk. Wanneer het meisje genoeg heeft van deze kalme vrijage, hangt zij haren ridder een wit katoenen of foeja sarong om den schouder, en de betrekking tusschen beiden is weer afgebroken. Wanneer gedurende het *mokaloë* iemand tusschen den man en het meisje doorloopt, wordt hij beboet met een buffel, „want zoolang die twee elkaar vasthouden, *mokaloë*, zijn zij man en vrouw”. Bij de To Lage staan de vrijen alleen hunne nog niet huwbare dochters toe te *mokaloë*. Waar men onder dien stam volwassen meisjes ziet *mokaloë*, kan men er verzekerd van zijn, dat het slavinnen zijn. De To Pebato en andere stammen zijn niet zoo streng op dit punt.

Bij het aanbreken van den morgen houdt men op met den *tengke*-zang. Na den morgenmaaltijd (dus op den 5^{en} dag) om tien uur maken „de zeven” zich weder op, gevolgd door slavinnen, die de beenderen-poppen weer op de beschreven wijze dragen. Zij loopen daarmede, vooraf gegaan door „de zeven”, met afgemeten passen den tempel rond, terwijl „de zeven” een gedeelte van de boven medegedeelde litanie zingen. Tegen het vallen van den avond wordt weder gedurende den ganschen nacht de *tengke*-zang gezongen.

Het wegbrengen der dooden naar het zielenland.

Den volgenden morgen gaan „de zeven” met de beenderen wederom rondom de katafalk, om de beenderen-poppen nu voor goed naar het zielenland te brengen. Daarom worden de poppen, voordat deze ommegangen aanvangen, van al het noodige voorzien: eene andere vrouw (deze is meestal een vrije) loopt naast de slavin, die de beenderen draagt, om haar alle kleedingstukken, welke men de ziel wil medegeven te helpen dragen. (Deze kleedingstukken worden na afloop van het feest weer door de levenden meegenomen). Verder draagt de slavin, die de beenderen torst, nog een zonnehoed, een ligmatje, een zwaard, een belletje (*dio-dio*, zie hfdst. „Kleeding en versierselen”), een miniatuur aardn potje met wat rijst er in, en een miniatuur mandje, waarin men gewend is rijst te bewaren; hierin doet men eenige stukjes pisang, oebi en suikerriet. Dit alles heet de doode mede te nemen. Verder heeft men, vóórdat de ommegangen begonnen, voor iederen doode een mandje met gepelde rijst, een inlandsch regenscherm en een haan geofferd. Deze zaken worden niet bij de omgangen meege dragen, maar na door de priesteressen te zijn gewijd, worden zij haar

(*) Bij Sigiërs, To Napoe en To Koelawi heeft dit *mokaloë* ook bij den gewonen *raego*-dans plaats.

aandeel. De haan zou volgens de mededeeling der priesteressen der ziel tot voertuig dienen naar het zielenland.

Aldus toegerust, doen de beenderen onder voorgang der „zeven” de reeds beschreven ommegangen om de katafalk, waarbij de priesteressen weer een gedeelte harer litanie opdreunen. In den nacht van dezen dag staan „de zeven” nog eens op te midden van de lieden, die bezig zijn den t e n g k e-zang te zingen; dezen houden dan eene poos met zingen op. Nu loopen „de zeven” alleen, zonder de doodsbeenderen, waarbij zij het slot der litanie reciteeren, daarin deelen zij mede, dat de zielen in Wawo Maborosi zijn aangekomen. Wanneer zij aan het punt zijn gekomen, dat zij aan den voet van den berg van de zielen afscheid nemen, loopen zij („de zeven”) plotseling den tegenovergestelden kant op, om daarmede te kennen te geven, dat zij thans op den terugweg zijn, z o n d e r de afgestorvenen.

De laatste dag van het feest.

Eindelijk is onder de verving van de meeste gasten de zevende en laatste dag, het glanspunt van het feest (m a t a n t j o e s a) aangebroken. In den dorpstempel heerscht eene bedrijvige drukte, want velen laten zich „aftellen”, d. i. een der priesteressen houdt om beurten de hand van iemand vast, daarin tegelijk een mes vastdrukkende. Met dit mes tikt zij zevenmaal op eene brandende harsfakkel, waarna zij daarmede een weinig in de hars peutert. Op dezelfde wijze wordt ook ieders hand afgeteld op een mandje met rijst, welke in aanraking is gebracht met de beenderen der overledenen. Volgens de priesteressen moet een en ander dienen om de gasten en feestgevers, vooral de familieleden der op dit feest bezorgde dooden, te ontheffen van alle verbods- en rouwbepalingen, opdat men niet ziek worde door invloeden, van dit doodenfeest uitgaande.

Nu hurken alle draagsters met haar pak beenderen op den vloer van den tempel neer en de priesteressen strooien de rijst, waarop de menschen zooveen zijn afgeteld, over haar uit; ook worden zij zevenmaal met wat water besprenkeld. Voor het laatst scharen „de zeven” zich in een kring en dreunen eene korte litanie op, waarin zij afscheid nemen van de zielen, die zij hebben geleid; zij deelen aan die zielen mede, dat zij nu maar uit wandelen moeten gaan (m e l i n d j a-l i n d j a), en niet meer op de aarde terug moeten komen.

Hiermede zijn alle plechtigheden in den tempel afgeloopen. Alle aanwezigen haasten zich nu een Dracaena-blad van de katafalk af te rukken, en allen spoeden zich naar buiten; bij dezen uittocht moeten de draagsters met de pakken beenderen de Westelijke trap, de overigen (de levenden) de Oostelijke afgaan. Allen spoeden zich nu naar het terrein, waar het boven besproken m o n t i d a w o e k o e zal plaats hebben, maar wat bij het m o m p e m a t e gebeurt met één buffel, geschiedt bij het m o t e n g k e met tal van buffels, namelijk voor iederen doode, of voor de dooden uit ééne familie één buffel, vaak groote, prachtige dieren. De buffels staan

alle op eenigen afstand van elkaar, aan stevig in den grond geplante palen vastgebonden. Jonge mannen, die zich feestelijk hebben uitgedost, nemen nu ieder een pak beenderen van de draagsters over, en rennen daarmee in den linkerarm en met het ontbloote zwaard in de rechterhand tusschen de weerlooze dieren in, elk hunner een houw gevende met het vlijmscherpe zwaard. Alle mannen en jongens die aanspraak maken op den naam van dapper te zijn, hakken en steken er nu mede op los, totdat alle buffels zieltogend nederliggen. Met het bloed van een dezer buffels worden de wangen van de maskers aangestipt. Ook wordt een varken geslacht, met welks bloed hetzelfde gebeurt. Met het bloed van een tweede varken worden ook de gasten op voorhoofd en wang aangestipt (m o t o d i).

Thans nemen de draagsters de pakken met beenderen weer van de mannen over, en brengen ze naar de badplaats, waar rustbanken gereed zijn gemaakt; hierop worden de beenderen geplaatst en de draagsters gaan zich baden in de plaats van de overledenen. De beenderen worden hierna niet meer in den dorpestempel gebracht, maar de draagsters gaan er mede in verscheidene feesthutten en in de huizen van het dorp om „afscheid te nemen” van de verschillende verwanten en vrienden. Dezen spreiden voor de beenderen een matje op den vloer en stoppen ieder pak een sirih pinangpruim toe (hetzelfde heeft men ook meermalen in den tempel gedaan bij het dansen en bij andere gelegenheden). Vervolgens zet men de pakken, nu outdaan van al hun opschik, onder eene rijtschuur, vanwaar zij op een der volgende dagen naar hunne bestemming worden gebracht (zie bij het m o m p e m a t e). Met den opschik in de hand voeren de vrouwen nog een soort van dans uit, m o t a r o geheeten. Onder al deze bedrijven is het reeds laat in den namiddag geworden, en de feestgevers haasten zich nu het loon uit te betalen aan „de zeven” en de beenderen-verzamelaars. Dit loon is bij het m o t e n g k e grooter dan bij het m o m p e m a t e. Het is vierledig: 1°. P e a r a i w a l i l a j o, „voor het loon van de zielen”, bestaande uit een varkenskop, één koperen bord (d o e l a), één zwaard, eenige pakjes rijst en eenige geledingen bamboe [w a n g a ⁽¹⁾]. 2°. A r a i n g k o r o, „het loon voor het lichaam”, namelijk voor de risico, dat zij door hun omgang met de zielen ziek zouden worden, bestaande uit: 1 sarong, 1 lap foeja, 1 hakmes, 1 varkenskop, 1 geleding bamboe (w a n g a). 3°. P e a r a i t a o e m a t e, „het loon voor het waken over de dooden”, bestaande uit: 1 achterpoot van een varken, 1 hakmes, 1 sarong, 1 lap foeja. 4°. P e a r a i t a o e n a p o s o e s a, „het loon voor het waken over het welzijn van de feestvierenden”, bestaande uit 1 achterpoot van een varken, 2 vadem katoen, 1 lap foeja en 1 hakmes.

(1) De wanga is een ledige bamboegeleding, waarbij aan de opening de opperhuid is afgeschraapt, zoodat de bamboe daar wit is. Of de bedoeling is, dat deze bamboe gebruikt moet worden als palmwijnvat of watervat, of om er het ontvangen varkensvleesch in te stoven, is niet zeker. Voor het laatste pleit, dat men dikwijls aan die bamboegeleding het oor van een varken vastklemt.

Dan ook, tegen het vallen van den avond, gaat iemand rond met een pakje rijst en een stuk buffelvleesch. Hij loopt tusschen alle feesthutten door, nu en dan stil blijvende staan en roepende: „O bloedverwanten en vrienden van verre en van nabij; wij zijn bij elkaar gekomen om aan de adat te voldoen. Wie niet genoeg gegeten heeft, zie hier heb ik een pakje rijst en buffelvleesch”, m. a. w.: wie iets heeft aah te merken, dat hij bijvoorbeeld niet genoeg te eten heeft gehad, hij zegge het thans; hij spreke geen kwaad van het feest achter onzen rug.

In vergelijking met de vorige nachten, is het dezen avond vrij rustig op het feestterrein. In den dorpstempel, waar tot nu toe iederen avond de t e n g k e-zang uit veler keel weerklonk, is het stil. Maar om een uur of negen verheft zich een onbeschrijfelijk gegil, beginnende bij den tempel en voortdeinende over alle hutten der feestvierenden. Eenige malen achtereen begint het gegil en sterft dan uit; groot en klein gilt mede. Met dit gegil verjaagt men zielen en geesten, die nog op het feestterrein mochten zijn achtergebleven. Hierna is het geoorloofd den r a e g o-zang aan te heffen, want zoolang het t e n g k e werd gezongen, was die zang verboden.

Den volgenden morgen heeft nog eene kleine plechtigheid plaats in den dorpstempel: Een der feestgevers gaat vóór de katafalk staan; hij legt wat rijst onder de bamboe stijlen, waarop het toestel rust; daarna houdt hij eene korte toespraak tot de katafalk, waarin hij deze opdraagt naar het zielenland te verhuizen en tot woning te dienen aan de zielen. Vervolgens tandakt hij eenige malen om het toestel heen en begint het daarna woedend in elkaar te hakken, daarbij door anderen geholpen. Men stelt zich bij dit werk zóó woest aan, dat het verwonderlijk is dat nimmer een der lieden wordt gewond. Zoodra de katafalk in elkaar stort, tracht ieder zich meester te maken van een stuk suikerriet, waaruit de vloer heeft bestaan. Men beweert, dat het uitzuigen van dit suikerriet een eenig middel is tegen hoesten.

Wanneer het doodenfeest is afgelopen, mag niemand meer het woord m o t e n g k e uitspreken; men zegt daarvoor in de plaats m o m a o e j a.

Het doodenfeest bij andere Toradja-stammen.

Over geheel Midden-Celebes komen de hoofdmomenten van het doodenfeest op hetzelfde neer. Overal is de bedoeling er van: de zielen der afgestorvenen voor goed naar het zielenland te brengen.

Bij den grooten stam der To Onda'e bestaan de volgende afwijkingen van het boven beschrevene: de beenderen der overledenen worden noch bij het groote, noch bij het kleine doodenfeest naar het dorp gebracht, maar op de plek der lijkbezorging zelf worden ze schoongemaakt en in beenderen-kistjes (s o s o r o n g a) gelegd. Bij het kleine doodenfeest wordt dus geen bepaalde zang voor de afgestorvenen gezongen, maar beperkt men zich tot uitdrukking zijner gevoelens in den k a j o r i-zang. Bij het

groote doodenfeest maakt men niet alleen maskers van hout, maar volledige houten poppen, met lijf, armen en beenen; deze poppen heeten ook *p e m i a* en worden mede opgetuigd. Ze worden met den overledene geïdentificeerd, doordat een lok haar van den overledene aan de pop wordt toegevoegd. Deze poppen worden bij de To Onda'e in huis bewaard om bij eene volgende gelegenheid weer dienst te doen. Het verloop van het feest komt geheel overeen met het bovenbeschrevene.

Bij de To Lewonoe en To Rompo, een paar tot de Bare'e-sprekende Toradja's behoorende stammen, die tot den Islam zijn overgegaan, worden de beenderen niet meer opgegraven. Wanneer bij deze stammen het doodenfeest zal worden gevierd, zoekt men steenen, die eenigszins den vorm hebben van een menschenlichaam. Deze steenen worden dan met allerlei kleedingstukken opgeschikt, en te zamen gebracht in het huis van het dorpshoofd. Hier doet men er nagenoeg hetzelfde mede, wat elders met de pakken doodsbeenderen gebeurt; alleen worden die steenen niet rondgedragen.

Bij de To Saloe Maoge aan den bovenloop van de Kalaena-rivier bestaat ook het *t e n g k e*, maar het duurt slechts twee dagen; de beenderen worden wel ingepakt, maar men gebruikt geen maskers. Dit is ook het geval bij de To Poë'oe mBoto aan den Zuidkant van het Posso-meer. Men vertelt hier, dat op den avond, voorafgaande aan dien, waarop de gasten den *t e n g k e*-zang zingen, de zielen der afgestorvenen in den tempel komen dansen. Men begeleidt hen daarbij door te slaan op de staande trom (*k a r a t o e*); het middelste gedeelte van den tempel laat men daarom vrij voor de zielen. Hieromtrent bestaat het volgende verhaal: Eens toen weder een doodenfeest zou worden gevierd, ging iemand 's avonds met een toorts visch vangen. Hij was ongemerkt bij de woonplaats van zielen gekomen; hij hoorde een kind weenen, maar zag niets. Toen riep iemand tot hem: „Zeg vriend, ga gij eens de moeder van dit kind roepen; zij is gaan dansen in den tempel”. De man schrikte en antwoordde: „Hoe kan ik haar gaan roepen; ik kan ulieden niet zien”. De ziel gaf hem daarop een stukje toovermiddel en zeide hem daarmede zijne oogen te bestrijken. Toen hij dit gedaan had, zag hij de zielen. Het stukje toovermiddel stak hij achter zijne kiezen. In den tempel gekomen zag hij werkelijk de zielen op de zolderbalken van het gebouw dansen. Toen hij ze aanriep, begrepen de zielen, dat deze mensch hen zien kon, en daarom stormden zij op hem af om hem zijn middel af te nemen. De menschen, die in den tempel aanwezig waren zagen den man worstelen, maar zij zagen niet met wien, zoodat zij dachten, dat hij krankzinnig was geworden. De zielen konden intuschen de toovermedicijn niet vinden; eindelijk kittelde een hunner den man, zoodat hij moest lachen; toen zagen de geesten het tooverkruid in zijnen mond en ontnamen het hem. Toen de zielen waren weggegaan en de man tot rust was gekomen, vertelde hij zijn wedervaren.

Bij den Bare'e-sprekenden stam der To Lalaeo in het Todjo'sche, die ook sterk onder den invloed staat van den Islam, worden de beenderen der

afgestorvenen niet meer verzameld, maar eene priesteres gaat naar de verschillende graven met een trom; door middel van een bepaald soort roffel roept zij de zielen der overledenen op. Iedere ziel doet zij in een kleine sarong, waarin ook eenige benodigdheden voor de ziel zijn gelegd als: een baadje, een sarong, een broek en dergelijke. Al deze kleine sarongs met de zielen er in, doet de priesteres in twee groote sarongs, die zij aan elkaar heeft geknoopt om ze gemakkelijker te kunnen dragen. Deze sarongs brengt zij naar eene hut, die als tempel dienst moet doen en hangt ze aan den middelsten hoofdstijl van het gebouwtje; daarnevens plaatst zij allerlei geschenken voor de zielen: koperen borden, tabak, zonnehoeden, mandjes, geweren, rijst, kippen, Draçaena en een paar versierde geledingen bamboe. Dit alles wordt omringd met eene heining van bamboe, hetgeen zeker de oude katafalk moet voorstellen. De vrouwen dansen om dit toestel den e n d e-dans. Bij het einde van het feest brengt de priesteres, van eenige mannen vergezeld, de sarongs met zielen naar een eenzaam gelegen veld, waar zij zich eene poos verborgen houden. Plotseling komen zij terug, gewapend met stokken van een zeker soort riet; zij omringen den geïmproviseerden tempel en trachten de daarin aanwezige menschen met hunne rietstokken te steken, maar zij worden door de binnenzittenden verdreven. Volgens verklaring der priesteres stellen de aanvallers de weggebrachte zielen voor, die nog eens tot de menschen willen terugkeeren maar door dezen worden verdreven. Gelukte dit niet, dan zou men allerlei onheil van de dooden hebben te wachten. Is de strijd afgelopen, dan geleidt men de priesteres, die de sarongs met zielen nog steeds draagt, naar het bosch, waar zij de sarongs ophangt aan een waringin-boom, daarbij roepende: „Blijft gijlieden hier in vrede, en grijpt niemand van de nog levenden”. Deze plek noemen de To Lalaeo: T a n a K a l o ë-l o ë, d. i. „hangend land”.

Zien wij nu nog bij de Berg-Toradja's rond. De To Napoe begraven in het algemeen hunne dooden in den grond, en zij zien dan niet meer naar hen om, wanneer het kleine doodenfeest, m o w e i h a, is gevierd, waarbij tevens de rouw wordt opgeheven. Bij het groote doodenfeest, t e n g k e, worden de lijken ook niet meer opgegraven. Naast den grooten tempel, H o w a genaamd, staat echter een groote hut, waarin zich zeven beenderen-kisten bevinden. De grootste, die wel twee vadem lang is, heet M o t a n i, „de afgezonderde”, omdat zij eenig in haar soort is; zij is uit een o e r o e-boom gehouwen. De kist heet ook K a d j o e r i L e m b a, de doodkist van Lemba (het Paloe-dal), en bevat de beenderen van den man uit Lemba, die naar de overlevering te Woeasa kwam trouwen, uit welk huwelijk de eigenlijke hoofden van Napoe zijn voortgekomen. In deze reuzenkist zijn de beenderen van tal van dooden bijeen verzameld. Het verhaal gaat, dat toen het dorp Lamba door een brand werd verwoest, het vuur om de kist Motani woedde zonder haar te beschadigen. Een andere kist is de K a d j o e r i B e a o e, „de lijkst van Beaoe”; deze bevat de beenderen van drie dooden (alle mannen), hoofden van het dorp Beaoe; deze kist

is herkenbaar aan de horens, die haar versieren en die over de kist zijn gebogen. De derde kist is de *Kadjoe ri Sablingka*, herkenbaar aan de naar buiten in de lengte van de kist uitstaande horens, en bevat de beenderen van drie voorouders der lieden van Sablingka; daaronder zijn de beenderen van eene vrouw en van een kind. De vierde kist is de *Kadjoe ri Tamadoeë*, met rechthoekige horens aan de beide einden; ze bevat slechts de beenderen van één lijk. De drie overige kisten behooren aan het dorp Peore; een van deze heeft horens, die in een rechten hoek op de kist staan, maar bovenaan gebogen zijn; terwijl de beide andere kisten met open zijn versierd.

Deze beenderen zijn mediums, die door de verschillende geslachten der *To Napoe* gebruikt worden om met hunne voorouders in aanraking te komen ten einde hulp van hen te vragen. Later heeft men dit bewaren der doodsbeenderen afgeschaffd, waarschijnlijk om de hooge kosten aan zulk eene lijkbezorging verbonden. Bij de nakomelingschap van de echte hoofden der *To Napoe* heeft men dit nog lang gedaan. In het geslacht van *Oemana Tado* van Peore doet men het nog, wanneer men er ten minste de middelen toe heeft. Sterft een hoofd tijdens het vieren van een *tengke*-feest, dan wordt de kist, die aan zijn geslacht toebehoort, open-gemaakt, en het lijk wordt op de daarin aanwezige beenderen gelegd. Behalve in zulke gevallen worden de kisten niet geopend. Met deze 7 kisten vieren de *To Napoe* hun groote doodenfeest.

Het *tengke* duurt gewoonlijk eene maand en een deel der volgende maand, maar door omstandigheden kan het ook korter duren. Alle *To Napoe* zijn dan in *Lamba* vereenigd in de huizen, in de beide kleinere tempels, die daar staan, en in hutten. Gedurende het geheele feest is het verboden weg te gaan, anders dan om het een of ander te halen. Men mag niets eten dan rijst en buffelvliesch; ook *sagoe* is geoorloofd wanneer zij voorhanden is.

Op den eersten dag van het feest wordt eene brug gemaakt van den grond naar het binnenste van den grooten tempel; hier langs worden de beenderen-kisten naar boven gebracht. Bij deze gelegenheid wordt één buffel geslacht. Na afloop van 4 nachten heeft het opbrengen der beenderen-kisten plaats, waarbij vier buffels worden geslacht. Vier nachten achtereen zingt men nu den *tengke*-zang om de kisten, die op zware stukken hout in het midden van den tempel zijn geplaatst. Hierna worden acht buffels geslacht en zingt men gedurende acht nachten den *tengke*-zang. Na afloop daarvan slacht men 14 buffels; dan volgen 14 nachten van feestvieren; ten slotte slacht men 26 buffels en volgen 26 nachten van feestvieren. Dan is het feest afgelopen. Den daarop volgende dag worden de kisten met beenderen weer naar beneden gebracht, en in hunne hut geplaatst. Op dezen dag worden een onbepaald aantal buffels geslacht, zooveel als de verschillende families slechts kunnen leveren.

Op zulk een *tengke*-feest mogen de deelnemers geen zwaard of hakmes dragen, anders slaan de zielen dien persoon. Een hakmes mag alleen

gebruikt worden voor huishoudelijke doeleinden. Men moet zeer netjes gekleed zijn op het doodenfeest; droeg iemand gescheurde of versleten klederen, dan zouden de zielen dien persoon ziek maken.

Priesteressen schijnen bij dit doodenfeest geen bepaalde diensten te doen; wel gebeurt het dat nu en dan eene priesteres flauw valt, bezielde door de ziel van een der overledenen. Zij heeft dan ook geheel het voorkomen van een doode en stinkt als een lijk. Wanneer zij niet spoedig wordt bijgebracht, doordat men den geest toespreekt en deze haar verlaat, zou zij inderdaad sterven.

Gedurende het doodenfeest in Napoe wordt volgens algemeen getuigenis veel onzedelijkheid gepleegd; men zegt dat de zielen der overledenen dit gaarne zien. Het boven beschreven *mokaloë* heeft geregeld plaats: man en meisje houden elkaars handen vast met de vingers ineen gestrengeld. De To Napoe mogen bij deze gelegenheid ook met gehuwde vrouwen *mokaloë*, maar met dezen mag de man niet medegaan naar haar huis. Iedere jongeling heeft een meisje, waarmee hij danst, en naar wier woning hij meegaat om er te eten en er den nacht door te brengen.

Bij de To Koelawi komt het doodenfeest in hoofdzaak overeen met dat der To Napoe. De gewone gang van zaken is, dat drie dagen na den dood van een gewoon mensch een buffel wordt geslacht, en acht of negen dagen (al naardat de overledene een man of eene vrouw is) na het overlijden twee buffels. Bij deze gelegenheid wordt het statiebed voor den overledene (*batoewali*) weggenomen. Dit laatste doodenfeest heet *moparomo*, „afmaken, ten einde brengen”; men meent namelijk hierna geheel met den doode te hebben afgedaan.

Anders gaat het toe met de lijken van hoofden; deze worden niet begraven maar op stellingen geplaatst. Om den rouw op te heffen werd tot 1905 een slaaf geslacht, en wanneer men het groote doodenfeest voor deze overledenen vierde, werd weer een slaaf geofferd. Bij dit doodenfeest werd het lijk, dat tot dan toe op eene stelling had gestaan, begraven. Men noemde dit doodenfeest dan ook: *matana loemoë*, „het begraven van de doodkist”; de beenderen van de overledenen werden later niet meer bijeen vergaderd (*).

(*) Zie de noot op blz. 97.

XVIII. HUIZEN EN DORPEN.

Wonen in grotten. — Men bouwt groote huizen. — De Toradja heeft geen verstand van huizen bouwen. — Het hout der huizen. — De palen der woningen. — De constructie van het huis. — Waarop men bij het bouwen heeft te letten. — Goede en slechte dagen. — Richting van de nok. — Het dekken van het dak. — De trap en de haard. — Huisinrichting. — Huisinwijding. — Het omvallen van een huis. — Het dorp. — Het stichten van een dorp. — Namen van dorpen.

Wonen in grotten.

In een enkel verhaal der Toradja's, waarin verteld wordt, dat de menschen nog geen rijst kenden, is sprake van het wonen in grotten. Hiertoe was in de Posso-streek volop gelegenheid, daar in de bergen tal van spelonken gevonden worden, omdat de grond voor een groot deel uit koraalkalk bestaat. In tijden van nood ging men er wel toe over in grotten te wonen. Toen een vijftigtal jaren geleden de To Napoe het land der To Kadomboekoe hadden verwoest en hun hoofddorp Wawo ngKadomboekoe hadden ingenomen, vluchtten de overgebleven menschen in de bosschen, en daar woonden zij in spelonken. Verscheidene van deze spelonken, die tot schuilplaats aan de To Kadomboekoe hebben gediend, worden nog in het land der To Pebato aangewezen: zoo de grot Linongki bij den oorsprong der Tamboealo; Wontjea bij Tokorondo; Pongkobati bij het voormalige dorp Patimoele. Pongkobati beteekent „de plaats van het wiegen”; dezen naam heeft die spelonk gekregen door een wiegelat (van een *leba no e-tak*), die de To Kadomboekoe zouden hebben gebruikt, en die tusschen de spleten van de rots wortel heeft geschoten, zoodat ze daar nog aanwezig is. Het verhaal zegt ook, dat een parkiet (*toroli*), die spreken kon, aan den vijand de grot heeft aangewezen, waarin zijn heer zich had verborgen. Toen de vijand namelijk het diertje wilde dooden, riep het: „Doodt mij niet, dan zal ik u de schuilplaats van mijn heer aanwijzen”.

Ook in andere geschiedenissen van de inneming van dorpen, vinden wij medegedeeld het zich terugtrekken van de overwonnenen in spelonken.

Het zou kunnen zijn, dat het brengen van de overblijfselen der overledenen naar grotten wijst op een voormalig wonen in spelonken.

Hutten in boomen hebben wij alleen aan den Zuidkant van het Posso-meer gezien: dit waren hutten van visschers, die den nacht aan den Meeroever willende doorbrengen, zich zulk eene hooge slaappleats maakten om de talrijke muskieten te ontloopen.

Men bouwt groote huizen.

De Toradja's wonen in huizen. Terwijl velerlei arbeid met onderlinge hulp van het geheele dorp geschiedt, is de Toradja bij het bouwen zijner woning op zijn eigen huisgezin aangewezen; doch zelden bouwt men een huis alleen voor zichzelf en zijn gezin; de Toradja vindt dit niet alleen niet gezellig, maar hij zou er ook niet toe in staat zijn met de weinige werkkrachten, waarover het enkelvoudige huisgezin gewoonlijk te beschikken heeft. Wanneer men hem dan ook vraagt: „Waarom bouwt ge zulke groote huizen voor zooveel gezinnen?” antwoordt hij gewoonlijk: „Wij zoeken ons gemak”, d. i. hoe meer mannen er zijn om aan het huis te bouwen, hoe gemakkelijker het voor ons is. De grootste woning, welke wij indertijd hebben gekend, was een huis in het voormalige dorp BoecjoemBajaoe, waarin zich zestien gezinnen ophielden. Gewoonlijk bergt een huis vier of zes gezinnen. Het bestuur in Posso staat tegenwoordig niet meer toe, dat zulke groote woningen als boven bedoeld zijn, worden gebouwd.

De Toradja heeft geen verstand van huizen bouwen.

Over het geheel hebben de Bare'e-sprekende Toradja-stammen niet veel verstand van huizen bouwen. Aan houtbewerking doet men niet veel, het zijn gewoonlijk rondhouten, waaruit de woning is opgetrokken. Eene gunstige uitzondering maken hierop de To Lage. Hunne huizen zien er gewoonlijk keurig bewerkt uit, terwijl bij hen ook reeds jaren lang schaaft en beitel bekend zijn. De reden van dit verschil moet wel hoofdzakelijk hierin worden gezocht, dat de To Lage door hunne talrijke slaven niet alleen over meer werkkrachten hadden te beschikken, maar dat de vrijen onder hen door het gebruik van slaven in de gelegenheid waren hun zin voor kunst meer te ontwikkelen. Ook de To Bantjea aan den Westkant van het Meer bouwden goed bewerkte huizen. De Bergstammen der To Napoe, To Bcssoa en To Bada ontwikkelen veel vernuft bij het bouwen hunner huizen. Bij hen dient het huis veel meer tot beschutting tegen het ruwe klimaat dan bij de Bare'e-sprekers. Die huizen blijven dan ook jaren achtereen goed, terwijl de huizen der Bare'e-Toradja's na enkele jaren vernieuwd of hersteld moeten worden (1).

(1) Afbeeldingen van Toradja-huizen vindt men nog in Sarasin, Reizen I, fig. 71 (blz. 256) en fig. 84 (blz. 275).

Het hout der huizen.

De Toradja brengt niet eerst al het benoodigde hout bijeen, voordat hij tot den bouw van zijne woning overgaat; hij haalt het hout al naar gelang hij dit noodig heeft: zijn de palen er, dan worden deze geplant; daarna gaat men de balken halen, en legt die op de palen en zoo voorts. Wanneer men door ziekte of ander werk niet vlug genoeg aan den bouw van het huis kan voortwerken, gebeurt het dikwijls, dat gedeelten van het reeds opgebouwde door regen en zon vergaan, en later eerst vernieuwd moeten worden, voordat men verder kan bouwen. Meer dan eens zagen wij een huis, waarvan het geraamte geheel gereed was, maanden achtereen ongedekt staan, zoodat, toen men eindelijk tot dekken overging, verscheidene voorname deelen geheel vermolmd doorbraken.

Bij het bouwen der huizen mag men niet alle hout gebruiken. In de eerste plaats vermijdt men die houtsoorten te gebruiken, waarin spoedig de houtworm komt, of die op eenige andere wijze proefondervindelijk niet voldoen. Maar er is ook hout, dat alleen niet wordt gebruikt, omdat het geloof dit verbiedt. Algemeen onder de Toradja's zal men geen hout gebruiken met *koeli mate*, „doode schors”; dit is hout, in welks schors een litteken is, zoodat tusschen de vergroeide randen van den bast het hout is te zien. Wanneer men zulk hout aan zijn huis had, zouden daarin steeds sterfgevallen voorkomen. Ditzelfde zou plaats hebben, wanneer men hout had gebruikt, waarin eene doode plek (*ng eo*) voorkwam, tenzij men door bekappen die plek uit het hout had kunnen verwijderen.

Het hout van boomen, welke omwonden zijn met lianen mag niet worden gebruikt, omdat de bewoners dan dikwijls beboet zullen worden, *nawewe ntjaki*, „door boeten omwonden”. Wanneer een boom bij het vellen met de kruin naar het Westen valt, mag hij niet worden gebezigd, omdat hij den weg naar het doodenland (het Westen) aanwijst. Ook een boom, bij welks vellen iemand gewond raakt, mag niet voor huisbouw worden aangewend. Een boom, die van binnen hol is, moet men ook laten liggen: de eigenaar van het huis zou anders steeds buikpijn hebben.

Verder zijn er verschillende boomsoorten, die bij dezen en genen stam, gewoonlijk om den naam, niet worden gebruikt, zooals: *saja*, „twijfelen”; woonde men in een huis, waaraan dit hout gebruikt was, dan zou men steeds tegenspoed ondervinden. *Waka* (een lauracee); als men dezen boom voor zijn huis gebruikte, *daronga mawaka taoc*, „dan zou er spoedig een ledige plek onder de bewoners zijn”, er zal spoedig iemand sterven. *Ipoli* (*Quercus Celebica* Miq.); deze naam doet denken aan de uitdrukking: *ewanatosoe ipoli*, voor: een plotseligen dood sterven⁽¹⁾. *Paria'o*; deze houtsoort zou veroorzaken,

(1) Deze uitdrukking is zeker ontleend aan de gewoonte om de vruchten van den *ipoli* met een stukje hout te doorsteken (*tosoe*) en er op deze wijze een draaitolletje van te maken.

dat de menschen, die aan zulk een huis bouwen, zich steeds slap zullen voelen, zoodat het werk niet opschiet (de naam bevat namelijk het bestanddeel *pari*, „last, moeite, bezwaar”). *Toetoe wo'o* beteekent „het hoofd laten hangen”, deze boom mag niet bij den huisbouw worden gebruikt, omdat de menschen dan dikwijls het hoofd zouden laten hangen (dikwijls ziek zouden zijn). Om dezelfde reden gebruike men geen *tawa*-hout, want dan zou men dikwijls rijstepap moeten inschenken (*tawa*) voor zieken. *Timboeroesoë* is minder gewenscht, volgens sommigen, omdat het dan in huis niet zou ophouden met gestamp op den vloer (*moroesoë*), vanwege de vele gasten, die in dat huis zouden inkeeren; volgens anderen omdat dan *maraoesoë*, „de ribben te zien zullen komen”, men zoo vermagert door ziekte, dat de ribben zichtbaar worden. *Kadjoëkaasi-asi*, omdat *kaasi-asi* „arm” beteekent, en de bewoners van het huis dan arm zouden worden.

Andere houtsoorten worden juist bij voorkeur gebruikt, zooals *oeroë* (*Michelia Celebica*), omdat *me'oeroë*, „eerbied bewijzen” beteekent; geesten en menschen, die het huis bezoeken zullen dan eerbied hebben voor de bewoners er van. *Tiro*-hout gebruikt men graag in den dorps-tempel; hierdoor zullen de menschen van wie die tempel is, niet door hunne vijanden overwonnen worden, maar zij zullen steeds op dezen „neerzien” (*mompétiro*).

De palen der woning.

De constructie der huizen is zeer eenvoudig. Men kent geen afzonderlijken boven- en onderbouw; de palen, die het dak stennen (*nonowomboe*) worden evenals de kortere palen (*nonokasili*), waarop de vloer rust, in den grond geplant (*). Voordat men tot het graven der gaten voor de palen overgaat, wicbelt men soms met de touwtjes (zie Deel I, bl. 421), om te zien of de plek, waarop het huis zal worden gebouwd, wel goed is. Wanneer de proef niet dadelijk goede uitkomst geeft, herhaalt men haar totdat men eene gunstige aanwijzing verkrijgt. De touwtjes (dikwijls zijn het ook reepjes palmland, of reepjes van het dekblad der maïsvrucht) worden in het eerste gat, dat voor de palen gegraven wordt, gelegd. Gewoonlijk doet men in dat gat ook een duit en een kraal voor den *Toempoe nTana* of geest van den grond, als prijs voor dien grond. Anderen leggen er 7 kralen in en voegen er eene halve pinangnoot aan toe; weer anderen offeren een stukje ijzer en zekere kruiden. In het *Todjo'sche* legt men in een gat naast het gat, waarin de eerste paal komt, een pot met rijst en een kippenei; dit is een offer aan „den bewaker van het

(*) In verscheidene dorpen worden reeds, door invloed van het bestuur en van de *Minahassische* onderwijzers, de nieuwe huizen met afzonderlijken boven- en onderbouw gemaakt.

huis". Ieder jaar wordt aan dien bewaker een offer gebracht, dat men in de nok van het huis hangt; men doet dit vooral, opdat de woning niet zal afbranden.

Alleen bij de oprichting van een dorpstempel werd eertijds algemeen onder de Toradja's een stukje van een menschedel onder den eersten paal gelegd. Gewoonlijk werd daartoe een stukje van een schedel gebruikt, welken men reeds bezat. Het doel hiervan was: *nakarandinintana*, „om den grond koel (gezond) te maken”.

Het gebruik van dit stukje menschedel wijst op een vroeger bestaan hebbend menschenoffer. En inderdaad bevestigen enkele verhalen dit. Zoo vertelt men van zekeren Tetemboe, die uit de handen van de To Kinadoe ontkomen, naar een dorp der To Pada vlucht. Hier staat men op het punt een tempel op te richten, en vlug heeft men onderling besloten Tetemboe, den vreemdeling, onder den hoofdpaal te begraven. Tetemboe, dankbaar voor zijne opname in het Padadorp, helpt ijverig mede met houtsleepen. Als het eerste gat gegraven is, vraagt men Tetemboe daarin af te dalen, om het nog dieper uit te graven, en wanneer hij zich dan bukt om aarde te scheppen, laat men den gereedliggenden paal op hem neerkomen.

Volledigheidshalve deelen wij hier nog mede, dat wanneer men bij het graven van dit eerste gat een mierennest (*tabolongkoera*) vindt, men onmiddellijk die plek verlaat; dit mierennest voorspelt aan de bewoners van het huis een spoedigen dood.

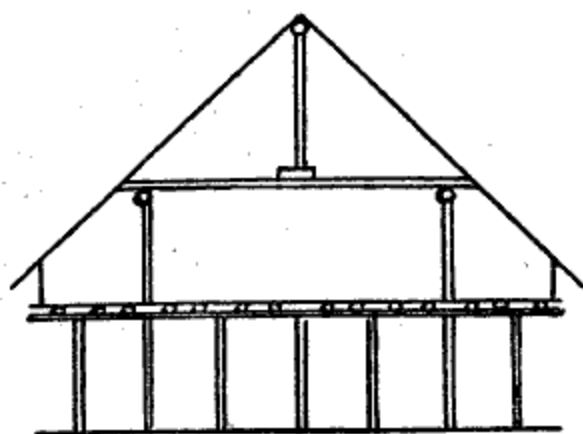
Het is gewoonlijk de middelste paal van het huis, dien men het eerst plant. Dit geschiedt in alle stilte gedurende den nacht. Op den dag, die op dien nacht volgt, wordt dan niet aan het huis gewerkt.

De hoogte der palen, die den vloer dragen, is zeer verschillend. Lager dan 1½ Meter hebben wij ze zelden gezien. Gemiddeld kan men de hoogte op 2 Meter stellen. De palen van veldhuizen maakt men dikwijls bijzonder hoog, blijkbaar met de bedoeling hierdoor een overzicht te krijgen over den akker.

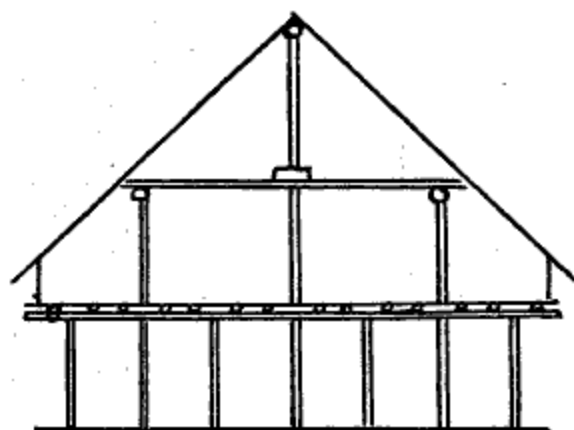
De constructie van het huis.

Op de lage palen worden de balken (*tananda*) gelegd, en daarover gaan de vloerbalken (*wolochi*), waarop later de vloerlatten (*koerowoe*) worden gelegd. De vloerlatten worden gemaakt van den *komboen*-palm (*Livistona rotundifolia*), of van den *areca*-palm (*Areca catechu* L.), van den *wanga*-palm (*Metroxylon elatum*), of van *awonga*, een wilde pinangsoort, daar waar deze boomen veel voorkomen.

Zeer vaak ziet men de vloeren gemaakt van bamboelatten. Van planken zijn alleen de vloeren in de dorpstempels. In de Berglandschappen Napoe, Besoa en Bada daarentegen zijn ook de vloeren der gewone huizen in den regel van planken.

Dwarse doorsnede van een huis met den nokpaal steunende op de paladoeroe.

Dwarse doorsnede van een huis met doorlopenden nokpaal.

Op de uiteinden der vloerbalken liggen de balken, waarin de stijlen voor den wand worden aangebracht: die langs de lengte van het huis heeten pajoe ndoe of panamba; die aan de breedtezijden binnenin noemt men woentjoea. De zolderbalken heeten popa'a. In het midden van het huis, naar zijne lengte, rustende op de popa'a, is verder een balk aangebracht, die gewoonlijk een weinig bekapt is, zoodat hij den vorm van een dikke plank heeft. Dit is de paladoeroe, het voornaamste onderdeel van het huis, want hier legt men de offers neer voor de geesten in dat huis. Wanneer de doorlopende palen niet in het midden van de woning zijn aangebracht, doch alleen aan beide zijden, zooals in de constructie van den dorpstempel, dan rusten op deze

paladoeroe de palen, die den nokbalk steunen.

Op de zolderbalken weer rusten de scharen (kasoaja) van het dak, daarover dwarslatten, waarop ten slotte de daksparrren (kaso). Algemeen worden in het binnenland de daken gedekt met de bladeren van de Metroxylon, meer naar het strand ook met die van den moeraspalm (Nipafruticans Wurm). Deze bladeren worden daartoe omgebogen om een bamboe lat en de beide helften aan elkaar genaaid met den bast van de bomba (Maranta dichotoma). Voor tuinhutten of andere tijdelijke woningen gebruikt men ook wel de bladeren van den lelangi-palm (Corypha Gebanga Bl.), lang gras, of de luchtwortels van den pandanus, die

daartoe gespleten worden. Dikwijls ziet men ook huizen gedekt met de bladeren van den *n a n g a*.

Behalve met bladeren dekt men de huizen ook met bamboe. Hiertoe neemt men de beste bamboesoort, door de Bare'e-Toradja's *w o j o k o d j o*, „echte bamboe” genoemd (Maleisch *b o e l o e h a i r*). Deze bamboe wordt in geledingen gekapt, en daarna worden deze stukken in de lengte behakt, zoodat zij als een plank kunnen worden uitgespreid. De wand, die de geledingen van elkaar scheidde, dient nu als haak, waarmede deze bamboe plankjes aan de latten van het dak worden vastgehaakt; een dwarslat aan de buitenzijde behoedt ze voor opwaaien. Wanneer drie lagen van dit materiaal elkaar bedekken, is het dak waterdicht. Dit dek duurt zeer lang. Bij de Toradja's in de Berglandschappen, waar vooral veel van bamboe als dakbedekking gebruik gemaakt wordt, zagen wij bamboe daken, waarop het mos dik gegroeid was. Ook wordt de bamboe voor dakbedekking in tweeën gespleten en eerst met de holle zijde naar boven naast elkaar gelegd, waarop dan over elke twee halve stukken een half stuk met de bolle zijde naar boven wordt gelegd.

Ten slotte maakt men ook nog gebruik van plankjes als dakbedekking. Hiertoe neemt men bijna steeds *b a l a ' a n i* of *k a n t a*, eene houtsoort, die zich gemakkelijk laat splijten, en die, na gedroogd te zijn, zeer licht is. De plankjes zijn gewoonlijk van 60 tot 100 c.M. lang en van zeer verschillende breedte. Aan het eene einde is een gat in de plankjes gekapt, waardoor zij met rotan aan de latten van het dak worden vastgebonden.

Om het opwaaien van de dakbedekking te voorkomen, belegt men deze dikwijls met een vlechtwerk van bamboe latten, of men legt er eenvoudig bamboes in hun geheel op, die dan met hunne takken de dakbedekking neerdrukken. De nok maakt men waterdicht met omgebogen en daarna vastgestoken palmbladeren, met het haar van den suikerpalm, of ook wel door er lappen boomschors overheen te leggen.

Waarop men bij het bouwen heeft te letten.

Bij het opzetten van een huis heeft men op allerlei dingen te letten. Wanneer men den eersten balk, die voor het huis bestemd is, op de plek, waar dit moet komen te staan, neerwerpt, en de balk breekt daarbij, dan mag men op die plek niet bouwen: het huis zou dan later door den vijand worden verbrand en de bewoners zouden door hem worden gedood.

Op den eersten dag van het bouwen moet men er vooral op letten of een der vogels *k o e n g k o e*, *s i d o d o ë* ⁽¹⁾ of *k o e r e* zich laat hooren. In dat geval moet men onmiddellijk met werken ophouden. Na dien eersten dag heeft men zich echter niet meer aan vogelgeschreeuw te storen.

(1) De *s i d o d o ë* vertelt, dat de eigenaar van de woning spoedig weduwe of weduwnaar zal worden (*d o ë*, „alleen, zonder medgezel”).

Zoodra het gaat regenen, moet men ten allen tijde ophouden met het werken aan een huis, want anders zou daarin spoedig een doode voorkomen. (Regendruppels, vooral die gedurende den morgen vallen, zijn namelijk tranen van voorouders, en als dezen schreien, wordt een sterfgeval verwacht).

In Todjo let men er op, dat nimmer in een huis, waaraan men bezig is te bouwen, een draagsarong blijft liggen. Gebeurt dit toch en is de sarong wit, dan zal een kind spoedig in dat huis sterven; is het een roode of een donkere sarong, dan zal een oudere spoedig in dat huis sterven.

Bij het plaatsn van de balken, waarin de stijlen van den wand komen te rusten (woentjoea en panamba) heeft men te zorgen, dat bij de hoeken het toppunt van den eenen balk verbonden wordt met den poe'oe (het gedeelte het dichtst bij den grond) van den anderen balk. Doet men dit niet, dan gelooft men, dat het hout „naar elkander verlangt”, en ten gevolge daarvan zou spoedig iemand in dat huis sterven. Om dezelfde reden heeft men er voor te waken, dat de overeind geplaatste stukken hout steeds met de poe'oe naar beneden worden opgesteld.

Bij het plaatsn van den paladoeroe, den zolderbalk, die over de geheele lengte van het huis in het midden daarvan is aangebracht, heeft men te zorgen, dat de beide uiteinden van dezen balk reiken tot aan de beide zijden van het dak. Ware dit niet zoo, dan zou de eigenaar van het huis spoedig sterven.

Ten opzichte van de nokpalen (nono woemboue) heeft men een der boven beschreven bouwwijzen te volgen: men moet die palen of alle in den grond planten, of alle op den paladoeroe laten rusten. Men mag bijvoorbeeld niet een paar dier palen in den grond planten, en een paar andere op den paladoeroe laten steunen. Hield men zich niet aan dit voorschrift, dan zou alweer de eigenaar van het huis spoedig sterven.

De stukken van de scharen van het dak, die boven den nokbalk uitsteken, worden afgekapt en opgehangen aan den nokbalk. Dit doet men om te voorkomen, dat iemand bij het dekken zou vallen, en opdat later de kinderen niet uit de woning op den grond zouden vallen. In het algemeen passe men op, dat er niets uit de in aanbouw zijnde woning valle. Is dit toch gebeurd, dan slacht men een kip in het huis, en de kop van het dier werpt men van rechts naar links over de nok van het dak om het onheil af te wenden.

Goede en slechte dagen.

Het spreekt haast van zelf, dat de Toradja ook op de dagen let bij den huisbouw. Op den eersten dag der maand (eomboeja) mag men niet aan het huis werken, danapasaeontaoe, „dan zal men er één dag van maken”, d. i. dan zal de vijand u overvallen en in één dag af-

maken. De 16e (p o m b a r a n i) en de 26e dag (t o e ' a m a r a t e) (1) zijn verboden, omdat het huis dan later zou afbranden. Wanneer men onnadenkend toch bijvoorbeeld een veldhut op p o m b a r a n i heeft gebouwd, schraapt men van de voornaamste deelen van de hut wat hout af, en verbrandt dit schrapfel, dan zal de echte hut niet meer verbranden. Op den 15^{en} dag (t o g i n e n g g e r i) mag men wel hout, voor het huis bestemd gaan halen, maar niet aan het huis bouwen. Op m e r o n t j o, den 21^{en} dag, mag men er niet aan werken, d a n a r o n t j o n t a o e, d a n a s a l e m b a i n t a o e, „dan zal men door anderen (vijanden) worden verpletterd, dan zullen de andere stammen u aanvallen”. Ditzelfde zal ook gebeuren als men op den 30^{en} dag van de maand (s o e a m a ' i) er aan werkt. De 22^e dag (k a w e) is voor sommigen verboden, omdat dan spoedig in dat huis een kind zou sterven: d a n a k a w e n t a o e m a t e, „het zal door de gestorvenen gewenkt worden”.

Op de overige dagen van de maand kan men gerust aan zijn huis arbeiden. Vooral p o l i o e n j a, de 28^e dag is daarvoor zeer geschikt, want dan zal alle ziekte voorbijgaan (= l i o e). Ook op s o m p e, den dag na volle maan, is het goed arbeiden, want dan zullen geluk en voorspoed neerkomen (= s o m p e).

Wanneer een der bewoners van een pas betrokken huis ziek wordt, is het steeds een van de eerste dingen, welke men nagaat, of men soms onbewust op een verboden dag aan het huis heeft gewerkt.

Richting van de nok.

Voordat de Toradja's gedwongen werden hunne huizen op bepaalde plaatsen en recht op den bestaanden weg te bouwen, legden zij er zich zooveel mogelijk op toe de nok van het huis in Oost-Westelijke richting te plaatsen, zooals zij zeiden: „de zon volgende”. Zou men de nok Noord-Zuid plaatsen, dan ware dit: „den weg der zon oversteken”; zulks zou niet dan slechte gevolgen hebben voor de bewoners van het huis. Toen eens een inlandsche onderwijzer zijn huis in laatstgenoemde richting had gebouwd, en een zijner kinderen daarna ernstig ziek werd, verklaarde een oude van dagen, dat alle aan te wenden middelen geen baat zouden vinden, wanneer de onderwijzer niet eerst eene andere richting aan het huis gaf.

De ingang van het huis werd zooveel mogelijk zoodanig aangebracht, dat men binnenkomende met het aangezicht naar het Oosten, den opgang der zon was gekeerd. Men meende zich hierdoor te kunnen verzekeren, dat de zielestof van de bewoners mede zou gaan in het huis, en niet door de zon zou worden medegenomen in het doodenrijk, immers bij het binnenkomen volgde men steeds de richting tegenovergesteld aan den weg naar het zielenland.

(1) De stam van pombarani is wara „verbrand”. Toe'a marate betekent „lange tronk”, het huis zal dan tot boomtronken worden.

Het dekken van het dak.

Wij deelden reeds mede, dat de Toradja zijn eigen huis bouwt zonder gebruik te maken van de onderlinge hulp van het gansche dorp. Alleen bij het dekken van het dak wordt de hulp van velen ingeroepen. Bij die gelegenheid moet er toch een offerdier zijn, dat geslacht wordt voor de geesten, en dus kan men zonder bijzondere onkosten, meerdere menschen te eten geven als belooning voor hunne hulp. Het offerdier is gewoonlijk een varken, soms een buffel, wanneer het een aanzienlijk persoon is, die veel menschen verwacht. Men begint reeds vroeg met dekken, want de maaltijd heeft eerst plaats, wanneer het werk is afgelopen. Bij dit dekken zijn er steeds een paar menschen, die als leiders optreden en die er op moeten letten, dat de dekbladeren regelmatig worden aangebracht. De dekkers moeten bij hun werk vooral oppassen, dat zij geen dekblad uit de handen laten vallen, want dan zou een der bewoners van dat huis moeten sterven. Hoe dichter men bij de nok genaderd was, toen het blad viel, hoe aanzienlijker de persoon is, die zal moeten sterven. Ook mag men bij het dekken de dekbladeren niet boven de nok laten uitkomen. Een stuk rotan dat gebruikt wordt om de bladeren aan de daksparren te bevestigen, mag men niet met de tanden doorbijten, en het bindsel van de nokbalk mag men niet versterken door er wiggen tusschen te slaan.

Wanneer een huis gedekt wordt in de nabijheid van een rijstveld, dat reeds vrucht draagt, moeten bijzondere maatregelen worden genomen. Dan hangt men aan den dakrand een steen, *boi teangka pae*, „opdat de rijstaren niet overeind zullen staan” (een teeken dat de korrels loos zijn). Is men met het dekken tot de nok genaderd, dan werpt iemand zand op het dak; dit zand wordt bij het vallen opgevangen en later in het rijstveld gestrooid om de rijstkorrels zwaar te maken als zand. Het schijnt, dat men bang is met het dekken de zielestof van de rijst te verschrikken, zoodat zij weg zou loopen.

Op denzelfden dag, waarop het dak gedekt wordt, wordt een offer geplaatst bij iederen hoekpaal van het huis, bestaande uit gekookte rijst, *sirih-pinang* en een stukje geklopte boomschors. Dit wordt daar neergelegd voor den aardgeest, *Toempoe nTana*. Een zelfde offer wordt aan de uiteinden van den nokbalk vastgehecht, als aandeel voor de geesten in de lucht. Bij elk punt waar twee balken samentreffen, steekt men ook kleine offers van pinang, rijst en toespijs. Bladeren van planten met groote levenskracht worden aan stukjes gesneden en in het huis gestrooid om de kracht er van op de deelen der woning over te dragen.

Het bloed van het offerdier, dat door de deelnemers aan het dakdekken wordt opgegeten, wordt aan de voornaamste onderdeelen van de woning gestreken, zooals aan den middelsten zolderbalk (*paladoeroe*), aan de vloerbalken, de palen, den vloer, het dak enz. Dit doet men om aan het geheele huis duurzaamheid te geven.

Langs de palen van de woning strijkt men ook met een brandend stuk

hout, wellicht met de bedoeling om booze geesten of booze invloeden, die zich haasten om na het dekken van het dak zich in het huis op te schieten, daaruit te verjagen (*).

De bladeren, waarmee de nok wordt bedekt, worden met houten pennen onder den nokbalk doorgestoken, vastgehecht. Meestal doet men dit met bamboe pennen, maar sommigen nemen daartoe voor het Westeinde van de nok een pen van o e r o e-hout, opdat de geesten, die in het Westen — het doodenland — wonen, eerbied zullen hebben voor (m'e'o e r o e) het nieuwe huis. Aan het Oostelijk einde van de nok steekt men een pen van k o e r a n g a-hout (*Hibiscus rosasinensis* L.), omdat k o e r a n g a de boom is van het leven, en het leven uit het Oosten komt. De middelste pen is dan gewoonlijk van k a d j o e m a r a n i n d i (bij de To Pebato l o r o e genaamd), omdat m a r a n i n d i „koel, koud, gezond” beteekent.

Is de nok op bovenbeschreven wijze met pennen vastgestoken, dan slacht een der daarop zittende lieden eene kip, en laat die stervende langs het dak naar beneden rollen. Gewoonlijk doet men dit alleen „om aan de gewoonte te voldoen”; zonder dat men verder iets uit de ligging van de kip tracht op te maken wordt deze bereid en opgegeten. Anderen echter meenen uit de honding, waarin de kip, na gesparteld te hebben, dood op den grond blijft liggen, te kunnen voorspellen (m o t o n a a) of het den bewoners van het nieuwe huis goed zal gaan. Een gunstige voorspelling doet de kip, wanneer zij met den kop naar het Oosten gericht ligt. Wijst de kop van het doode hoen naar een der andere windstreken, dan heeft men niet veel goeds te wachten (vooral wanneer hij naar het Westen, naar de richting van den ondergang der zon, van het doodenrijk, wijst). Een andere kip wordt dan weer geslacht, en langs het dak gerold; en men herhaalt deze handeling zoo vaak, tot er een met den kop naar het Oosten komt te liggen. Soms heeft deze plechtigheid eerst plaats bij de huisinwijding.

Bij het dekken worden de op latten genaaide palmladeren aan de daksparren vastgebonden met rotan; onderaan het dak beginnende, legt men de volgende lat iets hooger dan de vorige. De lengte van het huis wordt ook aangegeven met het aantal dekstukken naast elkaar; zij dragen dan den naam van o m a; een huis van p i t o e o m a is dus een woning, welks dak zeven dekstukken naast elkaar in de lengte heeft.

De beide einden van de nok ziet men vaak versierd met keurig uitgesneden planken, b a n g k o e - b a n g k o e genaamd; hier en daar zijn deze versieringen nog duidelijk te herkennen als de handvaten van zwaarden. Soms neemt men z e n a g a, een overgenomen woord (door het Boegineesch uit het Sanskrit). Het voor aan het huis uitstekende gedeelte heet dan de kop, het achterste deel de staart van den draak. Hebben

(*) Dit heet mangkarokasi banoea; roka beteekent „steen”, de uitdrukking is dus te vertalen, met „het huis versteenen, harden in het vuur, vuurvast maken”.

deze versierselen den vorm van een kam dan heeten ze toepaki of petengke⁽¹⁾. Oorspronkelijk hebben deze aangebrachte teekenen moeten dienen om booze geesten af te weren.

De wanden der huizen, die gewoonlijk zeer laag zijn, maakt men van geplette bamboe, houten plankjes of boomschors; soms zijn ze ook van dekbladeren.

De trap en de haard.

Wanneer het huis eenmaal gedekt is, kan de eigenaar het inwendige verder op zijn gemak afmaken. Voordat wij spreken over de typen van huisinrichting, zooals deze certijds bij de verschillende Toradja-stammen voorkwamen, moeten wij nog iets zeggen van de trap en den haard van het huis. Voordat het Gouvernement den Toradja's voorschreef trappen met sporten te maken, bestond de trap van eene Toradja'sche woning uit een boomstam met inkervingen, welke dienden als sporten. De boom, dien men als trap wilde gebruiken, mocht bij het kappen niet op den grond vallen, anders zouden degenen, die later die trap zouden gebruiken, gemakkelijk er af vallen. Bij het vellen maakte men dus, dat de boom op een anderen stam viel en hierdoor gesteund werd.

Wanneer men aan den maaltijd ging, werden de honden naar beneden gejaagd, en vervolgens draaide men de trap om, zoodat de treden naar beneden waren gekeerd en geen hond den maaltijd der bewoners kon komen storen. Gewoonlijk draaide men ook de trap om, wanneer de bewoners naar het rijstveld gingen, als teeken voor mogelijke bezoekers, dat niemand thuis was.

De trap stond gewoonlijk op een soort portaal (anda) naast de eigenlijke woning. Op dit overdekte portaal trof men ook het rijstblok aan, waarin iederen dag de rijst ontbolsterd wordt. Een huistrap maakt men graag van sampoëhe- (of kabaseng-a-) hout, omdat men gelooft, dat zulk eene trap de komende geesten „toespreekt” (mompoëhe), zeggende: „gaat niet naar boven”, of ook wel van oeroe-hout (Michelia Celebica), „opdat de daar komende geesten ontzag zullen hebben” (me'oe-roe).

Ook het aantal treden van een trap is niet onverschillig: dit moet oneven zijn. Men telt ze van onder af: pone (opgaan), na'oe (naar beneden gaan), pone, na'oe, enz. Wanneer de laatste trede bovenaan pone is, zal men lang leven, maar viel na'oe op de bovenste trede, dan zou spoedig iemand uit dat huis afgedragen worden (als lijk). Op dezelfde wijze telt men de latten van het droogrek boven den haard (waarop de rijst gedroogd wordt, voordat zij wordt gestampt) met laba, „heele korrels”, roete, „gebroken korrels”. Op de laatste lat moet laba vallen, want dan zal men bij het stampen van de rijst steeds mooie heele

(1) Deze zijn afgebeeld in Sarasin, Atlas, Plaat XVII, 1, 1a, 1b.

korrels krijgen. De latten van den vloer, waarop de eigenlijke vloer komt te liggen (in het Bare'e w o w o r o geheeten) worden geteld met t o e w o e, „levend”, m a t e, „dood”. Natuurlijk moet op de laatste lat t o e w o e vallen.

In de vroegere huizen der Toradja's trof men zooveel haarden aan als er gezinnen in het huis woonden; of dikwijls ook gebruikten twee gezinnen één haard, die dan gelegen was tusschen de beide kamertjes, door hen bewoond. Deze haarden bestaan uit eene groote vierkante opening in den vloer. Daarin is een vloertje gelegd, ongeveer een halven voet lager dan de huisvloer. De ruimte, welke daardoor ontstaat, is opgevuld met aarde, die in draagmanden wordt binnengebracht. Het aantal manden met aarde moet zijn 7 of 9, 17 of 19, 27 of 29, 37 of 39. Door de manden geheel of half vol te maken moet men op een dier getallen komen. Het vullen van den haard met aarde stelt men dikwijls uit tot op den dag van de huisinwijding.

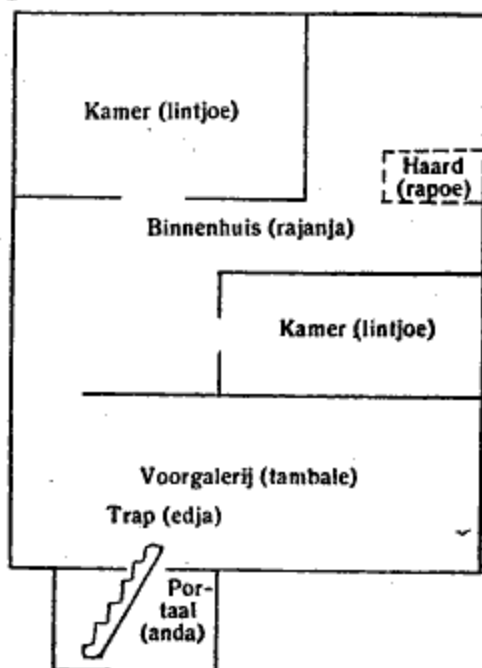
Voordat de haard met aarde gevuld wordt, legt men er wel eenige planten op, van wier sympathetische werking men heil verwacht, zooals de bladeren van s o e m a n i o e, en s i b o e k e, omdat m a n i o e, „spaarzaam, langzaam oprakend”, en b o e k e, „vol” beteekent; men hoopt hiermede volop rijst te zullen hebben om op dezen haard toe te bereiden. Ook legt men wel de vruchten van p i d a r i, een soort klit, daar neer, met de bedoeling, dat de rijst, die op dezen haard wordt gekookt, lang in de maag zal blijven kleven, en men dus niet spoedig weer honger zal hebben. Ook een soort liaan, s i o n d o n g i genaamd, wordt veel onder den haard gelegd; men denkt hierdoor te bewerken, dat allen, die in huis komen, welgezind zullen zijn tegenover de bewoners.

Aangaande het vuur, dat op den haard gebracht moet worden, bestaan geen bijzondere voorschriften: men mag pas aangemaakt vuur daarop brengen, of vuur uit de oude woning, of dat van anderen gevraagd is. Wanneer echter een huis in het dorp is afgebrand, gaan in den nacht volgende op den dag van den brand, eenige bewoners van ieder huis in optocht naar de rivier of de badplaats, met zich dragende een stuk brandend hout van den haard. Dit vuur dooft men dan uit in het water. Deze plechtigheid heet m e n g a p o e. Gedurende den geheelen volgende dag mag geen vuur branden in het dorp; men eet voedsel, dat te voren is klaargemaakt. Eerst 's avonds mag men weer vuur maken, nieuw vuur. De bedoeling van een en ander is, dat het schuldige vuur, dat de woning heeft verbrand, en dat daarom ook licht andere huizen zou kunnen verteren, worde vernietigd, en geheel nieuw vuur op den haard kome.

Huisinrichting.

Wat de inrichting der Toradja'sche woningen betreft, merkt men drie typen op, welke langzamerhand beginnen tot het verleden te behooren, daar het Gouvernement een model heeft voorgeschreven, het meest over-

eenkomende met het type, dat wij het eerst zullen noemen; het voorportaal, *anda*, wordt daarbij echter weggelaten, terwijl de haarden verhuisd zijn naar een afzonderlijk bijgebouw, dat achter de woning is bijgemaakt.

Plattegrond van eene woning bij de To Lage.

Het is daar doorgaans eenigszins duister, aangezien het licht slechts door kleine openingen in de lage wanden binnenkomt. Deze openingen, die als vensters dienst doen, heeten *loda* of *toeke*. Door middel van boomschors of sagoe-bladeren zijn meestal een paar kamertjes afgeschoten, één voor den heer des huizes en zijne vrouw, en een voor de ongehuwde slavinnen. Dit aantal vertrekjes kan naar gelang van de behoefte worden vermeerderd. Dikwijls ook maakt men kamertjes door lappen geklopte boomschors of katoen, die men 's nachts laat afhangen, maar overdag opslaat. De ongehuwde mannen en de kinderen slapen in het binnenhuis of in de voorgalerij. Ook vindt men binnenshuis den haard (*rapoe*), waarboven het droogrek (*topo*). Soms is in zulk een huis meer dan één haard.

Het valt aanstonds in het oog, dat dergelijke huisinrichting er niet op is aangelegd om vele huisgezinnen in één woning te doen samenleven. Trouwens de To Lage en de To Onda'e gingen er spoedig toe over zichzelf eene eigen woning te bouwen, wanneer zij gehuwd waren, terwijl bij de Westelijk en Zuidelijk wonende stammen het bijeenwonen van vele huisgezinnen (*sombori*, *mboke*) als regel voorkwam en voorkomt. Hunne huizen waren dan ook tot dat doel ingericht.

Het eerste type werd voornamelijk bij de To Lage en de To Onda'e gevonden, twee stammen, die uiterlijk meer beschaving hebben dan de andere Bare'e-stammen. Vooraan de woning betreedt men een bordes of portaal (*anda*), $\frac{1}{2}$ à 1 Meter boven den grond. Van dit portaal voert de trap naar boven, en komt men in de voorgalerij (*tambale*), evenals bij de huizen der Europeanen in Indië aan drie zijden open en voorzien van een hekje rondom. De voorgalerij is van het binnenhuis (*rajanja*) afgescheiden door een wand van bamboe, plankjes, boomschors of palmladeren, waarin zich rechts of links, of soms ook aan beide zijden eene opening bevindt, waardoor men zich naar het

waardoor men zich naar het

binnenhuis begeeft.

Het is daar doorgaans eenigszins duister, aangezien

het licht slechts door kleine openingen in de lage wanden binnenkomt.

Deze openingen, die als vensters dienst doen, heeten *loda* of *toeke*.

Door middel van boomschors of sagoe-bladeren zijn meestal een paar kamertjes afgeschoten, één voor den heer des huizes en zijne vrouw, en een voor de ongehuwde slavinnen.

Dit aantal vertrekjes kan naar gelang van de behoefte worden vermeerderd.

Dikwijls ook maakt men kamertjes door lappen geklopte boomschors of katoen, die men 's nachts laat afhangen, maar overdag opslaat.

De ongehuwde mannen en de kinderen slapen in het binnenhuis of in de voorgalerij.

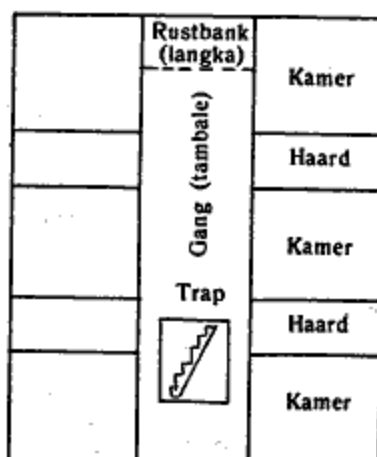
Ook vindt men binnenshuis den haard (*rapoe*), waarboven het droogrek (*topo*).

Soms is in zulk een huis meer dan één haard.

Het valt aanstonds in het oog, dat dergelijke huisinrichting er niet op is aangelegd om vele huisgezinnen in één woning te doen samenleven.

Trouwens de To Lage en de To Onda'e gingen er spoedig toe over zichzelf eene eigen woning te bouwen, wanneer zij gehuwd waren, terwijl bij de Westelijk en Zuidelijk wonende stammen het bijeenwonen van vele huisgezinnen (*sombori*, *mboke*) als regel voorkwam en voorkomt.

Hunne huizen waren dan ook tot dat doel ingericht.

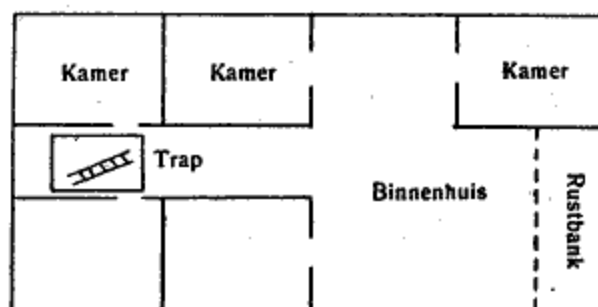

Plattegrond van eene woning van het tweede type.

Opvallend is, dat de huizen van het tweede type de voorgalerij missen. Het huis is één afgesloten vierkant met lage wanden. Om de trap te bereiken moet men onder het huis loopen. Die trap is aangebracht bij een gat in den vloer. Is men haar opgeklimmen, dan bevindt men zich in het huis; vóór zich heeft men een breede gang. Aan weerszijden van deze gang zijn afgeschoten hokjes, met circa 50 à 60 c.M. hooge wanden, onderling gescheiden door een haard (rapoe). Ieder hokje wordt bewoond door één gezin; twee gezinnen maken dus gebruik van één haard. Gewoonlijk vond men vóór het optreden van het Gouvernement de huizen zoo met 4 tot 10 hokjes. Eenmaal zagen wij in het voormalige dorp Boeje mBajaoe eene woning met 16 hokjes. Aan den buitenwand heeft ieder hokje nog eene bergplaats voor brandhout (padjonga); dit wordt ook dikwijls bewaard onder de woning, opgestapeld tusschen de palen van het huis.

Aan het einde van pasgenoemde gang (tambale) was doorgaans eene verhevenheid aangebracht bij wijze van rustbank (langka). Daar werden gasten, die men eeren moest of wilde, ontvangen: zij sliepen des nachts op die rustbank. De ongehuwde mannen brachten den nacht in de gang door.

Het derde type van huisinrichting vonden wij bij de To Pada en andere Bare'e-stammetjes in het stroomgebied van de Laa. Evenals bij

Plattegrond van eene woning van het derde type.

het vorige type voert de trap den bezoeker naar een smalle gang. Door deze komt men in een open gedeelte van het huis, waar de gasten worden ontvangen, waar men eet, en huiselijken arbeid verricht, en waar de groote kinderen en de jonge mannen van het huisgezin slapen. Aan iedere zijde van de gang zijn een of twee kamertjes, met deuren die uitkomen in de gang en in het binnenhuis. Bij grootere huizen heeft men aan iedere zijde van de gang twee kamertjes, terwijl ook in het binnenhuis nog een kamertje is afgeschoten. De deuren dezer kamertjes zijn meestal van boomschors gemaakt, en ze hangen met eenige rotan ringen aan eene lat, waarlangs zij kunnen worden geschoven.

Aan het einde van het binnenhuis is de vloer hooger gemaakt, waardoor een soort van rustbank wordt gevormd, de *lan gka*, welke wij ook bij het tweede type van huizen hebben aangetroffen. De haarden worden op verschillende plaatsen in het huis aangebracht; in het binnenhuis is er ook steeds een.

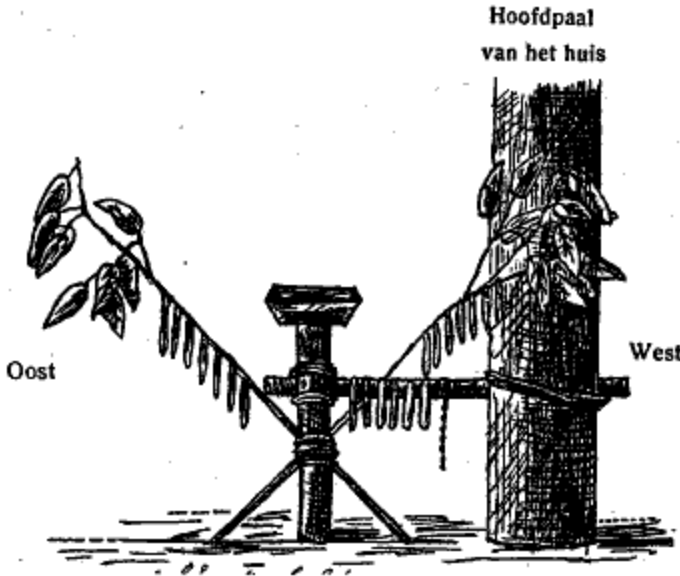
Bij alle stammen vindt men in de huizen een gedeelte van de dwarsliggende zolderbalken met een vloer belegd bij wijze van zoldering (*r a k e a n i*). Deze vloer bestaat gewoonlijk uit geplette bamboe of uit boomschors. Die plek wordt bijna uitsluitend gebruikt tot berging van brandhout, rijst en maïs voor dagelijksch gebruik; de groote voorraad vindt eene plaats in de rijstschuren, die in de onmiddellijke nabijheid der huizen gebouwd worden.

De huizen der Berg-Toradja's verschillen aanmerkelijk van die der Bare'e-Toradja's. Het onderstel dezer huizen bestaat gewoonlijk uit horizontaal liggende balken, die in een raam op elkaar zijn gelegd; ook maakt men soms een raam van 4 stevige balken op welker verbindingspunten de overeenstaande palen zijn ingeplant. Bij den grond rust deze onderbouw op steenen als neuten. De daken, die spits toelooopen en met bamboe of houten plankjes zijn belegd, rusten op de vloeren. Er is geen andere opening dan eene kleine deur in het dak. Binnenshuis ziet men den haard in het midden, terwijl langs de wanden een soort van alkovens zijn gemaakt, waar men slaapt. De heele bouw is er op ingericht om het hoofd te bieden aan de koude, die in deze Berglandschappen heerscht. (Verg. Dr. P. und Dr. F. Sarasin, *Reisen in Celebes, Wiesbaden 1905*; 2° Band, p. 90. Alb. C. Kruyt, *De Berglandschappen Napoe en Besoa, Tijdschrift Kon. Ned. Aandr. Gen. Tweede Serie, deel 25, blz. 1287—1288*).

Huisinwijding.

Wanneer de woning bewoonbaar is, wordt de dag bepaald, waarop zij zal worden ingewijd. In den nacht aan dien dag voorafgaande, gaan twee van de aanstaande bewoners naar het nieuwe huis, wanneer alles in het dorp stil is. Ook zij zelven moeten zich op deze onderneming heel stil houden. Zij nemen met zich mede: een draagmand, waarin een kookpot, een drinknap, een lepel van kokosdop en een slaapmat, ook wel een haan en een kip, die onder het huis worden losgelaten om te worden gefokt. In het huis gekomen, zetten zij zich neer en kauwen *sirih-pinang*. Deze lieden komen *m o m p e d o n g e k a o n i*, „naar het (voorspellende) geluid luisteren”. Kraakt (*m o k o'i*) het huis, en komt het geluid van de nok gaande naar beneden, dan is dit een ongunstig teeken voor de aanstaande bewoners van het huis; komt het gekraak echter van beneden, dan is zulks een gunstig teeken. Is het geluid ongunstig geweest, dan gaat men den volgende nacht nog eens naar het kraken luisteren. Sommige Toradja's willen niet naar deze geluiden gaan luisteren; zij zeggen: „wanneer het geluid ongunstig is, bouwen wij er toch geen nieuwe woning om”.

In den loop van den morgen op den inwijdingsdag gaat de oudste van de bewoners der

Offertafeltje onder het huis bij de huisinwijding.

de nieuwe woning, of een ander, die tot dit doel is uitgenoodigd, onder het huis om een offer aan de goden te brengen. Dit offer wordt steeds gebracht bij den middelsten of hoofdpaal, welke het eerst in den grond is geplant, zooals boven reeds is medege-deeld. Naast dien hoofdpaal

wordt aan den Oostkant er van een stuk hout in den grond gezet (men neemt hiertoe *mandajangi*- of *mampaoe*-*Covellia subopposita*-hout). Dit hout wordt met een dwarslat aan den hoofdpaal verbonden. Op het opgerichte hout wordt een vierkant mandje vastgenageld, waarin het offer wordt geplaatst. Dit offer bestaat uit 7 stukjes *areca*-noot, 7 *sirih*-bladeren, en 7 plukjes tabak, benevens een bamboetje met palmwijn en wat gekookte rijst. Aan de dwarslat worden zes reepjes wit katoen of geklopte boomschors (*dode*) en een strengetje van zeven kralen vastgebonden. Dit offer is bestemd voor „de goden die boven de aarde wonen”. Het aandeel voor „de goden die onder het aardoppervlak wonen” wordt onder aan den overeindstaanden stok gelegd; het bestaat uit dezelfde ingrediënten als het pasgenoemde offer, alleen zijn er van iedere soort slechts zes stuks. Verder zijn nog twee *bomba*-stengels (*Maranta dichotoma*) geplant, een naar het Oosten, en een naar het Westen; deze dienen den goden als trap. Ook aan die stengels zijn zeven reepjes wit katoen of geklopte boomschors gebonden.

Wanneer alles gereed is, plaatst de oudste des huizes zich naast het offertoeistel, met het gelaat naar het Oosten gericht. Hij doet dan de volgende aanroeping: „O Eigenaar van den grond, waarop ik mijn huis heb gebouwd, kom eten. Hier zijn wij om u verlot te vragen. Kom niet met de bedoeling om ons kwaad te doen, maar om ons goed te doen. En dan gij God, die den adem geeft (hiermede wordt *Poeë mPalaboeroe* — de zon — bedoeld), kom niet om ons kwaad te doen. Hier zijn palmwijn, rijst en betel, die wij u geven”.

Na het brengen van dit offer gaat men aan den maaltijd, die inmiddels

is gereed gemaakt op de nieuwe haarden. Aan den avond van denzelfden dag (soms ook eenige dagen daarna) komt eene priesteres om met hare litanie de zielestof (t a n o a n a) van de bewoners in het nieuwe huis tot rust te brengen en te bevestigen. Deze plechtigheid heet m e s a m o e a (zie Hfdst. „Priesteressen en hare werkzaamheden”).

Het omvallen van een huis.

Wanneer een huis omvalt, beteekent dit een groot onheil voor het dorp. Valt eene rijtschuur om dan voorspelt dit, dat de oogst zal mislukken.

Wanneer er menschen in het huis waren op het oogenblik, dat dit omviel, moeten dezen, wanneer de eerste schrik voorbij is, weer in de omgevallen woning kruipen. Eene oude vrouw gaat dan met een schild voor de woning staan, en maakt hiermede bewegingen, zooals bij het pareeren van zwaardslagen. Hierdoor weert de vrouw het kwaad af, dat over de bewoners van dat huis zou kunnen komen, al ware het alleen, omdat hun zielestof (t a n o a n a) is wéggevlucht door den schrik. Zij roept daarbij Poeë mPalaboeroe aan, ongeveer op de volgende wijze: „Laat geen onheil voortkomen uit het omvallen dezer woning over de bewoners, maak hunne lichamen niet zwaar (laat hunne buiken niet opzwellen), zoodat zij met moeite water en hout halen”.

Terwijl de bewoners hierna weer uit de ruïne kruipen, moeten allen een voor een hun heldendaden opnoemen (m e g i a t i, zie hierover Hfdst. „Geestelijke en godsdienstige begrippen”). Men kan dit beschouwen als een soort van moed inspreken van zichzelf.

Het dorp.

Voordat het Nederlandsch-Indische Gouvernement de menschen dwong geregelde dorpen in de dalen en vlakten te bouwen, waren de Toradja's reeds gewend hunne huizen bij elkaar te plaatsen, waardoor grootere en kleinere dorpen werden gevormd. Het waren steeds aan elkander verwante menschen, die zich op deze wijze tot een dorp vereenigden, en een vreemde deling kon in zulk een dorp alleen eene plaats verkrijgen, wanneer hij er een meisje huwde.

Men legde de dorpen bij voorkeur aan op bergtoppen (¹); men voelde zich hier veiliger, daar zulke plaatsen gemakkelijk tegen een inlandschen vijand waren te verdedigen. In gewone tijden waren deze dorpen nagevoeg verlaten, daar de meeste menschen hun verblijf hielden in de tuinhuisen bij hunne aanplantingen. Slechts oude en gebrekkige menschen liet men in de dorpen achter om de daar verblijf houdende huisdieren te verzorgen. Alleen na afloop van den rijstooogst, bij huiselijke feesten,

(¹) Eene afbeelding van het dorp Tamoëngkoe vindt men in Sarasin, Reizen, I, fig. 83 (blz. 275).

zooals bruiloften en begrafenissen, en bij geruchten van oorlogen stroomde alles weer in de dorpen te zamen.

Vele van deze thans verlaten Toradja'sche dorpen waren schilderachtig gelegen. De moeite van het beklimmen van den bergtop werd gewoonlijk beloond met een heerlijk vergezicht. Het gemis van dit vergezicht be-treuren vele Toradja's in hunne nieuwe, net aangelegde dorpen. Overigens had zulk een Toradja dorp niet veel aantrekkelijks. Wanneer men door de gesteldheid van den bodem niet gedwongen was de huizen in eene rij naast elkander te plaatsen, vond men ze gewoonlijk schots en scheef door elkaar staan; de grond was bedekt met allerlei vuil en afval. Uit de verte kon men de dorpen reeds herkennen aan de haag van levende bamboe, die er omheen geplant was, en aan de kokosboomen, die met hunne kronen boven de pluimen der bamboes uitstaken.

Het aantal huizen der Toradja'sche dorpen varieerde tusschen 2 en 10, en het aantal zielen tusschen 40 en 200. Had de plaats een tempel, dan heette het dorp *lipoe*. Was het dorp eene uitzwerming van een moederdorp, en had het daarom geen tempel, dan noemde men het *boja*. Een op zich zelf staand huis, dat zich als dorp wilde aangemerkt zien, heette *dodoha*. De eigenaar van zulk een *dodoha* was gewoonlijk tot het bouwen van zijne alleenstaande woning overgegaan, omdat hij ongenoegen had gehad met zijne dorpsgenooten; of ook omdat hij een zelfzuchtig mensch was, die niet wilde meedoen aan de plichten, die de gemeenschap hem oplegde; in de eerste plaats denke men hierbij aan de voordeelen van de jacht, die hij op zichzelf wonende, alleen kon genieten, terwijl hij die met de overigen zou moeten deelen, wanneer hij zijn buit naar het dorp moest brengen.

De gehechtheid der Toradja's aan hun dorp is zeer groot. Wanneer iemand in zijn tuinhuis ziek wordt, en hij voelt zijn einde naderen, zal hij zich steeds naar zijn dorp laten brengen, ten einde aldaar den laatsten adem te kunnen uitblazen. Men geeft als reden daarvan op, dat de geesten der voorouders daar wonen en hunne graven in de nabijheid staan. Noode gingen eertijds de menschen er dan ook toe over hun dorp te verplaatsen. De meest voorkomende reden daarbij was de omstandigheid, dat velen in het dorp stierven; de plek werd dan als ongezond verlaten, of zooals de Toradja's het zelve uitdrukten: „de geesten van den grond staan het niet toe, dat wij hier wonen”. Soms ook verplaatste men zijn dorp, omdat de ondervinding bewezen had, dat men daar bij kriegsgevaar niet veilig genoeg was. Een ander maal ook verhuisde men, wanneer in den omtrek niet genoeg gronden werden gevonden, geschikt voor den rijstbouw.

Het stichten van een dorp.

Juist omdat er zooveel afhing van de keuze der plek, waar men het nieuwe dorp zou oprichten (men noemt dit *mobaresi lipoe*) riep de Toradja hierbij de wetenschap te hulp, door welke hij den wil der goden

kon leeren kennen. Men moest dus eerst gaan waarnemen of de uitgekozen plek goed was. Men noemde dit mantindangi, ook wel: mompatirani. Hiertoe nam men eene versch gekapte bamboe-gleding, waarvan men zich overtuigde, dat zij geheel gaaf was en geen scheurtjes had. Dezen bamboe vulde men geheel met water, waarna hij in een gat in den grond werd vastgezet. Het water werd aldus toege-sproken: „Gij water, als gij menschen doodt, sterven zij; als gij menschen doet leven, zullen zij leven. Wanneer gij ziet, dat de Heer (d. i. Poeë mPalaboeroe) zegt, dat ik een goed leven zal hebben hier mijn dorp bouwende, dan zal ik u morgen overvloeiende vinden. Wanneer gij ziet, dat (de plek) slecht is, dan zal ik u morgen in dezen bamboe verminderd vinden”.

Vond men nu den volgenden morgen het water in den bamboe niet verminderd, dan kon men gerust op die plek zijn dorp bouwen; men had dan alleen nog maar een gunstigen dag en gunstig vogelgeschreeuw af te wachten om met den arbeid te beginnen. Bleek het water in den bamboe echter gezakt te zijn, dan was het geraden die plek niet te gebruiken.

In de overlevering omtrent het stichten van het dorp Palande in de Meer-streek wordt verteld, dat de stichters behalve dat zij wicielden met water, nog eene kip loslieten en een vuur aanlegden. Wanneer zij over zeven dagen terugkomende, nog voedsel in de krop van de kip zouden vinden en het vuur nog niet was uitgegaan, zouden ze op die plek het dorp stichten. Na zeven dagen vonden ze het water niet verminderd, de kip met een volle krop en het vuur gloeiende.

Namen van dorpen.

Zooals te verwachten is, draagt ieder dorp een naam. Deze namen zijn in verreweg de meeste gevallen ontleend aan een rivier of beek, die langs of dicht in de nabijheid van het dorp loopt. Zoo heet de hoofdplaats Posso naar de gelijknamige rivier. Vooral bij den aanleg van de nieuwe dorpen op last van het Bestuur, heeft men de namen van riviertjes ook aan de daarbij gebouwde dorpen gegeven, zooals: Saodjo, Sangira, Tentena, Pendolo, Majoa, Wajoera, Djongi e. a.

Dikwijls ook had de plaats al den naam, voordat men er het dorp stichtte.

Andere dorpen heeten naar een boom, die daar groeit: Tariipa (= mangga), Longkida, Kajoekoe (= kokos), Wojo Watoe en Wojo Makoeni (bamboe-soorten), Bala'ani, Lebanoe e. a.

Weer andere dorpen ontleenen hun naam aan terreinbijzonderheden: Batoe Nontjoe, „rijstbloksteen”, omdat de berg, waarop dit dorp lag, veel overeenkomst vertoont met een overeindstaand rijstblok; Tamoengkoe, „berg”; Tamoengkoe Rede, „lage berg”; Boejoe mBajaoe, „spelonkenberg”, omdat in den berg waarop dit dorp was gebouwd een spelonk voorkomt.

Sommige dorpen zijn genoemd naar plaats gehad hebbende voorvallen: Tamoengkoe Dena, „rijstdiefjes-berg”, omdat eens in die streek eene groote

schare van deze vogeltjes den rijstooft heeft vernield; Pojoko nTontji, „plaats, waar de vogel opvloog”, omdat bij het betrekken van dit dorpje juist een vogel opvloog; Pongkobati „plaats van het wiegen”, omdat in de daar aanwezige spelonk een huisgezin, dat zich voor den vijand wilde verbergen, had gewoond, en men later nog een wiegelat daar vond, die wortel had geschoten, en die was gaan groeien; Kasigoentjoe, „te zamen gestroomd”, omdat dit dorp zich gevormd heeft uit vier andere dorpen, die zich te zamen hebben gevoegd.

Een enkele maal gebeurt het, dat men een dorp aanwijst met den naam van het hoofd; bijvoorbeeld: lipoe i Tampeta'a, „dorp van Tampeta'a”, lipoe i Tantjo'a, „dorp van Tantjo'a”. Op den duur laat men „dorp” er af, en de naam van het hoofd is de naam van het dorp geworden.

XIX. HUISDIEREN.

De buffel. — Zijn buffels oorspronkelijk in Midden-Celebes? — Buffels vinden wegen. — Het tam maken der buffels. — Het gebruik, dat men van den buffel maakt. — Herkenningsteekens. — Het slachten van buffels. — Het medicineeren der buffels. — Het varken. — De hond. — Andere huisdieren. — Hoenders. — Geiten. — Katten.

De Buffel.

Zijn buffels oorspronkelijk in Midden-Celebes?

Of de buffel oorspronkelijk is bij de Toradja's dan wel ingevoerd, is niet met zekerheid te zeggen. De namen, welke deze dieren dragen, wijzen niet op vreemden oorsprong; de meest voorkomende dier namen zijn *bae la* en *ben gga* ⁽¹⁾. Andere namen moeten dienen als wisselwoorden, wanneer men den eigenlijken naam om eenige reden niet mag gebruiken, zooals *angga ntomba*, „spook van modderpoelen” (waarin de buffel zich gaarne wentelt), en *m be o*, eene klanknabootsing van het geluid, dat de buffel maakt (*m be o* is de gewone benaming voor den buffel in het landschap Pakambia).

Wel hebben wij onder de To Pebato een verhaal gevonden, dat de aanwezigheid van buffels moet verklaren. Volgens dit verhaaltje zouden er in den ouden tijd nog geen buffels in Midden-Celebes zijn geweest. In dien tijd was er een dorpshoofd, dat aan eene slavin den last gaf op het kleine kind in huis te passen; wanneer het honger had, moest zij het eten geven. Het dorpshoofd ging vervolgens met zijne vrouw naar zijn rijstveld. Toen de ouders tegen den avond weer thuis kwamen, vonden zij hun kind huilende. Zij vraagden het: „Hebt ge geen eten gehad?” Het kind antwoordde: „Nee, zij heeft niet anders dan *a e*, *a e* geroepen om mij bang te maken”. De heer werd boos op zijne slavin, en bond haar met een stuk touw op zijn erf vast, zeggende: „Wij zullen zien wat er van komt, nu zij mijna kind heeft bang gemaakt”. Langen tijd, in regen en

(1) *Bae la* is waarschijnlijk van *bae*, „visch- of vleeschspijze”, gevormd met het achtervoegsel *-a(n)*, dat hier eene bijzondere soort van het grondwoord aanwijst, vgl. *woejoea* „hoofdhaar”, van *woejoe*, „haar in het algemeen”. *Bengga* is misschien uit het Parigisch overgenomen om een wisselwoord te hebben.

zonneshijn bleef de slavin vastgebonden, en toen werd zij ten laatste een buffel, die niet anders kon zeggen, dan a e, a e (het woord, waarmede men gewoonlijk het geluid van den buffel weergeeft).

Een legende, waarin men eerder eene aanwijzing zou mogen zoeken, dat de buffel van elders is ingevoerd, spreekt van den mythischen Lasaeo als dengeen, die het eerst met een buffel in het land kwam. Aan het Meer van Posso zou hij het dier hebben geslacht; het lichaam bleef in de Posso-streek, maar de kop vloog naar Bada; hierdoor komt het, zegt men, dat in Bada veel meer buffels zijn dan in de Posso-streek.

Eene andere omstandigheid, die doet vermoeden, dat de buffel werkelijk is ingevoerd, is deze: bij de meeste stammen eten de vrouwen nimmer buffelvleesch. Dit kan wel niet anders dan hieruit verklaard worden, dat de vrouw, het conservatieve deel van het volk, zich niet aan het eten van de ingevoerde buffels heeft gewaagd. Dit wordt nog waarschijnlijker, wanneer wij vernemen, dat bij de To Pebato, waar de vrouwen wel buffelvleesch eten, de priesteressen, dus de vertegenwoordigers van den godsdienst, zich er van moeten onthouden. Zoo ook slachten de To Pakambia bij het groote doodenfeest geen buffels; hiermede wordt bewezen, dat van oudsher geen buffels bij dit doodenfeest gebruikt werden, waarschijnlijk omdat zij er nog niet waren.

Buffels vinden wegen.

Aan buffels wordt dikwijls het vinden van wegen tusschen twee landschappen toegeschreven. Zoo wordt onder meer verteld, dat de Parigiërs eertijds niet wisten, dat aan gene zijde van het gebergte de Paloeërs woonden. „Nu gebeurde het, dat een buffel uit Parigi hoe langer hoe verder afdwaalde in de bergen, en eindelijk te Paloe aankwam. De menschen daar zagen aanstonds, dat dit geen buffel van hen was; zij slachtten daarom het dier en aten het vleesch op. Intusschen miste men te Parigi den buffel. Een man, Alo geheeten, vond het spoor van den buffel, en volgde dit naar Paloe. Naar dezen man heet die weg nog steeds: d a l a i A l o, „de weg van Alo”. Te Paloe gekomen vernam Alo, dat de vermiste buffel was opgegeten. Toen zeide de Parigiër: „Omdat gij, Paloeërs, een deel van Parigi (een Parigi'schen buffel) hebt opgegeten, zijt gij aan ons verwant”. Vandaar dat Parigi en Paloe nooit twist met elkaar hebben gehad.

Ook de weg tusschen de landschappen Posso en Napoe zou door een buffel zijn gevonden. Dit was een zeer sterk dier, Tolelembonga genaamd; hij lokte de buffels van anderen met zich mede naar zijn heer. Dit en de omstandigheid, dat hij altijd rondzwierf, verdroot den menschen en men besloot hem te slachten. Hoe men den buffel echter ook bond, of waarmee men dit ook deed, steeds wist hij zich van zijne banden te bevrijden. Eindelijk was er een priester, die reepjes gekleurde boomschors nam, welke men aan de geesten pleegt te offeren. Met deze reepjes bond hij het dier, en toen kon het zich niet meer verroeren. Toen slachtte men

het enorme beest. Het gewei van Tolelemboenga werd langen tijd in den dorpstempel van Tawaelia bewaard. Toen deze tempel door brand vernield werd, ging het gewei mede in de vlammen op.

Het tam maken der buffels.

Gedurende het grootste deel van het jaar laat de Toradja zijne buffels vrij rondloopen, en hierdoor geraken deze dieren in een toestand van verwildering. In verschillende deelen van Midden-Celebes komen kudden voor van geheel verwilderde buffels. Dit zijn gewoonlijk streken, die om de eene of andere reden ontvolkt zijn geworden: de buffels bleven achter, en omdat niemand naar hen omkeek, verwilderden zij. Zulke streken zijn o. m. Tana boa, tusschen de landschappen Saoesoe en Parigi, en het land aan de boven-Bongka-rivier in Todjo. In laatstgenoemde streek waren de wilde buffels tot eigendom van het toenmalige landschapshoofd verklaard, en niemand mocht er een schieten, zonder toestemming van dezen potentaat.

In het landschap Pada had men vroeger de ruimte onder de woningen tot stallen voor de buffels ingericht. In iederen stal hing een bamboe koker, waarin zout water als lokmiddel; elken avond kwamen de dieren aangestapt om van het zoute water te likken; zij werden dan opgesloten en 's morgens weer vrijgelaten. In de nieuw aangelegde dorpen worden de buffels echter niet meer toegelaten.

Evenals elders in den Indischen Archipel schrikt de buffel op het zien van Europeanen, maar de Toradja's zelve staan op vertrouwelijken voet met hen. Wij hebben er ons dikwijls over verbaasd, zoo handig als kleine knapen met deze dieren weten om te gaan, en het is merkwaardig zoo gemakkelijk als die groote plompe gevaarten zich door eene kinderhand laten regeeren. Het zijn dan ook steeds jongens, die de beesten weiden, wanneer ze zijn opgevangen.

Om de buffels voor algeheele verwildering te bewaren, worden zij eenmaal per jaar, gewoonlijk in de e o e a, den stillen tijd, d. i. den tijd tusschen den oogst en het planten van de nieuwe rijst, opgevangen. Dan is al wat mannelijk is in het dorp druk in de weer. Te voren maakt de Toradja, dat hij een wijfjes-buffel getemd heeft, welke hem bij het opvangen moet helpen; zulk een lokbuffel heet p o a n d a. Overdag en ook dikwijls des nachts met maneschijn, gaat men er dan op uit. De lokbuffelkoe houdt men vast aan eene lijn, welke aan den neusring is bevestigd. Zoo legeeft men zich naar de plaatsen, waar de buffels gemeenlijk den nacht doorbrengen (zulk eene plek heet l a m b a r a). Achter de buffelkoe aansluitende, benadert de Toradja een buffel, zeer handig met rukken aan het touw en zachte slagen met de vlakke hand de wijfjes-buffel in de richting brengende, welke hij wenscht. Is hij dicht genoeg genaderd, dan tracht hij het te vangen dier vlag een strik van buffelleer om den achterpoot te leggen; het andere einde van den riem wikkelt hij snel om een boom. Daar

de buffels zóó schuw zijn, dat zij dadelijk vluchten, wanneer zij iets aan den poot voelen, bevestigt men gewoonlijk aan het einde van den riem een haak van hertenhoorn of zeer hard hout. Wanneer nu de buffel door het bosch rent met den riem achter zich aan, blijft de haak spoedig achter een boom vastzitten, en zodoende kan het dier niet verder.

Zijn er buffels op deze wijze gevangen, dan laat men ze den ganschen nacht op die plaats. Met daglicht gaat men naar de gevangen dieren toe; ze worden aan meerdere boomen vastgebonden en op den grond geworpen, waarna men hun een rotan ring door den neus aanlegt. Door dezen neusring zijn de dieren geheel in de macht van den mensch; daaraan voortgetrokken, worden zij geleid naar het dorp. Nu komt de beurt aan de jongens. Iederen morgen trekken zij er met de dieren op uit om hen te laten grazen en hen aan de menschen te wennen. Het is een aardig gezicht zulk eene kudde buffels, alle bereden door een of twee jongens, die onder de grootste drukte en vroolijkheid zich aan deze geliefde dagtaak wijden. Het pakje rijst voor den morgenmaaltijd hebben zij gewoonlijk bij zich, en zoo blijven zij gezamenlijk rondzwerven tot zij in den laten namiddag allen weer naar het dorp terugkeeren. Het is dikwijls gemakelijk om te zien hoe een buffeljong wordt getemd. Het jong blijft voortdurend in de nabijheid der moeder, die vastgebonden staat. Elk oogenblik tracht een kleine knaap op het schichtige jonge dier te springen; men trekt het aan den staart, en slaat het met de vlakke hand op de achterdeelen. Dit acht men de meest geschikte wijze om het dier tam te maken.

Is een buffel zeer wild, dan laat men hem wel drie of vier dagen lang in het bosch aangebonden staan, om hem door uithongeren tot kalmte te brengen. Een dier, dat niet gewend is bereden te worden, went men hieraan door het twee aan elkaar gebonden pisang-stammen of stukken hout op den rug te leggen.

Waar het terrein er gelegenheid toe biedt, vangt men de buffels ook wel in omheinde plaatsen. Hiertoe kiest men eene plek tusschen twee heuvels, in eene streek, waar de buffels gewend zijn door te trekken. De omheining is voorzien van valdeuren, een bij den in- en een bij den uitgang; eenige wakers, die zich veilig op de omheining hebben geborgen, zorgen dan dat de valdeur wordt neergelaten, zoodra de dieren binnen zijn.

Dit opvangen van buffels is dikwijls een gevaarlijk werk. Meer dan één is daarbij het slachtoffer geworden van de woede der dieren. Een buffel kan geruimen tijd voor zijne vervolgers vluchten, maar wanneer hij geen uitweg ziet, of wanneer hij uitgeput is, kan hij zich plotseling omkeeren en een aanval doen op zijne vervolgers. Er zijn dan ook veel Toradja's, die geen helden zijn in het opvangen van buffels, en die hoogstens als helpers meegaan met een, die meer moed heeft. In het voormalige dorp Paloewasi had men de gewoonte om, voordat men op het buffelvangen uitging, een offer van sirih-pinang te plaatsen op een buffelgewei, dat in den dorpstempel was opgehangen. Dit gewei had toebehoord aan een bijzonder grooten buffel, die in zijn leven zeer mak was geweest. Door dit

offer meende men te kunnen veroorzaken, dat de buffels, die eertijds toch ééne kudde hadden uitgemaakt met dit tamme dier, niet naar hunne vervolgers zouden stooten.

Om te voorkomen, dat de buffels zullen stooten, houdt men er ook verbodsbepalingen op na. Zoo mag men gedurende den tijd van het opvangen der dieren geen zure dingen eten, anders zullen de buffels stooten (anderen zeggen, dat hierdoor de riem, waarmee men de beesten vangt zal breken).

In het landschap Pada schijnt een zekere voorvader Kojoë de eigenaar der buffels te zijn. Deze wordt, voordat men buffels gaat vangen, aangeroeven en men legt een betelpruim voor hem neer.

Wil een buffel een persoon stooten, dan heeft deze het recht het dier te dooden. Gewoonlijk worden na het neerleggen van zulk een dier een paar lieden afgevaardigd om te onderzoeken of de wond den buffel werkelijk van voren is toegebracht. Vindt men de wond op zijde of van achteren, dan wordt aangenomen, dat de aangevallene het dier niet in zelfverdediging heeft gewond of gedood. De eigenaar vraagt dan schadevergoeding. Is iemand door een buffel gedood dan moet de eigenaar van het dier *g o e m p a t e* (zie Hfdst. „Begrippen van recht“) betalen, zijnde vier buffels. Is de wond niet ernstig, dan volstaat men met eene geit; voor eene ernstige verwonding moet de eigenaar van den buffel al spoedig een buffel geven.

Heeft men de opgevangen buffels een maand of twee lang geweid, dan laat men ze weer los.

Gedurende het weiden der buffels heeft men ook verscheidene dingen in acht te nemen. Zoo mag men nooit een luis van een buffel dooden, anders zal het dier, aan hetwelk de luis zich had gehecht, mager worden. Men mag zijn buffel niet met een *m o r o m p a*-stengel (*Andropogon helepensis* Stapf) slaan, anders zal het dier overdekt worden met etterende puistjes (dit verbod kan op ondervinding gegrond zijn). In een boschje, waarin de buffels gewoonlijk des nachts samenkomen (men noemt zulk eene plek *l a m b a r a*), mag men niet rondhakken, anders zullen de buffels, die daar samenkomen, alle sterven (de mogelijk daar rondwarende zielestof dezer dieren zou kunnen worden beschadigd). Zoo mag men ook niet hakken op de plek, waar men zijn buffel heeft vastgemaakt, anders wordt de buffel ziek. Rijst eten, terwijl men boven op den buffel zit, is eveneens verboden, want hierdoor zou het dier mager worden (waarschijnlijk omdat men met de rijst lichtelijk een deel van de zielestof van den buffel zou opeten). Ook mag men op een buffel gezeten niet boeren, want dan zal de buffel ziek worden.

Een zeer slecht teeken is het, wanneer een buffelkoe een tweelingjong werpt. Dit voorspelt een oorlog, of een onheil dat over het land zal komen. De jongen worden dan ook steeds gedood, soms beide, soms één ervan. Het werpen van tweelingjongen schijnt zeer zelden voor te komen, en waarschijnlijk moet uit de zeldzaamheid van dit verschijnsel het onheilspellende dat men er in ziet, verklaard worden.

Het gebruik, dat men van den buffel maakt.

Uit het bovenstaande blijkt genoegzaam, dat de buffel bij de Toradja's nog weinig tot nuttigen arbeid wordt aangewend. Alleen in de laatste jaren, nadat het Gouvernement het aanleggen van natte rijstvelden heeft bevolen, laat men hier en daar de buffels dienst doen om den grond der velden om te woelen, doordat men ze daarin op en neer drijft. Overigens is de buffel het offerdier bij uitnemendheid, en de norm van boeten. Een offerfeest is niet van beteekenis, wanneer er geen buffel wordt geslacht⁽¹⁾, eene boete wordt klein genoemd, wanneer geen sprake is van een buffel. Wanneer men een gesprek van eenige Toradja's aanhoort, dat gewoonlijk over een of ander twistgeding loopt, dan hoort men om de minuut het woord *ba o e l a*, „buffel“.

Buffels maken ook den rijkdom der Toradja's uit. Met het aantal buffels dat iemand bezit, hangen meestal ook zijn macht en aanzien samen. Gewoonlijk hebben de hoofden groote kudden buffels, welke dan niet hun individueel eigendom zijn, maar de bezitting van de gansche familie, waarover zij als familiehoofden het beheer hebben.

Herkenningsteekens.

Aangezien de buffels van verschillende eigenaren zich wel eens met de kudde van anderen vermengen, kan het gebeuren, dat men in het onzekere is, aan wien een buffel toebehoort. In zulk een geval kan de eigenaar pas na veel pratens worden aangewezen; en is dit niet mogelijk, dan moet een godsoordeel beslissen tusschen de beide personen, die op het dier aanspraken doen gelden.

Raakt het geschil een buffeljong van een of twee jaar, dat van zijne moeder is afgeraakt, en waarop nu twee personen rechten laten gelden, dan lost men de zaak op door de beide buffelkoeien, van wie de verschillende eigenaars beweren, dat zij het kalf, waarover getwist wordt, zouden hebben geworpen, bij elkaar te brengen en vervolgens het jong los te laten. De buffelkoe, die door het jong wordt gevolgd, wordt erkend als de moeder, en daarmee is ook uitgemaakt, wie de eigenaar is van het kalf.

Toch komen geschillen over buffels weinig voor. De Toradja kent gemeenlijk zijne dieren zeer goed. Wanneer een der buffelkoeien een jong heeft geworpen, wordt dit al spoedig van een herkenningsteeken voorzien. Deze herkenningsteekens worden aan de ooren aangebracht: een grooter

(1) De zucht om geroemd te worden ging vooral bij de doodenoffers soms zoóver, dat dikwijls meer dieren werden geslacht, dan door de gasten konden worden verteerd, met het gevolg, dat een groot deel van het vleesch lag te rotten. Bij de onderwerping van de Toradja-landen aan de Ned. Ind. Regeering is hieraan een einde gemaakt door de bepaling, dat op één doodenfeest slechts 9 buffels mogen worden geslacht; wil men meer dan 9 slachten, zoo moet daarvan belasting worden betaald.

of kleiner stuk van de oorspits wordt afgesneden, hetzij van beide ooren, hetzij van een er van; soms is de snede horizontaal, soms ook schuin; voor anderen is het herkenningsteeken eene splitsing van den oortop aan beide of slechts aan een van beide-zijden. Op deze wijze onderkennen de dorpen en families van eene bepaalde landstreek hunne buffels. Het stukje dat van het oor van den buffel is afgesneden, wordt gedroogd, en gewoonlijk aan het dak opgehangen. De meeste menschen weten hiervoor geen reden op te geven; sommigen zeggen: opdat de buffels niet te ver zullen afdwalen (een deel van henzelf — de oorspits — trekt het geheel — de buffels — aan).

Behalve de merken, welke men aan de ooren aanbrengt, dragen vele buffels van nature kenteekenen aan hun lichaam. Zoo komen hier ook blesbuffels voor, die de Bare'e-Toradja's *w o r a a* noemen. Verder neemt men den stand van de horens waar, en voor iederen bijzonderen stand heeft men een afzonderlijken naam. Zoo heet de stand der horens, waarbij deze naar achteren over den nek liggen *ó b o*; zijn de horens rond met de punten naar elkaar toegebogen dan heet dit *t o n d o e o k o t a*, „pottenstandaard-horens”, naar den ronden vorm, dien zulk een pottenstandaard heeft; steil overeind staande horens heeten *t o n d o e m e n t o e m b e o e*; die recht uitstaan naar beide zijden, heeten *t o n d o e d j o j o*, „stijve, onbuigzame horens”; vallen de horens naar voren over, dan bezigt men hiervoor de uitdrukking *k a p e*.

Om de grootte van een buffel aan te wijzen, b.v. bij de bepaling van den prijs of de waarde van het dier als koopwaar of als boete, geeft men de maat van de horens op zijn arm aan; deze maat heet *p o d o e t o e*. Een buffelkalf, welks horens nog niet grooter zijn dan de wijsvinger heet *s a n t a n o e d j o e*; zijn ze zoo lang als van den top van den wijsvinger tot aan den wortel van den duim, dan heet het *s a p a n g a*. Legt men de linkerhand aan den wortel van de rechterhand, om aan te geven, dat de horens van het dier zoolang zijn als van den vingertop tot aan dat punt, dan heet het *s a m p o d o e t o e*; tot aan het handgewricht *s a n g k a l o e d j a*; tot aan den pols *p o t o g a* (de plek, waar de *t o g a*, armring, zich bevindt); tot aan het vleezige deel van den onderarm *r i k a b o k o n j a*, „bij het dikke er van”; tot aan den elleboog *r i s i k o e*, (*s i k o e* „elleboog”); tot aan het midden van den bovenarm *p o s i k i l i* (de plaats van de *s i k i l i*, „bovenarm-ring”); tot aan den oksel *s a n g k a r i k i* (*k a r i k i*, „oksel”). Deze maat is gemeenlijk de langste, welke een buffelhoorn kan bereiken.

In Midden-Celebes komen zeer veel albino's voor onder de buffels. Soms is een albino kalf nagenoeg blind; zulk een dier vindt gewoonlijk spoedig den dood, omdat het in een afgrond of in stroomend water valt, waaruit het zich niet kan redden. De Toradja's maken geen onderscheid tusschen deze albino's en de gewone buffels: zij eten het vleesch van beide. De Mohammedaan geworden Parigiërs en Saoesoeërs daarentegen willen het vleesch van witte buffels niet eten, daar zij beweren, dat het eten er

van lepra zou veroorzaken: witte plekken zullen dan op het lichaam van den eter te voorschijn komen.

In die streken, waar groote grasvlakten voorkomen, leven de buffels doorgaans in groote kudden te zamen; gewoonlijk komt er dan één onder zulk eene kudde voor, die uitmunt in grootte en kracht. Deze buffel wordt dan beschouwd als de aanvoerder van de kudde, als degeen, die de kudde bij elkaar houdt. Zulk een dier noemt men *pambawa*, „geleider” of *tadoelako*, „voorganger. Ook de uitdrukking *pamawa* (van den intensieven vorm van *wawa*, „geleiden”) voor den grooten buffelstier, beteekent oorspronkelijk „leider”. Men zal er niet spoedig toe overgaan zulk een aanvoerder te slachten, uit vrees, dat de kudde dan uit elkaar zal gaan, en de dieren zich ver van de woonplaats hunner eigenaars zullen verwijderen. De Bare'e-Toradja's hechten echter niet zooveel waarde aan een dergelijken kuddeaanvoerder als de Napoeërs en Loewoeërs. Genoemde volken stellen vooral prijs op een zwarten buffel met witte vlekken, soms ook met witte horens, en met blauwe oogen als leider der kudde. Zulk een dier heet *samara*, en is naar de gedachte dezer lieden zeer geëigend om als koning der buffels op te treden. Loewoeërs ruilen zulk een buffel gaarne voor twee andere in.

Het slachten van buffels.

Het dooden van een buffel heeft op verschillende wijzen plaats. Geldt het een bepaald offer, waaraan velen deelnemen, zooals bij verschillende offerfeesten geschiedt, dan staat het dier met een dikken ring van rotan om den nek aan een stevigen paal vastgebonden; de omstanders steken hem dan zoolang met hunne speren, tot hij uitgeput neervalt. Vreest men, dat het gemartelde beest in zijne woede op de eene of andere wijze zal losraken, dan hakt men spoedig de Achilles-pees van de beide achterpooten door.

Bij andere gelegenheden wordt het dier geslacht; het wordt daartoe eerst met een der achterpooten aan een boom vastgemaakt, en daarna weet men met een touw aan een der voorpooten en met eene lijn, die aan den neusring is bevestigd, zoodanig te manoeuvreeren, dat het dier omvalt, en niet meer overeind kan komen. Nu trekt men het een ooghaar en een haar van den staart uit; beide haren legt men in een mandje te zamen met sirih-pinang, en dit mandje beweegt men zevenmaal in de rondte over den kop van het dier, waarbij men zegt: *Boo, Lamoasindate, banjabara koe'oa majalinosanja, rata riginja*, „O goden daarboven, wij halen zijn adem er niet met boos opzet uit, maar omdat het zijn tijd is”. Naar de reden van deze handeling gevraagd, antwoordt men gewoonlijk: „wij doen dit, opdat de andere buffels niet zullen sterven, maar veel jongen zullen werpen”. Wij hebben dit op te vatten als een eerbewijs aan den geslachten buffel, opdat deze uit nijdigheid niet op

de eene of andere wijze nadeel zal berokkenen aan de overige dieren van de kudde.

Ligt het dier machteloos op den grond, dan steekt men het een speer in den oksel, zoodat de groote slagader wordt geraakt, en de buffel dood bloedt; het uitstroomende bloed wordt in bamboe kokers opgevangen om dienst te doen bij de bereiding van het vleesch. Velen leggen een palmblad, waarin een knoop is gelegd onder den buffel, wanneer hij valt. Ook op de plek, waar men de stukken van den geslachten buffel neerlegt, heeft men zulk een geknoopt blad gespreid. Men zegt, dat hierdoor het vleesch niet spoedig opgebruikt zal zijn. Dit is dus eene sympathetische handeling: in het leggen van een knoop in iets, ligt voor den Toradja de gedachte van „tegenhouden, langzaam doen gaan”.

Het medicineeren der buffels.

Het laat zich verstaan, dat wanneer een der kostbare buffels ziek of gewond is, men allerlei middelen tot genezing beproeft. Het is niet doenlijk ze op te noemen, aangezien iedere eigenaar van buffels zijn eigen middelen heeft. Alleen moet hier vermeld worden het *mosironta*. Met dezen naam duidt men eene eigenaardige wijze van genezen aan, wanneer buffels wonden hebben, waarin wormen zijn gekomen, zeker een van de meest voorkomende ongemakken bij buffels. Men spuwt dan medicijnen op een gezond deel van het lichaam van het dier op de plaats tegenoversteld aan die waar zich de wond bevindt. Heeft een buffel bijvoorbeeld eene wond met maden onder den oksel, dan spuwt men de medicijn op de billen; heeft hij eene wond op de achterdeelen, dan spuwt men hem op den kop; de medicijnen, die daarbij gekauwd worden, zijn gewoonlijk *pokae* (*Ficus-erecta* Thumb.) en *sarowia*. Het gevolg van deze behandeling zal zijn, dat de maden van zelf uit de wond vallen. Hetzelfde effect heeft het, wanneer men den buffel met de vruchten van de *pasa* (*Miscanthus Japonicus*, Anderson) werpt; of ook men houdt 6 droge bladeren van de *boe* of de *welonti* in de hand en werpt het dier daarmee. Iemand die zieke buffels medicineert, mag, zoolang de kuur duurt, niet de de uitspruitsels van de bamboesoort *wojo watoe* (Mal. *boeloeh batoe*) eten. Dit slaat waarschijnlijk op het gemakkelijk afbreken dezer spruiten.

Wanneer runderpest dreigt, of op andere wijze ziekte onder de buffels heerscht, verricht men eene plechtigheid om ze te medicineeren. Daartoe worden de buffels van de streek op een open plek bijeengebracht; zij staan dan in een wijden kring aan palen vastgebonden.

Voor deze gelegenheid heeft men gereed gemaakt: 1° een mandje, waarin 7 lapjes katoen liggen van verschillende kleur; daarbovenop zeven stukjes pinangnoot, zeven betelbladeren, wat kalk en een weinig tabak; 2° een mandje, waarin gekookte rijst, een stukje buffel-lever, een in stukjes gesneden gekookt ei; 3° eene witte kip; 4° een witte aarden kom, waarin aan

aan stukjes gebakte bladeren van de pakoemba, pasara, woenga, songilo, loeasi en andere planten, waarvan men gelooft, dat zij eene zeer groote levenskracht hebben; deze bladeren zijn in water geweekt.

Wanneer alles gereed is, trekken 7 menschen met de gereedgemaakte voorwerpen zevenmaal om den troep buffels heen; zij beginnen hunne omgangingen in het Westen; iemand met de witte kip gaat voorop, dan volgt een met het onder 1° genoemde mandje, vervolgens iemand met het onder 2° genoemde, en ten slotte iemand met de kom met bladeren. Heeft de zevende omgang plaats gehad, dan houdt men al de genoemde voorwerpen op den kop van een der buffels, die beschouwd wordt als de vertegenwoordiger van de gansche verzameling. Daarbij doet men de volgende aanroeping: „O Poeë mPalaboeroe, hier is rijst, die gij moogt medenemen; hier zijn zeven stuks katoen; geef een kouden adem (= gezondheid), opdat al onze huisdieren hier mogen leven. En gij witte (= de witte buffel, waarop al de benoedigheden der plechtigheid zijn geladen), misschien heeft een booze geest u ondeugend gemaakt, maar hier zijn zeven stuks katoen en rijst, wees niet meer ondeugend. O, gij al de zielestof van de buffels der To Napoe, der Loewoeërs (andere volken worden er nog bij genoemd), komt hier tot onze buffels, opdat, wanneer we die buffels slechts met eene naald wilden koopen, de eigenaars ze aan ons zouden afstaan” (door het weggaan der zielestof, levenskracht, zouden de buffels der genoemde volken er slecht gaan uitzien en dus niet veel meer waard wezen). De woorden dezer aanroeping verschillen dikwijls, maar de geest er van is steeds dezelfde als in bovengenoemde.

Hierna snijdt men een der teenen van de witte kip af, en het bloed, dat uit de wond druipt, smeert men op den buffelhoorn; den inhoud der mandjes legt men op den kop; van de gekookte rijst en de bladeren legt men ook een weinig op de koppen der overige dieren. Hiermede is de plechtigheid afgelopen en de deelnemers scharen zich daarna aan den maaltijd. Deze handeling heet ndaloeasi, „met loeasi bewerkt worden” (loeasi is de voornaamste van de planten, welker bladeren bij deze gelegenheid worden gebruikt).

Ook wanneer iemand pas een buffel heeft gekregen als betaling of als afdoening van eene boete of schuld, besprenkelt hij het dier met water, waarin stuk gebakte bladeren van pasgenoemde loeasi en andere planten, opdat de buffel zich wel zal gevoelen in zijne nieuwe woonplaats, en zich niet vandaar zal verwijderen.

Het varken.

De Toradja's fokken ook varkens. Men beweert, dat er in den ouden tijd geen tamme varkens waren, en toen de gewoonte werd ingesteld om een offer te brengen voor enkele vormen van gepleegde bloedschande (gemeenschap tusschen oom en nicht, tusschen tante en neef), werd gelast,

dat een bruin varken moest worden genomen, hetgeen wijst op wilde varkens.

Het varken heet *w a w o e*; als bijnamen gebruikt men *s i n e g i* of *b o ë* (Napoe'sch) ook wel eens *b i n a t a*, het Mal. *b i n a t a n g*. De zeug heet *t e n o* (vgl. *t i n a*, „vrouwelijk”); de beer heet *l a s e*; een gelubd varken *p o e d i*.

Men legt zich op de varkensfokkerij niet zoo ijverig toe als dit gemeenlijk bij heidensche volken in Indië het geval is; hoogstwaarschijnlijk omdat men meer waarde is gaan hechten aan buffels. Zelden komt het varken in de rechtspraak voor als boete, daarentegen speelt het als offerdier eene groote rol. Dikwijls neemt men bij offerfeesten kleine varkens om maar aan de gewoonte te voldoen, terwijl men zich overigens te goed doet aan buffelvleesch. Bij het loon, dat aan priesteressen wordt uitbetaald voor bewezen diensten, behoort meestal ook de achterpoot van een varken.

Onder de Toradja's zijn er vrij velen, die geen varkensvleesch eten; dit doet men echter niet om godsdienstig verbod, maar alleen omdat men er ziek of onwel van wordt.

Evenals elders verstaat men ook hier de kunst om varkens te ontmanen; de verwijderde testikels hangt men boven het vuur te drogen, opdat de wond spoedig zal genezen. Men doet deze operatie ook wel in de schaduw van het rijstblok in de hoop, dat het varken eenmaal zoo groot zal worden als het rijstblok.

De Hond.

Volgens een Toradja'sch verhaal had men eertijds geen honden, maar men richtte boschkatten (*l a n g g o ë*) af om wilde varkens te vangen. In dien tijd was er eens een onnoozele; hij was erg lui, men kon hem tot geenerlei werk krijgen. Sommigen zeiden: „laat ons hem dooden”; maar anderen zeiden: „hij is onze makker; laat ons hem dus niet dooden, maar laten wij hem geen eten meer geven, dan kan hij zijn voedsel elders zelf zoeken”. Toen de onnoozele niet meer te eten kreeg, verdween hij; maar na eene poos kwam hij plotseling weer terug, en woonde onder het huis: zijn mond was spits, hij was een hond geworden. De rijst, die aan de etensbladeren was blijven kleven, likte de onnoozele af. Daar hij niets kwaads deed, liet men hem weer in huis toe en gaf hem te eten. „Daarom noemen wij den hond onze gelijke (*j o e n o e*), want hij is een mensch geweest”, zegt de Toradja. „Wanneer de hond huilt, moet men hem dadelijk tot bedaren brengen, anders brengt hij onheil over zijne meesters, die hem eertijds kwaad hebben gedaan”.

De honden in Midden-Celebes zijn van het gewone in Nederlandsch-Indië algemeen voorkomende type. Bij de meeste Toradja-stammen is de hond geliefd, omdat hij gebruikt wordt bij de jacht. Meestal bezit de Toradja een aantal honden, maar daaronder is er gewoonlijk een, die zijn

speciale lievelingshond is. Met groote aandacht wordt zulk een dier door anderen bekeken, en de baas, die trotsch is op den hond, vertelt allerlei heldendaden van hem.

Over het geheel houdt de Toradja van zijne honden; een gesprek over honden interesseert hem altijd. En toch springt hij vreemd met deze dieren om. De vuist is aanstonds gereed om met kracht neer te dalen op het midden van den rug van het dier, en als deze viervoeters op het etensnur alle het huis moeten verlaten, heeft men er een soort welbehagen in, om ze de trap af te laten duikelen door deze (een boomstam met inkerlingen) plotseling om te draaien, als de hond op het midden er van is.

Bepaalde zorg heeft de Toradja niet voor zijne honden. Laat hij van zijne rijst wat over, dan is dit voor hen; maar iets minder eten ter wille van de honden doet de baas gewoonlijk niet. Geen wonder dan ook, dat deze dieren door den honger onderwezen, geleerd hebben zoowel Spaansche peper als rauwe maïs te eten; ook schoenen zijn voor hen niet veilig.

De hond heet *asoe*; andere benamingen zijn: *dangkoea*, *kadjoko* („de harige”), *dike* (Napoe'sch). Iedere hond heeft zijn eigen naam, die soms ontleend is aan de kleur van zijn haar, soms willekeurig gegeven is. Zoo heet een hond, wiens haar grijs en zwart is *boeriko*, een grijze hond *boeba* („grijs”), een hond met een witten nek: *boeja le'e* („withals”), een met een witte vlek op den rug: *boeja toenggi* („wit van stuit”), een gevlekte: *loba* („gevekt”), een met een afgeknotten staart: *wentoë* („afgeknot”), een gelubde: *poedi*, een met een witte vlek op den kop: *motodi*, een met een witte punt aan den staart *mokinoembari*, enz. Overigens dragen zij namen als: *bontje* („rijstepap”), *garango* („krokodil”), *bongkara* (Mal. *bongkar*, „uit elkaar halen, uitpakken”), *balanda* („Hollander”), *angaresi* („Engelschman”), *kapalapoë* („stoomboot”) enz. enz.

Meermalen trekken Toradja's er op uit om in andere dorpen, of ook bij een anderen stam honden te gaan koopen. Gewoonlijk krijgt men een goeden hond tegen betaling van eene geit. Er zijn *To Pebato* (de stam, die zeker het meest aan zijne honden gehecht is, omdat hij het meest aan de jacht doet), die ons verzekerd hebben, dat zij alleen geiten fokten, om ze later tegen honden te kunnen inruilen. Bij het onderkennen van een goeden hond, d. i. een hond, die dapper is op de jacht, let men voornamelijk op den haarwervel, die zich aan de achterzijde van de pooten bevindt; wanneer deze loopt tot over het kniegewricht, dan moet het een dapper dier zijn, te meer wanneer die haarwervel voortloopt tot aan den oksel. Een haarwervel aan beide zijden van den buik is ook een gunstig teeken; dit schijnt echter niet veel voor te komen. Wanneer verder de tong van den hond een zwarte punt heeft, wanneer hij rechte achterpooten heeft; wanneer de pooten, of een er van, zoowel zwarte als witte nagels dragen, dan zijn dit alle zoovele teekenen, dat de hond, die ze bezit, een dapper dier is.

De Toradja kent verschillende middelen om zijne honden dapper te

maken in den strijd tegen varkens; ze moeten dienen om reuk en gehoor van den hond te verscherpen tot opsporing van het wild. Deze middelen zijn: ten eerste et vleesch van de kokosnoot; dit wordt eerst boven aan de trap op den vloer gelegd, en met den rug van een hakmes beklopt, en daarna onder het voedsel der honden gemengd. Men geeft hun dit zoowel te voren in huis als op de jacht te eten. Ten tweede geeft men hun te eten het afschrapsel van twee houtsoorten, kadjoe oele en tongko geheeten. De reden, dat men de honden juist van deze houtsoorten geeft zal zeker wel in de namen, die ze dragen te zoeken zijn. Kadjoe oele beteekent „slangenhout”, en men zoekt hierin bepaald een middel om de honden te vrijwaren voor slangenbeten, waaraan zooveel van deze dieren sterven. Tongko beteekent zooveel als „belooning” voor eenige moeite, die men heeft gedaan, en ziet op den buit, dien men hoopt, dat de hond zal behalen; iemand, die platzak van de jacht terugkomt, zegt bijvoorbeeld: lengekoe bare'e ratongko, „mijne moeite is niet beloond”.

Gedurende den tijd, waarin men een hond medicineert om hem dapper te maken, mag men hem niet schoppen; het gevolg daarvan zou zijn, dat men lepra aan den voet zou krijgen; anderen zeggen, dat men den hond ook niet mag slaan met eenig voorwerp, daar dit hetzelfde gevolg zou hebben.

Het krachtigste middel voor de honden is de bezoarsteen (kilowoe) uit de maag van varkens. Men zegt, dat wilde varkens op den duur aan zulk een steen sterven. Vindt men er nu een in de maag van een varken, dan geeft men er aan alle honden een stukje van te eten, waardoor zij zeer moedig worden en overal de varkens zullen opsoren.

Men zegt, dat een hond, die meermalen wild heeft opgespoord en gevangen, zijne goede eigenschappen verliezen kan; men noemt zulks tewonta. Dit gebeurt als men den hond schopt, of als men iets van het wild, dat hij heeft gevangen (als is het slechts een stuk been er van) uit het venster werpt; of als men het wild in stukken hakt op de polowiwi, den houten rand van den haard, of op de woentjoea, den drempel van het huis, of als men bossen rijst op het brandhout legt. Om den hond, die zijne goede eigenschappen verloren heeft, deze weer terug te geven, moet de eigenaar de begane fout van zich afdoen door het mantjela panga (zie Hfdst. „Geestelijke en godsdienstige begrippen”).

Wanneer men een hond gekocht heeft, mengt men bladeren van de planten kajoe maranindi, „koude plant”, en loeasi door de rijst, en geeft dit het dier te eten; het zal daardoor gezond en sterk blijven; ook spuwt de eigenaar wel in het voedsel van zijn hond; men zegt dat het dier anders het voedsel weer uitspuwt.

De hond is voor de Toradja's een van de symbolen van dapperheid; daarom speelt hij eene groote rol bij de plechtigheden, welke plaats hebben bij het terugkeeren van een troep strijders (zie Hfdst. „Oorlogvoeren”).

Honden worden veel door Toradja's gegeten; er zijn echter reeds meerderen, die zich schamen dit te bekennen.

Wanneer de hond in het dorp zijnde een eigenaardig gehuil aanheft, zegt men, dat hij een geest ziet; heft hij dit gehuil aan in het bosch, of elders ver van het huis, dan doet hij zulks alleen uit angst, omdat hij zijn meester niet kan vinden.

Andere huisdieren.

Hoenders.

De naam van het hoen is *manoe*, een tweede naam is *tadantji* of *dantji* (vgl. *tontji*, „vogel” en het Napoe'sche *tadasi*, „vogel”). De haan heet *djangko*. De Toradja's fokken allen hoenders; de nesten, waarin deze vogels hunne eieren leggen, zijn van bamboe gemaakt: een stuk bamboe wordt tot halverwege in latjes gespleten, waarna die latjes trechtervormig uit elkaar worden gehouden door middel van vlechtwerk. Van eenige medicijn, die men elders wel eens in deze nesten legt om de kippen overvloedig eieren te doen leggen, of krachtige kuikens te fokken, hebben wij nimmer iets bemerkt of gehoord. Alleen legt men wel eens houtskool in het nest om zwarte kuikens te krijgen. Heerscht er ziekte onder de kippen, dan mengt men bladeren van de *teginggi* door het voedsel der hoenders. Hout van de *alindaki* en de *bo'e* mag men niet als brandhout in huis gebruiken, want dan zouden de kippen een soort pokken krijgen (*ketoeeki*). Bij het voederen der kippen mag op het erf nergens gegraven worden, anders zouden de kippen ziek worden. Ook mogen geen wortels van de *liaan oementoe* op het erf voorkomen, anders worden de kippen ziek; zulke wortels moet men dus uitgraven.

Het hoen speelt als offerdier eene groote rol, zooals wij meermalen gelegenheid hebben gehad op te merken. Ook herinneren wij er aan, hoe uit de ingewanden van het hoen wordt voorspeld of eene of andere onderneming zal slagen of niet (*memanoe*).

Hanengevechten zijn tot nu toe onder de Toradja's onbekend.

Wanneer een haan op een ongewoon uur in den nacht kraait, zou hij met dit kraaien willen zeggen tot de andere hanen: „Het is alsof ik den stank (de lijklicht) van uw meester ruik” (*bara waoempoeëmoekoeënga*). Wanneer de andere hanen in het dorp het gekraai beantwoorden, dan zou dit beteekenen: „Wij ruiken niets, bij ons is geen lijklicht”. Beantwoorden de hanen het gekraai van den eersten niet, dan is dit een bewijs, dat zij de lijklicht ook ruiken, en dan zal er spoedig een doode zijn in het dorp. Wanneer nu iemand een haan hoort kraaien op een ongewoon uur in den nacht, dan neemt hij een stuk brandhout van den haard, en legt dit met het onaangebrande einde in het vuur. Als de geesten dan den volgenden dag aan de hanen vragen: „Is er een ziek mensch in het dorp?” (met de bedoeling dien zieke te dooden door zijne

zielestof weg te nemen), dan zal de haan antwoorden: „Wel neen, want ik heb zelf de menschen van nacht het brandhout hooren verleggen”.

Een zeer slecht teeken is het, wanneer een kip de door haar gelegde eieren openpikt, en den inhoud opslurpt. Dit beduidt dat den eigenaar van de kip een groot ongeluk zal overkomen. De kip wordt in zulk een geval dadelijk gedood.

Geiten.

Nagenoeg bij ieder dorp treft men ook eene kudde geiten aan. Iederen morgen trekken deze dieren erop uit om hun voedsel te zoeken, en 's avonds kan men ze terug zien keeren om onder de huizen eene slaapplaats voor den nacht te zoeken (dit was althans vroeger zoo, toen de erven der woningen nog niet omheind waren). Zooveel is zeker, dat deze dieren over het geheel niet geliefd zijn bij de Toradja's. Velen houden niet van het vleesch van geiten, en zooals boven reeds is opgemerkt, fokken velen ze alleen om er honden voor te ruilen. Het meest in eere zijn deze dieren bij de To Lage en To Onda'e, omdat bij deze stammen de vrouwen geen buffelvleesch eten; en zij zich dus met geitenvleesch moeten vergenoegen, tenzij zij varkensvleesch eten.

De gewone namen voor geit zijn mboela en bego; voor een volwassen bok zegt men gemboc. Evenals de buffel heeft dit huisdier ook nog omschrijvende namen, zooals toboja, „huisman”, towaoe, „stinkert”, paloewasi en andere.

Onder de geesten komt één voor, die de gedaante heeft van eene geit. Hij heet Mangobi, en bewoont spelonken.

In de literatuur der Toradja's speelt de geit eene onbeduidende rol.

Katten.

Ook huiskatten houden de Toradja's er op na. De kat heet nggaroe, „krabber”; andere benamingen zijn: toelo (vgl. lelo Parigi'sch, „staart”), towalewe, „die zijn staart omslaat”, bij het zitten.

Van den bijgeloovigen eerbied, waarmee de Mohammedaansche strandbewoners de kat beschouwen, weten de Toradja's niets. Zij kennen ook verhalen, waaruit de eeuwige haat tusschen kat en muis wordt verklaard. Het jong der Muis was namelijk ziek, en de Muis trok er op uit om iemand te zoeken, die den priesterzang zou kunnen zingen om haar jong te genezen. Zij probeerde het bij den buffel, bij het paard, bij het varken, bij de geit en bij den kerekere (een vogel), maar geen hunner stemmen beviel haar. Toen kwam zij bij de kat. Zij vroeg aan de Kat: „Misschien kunt gij den priesterzang zingen, vriendin?” De Kat antwoordde: „Ik ken dien een beetje”. De Muis zei weder: „Toe probeer eens, dat men het eens hoore”. De Kat miauwde en zeide: „Miaauw, miaauw”. De Muis antwoordde: „Dat hoor ik graag, gij moet gaan om voor mijn kind den

priesterzang te zingen". De Kat zeide: „Ja goed, maar als ik ga, zal ik in ieder geval mijne medekatten uitnoodigen en dan gaan wij eten; zoo moet ook gij bij uwe medemuizen rondgaan; zeg het hun, opdat wij allen te zamen komen". Zoo ging dan de Muis rond bij al hare medemuizen en kookte eten. Niet lang daarna kwam de Kat met een groot aantal gezellen. Zij vroeg naar het zieke kind en zette het in den zak (waarin de priesteres zich begeeft, ten einde zich aan het oog der omstanders te onttrekken). De Kat zeide: „Gij, Muizemoeder, blijf hier in de nabijheid, ga niet weg". Nu hoorde de Muizemoeder de Kat knabbelen; de Kat zeide: „Spreek niet tot mij, terwijl ik p a k a n a n g i (een boomsoort, als medicijn gebezigd) kauw". Intusschen had zij den kop van het Muizejong geheel opgeknabbeld. De Muis hoorde de pooten van haar jong bewegen, en zij zeide: „Mijn kind leeft"; intusschen had de Kat de pooten ook alle opgegeten. Voordat zij den priesterzang ging zingen, gaf de Kat aan hare gezellen deze opdracht: „Als gij mij hoort zingen: i r a n t j o e k a, dek dan de openingen tusschen de vloerlatten toe, stop de retèn in den wand dicht, sluit alles toe". Nu ging de Kat zingen en zeide:

I r a n t j o e k a p o m p a j a l i

P e l a b e n t j i p a k a n a n g i

D j i l a t i m a j a l i - j a l i.

Nauwelijks hadden de andere katten deze woorden der Kat gehoord, of zij kwamen boven om alle muizen te vangen. Slechts één wijfje ontsnapte; dit was zwanger; het sprong naar beneden zonder dat de Kat het zag. Dit wijfje is de stammoeder der hedendaagsche muizen.

XX. HUISRAAD EN WAPENS (1).

De haard. — Het vuur. — Het slaapperei. — Allerlei mandjes op de tonete. — Draagmanden. — Geweren. — Zwaarden. — Middelen om een zwaard te keuren. — Lansen. — Het schild. — Pijl en boog. — Wapenrustingen.

De haard.

Het eerste dat onze aandacht trekt, wanneer wij een Toradja'sch huis (zooals dit was, voordat het Gouvernement verandering bracht in de bouw wijze) betreden is de haard, het middelpunt van het huiselijk leven. In het hoofdstuk „Huizen en dorpen” hebben wij reeds medegedeeld, dat de haard gevormd wordt door eene inzinking van den vloer, die opgevuld is met aarde. Dit vak van aarde is omlijst door een rand van hout, polowiwigenaamd. Op dezen haard zijn drie steenen overeind geplaatst, waarop de kookpot wordt gezet, en waartusschen men het vuur aanmaakt; meestal gebruikt men in de plaats van steenen omgekeerde aarden kookpotten, die onbruikbaar zijn geworden. Zulk een haardstel heet bij de Westelijk wonende Bare'e-stammen *posoedo*, bij de Oostelijk wonenden *tondi*. Men weet ook een komfoor uit aarde gebakken te maken, *poaro* genaamd, waarop wij bij het pottenbakken (hoofdstuk „Nijverheid”) terugkomen.

Boven den haard is eene stelling opgebouwd van groot gewicht voor het huiselijk gebruik. Eerst vindt men enkele bamboes boven den haard gebonden; deze heeten *lombca* en dienen de huisvrouw om er haar rijstspaan van hout (*iroe*), waarmede zij de rijst in den pot losmaakt en er uithaalt, haar lepel van kokosdop met langen steel (*tangkaoe* of *kola*), haren waaier van bamboe gevlochten, om het vuur mede aan te wakkeren (*kambero*), haar vuuraanblazer (*tambolo*, *tolowe*) bestaande uit een bamboekoker, waardoor zij in het vuur blaast, neer te leggen en dadelijk bij de hand te hebben.

(1) Van het huisraad zijn verschillende voorwerpen afgebeeld in Sarasin, Atlas: baso (Pl. XVII, 13), karanda (Pl. XVII, 11), vuurtang (Pl. XVII, 12), aarden schotel, *tabotana* (Pl. XVII, 18), *bingka* (Pl. XVII, 19), mandjes voor drinknap, *pangisa* (Pl. XVII, 17; Pl. XIX, 14; Pl. XXIII, 8); draagtoestel, *kajoe*, (Pl. XIX, 7); *padja* (Pl. XIX, 15), houten bak, *doela kadjoe* (Pl. XIX, 16); allerlei mandjes (Pl. XVII, 6, 7, 9).

Een halven voet boven deze l o m b e a zijn twee rekken boven elkaar aangebracht, die zwart zijn van den rook, welke er altijd doorheen trekt. Op deze beide rekken, t o p o genaamd, wordt de rijst gedroogd voordat men ze gaat stampen. Men gebruikt daartoe groote platte manden (t a r o e of p o n t i n e), die op het droogrek worden gelegd. Daar kan men ook de kookpotten (k o e r a), vinden met de mandjes (o k o t a), waarin ze worden gezet om ze voor omvallen te behoeden. Onder de aarden kookpotten ziet men er gewoonlijk één van bijzonder groote afmeting, k o e r a m p e b e k o genaamd; in dezen pot wordt de toespijs bereid bij het gezamenlijk akkerwerk (m e s a l e), wanneer de dorpsgenooten een hunner gaan helpen. De aarden kookpotten worden afgesloten met een van aarde gebakken deksel, of ook wel eenvoudig met een kokosdop.

Op het bovenste dier rekken liggen gewoonlijk ook de rijstwan d o e k o e, in het Hfdst. „Voedings- en genotmiddelen” beschreven en de zeef (k a n d e a, b o e r i a, p o h e h o). Deze zeef is gemaakt van een plat geslagen en daarna rondgebogen stuk bamboe, waarvan de buitenste harde bast is afgesneden; in den benedenrand van dezen hoepel zijn tal van gaatjes gebrand, waardoor men rotanbandjes heeft gehaald, zoodanig, dat deze elkaar kruisen, en daardoor vierkante gaatjes vormen. Met deze zeven zeeft men de stuk gestooten maïs-pitten, om de te groote stukken, die in de zeef achterblijven, nog eens te kunnen stampen. Verder ligt op dit rek een stuk hout in welks eene uiteinde een stukje ijzer is gestoken met tanden; op dit hout zittende met eene halve kokosnoot in de handen, schrapt men het kokosvleesch uit de noot door middel van het getande stukje ijzer; dit instrument heet p o n g k o o e k a j o e k o e. Daar naast ziet men de t o d o e j o, de bamboe, waarin het zout wordt bewaard; de p o n d o e t e l a d a, eene bamboe-geleding, waarin met een stuk hout de Spaansche peper wordt fijn gestooten, en de i s o e p i of tang van bamboe. Deze tang is of van één bamboe-lat gemaakt, waarvan men het middelste stuk dun heeft gesneden, zoodat de lat kan worden omgebogen en toch nog veert, of zij bestaat uit twee bamboe-latjes, waarvan het eene einde is gespleten en uitgesneden, zoodat daar tanden zijn ontstaan; de tanden van de beide latten doet men in elkaar grijpen, en bindt die met een rotan vlechtsel stevig aan elkaar vast; met zulk een tang verlegt men brandend hout, dooft men kolen, keert men maïs, die geroosterd wordt om, neemt men een warmen kookpot om den hals op, enz.

Ten slotte vindt men boven de pas genoemde rekken nog eenige stukken hout gebonden, waarop het noodige klein gehakte brandhout (a j o e t a), zoodat het daar goed droog ligt en onder het onmiddellijk bereik van de kookster. Eene bergplaats van hout is soms ook in een gangetje naast den haard. Heeft men een grooten voorraad brandhout bijeengebracht, dan wordt dit onder het huis tusschen een paar palen opgestapeld.

Tegen de stelling boven den haard aan staan de noodige bamboe waternvaten (w o j o o e ë, of als het vat zeer groot is, b o e m b o e o e ë), en de bamboe's, waarin de palmwijn wordt gehaald. Voor deze vaten ge-

bruikt men de echte bamboe (w o j o k o d j o); dicht bij het strand maakt men in navolging der Parigiërs ook watervaten van eene zeer harde, maar minder deugdzame bamboe-soort (w o j o w a t o e); aan deze vaten laat men dan een tak zitten, waarmede het bamboe-vat over den schouder wordt gedragen. Zulk een watervat heet ke le (Parigisch).

Het vuur.

Gewoonlijk zorgt de huisvrouw, dat het vuur des nachts niet uitgaat, zoodat zij de gloeiende kolen den volgenden morgen dadelijk weer kan aanblazen. Wordt zij 's nachts wakker, dan kijkt zij gewoonlijk ook eens naar haar vuur en blaast dit wat aan. Is het onverhoopt toch uitgegaan, dan vraagt zij wat vuur aan hare buurvrouw. Vuur aan een ander te weigeren is zulk een ongehoord iets, dat be be a p o e, „vuur weigerend”, eene uitdrukking is voor de grootste gierigheid.

De Toradja kent verschillende wijzen van vuur te maken. De oudste is zeker wel die, waarbij men met een scherp gemaakt stuk bamboe in eene ondiepe snede in een bamboekoker aangebracht met kracht wrijft, alsof men den koker zou willen doorsnijden. Door de hitte bij het wrijven opgewekt, verkolen eerst de kleine bamboedeeltjes, waarna vuur ontstaat. Men noemt dit m o n g k o d j o, hetgeen eenvoudig „kerven, doorzagen” beteekent.

Eene andere manier is om een aangepunt stuk hout (meestal van den m o l o w a g o e, *Hibiscus tiliaceus*) met de punt op een ander stuk droog hout te plaatsen, en dit snel tusschen de handen rond te draaien, waardoor ten laatste de vlam er uit slaat. Men maakt deze beweging ook door middel van een strijkstok welks koord men eens om het aangepunte stuk hout heeft heengeslagen; door den strijkstok heen en weer te trekken, doet men het puntige hout ook telkens naar links en rechts draaien. Bij de uitslaande vlam worden wat kokosnootvezels gebracht, die vuur vatten, zoodat men dit kan overbrengen. Dit noemt men m o t o r o p a n a.

Volgens een paar oude Toradja's maakte men vroeger ook wel vuur met een scherf aardewerk; men drukte een stukje zwam van den arenpalm tegen de scherf aan en sloeg met beide tegen een drogen bamboe, bij wijze van vuurslag. Wij hebben deze methode nooit zien toepassen.

De algemeen gevolgde wijze van vuurmaken is die met den vuurslag: een stuk staal, waartegen een stukje zwam wordt gedrukt, wordt tegen een vuursteen geslagen. Vuursteen worden, volgens de berichten, gevonden in enkele riviertjes van Onda'e, en van het berglandschap Bada. De legende zegt, dat het insect t a m b o e j a deze wijze van vuurmaken heeft afgezien van de goden. Toen namelijk in de eerste tijden der menschheid het vuur eens was uitgegaan, zonden de menschen de t a m b o e j a naar de goden toe om vuur te vragen. De goden wilden dit wel geven, maar zij gelastten de t a m b o e j a de oogen te bedekken met de voorpooten, opdat zij niet zou zien hoe de goden het vuur verkregen. De t a m b o e j a

deed wat haar bevolen was, maar zij had ook oog en onder de oksels, en hiermede zag zij, dat de goden vuur sloegen met steen en staal. Op aarde teruggekeerd, deelde zij hare ontdekking aan de menschen mede, en sedert heeft ieder gezin een vuurslag in bezit.

Het slaapperei.

Aan de eene zijde van het vertrek, waarin het gezin huist, ziet men een paar bamboes gebonden, waarop overdag het slaapperei wordt gelegd. Dit rek heet *bontawe*. Het slaapperei bestaat uit matjes, van verschillend materiaal gevlochten (zie „Vlechten” onder „Nijverheid”). In het matje is gewoonlijk een hard kussen gerold, gevuld met kapok, hooi of de vruchtschalen van de *warot*-plant; wij hebben ze ook gezien opgevuld met houtkrullen. Zulk een kussen heet *tambangoni*; een kleiner soort draagt den naam van *joendoe*. Met gemak evenwel legt de Toradja het hoofd op een stuk hout neer. Wanneer men zal gaan slapen, worden de matjes van het rek afgenomen en op den vloer van het kamertje uitgespreid. Velen gebruiken dan ook een gordijn van foeja of katoen (*goeba* of *koejamboe* geheeten) tegen de koude of de muskieten. Overdag wordt dit gordijn over de lat geslagen, waaraan het des nachts neerhangt. Hier en daar ziet men ook reeds dunne matrasjes (*alikasoro*), die van Gorontalo worden ingevoerd.

Allerlei mandjes op de tonete.

Op een rek (*tonete*, *landoeë*, *bangkala*) langs het kamertje staan gewoonlijk allerlei manden; daar vindt men een mandje, waarin het huisgezin allerlei bewaart, als siri-pinang, en ook de toilet-benodigdheden. Deze bestaan uit twee soorten van kammen: de eene is gemaakt van een stuk bamboe van circa de lengte eener hand. Dit stuk bamboe is tot op tweederde, waar zich een geleiding bevindt, gespleten in verscheidene tanden, die door middel van een rotan vlechtsel een weinig uit elkaar worden gehouden. Deze kam heet *soedjoe* en dient om het haar te reinigen van luizen en luizennesten; alle kracht moet gewoonlijk worden aangewend om dit voorwerp door het lange haar te halen. De andere kam, *sara*, is van een plat stuk buffelhoorn gemaakt, circa 9 cM. breed en 7 cM. lang; in dit 3 à 4 mM. dikke stuk hoorn zijn tot op de helft tanden gesneden, op dezelfde wijze als bij onze haarkammen.

Op het rek staan ook allerlei mandjes, waarin het eten wordt opgediend, en waarover wij elders hebben gesproken (zie Hfdst. „Voedings- en genotmiddelen”). Bijzonder wordt onze aandacht getrokken door eene vierkante mand met deksel, gemaakt van de bladscheede van den sagoe-palm, versterkt door bamboe-latjes. Over de mand heen loopen twee rotan beugels, die wanneer zij aan elkaar zijn gebonden het onmogelijk maken om het deksel op te lichten. Deze manden, *boengge* genaamd,

doen ons denken aan onze hengsel- of sluitmanden; ze worden voornamelijk in Parigi vervaardigd en naar de Posso-streek uitgevoerd. In deze mand bewaart de Toradja al zijn rijkdom, voornamelijk bestaande in katoenen goederen. Zelden laat hij een vreemde een blik slaan op zijn schat; als hij er iets uit noodig heeft, brengt hij de boengge eerst achteraf, en dekt haar met zijn lichaam.

Daar dichtbij staat ook een hoog mandje met deksel, soempa genaamd, waarin de huisvrouw de gestampte rijst bewaart om daaruit met een kalebas-dop als maat (soeko) de rijst te nemen, die voor het gezin moet worden gekookt.

Op dat rek vinden ook de Toradja'sche regenschermen (boroë, boja) hunne plaats. Zulk een regenscherm is gemaakt van aan elkaar geregen reepen palmblad, die daarna in het midden zijn omgevouwen, zoodat zij een dakje vormen. De nok van dit dakje is nog versterkt door een daarover genaaide reep foeja, terwijl er soms met rood en blauw garen versieringen op zijn genaaid. Op weg zijnde, draagt men dit regenscherm omgevouwen op den rug tusschen de draagsarong gestoken. Regent het, dan vouwt men het open als een dakje over zich heen. Op reis maakt men er des nachts ook gebruik van als slaapmatje.

Dicht bij den haard hangt gewoonlijk de wieg (kobati). Wij hebben deze beschreven in het hoofdstuk „Het Kind”.

Aan verschillende stijlen van het kamertje zijn haken gemaakt, soms in den stijl zelf uitgehakt, soms een eenvoudige houten pen daarin gedreven of ook wel het gewei van een hert of gemsbuffel. Aan deze haken (pantjara'oë) hangt de man gewoonlijk zijn hakmes (laboe), zwaard (penai) en betelzak (watoetoë) op; daaraan hangt ook het mandje, waarin zijn drinknap zich bevindt en zijn palmwijn-koker (takea, of dapo). Deze is een geleding bamboe, waarop een deksel sluit, waarin twee gaten tegenover elkaar zijn gebrand, een om er den palmwijn door in den mond te gieten, en een om de lucht in den koker toe te laten.

Daar vindt men soms ook een tasch van gemsbuffel- of hertevel genaaid (kakambi, kalawi; aan het Meer waki genoemd), die men op reis medeneemt, tot bewaring van een en ander.

Aan een dier haken ziet men dikwijls ook een kalebas hangen, die als palmwijnvat wordt gebruikt.

Draagmanden.

In de hoeken van het kamertje of in het gangetje daarnaast vindt men allerlei groote draagmanden, die bij de dagelijksche gangen naar den akker of op reis gebruikt worden om een en ander met zich mee te voeren. De meest voorkomende van deze manden is de baso, een cilindervormige bak, gewoonlijk aan het bovineinde grooter dan van onderen. Deze kokervormige bak is gemaakt van de bladscheede van den sagoe-palm (Metroxylon), die door middel van rotan banden in den vorm wordt gehou-

den. De opening van boven is versterkt door een daaraan vastgenaaiden rand van het zachte gedeelte van den bamboe, of van een zwaar soort rotan (ng'o'a). Deze mand wordt evenals alle andere hierna te noemen manden op den rug gedragen. Bij de meeste stammen leggen de vrouwen (want zij voornamelijk maken gebruik van deze manden) den draagband boven over het voorhoofd. Alleen de Lage-vrouwen dragen de baso met twee banden over de schouders. De eerste wijze van dragen heet mekojo mbo'o, de laatste wijze: mekojo ngkariki. Wanneer mannen met een draagmand loopen, hebben zij de banden gewoonlijk over de schouders, en is de mand zeer zwaar van inhoud, dan leggen zij nog een derden band boven op het voorhoofd aan.

Eene mand, die veel op de baso lijkt, is de karanda. Alleen is deze geheel omringd door een rotanvlechtsel. Een ander draagtoestel van rotan is de kajoe. De kampi of waki is geheel van de blad-scheede van den sagoe-palm gemaakt, maar ze is vierkant, met een dakje er over heen gebouwd, zoodat de goederen er niet bovenin worden gedaan, maar door een gat op zijde. Deze draagmanden gebruikt men gewoonlijk alleen op reis, omdat de inhoud tegen den regen beschermd is.

Wil hij iets op den rug vervoeren, en heeft hij geen draagmand bij zich, dan weet de Toradja zeer handig van een tak van den arèn-palm een draagtoestel te maken. Hij knoopt de bladeren zoodanig aan elkaar vast, dat er eenig voorwerp mee kan worden omvangen en splitjt daarna den tak in tweeën; het vlechtsel wordt om den last heen gepakt, er worden draagbanden aan gemaakt en de last is voor het vervoer gereed. Zulk een toestel heet koelinti. Op dergelijke wijze vlecht men ook van hetzelfde materiaal een mand (tambego) voor het vervoer van niet te zware lasten. Zulk eene mand draagt men met een band over den schouder.

Van de draagmanden moeten wij nog twee noemen, die den naam verdienen van luxe-draagmanden. Beide zijn vierkant en staan op pootjes. De woewoe is een vlechtsel van rotan om bamboe latjes; het mandje is zeer stevig, maar er gaat niet veel in; de vrouwen in Lage, van wie velen zich te voornaam voelen om met de baso te loopen, dragen deze mandjes op den rug. Het tweede van de genoemde luxe-mandjes is de pepe; deze is evenals de bingka van lichtgeel en zwart geverfde schil van de Bambusa longinodis gevlochten, en bevat in een raam van rotan. Deze mandjes worden voornamelijk gebruikt bij het oogstfeest om daarin de tadoelakompa uit den akker eerst naar het feestterrein, en daarna naar de rijstschuur te brengen (zie Hfdst. „Landbouw”). Een eenigszins anderen vorm van pepe heeft de roko, waarin men te huis katoenen goederen bewaart (vooral aan het Meer in gebruik).

Verder ziet men nog verschillende van rotan gevlochten mandjes: de karandji, waarin men resten van eten en dergelijke zaken bewaart, en die men buiten het bereik van honden en katten houdt, door ze op te hangen; de pamoea, eene mand als de vorige, voor hetzelfde doel gebruikt, maar van een deksel voorzien, zoodat men haar niet behoeft op te

hangen, maar haar op het droogrek (topo) kan zetten; de kolongga, een dergelijk mandje, dat men met zich medeneemt om gereedschappen in te vervoeren, als men b.v. gaat smeden of visschen; de koeroepi, een mandje, waarin de huisvrouw of een der kinderen de kloek met hare kuis opbergt gedurende den nacht.

Aan de zoldering ziet men nog de koeroetani hangen, een van touw geknoopte zak, waarin men katoen en dergelijke dingen bewaart.

Op den vloer in huis ziet men gewoonlijk ook nog eenige voorwerpen, zooals meer of minder bewerkte stukken hout (palantjanga), die als zitplaatsen dienst doen; een kinderstoel, bestaande uit een vierkant bakje, waarin onderaan eene opening is gemaakt om de beentjes door te steken; om het kind voor pijn te bewaren, wordt het bakje van binnen met foeja belegd. Mede om het kleine kind voor ongelukken te behoeden is op het portaal vóór de trap een hekje (lewalewa) aangebracht. Dan vindt men op den vloer gewoonlijk ook den standaard, waarin 's avonds de harsfakkel wordt geplaatst. Soms is deze standaard eenvoudig een bundel van afgepelde maïs-kolven, met een bamboe koker in het midden, waarin de fakkel wordt geplaatst, of ook wel een zwaar blok hout, met een gat er in voor hetzelfde doel. Maar meermalen ook is dit voorwerp een fraai uit hout bewerkte standaard met een paar armen met gaten, waarin 's avonds de fakkel wordt gestoken. De fakkel (silo) zelf wordt gemaakt van hars, die uit de bosschen wordt gehaald; deze hars wordt gewikkeld in een van aaneengeregen palmbladeren vervaardigd matje, en van buiten met rotan vastgemaakt. Is de hars ingebrand, dan wordt door middel van een stokje (poikp) de bladeren-rand neergedrukt en de hars opgerakeld, zoodat de vlam weer helder opbrandt.

Ten slotte moeten wij nog de vliering of rakeani vermelden. Deze is voor den Toradja de bergplaats van alles, waarvoor hij in zijn dikwijls kleine kamertje geen plaats heeft.

Wanneer men in den vroegeren tijd, voordat het Gouvernement hier macht had, in een Toradja'sch huis kwam, vond men daar doorgaans een horizontaal rek, waarop en waaraan de wapens van de bewoners lagen en hingen.

Geweren.

In zulk een huis vond men zonder uitzondering eenige geweren, voor het grootste deel oude, verroeste vuursteengeweren, waarvan de meeste onbruikbaar waren. Dikwijls ook liet men een rondreizenden Bandjareesch smid een vuursteengeweer omzetten in een geweer voor percussies. Wijze lieden deden dit niet, want percussies waren niet altijd te krijgen. Kruit had men doorgaans wel, daar Boegineesche handelaars dit kwamen verkoopen; doch bezat de Toradja een busje met 1 ons kruit, dan waande hij zich reeds onoverwinnelijk. Lood had hij doorgaans niet, maar met

steentjes en stukjes ijzer kon hij ook schieten. Het geweer was echter geen gevaarlijk wapen in de hand van den Toradja, want hij raakte zelden zijn doel. Dit zal vooral wel hieraan liggen, dat hij met beide oogen open mikte, en altijd schrok, wanneer het schot afging. Geen wonder trouwens, want men laadde die oude geweren zoo zwaar, dat zij den schutter een geweldigen schok gaven. In de binnenlandsche oorlogen is dan ook maar zelden een vijand door een gewerschot gevallen; vandaar dat de onoverwinnelijke stam der To Napoe zich steeds minachtend uitliet over het gebruik van geweren, en meer vertrouwd op het zwaard en de speer.

Naast zijne geweren hing de Toradja zijne patroontasch, een van rotan gevlochten netwerkje, waarin vezels van de kokosnoot (die als prop-pen dienst deden), een kokertje met steentjes en oud ijzer, en een rood geverfd busje met kruit. Dikwijls had hij het kruit reeds afgepast in kleine bamboe kokertjes bij zich; in elk kokertje bevond zich de hoeveelheid voor één schot. (Sedert de onderwerping der Toradja's door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zijn alle geweren ingeleverd en ziet men er alleen nu en dan een bij een hoofd, dat eene bijzondere vergunning heeft gekregen).

De algemeene naam van het geweer is *panagoentoe*, overgenomen uit het Boeg. *panagoetoe* „donderspuit, donderhoog”; andere namen zijn *ewanga*, het Boeg. *ewangëng*, woordelijk „geweer” en *balili*, het Boeg. *balili*, dat weder het Mal. *bëdil* is, ontleend aan het Tamil. Namen voor bijzondere soorten van geweren zijn: *tara-laki*, verbastering van 't Ned. „achterlader”, *tarakolo*, het Boeg. *tarakolo*, Mal. *tërkoel* „buks”; *sangkoe*, het Boeg. *sangkoeng* (bajonet), „vuursteengeweer”; *maloso*, het Boeg. *malotjo* „achterlaadgeweer”; *kambarä*, uit 't Mal. *kambar* „dubbelloops-geweer”; *risabande* „repeteergeweer”; *seleka*, het Boeg. *selesekëng*, „pistool”, n.l. een groot, onderwetsch ruiterpistool; *pamorasä*, het Boeg. *pamorasä*, Mal. *pëmoeras* „donderbus”; *matampockoe* „Beaumont-geweer”; *risapontji* of *sapontji* „voorlader” (*risa* = Boeg. *lisë* „lading”).

Naast het Europeesche geweer lag het inlandsche schiettuig in den vorm van een blaasroer. Aangezien het blaasroer niet in den oorlog maar uitsluitend bij de jacht wordt gebruikt, zullen wij het beschrijven in het Hfdst. „Jacht”.

Zwaarden.

Het meest geduchté wapen in de hand van den Toradja is het zwaard, *penai* ('). Het zwaard der Bare'e-Toradja's heeft overal denzelfden vorm: terwijl de rug van het zwaard recht is om aan het einde met eene

(') Voor afbeeldingen van zwaarden zie: Sarasin Atlas, Plaat XVI, 3-5, 7-9.

gebogen lijn naar de snede toe te loopen, verwijderd de lijn van het scherp zich hoe langer hoe meer van die van den rug. De breedte van het zwaard is bij het gedeelte waar de slag neerkomt gewoonlijk tweemaal zoo groot als bij het handvat. Bij het begin is een gedeelte smaller gesmeed, dat in het handvat wordt gestoken; dit stuk heet *kela*, en wordt met een soort hars in het daarvoor bestemde gat van het handvat vastgezet.

De handvatten (*taono*) zijn gewoonlijk uit buffelhoorn gesneden (een enkele maal van hout) en fraai bewerkt. Wij verwijzen hiervoor naar de bij dit werk gevoegde afbeeldingen van handvatten. Ieder soort handvat draagt een afzonderlijken naam. De meest voorkomende is de *kalamā*, waaraan soms twee vleugels (*tenganja* of *irantaono*) worden gezet. Men heeft ook handvatten, waarin de kop van een krokodil is nagebootst. Verder heeft men *taono ndarenga*, *paja'a mbawoe* („varkenspoot”), *pesopa*, *belira*, *taono ndalen dani* („handvat met een hanenlel”); *kadandjonga* („hertenpoot”), *taono woentoe* („afgeknot handvat”) enz.

Dikwijls vindt men aan het uiteinde van een handvat een gat, waarin een bos vrouwenhaar, *pantoli* genaamd, ter versiering kan worden bevestigd. Het haar, dat hiervoor gebruikt wordt, koopt men van eene vrouw met drie vaststaande dingen: een koperen bord, *ndapotana nde*, „om het (haar) in op te vangen”; een hakmes, *ndaposompi*, „om het (haar) af te snijden”; een hoofddoek, *ndasiloeka boi madjo'e'a*, „om er het hoofd mede te bedekken, opdat zij niet ziek zal worden”; het zou namelijk kunnen gebeuren, dat de zielestof van de vrouw het haar volgde, waardoor zij ziek zou worden.

Gewoonlijk zijn de handvatten met bladtin, dat van vreemde kooplieden wordt gekocht, overtrokken; het wordt er aan vastgekleefd met een soort vogellijm. De Toradja vindt dit schitterende bekleedsel zeer fraai, maar er gaat van de schoonheid der teekening veel mee verloren. Een jongeling, die nog niet mede was geweest op een krijgstoct, mocht zijn zwaard nog niet met dit bladtin versieren.

Een zwaard, waaruit bij het hakken op een mensch een stuk was gesprongen, mocht niet door een onvolwassene worden bijgeslepen, en ook een volwassene mocht dit alleen doen tegen eene belooning, anders geloofde men, dat hij (de slijper) slechte oogen zou krijgen.

Het zwaard wordt gestoken in eene scheede (*goma*) van hout. Deze scheede bestaat uit twee helften, die afzonderlijk worden bewerkt, en daarna tegen elkaar gelegd. Aan het benedeneinde worden de beide helften bijeengehouden door een sluitstuk (*pandora*, zie de afbeeldingen), meestal versierd; in het midden en aan het bovineinde is de scheede vastgebonden met rotan ringen, die er om heen gevlochten zijn. Ongeveer op een derde van de scheede is het hout dik gelaten, om er twee gaten boven elkaar in te kunnen branden, waardoor de draagband wordt gestoken (dit gedeelte van de scheede is gewoonlijk ook versierd met insnijdingen). In het bovenste gat is een lus bevestigd, in het onderste zit de draagband,

die om het middel wordt geslagen en met een strik in de lus wordt vastgemaakt, zoodat de scheede eene min of meer horizontale richting heeft. Deze draagband (panggoeroe) is gevlochten van rood garen, dat wordt ingevoerd; van ditzelfde garen maakt men ook kwasten (rombo), die dicht bij de scheede aan den draagband worden bevestigd. De draagband zelf wordt ook dikwijls met kleine kwastjes behangen. Deze versiering heet tolibosara.

De scheede wordt nu en dan versierd met een vlechtsel van roodgeverfde rotan en wintoe, een gele liaan. Deze versiering maakt een heel aardig effect; niemand echter, die niet minstens tienmaal uit snellen was geweest, mocht deze versiering aan zijn zwaard aanbrengen.

Middelen om een zwaard te keuren.

De Toradja kent ook eenige kunstgrepen, waarmede is na te gaan of een zwaard goed is of niet. Men vat bijvoorbeeld het zwaard bij het handvat, alsof men het zal gebruiken; terwijl nu de linkerhand het zwaard vasthoudt, opent men de rechterhand en wentelt de platte hand langs het zwaard, zoodat de rug van de hand tegen het lemmet komt te liggen; dan wentelt men de hand weer, zoodat de palm er tegen aan komt en men het lemmet kan grijpen. Op deze wijze gaat men voort, totdat het geheele zwaard is afgemeten. Komt bij dit meten de punt van het zwaard niet op den rug van de hand, maar in de palm te liggen, dan is het een goed zwaard, „dan zal de zielestof van den drager gedekt, beschermd zijn”. Men kan met zulk een zwaard wel gewond raken of ziek worden, maar sneuvelen niet. Zulk een zwaard maakt de zielestof sterk. Men beweert zelfs, dat wanneer iemand met een slecht oogmerk tot den bezitter van zulk een zwaard komt, hij door den invloed er van, zijn slechte voornemen zal laten varen.

Anderen gaan op de volgende wijze te werk: De duim wordt op het gevest gelegd bij den wortel van het lemmet, daarna legt men den duim van de andere hand er naast, en zoo afwisselend meet men het zwaard af met de hand. Komt de punt van het zwaard juist even boven den laatsten duim uitkijken, zoodat het plat van den anderen duim er even op kan balanceren, dan geeft men van het zwaard een dergelijk getuigenis als bovenstaand.

De Parigiërs kennen nog het volgende middel: beginnende bij den wortel van het zwaard bij het gevest, legt men langs de snede haantjes-duiten tot aan de punt, goed aaneengesloten. Daarna telt men, beginnende bij den wortel, de duiten van 1 tot 10 en neemt den 10^{en} weg; voortgaande telt men weer tot tien, en neemt den tienden weg; aan de punt van het zwaard gekomen gaat men doortellende weer van den wortel uit, telkens den tienden duit wegnemende. Hoe langer de duit bij den wortel van het zwaard met dit aftellen blijft liggen, hoe beter het zwaard is.

Lansen.

Het lemmet van de lans (tawala) ⁽¹⁾ heeft den vorm dien men gemeenlijk aan een lans geeft: van een rond dik begin, waarin een gat voor de schacht, wordt het ijzer langzaam breeder uitgesmeed, om dan weer even geleidelijk smaller te worden en in een punt te eindigen. Met het pas genoemd gat is het lemmet verbonden aan eene schacht (joe'a) van ebbenhout, die naar beneden geleidelijk dunner wordt, terwijl onder aan de punt een ijzeren taats (tamboeli) is bevestigd. Het is namelijk de gewoonte der Toradja's om bij het beklimmen van een andermans huis de speer niet mede te nemen, maar haar bij de trap in den grond te steken.

Deze lans wordt steeds gebruikt om er mede naar den vijand te werpen (mamboene); hier en daar, vooral dicht bij het strand ziet men ook kortere lansen (pontjakoe), waarmede niet wordt geworpen, maar waarmede men naar den in de onmiddellijke nabijheid zijnden vijand steekt.

Eene andere soort van speer is de sorongi. Het lemmet heeft veel overeenkomst met een dolk: het begint breed en eindigt geleidelijk in een punt. Het ondereinde van dit lemmet is bevestigd in een circa 1½ à 2 dM. langen koker van koper, tin of zilver. De kokertjes (pando) van koper worden door To Mori gegoten; die van tin en zilver worden door Boegineezen gemaakt. Deze koker sluit weer in de schacht. In huis en op reis is het lemmet van dit wapen met eene scheede bedekt. Deze lans is meer een sierwapen, want de eigenaar zal er niet spoedig toe overgaan haar naar den vijand te werpen. Zie de afbeelding.

Het midden van de schacht der lans is dikwijls versierd met lang bokkenhaar (baloe kari). Dit haar wordt met kleine bosjes aan een koord gehecht, en dit koord wordt met de daaraan hangende haren om de schacht gewikkeld.

Uit een paar verhalen blijkt, dat men vroeger nog geen lansen wist te smeden; men gebruikte toen ronde, spits toegesmede staven ijzer. Deze oorspronkelijke vorm der lans is weder verbeterd tot het model der Morische lans (tanggerrahi), die met schacht en al uit één stuk ijzer bestaat.

De meest primitieve vorm der lans is echter de aangepunte bamboestaak (tiningkei) waarvan zich vluchtelingen of lieden die plotseling eene lans noodig hebben nog wel eens bedienen.

Het schild.

Het Toradja'sche schild (kanta) ⁽²⁾ is lang en smal; twee vlakken in een stomp hoek elkaar ontmoetende, en daarachter een handvat.

(¹) Voor afbeeldingen van speren, zie: Sarasin Atlas, Pl. XVI, 1, 2.

(²) Voor afbeeldingen van schilden, zie: Sarasin Atlas, Pl. XVI, 6 en XIX, 5, 6.

Gewoonlijk maakt men het schild van bala'ani-hout, waarom die boom ook wel eenvoudig kanta wordt genoemd. Men zorgt steeds, dat er geen kwast voorkomt in het stuk hout, dat voor het schild wordt gebruikt, want men gelooft, dat zulk een kwast alle speren, zwaardslagen en kogels van den vijand aantrekt. Ditzelfde geldt van het hout, bestemd voor de scheede van een zwaard.

Het schild is of eenvoudig zwart gemaakt, of op aardige wijze versierd met stukjes been, schelpjes en wit, zwart en rood geverfd bokkenhaar. De To Mori en de To Lampoe vlechten ook schilden van rotan.

Deze lange smalle schilden worden alleen gebruikt om de geworpen speren en de zwaardslagen te pareeren. Jongens oefenen zich in dit pareeren met een schild van een stuk van den pisangstam gemaakt, terwijl zij bij wijze van speren elkaar met zachte Amomum-stengels werpen.

Pijl en boog.

In het verhaal van Menoti-noti is sprake van het schieten met pijl en boog bij gelegenheid van het belegeren van een dorp⁽¹⁾. Dit is de eenige overlevering, welke er bestaat omtrent een vroeger gebruik van dit wapen; verder weten de Toradja's er niets meer van. Zelfs als kinderspel is het niet meer bewaard gebleven, behalve bij de To Ampana, waar de jongens met pijl en boog op garnalen schieten. Dat men pijl en boog vroeger moet gekend hebben, blijkt uit de p a n a, of boog, die nog te vinden is in iedere smederij (zie „IJzersmeden" in het hoofdstuk „Nijverheid").

Wapenrustingen.

Onder de To Mori en aanverwante stammen, maakte men ook gebruik van wapenrustingen. Deze hadden den vorm van korte hemden, vervaardigd uit buffel- en hertevel; soms waren het kolders van stevige rotan gevlochten. Vooral iemand, die wist, dat men het speciaal op hem had gemunt, schafte zich zulk eene wapenrusting aan. (Afbeeldingen van zulke kolders vindt men in Sarasin, Atlas, Pl. XX, 1—4 en Elbert „Die Sunda-Expedition", Dl. I, bl. 265).

(1) Zie Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XLI, 541.

XXI. VOEDINGS- EN GENOTMIDDELEN.

De maaltijden. — De toebereiding van de rijst. — Groenten als toespis. — Vleesch als toespis. — Andere graansoorten als voedsel. — Knolgewassen als voedsel. — Sagoe. — Suiker. — Palmwijn. — Het destilleeren van zuren palmwijn. — Sterke drank uit rijst gestookt. — Sirihpinang. — Pinang. — Gambir, kalk, tabak. — De voorwerpen, welke bij het sirih-pinang-kauwen worden gebruikt.

De maaltijden.

In gewone omstandigheden houdt de Toradja zijne maaltijden tweemaal per dag: den eersten tusschen 8 en 9 uur des morgens, den tweeden tusschen 5½ en 7 uur 's avonds. Wat betreft den tijd bestaat er onder de stammen meer verschil bij het avondeten dan bij den morgenmaaltijd: de To Pebato bijvoorbeeld maken gewoonlijk, dat zij 's avonds nog met daglicht gegeten hebben, maar de ten Oosten van de Posso-rivier wonende stammen eten gewoonlijk pas na zonsondergang.

Telt het gezin niet vele leden, en heeft de huisheer geen gasten, dan eet men gewoonlijk binnen in zijn kapertje om den haard geschaard. Zijn er evenwel gasten, dan eet de huisheer te zamen met zijne gasten op de voor- of in de binnengalerij. Bij de To Lage en To Onda'e, die beiden slavenhoudende stammen zijn, komt dit afzonderlijk eten van den huisheer als regel voor, omdat hij dan samen met zijne slaven op de voorgalerij eet, terwijl de slavinnen dit binnen doen in de nabijheid harer meesteres. De omstandigheid, dat de huisvrouw steeds in de nabijheid van den haard is te vinden, heeft haar den bijnaam gegeven van: to wiwi ndapoe, „degeen die aan den rand van den haard zit”. Wanneer men met den huisheer over rijst onderhandelt, zal hij b.v. zeggen: „Daarover moet ik eerst spreken met de to wiwi ndapoe”.

Wanneer er gasten zijn, gaat de maaltijd zeer ordelijk toe: allen scharen zich in het rond op de voorgalerij, op den vloer gezeten, dan komen knapen met bladeren, en leggen voor iedere persoon een of twee van die boombladeren neer. Een ander brengt de drinknappen rond. Iedere huisgenoot heeft zijn eigen drinknap, gewoonlijk een glad geschuurden kokosdop (tabo), waaraan een voetstuk van rotan is gevlochten. Soms bevindt zich de nap geheel in een mandje (pangisa); bij het gebruik

neemt men de nap er uit, zet het mandje omgekeerd op den grond, waarna de nap in het voetstuk van het mandje wordt geplaatst ⁽¹⁾. Een andere jongeling komt nu met een bamboe watervat en vult de kommen met water. Inmiddels heeft weer een ander eenige stukjes geroosterd of gestoofd vleesch, of in tijden van schaarschte een geroosterde maïsklos, of een stuk gebakken sagoe op de bladeren vóór de gasten gelegd. Dit „voorproefje” noemt de Toradja *p a n t j o e a*, „ingang, binnentreding”, z. v. a. voorspijs.

De maaltijd begint eerst, wanneer allen hun deel voor zich hebben; dan geeft de huisheer het sein door bijvoorbeeld te zeggen: „laat ons de handen wasschen”, of hij doet dit zonder iets te zeggen, en de anderen volgen. Een slok water moet dienen om den mond te reinigen, de rest van het water wordt over de rechterhand uitgeworpen. Zoodra de drinknappen leeg zijn, komt een der bedienende jongelingen en vult ze met bitteren palmwijn (*b a r o e*). Terwijl men nog bezig is met het vóórgerecht, wordt het eigenlijke voedsel gebracht. Dit wordt opgediend in mandjes van verschillende vorm. De meest voorkomende zijn vierkante mandjes waarin figuren zijn gevlochten (*b i n g k a*, zie „Vlechten” onder Hfdst. „Nijverheid”). Een andere soort mand is de *p a d j a*, (zie plaat) die van een fijne rotansoort is gevlochten; deze mand staat op een voet, en vertoont veel overeenkomst met de koperen borden met voet (*doela mowiti*), die van Java worden ingevoerd. Voorts gebruikt men nog andere vormen van mandjes, die alle aangeduid worden met den naam van *bingka*. Daarin ligt een in bladeren gewikkeld pakje rijst, en een bakje (van aarde, van hout, van kokosdop of van blad) waarin de toespijs wordt aangeboden. In den laatsten tijd ziet men hiervoor reeds veel borden en kommen gebruikt.

De bladeren, waarin de rijst is gewikkeld worden geopend, en nu tast men met de vingers toe; soms knijpt men de rijst samen in de toppen der vingers; soms kneedt men de bete in de hand tot een bal, al eer men haar naar den mond brengt. Wanneer men geen gebrek heeft aan rijst wordt gedurende den maaltijd voor de voornaamste leden van het gezin en voor gasten van beteekenis nog een extra pakje rijst neergelegd (*p o n d a n g a n i* „toegift”). Door de bladeren van dit pakje aan één kant open te maken, en in het pakje te knijpen, doet men een gedeelte van den inhoud in zijn mandje over, dus zonder de rijst aan te raken; de bladeren vouwt men dan weer dicht, en zoo geeft men het aan een der anderen, die geen „toegift” heeft ontvangen. Laat men rijst in zijn mandje over, dan wordt dit voor de honden bestemd, of een der kinderen of slaven eet het overschot op. Moge een vreemdeling al eens een griezelig gevoel krijgen, wanneer hij van een bakje kwalijkriekende of onsmakelijke toespijs moet proeven, van de rijst behoeft hij nooit vies te zijn; deze wordt altijd zeer zindelijk

(1) In de laatste jaren gebruikt men reeds veel aarden en geëmailleerd-ijzeren kommen. Komt men drinknappen tekort, dan maakt men schuitjes van Livistona-bladeren, of men hakt spoedig wat bamboe kokertjes.

behandeld. Uit den pot wordt zij met een lepel van kokosdop geschept, en als de huisvrouw al eens genoodzaakt is dit met de h^{and} te doen, dan belegt zij die eerst met een blad, waardoor de rijst niet met de bloote hand wordt aangeraakt. De eerbied voor de rijst, dien de Toradja in het algemeen heeft, is ook de reden, waarom de vader zijne kinderen leert netjes te eten en niet met de rijst te morsen, om niet loopende rijst te eten, maar daartoe eerst behoorlijk te gaan zitten, om gedurende den maaltijd niet luidruchtig te zijn. Dikwijls ziet men twee of meer personen uit één mandje eten (*m o t o e b a*); een vader doet dit dikwijls met zijne kinderen, ook wel jongelingen onderling. Bij eene huwelijksluiting eten ook bruid en bruidegom uit één mandje.

Na afloop van den maaltijd wordt weer water in de kommen geschonken, de gebruikte bladeren worden weggeworpen, de mond wordt gespoeld en de handen gereinigd, en de mandjes worden weer naar binnen gebracht. Zindelijkheid bij het afwasschen van het eetgerei laat bij de meesten nog veel te wenschen over. De Toradja wast in het algemeen de vaten eerst als zij op nieuw worden gebruikt; daarom geven wij er bij Toradja's etende steeds de voorkeur aan, ons aandeel in bladeren te ontvagen in plaats van op borden en in kommen.

De toebereiding van de rijst.

Het hoofdvoedsel van de Toradja's is rijst, die zooals wij in het Hfdst. „Landbouw” hebben gezien, in schuren (*a l a*) wordt bewaard. De huisvrouw haalt eenige bossen rijst tegelijk uit de schuur, en plaatst deze op het rek (*t o p o*), dat boven den haard is aangebracht. Door het vuur wordt de rijst gedroogd, waardoor het werk bij het stampen wordt verlicht. Het stampen van de rijst is het werk van meisjes en vrouwen; nu en dan ziet men ook wel eens jongens met dit werk bezig, maar mannen zeer zelden. Vroeger stond het rijstblok op het portaal (*a n d a*), waarop de trap rustte, die in het huis leidde (zie Hfdst. „Huizen en Dorpen”), maar nu bij de nieuwe wijze van huizen bouwen dit portaal verdwenen is, heeft men gewoonlijk achter op het erf een afzonderlijk hutje, waarin het rijstblok staat.

Het Possosche rijstblok (*n o n t j o e*) is een zwaar stuk hout, waarin een rond gat is gehakt, en dat van onder gesteund wordt door twee palen, waarop het rust. Soms, wanneer het blok hout er lang genoeg voor is, maakt men er twee of drie gaten in naast elkaar. Andere rijstblokken staan overeind, zoodat zij op hun eigen voet staan, en niet door afzonderlijke palen behoeven gesteund te worden. De rijststampers (*j a j o e*) zijn gewoonlijk van ebbenhout gemaakt, en zelden langer dan één Meter; dit is trouwens niet noodig, omdat het rijstblok hoog ligt. Men ziet dikwijls twee en drie meisjes tezamen in hetzelfde gat van het rijstblok stampen. De wan (*d o e k o e*) waarmede de gestampde rijst wordt gewand, verschilt niet van die, welke men elders in den Indischen Archipel vindt.

De gestampte rijst wordt in een mandje met deksel (soempa) be-
waard, en met een kalebasdop meet de huisvrouw van die rijst in den
kookpot (koera). Deze kookpotten zijn van inlandsch fabrikaat (zie
„Pottenbakken” in Hfdst. „Nijverheid”); in den laatsten tijd wordt echter
reeds veel gebruik gemaakt van ijzeren kookpotten. Als deksel bij de aar-
den potten wordt er eerst een boomblad op gelegd en dan een kokosdop;
bij het koken van toespijs gebruikt men echter ook aarden deksels. Eene
bijzondere wijze van rijstkoken is die in bamboekokers (winaloë); dit
is waarschijnlijk de oudste wijze van het bereiden der rijst, waarom zij
nog steeds in toepassing wordt gebracht bij offerfeesten (zie o. m. Hfdst.
„Lijkbezorging” 4).

Zooals boven reeds is gezegd, wordt de gare rijst in bladeren gepakt.
Het meest gebruikt men hiervoor de bladeren van den lemore- en den
totiloë-boom⁽¹⁾. Hier en daar plant men ook eki en kalase aan,
twee planten, welker bladeren veel van pisang-bladeren hebben, welke
alleen worden gebruikt tot het inpakken van gekookte rijst. In de vlakten
van de Berglandschappen Napoe, Besoa en Bada, waar weinig boomen te
vinden zijn, is men geheel op deze aangeplante eki-bladeren aangewezen.

Groenten als toespijs.

Zooals reeds gezegd is wordt de rijst genuttigd te zamen met wat
toespijs. Verschillende groenten plant men hiertoe in de rijstvelden aan:
men heeft bladgroente, als nambo (Sinapis alba), ndoeë-ndoeë en
eoe, (Amaranthus-soorten), longoeroe (Hibiscus Manihot), en andere;
verschillende soorten van erten en boonen, die met de algemeene namen
van tibesi en tamboeë worden aangeduid; men gebruikt de vruch-
ten van verschillende aangeplante planten en boomen, als paria (Mo-
mordica Charantia), poki-poki (Solanum Melongena), katedo of
tampere (Lagenaria vulgaris), soeai (komkommer, Cucumis sativus),
indokole (een soort komkommer), en de onrijpe vruchten van pisang,
papaja (Carica papaja) en komontji (broodboom, Artocarpus com-
munis). Naast deze groenten plant men allerlei aan voor kruiden, zoo-
als verschillende soorten van uien, curcuma, gember, Spaansche peper,
tomaten (Lycopersicum esculentum), tiwombane (Andropogon Schoe-
nanthus) e. a.

Ook het bosch levert tal van groenten op. In de eerste plaats de
palmiet (oewoe) van verschillende palmen; tal van paddenstoel-soorten,
(bedwelmingen tengevolge van het eten van vergiftige soorten komen ook
nogal eens voor), onder den algemeenen naam van tambata bekend.

(¹) Andere boomen en planten, wier bladeren voor dit doel worden gebruikt,
zijn: lebanoe, kabebetoe, ira ntjaeo, leboni, lemontoe, kokabo,
potimata, longkida, monto, toentoe, alomi, django, kadjoe joli,
molowagoa.

Ook de bladeren van verschillende boomen leveren toespijs op; onder deze nemen de bladeren van de soek a (Gnetum gnemon) en die van den p a n g i-boom (Pangium edule) eene eerste plaats in. Door het toevoegen van zout, een weinig Spaansche peper, en eenige welriekende kruiden weet de Toradja dikwijls een smakelijk gerecht te bereiden. Opgediend wordt de toespijs in een aarden of houten bakje (t a b o t a n a, t a b o k a d j o e). Wanneer men voor bezoekers of bij feesten niet genoeg bakjes heeft, maakt men ze van bladeren, welker vouwen dan met een bamboepen worden vastgestoken. Vooral van de jonge bladeren van de Livistona rotundifolia weet men zeer nette bakjes (p i n g k o e) te maken.

Vleesch als toespijs.

Behalve aan het Posso-meer en aan het zeestrand, waar de menschen zich aan visch kunnen te goed doen, moeten de Toradja's zich gewoonlijk tevreden stellen met groenten als toespijs bij hun rijst (groenten noemt men i r a n g k a d j o e, „boombladeren”; een meer algemeen woord is i n a o e ⁽¹⁾); vleesch als toespijs noemt men w a j a w o). Alleen wanneer er een gast komt, dien men wil eeren, slacht men een kip, maar overigens moet de Toradja kleinere en grootere offerfeesten afwachten, om vleesch te kunnen eten. Het is wel eens gebeurd, dat een aanzienlijke zulk een onbedwingbaren lust had (m a s a w o j o r a j a) in vleesch, dat hij een van zijne buffels liet slachten, maar zijne overige familieleden mopperden steeds over zulk eene daad van verkwisting, want hiermede werd het familiebezit verkleind. Alleen in dagen van veeziekte, wanneer tal van buffels en varkens sterven, eten de menschen iederen dag vleesch, want de gestorven dieren worden alle gegeten. Men eet zelfs van een dier dat reeds tot ontbinding is overgegaan; maar de Bare'e-Toradja's geven niet de voorkeur aan adellijk vleesch. Dit doen de To Napoe wel: wanneer dezen een buffel hebben geslacht, laten zij het vleesch liefst een paar dagen hangen, om het dan te zamen met de maden, die er uit kruipen te koken. De Bare'e-Toradja's trachten het vleesch van grootere dieren, dat zij niet in eens kunnen opeten, voor bederf te bewaren door het te rooken (r a t a p a). Ook op groote offerfeesten, waarbij tal van buffels worden geslacht, kan men naar genoegen vleesch eten, maar omdat men in het gewone leven hieraan niet gewend is, komen op zulke feesten veel acute buikaandoeningen voor. De jacht levert ook nu en dan een vleeschschotel, maar èn omdat de meesten niet veel op jacht gaan, èn omdat de buit steeds over het geheele dorp moet worden verdeeld, komt dit toch niet zooveel voor als men zou denken.

Het eten van dieren, waarvan de Bare'e-Toradja een afkeer heeft,

(1) Inaoe is een i - vorm van den stam naoe (monaoe „koken”), en beteekent dus oorspronkelijk: „waarmede gekookt wordt”, of „wat medegekookt wordt”. Het is dus waarsch. dat het oorspronkelijk „kruidenrij” beteekent.

vormt dikwijls een punt van minachting ten opzichte van andere stammen of volken: zoo wordt als een van de afschuwelijke dingen van de To Mori verteld, dat zij veldhagedissen (w o e l o a) en zwarte slangen eten. Dikwijls fantaseert men er op voort en vertelt dat deze menschen zwarte slangen fokken als huisdieren, en dat zij met hengels de veldhagedissen vangen. De Bare'e-Toradja's zelve zullen nooit bekennen, dat zij hondenvleesch eten, maar nooit wordt een om dolheid gedooide hond in den grond, wel in den kookpot gestopt, en heeft een jachthond het in den strijd tegen een wild varken afgelegd, dan wordt de doode jachtgezel even smakelijk opgegeten als het varken. Op eene onzer reizen bivakkeerden wij dicht bij eene alleenstaande woning, waar men buitenshuis een pot te vuur had staan. Gevraagd, wat daarin gekookt werd, antwoordde men: „buffelvleesch”. Maar een poos later, toen een hond wat te dicht bij den pot kwam, riep de huisheer van uit de woning iemand onder het huis toe: „Pas op, de hond wil zijn medehond opeten”. Hij had hiermede verraden, wat er in den pot kookte.

Deze schaamte om te bekennen, dat men hondenvleesch eet, is er waarschijnlijk ingebracht door de aan het strand wonende Mohammedanen, die door hun kleinhandel veel in aanraking komen met de Toradja's. Ditzelfde geldt ook van het eten van varkensvleesch: ofschoon er geen Mohammedanen zijn onder de Toradja's, eten zeer velen geen varkensvleesch meer. Vele Toradja's hebben wel eens medicijnen van de Mohammedanen ontvangen en dezen vergeten nimmer het eten van varkensvleesch bij het gebruik te verbieden. Dat velen het alleen uit schaamte nalieten, blijkt ook hieruit, dat sedert de vestiging van varkensvleesch-etende Minahassische onderwijzers in verschillende dorpen, in wie zij een steun hadden, velen weer tot het eten van varkensvleesch zijn overgegaan.

Dat Toradja's wel eenig begrip hebben aangaande de meerdere of mindere eetbaarheid van dieren blijkt uit het gesprek, dat wij eens met een paar Posso'sche vrouwen hadden over paarden. In dien tijd waren er nog pas enkele paarden in het Posso'sche. Wij vroegen: „Hebt ge wel eens paardenvleesch gegeten?” Antwoord: „Neen”. Wij: „Zoudt gij het eten, wanneer het U werd voorgezet?” Antwoord: „Waarom zouden wij het niet eten? Paarden eten alleen maar gras en bladeren”.

Onder de vogels is het alleen de kraai, die niet gegeten wordt. Buideldier, eekhoren, veldmuis, eene bepaalde kikkersoort, python, boschkat, leguaan worden gegeten. Krokodillen en huiskatten eet men niet. Onder de insekten is het vooral de made van een diertje dat in het merg van ongevallen palmen leeft, en die a w a t i heet, die als voedsel gezocht is.

Gewoonlijk wordt het dier, dat tot toespijs moet dienen in stukjes gehakt en in een pot gekookt (m o a p o e); behalve zout, Spaansche peper en enkele andere kruiden, doet men in vleeschgerechten gewoonlijk nog limoensap, of men voegt er eenig ander zuur aan toe, zooals de vruchten van de k a t i m b a, of de zure bladeren van de o n t j o. Moet men iets lang achtereen koken, zooals taai vleesch, stukjes buffelheid en der-

gelijke, dan heet dit *malonoti*. Een gedeelte van het vleesch wordt aan stokken geregen en geroosterd (*ndaroro*); dat doet men ook met het vleesch, dat aan de beenderen is blijven zitten. Zulk geroosterd vleesch wordt gewoonlijk als „voorproefje” (*pan tjoea*) genuttigd. Aan kinderen geeft men dikwijls een stuk rauw vleesch vooraf, dat zij dan voor zichzelf roosteren en buitentijds eten. Zulk een stukje vleesch heet *linoro* of *reroa*. Eene andere wijze van vleesch bereiden is het te stoven in bamboe-kokers, *nda'toewoe*. Zoo doet men ook met het opgevangen bloed van geslachte dieren. Buffels en varkens namelijk, die men slacht, worden eerst gebonden en op hun zijde gelegd, waarna men de halslagader doorsnijdt; terwijl het dier doodbloedt, vangt men het bloed in bamboekokers op.

In het Hfdst. „Huisdieren” hebben wij reeds medegedeeld, dat de vrouwen van de meeste Bare'e-stammen geen buffelvleesch eten. Ditzelfde geldt ook van hertevleesch. Daarom wordt buffel- en hertevleesch steeds buitenshuis door mannen gekookt.

Het zout, dat in de toespis gekookt wordt, is dikwijls eigengemaakt zout. De wijze van bereiding vindt men in het Hfdst. „Nijverheid”. Dit zout heeft een niet onaangename smaak. Wanneer men geen toespis heeft, knabbelt men onder het rijsteten wel aan een stukje van dit inlandsche zout.

Andere graansoorten als voedsel.

Na rijst is maïs het voornaamste voedingsmiddel der Toradja's. In tijden, wanneer er overvloedig rijst is, wordt maïs alleen als versnapering gegeten, en wel geroosterd aan de klos, of gepeld en daarna in een aarden pot gebrand, zooals koffieboonen. Wanneer de voorraad begint te verminderen, eet de Toradja de rijst niet meer enkel, maar vermengd met stuk gestooten maïs. Tot het stampen der maïs legt men in het gat van het rijstblok een steen; als stamper gebruikt men dan dikwijls een stuk bamboe in welks ondereinde een steen is bevestigd. Meermalen ziet men in huis de maïspitten stuk slaan door eene vrouw, die een grooten platten steen voor zich heeft, waarop zij telkens eenige pitten legt, die zij dan met een kleineren steen verbrijzelt. Maïsmolens komen onder de Toradja's zelden nog niet voor.

De *Coix lacryma* (*djolekodjo*) wordt als maïs fijngestooten en te zamen met rijst gekookt, genuttigd.

Gierst (*wailo*) *Sorghum vulgare*, wordt in water gekookt, en als rijst gegeten, enkel of met rijst gemengd. Men eet ze echter niet veel en niet bij voorkeur, zeker ook wel omdat het ontbolsteren van de gierst veel bewerkelijker is dan van de rijst. Aan het strand eet men gierst wel met bruine suiker vermengd als lekkernij.

Andere gierst-soorten zijn nog *balolaia* of *longa* (*Sesamum*

Indicum) en t a m b o e l a o. Al deze gewassen worden tusschen de rijst in het veld geplant.

Knolgewassen als voedsel.

In tijden van schaarschte aan rijst brengen de knolgewassen, die de Toradja weet aan te planten eene aangename afwisseling in het dagelijksch voedsel. Men heeft verschillende soorten van knolgewassen: de o e w i (Ipomoea batatas), de t o r a a (Ipomoea reptans), waarvan ook eenige soorten bestaan, de k a s o e b i (Manihot utilissima) en de s o e l i (Colocasia antiquorum). Deze yam-soorten worden zoowel geroosterd als gekookt gegeten. In tijden van grooten nood haalt men ook een knolgewas uit de bosschen, o n d o (Dioscorea hirsuta) genaamd. Deze knol is zeer bewerkelijk, omdat zij van nature vergiftig is: zij wordt in dunne schijfjes gesneden, welke gekookt en in de zon gedroogd worden, waarna men ze tot meel stampt.

Een veel grooter plaats als voedingsmiddel nemen de knolgewassen in bij de To Napoe. Nadat zij door hun vele rondzwerfen den rijstbouw verwaarloosd hadden, legden zij zich toe op de veel eenvoudiger kultuur van yams. Rijst werd op het laatst alleen het voedsel der aanzienlijken, en het volk en de slaven moesten zich vergenoegen met knolgewassen. Deze kookt men te zamen met verschillende bladeren, laboe, soms wat vleesch als men het heeft, veel Spaansche peper, en deze hutspot, die gewoonlijk een kleur heeft, waarvoor geen naam is uitgevonden, noemt men d a k a. Dit is het hoofdvoedsel der To Napoe. Nu het Gouvernement de hand houdt aan de rijstcultuur, zal de d a k a wel langzamerhand plaats maken voor „behoorlijk” voedsel, zooals de Bare'e-Toradja zegt, die een innigen afkeer heeft van genoemde hutspot.

Suikerriet (t o w o e) en boomvruchten, zooals papaja, lansat, mangga, ramboetan, pisang en andere minder bekende vruchten worden alleen als versnapering gebruikt en meestal tusschen de maaltijden in. Na den maaltijd eet men nooit vruchten; dit zou voor den Toradja een teeken zijn, dat men niet genoeg gegeten heeft. Sommige vruchten, zooals djamboe, worden bij voorkeur half rijp gegeten.

S a g o e.

Een veel gebruikt voedingsmiddel in Midden-Celebes is sagoe. Overal in dit land vindt men kleine aanplantingen van sagoe-boomen (Metroxylon), die evenwel in de eerste plaats moeten dienen om van de bladeren dakbedekking te maken. Dat men niet meer van deze boomen vindt, moet allereerst gezocht worden in vroegere toestanden op Celebes, toen men herhaaldelijk overlast had van vijanden, die meermalen de sagoe-aanplantingen verwoestten. Alleen in enkele streken, zooals in het dal van de Masewe in Palande, en in de groote vlakte ten Zuiden van het Meer

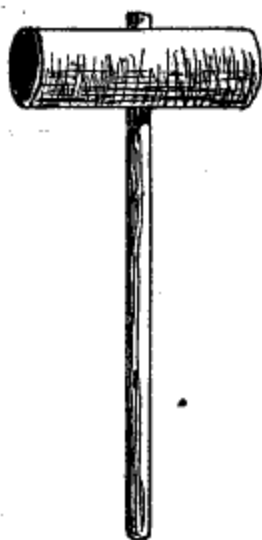
vindt men bepaalde bosschen van sagoe-palmen. In de Berglandschappen heeft men zelfs nooit moeite gedaan deze boomen aan te planten; het heet, dat hierdoor ongeluk over het land zou komen. Voor een jongen aanplant van *Metroxylon* heeft de Toradja veel zorg: herhaaldelijk hoopt hij de aarde om de jonge palmen op, en wanneer er in het dorp een buffel wordt geslacht, brengt men er een bamboekoker met bloed heen om dit over de planten uit te gieten, ten einde ze spoedig te doen gedijen.

In de streken ten Noorden van het Meer, waar de *Metroxylon* weinig voorkomt, wint men ook sagoe van den Arenga palm, die in het wild groeit. Om te onderzoeken of een *Metroxylon* of een Arenga voldoende sagoe bevat om het zware werk van het sagoe-winnen loonend te doen zijn, hakt men met de bijl een klein gat in den dikken bast (dit heet *m e l o w o*). Daarna steekt men een vierkant gesneden stukje hout door dit gat in het merg en draait dit eenige malen daarin rond. Haalt men het houtje er uit en kleeft er sagoe aan, dan is de boom geschikt om te worden gekapt (deze handeling heet *r a p i n t o e*). Voordat men een sagoe-boom op deze wijze onderzoekt, heeft men hetzelfde gedaan met een kleineren sagoe-boom; dit geschiedt voor de geesten om dezen ook hun aandeel te geven, omdat zij anders licht de sagoe zouden doen verdwijnen uit den boom, dien men heeft uitgezocht om te bewerken.

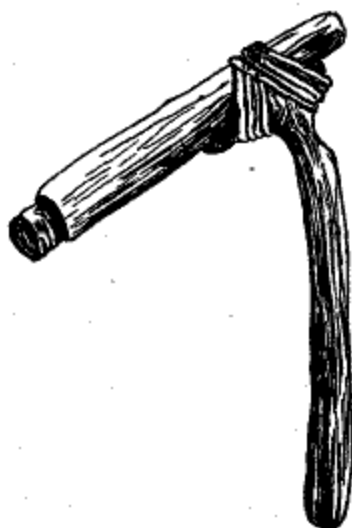
Anderen houden er nog eene bijzondere wijze van wichelen op na om vooraf na te gaan of de boom, dien zij willen omhakken genoeg sagoe zal bevatten. Men snijdt een *b o m b a*-stengel (*Maranta dichotoma*) op de lengte van zijn vadem. Dan plaatst men dezen stengel bij den boom, dien men wil omhakken, en spreekt den stengel toe op dezelfde wijze, als men het bij wichelen doet: „Gij, *b o m b a*-stengel, wanneer gij ziet, dat er veel sagoe in dezen boom is, zeg het dan; zoo niet, zeg het dan”. Daarna meet men den stengel nog eens met zijn vadem; blijkt de stengel bij deze tweede meting iets langer te zijn, dan bij de eerste maal, dan kan men verzekerd zijn, dat de boom eene voldoende hoeveelheid sagoe bevat.

Wanneer men een *Metroxylon* of een Arenga velt, werpt men onder het vallen van den boom wel een handvol aarde tegen den stam; dit moet een goed middel zijn om de sagoe binnenin overvloedig te maken.

Is de boom geveld, dan hakt de Toradja bij den voet en bij den top van den stam den boom overlangs door. Het gedeelte tusschen deze twee gleuven splijt hij van elkaar door middel van houten wiggen, zoodat de beide helften van den stam met het merg naar boven liggen, en hij dit merg er uit kan hakken. Dit uithakken kost bij de *Metroxylon* niet veel moeite, omdat het merg zacht is; men doet dit gewoonlijk zittende, met een disselvormig stuk hout om welks uiteinde een scherpe ijzeren ring is gelegd. Het merg van de Arenga echter is veel harder. Om dit los te werken, gebruikt men groote hamers: een circa twee span lang stuk stam van den pandanus, met een langen steel er aan. De vlakken van dezen hamer snijdt men zoodanig uit, dat er scherpe randen aan komen. Hiermede slaat men met alle kracht het merg los.

Sagoeklopper voor het merg
van de Arenga saccharifera.

Sagoeklopper voor het merg
van de Metroxylon.

Is het merg uit den boom gewerkt, dan wordt dit naar het water gebracht om er de sagoe uit te wasschen (m o j a n d a). Voor het merg van de Arenga gebruikt men een langen bak van boombast, of een uitgeholden boomstam (ook wel een inlandsch vaarttuig). Het eene einde van dien bak wordt afgesloten; aan het andere eind maakt men door middel van houten pennen een hekje, en daarachter spant men weer een stuk weefsel van den kokospalm. In dit vat, dat 2 à 3 Meter lang is, en j a n d a k a heet, stort men het aangebrachte merg. Met een puntig emmertje van boomschors (t o t o m b o e) haalt men het water op uit het riviertje, waarboven de bak op eene stelling is geplaatst, en giet dit op het arèn-merg, waarbij men in de massa op- en neerloopt, opdat de sagoe in het water worde opgelost. Dit van sagoe verzadigde water stroomt door pas genoemd hekje, waar de houtvezels worden tegengehouden, en daarna door de zeef van kokosboomweefsel, waar het overige vuil wordt opgehouden, en valt in een iets lager geplaatst vat, eveneens van boombast gemaakt en k o e w a geheeten (naar den boom, welks bast men gewoonlijk daarvoor bezigt). In dit vat bezinkt de sagoe, waarna men het water laat afloopen.

Het winnen van de sagoe uit het merg van den Metroxylon geschiedt op andere wijze. Hiertoe gebruikt men een groote, sterke, van rotan gevlochten mand (j a k a s i). Daarin staat iemand het merg uit te trappen, de mand daarbij naar rechts en links latende schommelen, opdat het telkens bijgevoegde water er van alle kanten kunne uitdruijen. Iemand, die deze kunst niet goed verstaat, valt met mand en al om. Heeft men slechts eene kleine hoeveelheid sagoe te bereiden, dan gebruikt men een kleiner vat van boombast, aan welks eene einde een lap kokosboomweefsel is vast-

gehecht, welke lap naar boven kan worden opgetrokken door een omgebogen veerkrachtige lat, die daartoe aan de andere zijde van den bak in den grond is geplant. Terwijl men nu met de linkerhand deze lat naar beneden drukt, zoodat de mazen van het kokosboomweefsel gesloten worden, kneedt men met de rechterhand het sagoe-merg, waarbij wat water is gevoegd. Is een gedeelte voldoende gekneet, dan licht men de linkerhand op; de lat trekt het kokosweefsel op, de mazen worden geopend, en het met sagoe verzadigde water heeft gelegenheid weg te stroomen in den tweeden bak of koewa.

De bezonken sagoe wordt in ronde vaten van boomschors geschept. Zij wordt daarin goed samengedrukt, en door voortdurend kloppen op den wand nog dichter in elkaar gewerkt, opdat alle waterdeelen er uit worden gedrukt. Op deze wijze verpakt, bewaart men de sagoe in huis. Uitgevoerd wordt zij tot nu toe niet. De sagoe wordt op drieërlei wijzen toebe-reid gegeten: 1° als pap (doel); op met wat koud water aangemaakte sagoe giet men kokend water; deze pap wordt met twee stokjes in klonters verdeeld, die men met behulp van een blad als lepel in den mond brengt; met vleesch- of vischvocht begoten, smaakt zij zeer goed. Ten tweede wordt zij in aarden pannen tot droge koeken gebakken (dange). In de derde plaats vult men er geledingen van dunne bamboe (*Bambusa longinodis*) mede, en bakt de sagoe op deze wijze; is zij gaar, dan worden de bamboes gespleten en de sagoe komt er in lange pijpen uit. Men maakt ook sagoe-vormen van gebakken aarde, die er uitzien als een vierkant bakje met afdeelingen. De sagoe wordt in deze afdeelingen geschud, (nadat de vorm eerst op het vuur heet is gemaakt) en komt er na eene poos te zijn gebakken, in den vorm van boterhammen uit. Zulk een vorm heet soeba.

Suiker.

De Arenga-boom levert ook den zoeten palmwijn waarvan de Inlandsche bruine suiker wordt bereid. Over de bereiding hiervan en die uit suikerriet spreken wij in het hoofdstuk „Nijverheid”. Hier zij alleen vermeld, dat de Toradja's de Inlandsche suiker alleen als lekkernij eten, zonder die aan rijst of iets anders toe te voegen; alleen aan het strand verstaat men inlandsch gebak te maken.

Palmwijn.

Zooals boven reeds gezegd is, drinkt men bij den maaltijd palmwijn (baroe). Deze wordt gewonnen van den Arenga-boom. Deze palm heeft twee soorten van bloemtrossen; aan de eene soort groeien de harde vruchten, kanta, waaruit nieuwe boomen ontspruiten, de andere bloemtros levert voor de voortplanting waardelooze vruchtjes. Uit deze laatste soort bloemtros, doa, wordt de palmwijn getrokken. Soms groeien twee, een enkele maal drie van deze bloemtrossen uit denzelfden boom.

Wanneer de Toradja een geschikten boom vindt om daaruit palmwijn te winnen, plaatst hij er spoedig een bamboe-stengel naast als teeken, dat de boom „besproken” is, zoodat geen ander hem mag gaan bewerken. Hij bouwt nu een zeer primitieve stelling tegen den boom aan, waarlangs hij den bloemtros kan bereiken. De plek waar de kolf den boom verlaat, maakt hij schoon, en den bloemtros zelf bindt hij op en aan den boom vast, zoodat die bij de bewerking niet kan afbreken. (Met deze bewerking begint men als de knoppen van den tros openspringen en de bijen er op af komen). Met een stuk hout beklopt men nu den kolf van alle zijden, terwijl men den bloemtros heen en weer zwaait. Heeft men deze bewerking eenige dagen achtereen herhaald, dan snijdt men den bloemtros af, zoodat alleen de steel er van aan den boom blijft vastzitten. Voordat men tot dit afsnijden overgaat boort men met een mes een gaatje in den steel van den bloemtros, en stopt daarin wat bladeren van de plant *ta'i njara*. Ook gebruikt men hiervoor wel was, of tabak, of bladeren van de *Gnetum gneumon*; men noemt deze handeling *natabakosi doa*, „den bloemtros van tabak voorzien”. Men zegt dit te doen om den steel te versperren (*naomponi doa*), opdat men veel vocht zal krijgen. Uit het afgesneden vlak druppelt het palmsap, dat in een bamboe-koker, die er aan vastgebonden is, wordt opgevangen. Iederen dag snijdt men een dun schijfje van den steel af, opdat het vocht weer overvloedig zal vloeien. Wanneer het van nature zoete sap aan zichzelf wordt overgelaten, gaat het gisten en wordt zuur; dit is echter niet naar den smaak van den Toradja; daarom doet hij in den koker stukjes van een bittere houtsoort, *wœli genaamd*. Dit bitterhout doet het palmsap sneller gisten en geeft er een bitteren smaak aan. Daar de *wœli*-boom alleen in zware bosschen in het binnenland voorkomt, gebruiken de Toradja's, die dicht bij het strand wonen, ook andere houtsoorten om den palmwijn bitter te maken. Meermalen komen Bovenlanders met pakken *wœli*-hout naar beneden om ze te verkoopen.

De Bare'e-Toradja's vertellen ook een verhaal, waarmede zij trachten te verklaren, hoe men er toe gekomen is uit den Arenga-boom palmwijn te halen. Een man reed elken dag uit op zijn buffel om dezen te weiden. Eens onder een Arenga-boom doorgaande, hakte hij uit moedwil een bloemtros af. Den volgenden dag zag hij nit den afgehouden steel van den bloemtros vocht druipen. Hij proefde er van, en omdat hij den smaak er van aangenaam vond, ving hij het vocht op, en zoo kwam de palmwijn in gebruik.

Wanneer een Arenga-boom zijn vocht begint te verminderen, dan slaat men een alikruik (*wœriri*) op het afgesneden vlak van den steel stuk; het verband zal wel hierin moeten worden gezocht, dat alikruiken voortdurend in het water leven. Liederen die op een doodenfeest de beenderen der afgestorvenen verzamelen, en die *tonggola* heeten, mogen gedurende dien tijd geen boom, waarvan men palmwijn wint, aanraken: hij zou dan ophouden met vloeien. Men geeft dezen menschen alleen palm-

wijn te drinken, gewonnen van boomen, welker vocht toch reeds aan het minderen is; gaf men hun palmwijn van goede boomen, dan zou het vocht dier boomen als water worden. Men denkt hierbij waarschijnlijk, dat de zielen der afgestorvenen, met wie deze *tonggola* in zoo nauw verband staan, alle kracht uit den palmwijn zullen trekken.

Wanneer meerdere lieden uit één dorp klagen over verminderde afscheiding van hunne palmwijnboomen, gaat men er toe over een klein offerfeest te vieren. Buiten het dorp wordt dan een hut gebouwd. Bij die hut plant men een *aroeroe* (*Caryota Rumphiana* Mart.), een boom, die veel overeenkomst heeft met de *Arenga*, en daarom ook wel *baroe lamao*, „palmwijnboom der goden”, wordt genoemd (de *Arenga* heet *konaoe*, maar dikwijls spreekt men van hem met den naam van *baroe*, den naam voor den palmwijn). Bij dezen *aroeroe* heeft men ook een dergelijke stelling aangebracht, als men gewend is bij de *Arenga* te maken; op een offertafeltje in de buurt legt men siri-pinang, rijst en kippelever, en dan roept men de menschen aan, die den eersten *Arengaboom* in die streek zonden hebben geplant. Te *Peoera* aan den Oostkant van het Meer hoorden wij als zoodanig noemen: *Ta mPaia* en *Indo i mPaia*; in *Bantjea*, aan den Westelijken oever van het Meer hoorden wij de namen: *Poeë Pia*, *Poeë Dake*, *Ta ngKabae* en *Totojoi ri mata ngkono* (deze laatste naam beteekent: „pisser in het oog van de *Arenga*”) (1). Wanneer men de namen van de planters der eerste *Arenga*-boomen niet meer kent, roept men eenvoudig den Geest van den grond (*Toempoe nTana*) aan: *Boo, Toempoe ntana sajo sei, anoe mantjawoeka kami konaoe, waika kami oeë baroe maria-ria*; „O, Geest van den grond in deze streek, die voor ons *Arenga*-boomen hebt gezaaid, geef ons overvloedig palmwijn”. Als offerdieren worden kippen geslacht. In sommige streken neemt men van de veeren dezer kippen mede naar den boom, laat ze daar met palmwijn bedruipen, en legt ze aan den voet van den boom neer. In *Kadomboekoe* brengt men wat rijst en een stukje kippelever aan elken boom, ten behoeve waarvan men het feest viert.

De voorbereiding van den bloemtros neemt minstens twee weken in beslag, eerst daarna krijgt men eenig vocht uit den boom. Wanneer men nu spoedig palmwijn wil hebben, hakt men den *Arenga*-boom om en snijdt de palmiet af op dezelfde wijze als men gewoonlijk den bloemtros afsnijdt; op den tweeden dag reeds vloeit uit de afgesneden palmiet de palmwijn; dit vloeien houdt evenwel op zijn langst eene maand aan, maar in dien tusschentijd heeft men een anderen boom op de gewone wijze bewerkt. Een op deze wijze bewerkte boom noemt men *baroe raloli*. Vooral

(1) In *Bantjea* vertelt men, dat vroeger geen *Arenga*-palmen aan het *Posso*-meer voorkwamen. Toen de lieden van het Meer eens die van het landschap *Pada* in het stroomgebied van de *Laa* gingen beboeten, vroegen zij als boete drie manden vol van de steenvruchten van de *Arenga*. Deze vruchten werden in de streek om het *Posso*-meer geplant.

rotan- en damarzoekers maken van deze wijze van palmwijn-winnen gebruik (1).

In ieder dorp vindt men steeds eenige menschen, vooral onder de vrouwen, die niet drinken, die *bikoe* zijn, zooals de Toradja zegt (2). Onder de op den voorgrond tredende Toradja-hoofden zijn verscheidene *bikoe*. Deze onthouding heeft geenerlei zedelijken grond: van jongsafaan hebben deze menschen een natuurlijken afkeer van gegisten palmwijn gehad. Het is wel voorgekomen, dat een meisje of vrouw, die *bikoe* was, weigerde te huwen met een man die dronk, omdat zij de lucht van den palmwijn niet kon verdragen.

Onder de mannen in de kracht van hun leven vindt men weinig dronkaards, maar hoe ouder de menschen worden, hoe meer zij dikwijls gaan drinken, zoodat onder de ouden volslagen dronkaards worden gevonden, die voor een goed deel van palmwijn leven, en die eerder hun rijst dan hun drank kunnen missen. Ook onder de vrouwen vindt men er die, zoo dikwijls zij palmwijn kunnen krijgen, zich daaraan een roes drinken. Kleinen kinderen wordt wel eens palmwijn ingegeven, om ze in slaap te krijgen. Onder de jonge knapen zijn enkelen aan palmwijn verslaafd geraakt, doordat zij steeds door de ouderen worden uitgezonden om te tappen.

Bij offerfeesten, waar veel palmwijn voor de gasten wordt samengebracht, zijn steeds eenige lieden aangesteld, die den palmwijn moeten keuren: de goede wordt afgezonderd voor de hoofden en aanzienlijken, terwijl de menigte zich met een minder soort moet vergenoegen.

Het bezinksel (*rita*) in den bamboe-koker, waarin de palmwijn wordt opgevangen, is eene uitstekende gist bij het maken van brood. Soms echter wil de Toradja dit bezinksel daartoe niet aan Europeanen afstaan, omdat hij vreest, dat zijn boom spoedig zal ophouden met afscheiden van vocht (zal opdrogen), daar dan het bezinksel in aanraking komt met vuurhitte.

Het destilleeren van zuren palmwijn.

Van vreemdelingen hebben de Toradja's geleerd zuur geworden palmwijn te destilleeren. Men doet dit op zeer eenvoudige wijze; De zure palmwijn wordt in een aarden kookpot gedaan; op dezen pot plaatst men

(1) Ook de Minahassers kennen deze praktijk, zie Tontemboansch-Ned. Woordenboek, i. v. *karimbaw*.

(2) Dit *bikoe* beteekent in het algemeen „zich onthoudend”. Het Jav. heeft *wikoe* „asceet”, het Tontemb. *witjoe* „zich onthoudend”, het Boeg. *bisoe* „heidensche priester, die als vrouw leeft en niet getrouwd is”, het Mal. *bisoe* „stom, sprakeloos”. De overeenkomst met Prakrt. *bhikkoe* (Sansk. *bhikshoe*) is toevallig.

een anderen pot omgekeerd, zoodat de beide openingen op elkaar sluiten. In den bodem van den omgekeerden pot is een gat gemaakt, waarin een klein bamboe kokertje sluit, dat met een anderen bamboe zoodanig verbonden is, dat de twee stukken samen een hevel vormen. Nu wordt de palmwijn aan de kook gebracht en door den hevel wordt de wasem van den gekookten palmwijn afgeleid, zoodat hij weer gecondenseerd in een onder den bamboe geplaatste flesch druppelt. Den aldus verkregen drank noemt men *ara* (*). Vooral in de landschappen Lage en Onda'e verstaat men de kunst van destilleeren.

Sterke drank uit rijst bereid.

Behalve deze *ara*, weet de Toradja nog een anderen alcoholischen drank te bereiden, en wel uit rijst. Hij noemt dezen drank: *pongasi* (**). Aangezien voor eene betrekkelijk kleine hoeveelheid van dit vocht veel rijst noodig is, is de *pongasi* voor den Toradja een vrij dure drank. Hij wordt dan ook gewoonlijk alleen bereid, wanneer een groot offerfeest aanstaande is.

Dezen drank maakt men op de volgende wijze: Eene hoeveelheid uitgevallen rijstkorrels, (*sooea*) (**), wordt in water geweekt, en daarna gedroogd. Deze rijst doet men in een mandje, waarna men met den vinger een gat in de rijst steekt, en in dat gat een stukje *woeli* (bitterhout, waarmede men ook den palmwijn bitter maakt), een stukje *pakanangi* (†), en een Spaansche peper legt. Een en ander zet men in de zon. Na korten tijd gaat de rijst gisten, en is zij geschikt voor het doel. Deze gegiste rijst heet *tape* (††).

Inmiddels heeft men eene veel grootere hoeveelheid kleefrijst (*pae*

(*) Dit woord is overgenomen; het is 't Mal. *arak*, middellijk of onmiddellijk aan die taal ontleend.

(**) Dit woord is het Mal. *pêngasih*, van *kasih* (liefde) en beteekent dus woordelijk „liefdedrank”, verder ook „bedwelmen-drink”. Hieruit blijkt reeds dat de Toradja's het maken van dezen drank van vreemdelingen hebben geleerd. Trouwens, zij weten zelf nog, dat zij het van de Moriërs hebben overgenomen.

(†) *Sooea* is een (thans verouderde) passieve deelwoordsvorm van *sooa* (vallen), eveneens een verouderd woord. Met *sooea* worden aangeduid de korrels van sommige rijstsoorten die gemakkelijk uit de aren vallen en dus opgeraapt moeten worden. De Toradja's beweren dat de *pongasi* altijd mislukt, als men ze niet van *sooea*-korrels maakt.

(†) De *pakanangi* is een boom, welks bast het middel bij uitnemendheid is om geesten in bedwang te houden, zocals meermalen in dit werk is gebleken. Zoo moet het hier de geesten afweren, die het gistingproces zouden kunnen verstoren.

(††) In Napoe is *tape* een lekkernij van rijstemeel. Zoo ook op Zuid-Celebes, Java (*tape*) en bij de Maleiers (*tapai*). In het landschap Posso wordt de *tape* niet gegeten. In het Tontemboansch is *tape* palmwijn, die noch zuur noch zoet is. In het Bar. is *tape* een overgenomen woord.

poejoé, Mal. poeloet) in stoom gaar gekookt (*), en daarna in een houten bak (balangi) overgedaan. Op de gekookte kleefrijst strooit men met de vingers een weinig van de juist gereedgemaakte gist (tape). Vervolgens bedekt men den bak met bladeren en zet hem op eene plek in huis, waar hij geen gevaar loopt gestooten te worden. Zelfs een kat mag den bak niet aanroeren, opdat het brouwsel niet mislukke. Zoo laat men den bak drie dagen staan. Na dien tijd heeft zich van de kleefrijst een vocht afgescheiden, de pongasi: een aangenaam bittere, bedwelmende drank. Het vocht, dat zich na twee dagen van de rijst heeft afgescheiden, smaakt nog zoet. Smaakt de drank zuur, dan is het brouwsel mislukt.

De pongasi wordt zelden onvermengd gedronken; gewoonlijk giet men een scheut pongasi bij zijn palmwijn. Van palmwijn hebben wij zelden woeste dronkenschap gezien; hij maakt spraakzaam en duizelig, maar de pongasi maakt woest. Vooral de Bare'e-stammen in het Todjo'sche maken veel gebruik van pongasi, maar deze lieden zijn dan ook bekend voor de woeste tooneelen, die soms op huune feesten plaats hebben. De invoer van sterke dranken is tot nu toe in Midden-Celebes verboden; gelukkig is dit verbod uitgevaardigd nog vóórdat de Toradja's zich aan drank hebben kunnen verslaven.

Sirih-pinang.

Het voornaamste genotmiddel van den Toradja is zijn sirih-pinang. Na iederen maaltijd is het eerste wat hij doet zijn sirih-zak (watoetoeto) te openen en er de gebruikelijke sirih-pruim uit te nemen. Wanneer de Toradja bezoekers ontvangt, biegt hij dezen nog vooróat er iets is gezegd sirih-pinang aan, op gezonde wijze als Europeanen hunnen bezoekers een sigaar aanbieden. Doet de huisheer dit niet, dan is de bezoeker zeker, dat hij niet welkom is, dat de huisheer iets tegen hem heeft. En weigert de bezoeker gebruik te maken van de aangeboden sirih-pinang, dan weet de heer oes nuizes caeljk, dat het bezoek hem niet veel goeus voorspelt, dat de bezoeker iets tegen hem heeft. Weigert de bezoeker het aangeboden omdat hij op dat oogenblik geen lust er in heeft, dan zegt hij dit, in elk geval raakt hij het voorwerp, waarin een en ander wordt aangeboden aan. Heeft de huisheer toevallig niet een der ingrediënten, voor het sirih-pruimen noodig, bij de hand, dan vraagt hij er om aan den bezoeker

(*) Het gaarstoomen van rijst is den Toradja's overigens onbekend. Deze omstandigheid, en de vreemde naam hiervoor, mongkoekoesi (Jav. koekoes), duiden aan dat het bereiden van sterken drank uit rijst overgenomen is. Het gaarstoomen doet men op de volgende wijze: Op een aarden pot met water plaatst men een tweeden pot, in welks bodem een gat is gemaakt. Om beide potten heen legt men een band van geklopte boomschors, om te voorkomen dat de stoom tusschen de beide potten door ontsnapt. Op het gat in den bovensten pot legt men een poreus blad; en daarop stort men de rijst. De stoom is dus gedwongen door de rijst heen zijn weg te nemen.

zelf: „hebt ge soms sirih, of pinang, of kalk bij u?” De bezoeker haalt dan zijn eigen sirih-tasch voor den dag, en neemt daaruit het gevraagde.

Op den weg, onder het werk, houdt de Toradja nu en dan op om een een sirih-pruim te nemen. Hij doet dit altijd zeer op zijn gemak en zet zich er voor neer, om er ten volle van te genieten.

Het liefst gebruikt de Toradja die soorten van sirih (la o e m b e), waarvan de vruchten kunnen worden gekauwd. Van de aangeplante sirih-soorten zijn dit: la o e m b e m a w o n g i, l k o d o e n t o e, l l o k a, l n t j i l o (of m a l a n g a s i), l t o m i n i en l t a w a i n d o ' o e. Een stuk van de sirih-vrucht splitjt hij met de kiezen in tweeën, strooit er dan wat kalk op, voegt er een klein stukje gambir (catechu) aan toe, en een stukje pinang en kauwt dit alles te zamen tot een helderroode brij. Wanneer hij geen sirih-vruchten meer kan krijgen, vergenoegt hij zich met de bladeren; hiervoor zijn de sirih-soorten p a s e en l o l e k o, die ook worden geplant, gezocht. Indien door groote droogte of door te weinig zorg de sirih-planten op het erf of in het rijstveld zijn doodgegaan, vergenoegt men zich met wilde sirih-soorten, die in het bosch groeien. Van deze wilde soorten worden de vruchten gepruimd van de la o e m b e k a k a d j o e, l p o n a l o w i, l t a r a o e, en de bladeren van de la o e m b e k o j a. Wanneer men de bladeren van de sirih pruimt, knipt men er met de nagels van duim en wijsvinger eerst het steeltje en de toppunt af, daarna legt men gambir, pinang en kalk op het blad, vouwt dit dicht en stopt het zoo in den mond. Wanneer men bij gebrek aan vruchten, de bladeren van de sirih aan gasten of bezoekers aanbiedt, vouwt de huisvrouw die bladeren gewoonlijk van te voren op.

P i n a n g.

De pinang (m a m o n g o) wordt vrij veel bij de sirih gebruikt, waarschijnlijk vroeger meer algemeen dan tegenwoordig. De pinang draagt zelfs den naam van het pruimen, want de benaming m a m o n g o (pruimen) is ook die van den pinang-palm en zijne vrucht (¹). Vooral onder de jongelui zijn er velen, die geen pinang gebruiken; op lateren leeftijd gaat men er wel toe over. Dit verminderde gebruik van pinang moet toegeschreven worden aan den invoer van gambir, waarover beneden. Er zijn pinang-noten, die den gebruiker bedwelmen (k a n g i m b e). Voor het gebruik snijdt men de pinang-noot met zijn hakmes, of met een door Boegineezen ingevoerde pinang-schaar (k a l a k a t i) in eenige partjes, om daarna de schil weg te werpen, en het inwendige toe te voegen aan de andere ingrediënten van de pruim.

(¹) Wellicht is m a m o n g o eene omschrijvende benaming; waarschijnlijk heeft de pinang vroeger w o e a, de „vrucht” bij uitnemendheid, geheeten, zooals zij nog in de West-Toradja'sche talen heet. Eene groote pinangsoort heet thans nog in het Bar. w o e a w a j a.

In de hooge bergstreken van Midden-Celebes, zooals in Napoe en Besoa, waar de pinang-palmen geen vrucht dragen, gebruikt men als surrogaat de vruchten van de kampoe en de kabera, twee palmen, die veel overeenkomst vertoonen met den pinang-palm.

G a m b i r.

De gambir (Bare'e: g a m b e, catechu) wordt ingevoerd, en vindt gereeden aftrek. In zekeren zin kan men de gambir het kleingeld van Midden-Celebes noemen. Zij wordt nog nergens in deze streken aangeplant. Als surrogaat van gambir kauwt men ook wel den bast van den w a j o l i of b o e b i-boom bij de sirih, of de bladeren van den w o m p o-boom.

K a l k.

De kalk, die bij het sirih-pruimen noodig is, brandt de Toradja zelf van zeeschelpen, of van de schalen van alikruiken. Dit kalkbranden heet m o m p a n o w a. De schelpen worden eerst gewasschen en gedroogd; dan maakt men een stapel van stukken droge bamboe (*Bambusa longinodis*); op dezen stapel schikt men de schelpen, waarna men alles in brand steekt. Is het vuur uitgebrand, dan verzamelt men de schelpen, en thuis gekomen, stampt men ze in het rijstblok fijn. Om de kalk te blusschen, besprenkelt men ze met kokend water. De hoeveelheid kalk, welke men aan de sirih-pruim toevoegt, is zeer verschillend: de een houdt van veel kalk, de ander van weinig.

T a b a k.

Wanneer de sirih-pruim is genuttigd, is de Toradja niet tevreden dan nadat hij een plukje tabak tusschen de lippen heeft. Met de tabakspruim veegt hij eerst de tanden schoon en dan stopt hij haar achter de onderlip, zoodat de pruim steeds zichtbaar is. Door dit gebruik is het spreken der menschen dikwijls zeer onduidelijk. In tijden van schaarschte aan tabak is men zeer zuinig met zijn pruim. Meermalen wordt het in de tabak getrokken speeksel er uit geknepen en de pruim gedroogd, om later weer te worden gebruikt.

Zooals wij in het hoofdstuk over „Landbouw” zullen zien, plant de Toradja zijn tabak in het rijstveld. De bladeren worden, nog groen zijnde, gekorven; men gebruikt daartoe een bijzondere snijplank, waarop de in rollen gedraaide bladeren gekorven worden met een splinter bamboe of met een ingevoerd stalen mes. De gekorven tabak wordt op van bamboe latten gevlochten rekjes uitgespreid en in de zon gedroogd. Soms besprenkelt men de tabak onder het drogen met palmwijn, naar men zegt

om er een aangename smaak aan te geven. Van fermenteren heeft de Toradja nooit gehoord. Wanneer de tabak voldoende gedroogd is, propt men ze stevig in bamboe-kokers, en op deze wijze bewaart men ze in huis. Voor het binnenlandsch gebruik wordt deze tabak wel verhandeld, vooral de tabak, die de To Ampana en To Pada verbouwen, heeft een goeden naam onder de Toradja's.

De voorwerpen, welke bij het sirih-kauwen
worden gebruikt.

Zoals boven reeds met een enkel woord is opgemerkt, draagt de Toradja de benodigdheden voor zijn sirih-pruim steeds bij zich, evenwel in een zak of tasch, de betelzak, watoetoe. Deze beteltasch heeft denzelfden vorm als de Europeesche „stikken-“ of „stukkenzak“, en is gemaakt van katoen of van foeja; in het laatste geval is zij ook beschilderd. De betelzak wordt met een koord van boven dichtgehaald, waarna men hem in de draagsarong (pa oe ba) legt om hem daarin op den rug bij zich te dragen.

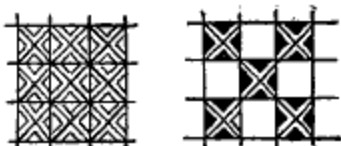
In dezen betelzak is een taschje met deksel, kapipi, dompipi, genaamd, waarin zich weer een drie- of viertal kleine mandjes bevinden, doeli-doeli (over het vlechten van deze en andere mandjes, zie men Hfdst. „Nijverheid“). In het taschje bevinden zich sirih en pinang, terwijl de kleine mandjes dienen tot berging van tabak en gambir. Deze verschillende taschjes en mandjes tot berging der ingrediënten voor het sirih-kauwen hebben een concurrent gekregen in de koperen sirih-does, salapa (het Boeg. salëpa) die van Java wordt ingevoerd. Vooral wanneer men een ander van zijn betel aanbiedt, doet men dit het liefst in zulk een koperen sirihdoos. Bij aanzienlijken ziet men soms ook uit zilver gedreven voorwerpen, door Boegineezen vervaardigd. In deze voorwerpen is veel verscheidenheid, maar aangezien ze alle ingevoerd zijn, behoeven wij hierop niet verder in te gaan. Binnenshuis wordt den bezoeker dikwijls de sirih-pinang aangeboden in een open mandje (bingka), waarin ook de rijst wordt opgediend, of op een koperen bord (doela).

De potjes of koperen doosjes, waarin men elders in den Archipel de kalk bewaart, ziet men onder de Toradja's nog zeer weinig. Zij bewaren hun kalk in een kalebas-vrucht of in een kleine kokosnoot, waaruit de inhoud is verwijderd; onder in dit vat is een klein gaatje gemaakt, waaruit de kalk wordt geschud, doordat men met den ringvinger er tegenaan tikt. Deze kalkbussen zijn gewoonlijk versierd met teekeningen, die er door middel van een gloeiend gemaakt stukje kokosdop in worden gebrand.

Evenals alle kunst van de Toradja's zijn ook deze teekeningen gevolgd en genoemd naar hetgeen de natuur te zien geeft. Wij laten hier een lijstje volgen van de teekeningen afzonderlijk met de namen er bij, waaruit aanstonds de beteekenis blijkt.

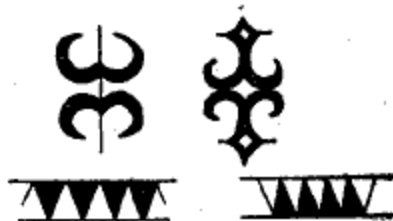
Peikoe ndjindjikee, „als de staart van den vogel *djindjikee*“, die een gespleten staart heeft.

Pedada dena of *Pedada ntjadee*, (*sadee* = *dena*), „als de borst van een rijstdiefje“.

Pelangkeda ntoepako, „als de knieholte van het insect *toepako*“ (Mal. *andjing tanah*).

Petondoe, „als horens“ (van een buffel). Deze figuur is gewoonlijk de kern, waaromheen de andere versieringen zich groepeeren.

Pesaaloe? of *peira mbojo*, „als de bladeren van bamboe“, of *pengisi* „als tanden“.

Pesoelapa, „als vierkantjes“ (in Bada: *pekarapepe*).

Pesoentjoe ngkamagi, „als de schakeltjes van een *kamagi*-ketting (zie „Kleedingen Versierselen“). — In Bada: *peboriri*).

Peira mbojo, „als de bladeren van bamboe“.

Peoekoes ntjoeci, „als de pitten van de komkommer“.

Pebatoeroe, „als de franje van haar, die de mannen aan het hoofdhaar in den nek dragen“.

De reden waarom men geen kalkpotjes maar kalkbussen gebruikt, is de vrees om weerwolf (t a o e m e p o n g k o) te worden. Uit een kalkpotje neemt men de kalk door den vinger met speeksel te bevochtigen en daarna in de kalk te steken. Nu zou het kunnen gebeuren, dat er wat speeksel van een weerwolf-mensch in de kalk was gekomen, en wanneer men dit speeksel te zamen met de kalk binnenkreeg, zou men zelf weerwolf worden.

Tabak draagt men dikwijls in korte bamboe-kokers bij zich. Deze kokers heeten t o n g k a, worden met een houten deksel gesloten en zijn soms zeer fraai beteekend met ingebrande of ingesneden figuren, dezelfde welke men op kalkbussen vindt. Zie plaat bij Hfdst. „Huisraad en Wapens”.

Toradja's, die hun gebit zijn kwijt geraakt en dus de sirih-pinang niet meer kunnen kauwen, maken gebruik van een toestelletje, waarmede zij de ingrediënten kunnen fijnstampen. Zulk een toestelletje heet p o m b a d j o e m a m o n g o; het bestaat uit een koker van circa 1½ d.M. lengte, nu eens vervaardigd uit een stuk been, of een stuk hertshoorn, waaruit het merg is geschraapt, dan weer uit koper gegoten of van zilver gemaakt (laatstgenoemde worden door Boegineesche zilversmeden vervaardigd). Het benedenstuk van dit kokertje is smaller dan het bovendeel, zoodat een stukje hard hout, dat juist in den koker past, daarin kan worden vastgeklemd. Sirih-pinang, gambir en kalk worden in dit van beneden afgesloten kokertje fijn gestampt met een voor dit doel gemaakten beitel. Is alles goed fijn gestampt, dan stoot men van onder af het stukje hard hout naar boven, en kan de sirih-pruim genuttigd worden. Dikwijls heeft de Toradja voor dit toestelletje een foedraal gemaakt van hertenvel.

Andere genotmiddelen dan de genoemde kent de Toradja nog niet. Sommigen, die veel in aanraking komen met Europeanen en Minahassers mogen gaarne een kop thee of koffie drinken en ook een sigaret of sigaar rooken, maar het zijn er nog maar weinigen, die zelve thee en tabak koopen om daarvan in eigen huis te genieten.

Het gebruik van opium kent de Toradja gelukkig niet. Over het gebruik, dat daarvan wordt gemaakt door vreemdelingen, en afstammelingen van vreemdelingen in het Todjo'sche, hebben wij reeds gesproken in de beschrijving van dat landschap (zie Hfdst. „Todjo” Dl. 1).

XXII. KLEEDING EN VERSIERSELEN.

Het dragen van foeja en van katoen. — Vrouwenkleeding (sarong, baadje). — De hoofddoek bij vrouwen en mannen. — De schaamgordel. — De broek (s a l a n a). — Het mannenbaadje. — Het oorspronkelijke baadje (a m b o e l e a, a b e). — De draag- en slaapsarong. — Hoeden. — De buikband en het reukgras der meisjes. — Hoofdversierselen. — Kralen. — Arm- en beenringen. — Andere versierselen.

Het dragen van foeja en van katoen.

In hunne kleeding zijn de Toradja's niet van smaak ontbloot, vooral de vrouwen maken in hare eigenaardige dracht een prettigen indruk. Tot op den huidigen dag ziet men de vrouw veel in kleederen van geklopte boomschors, terwijl men bij de mannen gewoonlijk kleedingstukken van katoen aantreft. Dit verschil moet niet gezocht worden in conservatisme van de vrouw, maar in noodzakelijkheid. Terwijl de man veel uitgaat en in de eerste plaats van het verdiende loon kleederen voor zichzelf aanschafft, is de vrouw meer aan huis gebonden, en dus niet in de gelegenheid zich katoenen kleedingstukken aan te schaffen van verkregen loon. Wanneer de man haar dus niet voldoende van katoen voorziet, moet zij hare toevlucht wel nemen tot foeja, waarvan zij zooveel kan maken als zij wil. Dikwijls komt hier nog bij de zuinigheid, die ook vele Toradja-vrouwen betrachten: zij vinden het jammer om hare katoenen kleederen bij den veldarbeid te gebruiken, en daarom maken zij zich kleedingstukken van foeja. Ten slotte moeten wij nog in aanmerking nemen, dat een broek zooals de Toradja's deze tegenwoordig vrij algemeen dragen, bezwaarlijk van foeja kan worden gemaakt.

Vrouwenkleeding (sarong, baadje).

Gaan wij in de eerste plaats de kleeding van de vrouw na.

Het benedenlijf bedekt de vrouw evenals elders in Indië, met een sarong. Is deze van foeja, dan is hiervoor niet de fijnste soort gebruikt, omdat dit kleedingstuk het meest te lijden heeft. De sarong wordt zonder buikband om het middel gedragen, en de punt van de overschietende plooi wordt aan de rechterzijde ingestoken. Men laat de sarong namelijk om de linkerheup aansluiten, neemt de voorzijde van het rechts overschietende deel in plooiën bijeen en laat die over den rand der achterzijde hangen (r a s a l e m b o e), waarbij tevens dat gedeelte der sarong een eind

opgehaald wordt. De rest van de plooi slaat men voor, om het opgenomen gedeelte heen en steekt de punt in op den buik, tusschen den sarong-rand en het lichaam (r a t o e' o e).

De vrouwen van de stammen ten Zuiden en ten Westen van het Posso-meer, en die van de Berg-Toradja's halen het bovengedeelte der sarong door een band, dien zij om 't middel dragen (b o e n g k o l i, t i m p o g i) en laten dit in een lange plooi naar beneden hangen; dit geeft er het voorkomen aan alsof zij een strook op de sarong dragen. Soms naait men ook losse strooken op de sarong, zoodat deze een grooten omvang krijgt; vooral de vrouwen der Berg-Toradja's doen dit om zich voor de koude te vrijwaren.

Het bovenlijf van de vrouw is bedekt met een baadje (l e m b a, k a r a b a). Dit kleedingstuk is oorspronkelijk eene vrouwendracht. De man draagt het bovenlijf naakt. Wel ziet men de mannen bij de To Rano soms pronken met vrouwenbaadjes, maar dit is geen regel. De mannen, die thans een baadje dragen, hebben deze gewoonte van vreemdelingen overgenomen. Dit kleedingstuk heeft dan ook niet het model van de k a r a b a of l e m b a en heet b a d j o e (uit het Makassaarsch of Maleisch); daarbij is het steeds van katoen. Een Toradja'sch man, die een baadje draagt, doet dit alleen voor de staatsie; hij voelt er zich in het geheel niet in thuis en trekt het doorgaans spoedig weer uit.

Het doel van het vrouwenbaadje is: bedekking der borsten, vandaar dat een jong meisje in- of buitenshuis het altijd moet dragen, hetzij om het geheele bovenlijf, hetzij voor de borsten gehangen en met de armen op den rug vastgeknoopt of onder de armen gekneld. De Pebato'sche meisjes laten zeer dikwijls haar baadje thuis en knopen haren hoofddoek voor de borsten op den rug vast, zulk eene borstbedekking heet g o m p o e; wordt het baadje enkel om de borsten geknoopt, dan heet dit r a p o g o m p o e, „het dient als borstdoek”. Misschien is er dus vroeger wel een kleedingstuk geweest dat g o m p o e heette, maar dat is er nu niet meer. Getrouwde vrouwen ziet men veel met naakt bovenlijf; vooral wanneer zij haar baadje willen sparen, bij veldarbeid, bij het dragen van vrachten, op lange tochten en bij regen trekken zij het doorgaans uit; jonge meisjes vervangen het dan door de g o m p o e. Voor een jong meisje is het volstrekt niet onbehoorlijk haar baadje tot aan de borsten op te lichten, om het wat frisscher te hebben. Zoogt men een kind, dan wordt het baadje tot boven de borsten opgetrokken. Zonder baadje te oogsten of rijst uit de schuur te halen is verboden, omdat men daarmee in eerbied tegenover de rijst zou te kort komen. Des nachts wordt het altijd uitgetrokken.

Voor het maken van een vrouwenbaadje snijdt men twee stukken foeja of katoen uit met mouwen. De hals wordt met eene flauwe ronding uitgesneden; bij het middel vormt het patroon een stompen hoek en de onder-rand komt niet veel verder dan tot aan den navel en reikt daar ongeveer tot aan de sarong (1). De naden der beide aldus uitgesneden lappen worden

(1) Men zie de afbeelding op de plaat bij Hfdst. „Nijverheid” (I Foejabereiding).

aaneengenaaid en bij het aantrekken wordt het hoofd eerst door het halsgat gestoken, wanneer de armen reeds in de mouwen zijn. Met een weinig naar beneden trekken zit het dan goed. Door den rand van het halsgat is dikwijls een draad van boombastvezels geregen, om dit nauwer om den hals te doen sluiten. Het baadje moet naar den smaak der Toradja'schen zeer nauw om het lijf zitten. In de oksels wordt nog wel eens een apart stukje opgenaaid, of men laat op die plaatsen een gat om de beweging der armen niet te belemmeren. Soms is het baadje met belegsels (p o d a j a) versierd, zoowel van foeja als van lapjes katoen, soms ook is het op primitieve wijze met gekleurd garen bestikt. De mouwen van het baadje komen bij de Bare'e-Toradja's tot aan den pols, doch de vrouwen der Berg-Toradja's dragen baadjes met mouwen tot aan den elleboog. Ook de vrouwen der To Poe'oe mBoto, die zich juist zoo kleeden als de vrouwen der Berg-Toradja's, dragen baadjes met korte mouwen. Dit gebruik wordt door de vrouwen aan den O., W. en N.-oever van het Meer en te Kasigoe-ntjoe, waar eene Poe'oe mBoto'sche kolonie is, nogal eens nagevolgd. Ook de Parigische vrouwen dragen vaak baadjes met halve mouwen, vandaar dat ook Toradja'sche vrouwen die bij het strand wonen, dit navolgen. Om bij den veldarbeid, vooral bij het oogsten, de benedenarmen tegen den zonnebrand te beschermen, heeft men losse ondermouwen, r a o geheeten, die boven den elleboog met een bandje worden vastgemaakt. Deze handschoenen zonder vingers bedekken den benedenarm en den rug der hand.

Voor het naaien zijn thans algemeen Europeesche garens en naalden (d j a r o e) in gebruik. Vroeger gebruikte men naalden van eigen maaksel, grof en ongelijk van ijzer gesmeed, ook limoen-dorens of scherp geslepen bamboe. De Toradja'sche naald (i d j a o e), die nog niet geheel en al uit het gebruik is verdwenen, heeft geen oog; zij is meer een els en het naaien daarmee zou men beter „rijgen" kunnen noemen. Men neemt namelijk een aantal plooiën samen, steekt de naald er door en laat den vezeldraad door het gestoken gat volgen. Als garen gebruikte men vroeger de bastvezels van den s o e k a-boom (Gnetum Gnemon), die thans nog dienen om er touw van te draaien. Ook de vezels van eene rotan-soort met lange geledingen, w a l a o e a genaamd, werden als garen gebruikt; het merg werd er uit gesneden, de overblijvende bast afgeschraapt, zoodat er eene soort wit vlas overbleef, dun en sterk. De To Ampana gebruiken ook ananas-bladvezels (n a s i) als garen. Is de i d j a o e groot en grof, dan heet zij p o s o e.

De hoofddoek bij vrouwen en mannen.

Wat aan de Toradja'sche vrouw een aardig voorkomen geeft, is haar hoofddoek, of liever hoofdband: een vierkante lap foeja of katoen wordt tot een breeden band opgevouwen en om voor- en achterhoofd geknoopt, gewoonlijk zóó, dat een slip er van boven het voorhoofd uitsteekt en naar achteren over het hoofd valt. Vooral de eigen geweven hoofddoeken der

Parigiërs, die uit roode en indigo ruitjes bestaan, zijn bij de Toradja'sche vrouwen zeer in trek. Bij de vrouwen ten Zuiden en ten Westen van het Posso-meer ziet men gewoonlijk een ineengedraaide lap rood of blauw katoen om het hoofd gebonden. De vrouwen der Berg-Toradja's dragen een breeden band, het blad eener veel voorkomende rietsoort, of een afgeschrapte bamboeschil, tot hoepel gevouwen, om het haar, dat zij tot op de hoogte der schouders laten hangen, daarna weer naar boven ombuigen en met de einden onder den hoofdband steken, zoodat het in lussen naar beneden hangt. Zulk een hoofdband heet *tali bonto* (*). Dat deze eenvoudige hoofdband eertijds ook bij de Bare'e-Toradja-vrouwen in gebruik moet zijn geweest, kan men opmaken uit het feit, dat bij het groote doodenfeest (*tengke*) de beenderen-pakken van vrouwen meermalen getooid worden met een dergelijken versierden hoofdband, *tali pampa* genoemd (zie Hfdst. „Lijkbezorging, 4” en de daarbij behorende plaat).

Wij zien dus, dat de Toradja'sche vrouw den hoofddoek niet draagt om het hoofd te bedekken, maar om het haar bijeen te houden, opdat het niet naar beneden valle. Deze bedoeling van den hoofddoek blijkt reeds uit den naam er van, *tali*, dat in verreweg de meeste Indonesische talen „touw, band” beteekent.

Slechts bij één Bare'e-stam vinden wij den hoofddoek ook als hoofdbedekking door de vrouwen gebruikt. De vrouwen der To Lalaeo, in het bovenland van Todjo, gebruiken namelijk een hoofddoek, die den vorm van een baadje heeft, doch in het klein, met een drie vingers breeden kraag op de plaats van den hals. Deze hoofddoek wordt zoodanig op het hoofd gelegd, dat de hals, waar de kraag begint, op het voorhoofd komt te liggen. Met de mouwen bindt men het baadje om het hoofd te zamen. In huis heeft men den kraag tegen het voorhoofd opgeslagen, in de zon loopende slaat men hem neder, om de oogen te beschermen voor het schelle licht. Zulk een hoofddoek heet *tali wombo*.

Wanneer eene Toradja-vrouw haren hoofddoek aflegt, en het haar in een wrong gaat dragen, is dit een zeker teeken dat zij Mohammedaansche neigingen heeft.

Hebben wij met de beschrijving van den hoofddoek met de dagelijkse kleeding der vrouw afgedaan, die der mannen willen wij met den hoofddoek beginnen. Dat ook bij den man de hoofddoek dient om het haar, dat hij in den regel lang draagt, bijeen te binden blijkt behalve uit den naam van den hoofddoek *tali* (zie boven), ook uit de gewoonte, die nog bij de Sadang-Toradja's in het Loewoe'sche bestaat, om het hoofd te omwinden met een lang rotantouw. Vele Bare'e-Toradja's binden nog aan het uiteinde van hun haar een touw vast, waarmede zij het hoofdhaar stevig om het hoofd kunnen vastbinden. Een vreemdeling merkt dit ge-

(*) Drie afbeeldingen van zulke hoofdbanden staan op de plaat die bij dit hoofdstuk behoort. (In het onderschrift der bovenste afbeelding leze men *Poe'oe mBoto*, voor *Poe'oe mBonto*).

woonlijk niet op, omdat de Toradja behalve dit touw toch steeds den hoofddoek zal gebruiken. De mannen-hoofddoek heet ook *sigā*. Als een overgangsvorm tusschen het touw dat de Sadang-Toradja's als haarband gebruiken en den hoofddoek der Bare'e-Toradja's is te beschouwen de als een touw ineengedraaide katoenen hoofddoek der Poe'oe mBoto-vrouwen.

Terwijl de hoofddoek der vrouwen zeer eenvoudig is, wordt aan dien der mannen veel zorg besteed, wanneer hij van foeja wordt gemaakt. Hij is voorzien van rijke schilderingen (zie „Foeja-bereiding” in Hfdst. „Nijverheid”). Toch ziet men tegenwoordig zelden meer foeja hoofddoeken door de mannen gedragen; zij maken liever gebruik van de ingevoerde katoenen hoofddoeken, die mede met allerlei figuren zijn bedrukt. De Toradja weet zeer goed op te merken welke teekeningen op de katoenen hoofddoeken meer geschikt zijn voor jongelieden, en welke voor ouderen passen. Een lichtgekleurde doek met bonte figuren zoekt hij voor zijn zoon uit, en wanneer een jonge man het niet kan laten een stemmiger hoofddoek te koopen, omdat hij hem zoo fraai vindt, dan voegt hij er bij: „ik leg hem weg, tot ik ouder ben geworden”.

De katoenen hoofddoek is een vierkant, de foeja hoofddoek gewoonlijk een ruit. Deze wordt om den langsten diagonaal dubbel gevouwen, zoodat een driehoek ontstaat. De basis van dezen driehoek wordt om het achterhoofd gelegd, zoodat de top op het voorhoofd komt te vallen. Daarna worden de lange einden van de basis om het voorhoofd heen gelegd, zoodat de top van den hoofddoek er juist nog onder komt; midden op het voorhoofd komen ze over elkaar heen en op zijde van het hoofd worden de dunne einden (*p a l e n t j i g a*) ingestoken, soms ook eerst in een knoop gelegd (°). Men houdt er van, als de foeja stijf genoeg is, aan weerskanten van het voorhoofd twee punten te laten uitsteken, alsof het horens waren.

De schaamgordel.

De oorspronkelijke kleederdracht van de mannen behalve de hoofddoek en de draagsarong, is de schaamgordel (*b a o e g a*, *b a s a' o e*). De schaamgordel is een hoogstens twee span breede strook van foeja of katoen, die om het middel wordt gewonden, daarna tusschen de beenen doorgehaald en vervolgens weder in het omgewonden gedeelte gestoken wordt, waarbij van achteren een soms vrij lange slip afhangt, terwijl het andere eind aan den voorkant tusschen het middel en het omgewonden eind is doorgehaald en in de breedte uitgerekt, zoodat het een klein neerhangend schortje vormt.

De schaamgordel wordt nog veel gedragen, vooral bij den veldarbeid en op reis, in het algemeen dus bij werk, waarbij een broek te veel zou lijden.

(°) Deze wijze van den hoofddoek dragen noemt men *mobantjiloe* „geheel bedekken”, omdat hierdoor het hoofd geheel bedekt wordt door den hoofddoek.

De broek (salana).

Naast den schaamgordel is de korte Boegineesche broek algemeen in gebruik gekomen; men vindt ze vanaf keperen broekjes die een handelswaarde van f 0,50 vertegenwoordigen, tot satijnen en zijden met goud- en zilverdraad gestikte, die soms betaald worden met f 25.

Enkele Toradja's ziet men reeds met lange katoenen broeken loopen, vooral bij de To Lage. Nadat de Toradja's aan het Gouvernement zijn onderworpen, is dit gebruik toegenomen. Vroeger waren het gewoonlijk met ichtyosis of andere huidziekten behepte mannen, die een lange broek droegen, ten einde daarmee zooveel mogelijk hun kwaal te bedekken. Men zag hierin vroeger ook een toenaderen tot Hollandsche gewoonten, zoodat men van iemand, die een lange broek droeg zeide, dat hij *m o b a l a n d a*, „zich bij de Hollanders aansloot". Eens liet een Loewoe'sche gezant, die in het Posso'sche kwam, een man die om zijn ichtyosis een lange broek droeg, bij zich boven komen in het huis, waar hij verbleef, en dwong hem dit kleedingstuk uit te trekken, bewerende dat hij toonde zich bij de Hollanders aan te sluiten. Zoowel de korte als de lange broeken worden om het middel vastgemaakt met een band (*b o e d' o e*). Wanneer men een verre tocht moet maken of in tijden van schaarschte, windt men zich ook een langen lap katoen stevig om den buik om meer steun te geven aan het lichaam en het knagen van den honger niet te veel te voelen. Zulk een band heet *s o' o- s o' o*. Tegenwoordig draagt men veel ingevoerde buikgordels, die eveneens den naam *s o' o- s o' o* dragen.

Op de billen draagt de Toradja wel eens een *a p e* of *a m p e*. Dit is een klein matje of een stuk apen-, herten-, cuscus- of gemsbuffelvel van circa 4 bij 2 c.M., dat met een touw om het middel wordt bevestigd. Wanneer de man gaat zitten, komt hij op deze *a p e* terecht. Het doel van dit kleedingstuk is zoowel om zich de billen niet te bevuilden als om de broek te sparen (¹).

Het mannenbaadje.

Zooals boven reeds is opgemerkt, is het mannenbaadje van vreemdelingen overgenomen. In zijn gewone werk draagt de man het bovenlijf naakt. Tegenwoordig ziet men veel baadjes door mannen dragen, bij feestelijke gelegenheden zijn ze van laken met goud- en zilverdraad gestikt. Mannenbaadjes van foeja ziet men niet, trouwens de Toradja'sche vrouw kan geen mannenbaadje naaien, tenzij zij het van een vreemdeling heeft geleerd. Het eenvoudigste mannenbaadje, dat wij nu en dan te zien kregen, was gemaakt van een gewonen rijstzak: in het midden van den bodem

(¹) Afbeeldingen van *a p e* vindt men in: Sarasin, Atlas, Plaat XIV, 24, 25 en Plaat XIX, 11 en 13.

was een gat uitgesneden voor het hoofd, en aan de beide hoeken een gat voor de armen.

Het oorspronkelijke baadje (amboelea, abe).

De laatstgenoemde vorm van baadje komt het meest overeen met dien welken het Toradja'sche baadje oorspronkelijk moet hebben gehad. Zulk een baadje heet amboelea of sandake en abe of sabe. Het is een lange, 3 span breede lap foeja, in welks midden een gat is. Daardoor steekt men het hoofd, en de beide afhangende helften bedekken rug, borst en schouders, maar laten de zijden en de armen bloot: een ongenaaid baadje dus, zonder mouwen. De abe heeft hetzelfde model, maar is smaller: beide reiken tot aan de knieën en worden alleen bij feesten in den tempel of in de tijdelijke hut die daarvoor dient (langka) gedragen, de amboelea alleen door vrouwen, de abe ook door mannen. De abe is geen kleedingstuk maar een versiersel, ook wel beschilderd en versierd, dat over de gewone kleeding heen gedragen wordt, terwijl de amboelea op het bloote lijf komt, het baadje vervangt en nimmer is versierd.

De draag- en slaapsarong.

Een kleedingstuk, dat bij den man min of meer het baadje vervangt, is de draagsarong, (paoba), die hij steeds bij zich heeft. Zij is een zeer breede lange sjerp, die als men haar ledig laat hangen, van den rechterschouder tot de linkerluit reikt. De last wordt in deze sarong gewikkeld en komt op den rug, de sarong loopt over den eenen schouder en onder den anderen arm door en de overblijvende plooi wordt op de borst samengenomen, eenige malen omgedraaid en tusschen de borst en de sarong ingestoken, waar zij door den druk van den last stijf genoeg gekneld wordt om niet los te schieten. In deze sarong hult de man zich des morgens en 's avonds om zich te beschutten tegen de koude. Ook gebruikt hij haar des nachts als slaapsarong of deken.

Vrouwen gebruiken deze draagsarong gewoonlijk niet. Bij het akkerwerk hebben zij steeds eene draagmand bij zich, waarin zij een en ander kunnen bergen. Alleen op een verren tocht vervoeren zij hun last wel eens in een draagsarong. Ook draagt de vrouw hierin steeds haar kind zoolang dit nog niet kan loopen.

Bij feesten dragen de jonge meisjes dikwijls een smalle sarong van gekleurde foeja als een sjerp over den eenen schouder, soms ook wel twee, over elken schouder één, zoodat zij op rug en borst kruiselings over elkaar vallen. Vooral bij het uitvoeren der rei-dansen versieren zich de meisjes daarmee en ook als zij na de beide maaltijden op de feesten den verschillende hoofden sirih-pinang gaan brengen in de feesthutten. Jonge mannen dragen deze pronksarongs, die na het gebruik weder voor een ander

feest bewaard worden, maar zelden en nooit meer dan één. De naam er van is *saloedende*.

Behalve de draagsarongs, die ook wel als deken worden gebruikt, heeft men nog afzonderlijke slaapsarongs. Dit zijn groote sarongs van twee aan elkaar geklopte lappen gemaakt; ze zijn steeds van foeja. Ze worden algemeen door de vrouwen gebruikt, die 's nachts haar baadje uittrekken en verder in de koudere streken, zoals om en bij het Meer en in het hooge gebergte. Zulk een slaapsarong wordt ook door de priesteres gebruikt om zich daaronder te verbergen, wanneer zij hare litanie opdreunt. De sarong heet dan *pelawo*. (Zie Dl. I, bl. 376).

Hoeden.

Met het bovenstaande hebben wij de eigenlijke kleding der Toradja's, die eenvoudig genoeg is, beschreven. Mannen en vrouwen bedekken zich meermalen het hoofd met een hoed. Die van de vrouwen is een zonnehoed, *toroe* of *tinii* (wanneer de hoed versierd is met lapjes katoen en stukjes mica) geheeten. Hij heeft steeds den vorm van een spits toeloozend dak. De hoed wordt door de vrouwen uitsluitend gedragen in den oogsttijd, wanneer zij in de brandende zon de halmen snijden; alleen onder de *To Lage* ziet men ook vrouwen op reis den hoed gebruiken en bij de *To Pebato* ook wel, wanneer zij een klein kind vervoeren, dat zij met den hoed tegen de zonnestrallen beschermen. Ook priestresses dragen veelal dit hoofddekseel. Volgens het verhaal werd de eerste priesteres op een versierden zonnehoed naar den hemel opgetrokken en daarin weder neergelaten.

In de hoeden der mannen is meer verscheidenheid ⁽¹⁾. Zij drukken hunne hoeden over den hoofddoek heen op het hoofd. De eenvoudigste is wel de schaal van eene groote kalebas-soort. Men vlecht ook hoeden van rotan als platte ronde kommen, soms met een horizontaal uitstekenden rand er aan, meestal echter zonder dezen. Dikwijls overtrekt men zulk een van rotan gevlochten hoed met apenvel (*songkoboti*), of met het vel van den cuscus, of het hert of den gemsbuffel. Soms bevestigt men op dezen hoed nog twee horens van koperblik (*songkoga*). Voor kleine kinderen heeft men ook nog een soort van mutsen bestaande uit een mandje, waarin het hoofd past en overtrokken met katoen, zoodanig, dat er nog een lap van naar achteren valt.

De buikband en het reukgras der meisjes.

Bijna ieder meisje is gesteld op een dun middel; dit blijkt reeds uit den snit van het vrouwenbaadje. Ter wille van deze mode laten de meisjes zich van ongekleurde en rood gekleurde rotan en *paka*-gras, dat zwart

⁽¹⁾ Vele afbeeldingen van hoeden vindt men in: Sarasin, Atlas, Plaat XIV, 13-23.

is, een band stijf om het middel vlechten, zoodat het vleesch er van boven en van onder uitpuilt. Zulk een band heet *ale* ⁽¹⁾. Wanneer de jonge vrouw bemerkt, dat zij zwanger is, snijdt zij dien rotanband door. Het zijn vooral de *Pebato*-meisjes die de *ale* dragen. Aan de O.-zijde der *Posso*-rivier komt het minder voor.

Ook dragen de meisjes en jonge vrouwen dikwijls een bos reukgras van achter in de *sarong* gestoken. Met een algemeenen naam noemt men deze versiering *sig a*; het meest gebruiken de *Toradja*'sche meisjes hiervoor de *peterselie*, *porotomoe*, of de *sig a mpoeë Oera*, die beide worden aangeplant. Zeer gewild zijn ook de *moentilala*, een gras, dat veel in vlakten, en *simpotana*, dat in de bosschen wordt gevonden; ook de bladeren van den struik *sambonoe* zijn zeer welriekend, en daarom als *sig a* gewild. De bladeren van de *tioe* (waarvan matjes worden gevlochten) en die van den *masea*-palm (deze komt alleen in de *Meerstreek* voor) hebben geen geur, maar worden alleen als versiering achter in de *sarong* gestoken.

Hoofdversierselen.

Wij zijn hiermede op het gebied van de versierselen gekomen, en wij willen in de eerste plaats die van het hoofd nagaan. Over twee versierselen van den man hebben wij reeds gesproken in het hoofdstuk „Lijkbezorging, 4”, namelijk de *sanggori* en de *widoe*, twee voorwerpen die in het haar worden bevestigd en die de kenmerken zijn van den held ⁽²⁾.

In de gaten van de oorlel steekt de vrouw gewoonlijk een opgerold blad, waaraan door vouwtjes een aardige figuur is gegeven. Alleen dicht bij het strand houden de vrouwen er ook gouden en zilveren oorknoppen op na, die door *Boegineezen* worden ingevoerd. Van de *Berg-Toradja*'s en de *To Poe'oe mBoto* zijn overgenomen de *djali* genoemde oorversieringen, die ook wel eens door de mannen gedragen worden. Deze *djali* zijn van ebbenhout gesneden en gelijken veel op paddenstoelen: een rond vlak van 2 à 3 c.M. middellijn, waaraan een steeltje, dat door het gat van de oorlel wordt gestoken. Boven op dit ronde vlak zijn stukjes been ingelegd ⁽³⁾.

De hals is bij vrouwen en kinderen in den regel met een snoer kralen, afgewisseld met glazen knoopjes en krokodillen- of slangentanden versierd. Eene bijzondere versiering van den hals is een strengetje van haar gevlochten, *oloewoe* geheeten. Dit haar wordt door gelieven aan elkaar gegeven en gedragen ten einde elkander niet te vergeten.

(1) Zie de afbeelding op de bij dit Hoofdstuk behoorende plaat.

(2) Zie de afbeelding van de *widoe* en de *sanggori* op de plaat bij Hfdst. „Lijkbezorging”.

(3) Eene afbeelding van de *djali* vindt men in: *Sarasin*, Atlas, Plaat XIX, 10.

Kralen.

Kralen zijn bij de Toradja's zeer geliefd en men weet de kleuren der kralen dikwijls smaakvol bijeen te voegen, en er patroontjes van te rijgen. De algemeene naam voor kralen is *e n o e*. Groote waarde wordt gehecht aan oude kralen, die ingevoerd zijn geworden in den tijd der Oost-Indische Compagnie. Deze dragen alle een naam en men vindt ze vooral in de versierselen van de priesteressen, die van geslacht op geslacht worden overgeërfd. Bij offerplechtigheden worden ze dikwijls aan het offertafeltje opgehangen om daarmee de geesten te eeren.

De oude kralen bij welke wij wat langer moeten stilstaan, zijn de *s o g o t i*, de bekende *m o e t i s a l a h* uit den Indischen Archipel, oogen-schijnlijk stukjes pijpsteel, oranjegeel gekleurd (¹). Deze kralen moeten volgens de Toradja's in Toboengkoe zijn ingevoerd, van daar werden zij overgebracht naar het Mori'sche, en langs dezen weg kwamen ze in het bezit der Toradja's. Vroeger moeten vooral de To Lage vele snoeren van deze *s o g o t i* hebben bezeten, maar het grootste gedeelte is verloren gegaan aan oorlogsschatting in hunne oorlogen met andere stammen, vooral met de To Napoe. Een snoer *s o g o t i* van circa vijf span lengte stond in waarde gelijk aan een slaaf; en een snoer van één span lengte werd verkocht voor één buffel. Opmerkelijk is, dat bij den jongen stam der To Pebato geen *s o g o t i* gevonden worden. De Toradja's zijn zeer zuinig op deze oude kralen.

Gelijktijdig met de *s o g o t i* werden in Midden-Celebes ook ingevoerd kettingen van zilveren schakeltjes, *m a d j a n i o* geheeten, en andere van gouden schakeltjes, *k a m a g i* genaamd. Deze kettingen worden soms om den hals, soms om het middel gedragen. Nu en dan ziet men afwisselend een stuk *k a m a g i* en eenige *s o g o t i*'s in één snoer vereenigd.

In het algemeen heeft de Toradja de gedachte, dat hij de hardheid van de kralen op den levensgeest van den mensch kan overbrengen, of met andere woorden, dat hij den levensgeest der menschen sterk kan maken door het dragen van kralen. Een pasgeboren kind wordt daarom al spoedig met een snoer kralen versierd. Wanneer een Toradja hout gaat hakken (bijvoorbeeld een vaartuig gaat maken) bindt hij zich dikwijls een snoer harde groote kralen om den pols; hij denkt, dat hierdoor zijn pols ook hard, stevig zal worden.

Om het middel draagt de vrouw ook wel eens een snoer kralen, of een ketting van Chineesche duiten, *k a e t e*, aan een snoer geregen, door het gat dat zich in het midden bevindt. Dikwijls ziet men ook als medaljon aan een halsketting van kralen een of meer zilveren geldstukken hangen.

(¹) Voor de herkomst en de verspreiding dezer kralen zie men het opstel van den Heer G. P. Rouffaer „Waar kwamen de raadselachtige Moetisalah's vandaan?“, in Bijdragen K. I. 6, VI, 409-475.

Arm- en beenringen.

Talrijk zijn de arm- en beenringen, waarvan sommige alleen door vrouwen, andere zoowel door mannen als door vrouwen worden gedragen. Het meest in het oog vallend is hiervan de *jokoe*, een ring van schelp, die om den pols wordt gedragen. Het vervaardigen van zoo'n ring eischt veel tijd en geduld. Een Neptunus-schelp (die gewoonlijk van Badjo's, het bekende langs de kusten van Celebes rondzwerfende visschersvolk, worden gekocht) wordt in de linkerhand gehouden en met een stukje staal, dat aan een steel is bevestigd, beklopt. Zoo bikt men eerst den ruwen vorm van den ring, en daarna het-gat er in, en het behoeft nauwelijks gezegd, dat hiermede dagen heengaan. Sommigen maken het gat in den ring door middel van een boor, bestaande uit een overeindstaanden bamboe, waarin men een puntig ijzer heeft bevestigd. Deze bamboe wordt beurtelings naar links en naar rechts gedraaid door een strijkstok, welks koord eens om het midden van den overeindstaanden bamboe is geslagen. Is de *jokoe* voldoende afgebikt, dan wordt hij op een steen met zand en water geslepen, en daarna gepolijst door schuren met *Bambusa longinodis*. Met geweld wordt deze ring over de hand geschoven. Ringen, den kinderen aangedaan, moeten later wel eens stuk worden geslagen om knelling te voorkomen. De ringen voor mannen zijn gewoonlijk groot en zwaar; die voor vrouwen en kinderen zijn fijner bewerkt. De *jokoe* is soms nog versierd met daarin gegraveerde figuren, die dan met ingewreven zwartsel zichtbaar worden gemaakt. De figuren zijn samengesteld uit streepjes, kringetjes en puntjes. De laatste heeten *mata dade* „doppelsteen-oogen”. Op dezelfde wijze maakt men ook vingerringen van schelp. Wanneer zulk een ring van schelp boven den elleboog wordt gedragen, heet hij *tamboera*.

Ook uit buffelhoorn snijdt men armringen. Het meest gewild zijn echter koperen ringen, *toga*, die gewoonlijk door Moriërs worden gegoten (zie „Kopergieten” bij Hfdst. „Nijverheid”), en die uitsluitend door vrouwen en kinderen worden gedragen. Dikwijls worden heele stellen van ringen gedragen, van den pols af tot aan den elleboog toe; zulke ringen heeten *tinampa*; een volledig stel bestaat uit 33 stuks. Vele vrouwen dragen deze armringen alleen aan den linkerarm, zij willen aan den rechterarm niet gehinderd worden bij den veldarbeid. De *tinampa* zijn gewoonlijk glad, soms ook eenvoudig met vierkantjes bewerkt. Men ziet ook wel enkele koperen ringen van zwaarder kaliber gedragen. Kinderen ziet men soms koperen ringen boven den elleboog dragen; deze heeten *sikili*.

Opvallend zijn bij vele vrouwen de zware enkelringen van koper, *langke* genaamd (¹). Aan ieder been zijn boven den enkel drie zware

(¹) De *langke* is eertijds wellicht boven de kuit gedragen, want de kniekeel heet *langkeda* (plaats van de *langke*).

koperen ringen bevestigd, die of even groot zijn, of waarvan de onderste de grootste is. Zulk een ring bestaat uit twee helften, die met pen en gat in elkaar sluiten, en met een dwarshoutje als pen worden vastgestoken. In het begin veroorzaakt het dragen van deze enkelringen veel pijn en last aan het meisje of de jonge vrouw, doch spoedig is zij er aan gewend, en door het gewicht dier ringen krijgt zij iets statigs in haren loop. Een stel van zes enkelringen vertegenwoordigt de waarde van één buffel.

Slechts zeer zelden ziet men een man of jongen met een of meer ringen onder de knie. Dit is eene gewoonte, die meer bij de To Mori voorkomt.

Koperen vingerringen en door Boegineezen ingevoerde vingerringen met steenen er in worden zeer veel gedragen. Niet zelden ziet men vrouwen, bij wie het onderste vingerlid van al de vijf vingers der linkerhand geheel bezet is met ringen. Aan de vingers der rechterhand draagt men zelden ringen, omdat men het vies vindt uit eene hand met ringen te eten.

A n d e r e v e r s i e r s e l e n .

Bij de Toradja's, die dicht bij het strand wonen, ziet men de kinderen dikwijls met zilveren of koperen versierselen loopen, die door Boegineezen zijn ingevoerd; meisjes dragen gewoonlijk een schildje, dat de pudenda moet voorstellen, en jongetjes hebben een paar koperen of zilveren balletjes om het middel hangen, eene voorstelling van de testes. De Moriërs maken deze versierselen in koper na, en verkoopen ze dan aan de Toradja's in de binnenlanden, die ze aanduiden met den naam van *t a i d j a n d j a* (*).

Plaatjes op de borst met de eene of andere spreuk in het Arabisch of Boegineesch er op ziet men ook door enkelen gedragen. Ook deze plaatjes maken de Toradja's wel eens na uit buffelhoorn; zij snijden er dan echter geen letters in, maar de gewone figuren, welke men ook op hunne kalk- en tabaksbussen vindt (*).

Sommige mannen, vooral jonge lieden, dragen een klokje van koper aan hun zwaard, *bangkoela* en *dio-dio* genaamd (*). Zij dragen dit om het middel, zoodat het onder het loopen tegen de beenen slingert en daardoor voortdurend klingelt. Men doet dit alleen om de aandacht op zich te vestigen.

(*) Afgebeeld op de plaat bij dit hoofdstuk behoorende.

XXIII. LANDBOUW.

Legenden omtrent de rijst. — Droge en natte velden. — Rechten op het land. — Zorg voor zaarijst. — Het sterrenbeeld Tamangkapa. — Het bepalen van den geschikten tijd. — Namen der akkers. — De lamoa in het rijstveld. — Het gereedmaken van het rijstveld. — Onderlinge hulp (mesale). — Voorgangers bij den veldarbeid. — Het doen afdrijven van zonden. — Het planten van de rijst (mompah). — Het omheinen van het veld (mowaja). — Wieden (mewawo). — Benamingen voor standen van rijst en maïs. — Eenige plechtigheden aan de rijst voltrokken. — Dieren, die schade aan de rijst doen. — Regen lokken. — Regen verdrijven. — Tijdrekening. — De maan-dagen. — Namen der dagen bij andere stammen. — De belichaming van de zielestof der rijst. — Het begin van den oogst. — Oogstmedicijn. — De leidster bij den oogst. — De eerste gang naar het te oogsten rijstveld. — Afsluiten van het dorp. — In de tuinhut. — De rijstmoeder. — Het snijden van de rijst. — Het naar huis brengen van de eerste rijst. — Het voorloopige oogstfeest (mangore). — Het meten (mombantoe) in het rijstveld. — Het geïmproviseerde huwelijk tusschen jongens en meisjes. — Het oogsten bij andere Toradja-stammen. — Het oogstfeest. — Het oogstfeest bij andere Toradja-stammen. — Het opschuren van de rijst (mompariala). — Het opschuren van de rijst bij andere Toradja-stammen. — Het halen van rijst uit de rijstschuur. — Maïs en andere gewassen.

De Toradja's zijn zonder uitzondering landbouwers, van het voornameste hoofd af tot den geringsten slaaf toe. Allen zijn de leer toegegaan, dat ieder zichzelf van voedsel moet voorzien. Terwijl de Toradja rijst en maïs verbouwt, stookt hij in zijn vrijen tijd ook suiker, vischt hij, smeedt hij, en maakt hij prauwen, gaat damar en rotan zoeken; maar nimmer leeft hij van deze werkzaamheden; hij leeft van zijn rijstveld. Bij onze komst in Midden-Celebes was een van de redenen, waarom men ons wantrouwde deze, dat vreemdelingen (waarschijnlijk Boeginezen) hadden rondverteld, dat de Hollanders de Toradja's zouden verbieden rijst te verbouwen.

Om het rijstveld concentreeren zich alle gedachten van den Toradja. Alles, wat hij voor goden en geesten doet, komt ten goede aan zijn rijstveld. Iedere overtreding der zeden en gewoonten wordt door de goden gestraft aan zijn akker.

In de Mohammedaansche landschappen aan de Tomini-bocht werd daarentegen tot voor korten tijd weinig aan landbouw gedaan. De menschen daar houden zich liever bezig met eenigen kleinhandel; de meesten voelen zich te voornaam voor den landbouw. Zij waren dus voor rijst en maïs voornamelijk afhankelijk van de Toradja's. Sedert het Gouvernement er zich doet gelden, wordt de landbouw in deze streken weer aange-moedigd.

Legenden omtrent de Rijst.

Overall in Midden-Celebes leven verhalen, die spreken van een tijd, toen de Toradja's de rijst nog niet kenden. Zoo vertellen de Bare'e-Toradja's, dat een paar voorouders de eerste rijstplant vonden groeien op den tronk van een omgevallen waringinboom. Men leefde toen nog van wortels, palmiet en boombladeren, en van hetgeen de jacht opleverde. Men had toen ook nog geen huizen, zegt het verhaal; men woonde in grotten. De korrels van de rijstplant werden op den grond uitgezaaid, zonder dat men dezen vooraf had schoongemaakt. De oogst van die enkele rijstplant bedroeg één bos. De gelukkige vinders zaaiden deze weer uit, en oogstten 100 bossen. Wanneer men er om kwam vragen, gaven zij aan ieder een rijstaar om die uit te zaaien. Aanvankelijk at men de rijstkorrels, die men met de nagels ontbolsterde, rauw; eens kwam iemand op de gedachte om eenige korrels in den te vuur staanden pot met boombladeren te werpen; hierdoor kwam men tot de ontdekking, dat gekookte rijst smakelijker is dan rauwe. Men ging nu ook op een middel zinnen om de rijst gemakkelijk en vlug te ontbolsteren. Men nam daartoe een stuk bamboe, waarin men de korrels met een stuk hout stampte; de ontbolsterde korrels zocht men uit, en de onontbolsterde stampte men nog eens. Dat was de eerste wijze van rijststampen. Eens gebeurde het, dat eenige rijstkorrels in een gat vielen, waarin een stok geplant was geweest. Men bemerkte nu, dat de halmen welke uit deze korrels voortkwamen, grooter en mooier waren dan die van de uitgezaaide korrels; hiernit leerde men, dat men de rijst moest planten in gaten, daartoe vooraf in den grond gestoken.

In Saoesoe bestaat ook een verhaal, waarin wordt verteld, dat de menschen vroeger geen rijst plantten. Het eenige wat men toentertijd wist te planten, was gemberwortel en pompoen (*Lagenaria vulgaris* Ser.); men leefde van de voortbrengselen van het bosch. Eens vonden eenige verdwaalde jagers een klein veld met rijst, waar de eigenaar bezig was met oogsten. De jagers waren zeer verbaasd, en vroegen wat dit was. Zij werden nu met dit voedingsmiddel bekend. Van den eigenaar van de eerste rijst vertelt het verhaal slechts dit, dat hij een alleenwonend mensch was. Hoe hij aan die rijst kwam, weet men niet te zeggen.

De To Koelawi vertellen het volgende: Het eerste menschenpaar (dat volgens dit volk op den berg Kadoedoea in het landschap Rampi was neder-

gedaald), kende nog geen rijst, maar at, wat het in de wildernis vond. Toen gebeurde het, dat de vrouw beviel van een meisje; overal waar bloed neerdrupte, groeide rijst. De man ontbolsterde de korrels met de nagels, en at de korrels rauw. Al de rijst welke was voortgekomen uit het bloed der vrouw, werd opgegeten, omdat de man niet wist, dat zij moest worden geplant. Toen nu de rijst was opgegeten, dacht de man: de rijst is voortgekomen uit het bloed mijner vrouw, welnu laat ik haar slachten. Hij deed dit en sprenkelde haar bloed over eene groote oppervlakte. Het bloed kwam op in rijst, en nu bemerkte de man, dat op plekken, waar de zon goed kon doordringen, en waar de rijst niet belemmerd werd door gras, zij beter gedijde dan op andere plaatsen. Ook kwam hij tot de wetenschap, dat hij de rijstkorrels moest planten, maar van stampen en koken wist hij nog niet (vuur kende men nog niet). De man huwde met zijne dochter, en toen kwamen er meer menschen, en men leerde ook het vuur kennen. Eens kwamen eenige lieden uit het landschap Bada in Koelawi, en dezen zagen zij het eerst de rijst in een aarden pot koken.

Ook vertelt men overal in Midden-Celebes, dat de menschen in den ouden tijd niet op de vruchten der rijst behoefden te wachten: men kookte de bladeren der rijstplant, en kreeg dan rijstepap of gewone gekookte rijst, al naar gelang de bladeren jong of oud waren. Eene oude vrouw (de bekende Oude Vrouw uit de verhalen) ging eens uit, terwijl de rijstpot te vuur stond; zij gelastte haar man op het kooksel te passen, maar verbood hem het deksel van den pot op te lichten. Uit nieuwsgierigheid deed hij zulks toch, en toen bemerkte hij, dat zijne vrouw de bladeren van de rijst kookte inplaats van de korrels. Na dien tijd moesten de menschen op de vruchten wachten. Volgens anderen was het het kind der vrouw, dat het deksel oplichtte, en er den spot mee dreef, dat zijn moeder slechts bladeren van de rijst kookte.

De To Koelawi wijten het ophouden van het veranderen in rijst van de bladeren aan een buffel. Deze zeide tot de menschen: „gij moet niet meer de bladeren van de rijst eten, die moet gij voor ons laten. Wacht gijlieden op de vrucht van de rijst, en eet daarbij groenten en zout”. De menschen volgden dezen raad op, maar toen de goden dit vernamen, werden zij toornig op den buffel, die de menschen had bedrogen, en zij veroordeelden hem om bij de rijst te worden gegeten.

Droge en natte Velden.

De Toradja's van de Posso'sch-Todjo'sche taalgroep legden vroeger uitsluitend droge rijstvelden aan tegen de hellingen der bergen. Sedert 1907 echter worden overal waar het land daartoe de gelegenheid biedt, op last van het Gouvernement natte rijstvelden aangelegd. De lieden, die tot de Parigisch-Kaili'sche groep behooren, bouwen echter sedert langen tijd hun rijst hoofdzakelijk op natte velden, die door kanalen, welke het rivierwater afleiden, worden gedrenkt. Wij meenen wel te mogen aannemen, dat de

sawah-bouw in dat gedeelte van Midden-Celebes is ingevoerd door Boegineezen. Paloe en Parigi leenen zich daarbij uitstekend voor sawah-bouw. Van Paloe werd deze kunst ingevoerd in Sigi, en door dit land kwam de natte rijstbouw in al de landschappen van de vasallen van Sigi's hoofd (Koelawi, Lindoe, Napoe enz.). Mogen hier en daar in het Kailische en in Parigi inlandsche ploegen worden gevonden, in de binnenlanden laat men het omwoelen van den grond door loslopende buffels verrichten. De lap grond, die goed met water gedrenkt is, wordt daartoe omringd door een aantal mannen, ieder gewapend met een boomtak. Op het land zijn een tien- tot vijftigtal buffels gedreven, die nu aanhoudend van den eenen kant van het veld naar het andere worden gejaagd, zoodat zij door hun heen en weer hollen den grond omwoelen. Hierbij schijnen wel eens ongelukken te zijn voorgekomen, daar de buffels, moe geworden, naar de opjagers stootten. Dit moet weinige jaren, voordat het Gouvernement in Midden-Celebes kwam, in het landschap Napoe zelfs zóó dikwijls zijn voorgekomen, dat men daar den sawah-bouw vaarwel zegde, en terugkeerde tot den rijstbouw op droge velden. Door drang van het Gouvernement is men nu weer algemeen tot den bouw op natte velden teruggekeerd.

Rechten op het land.

Het land behoort aan den stam, en iedere ontwikkelde Toradja weet de grenzen van zijn stam op te geven. Wanneer wij vroeger aan de Toradja's vroegen: „Van wien is dit land?” dan luidde het antwoord steeds: „Dit land is van den Datoe van Loewoe”. En nu zegt men: „Dit land is van de Koempania (Gouvernement). Waarom zouden wij het dus verdeelen”. Dit laatste zeide men met het oog op de gronden, met oerbosch bedekt, waaruit men eertijds vrij de boschprodukten kon halen. Thans zijn de boschgronden verdeeld onder de verschillende districten, en omdat dit den menschen onaangenaam is, zeggen zij: „Waarom zouden wij het land verdeelen; alles is immers van het Gouvernement”. Toch is dit slechts eene beleefdheidsphrase, die in werkelijkheid niet geldt; in het dagelijksch leven spreekt men van Tana nTo Lage, Tana nTo Pebato „het land der To Lage, het land der To Pebato”, enz.

Wel wordt hier en daar verteld van stukken land, die door den eenen stam aan den anderen zijn weggegeven als belooning voor bewezen diensten in den oorlog (zie b.v. Dl. I, 39—41, 46, 47, 220), maar het verkoopen van een stuk land is voor den Toradja eene ongerijmdheid. Toen in 1907 verschillende stammen op een en dezelfde plek ten Noorden van het Possomeer natte rijstvelden hadden aangelegd (bij wijze van proef), en in het daaropvolgende jaar iedere stam in zijn eigen gebied hetzelfde deed, wilde het Gouvernement, dat de bewoners van de Dongi-streek (waar de eerste velden waren aangelegd) de daar door andere stammen gemaakte sawah's van dezen zouden koopen. Van „land koopen” had men reeds geen denk-

beeld, en nu nog land koopen, dat reeds aan den stam toebehoorde! Ieder had toch de vruchten van zijn eigen veld geoogst!

Rechten op den grond door toevallige geboorte van een kind in het gebied van een anderen stam, kent de Toradja niet.

De rijstbouw op droge velden is ware rooibouw. In overleg met het dorps hoofd kan de Toradja een genoegzaam groot stuk boschgrond krijgen om dat te bewerken; hij blijft dan op dat land recht behouden, zoolang hij er gebruik van maakt; dit is meestal voor twee jaar, daar men na den oogst datzelfde veld nog eens bebouwt.

Slechts in één geval moet hij eene vergoeding geven voor het gebruik van het land: wanneer iemand namelijk een stuk boschgrond heeft ontgonnen, maar de daarop geplante rijst is mislukt, zoo mag hij van den eerstvolgende, die van datzelfde stuk land gebruik maakt, een bijl eischen als vergoeding voor zijne onbeloonde moeite. Deze bijl heet *timpog'o'a* „voor het doorhakken der rotanstengels”, d. i. voor het ontginnen. Gelukt de rijst op dat veld wederom niet, dan blijft ook deze vergoeding achterwege.

Land in individueel bezit te hebben, is eene ongerijmdheid voor den Toradja. Boven hebben wij reeds gezien, dat het land van den stam is; ieder der leden mag dat land gebruiken, zonder vergoeding; ook vreemdelingen, mits dezen zich dan eerst verstaan met de hoofden. Het gebeurt meermalen, dat gezinnen of enkele personen in een anderen stam hun rijstvelden komen aanleggen. Dikwijls huwen dan de mannen met vrouwen van dien stam. Wanneer dan de offers moeten worden gebracht aan den aardgeest (de aardgeesten), *Toempoe ntana* „Eigenaar van den grond”, roept zulk een vreemdeling daartoe steeds de hulp in van een der tuinpriesters van den stam, in welks land hij is komen wonen, omdat, zegt men, zulk een vreemdeling niet weet, hoe hij den geest van dat land moet aanroepen; hij is nog niet „gewend” met dien aardgeest.

Heeft iemand het oog laten vallen op een stuk boschgrond, dat hij in het volgende jaar denkt te ontginnen, dan geeft hij in een boom op dat terrein een hak, en bevestigt in die spleet een bos lang gras of een stuk hout. Dit is voor ieder ander het teeken, dat iemand de voorkeur heeft op dat stuk grond; deze mag het dan ook ontginnen, wanneer hier tegen geen overwegende bezwaren bestaan bij het hoofd of bij de andere bewoners van het dorp.

Zorg voor zaairijst.

Datgene, waarvoor de Toradja de meeste zorg heeft, is het verkrijgen van zaairijst, wanneer de oogst mislukt is. In gewone omstandigheden zondert hij van den nieuwen oogst eerst zijne zaairijst af, en hij zal hiervan geen korrel gebruiken. Is de oogst geheel en al mislukt, dan zoekt ieder voor zich wat zaairijst te krijgen bij menschen, die hebben geoogst. De

zaairijst wordt eenvoudig gevraagd; soms geeft men er eene kleinigheid voor in ruil. Dit vragen draagt den naam van *melaonoe*; het bepaalt zich tot één à vijf bossen; van den een gaat men naar den ander, totdat men een genoegzaam aantal bossen heeft gekregen.

Dit vragen van zaairijst geldt alleen van lieden, die in een ander dorp of in een anderen stam rijst zoeken. Meestal zorgt het dorpshef, dat hij een groot aantal bossen koopt, waartoe hij door zijn vermogen het best in staat is; van die rijst deelt hij aan zijne dorpsgenooten uit, zooveel als zij voor zaairijst noodig hebben.

De overwegingen, die den Toradja bij deze vrijgevigheid leiden, zijn zeer natuurlijk. In de eerste plaats heeft hij grooten eerbied voor iets, dat moet dienen om te *momoeli*, „voort te brengen”. Vraagt men een wijfjesbig ten einde eene fokkerij aan te vangen, dan wordt dit ook meestal voor niets gegeven, enz. Zoo ook met rijst. Terecht vindt de Toradja er iets onredelijks in om te weigeren, wanneer iemand om zaairijst komt vragen. Verder denkt hij: een volgende maal kan mijn rijst wel eens mislukken, en dan kan ik bij hem vragen, dien ik nu geholpen heb. (Deze reden van zijne mildheid geeft hij meestal ook bij zijn geschenk op).

Ten slotte heeft de Toradja nog eene andere overweging, die van groot gewicht voor hem is: hij is bang, dat men hem „schriel” en „gierig” zal noemen. En wat de hoofden aangaat, wanneer dezen hunne dorpsgenooten niet hielpen in zulk eene aangelegenheid, zouden zij zeer zeker een groot deel van hun invloed verliezen, en daarvoor zijn zij zeer bang. Daarbij bedenken zij, dat zij, alléén plantende en oogstende, voortdurend zouden worden lastig gevallen door hunne hongerige dorpsgenooten, d. z. familieleden, en eene bede om voedsel kunnen maar weinig Toradja's weerstaan. De voordeeligste weg voor een hoofd is dus zijne dorpsgenooten aan eenige bossen zaairijst te helpen, opdat zij zichzelf weer voedsel kunnen verschaffen.

Wanneer wij in het vervolg zullen zien, hoe de Toradja's elkaar bij hunne akker-werkzaamheden helpen, moeten wij niet vergeten, dat van al dit wederzijdsche hulpbetoon de onderlinge familieverwantschap de basis is. De familieband is zóó sterk, dat geen Toradja een bloedverwant in den steek zal laten.

Het sterrenbeeld Tamangkapa.

Tot bepaling van het tijdstip, waarop men met het ontginnen van de velden moet beginnen, let men op den stand van een sterrenbeeld, in het Bare'e *tamangkapa* „de Klapwieker, de Haan”, genoemd ⁽¹⁾. Men denkt daarbij aan een haan, waarvan de Pleiaden de kop, de gordel van

(1) Tamangkapa bestaat uit het voorvoegsel *ta*, dat bij plant- en diernamen (naast *ka*) zeer gewoon is, en *mangkapa* „klapwieken”.

Orion het lichaam (°) en Sirius de staart is. Wanneer de Tamangkapa bij het vallen van den avond in het Oosten vlak boven den horizon is te zien, vangt men aan met het ontginnen van het rijstveld. Is de kop van het sterrenbeeld reeds tot het zenith genaderd (altijd bij het begin van den avond), dan is de tijd voor het „ontginnen verlopen”.

De verschillende standen van dit sterrenbeeld geeft men met de volgende benamingen weer: 1. tande woea, d. i. „een pinangnoot op de hand houden”. Men wil hiermede zeggen, dat als men met de geopende hand, waarop een pinangnoot is gelegd, naar het sterrenbeeld wijst, de noot niet van de hand afrolt; m.a.w. de hand heeft dan eene nagenoeg horizontale houding. Dit is de stand, waarbij de kop van de Tamangkapa bij het vallen van den avond juist boven den horizon uitkomt.

2. Joeli woea, d. i. „de pinangnoot rolt eraf”, n.l. van de hand, wanneer men daarmede den stand van de Tamangkapa aanwijst. Bij dezen stand staat het sterrenbeeld bij het vallen van den avond circa 20° boven den horizon.

3. Soengke toroe, d. i. „den zonnehoed oplichten”. De Tamangkapa staat dan bij het vallen van den avond zóó hoog, dat men een zonnehoed (toroe) op hebbende, dezen moet oplichten (soengke) om hem te zien.

4. Ojo mpiso „ledige tusschenruimte”. Bij dezen stand staat het sterrenbeeld bij het vallen van den avond juist in het zenith, zoodanig, dat het Zevengesternte evenver over het zenith is als de gordel van Orion er nog vóór staat.

5. Mompasambali, d. i. „naar den anderen kant overgegaan”, wanneer de Tamangkapa over het zenith heen is. Is het sterrenbeeld tot dezen laatsten stand genaderd, dan plant men geen rijst meer.

De To Koelawi noemen de Pleiaden maloenoë; deze moeten in den morgen naar het Westen vlak boven den horizon te zien zijn. Ook sommige Bare'e-stammen, zooals de To Poe'oe mBoto letten op den stand tegen den morgen. Beneden zullen wij zien, dat de Toradja's de standen van de maan grootendeels noemen naar hare verschijnselen in den morgenstond. De Toradja's beweren, dat het sterrenbeeld van tijd tot tijd trilt; zoolang dit verschijnsel duurt, mag de rijst niet worden geplant, want de hemelsche haan is dan nog niet tot rust gekomen, en hij zal de uitgezaaide rijst oppikken.

Niet alle Toradja's houden zich in de praktijk aan den stand van het sterrenbeeld. In het Kaili'sche en bij de To Napoe bijvoorbeeld plant men op alle tijden van het jaar. Het gevolg hiervan is, dat de rijstdiefjes groote verwoestingen aanrichten, daar zij van het eene rijpe veld naar het andere vliegen.

(°) De gordel van Orion heet de sowo „krop” van den haan, ook wel zijn tingkoela. Tingkoela is een stukje hout aan een strik, dat verhinderen moet, dat de strik geheel dichtgetrokken wordt.

Over het Sterrenbeeld Tamangkapa gaan allerlei verhalen, die echter alle hierop neerkomen, dat het oorspronkelijk een haan is geweest, die Manoe Tadia heette. Vroeger leefde hij op aarde. Sommigen vertellen, dat een voorvader der Toradja's het dier een zijner vleugels lam sloeg, waarop de vogel in de hoogte zweefde, en aan den hemel zijn plaats vond. De lam geslagen vleugel is ook te zien in de drie kleine sterren, welke in een hoek van ongeveer 45° op den gordel van Orion staan (*). De haan zou nog kraaien; hij doet dit met een menschelijke stem, aldus: Totoro'o manoe tadia, giragirana radja saloea pitoeroe ilana taja, imanoeroe.

De beteekenis van deze woorden kent niemand en het vermoeden is gegrond, dat dit niet echt Toradja'sch, doch van vreemdelingen overgenomen is.

Volgens anderen was de Manoe Tadia oudtijds een haan, die de menschen van rijst voorzag; telkens, wanneer hij kraaide, braakte hij rijst. Toen het menschengeslacht zeer in aantal was toegenomen, kon hij zijn werk niet meer hijhouden; hij gaf toen aan de menschen te kennen, dat hij naar het hemelgewelf ging, en dat men op de teekens, welke hij zou geven, moest letten om rijst te planten. Weer anderen vertellen, dat het Zevengesternte een man en eene vrouw is. De man heet Taloedidi, en de vrouw Olitambo.

Wij hoorden ook nog door anderen beweren, dat de Tamangkapa een haan is met zeven koppen.

Een verhaal, dat hoogstwaarschijnlijk van vreemden oorsprong is, zegt dat de Tamangkapa eene vrouw is geweest, die zich in een kip heeft veranderd. Een meer omstandig verhaal hieromtrent vonden wij onder de To Kadomboekoe: In den ouden tijd hadden de menschen nog geen kippen. Toen leefde er een slavin, welke gehuwd was en een zoon had, die nog in de wieg lag. Niet lang daarna werd de slavin verkocht, en naar een ander dorp gebracht. Het kind bleef bij zijn vader. Toen het kind grooter was geworden, maakte de vader zich eens zoo driftig op hem, dat hij hem met een stuk hout op het hoofd sloeg, zoodat er een litteken van de wond overbleef. Groot geworden, werd de zoon overal door zijn heer heengezonden, en zoo kwam hij ook in het dorp van zijne moeder. Haar niet kennende, werd hij op haar verliefd, en huwde haar. Zoodra zij getrouwd waren, kwam er groote droogte, en alle boomen stierven. Men kon de oorzaak van dit onheil niet opsporen.

In dezen tijd luisde genoemde vrouw haar man, en zij zag het littee-

(*) De Bare'e-Toradja's noemen deze drie kleine sterren: ikoe mbalesoe „muizenstaart". Bij anderen is het pas medegedeelde verhaal niet bekend. Weer anderen zeggen dat de Tamangkapa een haan zou zijn geweest van Lasaeo, den halfgod, die uit den hemel op aarde neerdaalde. Lasaeo werd eens boos op het dier, omdat het voortdurend de rijst opkakte, die zijne vrouw aan het stampen was. Hij wierp hem dus met zijn jachtspoor, waardoor hij den vleugel van den haan brak. De vogel verhief zich daarop in de lucht, en werd de Tamangkapa.

ken. Zij zeide: „Ik heb gehoord, dat de vader van mijn zoon hem eens op het hoofd heeft geslagen, zoodat hij er een litteeken van over moet hebben als het uwe”. De man antwoordde: „Dit litteeken heb ik gekregen door een slag met een stuk hout van mijn vader”. De vrouw begon toen argwaan te koesteren, en zij vroeg hem wat hij van zijne moeder wist, wie haar had verkocht, en wie hem had opgevoed. De antwoorden op deze vragen overtuigden haar, dat zij met haren zoon gehuwd was.

Juist waren alle hoofden vergaderd om te beraadslagen, welke maatregelen moesten worden genomen om de groote droogte te doen ophouden. De vrouw ging naar de vergaderde hoofden, en vertelde, hoe zij onbewust de oorzaak was geworden van het onheil. Volgens den adat zou zij moeten worden gedood, maar de hoofden zagen hier tegenop, omdat het kwaad niet met opzet was bedreven, en omdat de vrouw zichzelf had aangegeven. De vrouw hielp de hoofden uit hunne verlegenheid door te zeggen: „Gij moet ver in de wildernis een hut voor mij maken, waarin ik zal wonen. Na verloop van zeven dagen moet gij naar mij komen zien; gij zult dan eene groote menigte kippen vinden. Een gedeelte er van zal in het bosch wegloopen; de overige zult gij kunnen grijpen; brengt die naar huis en fokt ze. Op de nok van het dak zult gij een witte kip zien zitten. Pakt die niet, want dat ben ik. Weer na verloop van zeven dagen moet gij naar den hemel opzien, dan zult gij mij daar zien. Regelt dan uw veldarbeid naar mijn loop”. Het geschiedde toen alles, zooals de vrouw had gezegd. Men voegt er nog bij, dat wie den naam van de vrouw kent, onbeperkte macht heeft over de kippen, zoodat ook de boschhoenders tot hem komen, als hij ze roept.

Een geheel ander verhaal omtrent de Tamangkapa vonden wij aan het Posso-meer. Daar vertelt men van een man, die een bezoek bracht aan de Onderwereld. Toen hij van daar weer naar de aarde wilde terugkeeren, wezen de Hades-bewoners hem den weg aan, zeggende: „Wanneer gij aan een tweesprong komt, volg dan niet den weg rechts, maar dien aan uwe linkerhand”. Deze aanwijzing volgende, kwam hij aan eene rivier, waarover een boomstam als brug lag. Toen hij deze wilde betreden, begon de brug echter zóó te bewegen, dat hij er zich niet over waagde (dit is de brug over de Toradja'sche Styx, zie hoofdstuk „Lijkbezorging”). Hij volgde nu den anderen weg, die hem na eene lange wandeling op de Tamangkapa bracht. Hier vond hij een groot dorp, en het leven was er zoo aangenaam, dat hij besloot er te blijven. De lieden van het Tamangkapa-dorp onderwezen hem nu in de geheimen van den landbouw, en vertelden hem ook, hoe hij bij het akkerwerk naar den stand van de Tamangkapa aan den hemel moest kijken. Ook zeiden zij hem, dat hij niet op de zoldering van het huis, waar hij verbleef, moest klimmen. Deze mededeeling wekte zijne nieuwsgierigheid zoodanig op, dat hij, toen alle dorpsbewoners eens naar den akker waren, op de zoldering klom. Plotseling kon hij nu de aarde zien; hij zag ook zijn eigen huis, en toen werd het verlangen naar de aarde zóó sterk bij hem, dat hij naar beneden sprong. Hij kwam met

zulk eene kracht op den grond neer, dat hij tot aan zijn hoofd in de aarde drong. Nu riep hij alle bewoners van zijn dorp bijeen; hij vertelde hun alles, wat hem was overkomen, ook de lessen, welke hij in den landbouw had gekregen. Hij voegde er nog aan toe, dat hij na zeven dagen in steen zou veranderen. Zoo is ook geschied, en de steenklomp moet nog aanwezig zijn aan den Zuidkant van het Posso-meer.

Vraagt men aan een Toradja zonder meer: „Wie heeft u den rijstbouw geleerd?” dan antwoordt hij steeds: „Lasaeo” [de hemelling, die op aarde is nedergedaald (¹)].

Het bepalen van den geschikten tijd.

Voordat het seizoen voor het ontginnen der rijstvelden een aanvang neemt, bepaalt men of de tijd daartoe geschikt is. Dit doet niet ieder gezin voor zichzelf, maar de tuinpriester (over wien beneden) doet zulks voor het geheele dorp. Hij neemt daartoe een hoen, en spreekt dit toe, zeggende dat men wenschte te weten, of dit een geschikte dag is om met de veldwerkzaamheden te beginnen (het wichelen heet *m o t o n a a*). Vervolgens wordt de kip met één slag de kop afgeslagen. Nadat men haar heeft opengesneden, kijkt men naar den blinden darm, in het Bare'e *t a o e n j a* genaamd, en naar het hart. Staat de eerste recht op (is hij niet geknikt), dan is dit een gunstig teeken. Het hart moet hard aanvoelen (en niet slap) om als een goed teeken te worden aangemerkt. Begon men met den veldarbeid, terwijl het hoen slecht voorspelde, dan zou dit niet alleen ten gevolge hebben, dat de oogst mislukte, maar het zou ook eenig persoonlijk ongeluk kunnen veroorzaken: men zou zich ernstig verwonden; bij het vellen der boomen zou men door een omvallenden boom worden getroffen, enz. Als de eerste proef met het hoen ongunstig is, wordt zij eenige malen herhaald, bijvoorbeeld tot zevenmaal toe; voorzeggen alle ongunstig, dan stelt men het tijdstip om met den veldarbeid te beginnen tot nader gelegenheid uit.

De geslachte kippen worden verder toeberaid en gegeten. Alleen van de kip, die gunstig voorspeld heeft, worden de veeren onder de dorpelingen verdeeld. Die veeren bewaart men in den betelzak, welken men steeds bij zich heeft. Dikwijls bindt men ze vast aan de prop, die de kalkbus sluit.

(¹) Behalve de Tamangkapa kennen de Toradja's nog Venus als avond- en als morgenster. De eerste heet in het Bare'e Silo angga „fakkelt der geesten” (aan het Posso-meer: Pantjoela); de laatste: Pombote jangi, „die de hemel (zee) oversteekt”. Voorts kent men in de Strand-districten nog twee sterrenbeelden, die vlak achter elkaar staan: Mangibani, „haai”, en Boleki, „rog”. Men zegt, dat de haai den rog vervolgt, en dezen alleen daarom niet krijgt, om dat hij (de rog) zijn staart omgebogen houdt (Vgl. ook Tontemboansch Woordenboek i. v. pair en tangirian). Wanneer de Tamangkapa bij het vallen van den avond ondergaat, komt de Boleki op. In de Strandstreken is ook nog een verhaal van het sterrenbeeld Naga, vroeger een dier op aarde, dat zich niet wilde laten temmen, en dat naar den hemel verhuisde.

Op het veld gekomen, dat men wil ontginnen, wicheit ieder huisgezin voor zichzelf ook wel met de vier paren touwtjes (zie bij „Wichelen”, Dl. I, bl. 421) om te weten of de rijst, op dat land geplant, zal gelukken, en of „allen zullen eten van de vruchten hunner moeite”, m.a.w. of niemand van het gezin in den loop van het jaar zal sterven.

Namen der akkers.

De beschikbare tuingronden van een dorp, dat reeds meer dan twintig jaar op dezelfde plek gevestigd is, bestaan uitsluitend uit braaklanden, jopo ngo era „jonge wildernis”; boschgronden, welke men voor de eerste maal (althans volgens menschenheugenis) zal ontginnen, heeten pangale. Het liefst gebruikt men braakland, aangezien het geboomte daar niet zoo dicht en zwaar is als op boschgrond. Grasvelden laat de Toradja ongebruikt, omdat hij geen werktuigen bezit om zulk een veld te ontginnen; mede omdat dergelijke gronden de gewone weideplaats der buffels zijn, die dan telkens weer zulke plekken opzoeken, en trachten door de omheining heen te breken. Alleen door nood gedrongen gaat men tot de bewerking er van over. Een stuk grond kan na drie of vier jaren braak te hebben gelegen, weder met hoop op een goeden oogst worden bebouwd. Is een dorp gevestigd op eene plaats, waar de grond over het geheel onvruchtbaar is, dan heeft zulks steeds eene verhuizing ten gevolge.

Het rijstveld heet in het Bare'e n a w o e, eene verkorting van i n a w o e „dat wat ge-a w o e'd is” (m o a w o e is de eerste bewerking bij het ontginnen van het veld, zie beneden) (1). De Parigiër zegt: t i n a l o e van t a l o e (Minah. t a l o e n „bosch”), dus „gewezen bosch”.

Dikwijls heeft de Toradja meer dan één rijstveld op verschillende plaatsen, maar één er van heet slechts n a w o e. De andere akkers heeten b o n d e, wanneer het een veld is, dat kort na den oogst voor de tweede maal wordt beplant; k a w o, wanneer het een ontgonnen stuk boschgrond is. (Sommige Bare'e-stammen noemen alle rijstvelden buiten de n a w o e: b o n d e; k a w o heet bij hen een veld, alleen met maïs beplant). Iedere Toradja heeft dus minstens één n a w o e, en een of meer b o n d e. Het onderscheid tusschen een n a w o e en een b o n d e is dit, dat de eerste aan de goden, l a m o a, is gewijd, en de laatste niet, daar de b o n d e mededeelt in den zegen, dien de cultus in de n a w o e aanbrengt. In de n a w o e worden dus alle mogelijke voorschriften streng in acht genomen, terwijl men in de b o n d e hiermede de hand licht. Beneden zullen wij alleen mededeelen, hoe men in de n a w o e te werk gaat, zonder daarbij telkens te vermelden, wat wèl, en wat niet in de b o n d e wordt in acht genomen. Ook moeten wij eens voor al opmerken, dat iedere Toradja zijn eigen middeltjes heeft, die de rijst moeten doen

(1) Dit a w o e heeft niets te maken met a w o e „asch, stof”: het is identisch met Tont. a w o e t, Tomb. sawoet, Mal. tjaboet, „uitrekken, uitwieden”.

gelukken. Wij gaan hierop niet verder in, en deelen alleen mede, wat min of meer algemeen gebruik is.

De lamo a in het rijstveld.

Voor het tot *nawoe*, bestemde veld kiest men een stuk land, waarop een *pokae*- (*pongkaresi*-) (*) boom groeit. Dit is een ficus-soort, misschien de *Ficus erecta* Thumb.; de oneetbare vruchten groeien in groote hoeveelheden opgepakt onmiddellijk aan de takken en aan den stam. Deze ficus is de *lamo a* „god, geest” van het veld (**). Waarom juist deze boom daartoe wordt verkozen, weet niemand te zeggen. Het verhaal luidt, dat de voorouders op de menschen toornden, omdat dezen alle boomen op den akker hadden geveld, zoodat zij (de voorouders) geen gelegenheid hadden om in het veld af te dalen en dit te zegenen. Zij gelastten toen den *pokae* te planten, ten einde hun tot ladder te dienen. In elk geval gelooft men algemeen, dat deze *pokae* de ladder is, waarlangs de geesten in het rijstveld afdalen (**). Wij meenen hier te doen te hebben met eene vermenging van animistisch en spiritistisch geloof. Animistisch moet de *pokae* dienen om hare eigenschappen van krachtig groeienden en veel vruchten dragenden boom aan de rijst mede te deelen. Spiritistisch is hij de weg, waarlangs de zegenschenkende-geesten neerdalen.

Heeft men geen geschikt terrein, waarop deze ficus voorkomt, dan zoekt men in het bosch een jong exemplaar van een paar voet hoog, rukt dit met wortel en al uit den grond, en plant het op het land, dat men wil ontginnen. Dikwijls neemt men daartoe alleen een tak, die gewoonlijk wortel schiet. Maar al sterft het geplante, daarover bekommert men zich niet. Om den boom heen wordt de grond schoongemaakt.

(*) Sommige Toradja's beweren, dat *pokae* en *pongkaresi* twee namen voor denzelfden boom zijn. Anderen weer zeggen, dat het twee verschillende ficus-soorten zijn. *Pekare* noemt men de hoeveelheid rijst, die men op één dag snijdt; b.v. *sandeme se'i be bangke pekare mami*, „wij hebben vandaag niet veel rijst gesneden”. In het algemeen heeft *kare* de beteekenis van „uit elkaar halen, uiteen krabben”. Het is van denzelfden stam als *kae*, „graven”, vandaar dat de boom *pokae* ook *pongkaresi* heet. De beteekenis van *pekare* (dat het voorvoegsel *pe* heeft, omdat het hier eene handeling van „nemen, halen” aanduidt) is ontleend aan het door de hamen loopen en de aren er aftrekken waardoor men de halmen behandelt als haar, waarin men krabt of wroet (*mongkaresi*). Men kan dus gerust aannemen, dat aan de namen *pongkaresi* en *pokae* de beteekenis van „oogst, oogsting, tijd, wijze van oogsten” wordt toegekend. Dit heldert de beteekenis van den boom voor den rijstaanplant voldoende op.

(*) Aan den zuidkant van het Posso-meer gebruikt men ook de *taliawa*-boom in plaats van de *pokae*. De naam *taliawa* kan „brenger, aanbrenger” beduiden en dus worden opgevat als „rijstbrenger”.

(*) Vgl. hetgeen is verteld in Tontemboansche Teksten, vertaling, blz. 245, 254; de *poporong* is de *Ficus rhizocarpa*.

Den daarop volgende morgen in de vroege gaat de ontginner met een lid van zijn gezin naar het te bewerken land. Onderweg moeten zij goed op de voortekenen letten; wanneer zij een boom achter zich hooren omvallen, is dit een slecht, vóór zich een goed teken; wanneer de t e n g k o - vogel het geluid „soso” laat hooren aan hun rechterhand, is dit een slecht, aan hun linkerhand een goed teken; wanneer de t e k a - t e k a (een vogel) haar geluid „ngee ngee”, de k o e d i o haar „ooo”, of de t o l o e m b o e m b o e haar geschreeuw laat hooren, zijn dit slechte tekenen. Dringen zulke onheilspellende geluiden tot zijn oor door, dan moet de ontginner naar zijn huis teruggaan, anders zal spoedig een van de leden van zijn gezin overlijden. Sommigen wachten tot den volgende morgen om hun geluk op nieuw te beproeven; anderen nemen thuisgekomen een sirih-pinang-pruim, en gaan er dan weer op uit.

Is men zonder stoornis bij den ficus gekomen, dan graaft men dicht er bij een gat in den grond, en legt daarin sirih-pinang; vervolgens maakt men over het gat een vloertje, en plant er vier stokken overheen, die elkander kruisen. Bij iedere handeling in het veld wordt een offer aan deze plek gebracht; bij maaltijden legt men er ook rijst en toespijs neer. Ook van alle gewassen, welke op dat veld zullen worden geplant, wordt iets op die plek gebracht. Eene aanroeping heeft hierbij nimmer plaats, zoodat wij niet hebben te denken aan een offer aan eenigen geest, maar aan de bedoeling om de zielestof van al het geplante op die plek te vereenigen, dezelfde gedachte, welke wij later terugvinden bij de „rijstmoeder”.

Heeft men voor de eerste maal de sirih-pinang bij den ficus neergelegd, dan gaat men een weinig van het gras en het kleine hout in dat stuk boschland wieden. Dit noemt men m o m b a k a t i, „een spoor of teken (w a k a) maken aan iets”. Wordt iemand gedurende dit eerste akkerwerk door een roode mier gebeten, dan moet hij dadelijk het werk staken; hij mag dit eerst den volgende dag voortzetten, anders zou er iemand uit zijn gezin gedurende dat jaar sterven.

Den dag na het m o m b a k a t i gaat men naar de om den ficus heen schoongemaakte plek kijken; zijn er in dien gewieden grond gaten gekomen door aardwespen of andere insecten, dan is zulks een slecht teken: de rijst zal niet gelukken. Men noemt dit: n a t a m b o e l i l a m o a, „de geesten hebben er met de taatsen hunner speren ingestoken”. Ook wanneer een dor blad op, of naast het vloertje is gevallen, is dit een slecht teken. Is de plek door een neervallenden tak getroffen, dan zal ongetwijfeld iemand uit het gezin sterven. Ook later bij het vellen van het geboomte moet men zorgdragen, dat er geen boom op de bewuste plek valt, want dit zou eveneens een sterfgeval ten gevolge hebben.

Na deze voorschriften in acht genomen te hebben, heeft men zich om geen tekenen meer te bekommeren. Treft men bij het ontginnen een muis aan of een python, en gelukt het die dieren te doden, dan mag men op een goeden oogst rekenen (muizen en slangen spelen bij den landbouw eene groote rol, zowel omdat zij gevreesd zijn als verdelgers van de rijst,

als omdat zij beschouwd worden als incarnaties van de zielen van voorouders; zie verder beneden).

Ook bij de andere Toradja-stammen let men bij het ontginnen van een veld op de voortekenen. Zoo geldt voor de To Koelawi het zien van een zwarte slang of een python in het rijstveld voor een slecht teeken. Ook het vinden van een doode muis in een veld is een ongunstig voortekenen; een levende te ontmoeten zou echter weer goed zijn. Zoo zal een To Koelawi op een dag, waarop hij een regenboog aan den hemel ziet staan, niet in zijn rijstveld gaan werken.

Het gereedmaken van het rijstveld.

Wanneer men een stuk land zal ontginnen, worden vooraf de grenzen van het gebied van iederen ontginner bepaald. Hiertoe gebruikt men boomen, bergrugjes, beken of in den grond geplante stokken. Eerst later, als de geheele uitgestrektheid land is schoongemaakt, geeft men de grenzen aan met neergelegde stukken hout.

Het eerste werk nu is om het onkruid en het struikgewas, dat onder en tusschen de groote boomen is gegroeid, te wieden (*m o a w o e t i*, *m o m b e t e s i* of *m o n t j e w o*). Bij het begin van dit werk maakt men met het hakmes een gaatje in den grond, en daarin doet men een duit en een stukje pinang, als voorloopig offer aan Toempoe nTana „Eigenaar van den grond”, d. i. de aardgeest. Meestal doen vrouwen dezen eersten arbeid; zij maken daartoe gebruik van een wiedzijzer (*s a l i r a*, *s e n g k o*, *s a r e n g k o*) en een klein hakmes, dat zij op de heup dragen.

Is dit werk afgelopen, dan komt de beurt aan de mannen, die met hakmes en bijl al het geboomte omkappen (*m o n o w o*) (*), en het daarna in stukken hakken (*m o n i p o*), opdat het hout spoedig droog worde, ten einde het te kunnen verbranden (*m o n o e n d j o e*). Men steekt het hout aan die zijde van den akker aan, vanwaar de wind komt, die het vuur verder moet brengen. Mannen en vrouwen zijn dan druk in de weer om al het droge onkruid en de stukken hout op de brandende hoopen te werpen. Alleen de grootere stukken worden bij elkaar gelegd; daarvan maakt men later de tuinhut en de omheining. Allerlei kreten vervullen de lucht om den wind aan te wakkeren en het vuur verder te brengen. Heeft het veel geregend in den tijd van het branden en heeft het vuur tengevolge daarvan

(*) Bij het omhakken van groote boomen maakt men gebruik van eene lichte, draagbare stelling, *k a l a m b a* genaamd; men klimt op deze stelling ten einde den boom te kunnen omhakken een eind boven den grond, waar de stam niet zoo dik meer is. Wanneer de boom begint te vallen, stijgt men snel af en draagt de stelling weg. Heeft men hiertoe geen tijd meer, en wordt de stelling door den omvallenden boom verpletterd, dan smeert men de overblijfselen er van in met het bloed uit de kam van een haan opdat men zelf geen nadeel hiervan zal ondervinden, „want”, zegt men „onze voeten (= de stelling) zijn verpletterd”.

veel hout onverteerd gelaten, dan wacht den landman nog een vermoeiend en zeer onaangenaam werk bij het m o k o e a s i.

M o k o e a s i noemt men het schoonmaken van den grond na het verbranden van het hout; hoe meer het vuur heeft gespaard, hoe meer de landbouwer met zijne handen moet wegruimen. Hij heeft naar een middel gezocht om dit onaangename werk te bespoedigen en zijn animistisch denkende geest heeft hem ook zulk een middel aangewezen. Hij bindt n.l. vier stukken hout aan elkaar; daarna kauwt hij een paar kippenveeren met wat curcuma te zamen en spuwt dit op het hout (om aan het hout vliegvermogen te geven). Dan werpt hij die stukken hout weg zoo ver hij kan onder den uitroep: r o o m o k o e a s i k o e „ik ben klaar met het opruimen”. Hij meent hiermede zijn werk te bespoedigen, daar nu al het hout gevleugeld zal zijn en met gemak te verwijderen. Deze gewoonte is zeer algemeen.

Bij sommige families in de strandstrikten heeft tusschen het verbranden van het hout en het opruimen van het veld nog eene bijzondere handeling plaats. Zooals wij beneden zullen zien, worden gewoonlijk in een rijstveld behalve rijst nog maïs en andere gewassen geplant. Bij sommige families nu staan de akkergeesten zulks niet toe. Zij mogen in hun rijstveld geen maïs, katjang, cassave, pompoen en suikerriet planten. Deze l a m o a of geesten noemt men t o' o m b o n g i. Door zich niet aan dit voorschrift te houden, zou men al zijn rijst zien mislukken. In de akkers nu van deze families heeft bedoelde handeling plaats. Grenst een veld, waarin men t o' o m b o n g i dient, aan een waar men dit niet doet, dan moeten als grens tusschen die twee akkers twee rijen hout naast elkaar gelegd worden (de gewone grens is slechts een enkele rij hout).

De bedoelde handeling heeft nu als volgt plaats: Wanneer het gekapte hout is verbrand, gaat men nog niet aanstonds tot het opruimen over. De eigenaar van het veld richt namelijk eerst een hut en een offertafeltje op. Op den afgesproken dag komen alle menschen, die zullen helpen bij het opruimen, te zamen in het veld. Terwijl men nu bezig is met het wegruimen van het hout, dat door het vuur is gespaard, maakt de eigenaar zeven mandjes met voedsel gereed, waaraan hij eene kleine bamboegeleding met palmwijn toevoegt. Tegen het offertafeltje plaatst hij een speer, op welker punt een versierde arecanoot is gestoken. Ook is er een klein, van bamboe gevlochten mandje, waarin gekookte rijst; dit is toegedekt met een omgekeerden kokosdop. Bij het leggen van het offer op het tafeltje roept de eigenaar: „O Ngkai boba wo'o (grootvader kaalhoofd), Indo ntjagia tinari (?), i Ntele kajoe dodapi (jonkvrouwe dadap-boom), Indo mpole olo rani; komt hier, en laat ons samen eten”.

Tegen den avond gaan allen die aan het werk hebben deelgenomen om het offertafeltje zitten, en eten uit zes van de gereedgemaakte mandjes; het zevende blijft onaangeroerd staan. Is men gereed met eten, dan wordt wat rijst, Coix lacryma en komkommerzaad aan den voet van het offertafeltje begraven. Het tafeltje zelf wordt omwikkeld met een stuk ouder-

wetsch katoen, en men loopt er zevenmaal omheen. Struikelt of valt iemand bij die ommegangen, dan gelooft men, dat hij spoedig moet sterven.

Na afloop hiervan begeven allen zich naar den rand van het veld; omkijken is volstrekt verboden; de overtreder van dit gebod zou opgezette mangelklieren krijgen. Aan den rand van het veld gekomen, vraagt de voorgangster: „Zijn allen er?” Een antwoordt: „Ja”. Voorgangster: „Naar welken kant zullen wij ons omwenden?” Antwoordt: „Naar rechts”. Vervolgens wenden allen zich rechtsom, en roepen tegelijk uit: *sondo dongko mami* „Veel zijn onze rijsthoopen”. Nu vereenigen allen zich in de hut om den eigenlijken maaltijd te nuttigen.

Is de maaltijd afgeloopen, dan keeren allen terug naar het huis van den eigenaar van den akker; het stuk ouderwetsch katoen wordt weder meegenomen. In het huis gaat de voorgangster bij deze handeling op een matje liggen, en dekt zich met het katoen toe. De overigen zetten zich neer om siri-pinang te pruimen. Is men hiermede gereed, dan klappen allen in de handen, en kraaien tweemaal, zeggende: *Mare memo, osomo kina'a boeja, bare'e taoe momota*, „het is al licht, de rijst staat te rotten, omdat er geen menschen (genoeg) zijn om te oogsten”. Nu staat de voorgangster op, en het werk is voor dien dag afgeloopen. (Wij kunnen een en ander niet genoegzaam verklaren; de hoofdstrekking ervan is wel deze: wij mogen wel geen andere gewassen bij de rijst planten, maar wij doen het toch, en ziet onze rijst is toch goed gelukt; men provoceert dit gelukken in den geest).

Den volgenden morgen heel vroeg gaat een der huisgenooten naar het veld (dit moet geschieden, voordat iemand anders is voorbij gegaan). Zoo dra hij aan den kant van het veld is gekomen, neemt hij eene hand vol aarde, en werpt die viermaal bij beetjes in het veld (waarschijnlijk om de vier bovengenoemde voorouders weg te jagen, zooals men ook met asch doet; zie hoofdstuk „Lijkbezorging”). Vervolgens gaat hij naar het offer-tafeltje, en eet de rijst uit het zevende, daar achtergelaten mandje op. Onder dit eten mag hij niet opkijken (hij doet het dus steelsgewijze). Daarna drinkt hij ook den achtergelaten palmwijn op. De pinangnoot op de punt van de speer legt hij in bovengenoemd mandje van bamboe, en gaat dan naar huis terug, de speer met zich medenemende.

Onderlinge hulp (*mesale*).

Alle werk in het veld wordt zeer verlicht door de gewoonte van het *mesale*. Dit woord beteekent: iemand uitnoodigen, of overhalen om aan iets mee te doen. *Koesale siko mangkoni*: „ik noodig u uit samen met mij te eten”. Spreekt men alleen van *mesale* zonder meer, dan bedoelt men hiermede steeds: „de menschen uitnoodigen om gezamenlijk aan eenigen arbeid in een rijstveld deel te nemen”. *Raneo mesale i Anoe*, „morgen houdt N. N. in zijn rijstveld gezamenlijken arbeid”.

Het behoeft nauwelijks gezegd, dat deze instelling gegrond is op den nauwen familieband, die de dorpingen onderling verbindt. Bij alle werkzaamheden in het veld kan men *mesale*; de eenige voorwaarden hiertoe zijn, dat men den dorpsgenooten kennis geeft, op welken dag men wil *mesale*, en dat men de deelnemers aan den gemeenschappelijken arbeid onthaalt op een meer dan gewonen maaltijd. Bij een groot *pesale* wordt meermalen een buffel geslacht; gewoonlijk doet men het echter met een varken of een aantal kippen af.

Voor gemeenschappelijken arbeid is de Toradja steeds te vinden. Zulk werk moedigt hem aan. Een *pesale* heeft dan ook doorgaans veel van eene feestelijkheid, waar men vroolijk en lustig werkt. Heeft iemand slechts een klein veld, dan geeft hij niet algemeen kennis van zijn voornemen om te *mesale*, doch hij noodigt daartoe slechts enkelen uit. Meestal zorgt men door voorafsprak er voor, dat niet twee *pesale* op denzelfden dag vallen; maar aangezien er een aantal dagen zijn die niet gunstig zijn voor veldarbeid (zooals wij beneden zullen zien), kan het, als men zich heeft verlaat in het goede seizoen, wel gebeuren, dat twee, drie *pesale* op denzelfden dag worden gesteld. De dorpingen verdeelen zich dan over de verschillende velden. Overigens let de Toradja er scherp op, wie op zijn *pesale* komt, om den dienst dan later persoonlijk of door het zenden van een slaaf of huisgenoot, te vergelden. Iemand, die weinig aan dergelijke uitnoodigingen tot gezamenlijken veldarbeid gehoor geeft, heeft ook weinig hulp van zijne dorpsgenooten te verwachten.

Er heeft ook een soort van samenwerken in de rijstvelden plaats, waarbij geen maaltijd wordt aangericht. Dit noemt men dan eenvoudig: *maromoe pale*, „de handen bij elkaar doen”. Wanneer men de dorpsgenooten hiertoe gaat uitnoodigen, doet men dit met de woorden: *kami ma'i mantjabo salira*, „wij komen het wiedzijzer leenen” (bij het wieden), of *oecase* „bijl” (bij het vellen der boomen), enz.

Voorgangers bij den veldarbeid.

Wanneer wij hieronder verder zullen mededeelen, wat er zooal plaats heeft bij den veldarbeid, zullen wij meermalen moeten spreken van „voorgangers”. Deze voorgangers zijn mannen, die meer van den veldarbeid, en de daarbij te pas komende geesten afweten dan anderen. Zij dragen geen bepaalden naam: gewoonlijk zegt men *tadoelako* „voorganger”; anderen, die met Boegineezen hebben omgegaan, zeggen *sando* (Boeg. *sandro*). Ieder dorp heeft er gewoonlijk twee of drie, bij elk van wie zich een aantal gezinnen aansluit.

Het priesterlijk karakter van deze „voorgangers” komt uit bij de verschillende aanroepingen tot de goden, die zij doen; in de eerste plaats bij het *maandoesala*, „het doen afdrijven van zonden”, waarvan wij aanstonds zullen vertellen. Verder bij het aanroepen van den „Eigenaar van den grond” (*Toempoe nTana*, aardgeest). Iedere landstreek

heeft haar eigen aardgeest, of waarschijnlijk juist: aardgeesten, die alleen kunnen worden aangeroepen door leden van den stam, welke die streek bewoont, dus ook alleen door voorgangers uit dien stam.

Dit aanroepen geschiedt aan den vooravond van den dag, waarop de rijst wordt geplant (*mompahō*, zie beneden). De voorganger gaat daartoe aan den kant van het veld staan, en roept: „Boo Toempoe nTana (dan noemt hij de namen der aardgeesten, die hij gewoonlijk alleen kent), zendt geen ongedierte van het land op ons af, geen muizen, geen varkens, geen rijstdiefjes, en alles wat onzen aanplant schade zou kunnen doen; want gij hebt over hen allen te zeggen. Sluit ze goed op in kooien van ijzer, in kooien van koper. Alleen, wanneer er een varken eenige schuld heeft, doet het dan in onze aangescherpte bamboes loopen. Gaat nu naar uw huis terug. Hier is rijst voor u”.

Wanneer men een stuk boschgrond ontgint in eene streek, waar geen menschen wonen, dan waagt men de aanroeping er maar op, terwijl men aan de Toempoe nTana zijne verontschuldiging aanbiedt, dat men hen nog niet kent. Komt iemand in het gebied van een anderen stam een rijstveld aanleggen, dan verzoekt hij een van de voorgangers uit die streek de aanroeping te willen doen, omdat de aardgeesten naar hem niet zullen luisteren.

In de derde plaats bewijst de voorganger zijne diensten bij het planten van de rijst zelf. Over een van de zakken zaairijst maakt hij dan een klein offertafeltje, waarop het gebruikelijke offer ligt, en na de aanroeping van de geesten boven en beneden steekt hij met zijn pootstok (zie beneden bij „Het planten van de rijst”) het eerste gat in het veld. Dit heet *momboroē* „den weg banen”; eerst hierna mogen de andere deelnemers aan het planten hun gang gaan.

Voor hunne moeite krijgen de voorgangers van ieder veld, waarbij zij hun priesterdiensten hebben verleend, één bos rijst van iedere geogste honderd bossen.

Wij moeten deze voorgangers niet verwarren met de *tadoē mpo-mota*, „voorgangsters bij den oogst”, die steeds vrouwen zijn, en over wie wij later een en ander zullen mededeelen.

Het doen afdrijven van zonden.

Voordat men overgaat tot het planten van de rijst, meestal zelfs nog voordat men de velden ontgint (bij de To Lage gewoonlijk onmiddellijk na het oogstfeest), heeft eene handeling plaats, die de Toradja *maandoe sala*, „het doen afdrijven van zonden” noemt. Bij deze „zonden” denkt men in de eerste plaats aan het bedrijven van bloedschande. Deze zonde heeft, naar het Toradja'sch geloof, ten gevolge, dat er groote droogte komt, of dat er hevige regens vallen, in elk geval, dat de rijst mislukken zal. Bloedschande is hier huwelijksgemeenschap tusschen ouders en kinderen, tusschen ooms (tantes) en nichten (neven) en tusschen broers en

zusters. De in de tweede plaats genoemde bloedschande wordt niet met den dood van de schuldigen gestraft, maar zij wordt verzoend met een offer, dat *moramboe langi*, „den hemel bewolken” (om voor de hemelingen de zonde der aardbewoners te bedekken) heet, en dat wij hebben beschreven op bl. 9—11 van dit deel (¹). Een surrogaat nu van dit *moramboe langi* is het *maandoe sala*.

De Toradja onderstelt terecht, dat bloedschande in het verborgen plaats kan hebben, zonder dat iemand er iets van te weten komt. Zelfs kan men onwillekeurig zondigen door de dikwijls zeer gecompliceerde familiebetrekking tusschen twee personen, die samen trouwen, zooals begrijpelijk is in eene kleine maatschappij, waarin het endogame huwelijk het gewone is. De gevolgen van bloedschande, in een ander dorp gepleegd, moet ook hij ondervinden, daar de straf (droogte, enz.) zich over het gansche land uitstrekt (vandaar dat bloedschande een misdrijf is, dat door het geheele stammen-complex wordt berecht). Verder zou alleen het gerucht van bedreven bloedschande de gevolgen er van reeds over het land kunnen brengen. Voor alle zekerheid brengt de Toradja dus het offer voor bloedschande ieder jaar. De bedoeling van dit offer wordt duidelijk hiermede uitgesproken, dat het ook wel *merapi oedja* „om regen vragen”, wordt genoemd.

Wanneer men zal gaan *maandoe sala*, begeven zich nagenoeg alle bewoners van het dorp, groot en klein, naar eene geschikte plek aan eene niet te groote rivier. Alle deelnemers moeten hoofddoeken van geklopte boombast dragen; katoenen hoofddoeken zijn verboden; wanneer allen op de bepaalde plek zijn aangekomen, wordt een groote steen gelegd op den weg, welke naar het dorp leidt (de weg wordt dus afgesloten). Een offertafeltje wordt opgericht, en een gebonden varken wordt aan den voet er van neergelegd. De deelnemers zitten er om heen, en worden met katoen overdekt. De „voorganger” plaatst nu zijn eenen voet op het varken met het gelaat naar het Oosten gericht. Nadat hij zevenmaal fijn gekauwde sirih-pinang in de lucht heeft gespuwd (*mesoepa*), roept hij de goden aan. Deze aanroepingen verschillen natuurlijk plaatselijk. Eene geven wij hier als voorbeeld, waarmede alle andere in hoofdzaak overeenstemmen:

„O, Poeë mPalaboeroe, hoor wat ik zal zeggen. Die beneden zijt, „hoort wat ik zal zeggen. Die boven zijt, hoort wat ik zal zeggen. Hier „zijn wij; misschien hebben wij gezondigd met den mond, of met de handen of met de voeten; misschien hebben onze ooren de zonde gehoord „van menschen uit een ander dorp, onze ooren zijn er al af, onze monden „zijn er al af (wij hebben de schuldige ooren en monden reeds afgelegd). „Hier zijn een varken, een buffel en een geit, waarvoor wij u vragen ons „regen te geven. Wanneer gij geen regen geeft, wat zullen wij dit jaar

(¹) Aldaar is eene verklaring beproefd van den term *moramboe langi*, waarvoor wij lever de hier gogevens in de plaats stellen.

„dan eten. Sareo en Sarengge (twee geesten, man en vrouw, die strengen „kralen tot hoofdhaar, en rijsthalmen tot haar op het lichaam hebben), „wij geven u dit, opdat gij ons regen zult geven” (1).

Na deze aanroeping wordt het varken doodgestoken, en de deelnemers met het bloed er van aangestipt op wangen of voorhoofd. De offerdieren worden verder geslacht en toeberaid tot den maaltijd; hunne levers worden op het offertafeltje gelegd.

In dien tusschentijd heeft men een klein vaartuig gemaakt en opgetuigd. Hierin worden gelegd: rijst, een kippenei, duiten, een stukje gedragen katoen of foaja van ieder der aanwezigen, de bekken van de offerdieren (eigenlijk de lippen), sirih, pinang en tabak. Een en ander moet door ieder der aanwezigen worden aangeraakt. Is het prauwtje met zijn lading gereed, dan geleidt men het een eind stroomafwaarts. Hier wordt ieder der aanwezigen geslagen met t e t a r i (*Scleria scrobiculata*), p a s a (*Miscanthus Japonicus* Anderson), en l o k a j a (*Aralia ferox* Miq.), om met de scherpe eigenschappen van deze planten alle schuld uit te drijven. Is dit afgeloopen, dan laat men het prauwtje los, zoodat het verder zijn weg zelf vindt.

Teruggaande naar de plek, waar de aanroeping heeft plaats gehad, werpt men elkaar onder veel gelach met water (m o m b e d j e m p i). Dit moet niet opgevat worden als eene reiniging, maar als een middel om regen te lokken, waarop wij beneden nog terugkomen.

De steen op den weg wordt nu weggenomen, waarbij men zegt: m a n g a ' a r i w a t o e , m a t o m o r i p a e , „het licht-zijn is bij den steen, het zwaar-zijn bij de rijst”, d. i. de rijst worde zwaarder dan steen. Wanneer men naar het dorp zal terugkeeren wordt ieders voorhoofd met een harden wetsteen bestreken (opdat ieders zielestof hard, krachtig zij als die steen).

Het planten van de rijst.

—Keeren wij nu terug tot het rijstveld. Is het stuk land schoongemaakt, en heeft de eigenaar er een hut in opgericht, dan bepaalt hij den dag, waarop geplant zal worden. In den avond, aan den plantdag voorafgaande komen de dorpsgenooten in het rijstveld bijeen; dit heet m o l a n g g o . Na een maaltijd houden de deelnemers zich den ganschen

(1) Boo Poës mPalaboeroe, pedongeka da koeto'o. Anoe ntjilaoe, pedongeka wo'oe da koeto'o. Anoe sindate pedongeka da koeto'o. Se'i kami, bara masala ri ngoedjoe, bara masala ri pale, bara masala ri witi, bara talinga mami madonge sala ntaoe anoe salipoenja, majali talinga mami, majali ngoedjoe mami. Se'i wawoe samba'a pai baেলা pai mboela, kaperapika ri komi da niwai oedja. Ane bare'e niwai oedja, noendjas da kakoni santa'oe se'i. Boo Sareo, Sarengge, kawaika anoe ntje'i nipawaika kami oedja.

nacht bezig met spel en dans. Een spel, dat steeds bij het *m o l a n g g o* wordt gespeeld, is het „kuitschoppen”, waarover wij ter plaatse (zie hoofdstuk „Spelen”) meer zullen mededeelen. De Toradja's zeggen, dat de goden dit kuitschoppen gaarne zien; zij beschouwen dit spel als een onderdeel van het plantfeest; men zegt, dat de bijgewassen in den tuin, als maïs, komkommer en derg. niet zonden gelukken, wanneer men het kuitschoppen naliet. Eene andere eigenaardigheid van dit feest is, dat men steeds sagoe in bamboe's gebakken (*d a n g e* genaamd) bij deze gelegenheid moet eten. Al heeft men overvloed van rijst, sagoe mag niet ontbreken. Waarschijnlijk wijst dit op den tijd, toen men zich uitsluitend met sagoe voedde.

Van den maaltijd is een gedeelte gebracht naar den meermalen genoemden ficus-boom. Den volgenden dag, dus op den plantdag zelf, wordt in het veld een offertafeltje opgericht met vier stijltjes. Hierop wordt een offer gelegd van siri-pinang, rijst en ei. Dit is bestemd voor Poë mPalaboeroe, den grootsten god (de zon). Eenzelfde offer legt men ook onder het tafeltje op den grond; dit is bestemd voor de aardgeesten. Ook bij dit offer houdt de voorganger eene aanroeping; hij biedt den geesten het offer aan, en verzoekt hen daarvoor de rijst wel te doen gelukken. Aan den voet van het offertafeltje wordt weer een weinig geplant van alles, wat de Toradja gewend is in zijn veld te planten: rijst, maïs, komkommer, suikerriet, enz., van alles een weinig. Dit is het aandeel voor de zielen der afgestorvenen, opdat dezen de gewassen in het eigenlijke veld geen schade zullen doen.

Ook wordt nog aan den kant van het rijstveld een offerstellige opgericht voor de *torio-rio* of *bela*, d. z. boschgeesten. Een paar bamboestengels plaatst men bij dit tafeltje, waarlangs die geesten kunnen neerdalen. Bij het neerleggen van het offer roept men de boschgeesten, aan wie men bijzondere macht over de dieren in het woud toeschrijft, aan, opdat zij zorgen mogen, dat varkens, buffels, apen geen inval in het veld zullen doen, en den aanplant benadeelen (een dergelijk verzoek dus als aan de aardgeesten, aan wie men meer de macht toekent over kleiner gedierte als muizen en insekten, omdat deze in den grond huizen). Wij hoorden eens een hoofd der *To Wingke mPoso* bij het brengen van dit offer de boschgeesten aldus toespreken: „O *Torio-rio*, hier hebben wij het aandeel voor u neergezet, en wij vragen u er voor, dat de varkens niet te ver weg mogen gaan, opdat ik ze kan schieten; dat de apen naar *Mokoepa* mogen gaan, waar men bedreven is in het schieten met het blaasroer; en dat de muizen naar *Onda'e* mogen gaan, waar men bedreven is in het zetten van strikken”.

Vroeg in den morgen van dien dag begint men met het planten. De mannen hebben ieder een harden, aangepunten stok in de rechterhand. De eigenaar van het veld, of iemand, dien hij daartoe aanwijst, treedt op als regelaar, opdat geen plekje in het schoongemaakte veld worde overgeslagen. In een lange rij naast elkaar trekken nu de mannen over het

veld, langzaam voortgaande gaten stekende in den grond. Is het een groot veld en zijn veel mannen met dit werk bezig, dan verlicht men het door een rythmisch geroep van hoo, hoo, hoo, waarmede men elkaar beantwoordt.

Terwijl de mannen bezig zijn met gaten in het veld te steken (dit heet *m o m p a h o*, „gaten steken”), heeft de eigenares van het veld de zakken met zaairijst (*i n i i*) in het midden van den akker laten brengen, iedere soort van rijst in een afzonderlijken zak. Voordat de zaairijst aan de vrouwen en meisjes wordt uitgedeeld om ze te planten, wordt een kip geslacht. Zoodra het dier de hals is afgesneden, slingert men het eenige malen over de zaairijst heen, zoodat het bloed op de rijst druppelt, *r a d a a s i i n i i*, „de zaairijst wordt met bloed besprengd”. Bij vele families laat eene vrouw eerst met gesloten oogen in vier gaatjes bij den ficusboom in het veld eenige korrels rijst vallen. Zij doet dit met gesloten oogen, opdat muizen, varkens en andere voor de rijst schadelijke dieren en insekten de rijst niet zullen zien.

Iedere zaaister (dit zijn gewoonlijk vrouwen) heeft een klein mandje in de hand; hierin wordt wat van de rijst gelegd, en nu volgen de vrouwen in gebukte houding de mannen (¹), in ieder gaatje een aantal rijstkorrels werpende. Enkele vrouwen loopen met grootere korven vol zaairijst achteraan om de kleine korfjes te vullen, wannecr deze ledig zijn. Zij, die de zaairijst uitdeelen, mogen gedurende het planten niet drinken, en zoolang de rijst niet is ontsproten, mogen zij zich het haar niet wasschen. Men is namelijk bevreesd, dat de zielestof van de rijst, die aan deze vrouwen kleeft, met het water zal wegvloeien. Een paar andere vrouwen treden op als leidsters om te zorgen, dat geen stuk in het veld worde overgeslagen. De vrouwen hebben natuurlijk langer werk dan de mannen. Dit planten heet *m o n a i*.

Zijn zoowel mannen als vrouwen met hun werk gereed, dan vereenigen allen zich in en om de tuinhut, waar intusschen de maaltijd gereed is gemaakt. Aan het planten wordt verder niets meer gedaan, de gaten worden niet dichtgestopt. De kippen worden gedurende de eerste dagen na het planten in hokken opgesloten gehouden.

Na den maaltijd gaan de jongeren van de mannen, gewapend met een paar maïskolven nogmaals het veld in. Hier en daar steken zij gaten in den grond, tusschen de plantgaten van de rijst, en werpen in ieder gat eenige maïspitten. Dit werk heet *m o n t o n o m i* (identisch met *M a l t a n a m* „planten”). De ouderen blijven dan gewoonlijk bij zulke aangelegenheden bij elkaar zitten om onder het genot van palmwijn de gebeurtenissen van den dag te bespreken, totdat de deelnemers aan het feest zich in den laten namiddag verspreiden, hetzij om naar huis te gaan, hetzij om aan een ander plantfeest deel te nemen.

(¹) Jonge mannen stellen er eene eer in om bij het planten door zooveel mogelijk jonge meisjes te worden gevolgd. Wie daarvoor bijzondere moeite wil doen, kleedt zich netjes aan, en snijdt soms zijn pootstok in den vorm van een lans.

Eene eigenaardigheid bij het plantfeest dient nog vermeld: wanneer de Toradja's een feest vieren, brengen alle deelnemers hun palmwijn naar dat feest toe. Zoo ook bij het plantfeest. Hiervoor krijgt iedere inbrenger van palmwijn een stuk sagoekoek en een stukje kokosvleesch (of een stukje kip; in de plaats van een stuk sagoekoek soms een bijzonder pakje rijst — winaloe of wioe genaamd). Zulks wordt alleen gedaan bij een plantfeest, en men geeft als reden er van op: opdat de boom van dengehe, die palmwijn bijbrengt, niet ophoude zijn vocht te geven. De gave van het stukje sagoekoek en kokos heet soraï; dit is een algemeen gebruik bij de Bare'e-Toradja's.

Dikwijls plant men vooraf zeven korrels rijst om te zien of het geheele veld zal gelukken. Komen alle zeven korrels op, dan zal de oogst groot zijn. Hoe minder plantjes uit de zeven korrels opgroeien, hoe minder men mag hopen op een voordeelligen oogst. De To Koelawi doen hetzelfde, maar zij bedekken de zeven geplante korrels met een kokosdop. Na zeven dagen licht men den dop op. Hebben alsdan de fijne rijstblaadjes wat aarde meegevoerd op hun top, dan is dit een zeer goed teeken.

Wanneer alle deelnemers aan het plantfeest naar huis zijn teruggekeerd, hakt de eigenaar van het veld van de palen van zijn hut, van den pootstok, van de trap, kortom van alle houten voorwerpen op den akker een stukje af; al deze stukjes verbrandt hij. Daarna eerst mag hij hout van dat veld als brandhout gebruiken. Vóór dien tijd mag geen hout, van dat veld afkomstig, daarvoor worden gebruikt. Dit moet worden beschouwd als eene inwijding tot het mogen behakken en verbranden van hout in dat veld; men begint namelijk de handeling met hout, waaraan reeds gekapt is.

Het omheinen van het veld (mowaja).

Is het planten van de rijst afgeloopen, dan wordt om het veld heen eene omheining (waja) gemaakt: op gelijke afstanden van circa 1 M. of meer, plant men twee stokken naast elkaar; tusschen deze opstaande stokken stapelt men de stukken hout, welke men daartoe van het veld heeft bewaard, op. De overeindstaande stokken worden voorts op eenige plaatsen stevig aan elkaar vastgebonden, en de omheining is gereed. Deze omheining is mede een van de oorzaken, waarom de Toradja niet gaarne een stuk land ontgint, waarvan het hout nog zeer jong is: hij moet dan het hout, voor de omheining benoodigd, elders kappen en naar zijn veld dragen.

Met het oog op de omheining ook laat men de velden van één dorp zooveel mogelijk aan elkander grenzen, ieder der eigenaars heeft dan slechts voor een gedeelte der gezamenlijke omheining te zorgen.

Van de Wana- en Ampana-Toradja's in het Todjosche hebben wij gezien dat zij hunne rijstvelden niet omheinen, maar zich er mee vergevoegen eenige voorbehoedmiddelen in den omtrek op te hangen, die naar

zij beweren, de dieren uit het veld houden. De zaak is echter, dat de To Wana en To Ampana geen last hebben van buffels (tegen welke dieren men in de eerste plaats de heining maakt), omdat ze zich altijd naar de oevers van de Bongka-rivier begeven, en daar blijven.

Evenals bij den huisbouw, moet men ook met het werken aan een heining uitscheiden, zoodra het gaat regenen (regendroppels zijn de tranen der voorouders), anders zal de omheining later telkenmale worden doorgebroken door buffels.

Wanneer een buffel voortdurend een rijstveld binnendringt, niettegenstaande de omheining goed onderhouden is, zendt de eigenaar van het veld aan den eigenaar van den buffel een duit. Deze heet *oli mbiti*, „prijs voor de voeten”; n.l. vergoeding voor het loopen tot het opvangen van zijn buffel, waartoe hij wordt uitgenoodigd. Deze duit beteekent, dat indien de eigenaar van den buffel niet spoedig zijn beest opvangt, de eigenaar van het veld het beest zal doodsteken. Is een buffel in een rijstveld gedrongen, dan moet men hem er met zachte woorden weer uitdrijven; deed men dit met geweld en scheldende, dan zou het dier zich beleedigd voelen, en iederen nacht terugkomen. Op velerlei wijzen versterkt men omheiningen tegen invasies van buffels.

Behalve buffels, moet de heining herten en wilde varkens afweren. Meestal ziet de Toradja wel gaarne, dat een dezer laatstgenoemde dieren zijn veld bezoekt; hij zet dan strikken uit, plant scherpe bamboes, en loert op den bezoeker.

Een ander dier, dat meermalen schade aanricht aan den maïsaanplant is de hond, die graag jonge maïskolven eet. Hij gaat daartoe tegen de zwakke plant opstaan, waardoor deze omvalt. Eene heining baat niets tegen honden, daar zij er overheen klimmen. Kan men nagaan welke hond de dief is, dan wordt hem een der voorpooten aan den hals gebonden, zoodat hij hinkt en niet over de omheining kan klimmen. Huisvarkens, die een onverbeterlijken lust aan den dag leggen om door eene omheining te dringen, bindt men drie stukken hout om den nek in den vorm van een driehoek, welke hen tegenhoudt bij het kruipen door een gat in de heining.

Ook tegen apen, die soms een geheel maïsaanplant vernielen, helpt geen omheining. Men is gewoon eenige maïskolven aan sommige gedeelten van de omheining op te hangen als aandeel voor de apen, in de hoop, dat zij den verderen aanplant met rust zullen laten. Hetzelfde doet men ook wel voor de vogels: bij het planten werpt men eenige handen vol zaairijst op den kant van het rijstveld.

W i e d e n (m e w a w o).

Het laatste werk in het rijstveld vóór den oogst is het wieden (*m e w a w o*). Wanneer men niet door het een of ander wordt verhinderd, gebeurt dit meestal, wanneer de rijst een voet hoog is. Terwijl het maken

van eene omheining uitsluitend het werk der mannen is, geschiedt het wieden meestal door vrouwen, ofschoon ook wel mannen, vooral jongens, er aan deelnemen. Bij dit werk gebruikt men een wiedzijzer (¹), *salira*, *sengko* of *sarêngko* genaamd, een stuk ijzer, dat aan het eene einde is uitgeslagen (aan welks plat min of meer de vorm is gegeven van het schroefblad eener stoomboot), en welks andere einde in een handvat steekt. Met deze korte handschoffel snijdt men het gras en onkruid uit, en legt dit op hoopjes tusschen de rijst. Ten einde het werk te bespoedigen doet men hetzelfde, als wij hebben gezien bij het schoonmaken van het afgebrande veld (*mokoeasi*): men neemt een bosje onkruid, bespuwt dit met sirihspeeksel, bindt er eenige kippeveeren aan vast, en werpt het dan zoo ver weg, als men kan, roepende: *poeramo ewokoe*, „mijn onkruid is er uit” (het wieden is afgeloopen). Of men bindt een bosje gras samen en hangt dit op aan een boom (*montangkawaka*).

Wanneer het *mewawo* of wieden is afgeloopen, wordt een bakje gereedgemaakt met water, waarin slijmerige planten als *longoeroe* (*Hibiscus Manihot* L.) worden gelegd. Verder doet men er het bloed van een kip in. In dit water worden de wiedzijzers afgewasschen, waarna ze in de rijstschuur worden opgeborgen tot het volgende jaar. De To Lage hebben voor deze handeling geen afzonderlijken naam. De To Pebato zeggen: *mompadoe*, of *mompemate ewo*, „het doodenfeest vieren over het onkruid”.

Benamingen voor stadiën van rijst en maïs.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat in Midden-Celebes tal van rijstsoorten zijn. Ze hier op te noemen komt ons onnoodig voor; verscheiden soorten hebben den naam ontvangen van dengeen, die ze het eerst heeft aangebracht.

De verschillende stadiën van de rijst in haren groei hebben alle een naam. Het ontkiemen van alle zaad heet *memeti* — zoo ook van de rijst. Komen de blaadjes boven den grond uit, maar hebben ze zich nog niet ontvouwen (\pm 5 dagen oud), dan heet dit *mongisindaopa*, „als de tanden van de vleermuis”. Staan de blaadjes overeind, dan noemt dit: *meirantawala*, „met blaadjes als een speerlemmet”. Zijn de plantjes ongeveer eene handbreed hoog, zoodat ze door den wind beginnen te golven, dan heet dit: *waro ngojoe*, „door den wind bewogen”. *Loemeoe* heet de toestand van de rijst, wanneer zij zal beginnen te stoelen; ze ziet er dan schraal uit, en veel rijstplantjes sterven in deze periode. Het stoelen heet *mosepa*. Dan komt de rijstplant in een toestand, dat de halm zich omwringt, dit noemt men *naoele koro*, „zich omwringen”. *Simpotomoe*, „elkaar ontmoeten”, heet de toestand, wanneer de bladeren der stoelen elkaar raken. Dan volgt *tiana*

(¹) Zie de afbeeldingen Sarasin, Atlas, Plaat XVIII, no. 10 en 11.

„zwanger”, wanneer de plant vrucht begint te zetten. Wanneer de aar hier en daar te voorschijn komt, noemt men dit *liwoemata*, „het oog zwerft” (n.l. van de eene aar op de andere, met tusschenruimten). Wanneer van veel planten de aar reeds te voorschijn is gekomen, van andere nog niet, dan heet dit *maroga*. *Wawompae*, „het bovenste van de rijst” heet een veld, waar alle rijstaren zijn uitgekomen. *Mantainaka*, „zich verdeelen”, heet de rijst, als de vrucht reeds zoover is gevorderd, dat men de verschillende rijstsoorten van elkaar kan onderscheiden. *Mandolia*, „als een (gele) andolia- vrucht”, noemt men de rijst als zij geel begint te worden, terwijl het geheel en al geel (rijp) zijn *nasindjopo*, „zij geeft een (gele) weerschijs aan het bosch” (1), wordt genoemd.

Ook de groeistadiën van de maïs dragen afzonderlijke namen. Het eerste uitkomen der blaadjes boven den grond heet *moikoe kjoë*, „als de staart van een parkiet”. Het volgende stadium heet: *mojoëtake*, „de bladeren hangen met de benedenste helft naar beneden”. Zijn de maïsplanten zoo hoog geworden, dat kippen er schaduw kunnen vinden (1 à 2 voet), dan noemt men dit: *pemoemanoë*, „schaduwplaats voor kippen”. Zijn de planten ongeveer één Meter hoog, dan heet dit: *potoedja*, „zoo hoog als een stamper”. *Montolili* heet de plant, als zij vrucht zal gaan zetten, *mofoemipoë* als de pluim te voorschijn begint te komen; *mawaa-waa*, „roodachtig”, wanneer het haar van de maïs vrucht rood begint te worden. De verdere stadiën worden genoemd naar de toenemende hardheid van de maïskorrels: *nepatadja*, „de (zachte) korrels kunnen van de klos afgesneden worden”; *nepapoere*, „de korrels kunnen van de klos losgepeld worden”; *moketondoenoe*, „de korrels zijn reeds zóó hard, dat ze bij het roosteren openspringen”. *Lamba* heet eindelijk de maïs vrucht, als zij oud en hard genoeg is om te worden bewaard.

Eenige plechtigheden aan de rijst voltrokken.

Wanneer het wieden op alle akkers is afgeloopen, heeft eene plechtigheid plaats, die *moparioe*, „een bad geven”, heet. Deze naam is daarom aan de plechtigheid gegeven, omdat bij die gelegenheid de te veld staande rijst besprenkeld wordt met toebereid water. Hiertoe neemt men de bladeren van planten, die een taai levensbeginsel hebben. Deze worden stuk gehakt en in een bak vereenigd; water wordt er aan toegevoegd. Den bak plaatst men in het veld en bindt er vier rijststoelen boven samen. Zoo laat men het mengsel een nacht staan, en sprenkelt daarna het water over het gewas, opdat dit ook levenskrachtig zij.

Wanneer de rijst „zwanger” is, vrucht gaat zetten, heeft nog eene andere plechtigheid plaats, bij de *To Pebato moolioënja*, „den in-

(1) Met „bosch” wordt hier bedoeld het land in den omtrek van den akker, dat meestal oud of jong bosch is.

houd (van de rijst) koopen", bij de To Lage montompoe, „onder water zetten" (namelijk de bladeren van de na te noemen boomen), genaamd. Hiertoe neemt men bladeren van boomen die veel, of groote vruchten dragen, zooals mangga, lansat, doerian, e. a. Evenals bij het moparioe worden deze bladeren kleingehakt, in een bak van sagoebladscheede, of in een kalebas gedaan, daarop wordt er water bijgevoegd. Dit bakje laat men eerst een nacht over in het rijstveld staan, waarna men den volgenden morgen het gewas met het water besprenkelt (¹), opdat de vrucht van de rijst even groot en evenveel moge worden als de vruchten van genoemde boomen. Bij deze gelegenheid wordt een kleine maaltijd in het veld aangericht.

Wanneer zij, die het levenskrachtige water in het veld hebben gebracht naar de tuinhut zijn teruggekeerd, roept een hunner naar boven: Nasomboe, „ze steken je van onder door de latten heen". Een in de hut antwoordt: Pantjara, „stut voor de palen onder het huis". Dan roept die beneden is: Soo, pesewoe pae mamianoe ri jomboto² anoe ri woto², „komt te voorschijn, o onze rijst, in de laagten en op de hoogten".

Dezelfde zegt dan weer: Langkai toea, mawaa dada, „oude mannen met roode borsten". In huis antwoordt men: „Posoedo, „de haardstenen", bestaande uit drie omgekeerde, defekte aarden potten, die rood worden door het vuur. Op den grond roept men dan weer: „komt te voorschijn, o onze rijst, in de laagten en op de hoogten".

Weer zegt men beneden: Langkai toea oso talikoe, „oude mannen met vermolmde ruggen". In huis antwoordt men: kaso, „de daksparren". Hierop roept de ander weer: „komt te voorschijn, o onze rijst, in de laagten en op de hoogten".

Hiermede is het tijdperk voor het opgeven van raadsels geopend. Op deze raadsels gaan wij hier niet verder in, wij komen er op terug in het derde deel van dit werk. Alleen merken wij hier nog op, dat het opgeven van raadsels (mowailo) eene sympathetische handeling is, die de vrucht der rijst doet uitkomen (mesewoe).

Wanneer de vrucht der rijst is uitgekomen, gaat men met een bakje met rijstepap in het veld rond, hier en daar eenige halmen in het bakje overbuigende om de rijst te voeden. Dit heet mobontjeni, „van rijstepap voorzien". Dit voeden van de rijst heet in Koelawi: motaotaoe, „grootbrengen als een mensch".

Hierna heeft ook het mopasoesoe, „zoogen", van de rijst plaats. Eigenaardig is, dat steeds een man met dit „zoogen" moet beginnen, op-

(¹) Als men geen lust heeft om den volgenden dag terug te komen, ten einde het water te sprenkelen, neemt men de volgende list te baat: Na den bak in het veld te hebben geplaatst, gaat men in de tuinhut liggen, en doet alsof men slaapt. Een der huisgenooten kraait dan als een haan, men zegt dan dat een nieuwe dag is aangebroken, waardoor het besprenkelen op dien zelfden dag nog plaats kan hebben.

dat de korrels bij het stampen heel blijven, zegt men. Als een man met dit werk is begonnen, mag eene vrouw er mee doorgaan. Dit „zoogen” bestaat hierin, dat men sirih-pinang kauwt, en dit op de rijst spuwt. Van iedere rijst-soort op het veld bespuwt men één stoel. Voor dit spuwen moet men een zeer oude pinangnoot hebben gekauwd, omdat de korrels dan ook groot en hard als die noot worden zullen. Men denkt, dat alles wat men bij dit werk zegt, ook gebeuren zal: *majosoe koera*, „de pot is lek geworden” (van de zwaarte der rijst); *mapoe'a iroe*, „de rijstspaan is gebroken” (van de dichtheid van de gekookte rijst in den pot) enz., zijn uitdrukkingen, die in vervulling zullen gaan.

Het aandeel, dat de priestersessen hebben aan den rijstbouw, hebben wij beschreven in het hoofdstuk „Priestersessen en hare werkzaamheden”.

Dieren, die schade aan de rijst doen.

Met het rijpen der rijst, begint ook de strijd van den Toradja tegen de dieren, die er op azen. In de eerste plaats moet hier genoemd worden het rijstdiefje, *dena*. Tegenover dit vogeltje staat de Toradja geheel machteloos, want hij durft de vogelscharen niet te verdrijven met geschreeuw of met vogelverschrikkers of door het aanleggen van lijnen, waaraan bladeren of lappen katoen of geraas makende voorwerpen zijn gebonden, en die in beweging gebracht kunnen worden door aan een touw te trekken. Eensdeels is hij bang, dat hij hiermede de zielestof van de rijst (*tanoana mpae*) zal verschrikken en doen heengaan, waardoor de korrels geen inhoud zouden hebben. Anderdeels ziet hij in deze diertjes (evenals in muizen, zwarte slangen, hagedissen en kikkers, die de rijstvelden bezoeken) incarnaties van zielen van voorouders, die in deze gedaante hun aandeel van de rijst komen halen. Ziet men rijstplanten, waaraan muizen of rijstdiefjes zijn geweest, dan bespuwt men de beschadigde aar met gekauwde kruiden. Men gelooft, dat de schadelijke dieren dan weg zullen blijven. Sommigen ook nemen een stukje van zeven verschillende planten en boomen. Deze zeven stukjes worden achtereenvolgens naar het Westen geworpen. Hierdoor zullen de rijstdiefjes wegblijven. Wanneer men rijstdiefjes wegjaagt, komen ze in nog grooter aantal weerom, gelooft men.

In Onda'e, in de Berg-landschappen, en in Mohammedaansche streken als Saoesoe en Parigi, jaagt men de vogels wel op allerlei wijzen weg (*).

(*) Sints een paar jaren geleden de sawah-bouw in de daarvoor geschikte vlakten met ijver wordt beoefend, is de vrees voor het weggagen der schadelijke dieren belangrijk verminderd. Voor de sawah's bestonden geen voorschriften der voorouders; men heeft daarbij dus de van Bestuurswege gegeven aanwijzingen zonder vrees opgevolgd. De goede resultaten hierdoor verkregen, hebben de bijgeloovige vrees voor het weggagen der schadelijke dieren verminderd en nu ook het Christendom krachtig begint te worden, is bij velen de vrees om ook op de droge velden het schadelijk gedierte te verjagen, geheel overwonnen.

In de landschappen Napoe en Besoa richten de rijstdiefjes de meeste schade aan, en de oorzaak hiervan is duidelijk. De To Napoe en To Besoa hielden er, vóór de komst van het Gouvernement, geen bepaald seizoen voor rijstplanten op na (de Bare'e-Toradja zegt: *b a r e ' e m e t a ' o e*, „zij kennen geen plantseizoen“). De een begint pas te planten, wanneer de rijst van een ander reeds hoog staat of vrucht draagt. Hebben de rijstdiefjes dus één veld geplunderd, dan staat een ander veld op hen te wachten. De Bare'e-Toradja's zorgen zooveel mogelijk gezamenlijk de velden te bewerken, zoodat de vogelplaag over vele akkers verdeeld wordt, terwijl gedurende een groot gedeelte van het jaar de rijstdiefjes in deze streken hun geliefkoosd voedsel niet vinden.

Bij alle Toradja-stammen bestaat een verhaal over den kwikstaart (*t a n g k a m p e o e*) en het rijstdiefje. Beide vogels werden door de goden naar de aarde gestuurd, om hun bericht te geven hoe het met de rijstvelden der menschen stond, opdat de goden zouden weten, wanneer zij de rijstdiefjes moesten opsluiten. (Volgens sommigen werd de kwikstaart gezonden om de wormen, die schade aan het rijstgewas doen, op te pikken). Beide zendelingen bedrogen de goden telkenmale, wanneer zij op kondschap waren uitgegaan. Toen de rijst een voet hoog stond, vertelden zij, dat de menschen aan het planten waren; toen de rijst al vrucht droeg, dat men aan het wieden was, enz. Toen de goden het bedrog bemerkten, was het te laat om de rijstdiefjes nog op te sluiten. De kwikstaart kreeg tot straf een klap op den staart, waardoor hij sedert met den staart kwikt, het rijstdiefje kreeg een klap tegen de keel, waardoor zijn krop op zijn nek schoot.

Het insekt *Stenocoris varicornis*, dat op Java walang sangit en in het Bar. *o n g o* heet, vernielt menigmaal een geheel rijstplantsoen. De *o n g o* is een insekt op hooge pooten, donkerbruin van kleur; het strijkt in groote zwermen neer op een veld, waarvan de vrucht pas uitgekomen is, en zuigt den waterachtigen inhoud van de korrels uit. Ook de jonge maïskolven worden dikwijls door deze insecten verwoest. Sommigen hangen tegen de *o n g o* een trosje vruchten van de *Arenga saccharifera* op zekere afstanden aan de maïsstengels. De kracht, welke men aan dit middel toeschrijft, is dat de *Arenga*-vruchten hare hardheid aan de maïskorrels mededeelen, waardoor ze niet meer kunnen worden uitgezogen.

Een ander insekt, dat ook veel kwaad doet aan de jonge rijst en maïs, is de *l a m e a*. Om deze insecten te verdrijven, brandt men wel eens wat buskruit in het veld.

Muizen richten soms ook veel schade in een rijstveld aan. Vele middelen wenden de Toradja's aan om deze plaag tegen te gaan. De meeste dier middelen bestaan hierin, dat bladeren van zekere boomen en planten in water worden gedrenkt, waarna men dit water op de rijst sprenkelt. Het universeele middel voor Midden-Celebes is: bladeren van de *Bambusa longinodis*, op pasgenoemde wijze in water gelegd, en dit weer op de rijst gesprenkeld; de rijst zal hierdoor de hardheid en scherpte van

genoemde bamboesoort overnemen, zoodat de muizen de rijsthalmen niet zullen kunnen doorbijten. Ook de helm, waarmede een kind wordt geboren, wordt een uitnemend middel tegen de muizenplaag geacht. Men heeft dan alleen maar met een stukje gedroogde helm door het veld te loopen. De muizen zullen hierdoor de rijst niet zien, daar hunne oogen met den helm bedekt zijn.

Wanneer er slechts weinig muizen in het veld zijn, maakt de Toradja zich daarover niet ongerust: „zij komen alleen halen, wat hun wettig toekomt”, zegt men. Men vertelt namelijk, dat in den ouden tijd de aarde door water bedekt werd, en aan die ramp ontkwamen alleen eene vrouw en haar zoon in een houten trog. Toen de aarde weer droog was, zagen zij, dat de vloed een bos rijst in den top van een hoogen boom had gevoerd. Zij waren niet in staat de rijst te halen, maar toen kwam er een muis, die den band van den rijstbos doorknaagde, zoodat de halmen naar beneden vielen. Als loon voor dezen dienst komen de muizen ieder jaar hun aandeel uit de velden halen, maar zij mogen het niet te bar maken.

De rijpe maïs heeft veel last van apen. Men hangt wel eens een bos maïs aan de omheining van het veld, en dan roept men de apen toe, dat hier hun aandeel is, met verzoek van de te veld staande maïs af te blijven. Dikwijls ook ziet men een prop haar van den suikerpalm op een staak buiten de omheining gestoken. Men denkt hierdoor de apen te verschrikken, en buiten het veld te houden.

Regen lokken.

Daar de Bare'e-Toradja's hunne rijst hoofdzakelijk op droge velden verbouwen, zijn zij zeer afhankelijk van regen en droogte. Menigmaal is door ontijdig invallen van een van beide de oogst geheel vernietigd. Waar wij dus kunnen zeggen, dat het bestaan der Toradja's afhangt van regen en droogte, verwondert het ons niet bij een animistisch denkend volk als dit, allerlei middelen te vinden om regen te lokken, of te verdrijven, al naar mate hij voor de velden gewenscht is of niet.

Voor een groot deel zijn die praktijken gegrond op de gedachte, dat gelijksoortige dingen „elkaar roepen”, dat dus water regen roept. Wanneer de regen langen tijd uitblijft, zoodat de rijsthalmen beginnen te verschrompelen, gaan vele bewoners van het dorp, voornamelijk de jongeren, naar een nabijzijnd riviertje, en werpen daar onder veel gejoel elkaar met water, of bespuiten elkaar met bamboespuitjes. Of men maakt in het water een plonzend geluid met de handen, of men plaatst een etensbakje van kalebasschaal omgekeerd op het water en tokkelt er met de vingers op. De geluiden door waterwerpen, plonzen en tokkelen gemaakt, moeten den regen voorstellen, en zullen den werkelijken regen lokken.

Ook gaat men water halen in een kookpot, en dompelt den rijstlepel van kokosdop in het water, hetgeen men volgens de verklaring van den

Toradja doet, opdat de goden mogen zien, dat men op water wacht, om daarin de nu nog te veld staande rijst te koken.

Anderen nemen in tijd van droogte twijgen van den djarak (*Jatropha curcas*) en stengels van oebiplanten, en leggen die in het water, waarbij men ze op de volgende wijze toespreekt: „Gaaf regen vragen, en zoolang geen regen komt, plant ik u niet weder; dan zult gij hier sterven”. Ook haalt men wel een aantal zoetwaterslakken (alikuiken), en rijgt ze aan een snoer. Dit snoer hangt men in een boom, en de slakken spreekt men aldus toe: „Gaaf regen vragen, en zoolang nog geen regen is gekomen, breng ik u niet in het water terug”. Dan gaan de slakken weenen (tranen), en de goden zullen uit medelijden regen geven. Ditzelfde medelijden met de in het water gelegde planten, die dadelijk weder groeien, als zij in den grond worden gestoken, maar in het water verrotten, zal regen verschaffen.

Een gebruik om regen te lokken is nog het volgende: men neemt een jong, niet losgewikkeld blad van den sagoeboom (*Metroxylon*) en bindt dat stevig samen met het middelste, nog niet losgewikkelde blad van den suikerpalm (*Arenga saccharifera*), waarbij men het volgende zegt: „Wanneer er morgen nog geen regen is gevallen, zal ik u beiden nog vaster aan elkaar binden”. Sommigen schudden wat bereide sago van den *Metroxylon* uit tusschen de bladscheede van een *Arenga*, hetgeen op hetzelfde neerkomt als het samenbinden der bladeren.

Dit gebruik berust op het volgende verhaal: Er was eens een echtpaar, dat in vrede met elkaar leefde; de vrouw gaf haar man altijd een soort van voedsel, dat zeer goed smaakte, maar waarvan hij de herkomst niet kon ontdekken. Om ze te weten te komen, bespiedde hij zijne vrouw overal, en zoo zag hij eens, dat zij in het bosch gekomen, zich het vuil van de huid afschrapte, dit afschrapsel kookte, en het kooksel haren man aanbood. De man schold zijne vrouw uit voor al wat leelijk was, en de twist liep zóó hoog, dat zij elkaar vervloekten en vaneen gingen. De vrouw veranderde in een *Metroxylon*, de man in een *Arenga*, die de stamouders werden van de gelijksoortige boomen. Nu is het naar de voorstelling van den Toradja zeer natuurlijk, dat wanneer hij deze van elkaar afkeerig zijnde boomen bij elkaar brengt, zij al hun best zullen doen weer van elkaar bevrijd te worden, en het eenige middel daartoe is goden en geesten te bewegen regen te geven. (Het is nl. verboden sago van den *Metroxylon*, gemengd met sago van de *Arenga* te eten. Het lichaam van hem, die dit mengsel eet, zal gedeeltelijk sterven, bijv. de beide beenen zullen geheel krachteloos worden).

Soms ook worden om regen te verkrijgen, de dooden aangesproken. Zoo vindt men bij het voormalige dorp Kalingoea in Kadomboekoe het graf van Tampabanda, een beroemd hoofd. Wanneer het land door ontijdige droogte wordt geteisterd, gaat men naar dit graf toe, en begiet het met water, waarbij men spreekt: „O grootvader, heb medelijden met ons; wanneer gij wilt, dat wij dit jaar zullen eten, geef dan regen”. Daarna

hangt men een bamboe-vat met water boven het graf, waaruit het water uit een klein gaatje, onderin aangebracht, voortdurend druppelt. De bamboe wordt steeds met water gevuld, totdat regen de aarde drenkt. Deze maatregel moet zoowel dienen tot eene permanente herinnering voor den overledene, als tot eene nabootsing van regen, waardoor werkelijke regen wordt gelokt.

Trouwens het geloof, dat zielen van overledenen invloed oefenen op den regenval, komt dikwijls aan het licht. Toen in het begin van 1898 vrede gesloten werd tusschen de To Pebato en de Parigiërs, en de laatsten draalden met het aanbieden van een mensch om bij die gelegenheid te worden geslacht, schreven de To Pebato de toenmaals heerschende ontijdige droogte toe aan den toorn van het gedurende dien oorlog overleden hoofd van Mapane, omdat hem het offer zoo lang werd onthouden.

Iets, wat den toorn der goden in hooge mate opwekt, welke toorn zich dan uit in stormen en onweders, of wel in hardnekkige droogte, is het plegen van bloedschande en het zich afgeven met dieren. Dit dwangmiddel voor de goden zal de Toradja bij aanhoudende droogte echter nimmer durven toepassen, omdat de schuldigen gedood zullen worden en omdat de onweders als straf der goden meer zullen bederven, dan goed doen; bovendien kan de ontijdige droogte reeds een straf zijn voor gepleegde bloedschande. Toch meent de Toradja de goden te kunnen dwingen door middel van eene kunstmatige bloedschande. Hiervan woonden wij eens een geval bij: Het hoofd van het voormalige dorp Mokoepa zou namelijk zorgen, dat er regen kwam. Velen verzamelden zich in een veld om het dorpshoofd heen, die met zich had gebracht een haan en een klein wijfjesvarken. Bij de rivier gekomen, doodde men de beide dieren, die in innige omhelzing bij elkaar waren gelegd, en vervolgens te zamen stevig in een lap katoen gewikkeld. Toen riep het hoofd de goden aan: „O goden daar beneden en daar boven, wanneer gij medelijden met ons hebt, en wilt, dat wij dit jaar zullen eten, geeft dan regen. Geeft gij geen regen, welnu, wij hebben hier begraven een haan en een wijfjesvarken, in innige omhelzing”; met andere woorden: toornt dan over deze gruweldaad, die wij hebben gedaan, en doet uw toorn blijken door onweders.

Wij kunnen niet geheel vaststellen, hoe de Toradja's denken over het ontstaan van den regen. Dat zij erover nagedacht hebben, blijkt uit het volgende: sommigen zeggen dat regen tranen van de zielen der voorouders zijn, vooral wanneer het in den morgen regent (hetgeen weinig voorkomt); zulk een regen voorspelt dan ook den dood van een voornaam mensch, over wien de voorouders weenen. De priesteressen vertellen, dat er boven in het uitspansel, in het rijk der Woerake-geesten (zie Dl. I blz. 273, 393) een groote waterplas is. Komen de buffels der Woerake-geesten daar baden, dan treedt het water buiten de oevers van den plas, en valt als regen op aarde.

Zoo vinden wij bij de To Napoe de voorstelling, dat de goden natte rijstvelden aanleggen, gelijk zij zelve doen. Wanneer de goden hunne

velden onder water laten loopen, is het op de aarde droog weder; laten zij het water van hunne akkers afstroomen, dan regent het op aarde.

Heeft men alle middelen om regen te lokken vergeefs beproefd, dan wordt eene priesteres gehaald, die zich in gemeenschap moet stellen met de goden. Hiervoor verwijzen wij naar het hoofdstuk: „Priesteressen en hare werkzaamheden”.

Volledigheidshalve deelen wij nog mede, dat het gekwaak van kikkers en het eigenaardig geroep: boeboeboe (boeboe, „uitstorten, uitgieten”) van den vogel koloko regen lokken. Ook mag men takjes van de kasuarine niet als versiering op den rug dragen (zie bij siga onder „Kleeding en versierselen”), wanneer men droogte wenschte, daar de naalden van de kasuarine, als hebbende overeenkomst met regenstralen (de kasuarine heet ook meirá limoe „wolkenbladige”) den regen roepen.

Regen verdrijven.

Regen roepen kan iedere Toradja doen. Geheel anders is het gesteld met het doen ophouden of verdrijven van den regen. Hiervoor moet men speciaal iemand roepen, die de kunst verstaat. Zoo iemand heet onder de Toradja's sando (Boeg. sanro, „doekoen”). Dit opgemerkte verschil in regen roepen en regen verjagen is geheel in overeenstemming met den aard van den Toradja. Iemand bij zich noodigen doet de Toradja ronduit, want hij weet dien persoon daarmee aangenaam te zijn. Maar iemand, die hem te veel is, de trap wijzen, zal hij niet licht doen; en zoo hij er al toe overgaat, zal hij dit met zooveel omwegen doen, dat de persoon in kwestie zich niet beleedigd kan voelen. Zoo doet hij ook met den regen, dien hij zich geheel als persoon voorstelt, die door onzichtbare machten kan worden gezonden of tegengehouden. Hem roepen gaat gemakkelijk, maar om hem te verdrijven heeft men een sando noodig, die weet hoe hij het moet aanleggen zonder den regen te beleedigen. Water roept zijns gelijke: regen; vuur of wat daarmede in aanraking is geweest, roept zijns gelijke: warmte, droogte. Dit is de stelregel, waarvan de Toradja uitgaat.

Wanneer het droog is, en men wil droogte behouden, moet men in elk geval preventief te werk gaan door nimmer het woord voor regen, oedja, uit te spreken. Zegt men dit woord, dan denkt de regen, dat hij geroepen wordt en hij komt. Menigmaal haalden wij ons op onze reizen met Toradja's een verwijt op den hals, wanneer wij met een donkere lucht boven ons als onze meening te kennen gaven, „dat het vandaag wel zou gaan regenen”. En ook had men er dan veel tegen, dat wij met het oog hierop, onze goederen vooraf met palmbladeren lieten toedekken; men wil iets onaangenaams zoo lang mogelijk negeeren. In het landschap Pakambia mag men het woord oedja het geheele jaar door niet noemen; dit zou een zwaar onweder veroorzaken; onweders komen in Pakambia, een ijzerrijk land, veel voor. Men zegt daar dus voor „regen” steeds sese

ngkadjoe „boombloesems”. Deze en andere omschrijvingen gebruiken de Toradja's ook, wanneer zij aan het oogsten zijn, een tijdperk, waarin men regen verre wenscht. Een andere preventieve methode is om een vuurtje aan te leggen in het rijstveld, en dit voortdurend vlamme te houden; al komt er dan een regenbui, dan moet men toch het vuur brandende houden. Ook het zich onthouden van baden en van water drinken bestendigt droogte.

De sando (de regendokter is steeds een man), die den regen uit elkaar zal drijven (mawaro oedja of mawarosaka oedja), heeft in de eerste plaats zichzelf in acht te nemen om vóór, gedurende, en na zijne operatie niet op eenigerlei wijze in aanraking te komen met water: hij baadt zich niet, hij eet met ongewasschen handen, hij drinkt uitsluitend palmwijn en wanneer hij een riviertje overgaat, zorgt hij niet in het water te stappen. Heeft hij zich op deze wijze tot zijnen arbeid voorbereid, dan richt hij buiten het dorp of in een rijstveld een hutje op; in die hut legt hij een vuurtje aan, dat hij voortdurend onderhoudt, en dat volstrekt niet mag uitgaan. (Bij het dorp Kalingoea werd een vuurtje aangelegd op het graf van het reeds genoemde hoofd Tampabanda). In dit vuur verbrandt hij verschillende houtsoorten als medicijn om den regen te verdrijven; de sando wil echter niet openbaren, welke houtsoorten hij hiervoor gebruikt. Bovendien heeft hij een pakje bij zich liggen, waarin bladeren en bast van eenige boom- en plantsoorten zijn geborgen. Hieronder zijn bladeren van de pangawoe, van de waro², en bast van de paknangi. Deze boomen en planten ontleenen hun vermogen om regen te verdrijven alleen aan hun naam: awoe is „asch”, iets dat droogte lokt [gedurende zijn experiment, dat soms eenige dagen achtereen kan duren, noemt de sando den regen awoe (1)]; de waro²-plant is hét symbool van alles wat licht is, en gemakkelijk weggeblazen wordt (mawaro oedja, „regen verdrijven”; mawarosi taoe, „iemand verbannen”); paknangi eindelijk beteekent „overwonnen”, en wordt ook veel gebruikt om den invloed van geesten te weerstaan. Dit pakje met medicijnen neemt de sando in de hand, en blaast er tegen in de richting, vanwaar de regen komt opzetten, of, indien het reeds regent, naar alle windstreken. Hij spreekt daarbij eene bezwering uit, die men ons echter nooit heeft willen mededeelen. In deze bezwering moet ook het geheim schuilen van den regen weg te jagen, zonder dat deze boos wordt.

Wanneer de regentijd bijvoorbeeld reeds invált, terwijl het omgehakte hout in het ontgonnen veld nog niet verbrand is, zal men tien dagen lang droog weder hebben, als de sando tien dagen achtereen het pas beschre-

(1) Het is intusschen waarschijnlijk, dat awoe hier twee functies heeft: 1° om iets droogs aan te duiden, dat daarenboven zooveel als „koud vuur” is; en 2° is het woord awoe ook de naam voor „stof, poeder”, en dus als synoniem te gebruiken voor regen; het laatste geldt ook van sese ngkadjoe, dat eigenlijk „pluim” beteekent (de bloempluim van alang-alang).

ven werk doet. Wil men na het branden weer regen hebben om de geplante rijst te doen groeien, dan begiet de s a n d o zijn vuurtje met water, en de regen zal weer neerstroomen. Ziet hij gedurende zijne operatie wolken opzetten, dan neemt hij kalk op de vlakke hand, en blaast deze tegen de wolken. De kalk, evenals asch de representant van droogte, zal in een oogwenk den hemel weer zichtbaar doen worden.

Het werk van den s a n d o is voor den Toradja de officieele wijze van regen verdrijven. Hierbij moet nog worden genoemd het werk van de priesteres, die bij aanhoudenden regen op eenen ongelegen tijd, weer opstijgt naar de hemelsche oorden om de buffels, die zich zonder ophouden in den hemelschen waterplas baden, daaruit weg te leiden (zie op M a b o e n t a s i l a m b a, Dl. I, bl. 393).

Overigens bestaan er nog andere middelen om droogte te verkrijgen, maar dit zijn uitvindingen van enkele personen. Zoo prees een dorps-hoofd ons bij het begin van eene reis het volgende middel aan: Trek met duim en pink twee jonge takjes af van den b o'e-boom (Rhododendron verticillatum), en steek die onder den hoofddoek: een op het voor- en een op het achterhoofd. Pluk daarna, onverschillig met welke vingers, zes gewone bladeren van dienzelfden boom af, leg die bladeren op elkaar, en wikkel er een klein steentje in. Neem dit pakje nu in de gesloten hand, en blaas door de vuist naar den kant, welken gij op moet. Ga dan gerust uw weg, mits gij zorgt de b o'e-bladeren met het steentje voortdurend in de hand te klemmen; ook moogt ge om uit te rusten niet in een hut of huis gaan; ge moet buiten rusten. Dit middel helpt slechts voor één dag.

Tijdrekening.

De tijdrekening van de Toradja's staat geheel in dienst van den landbouw, zooals wij weldra zullen zien, en het is daarom hier de plaats er een en ander over te zeggen.

De tijd, dien een gewas noodig heeft om tot volkomen ontwikkeling te komen, heet t a'o e ⁽¹⁾. Naast de uitdrukking s a n t a'o e voor „één jaar" is in de Posso'sch—Todjo'sche en Parigi'sch—Kaili'sche talen de term s a m p a e gebruikelijk, die bepaald „één rijstjaar" van 6 maanden aanduidt. Dit is ook doorgaans de beteekenis van s a n t a'o e, omdat de rijst het voornaamste cultuurgewas der Toradja's is. Daar men het opkomen van het Zevengesternte p e m b o e k e noemt, zou een jaar van ons moeten worden genoemd s a m p e m b o e k e, „een tijdperk van het eene ontginnen tot het andere", of s a n t a m a n g k a p a, „een tijdperk van het

(1) Dit is dus volkomen synoniem met het Bataksche t a o n. Het woord is zeer bekend in de Indonesische talen: Sid. (Formosa) t a o i l, Tag. t a o n, Mak. Boeg. t a o e n g, Min. t a'o e n, Mal., Soend., Oud Jav. t a h o e n, Mad. t a o n, Malg. t a o e n a, Gor. t a o e n o e. In de talen van de Tominihocht is t a'o e het gewone woord, alleen het Togiansch zegt t o'o e.

eene opkomen van het sterrenbeeld *t a m a n g k a p a* tot het andere". De Toradja's, die dicht bij het strand wonen, en dus veel in aanraking zijn geweest met Mohammedanen, gebruiken voor ons jaar van 12 maanmaanden *s a m p o e a s a*, „een tijdperk van de eene vasten tot de andere".

Tot aanduiding van tijd wordt het woord *t a' o e* in het algemeen weinig gebruikt. *S a n t a' o e o w i*, „toen de vorige rijst nog te veld stond"; *r o e a n t a' o e o w i*, „twee oogsten gelèden", hoort men nog wel eens gebruiken, maar gewoonlijk worden feiten uit een eenigszins verwijderd verleden aangewezen door het noemen van gebeurtenissen, die den meesten nog in het geheugen liggen, bijvoorbeeld het sterven van een voor-naam hoofd, een pokkenepidemie, een sneltocht van beteekenis, een vredesluiting, het opbrengen der schatting aan Loewoe, en dergelijke. Zijn leeftijd berekenen doet men niet; alleen dien van kinderen, en dit doet men op de volgende wijze: „Toen het geboren werd, had ik mijn rijstveld dáár; het volgende jaar daar", enz., totdat men op het tegenwoordige tijdstip is gekomen. Van gebeurtenissen in de toekomst wordt de tijd niet berekend, en een *t a' o e* is dan alleen gewichtig, als het dicht ophanden of al begonnen is; men vreest om *s a l a t a' o e* te zijn, „de *t a' o e*, de plantperiode, te missen".

De jaarberekening der Toradja's is dus een plantseizoen-berekening, waarop onze uitdrukking „tijdrekening" niet in den vollen omvang harer beteekenis past. Nog sterker komt dit uit bij de berekening der dagen van de maand. Alle 29 of 30 dagen van de maanmaand hebben een naam, maar de maanden zelf dragen geen naam. De reden daarvan is, dat het voor den landbouw van belang is te weten, welken dag der maand men heeft, hoe de stand der maan is op elken dag van den tijd van het jaar, waarin de landbouw wordt beoefend. In den vrijen tijd, de twee of drie maanden, waarin de landbouw rust (*e o e a*, zie beneden) bekommert men zich om die berekening niet; men zou dan wel kunnen berekenen, welken dag van de maand men heeft, maar deze kennis is alleen noodig, wanneer men moet weten of de dag voor eenige handeling, voor huwelijk, huisbouw, ziekenbehandeling, en dergelijke, geschikt is (1).

Meermalen verschilt de telling der dagen bij twee personen; meer dan één dag is dit verschil nimmer; het ontstaat bij de berekening van den 30^{en} dag. Wanneer men in de eene maand 29 dagen heeft berekend, rekent men in de volgende 30, om de andere 29 en 30. Nu kan het gebeuren,

(1) Ook in andere opzichten let men op den stand der maan. Wanneer de maan-sikkel met den bollen kant naar beneden staat, als het ware in evenwicht, dan noemt men dit *d j a l e m p e*; dit beteekent, dat men veel hard zout zal krijgen bij het zout stoken, en dat men veel hard ijzer zal opgraven. Helt de sikkel naar het Noorden (dus naar den kant der zee), dan zegt men: *m a t o m o b o e r e*, *m a n g a' a l a b o e*, „het zout is zwaar, het ijzer licht", aanduidende, dat men hard zout, maar inferieur ijzer zal krijgen. Omgekeerd, als de sikkel naar het Zuiden, naar de landzijde helt, zal men veel hard ijzer krijgen, maar het zout dat men stookt, zal niet hard willen worden.

dat A. deze maand 29 dagen geeft, en B. 30. Zij verschillen dan altijd één dag. Wanneer dan ook een dag wordt opgegeven, waarop iets van algemeen belang zal gebeuren, een samenkomst, een feest, enz., dan overtuigt men zich eerst, of zijn dagberekening overeenkomt met die van den feestgever. Om vergissingen te voorkomen, geeft men daarom in zulke gevallen liever een touwtje met zooveel knoopjes als er nog nachten moeten verlopen, voordat de afgesproken dag aanbreekt.

De landbouw-dagkalender dient om de dagen te berekenen, waarop het verboden is veldarbeid te verrichten. Van die dagen komen er 8 of 9 in elke maand voor. Alle landbouwarbeid is dan verboden, maar ander werk mag men vrij doen: smeden, visschen, rotan snijden, een prauw maken, het huis herstellen, enz. De verboden dagen heeten o e m a p o, met het praefix-infix o e m gevormd van den stam a p o (gesloten).

De maan-dagen.

Bij het opnoemen van de dagen der maan-maand willen wij met de bepalingen omtrent den landbouw, welke voor die dagen gelden, ook de etymologische beteekenis hunner namen bespreken, daar van elk dier namen nog eene verklaring te geven is, die het bijzondere van den dag aangeeft.

1. E o m b o e j a, „dag der Maan”, de Nieuwe Maansdag, die volgt op den nacht, bij welks begin (zonsondergang) de maansikkel juist nog even te zien was. Op dezen dag staat de landbouw stil, de dag is o e m a p o. Ook mag men dan geen werktuig slijpen, daar dan de slijper door het geslepen gereedschap zou gewond worden. M a t a d j a w o e j a, b a r e ' e m a d a g o r a p a n g a s a k a, m a w e l a t a o e, „de maan is scherp, het is niet goed om op den dag daarvan te slijpen, men zou dan gewond worden”.

2 tot 9. De acht daarop volgende dagen hebben geen naam. Men noemt ze o e a j o e e o, „de acht dagen”, nader onderscheiden in k a ' i s a n j a o e a j o e, „de 1^e van de 8”, of o e j o e e n j a, „de beginner”; k a r a d o e a n j a, k a t a t o g o n j a, k a ' a o p o n j a, enz. „de tweede, de derde, de vierde, enz., en k a p o e s a n j a o e a j o e, „het einde van de acht”. Deze dagen zijn alle gunstig voor den landbouw. De maan heeft dan reeds haar eerste kwartier bereikt.

10. W o e j a m b a w o e k o d i, „de kleine varkensmaan”, en

11. W o e j a m b a w o e b a n g k e, „de grootē varkensmaan”.

Van deze twee is de laatste een verbodsdag. Op de beide dagen bestaat er gevaar, dat de varkens in het veld komen, „want het is hun maan”. Wie het middel (de tooverkruiden) kent om de varkens van zijn akker te weren, behoeft het werken in het veld den 11^{den} niet na te laten, evenzoo, wie het er voor over heeft om den geheelen nacht op te blijven, en schreeuwende door zijn akker te loopen om de varkens te verschrikken, kan het er op wagen om dien dag als een gewonen werkdag in het veld te gebruiken.

12. *Taoe koi*, „de kleine menschenmaan”, en

13. *Taoe bangke*, „de groote menschenmaan” (volle maan). Van deze twee is de eerste een verbodsdag. De naam schijnt ons toe ontstaan te zijn in tegenstelling tot den naam *woeja mbawoe*, en te beteekenen: dagen, waarop men van de dieren geen last heeft, geen dierenmaan, dus een menschen-maan. De onderscheiding in „kleine” en „groote” heeft waarschijnlijk niet meer te beteekenen dan eene onderscheiding in I^o 1 en I^o 2. Landbouwwerk op den kleinen menschenmaan-dag wordt gestraft, doordat de rijst dan niet hooger dan een vingerlengte opschiet, en geen vrucht draagt.

14. *Kakoenia* (bij de *To Pebato: sompe*), een dag, waarop alle werk geoorloofd is. *Kakoenia*, van *koeni* (*makoeni*), „geel”, beteekent: „geelheid”, „het geel zijn”, omdat dan des morgens vroeg, als de maan ondergaat, de zon reeds geel is, d. w. z. geheel boven de kim. *Sompe* beteekent: „liggende op”, omdat bij het aanbreken van het morgenlicht de maan nog „ligt op den horizont”.

15. *Toginengeri* (de *To Lage* zeggen kortweg: *ginengeri*), een verbodsdag voor den landbouw. Overtreding van dit gebod wordt gestraft aan den akker, want de varkens (wilde of tamme) en buffels zullen niet ophouden de omheining te belegeren, er om heen en weer loopen en in het veld trachten te dringen. *Ginengeri* is met infix in gevormd van *gengge*, meer gebruikelijk met frequentatief infix *al*: *mogalengge*, het „heen en weer loopen” van naar voedsel zoekende dieren. *Toginengeri* beteekent dus: „men heeft last van heen en weer loopers”.

16. *Pombarani*, een verbodsdag voor landbouwwerk. De naam, die „vôrbrander” beteekent, is van den stam *wara*, „in brand, verbrand”, en de dag is aldus genoemd, omdat bij het morgenlicht de maan juist den ingang van het huis beschijnt, dien in gloed zet. De ingang van het huis was oorspronkelijk steeds naar het Westen gekeerd. *Pombontje* is een tweede naam voor dezen dag, weinig gehoord, en geheel oneigenlijk. De balken, die aan beide lengtezijden van het huis loopen, heeten namelijk *pombontje*, „ophangers” (van *wontje*), en met een tweeden naam *pombara*; daarom wordt ook de naam van den dag *pombarani* met *pombontje* verwisseld. De straf, die het beoefenen van landbouw op *pombarani* meebrengt is, dat de geogste rijst spoedig zal opraken, en men, hoeveel er ook geogst is, vóór den nieuwen oogst honger zal lijden.

17 tot 20. Na deze twee verbodsdagen komen er vier, die *wani*, „duister”, heeten, omdat dan de maan hoe langer hoe later opkomt, en een deel van den nacht dus duister laat. Deze dagen zijn gunstig voor den veldarbeid.

21. *Merontjo*, bij de *To Pebato* de vijfde *wani* of *kapoesambani*, „de laatste donkere dag”. De stammen, die dezen dag *merontjo* noemen, gebruiken voor den 20^{en} den naam *kapoesambani*.

Deze dag is bij de To Pebato ook goed voor den landbouw, maar bij de andere stammen alleen voor iemand, die al eens weduwnaar of weduwe is geweest. Het woord *rontjo* beteekent „ingedrukt”; het wordt o. a. gebruikt als de Toradja's hun ervrijanden, de To Kinadoe vervloeken: *rontjo mata nto Kinadoe*, „de oogen der To Kinadoe mogen ingedrukt worden”. De maan nu staat op *merontjo* ongeveer in het laatste kwartier, en als de zon reeds geheel op is, staat de maan in het zenith, *matanja narontjo ndeme*, „haar oog (schijf) wordt door de zon ingedrukt”, haar licht wordt door de zon verblind. Dit is feitelijk eene zinspeling op de dubbele beteekenis van *mata*. Daar *merontjo* dus een facultatieve *oemapo* is, verklaren degenen, die dezen dag als zoodanig houden, dat de belooning daarop is, dat *narontjo tananda ala kasondo mpae*, „de vloerbalken der schuur zullen worden ingedrukt door de zwaarte van de groote hoeveelheid rijst”.

22. *Kawe*, een verbodsdag. De stam *kawe* beteekent „wenken”, op de bekende Indonesische wijze, met de hand de beweging makende van iemand naar zich toe halen. Ook wordt met *kawe* aangeduid het reiken naar iets, dat men tracht naar zich toe te halen; de bijvorm *kabe* beteekent: de hand uitsteken om iets in ontvangst te nemen. De maan is nog niet in het zenith als op dezen dag de zon opgaat, maar reikt om bij het hoogste punt te komen, als iemand die iets van eene hooge plaats moet halen, maar er niet bij kan. Als men op dezen dag werkt, bestaat er gevaar dat de kinderen, die reiken naar het eten, dat op het rek boven de kookplaats staat, of naar de bossen rijst, die daar in den rook liggen, om die er af te halen en te gaan stampen, plotseling dood blijven. Bij volwassen menschen kan zoo iets geen kwaad, trouwens dezen behoeven niet te reiken naar gekookte of nog niet ontbolsterde rijst om die van de rookvlivering af te halen. Lieden, die geen kinderen hebben, werken dan ook op dien dag; de op *kawe* geplante rijst is het, die kinderen doodt, welke op dien dag de handeling *kawe* verrichten, en dus de maan nadoen.

23 tot 25. Deze dagen worden gewoonlijk ook *kawe* (de 2^e, 3^e en laatste, *karadoeanja*, *katatogonja*, *kapoesa ngkawe*) genoemd; ook wel *arangkawe*, „onder kawe”, waarschijnlijk omdat de maan dan niet meer op het punt staat, waarop zij nog naar het zenith reikt bij zonsopgang, maar reeds daaronder is. Op deze dagen is alle werk geoorloofd.

26. *Toe'a marate*, „de lange tronk”, een verbodsdag voor den landbouw. Wordt er in het rijstveld gewerkt op dezen dag, dan zullen de veldgewassen door varkens of muizen worden afgebeten of geknaagd, zoodat dan nog slechts de stompen of tronken der afgeknaagde veldvruchten overblijven. De maan is op dien dag bij zonsopgang niet meer dan een stomp of tronk van hare volle schijf. *Toe'a* is namelijk een stomp of tronk van een afgehakten boom.

27. *Toe'a rede*, „de korte stomp”, een dag, waarop het werken op den akker geen kwaad kan. De maan is dan nog iets kleiner en staat nog

iets lager bij zonsopgang, vandaar de naam. Bij de meer Oostelijk wonende Toradja's heet deze dag *o jonja saeo*, of *o jonja sandeme*, „met één dag er tusschen”, d. w. z. tusschen den vorigen dag en den dag, dat de maan bij zonsopgang niet meer te zien is.

28. *Polioenja*, „de voorbijgang”, d. w. z. van de zon voorbij de maan, zoodat de maan bij zonsopgang niet meer te zien is, daar de zon is voorbij gegaan. Deze dag is goed voor den landbouw.

29. *Soea*, „binnengaan, naar binnen”, waarschijnlijk omdat de maan dan voor goed naar binnen is, niet meer te zien is bij zonsopgang.

Om de andere maand zijn er 30 dagen. Deze 30^e dag heet *soea ma'i*, dat is: „de soea aan deze zijde”, die het naaste bij is, dus: de tweede soea. Op dezen dag is het landbouwwerk verboden, omdat dan alle dieren in het veld zouden „binnengaan”, en het gewas vernielen.

De dagen zijn dus genoemd naar den stand der maan bij zonsopgang. Dit zou vreemd zijn, indien men bij de benoeming der maan-dagen aan gewone tijdrekening dacht. De nacht toch is het eerste deel van het etmaal, en gaat den dag vooraf; men zou dus verwachten, dat de stand der maan 's avonds werd opgenomen, en de dag naar den nacht werd genoemd. Maar de nacht is voor den landbouw van geen belang; eerst des morgens vroeg, als men uitgaat, neemt men op of de maan, die den dag beheerscht, d. i. de morgen-maan, kwaad kan doen aan het landbouwwerk van dien dag. Hieruit is het reeds duidelijk, dat de belangen van den landbouw, en die alleen de benoeming der dagen hebben doen ontstaan.

Namen der dagen bij andere stammen.

Wij geven afzonderlijk (blz. 268a) de lijst van de namen der dagen bij eenige andere Toradja-stammen.

Bij de To Ampana heet een schrikkelmaand van 30 dagen *woeja mp o a s a*, „vastenmaand”; deze naam is natuurlijk ontstaan door invloed van de Mohammedaansche strandbewoners. Eene maand van 29 dagen heet *woeja tagana*, „ontoereikende maand”, of *woeja nto'oe*, „jaar maand”. Van al de dagen zijn de 1^e, de 15^e, de 21^e, de 22^e en 29^e ongunstig voor den veldarbeid. De 16^e dag heet *lombo*, terwijl hij bij de meeste Bare'e-stammen *toginengeri* wordt genoemd. Eigenaardig is, dat wij *lombo* weer terugvinden bij de To Poe'oe mBoto aan den Zuidkant van het Posso-meer (*lombo* is „slap uithangend” van het scrotum; *lombo* heet de *woeja ikai*, „de maan van grootvader”, en oude lieden hebben een uithangend scrotum). Van deze To Poe'oe mBoto valt nog op te merken, dat *lombo*, die onder den naam van *toginengeri* een verbodsdag is bij den landbouw, bij pas genoemden stam juist als een zeer geschikte dag wordt beschouwd, zoodat men om strijd tracht op dien dag het planten te doen vallen. Bij denzelfden stam heet de dag, volgende op den nacht, waarop men de nieuwe maan voor het

De *tanoana mpaë*, „zielestof van de rijst”, denken de Toradja's zich belichaamd in een klein mooi vogeltje, in het Bare'e *djekoeli* genoemd, naar zijn geroep. Tegen den tijd, dat de rijst vrucht zal zetten, komt de *djekoeli* zich in het rijstveld vestigen, en na den oogst verdwijnt dit vogeltje weer (het huist dan in lalang-velden). Hieraan heeft het diertje zijne reputatie te danken. Zeer zelden vindt men het nest van de *djekoeli* in het rijstveld. Door zijn verschillend geroep voorspelt hij of de rijst in volle, of in ledige aren zal te voorschijn komen. Roept hij: *dje-dje-dje-koeli*, dan zal de rijst mooi gevuld zijn; roept hij: *dje-koeli-koeli-koeli*, dan krijgt men niets dan looze halmen (*koeli* = schil).

De *djekoeli* mag men op geenerlei wijze kwaad doen; ook mag men het diertje niet weggagen. Niet alleen dat zulks op eene of andere manier aan de rijst schade zou doen, maar de onverlaat zelf zou hierdoor ontstoken oogen krijgen. Men vertelt dat eene Toradjasche doekoen uit de ontstoken oogen van iemand die de *djekoeli* had verjaagd, een nest van dit vogeltje te voorschijn bracht, waarna de oogen genazen. Dit vogeltje is spreekwoordelijk bekend om zijne schoonheid. „Zoo schoon als een *djekoeli*” is de hoogste graad van schoonheid (¹).

Een vliegende kleine mot, die in de opgeschuurde rijst schijnt te ontstaan, heet *mala-mala mpaë*, „rijstvlinder”; deze wordt ook beschouwd als eene belichaming van de zielestof der rijst.

Het begin van den oogst.

Tegen den tijd, dat men met den oogst zal beginnen, wordt in de eerste plaats het pad van het rijstveld naar het dorp verbreed. Is de afstand te groot om het geheele pad te verbreedden, dan doet men dit met een gedeelte er van, hetzij het gedeelte, dat het dichtst bij het dorp ligt, hetzij dat bij het rijstveld. Dit verbreedden moet geschieden, opdat de zielestof der rijst zich behagelijk vinde op dezen goeden weg. Bovendien worden alle stroomende riviertjes overbrugd, of men legt in de bedding er van groote steenen, zoo dat iemand droogvoets over de rivier kan komen, want zooals wij beneden zullen zien, mag de voorgangster, de leidster bij den oogst, *tadoempomota*, niet met stroomend water in aanraking komen.

De keus van den dag voor het begin van den oogst wordt door niets anders beperkt, dan door de *oemapo*-dagen, waarop het verboden is veldarbeid te verrichten. Op zulk een dag mag de oogst niet beginnen, maar is men eenmaal daarmee aangevangen, dan worden de *oemapo*-dagen niet meer in acht genomen: men oogst iederen dag voort. Dikwijls kiest men als aanvangsdag van den oogst denzelfden dag, waarop men voor vijf of zes maanden de rijst heeft geplant.

Den dag vóór dien, waarop men zal beginnen met rijstsnijden, gaat

(¹) Bij de To Koelawi heet dit vogeltje *dekoera*; men hecht daar geenerlei geloof aan dezen vogel.

de voorgangster of eene andere vrouw, die er verstand van heeft, er op uit om de noodige kruiden en houtsoorten te zoeken, welke bij het begin van den oogst noodig zijn. Zij kleedt zich hiertoe netjes aan met sarong, baadje en hoofddoek; en met een vierkante draagmand, woe woe, op den rug trekt zij de wildernis in. Gedurende het verzamelen der kruiden (hetgeen eenige uren duurt), mag de verzamelaarster vooral haar gevoeg niet doen, daar dit tengevolge zou hebben, dat één persoon uit het gezin, aan hetwelk het rijstveld toebehoort, zou sterven vóórdat het oogsten afgeloopen was.

Oogstmedicijn.

De te verzamelen kruiden, bladeren en houtsoorten zijn velerlei, en de keuze er van berust geheel op de onderstelling, dat de eigenschappen van die kruiden, bladeren enz. zullen overgaan op de zielestof van de rijst. Wij geven hieronder eene lijst van alle boomen en planten, welke worden gebruikt; men bezigt echter niet overal dezelfde planten.

Zoo neemt men sommige houtsoorten om hare hardheid, in de hoop, dat de zielestof der rijst even hard (= gezond, sterk) zal worden als het hout. Hiertoe kiest men: kadjoe oele; kamondjoe of mengkorondo (*Flacourtia inermis* Roxb.); tara manoe — dit hout neemt men ook om de dorens, die den buik zullen prikken (doelende op een overvulde maag, waardoor men stekende pijnen in de zijde krijgt) —; ogoeoe (*Casuarina Rumphiana* Miq.) de in de Molukken algemeen als kasoeari bekende naaldboom; koeranga (*Hibiscus rosasinensis*); lebanoe; sinagoeri (*Sida rhombifolia*); ampana; watoena; tiro; kadjoe ntjangira; karoe; kadjoe ntagai; ajo (*Cratoxylum Celebicum* Bl.). Van laatstgenoemde houtsoort maakt men algemeen op Celebes houtskool; in Midden-Celebes speciaal bij het ijzersmeden. Wanneer de menschen in het dorp in gewone tijden hooren, dat er in de smidse gesmeed wordt, gaan velen er heen met hunne defecte werktuigen om die te doen herstellen. Behalve de hardheid van het hout, hoopt men, dat deze aantrekkingskracht van de houtskool ook de zielestof van de rijst beletten zal heen te gaan.

Verder heeft men vele planten, die moeten dienen om de zielestof der rijst tegen te houden. Hiertoe neemt men voornamelijk lianen, die de zielestof „vastbinden”; vooral die, welke voorzien zijn van dorens, zijn gewild, daar de dorens de zielestof vasthaken. Zoo heeft men: pangawoe, een klimplant, die zich stevig aan den boom, waartegen zij opklimt, vastklemt; wajaa ngkadosa, bij de To Lage tali saja genoemd⁽¹⁾; moma; sada ntomasa'oe, „de vlermuizenhaak”, een

(¹) Dit is een aardig voorbeeld van de oude beteekenis van tali, „hoofdband”, want wajaa wordt nu voor elken band gebruikt. Wajaa ngkadosa (dosa = saja = sala) is dus een wisselterm van tali saja, dat de echte naam is.

liaan met scherpe dorens; ta'i nepe, een klimplant, die zich zeer vast tegen den boom klemt, en die daarom gebruikt wordt om dezelfde eigenschap aan de zielestof der rijst mede te deelen (men neemt van deze plant alleen de bladeren, die rechts van den stengel groeien); laoeronte rate (Pothoideum Lobbianum Schott) (1); soemangali, een liaan met dorens; laoembentana, een klimplant.

Met bovengenoemde bedoeling neemt men ook planten, waarin zich kleefstof bevindt, ten einde daarmee naar de voorstelling de zielestof der rijst vast te plakken, vast te houden; ook planten, wier bladeren harig zijn, niet glad, opdat de zielestof niet wegglijde. Hiertoe behooren: koeme (waarschijnlijk Palaquium Minahassae Burck.), met de lijm uit den bast van dezen boom lijmt men hakmessen en zwaarden in het handvat vast; niet verwarmd, is zij zeer hard; poejoe of damagi, de bekende boom, welks melksap als vogellijm wordt gebruikt; pidari of ewo mapoejoe, een eigenaardige graspluim, als in Holland de „kruipers”, die in de mouw van de jas gestoken, naar boven kruipen; goempi asoe of tamogonga, eene plant, welker platte vruchtjes zich vastkleven aan de kleederen van iemand, die er langs strijkt (de To Lage noemen deze plant poihi); lemoro, een boom met harige bladeren (deze bladeren worden ook veel gebruikt om gekookte rijst in te pakken); psoedjoe, een liaan met harige bladeren. Sommigen schrijven aan enkele der genoemde planten de kracht toe om de oogsters in hun werk tegen te houden, zoodat zij langzaam vooruitgaan; m. a. w. dat er veel te oogsten is. Met deze bedoeling gebruiken de To Lage bijvoorbeeld ook alikruiken, omdat deze zich zeer langzaam over den bodem in het water voortbewegen.

Weer andere planten worden als oogstmedicijn gebruikt om de veelheid van hunne vruchten, opdat ook de rijstkorrels vele mogen zijn. Daartoe neemt men bladeren en hout van: kampendo; tantowenoea; monto; tadongke; ewo saatoe, „honderdvoudig gras”; een stoel van deze grassoort bestaat uit tal van halmen of sprietjes; ewo nto Bada of toemboelangi, een kruid met tal van vruchtjes aan de twijgjes.

Ten slotte gebruikt men een aantal planten als medicijn om der wille van hun naam. Zij zijn: simpodjoejoe, „met vereende krachten”; simboliko, opdat de oogsters teliko-liko, „zich overal heenwenden”, van wege de veelheid der rijsthalmen; simpowoke, omdat mewoke „opzwellen, uitzetten” beteekent, de rijstkorrels zullen dus zwellen; simpolaba (of sarangaoe), een orchidee, nakalaba pae, „opdat de rijstkorrels (bij het stampen) heel blijven”, een teeken

(1) Torate heeft in deze benaming nog zijn oude beteekenis van torate, „spoken, geesten” (tegenwoordig is torate=zielenland). Laoeronte rate beteekent dus: „spoken-rotan”, rotan, die goed is voor de boschgeesten, maar door de menschen niet wordt gebruikt.

van hardheid; sampoëhe (of kabasenga), omdat dit kruid de zielestof van de rijst „toespreekt” (mompoeëhe), en haar daarmee beweegt niet heen te gaan; kadombokoe (*Justicia Gendarusa L.*), een heester, omdat deze de zielestof van beenderen (woekoe) zal voorzien, haar dus sterk zal maken; mompogoeli, omdat deze de oogsters zal „sturen” (mompogoeli), aanwijzen, hoe zij gaan moeten; oeroe, omdat me'oeroe „eerbied bewijzen” is, namelijk aan de geesten; simpooë, omdat mooë „gevuld zijn” is, van de rijstkorrels; entjoe mpoloe een kruid, welks naam beteekent: „gehurkt vooruitschuiven”, en duidt op het langzaam voortgaan van den oogst, een bewijs, dat er veel rijst is; pakangi, dat om zijn naam „doen overwinnen”, in verschillende omstandigheden als medicijn wordt gebruikt.

De voornaamste medicijn bij het oogsten is afkomstig van een plant, soemanie (To Lage: nie) genaamd. Deze boom vereenigt alle eigenschappen in zich om de zielestof van de rijst voor den mensch te verzekeren. In de eerste plaats heeft de soemanie hard hout: dit maakt de zielestof van de rijst hard, stevig, gezond. In de tweede plaats verdeelen zijne takken zich ontelbare malen: dit wijst op veel rijst. Maar boven alles wordt deze plant als medicijn gewaardeerd om den naam. Manie toch beteekent „spaarzaam”; de geogste rijst zal dus niet spoedig opgebruikt zijn.

Voorts gebruikt men nog de reeds vroeger genoemde pokae of pongkaresi of agaloë (*Ficus erecta Thumb.*), omdat in het veld steeds zulk een boom aanwezig is.

Koeja (*Zingiber officinale L.*), de gember; koeni (*Curcuma longa L.*), de curcuma; areca-noten (*Areca catechu L.*) zijn ingredienten, welke bij alle mogelijke gelegenheden als medicijn worden gebruikt, en die dus ook bij het oogsten niet mogen ontbreken. Bladeren van suikerriet (to woe) voegt men ook aan de medicijn toe, opdat men vrij zal mogen nemen van het op den akker geplante suikerriet.

De gebruikte medicijnen, waarvan er nog veel meer zijn, dan wij hier hebben genoemd, zijn lang niet dezelfde bij ieder gezin. Meermalen zegt men, dat het maar het beste is niet met een ander gezin samen een akker te hebben, daar de buurman soms zulke „rare” medicijn heeft, heel anders dan men zelf gebruikt, hetgeen allerlei „rarigheid” veroorzaakt.

De leidster bij den oogst.

Bij het onderzoek naar de nu volgende gebruiken is het ons telkens opgevallen, dat de gewoonten bij het oogsten bij de To Lage en de To Onda'e veel uitgebreider zijn dan die bij de meer naar het Westen wonende Toradja's. Als type van deze laatsten zullen wij de To Pebato nemen (bij dien naam sluiten wij hier dus in de To Wingke mPoso en de Zuidelijker wonende To Rano). Verscheiden bedaaide To Pebato hebben ons verzekerd, dat in vroeger tijd de oogst-gewoonten bij hen even streng

waren als bij de To Lage c. s., maar dat het eene onmogelijkheid was ze alle na te komen. Daarbij wezen zij steeds op de vele slaven, die de To Lage en To Onda'e hadden, waardoor dezen gemakkelijk de hand konden houden aan eene reeks van gebruiken. Een To Pebato is alleen op zichzelf en zijn gezin aangewezen.

Ieder huisgezin wijst steeds één der vrouwelijke huisgenooten aan als leidster, voorgangster bij het oogsten. Deze leidster doet gedurende de drie eerste dagen van den oogst het werk alleen; eerst na den derden dag mogen anderen mede de rijst gaan snijden. Meestal is deze leidster, t a d o e m p o m o t a, de huisvrouw zelve.

De leidster heeft geen gemakkelijke taak, want zij mag tal van dingen niet doen, en zij moet al die verboden dingen in acht nemen; opdat de zielestof van de rijst (t a n o a n a m p a e), die zich door aanraking in nauwe betrekking heeft gesteld tot deze leidster, niet zal weggaan. Gedurende den ganschen rijstoogst mag zij geen water aanraken, dus ook niet baden en drinken, want water stroomt, en hierdoor zou allicht ook de zielestof der rijst wegvloeien. Zij mag alleen palmwijn, kokoswater, en water uit lianen drinken, dus water dat stilstaat, niet stroomt.

Voorts mag zij gedurende den tijd van het oogsten niet van kleeren wisselen, want de zielestof der rijst zou licht aan de afgelegde kleeren blijven hangen. Ook een gordel om het middel, waarin oogst-medicijnen, mag zij gedurende dien tijd niet afleggen. Zelfs de bladeren, waaruit zij haar rijst heeft gegeten, mag zij niet wegwerpen, zooals men gewoonlijk doet, maar zij moet ze opgevouwen in het dak steken.

Zij mag niet met de beenen recht uitgestrekt slapen; door met opgetrokken knieën te slapen, zal zij de zielestof der rijst niet licht van zich laten weggaan. Onder het oogsten mag zij niet om zich heen kijken; vooral mag zij geen vogels zien vliegen, want anders zou de zielestof van de rijst wel eens het voorbeeld der vogels willen volgen, en wegvliegen. Praten mag zij in het geheel niet, om de zielestof der rijst niet te verschrikken, en als zij vóór of na het oogsten spreekt, dan mag zij niet de dagelijksche taal gebruiken, maar moet oogsttaal spreken. (Hiervoor verwijzen wij naar het derde deel van dit werk). Op den akker haar gevoeg doen, winden laten en dergelijke dingen zijn mede streng verboden.

Deze gewoonten worden alleen in acht genomen door de To Lage c. s. De leidster bij de To Pebato c. s. houdt zich alleen aan het niet drinken van gewoon water; zij vermijdt ook alle stroomend water aan te raken.

Voor de helpsters, die na den derden dag komen oogsten, gelden alleen de volgende bepalingen: niet hard praten, en niet drinken, terwijl men aan het oogsten is; natuurlijk mogen zij ook niet hun gevoeg doen op den akker.

Voor allen, dus niet alleen voor de oogsters, maar ook voor de huisgenooten, zijn eenige spijzen verboden. Deze zijn niet overal dezelfde. De meest algemeen verbodene zijn: kokosvleesch, en eene groente, l o n g o e r o e (Hibiscus Manihot L.) genaamd, om hunne olieachtige bestanddeelen, die de zielestof van de genuttigde nieuwe rijst zouden doen

wegglijden; p a p a j a (Carica papaya) om den naam (p a j a is „verdwijnen”); vogels, in de eerste plaats kippen, om het „wegvliegen”. Dit laatste verbod geldt in sommige dorpen en families alleen voor de leidster.

Voor allen geldt het verbod om gedurende den oogsttijd te coïre, omdat anders de rijst zou verminderen. Als wij vragen, of men zich aan dit verbod houdt, lacht men gewoonlijk ongeloovig. In verband met dit verbod staat waarschijnlijk het feit, dat men het oogsten aan de vrouwen overlaat, en dat de mannen in dien tijd er op uitgaan om boschprodukten te zoeken.

De eerste gang naar het te oogsten rijstveld.

In den morgen van den dag, waarop met den oogst zal worden begonnen, maakt men zich gereed om uit het woonhuis naar het rijstveld te gaan. Dit noemt men in bijzonderen zin m e n a'o e, „naar beneden gaan, de trap afdgaan”. De leidster gaat in de woning eerst naar den haard, en neemt van daar een bamboe-vuurtang (i s o e p i) en een vuurwaaier (k a m b e r o). Deze voorwerpen houdt zij in de linkerhand. In de rechterhand neemt zij een lepel van kokosdop (t a n g k a o e), en een hout, waarmee de rijst in den pot wordt omgeroerd, i r o e of i g o e genaamd. Met deze voorwerpen in de handen draait zij met gesloten oogen viermaal op hare knieën in de rondte, en gaat dan op hare knieën naar de trap. Daar gekomen staat zij op, en steekt de genoemde voorwerpen in het dak. Deze handelingen moeten waarschijnlijk dienen om het kookgereedschap de kluts te doen kwijt raken. Het ronddraaien en kruipen verbergt het doel van haren gang, en de voorwerpen kunnen nu niet zien, waarheen zij gaat. De rijst en het kookgereedschap mogen niet van elkaar afweten.

Terwijl zij de trap afdaald, smeert zij bij het afdgaan van iedere trede wat sirih-speeksel op den voet. Den weg van het huis naar het rijstveld legt zij met kleine pasjes af; sommige voorgangsters bij den oogst binden zich zelfs een stuk katoen om beide voeten, om zich te dwingen kleine pasjes te nemen; indien zij zich naar het rijstveld haastten, zou ook de oogst spoedig zijn afgelopen, m. a. w. dan zou men ook weinig rijst krijgen.

Op den weg, niet ver van het huis, blaast de leidster wat vuur aan, en stapt er over heen. Op alle zijwegen, welke zij langs komt, strooit zij wat asch. Beide handelingen moeten dienen om de geesten, die haar anders naar het veld zouden volgen, terug te drijven.

Bij de To Pebato c. s. gaat dit m e n a'o e eenigszins anders toe dan bij de To Lage c. s. De leidster hakt een klein stukje af van de huistrap, van het rijstblok, van den rijststamper, van den rijstlepel (van kokosdop), van de vuurtang (van bamboe), en van een paal van den dorpstempel; verder neemt zij wat wormen, die in de asch van den haard rondkruipen, en een stukje van het haardstél (uit omgekeerde defekte aarden potten bestaande). Deze zaken pakt zij in een blad om ze mee te nemen naar het rijstveld. — De bedoeling van dit alles is om het dorp naar het rijstveld

te brengen, om de rijst te wennen aan het dorp, waarheen zij weldra zal worden gebracht. — Dan neemt zij de draagmand op den rug en gaat de trap af met hare gezellinnen.

Een eind verder op den weg naar het veld heeft een man postgevat aan den rechterkant. Hij heeft drie gaten naast elkaar in het pad gemaakt; in de beide buitenste gaten zijn bladeren van de oentja gestoken; oentja beteekent „prop”, en aangezien varen- (siro) bladeren dikwijls tot prop worden gebruikt op bamboe vaten enz., noemt men de varen zelf ook wel oentja; de weg wordt dus achter de leidster afgesloten, opdat geen geesten volgen zullen. In het middelste gat spuwt de man speeksel van een kauwsel, bestaande uit sirih-pinang, kalk en het schrapsel van hard hout. Daarna roept hij naar den kant der woning: „Donder, scheid van ons (goendoe poga'ata), volg ons niet; hoevele velden vandaag ook worden geoogst, de gebruikte medicijnen zijn echt, de mijne ook”. (Waarschijnlijk hebben wij hier een afweren van den regen te zien, die den oogsters natuurlijk zeer onwelkom is). Hij houdt de schil van het stuk pinangnoot, dat hij heeft gepruimd in de hand te zamen met een harden slijpsteen (sangira).

De leidster van den oogst gaat hem voorbij, en trapt op het gat, waarin het speeksel is, terwijl de man haar met slijpsteen en pinangschil over het voorhoofd strijkt, nakapeni tanoana ntaoe momota, bōmadjoe'a momota, „opdat de zielestof der oogsters hard (krachtig, gezond) zij, opdat zij niet van het oogsten ziek zullen worden”. Daarna werpt hij het stukje pinangschil in de richting der woning, en roept nog eens: „Ga terug, en volg ons niet”. Onderweg heeft er verder niets bijzonders plaats. Deze handeling, mengersesi „bespuwen met sirih-speeksel” genaamd, kennen de To Lage e. s. niet.

Afsluiten van het dorp.

Hetgeen alle stammen wel kennen, is het modjempo of „afsluiten”. Dadelijk nadat de leidster zich naar het rijstveld heeft begeven, worden op alle wegen, die toegang geven tot het dorp, poortjes opgericht, bestaande uit twee overeindstaande stukken hout, waaraan van boven een dwarshout is gebonden. Aan dit dwarshout hangt in het midden een van bamboe nagemaakt rijstsnijmesje. Naast dit poortje is op een in den grond geplante stok een mandje gezet, waarin wat sirih-pinang. Na de oprichting van dit verbodsteeken mag niemand van een ander dorp gedurende drie dagen (dus tot het beneden te beschrijven voorloopige oogstfeest) in het dorp komen; en ook mag niemand uit dat dorp gedurende die drie dagen elders heengaan. Men zegt, dat vreemdelingen en zij, die zich vóór het voorloopige oogstfeest verwijderen, de zielestof der rijst zouden kunnen medenemen, waardoor deze verloren zou gaan, zou verdwijnen, zonder dat men wist hoe.

In de tuinhut.

Intusschen zijn de leidster en hare gezellinnen (bij de To Pebato c. s. heeft de leidster gewoonlijk een paar gezellinnen) in de hut of het huis, dat steeds in het rijstveld wordt opgericht, aangekomen. Daar worden alle medegebrachte kruiden enz. op eenige matjes gelegd, en dan gaan de vrouwen aan het werk. Vooraf echter legt één harer een blad met sirihpinang boven aan de trap van het veldhuis neer, ten gerieve van mogelijk rondzwerfende zielen van afgestorvenen, van wie ondersteeld wordt, dat zij nog een levendig belang stellen in alle rijstbouwaangelegenheden, vooral in den oogst. Zij, die dit offer neerlegt (meestal eene vrouw van eenigen leeftijd), roept daarbij: „O dooden, komt ons niet van de wijs brengen; komt leiden (onderwijzen, voorgaan) hen, die gaan oogsten”. Het gebeurt namelijk wel eens, dat een der oogsters plotseling duizelig wordt (waarschijnlijk van de zonnehitte, die meestal erg is op zulk een rijstveld). Dit komt dan, zegt men, doordat een der rondzwerfende zielen haar heeft toegesproken. Blijkt zulks niet het geval te zijn, omdat men aan een bos haar van de zieke trekkende, geen knetterend geluid hoort (zie boven, op bl. 110), dan heeft de zielestof der rijst die persoon krank gemaakt. Deze krankheid openbaart zich behalve in flauwte, ook in buikpijn, en heet *tibaro*, „wegwaaiing, verstrooiing door den wind” (dit moet op de zielestof van de oogstende doelen). Het eenige geneesmiddel is, dat haar buik en voorhoofd bespuwd worden (*rasoepa*) met eenige fijngekauwde oogstmedicijnen.

De leidster en hare gezellinnen scharen zich nu om de medicijnen heen, en beginnen deze in orde te maken. Van sommige planten worden de bladeren op elkaar gelegd en opgerold, daarna gekerfd. Van dit kerfsel, gemengd met asch van den haard en met kokosvleesch, maakt men kleine pakjes, gevouwen of geknoopt in bladeren van *delaero ntorate*, of van de *lemoro*. Zulke pakjes medicijn noemt men *tipa*, ze maken: *motipa*.

Van het hout van andere dezer medicijnen snijdt men kleine spaanders af, en bindt die te zamen. Ook worden pakjes gemaakt van sirihpinang. Bij alles, wat wordt vastgebonden, wordt het bindsel op bijzondere wijze aangelegd, namelijk met vier omslagen. Alles wat op den oogst betrekking heeft, moet vier zijn; gemakshalve zullen wij deze wijze van binden in het Bare'e *motimboe'e* genaamd, den „oogstslag” noemen (dit is een zeer geliefkoosde wijze van vastbinden van pakken en derg.).

Ratimboe'oe.

Herhaaldelijk rollen de vrouwen, die met deze medicijnen bezig zijn, zich een propje peterselie-bladeren tusschen de handen. Men zegt, dat zij hierdoor bij het oogsten nimmer zullen mistasten naar de te snijden aren; het gebeurt toch meermalen, dat de vingers, die de aar tegen het mesje moeten drukken, misgrijpen; het verband ligt weer in den naam van

de peterselle, porotomoe, daar mompotomoe, „iemand ontmoeten” beteekent.

De rijstmoeder.

Is men met het inpakken enz. van de medicijnen gereed, dan wordt een en ander in een paar mandjes gelegd; daarbij worden ook niet vergeten eenige steenen en een trosje van vier pinangnoten, die straks zullen te pas komen. De leidster heeft zich een klein rond mandje om het middel gebonden, t a m b o d e of k a m b o k o genaamd, waarin zij haar sirih-pinang met zich medevoert, en waarin zij ook de rijstaren legt, welker steel te kort is om in een bos te worden gebonden. Op den bodem van dit mandje is vooraf ook een steen vastgebonden.

De leidster zoekt nu een geschikten rijststoel, waaraan het werk zal worden begonnen. Voor sommigen moet de geschikte rijststoel een aar hebben, waaraan korrels, die in tegengestelde richting zijn gegroeid (dit noemt men p a e k a j o e p a, „nagel-rijst”); deze rijst wijst op een tegenhouden, terugdringen van de zielestof der rijst. Anderen zoeken een stoel, waarvan een der halmen korrels vertoont, die op dezelfde hoogte aan beide zijden van de aar te voorschijn komen, uit denzelfden knoop ontstaan (dit noemt men p a e t i n a, „vrouwelijke rijst”). Anderen nemen zoo maar vier stoelen, doch steeds moet de verkoren rijststoel zich in het Oostelijk gedeelte van het veld bevinden, want de oogsters moeten snijden met het aangezicht naar het Oosten, naar den uitverkoren rijststoel toegekeerd. Naar het Westen toe oogstende, zou men de zielestof der rijst de ondergaande zon doen volgen, zoodat zij zou weggaan.

Heeft men een geschikten rijststoel gevonden, dan maakt men er wat ruimte om heen door de overige stoelen op zij te duwen. Drie stoelen in de onmiddellijke nabijheid van den uitverkorenen worden zoodanig verplant, dat zij een vierkant vormen (wanneer zij ten minste niet al reeds in een vierkant staan). Deze vier stoelen heeten k a r a n j a, „de smidschaard”. Bij vele volken in den Indischen Archipel is daarvoor een naam in gebruik, dien men met „rijstmoeder” zou kunnen weergeven; voor het gemak blijven wij dezen voornaamsten rijststoel ook „rijstmoeder” noemen.

De leidster en een paar helpsters hurken nu om de rijstmoeder neer en gebruiken rustig sirih-pinang. Vervolgens neemt de voorgangster een reep s o e k a - b a s t (Gnetum gnemon), en bindt daarmede met den oogstslag de vier stoelen stevig aan elkander vast. Alle s o e k a - b a s t, die tot het vastbinden van pakjes medicijn enz. gebruikt wordt, moet vooraf aan het benedeneind met sirih-speeksel worden bevochtigd.

In het midden van de vier rijststoelen wordt een tak van de k o e r a n g a (Hibiscus rosasinensis) om hare hardheid, geplant tot steun van de rijstmoeder. Deze tak moet in een vork eindigen, en daaraan worden eenige pakjes oogstmedicijn gebonden, welke ten slotte weder omwikkeld wor-

den met een blad van de j o e k o e, eene orchidee. Dit blad is wederom genomen om den naam: m o j o e k o e toch is het „nederliggen” van een viervoetig dier, een toestand van rust, welke ook gewenscht wordt voor de zielestof van de rijst. Voorts moet die stok naar het Oosten hellen. Het bovengedeelte van de vier rijststoelen wordt aan den stok vastgebonden door middel van hun eigen bladeren.

Naast de rijstmoeder maakt men een gat in den grond; hierin worden de stukjes van de trap, het rijstblok, den rijststamper enz. gelegd, welke men van huis heeft meegenomen. Eén pakje met sirih-pinang wordt er aan toegevoegd. Bovenop het gat legt men vier rijstaren, die de leidster van de haar omringende stoelen met de hand heeft afgeplukt. Vooraf worden deze vier aren met vier rijstbladeren aan elkaar gebonden, en met sirih-speeksel bespuwd (r a s o e p a). In ieder van de vier rijststoelen wordt een heele pinangnoot gestoken. Deze vier pinangnoten, die uit de veldhut zijn medegenomen, dragen den naam van p o n t j o e a, „middel, of gave om in te gaan”, in het rijstveld namelijk, ten einde te gaan oogsten.

Bij ieder der vier rijststoelen wordt een k o e n i- (*Curcuma longa* L.), én een k o e j a-plant (*Zingiber officinale* L.) geplant, terwijl zij (de rijststoelen) gestut worden met kleine gevorkte takjes van de k a d j o e o e l e, een struik met hard hout, namelijk aan de Oostzijde van de stoelen, omdat men van het Westen komt oogsten. Vervolgens neemt de leidster een reep s o e k a-bast (*Gnetum gnemon* L.) en bindt daarmede met den oogstslag de vier stoelen dichtbij den grond stevig aan elkaar vast. Tegen het benedenste stuk van deze vastgebonden rijstmoeder aan (vastgebonden, opdat de zielestof niet zal wegloupen), legt de leidster in het rond bladeren van den l e m o r o-boom; verder plant zij er tal van stokjes om heen, alle van bovengenoemde harde houtsoorten, en ten slotte wordt alles nog eens omwonden met een liaan, w a j a a n g k a d o s a genaamd. Voorts worden nog de pakjes houtspaanders, pakjes sirih-pinang en asch van den haard, bij de rijstmoeder in den grond gestoken. In de stoelen legt men een steen, opdat de zielestof der rijst zwaar of hard zij, en dus niet zal weggaan. Ten slotte neemt de leidster de gezamenlijke aren van de samengebonden rijstmoeder in de hand en spuwt er viermaal sirih-speeksel op.

Dit is in hoofdzaak, wat men met de rijstmoeder doet; slechts in kleinigheden verschilt de verrichting van den een met die van den ander. Zoo maken velen tusschen de vier rijststoelen een gat, waarin zij medicijn, sirih-pinang, asch enz. stoppen.

Voortaan bespuwt de leidster deze saamgebonden rijststoelen iederen dag gedurende het oogsten, bij het beginnen en bij het eindigen van de dagtaak.

In Saoesoe en Parigi, zegt men, zijn er menschen, die den waren naam van de rijst kennen; p a e toch is slechts een algemeene naam, niet de echte. Deze lieden nemen de gezamenlijke aren van de rijstmoeder in de hand, en streelen haar, noemen haar bij den naam, branden wierook

(doepa) voor haar, en geven haar lieve namen. Men vraagt haar om de zielestof der rijst, die ergens anders mocht zijn heengegaan (opgegeten door vogels en dergelijke) bij elkaar te roepen, en deelt haar mede, dat zij elkaar den volgenden dag weer zullen ontmoeten. Met deze aanroeping van de rijst is men zeer geheimzinnig, en zij, die zeggen haar te kennen, willen haar niet mededeelen. Een paar maal, dat wij zulk eene aanroeping bijwoonden, vingen wij alleen den naam van Sawerigading, den Loewoeschen sageheld, op. De heiden-Toradja's kennen dit aanroepen niet. In de strandstreken hebben enkelen hunner deze kunst weten machtig te worden, en passen die ook toe bij hunne stamgenooten.

Geldt het de rijstmoeder in het eigenlijke rijstveld (nawoe), dan dekt men haar nog toe met een inlandsch regenscherm, en richt er een dakje over op, bestaande uit 4 stukjes dakbedekking. Dit hutje heet kandepe mpesoea, „de hut van het binnengaan”, namelijk in den akker.

Heeft men de rijstmoeder op bovenmedegedeelde wijze verzekerd, dan neemt de leidster een anderen rijststoel op, eenige passen ten Westen van de rijstmoeder. Deze heet tadoelako of „voorganger”. Vier aren van deze tadoelako worden met hun eigen bladeren aan elkaar vastgebonden of liever vastgeknoopt. Daarna snijdt de leidster de vier aren met gesloten oogen tegelijk af. Op de snede van het stroo en op die van de halmen smeert zij wat van haar sirih-speeksel. Hierna legt zij in den geheelen rijststoel een knoop, legt op dien knoop de afgesneden aren, en eenige pakjes medicijn, vervolgens een lemoro-blad, en op dit alles een steen. Sommigen binden de neergelegde rijstaren nog aan een naastbijstaanden rijststoel vast. Een en ander noemt men motipa, of mo'ojoeti, „er een knoop in leggen”.

Weer eenige passen naar het Westen gegaan, doet zij het pas medegedeelde met een tweeden rijststoel. De van dezen stoel gesneden vier aren worden weer op den saamgeknoopten rijststoel gelegd, terwijl de openingen van het stroo met zwam worden dichtgestopt. Hierna heet het: mawelamo pae, „aan de rijst is een wond toegebracht”. Iedere dag, wanneer men ophoudt met rijstsnijden, legt men op dien stoel een bosje van vier aren; daarom noemt men dezen stoel poimbanja, „de telling er van”, namelijk van het aantal dagen, dat men oogst. De bedoeling van dit gebruik echter is, dat een gedeelte van de op iederen dag geoogste rijst bij den „verzekerden” stoel wordt gelegd, opdat de zielestof van dat gedeelte ook „verzekerd” worde (niet zal weggaan); en dit verzekerde gedeelte „verzekert” weer het geheel van het op dien dag gesnedene. Alles wordt zwijgend, of anders fluisterend afgedaan.

Na al deze ceremoniën begint de leidster, maar ook zij alleen, de rijst te snijden. Wanneer de rijst al te rijp is, en men vreest voor afvallen der vruchten, dan laat men anderen wel meeoogsten. Men noemt dit metibesi, „ertjes plukken”. Ertjes toch worden na het plukken der peulen niet dadelijk gegeten; zoo ook mag de door anderen geoogste

rijst gedurende de drie eerste dagen niet worden gegeten. Men loochent dus, dat men rijst snijdt, en zegt, dat men erten oogst.

Bij de zich streng aan de oogstgewoonten houdende stammen, moet de leidster gedurende de drie eerste dagen telkens met rijstsnijden ophouden, wanneer de zon nog aan het rijzen is. Als zij ophoudt, wanneer de zon reeds in het zenith staat, of aan het dalen is, zal de zielestof van de rijst den loop van de zon volgen. Zij mag ook niet ophouden, terwijl het regent. De To Pebato c. s. storen zich bij het rijstsnijden echter niet aan den zonnestand.

Het snijden der rijst.

Voor het snijden van de rijst gebruikt men de *sowi* ⁽¹⁾. Dit instrumentje bestaat uit een stukje *Bambusa longinodis* van ongeveer 8—10 c.M. lang. Dwars over dit bamboetje is tot op de helft er van eene insnijding gemaakt, waarin een plat stukje ijzer vastzit van circa 6 c.M. lengte en 2 c.M. breedte; aan den buitenkant is dit stukje ijzer scherp geslepen (in den laatsten tijd vragen de Toradja's uit het binnenland voor dit doel bandijzer uit de winkels aan het strand). Het bamboetje wordt in de volle hand genomen, en daarin vastgeklemd met den duim; het mesje, dat dwars op het bamboetje zit, komt dan tusschen middelvinger en ringvinger. De vingers drukken den halm tegen het mesje aan, waardoor deze wordt afgesneden. De afgesneden aar legt men over in de linkerhand. Is deze hand vol, dan geeft men de gesneden rijst over aan een der vrouwen, die met het binden is belast, en die ongeveer vier handen vol aren tot een bos samenbindt.

De grootte der bossen berekent men naar de toenemende dikte van den onderarm, aanvangende bij den pols. Gewoonlijk zijn de bossen zóó groot, dat ze daar, waar de stelen zijn saamgebonden, niet geheel met de hand kunnen worden omspannen, overeenkomende met de dikte van den onderarm, juist in het midden tusschen pols en elleboog. De bossen, die aan de oogsters als loon voor hun arbeid worden gegeven, zijn meestal zoo dik als de kuit. Het gewicht van de bossen rijst varieert daardoor tusschen 2 en 5 kati ($2\frac{1}{2}$ en $6\frac{1}{4}$ pond).

De leidster bij het rijstsnijden moet wel zorg dragen, dat de beide openingen van haar bamboetje dichtgestopt zijn met het meermalen genoemde *pidari*, een klitachtige graspluim, die de zielestof van de rijst, welke bij het snijden vrijkomt, moet verhinderen weg te gaan. In het algemeen mag niemands rijstmes open zijn, „anders zal men honger krijgen”; gewone lieden stoppen de openingen dicht met kokosvezels of iets anders.

(¹) *Sowi*, vgl. *Mal. toewai*, dus blijkbaar een oud woord. Zie *Tijdschr. Bat. Gen.* XXXVI, 519.

Wanneer iemand bij de grenzen van den akker de rijst snijdt, die aan zijn buurman toebehoort, en is het niet met opzet geschied, dan wordt dit beboet met twee sirih-vruchten, één pinangnoot en één duit. Is er opzet bij in het spel, dan wordt dit misdrijf als diefstal beboet.

De nog onrijpe aren slaat men voorloopig over; men oogst ze later; dit noemt men *m'e'o'e'o*. Het smeden is gedurende den oogsttijd verboden. Sommigen maken eene uitzondering waar het een rijstaniemesje geldt. Men licht de hand met dit verbod door eerst een rijstmesje te smeden, en dan ook andere ijzeren voorwerpen onderhanden te nemen.

Het naar huis brengen van de eerste rijst.

Wanneer de eerste rijst na verloop van drie dagen naar huis zal worden gebracht, geschiedt dit met eenige plechtigheid (sommige vrijdenkers onder de Toradja's brengen de nieuwe rijst wel eens op den eersten of tweeden dag reeds naar huis). Boven is reeds medegedeeld, dat hiertoe het pad van het rijstveld naar de woning is schoongemaakt en verbreed. Geldt het rijst van den eigenlijken akker (*n a w o e*), dan gebruikt men hiertoe een speciaal van den bast van *b o m b a*-stengel (*Maranta dichotoma* Wall.) gevlochten draagmand, *p e p e* genaamd. Deze manden worden alleen voor dit doel gebruikt, en gedurende het overige gedeelte van het jaar in de rijstschuur bewaard. De mand wordt met een stuk katoen van ouderwetsch patroon (welk katoen alleen gebruikt wordt bij godsdienstige plechtigheden, en *b a n a* heet) toegedekt, en zóó naar huis gedragen. Is de leidster met de nieuwe rijst dichtbij het huis gekomen, dan roept iemand haar vandaar toe: *e o n t j o n t o m a n g o r e , n a d j o e n d j o e t a w a i d o k o*, „heil aan degenen, die de rijst boven brengen, de veelvraat heeft een *t a w a*-boom (een grooten, hoogen boom) omgewroot”.

De eerste rijst uit den bijtuin, *b o n d e*, wordt niet met zooveel plechtigheid behandeld, maar eenvoudig in een gewoon van rotan gevlochten draagmand naar huis gebracht. Hetgeen te huis met de rijst uit beide soorten van akkers geschiedt, is hetzelfde.

In de eerste plaats worden twee offers gereed gemaakt van sirih-pinang en vier rijstaren, één om boven aan de trap te worden gezet (dit is bestemd voor de rondzwerfende zielen van afgestorvenen), en één om ergens in huis te worden geplaatst, bestemd voor Lantjadoko of Rampo (*). Dit zijn geesten (Lantjadoko zou de aanvoerder zijn, en Rampo zijne gezellen), met diepliggende oogen, ten teeken, dat zij altijd honger hebben. Men moet zich zeer in acht nemen voor Lantjadoko, en de vrees voor dezen

(*) Lantjadoko is juist zulk een naam als Lasaeo, Lasagoeni, Lasabada, Lahoe-moa (Morisch voor Lasemoa, Lasamoa), Lasamara, Lasatoempoegi; het voorvoegsel Lasa kan men als titel beschouwen. Lantjadoko beteekent dus: de Gulzigard, de Snoeper, de Gapper. Rampo is weer te geven met „dief, roover”; vgl. djampa.

geest heeft aanleiding gegeven tot het brengen van offers bij verschillende gelegenheden, vooral bij het opschuren van de rijst, waarover beneden, en bij doodenoffers (zie boven bl. 120). Wanneer men dezen geest niet goed behandelt, ontnemt hij den mensch zijne rijst. Vaart een zijner gezellen in een mensch, dan eet deze ontzaglijke hoeveelheden, zonder er dik van te worden.

Bij de To Lage zagen wij de voorgangster van den rijstooft vier peperhuisjes van bladeren maken. Deze moesten draagmandjes voorstellen. In ieder peperhuis werd een van hout nagemaakt oogstmesje gelegd, sirih-pinang en wat oogstmedicijn. Deze peperhuisjes werden in de vier hoeken van het veld aan de omheining opgehangen, waarbij men riep: „o Rampo, hier hebt ge een draagmand met het noodige er in; neemt die op den rug, en gaat er mee oogsten bij de To Napoe”.

De leidster van den oogst legt nu op een nieuwe wan een tak d j o l e k o d j o (Jav. d j a l i, Coix lacryma L.), een van de gewassen, die met rijst samen worden geplant. Hierop stapelt zij vier bossen nieuwe rijst en voegt daarbij een steen, een bijl, een inlandsche naald, pinang en sirih-bladeren; dit alles overdekt zij met een pas vervaardigd vrouwenbaadje van foeja (de tijd tusschen het wieden en het oogsten wordt door de vrouwen besteed met het kloppen van boombast tot kleedingstof). Nu wordt het gereedgemaakte offer voor de zielen der afgestorvenen aan de trap geplaatst, waarna de leidster het baadje van den rijststapel verwijderd. Het lijkt wel, alsof men de rijst voor de oogen der geesten wil verbergen.

Voortdurend ligt de leidster op de knieën vóór de rijstwan, steeds met het aangezicht naar het Oosten. Vervolgens neemt zij een l e m o r o -blad en legt daarop vier nog niet geheel rijpe rijstaren, een takje Coix lacryma, en wat sirih-pinang. Een en ander bespuwt zij viermaal met sirihspeeksel, en rolt het bij elkaar op in het blad; daarna bindt zij het met s o e k a -bast (Gnetum gnemon) met den oogstslag vast. Is de nieuwe rijst op den eersten dag van den oogst naar huis gebracht, dan worden in het bindsel vier knoopjes gelegd, als kennisgeving, dat over vier dagen het voorloopige oogstfeest zal worden gevierd. Dit pakje hangt zij vervolgens op aan een der daksparen van het huis, en roept daarbij uit: K a w e t a n o a n a m p a e n T o P a r i g i, n T o N a p o e, r i a k o e d a k a s i n g k a n d o e r o e n j a, „wenk (of: haal naar u toe) de zielestof van de rijst der Parigiërs en Napoeërs (elders noemt men weer andere buurvölker op), dat zij zich bij mij verzamele”.

Ten slotte maakt zij 5 pakjes met oogstmedicijnen gereed, en voegt aan ieder pakje vier onrijpe rijstaren toe. Een pakje wordt vastgebonden aan het droogrek (t o p o) boven den haard, waar gewoonlijk rijst, die moet worden gestampt, wordt gelegd. Een ander pakje wordt gebonden aan het rijstblok, een ander aan de trap, een ander aan de rijstwan, en het laatste aan een mandje (b i n g k a, p a d j a), waarin gekookte rijst wordt opgediend.

Hiermede zijn alle formaliteiten voor de nieuwe rijst volbracht.

Het voorloopige oogstfeest (mangore).

Eindelijk aan den avond van den vierden dag na het begin van den oogst heeft het voorloopige oogstfeest plaats, dat den naam draagt van mangore, „naar boven brengen”, in huis, van de rijst namelijk. Bij deze gelegenheid komen vele menschen tezamen, meestal legt men het zóó aan, dat eenige families uit hetzelfde dorp tegelijkertijd het feest vieren. Aan de geesten van den grond, Toempoe nTana, wordt nu ook een offer gebracht van rijst, betel en toebehooren, waarbij men zegt: „Ik heb u niet voor den gek gehouden (bij den aanvang van het akkerwerk had men immers een offer aan de Geesten van den grond beloofd, wanneer zij de rijst zouden doen gelukken); hier hebt gij uw rijst; doe onze rijst ook het volgende jaar gelukken”.

Voordat de maaltijd voor dien avond wordt bereid, wordt eerst wat van de nieuwe rijst gekookt in een afzonderlijken kleinen kookpot, welke alleen voor dit doel wordt gebezigd, en die den naam draagt van koera m p o m p o s o w o e r i, „de pot, waarin gestort wordt” (gewoonlijk gebruikt men voor het instorten van de rijst in den kookpot w o e w o e r i; misschien heeft men hier het minder gebruikelijke s o w o e r i gebezigd, omdat in dit woord s o w o e, „duizend” is, en men hoopt dat de rijst ook veel zij). Terwijl het water in dit potje kookt, schept zij, die dit werk verricht, met den vruchthouder van een pinangnoot éénmaal rijst in den pot; daarna vult zij dien verder met de hand. Deze rijst wordt onder het koken geroerd met een stuk s i m p o w o k e-hout, opdat de nieuwe rijst bij het koken steeds flink moge zwellen (m e w o k e). In dezen pot spuwt de kookster nog wat van de fijngekauwde bladeren van de t e s o e p a o e l o-plant (t e s o e p a o e l o beteekent toch: „de deksel van den pot vliegt er af” door het uitzetten van de rijst. Bij de To Pebato heeft dit spuwen niet plaats).

Is de rijst gaar, dan wordt er iets van op den buik van een kind gewreven. Van de rijstkorst, die zich aan het potje heeft vastgezet, wordt een stukje aan een inlandsche naald, te zamen met een stukje van het wit en van den dooier van een hardgekookt ei geregen. Met de aldus beladen naald telt de kookster van 1 tot 4, op den mond van het kind tikkende (°). Daarna schuift zij rijst en ei in den mond van het kind, en terwijl het dit kauwt, duwt zij het om, zoodat het op den vloer valt, waarbij zij uitroept: M a t e w o n g a i A n o e m a n g k o n i p a e, „gestikt van het rijsteten is N.N.” (naam van het kind). Of ook roept zij: „De jongen heeft zichzelf gedood door te eten van den ontzaglijk dikken sagoe-palm bij de bron”. Deze geheele handeling moet dienen om te voorkomen, dat iemand door de nieuwe rijst buikpijn krijgt of sterft. Een is er immers reeds zoogenaamd aan doodgegaan. De naald, zegt men, wijst

(°) Volgens sommige Toradja's zou het getal vier op de vier voorname gewassen wijzen, die op den akker worden verbouwd: rijst, maïs, Coix lacryma en gierst.

op de stekende pijn, die ontstaat door te veel eten (wij wijzen er hier op, dat het symbolisch eten steeds met een naald plaats heeft; zoo werden onder meer, aan teruggekeerde koppensnellers stukjes gemberwortel, aan eene naald gestoken, aangeboden). Volgens anderen moet deze symbolische handeling dienen om iemand spoedig verzadigd te doen zijn: het kind stierf reeds door zich te hebben overeten aan een enkel hapje van de nieuwe rijst. Bij de To Pebato c. s. wordt ook den huisgenooten een stukje rijstkorst en ei in den mond gestoken ter voorkoming van de schadelijke gevolgen van het eten der nieuwe rijst. Een stuk van dezelfde rijstkorst wordt bewaard om later als medicijn dienst te doen bij het opschuren der rijst (zie beneden). Ten slotte worden drie kleine pakjes van de gekookte rijst gemaakt, een voor de trap, een voor het rijstblok, en een voor de o s i p a (den stapel brandhout onder, of naast het huis).

Eerst daarna heeft de oogstmaaltijd plaats.

Het meten (mombantoe) in het rijstveld.

In den morgen, volgende op het m a n g o r e het „opbrengen van de nieuwe rijst”, mogen ook anderen met de leidster van den oogst tezamen rijst gaan snijden. Daarom moeten er opnieuw maatregelen worden genomen om de zielestof van de rijst nog steviger te bevestigen. Dit heet m o m b a n t o e, „meten, afstand nemen”. Iemand plaatst namelijk tegen verschillende rijststoelen vorkjes van het harde k a d j o e o e l e - h o u t, beginnende bij het punt, waar men den vorigen dag met rijstsnijden is opgehouden, tot aan de vier bij elkaar gebonden rijststoelen (k a r a n j a). Ditzelfde wordt na vier dagen herhaald in dat gedeelte van het rijstveld, waar men alsdan bezig is, steeds van af het punt, waar men den vorigen dag heeft opgehouden met rijstsnijden tot aan de k a r a n j a. Alle vier dagen wordt dit herhaald, totdat het veld is afgeogst.

Ieder niet tot het huisgezin van den eigenaar van den akker behorende, die in het rijstveld wordt toegelaten om mee te helpen oogsten, ontvangt voor elken dag, waarop hij rijst snijdt twee dikke bossen rijst; deze dragen den naam van t i n a p a of k a n g i o n i (*).

Het geïmproviseerde huwelijk tusschen jongens en meisjes.

De oogsttijd is op literarisch gebied van zeer groot belang. In de

(*) De To Onda'e noemen deze bossen rijst k o n i s a. Ieder die oogst, krijgt 3 zulke bossen per dag. Geeft de eigenaar van den akker op zekeren dag vier van deze bossen aan een der helpsters, dan heeft deze dit op te vatten als een wenk, dat men niet meer van haar gediend is, omdat zij lui is of om eenige andere reden.

Het verzoek om op een akker te mogen rijstsnijden, geschiedt met uitdrukkingen als: „ik kom vragen of ik nog in uw vaarttuig kan”, of: „ik vraag om gezoogd te worden”, of „om rijstmedicijn,” of „om rijstepap”.

eerste plaats, omdat gedurende het oogsten in het veld eene taal wordt gebruikt, verschillend van die uit het dagelijksch leven. Deze oogsttaal moet worden gebruikt, ten einde de zielestof van de rijst onwetend te houden van hetgeen met de rijst zal gebeuren.

In de tweede plaats is het gedurende het oogsten de tijd, waarin men elkander allerlei verhalen doet, zoodat men in dit tijdperk een ruimen blik kan krijgen op de letterkundige produkten der Toradja's.

En in de derde plaats is het de tijd bij uitnemendheid van het dichten. Een en ander stippen wij alleen in het voorbijgaan aan, daar wij op deze onderdeelen van de letterkunde der Toradja's afzonderlijk terugkomen. Alleen moeten wij hier wat langer stilstaan bij het elkaar toezingen van jongens en meisjes, dat in dezen tijd geschiedt. Dit noemt men *m o l i n g a*, een woord, dat ook wel voor zingen in het algemeen wordt gebruikt.

Gedurende eenige nachten komen de jongens van het dorp op het erf van eene woning tezamen, en zingen daar de meisjes toe, die zich in het voorste gedeelte van de woning hebben vereenigd. Het komt ook voor, dat jongens en meisjes elk in eene woning zijn verzameld, vanwaar uit zij elkaar hunne liederen toezingen. Iedere partij heeft iemand bij zich, die ervaren is in het dichten, en die aan de zangers de strophen, welke zij elkander toezingen, voorzegt. Gewoonlijk zijn het dingen op het huwelijksleven betrekking hebbende, die men elkaar toezingt. Meestal heeft dit *m o l i n g a* plaats tegen het einde van het oogsten, wanneer dus de meesten hunne akkers al hebben afge oogst. Zij, die nog bezig zijn met oogsten, zijn niet in staat aan dit nachtelijk zingen deel te nemen door de inspanning, die des daags van hen gevergd wordt.

Dit *m o l i n g a* eindigt met het *m o p a p a s a n g k e*. In den nacht aan dit feestje voorafgaande, komen de jongens met de meisjes in één huis tezamen, waar zij, tegenover elkaar zittende hunne verzen zingen. In dien nacht wordt het voorgesteld, alsof de jongens met de meisjes getrouwd waren. Zij zingen elkaar toe, dat zij elkaar sirih-pinang te pruimen zullen geven. Heeft een jongen bijzonder het oog op een meisje, dan zet hij zich uit zichzelf naast haar neer bij het elkaar sirih-pinang aanbieden (*m o m b e p a m o n g o k a*). Zij worden dan voor dien avond geacht een paar te zijn. Zij, die niet zelve een meisje kiezen, krijgen er een door het hoofd toegewezen. De geïmproviseerde echtparen ruilen dan van beteldoos; de jongen vult de doos van het meisje met ingrediënten, het meisje doet ditzelfde met de doos van den jongen. Deze gevulde beteldoosjes worden den volgenden dag bij het feest in masten gehangen, waarover straks meer.

Hierna zingen de jongens en meisjes elkander den ganschen nacht toe. In dien zang wordt het dan voorgesteld, alsof het geïmproviseerde echt-paar samen eene reis maakt, soms over zee, soms naar eenige andere plaats. Allerlei geïmproviseerde ervaringen, op reis opgedaan, worden zingende meegedeeld. Is men zoogenaamd van de reis teruggekeerd, dan gaat het

echtpaar soms ook nog met den regenboog naar den hemel. Een paar priesteressen helpen dan de jeugdige zangers met het opgeven van de plaatsen, die men in het hemelrijk voorbijkomt. Dit heet te dienen om aan de goden kennis te geven, dat de rijstooft bijna afgeloopen is. Wij hoorden in die verzen ook wel de klacht tegen de goden uitspreken, dat sommigen niet genoeg rijst hadden gekregen. Gewoonlijk zijn die verzen ook gekruid met aardigheden van dubbelzinnige beteekenis.

Intusschen is de dag reeds lang aangebroken, en nu worden op het erf van een der huizen (gewoonlijk op dat van het dorps hoofd) 2 masten opgericht van circa 3 M. lengte. Aan den top zijn een paar dwarshouten aangebracht, en daarin zijn de bovengenoemde gevulde beteldoozen en geschenken als korte broekjes, hoofddoeken, sarongs gehangen, die de jongens en meisjes elkaar geven. Zulke masten, *toko mpa jope* genaamd, hebben dan veel overeenkomst met de masten, die in Europa wel bij volksfeesten worden opgericht.

Is men in den zang van de reis teruggekeerd, dan treedt eene pauze in, waarin men in het rond gezeten om de masten (waarheen men zich intusschen heeft begeven), den maaltijd nuttigt. Jongens en meisjes zitten daarbij weer tegenover elkaar, zooals zij aan elkaar zijn toegewezen. Ieder paar heeft een mandje met rijst tusschen zich instaan. Bij het begin van den maaltijd steekt het meisje een bal rijst in den mond van den jongen, en omgekeerd doet de jongen dit in den mond van het meisje. Daarna eten zij als een werkelijk gehuwd paar uit hetzelfde mandje.

Na afloop van den maaltijd worden de masten toegezongen, eerst die van de meisjes, dan die van de jongens. Alle daar aangehangen voorwerpen worden met weidsche namen in de verzen opgenoemd, en met allerlei heerlijkheden vergeleken. Na afloop hiervan gaat een man bij den mast der jongens staan, en zingt zeven dubbele strophen. In iedere dubbele strophe zegt hij, dat de mast geen ongeluk over hem moge brengen, omdat hij vier mannen verslagen heeft, omdat hij tien gevangenen genomen heeft, omdat er priesteressen zijn geweest, enz. enz. Na iedere dubbele strophe loopt hij eenmaal om den mast heen. Dit alles heet *megiati*, wat vrij weer te geven is met „zijne heldendaden opsommen”. Wij herinneren er aan, hoe huwen (met het doel om kinderen te krijgen), en de vijanden bestrijden, de hoofdplichten van den Toradja zijn. Het *mopapasangka* is het imiteeren van den eersten plicht, het *megiati* van den tweeden.

Na afloop hiervan worden de masten onttakeld, en de verschillende voorwerpen aan de eigenaars uitgereikt. Het geïmproviseerde huwelijk bij dit feestje heeft volstrekt geen bindende kracht voor later, zoodat het paar later met elkaar zou moeten trouwen.

Soms worden bij dit feestje geen masten gebruikt, maar een eenvoudig offertafeltje (*tombanga*), waarop een offer wordt gelegd van sirih-pinang. De kleine geschenken worden dan zonder meer aan elkaar gegeven.

Wil men dit feest zoo luisterrijk mogelijk maken, dan worden twee kleine huisjes gemaakt in de plaats van masten. In deze huisjes, *ambara le* geheeten, worden dan de geschenken gelegd, en verder gebeurt daarbij hetzelfde als met de masten. De masten en de miniatuur-huisjes laat men gewoonlijk op de plaats staan tot zij zijn vergaan.

Het oogsten bij andere Toradja-stammen.

In Saoesoe gaat het oogsten nagenoeg op gelijke wijze toe als bij de Bare'e-Toradja's; maar terwijl bij dezen, gelijk wij hebben gezien, een ieder, die er iets van afweet, met den oogst kan beginnen, heeft zich in Saoesoe een tuin-priesteressen-stand ontwikkeld. Dáár moet de voorganger of voorgangster bij den oogst „leeren”, hoe hij (zij) de rijst moet toespreken. De Saoesoeër gelooft vast, dat het woord *pae* slechts een omschrijving is van den naam der rijst, en dat men den echten naam van dit gewas moet kennen om zegen te hebben. De tuinpriesteressen houden dien naam geheim, omdat het loon, dat zij krijgen, groot is. Meestal toch krijgen zij een tiende van den oogst (*).

Ook de eigenschappen van den rijststoel, waardoor deze geschikt is om tot „rijstmoeder” te worden gemaakt, houden de voorgangsters bij den oogst geheim. Deze kenmerken schijnen gelegen te zijn in de vertakkingen van den halm. Aan eene geschikte voorgangster valt de gewenschte rijststoel dadelijk in het oog. Behalve dat men deze „rijstmoeder” liefkoost, haar mooie namen geeft, en haar verzoekt de zielestof van de verloren rijst bijeen te brengen, wordt zij nog bewierookt. Dit bewierooken wordt iederen dag herhaald.

In Todjo wordt, gelijk wij vroeger hebben opgemerkt, door de Mohammedaansche strandbewoners weinig aan rijstbouw gedaan.

Bij de Parigiërs wordt op den eersten dag van den oogst één groote bos rijst gesneden; op den tweeden dag snijdt de voorgangster twee zulke bossen; op den derden dag drie. Deze bossen dragen den naam van *tinapantopo*, „wat op het rek boven den vuurhaard is gedroogd”. Deze bossen worden eerst op genoemd rek gedroogd, en daarna gestampt, om op het voorloopige oogstfeest te worden gegeten. Dit voorloopige oogstfeest, dat bij de Bare'e-Toradja's *mangore* heet, wordt in Parigi *mompil* genoemd. Het komt in hoofdzaak geheel met het boven beschreven *mangore* overeen. Ook het *mopapasangke* kennen de Parigiërs; zij noemen dit *mowodja*.

(*) Saoesoe is Mohammedaansch, maar zelfs voor de Tominihocht zeer oppervlakkig. De geheimenissen, met den naam der rijst bedreven, zijn zonder twijfel onder Mohammedaanschen invloed opgekomen, en daar die verborgenheden de wetenschap der priesteressen uitmaken, kan men zeggen, dat indirekt hier de Islam deze nieuwe loot van het heidendom heeft doen uitspruiten. Het loon der priesteressen is dan ook eigenlijk de *pitrah*, die aan de Mohammedaansche goeroes toekomt.

Evenals bij de Bare'e-Toradja's, heeft ook bij de Bergvolken het oogsten plaats met het reeds beschreven rijstmesje, dat in Napoe, Bada en Rampi hindo heet, in Koelawi hindo. De To Napoe spreken van een „rijstmoeder”, die bestaat uit twee tot zes groote bossen rijst, welke genomen worden van de mooiste en langste rijst. De To Napoe oogsten niet geregeld, omdat de velden niet tegelijk beplant worden; men mag echter niet van de nieuwe rijst eten, dan wanneer het geheele veld is afge oogst en het oogstfeest (m a a n d e p a r e, „rijst eten”) is afgelopen. Bij sommige families mogen de leden, die niet mee oogsten, wel aanstonds van de nieuwe rijst eten, maar de oogsters zelve in geen geval. De god of godin van de rijst heet N g g e r e o.

Wanneer in Bada de rijst aan het rijp worden is, worden in de hoeken van het rijstveld bladeren neergelegd van de o e m i-o e m i en van de h o e a-h o e a. Het plaatsen van deze bladeren met het daarbijgaande offer, heet p e p o a.

Wanneer het oogsten is begonnen, mogen zij, die met dit werk bezig zijn, niet in eenig woonhuis komen, totdat de oogst is afgelopen; de oogsters verblijven gedurende dien tijd op den akker. De priesteres van de rijst (t o p o k o e b a n g i) mag zelfs niet baden. Zij die niet aan den oogst deelnemen, mogen ook niet op den akker komen. Wanneer er vier dagen is geoogst, wordt een klein feest gevierd, m o m a t a m p a r e; dit feest geldt tevens als oogstfeest. Is dit achter den rug, dan mag van de pas geoogste rijst naar huis gebracht worden en men mag er van nemen voor dagelijksch gebruik. Na afloop van den oogst worden de bossen rijst onder leiding van de voorgangster of priesteres in de schuur opgeborgen, waarbij zeven halmen afzonderlijk worden opgehangen voor de geesten (a n i t o e).

De To Koelawi gebruiken mede vele planten en kruiden, wanneer zij met den rijstoogst zullen beginnen. Ook bij hen is een en ander het werk der priesteressen. De gebruikelijke medicijnen schijnen vrijwel dezelfde te zijn als bij de Bare'e-Toradja's; als voornaamste werden ons geneemd: p a d a h a a t o e, Bare'e e w o s a a t o e, „honderdvoudig kruid”; p o m a w o, dat „verlangen” beteekent, en s i m p o k i o, dat „bij elkaar roepen” beduidt; de beide laatste benamingen hebben natuurlijk betrekking op de zielestof van de rijst. Voor niezen, winden laten, zijn gevoeg doen en weenen moet de voorgangster bij het oogsten zich zeer in acht nemen; niet alleen dat zij zelve dit niet mag doen op weg naar, en in het rijstveld, maar zij mag ook niemand ontmoeten, die iets dergelijks doet. Overkomt haar zoo iets toch, dan moet zij naar huis teruggaan, en sirih-pinang gebruiken, om dan daarna weer den tocht te aanvaarden. Hoort zij op dien tocht den vogel s a n g k o e r i o roepen, dan is dit een gunstig teeken, dat veel rijst voorspelt.

Is de voorgangster in het rijstveld aangekomen, dan gaat zij zich eerst baden. Hierna legt zij zeven steenen in het rijstveld, en plaatst daarop wat gekookte rijst en toespijs, waarna zij de geesten aanroept.

Heeft zij dit gedaan, dan brandt zij wierook onder den door haar uitgezochten rijststoel, en knijpt met de nagels zeven aren van dien rijststoel af; deze aren vormen de *tina mpare*, „de rijstmoeder”. Deze zeven aren worden onder de rijstschuur gelegd, en toegedekt met een matje en een lap onderwetsch katoen. Iederen dag, wanneer men zal gaan oogsten, wordt vooraf bij deze rijstmoeder wat wierook gebrand.

Bij de To Koelawi wordt de rijst niet in bossen gebonden, maar bij den hals der aar afgesneden, en in groote kokers van boombast geworpen. De uiteinden van het bamboe handvat van het rijstsnijmesje worden toegestopt met verschillende kruiden, welke *pagabe*, „wenker, aanhaler, naar zich toehaler” worden genoemd. Door die medicijn zal de zielestof van eens anders rijst worden aangehaald, en zich dan weer in eetbare rijst materialiseeren. Na zeven dagen, van het begin van den oogst af, wordt een soort van oogstfeest gevierd.

Het oogstfeest.

Wanneer alle rijstvelden van een dorp zijn afgeoogst, wordt een dag bepaald, waarop het algemeene oogstfeest zal worden gevierd; dit feest heet *mompadoengkoe* of *mopadoekoe* (1); het wordt steeds buiten het dorp gevierd, en daarom noemt men het ook wel: *mangkoni ridjaja*. Een geschikte plek wordt hiervoor uitgezocht, liefst dicht bij het water; op die plaats wordt een kleine hut opgericht van ruim een vadem in het vierkant voor de verschillende voorgangsters bij den oogst. Voor de overige dorpsbewoners slaat men vluchtige afdakjes op. Bij iederen hoek van de oogsthut is nog een bamboe opgericht, bovenop welke een korfje is gemaakt (*tombanga*); daarin wordt een offer van gekookte rijst voor de geesten gelegd.

Boven hebben wij gezien, dat de rijstmoeder in ieder veld ongesneden en vastgebonden op den akker blijft staan, ook al is al de rijst van dat veld geoogst. Daarbij is de vierkante draagmand (*pepe*) blijven staan, toegedekt met het regenscherm en het dakje van vier stuks dakbedekking (*atap*) van palmladeren; gedurende het tijdvak tusschen den afloop van den oogst op dat veld en het oogstfeest, wordt de rijstmoeder dikwijls nog gewikkeld in een palmsblad (*Livistona rotundifolia* Mart.), opdat de muizen haar niet zullen opeten. Op den dag nu, waarop het oogstfeest zal worden gevierd, brengt de voorgangster bij den oogst aan de rijstmoeder in haar veld vier bordjes met gele rijst en een ei. Nadat deze

(1) *Mopadoekoe* is wellicht af te leiden van *doekoe* (wan). In dat geval duidt de naam op het wannen der nieuwe rijst. Trouwens onmiddellijk na den maaltijd wordt het stampen der nieuwe rijst ingewijd door het *montanggoli* (zie beneden) en eenige spelletjes met de rijststampers. In verband hiermede is het op de wan leggen van de nieuwe rijst bij het *mangore* (het voorloopige oogstfeest) bij anticipatie uitgevoerd, terwijl het eigenlijk bij het *mompadoengkoe* behoorde te geschieden.

bordjes een oogenblik bij de rijstmoeder hebben gestaan, worden ze naar huis teruggebracht, alwaar de kinderen de rijst opeten. Dan snijdt de voorgangster de aren van de rijstmoeder, en legt ze in de draagmand (p e p e); in de stoppels van de rijstmoeder wordt een knoop gelegd. In dien knoop steekt men k a n d o e r o e a n g i, waaraan mooie roode bloemen, n a p o w i d o e m o m p e t o e m b o e r i l a m o a k a r o o m p o m o t a, „om als pluim (zooveel als vleugel) te worden gebruikt om aan de goden te vertellen, dat de rijstooft is afgeloopen”. De voorgangster spreekt dan tevens de geesten van het rijstveld (Poeë Oera) toe en zegt hun, dat zij nu van hen scheidt, maar dat zij hen in het volgende jaar weer aan de p o k a e (ficus in het rijstveld) hoopt te ontmoeten.

Ook de kleine bosjes rijst, waarvan iederen dag gedurende den oogst één wordt afgezonderd, worden in de draagmand gelegd. Daarin bevinden zich verder allerlei medicijnen, zooals ze bij het rijstsnijden gebruikt worden, en een steen. Van buiten wordt de mand versierd met de roode bloemen van de k a n d o e r o e a n g i. Men zegt dat deze roode bloemen de w i d o e of pluim zijn van de t a d o e l a k o m p a e. Verder zijn er sirih-vruchten bij gedaan, „om als trommelstokken te worden gebruikt”; een stuk bladscheede van den pinang-boom „om te dienen als middelste plank (patasi) in den tempel”; een kokosdop „tot hoofdbedekking” en een kreefteschaal en huisjes van alikruiken, „tot eetgerei”. De t a d o e l a k o m p a e wordt dus uitgerust als een t a d o e l a k o (voorganger) in den oorlog. Al deze draagmanden uit de verschillende rijstvelden worden in de bovenbeschreven oogsthut samengebracht, en de draagsters zetten zich naast hare mand neer, waar zij gedurende het feest blijven. Om die hut worden in zeven ommezingen een varken en een kip gedragen. Vervolgens wordt het varken met een speer gedood, en de kip geslacht. Met het bloed van het varken wordt het aangezicht van alle voorgangsters in de oogsthut aangestipt (r a t o d i) (').

Intusschen zijn de in den morgen daartoe gereedgemaakte pakjes rijst (w i o e of w i n a l o e), welke bij dergelijke plechtige gelegenheden steeds gegeten worden, gekookt, en deze worden nu van uit de oogsthut aan al de gasten uitgedeeld, te zamen met de toespijs. Dan heeft de maaltijd plaats, die uit den aard der zaak steeds een opgewekt karakter draagt.

De vroolijkheid wordt nog verhoogd door de kinderen, die spiegelgevechten houden door elkaar te bewerpen met nitgetrokken rijststoelen (Pebato: d e a m i; Lage: d e a of s i a m i).

Meestal is de feestelijkheid om een uur of vijf, zes in den namiddag afgeloopen. Naar het dorp terugkerende, gaan de voorgangsters bij den oogst voorop, waarbij ieder haar eigen mand met de rijstmoeder er in

(') Wij herinneren er aan, dat bij het oogstfeest der To Lage nog het laten afdrijven van alle schuld plaats heeft (m a a n d o e s a l a), eene plechtigheid, welke bij de To Pebato c. s. reeds plaats heeft vóór het planten van de rijst. Wij hebben haar boven beschreven, op blz. 246—248.

op den rug draagt. Zij gebruiken daarbij als staf den koeranga-staak (*Hibiscus rosasinensis* L.), die in het midden van de rijstmoeder is geplant geweest om deze tot steun te dienen. Deze stok wordt voor hetzelfde doel tot het volgende jaar bewaard.

In het dorp gekomen, gaat ieder naar haar eigen huis, maar voordat de voorgangster haar huis beklint, loopt zij zevenmaal om het rijstblok, en dan eerst gaat zij naar boven in huis. Voordat zij de draagmand neerzet, stoot zij er zevenmaal mede op den vloer. Dan volgt de slotacte van het feest, die hierin bestaat, dat eenige mannen en vrouwen in bepaalden rythmus met rijststampers op het rijstblok of op een dikke plank stampen. Dit heet montanggoli, en het dient om het stampen van de nieuwe rijst in te wijden. Ook springt men bij die gelegenheid tusschen rijststampers, die evenwijdig tegen elkaar worden geslagen.

De Toradja zegt van dit montanggoli: Montanggoli goka, tendesi poë lamoa, „wij zijn aan het montanggoli, en wij werpen de goden naar boven”. Dit zou dan moeten beteekenen: nu wij gereed zijn met oogsten, hebben wij de goden niet meer noodig. Volgens anderen staat dit montanggoli in verband met de voorstelling, dat de goden bij het begin van het vruchtzetten der rijst, de rijstdiefjes en muizen opvangen en in kooien opsluiten, opdat ze aan het rijstgewas geen schade zullen doen. Is de oogst nu afgeloopen, dan wil men met dit montanggoli aan de goden kennis geven, dat genoemde dieren weer kunnen worden losgelaten, aangezien de oogst binnen is. Eerst na de viering van dit oogstfeest mag rijst worden verkocht.

Het oogstfeest bij andere Toradja-stammen.

Bij de Parigiërs komt het oogstfeest veel overeen met dat der Bare'e-Toradja's. Het hoofdmoment hierbij is, dat men een offer gereed maakt voor de zielestof van de rijst, iets waaraan de Bare'e-Toradja nog niet denkt. Bij de Parigiërs is de zielestof van de rijst reeds van het Animisme overgegaan naar het Spiritisme. Bedoeld offer bestaat uit gekookte rijst, een bamboetje met water, een dito met palmwijn, en wat toespis, bestaande in met elkaar gekookte garnalen, kreeften en visschen. Dit brengt men naar de rijstmoeder, terwijl men ze aldus aanroept: „O, zielestof van de rijst; hier is rijst met al het benoedigde; eet nu. Wanneer gij gegeten hebt, ga dan naar uwe woonplaats terug; het volgende jaar roepen wij u weder”. Ook hier gaat de plechtigheid met een feestelijken maaltijd gepaard.

Bij de To Koelawi schijnt het oprichten van twee masten, zooals wij dit ook gezien hebben bij de Bare'e-Toradja's, op het oogstfeest zelf plaats te hebben. Deze twee bamboe-masten worden van onder tot boven behangen met zakjes, van jonge kokosbladeren gevlochten, waarin rijst is gekookt (kotoepa, Maleisch kĕtoepat). Den geheelen nacht door wordt gedanst en gezongen (moraego), en het feest eindigt hiermede,

dat de genoemde zakjes met rijst door de jongere leden van de dorpsgemeenschap van de masten worden afgerukt en opgegeten.

Bij de To Napoe komt de priesteres (sjamaan) te pas, die een geest in zich laat komen, zoodat de menschen gelegenheid hebben met den geest te spreken, en hem kennis te geven, dat men nu van de nieuwe rijst wenscht te eten. (Wij verwijzen hiervoor naar het hoofdstuk „Priesteressen en hare werkzaamheden”, tweede gedeelte). Wanneer de geest dan op de gebruikelijke wijze het medium heeft verlaten, wordt het offer gereedgemaakt: op een onbepaald (doch steeds oneven) aantal e k i-bladeren (*Phrynium capitatum* Willd.) worden kleine rechthoekige stukjes blad neergelegd bij wijze van borden: voor het offer aan de geesten op den akker op ieder blad 7 borden; voor de geesten in huis 9 borden. Op deze stukjes blad worden een paar korrels rijst en een stukje kippelever gelegd, benevens wat t a p o e (Mal. t ě p o e n g, fijn gestampte rijst als lekkernij gegeten). Bij een ander deel legt men inlandsche sigaretten, zoogenaamde „strootjes” (Nap. t a r a m b o e), voor de mannelijke geesten bestemd.

Is alles gereed, dan wordt dit offer gebracht naar den rijststoel, die daartoe is uitgezocht. (De To Napoe kennen ook den t a d o e l a k o m p a e, die evenals bij de Bare'e-Toradja's wordt gebonden en verzorgd, en die eerst bij het einde van den oogst wordt afgesneden; maar de hier bedoelde rijststoel is willekeurig gekozen, dicht bij de plek, waar het oogstfeest wordt gevierd. Als teeken heeft men aan dien stoel een reepje foeja vastgebonden). Nu worden twee stengels van de *Andropogon helepensis* Stapf (Nap. t i l e, Bar. m o r o m p a) bij den rijststoel op den grond gelegd, met de toppen naar het Oosten gericht. Een der priesteressen roept dan: „O, Anitoe, haalt uwe kippen”, en dan worden door iederen akkerbezitter, die aan dit oogstfeest deel neemt, twee kippen geslacht, zoodanig dat het bloed van deze dieren op de t i l e-stengels druppelt. De priesteressen slachten de kippen, maar de akkerbezitter of diens plaatsvervanger houdt ze vast, en raakt het mes, waarmede de priesteres slacht, aan, om aandeel aan de handeling te hebben. Vervolgens worden de stengels versierd met vooraf gereedgemaakte en beschilderde lapjes foeja, en daarna in den grond geplant. De bladeren met rijst en lever en een miniatuur-huisje, dat de priesteres gemaakt heeft, voordat de geest bezit van haar heeft genomen, en waaraan nog eenige miniatuur bamboe watervaten zijn toegevoegd, worden aan den voet van den rijststoel geplaatst. Ook eene afbeelding van de zielestof der rijst, in de gedaante van eene slang, welke afbeelding de priesteres te voren van foeja heeft gemaakt, wordt bij het offer gevoegd, nadat de priesteres den kop er van in een leege eierschaal heeft gestoken, en haar heeft gevraagd den menschen het volgende jaar volop rijst te geven (deze afbeelding heet i l e i l e). Hiermede is de plechtigheid afgelopen en nu heeft de feestelijke maaltijd plaats. Het schijnt er dan bij te behooren, dat met kwistige hand pakjes gekookte rijst onder de feestgenooten worden rondgedeeld.

Het opschuren van de rijst (mompariala).

Zoolang het oogstfeest nog niet is gevierd, moet de rijst op het veld blijven. Eerst legt men de bossen op vlakke rekken, of op rekken welke overeind staan (landanga). Is de rijst goed gedroogd, dan stapelt men ze opeen. Zulk een stapel heet dongko, en is zóó ingericht, dat de stelen naar binnen liggen en de korrels naar buiten, zoodat het regenwater er gemakkelijk langs kan loopen. Regent het in den oogsttijd veel, dan richt men in het rijstveld zelf tijdelijke rijstschuurtjes (pangkoe) op, waarin de rijst zonder ceremoniën wordt opgeborgen. Naar de rijstschuur (ala, lanta) in het dorp mag de rijst echter niet worden gebracht, dan na afloop van het oogstfeest.

De rijstschuur is een klein gebouwtje op vier of zes palen; men vindt ze in allerlei afmetingen. Wanneer twee lieden één rijstschuur gebruiken, heeft deze in het midden een wand, die de binnenruimte in tweeën deelt. Een kleine valdeur geeft toegang tot de schuur; dikwijls is er een kleine voorgalerij (tampo) aangebouwd, waarop de rijstbossen kunnen worden gelegd, voordat men ze naar beneden draagt. Sommige schuren hebben hun ingang door een luik in den vloer. Om de muizen buiten de schuur te houden, wordt de ladder, uit een boomstam met inkervingen bestaande, telkens na gebruik weer weggenomen. Wanneer men de palen van de schuur niet van den stam van komboenoe (*Livistona rotundifolia*) kan maken, welken stam men glad schraapt, zoodat geen muizen naar boven kunnen klimmen, brengt men boven aan den paal een ronde plank aan, die gehouwen wordt uit het wortelblad van een grooten boom. Zulk eene ronde houten plank, toeda genaamd, verhindert de muizen naar boven te klimmen.

Voor de ontvangst van de rijst moet de schuur bijzonder worden voorbereid: sommigen bespuwen daartoe de wanden van binnen met gekauwde medicijn; anderen slaan de wanden met de twee scherpe grassoorten tetari (*Scleria scrobiculata*) en pasa (*Miscanthus Japonicus* Anderson), en met de gedoornde takken van de lokaja (*Aralia ferox* Miq.) om de schrokkige Rampo-geesten uit de schuur te jagen. Verder wordt bij elk van de beide ingangen der schuur (wanneer zij twee eigenaars heeft) een bamboestengel in den grond geplant, waarin een streng kralen, wat ongekookte rijst, pinang en een reepje foeja worden gekneld. Dit is een offer aan de geesten, die voor de rijst hebben gezorgd. De kralen worden later uit dit offer weggenomen, maar het overige blijft staan.

De Toradja's zijn zeer bang voor de Rampo-geesten en hun aanvoerder Lantjadoko, omdat zij de rijst uit de schuren doen verdwijnen. Boven en in het hoofdstuk „Lijkbezorging“, bl. 120, hebben wij reeds over dezen vraatzuchtigen geest gesproken. Ook in Saoesoe en Parigi heet hij Lantjadoko, en neemt men dezelfde maatregelen tegen hem als de Bare'e-Toradja's doen. Wanneer men hem aanroept, verzoekt men Lantjadoko steeds naar eene andere plaats te gaan, en de Bare'e-Toradja's wijzen hem

daartoe den door hen zeer gehaten stam der To Napoe aan. Vandaar zegt men, dat de To Napoe steeds weinig rijst hebben. In Koelawi heeten deze geesten *djii mpangkoe* (*).

Is de rijstschuur van booze geesten gezuiverd, dan begint men met het opbergen der rijst. Dit gaat echter met eenige gebruiken gepaard, die wederom niet overal dezelfde zijn. Zoo zagen wij soms twee vrouwen in alle stilte plaats nemen in de ontruimde of opgeruimde rijstschuur. Zij kauwden daar op haar gemak en stilzwijgend een srihpruim. Vervolgens namen zij een matje, en spreidden dat in het midden van de schuur op den vloer uit. In het midden van die mat werd een klein gevorkt takje van de *koeranga* (*Hibiscus rosasinensis* L.) of van de *simpogoeli* gelegd. Op het takje (dat gevorkt moet zijn om de zielestof der rijst tegen te houden) legde men een pakje met oogstmedicijn, dat toegeknoopt was. Vandaar dat deze handeling heet *m'o'joeti*, „dichtknoopen van iets”, n.l. van de zielestof van de rijst, opdat deze niet zal weggaan. Op deze medicijn werd een *lemoro*-blad (om zijn hardheid) gelegd, en daarop weer een steen; verder vier bosjes rijst, die eerst met fijngekauwde *pakanangi*-bast (*pakanangi* beteekent „doen overwinnen”) waren bespuwd. Op deze vier bosjes eindelijk werd de *tadoelako mpae* geplaatst, de rijststoel, waarvan de aren bij het begin van het oogsten het eerst gesneden zijn. Bij deze *tadoelako mpae* legde men nog een stukje van de rijstkorst van de eerste nieuwe rijst, welke op het voorloopige oogstfeest was gekookt. Hierop legde men weer een *lemoro*-blad en een steen, en op dit alles eindelijk werd de uit het rijstveld aangedragen rijst opgestapeld.

Elders zagen wij het opschuren weer op andere wijze doen, ofschoon de hoofdzak op hetzelfde neerkomt. In een fraai vierkant mandje werd het volgende gereedgemaakt: vier varen-bladeren (*siro*), vier srih-bladeren, vier stukjes pinang, vier bosjes kleefgras (*pidari*), vier stukjes van het haardstel (bestaande uit omgekeerde defekte kookpotten) — *nakapeni mpae*, „opdat de rijst hard zij” — en andere stukjes medicijn werden op elkaar gestapeld. Vier van zulke stapeltjes werden in het mandje geplaatst, waarin ook nog vier rijstsnijmesjes werden gelegd. In het midden van het mandje lag nog een gevorkt stokje van de *poihi*-plant (*poihi* „wat tot inhoud dient”). Op het aldus gevulde mandje werden weer als boven vier bosjes rijst gelegd, verder de *tadoelako*, en eindelijk een bijzonder groote bos rijst, die den naam draagt van *roempi mamongo*, „de drukker op de arecanoot”. Deze bos werd als boven met fijngekauwde *pakanangi* bespuwd. Hierop eindelijk weer stapelde men de overige rijst.

In elk geval wordt de boven meermalen genoemde vierkante draag-

(*) De Koelawiërs hebben heel wat Mohammedaanschen invloed ondergaan. Dit blijkt ook uit het wierook branden bij de rijstmoeder, het gebruik van *ketoepat* bij het oogstfeest, en hier de benaming *djii* (*djin*).

mand, waarin de rijstmoeder ligt, tegen den wand van de rijstschuur geplaatst, als bewaakster van het geheel. Deze rijstmoeder blijft in ieder geval op haar plaats tot aan den nieuwen oogst. Daarna wordt zij door sommigen opgegeten; anderen laten haar van zelf vergaan. Ook wordt de stok, die de rijstmoeder in het veld heeft gesteund, in de schuur tegen den wand geplaatst.

Het opschuren der rijst bij andere Toradja- stammen.

Boven hebben wij reeds opgemerkt, dat de To Koelawi hun rijst niet in bossen samenbinden, maar haar met korte stelen afsnijden, en daarna in ronde kokers van boomschors storten. Door deze gewoonte zijn hunne rijstschuurtjes ook anders ingericht, dan bij de Bare'e-Toradja's: de rijst wordt bewaard in hutten op palen, waarvan het dak op den vloer rust. Deze schuurtjes heeten *gampiri*. Een andere soort rijstschuren, *mari* genaamd, bestaat uit een vloer, laag bij den grond, waarboven een dak op palen. Op dezen vloer staat het groote ronde vat van boombast, waarin de rijst, alleen van den steel ontdaan, wordt opgeborgen.

Wanneer men met het yullen van die kokers zal beginnen, wordt de *tina mpare* of rijstmoeder onder in het vat gelegd. Bij die rijstmoeder worden nog tal van medicijnen gevoegd, waarvan wij alleen de namen kunnen opgeven. Zij zijn: *sikoeri*, *pomawo*, *soemarimpoe*, *lentora*, *dodingi*, *hibangka*, *lelio*, *hibohoe*, *pároha*, *dalipegea*, *hoehio*. De meeste dezer medicijnen zullen hun kracht wel ontleenen aan hun naam; zoo is *mawo* „verlangen”, *tora* „denken aan”, *bohoe* „verzadigd enz. Verder worden er nog steenen bijgevoegd, meestal steenen, die in planten worden gevonden, zooals in de rijst, in de bamboe, enz. Ze heeten *matia kaoc*. Voorts een *kipenei*, twee *sirihvruchten* en een heele *arecanoot*. Op dit alles wordt de rijst gestort.

In Parigi bestaat nog het geloof, dat wanneer men eene rijstschuur maakt, men geen tabakspruim in den mond mag nemen, aangezien dan de muizen zonder ophouden in de schuur zullen komen. Aan het overbrengen van de *tadoelako mpaec* wordt veel zorg besteed; men mag gedurende deze verrichting volstrekt niet struikelen. Bij het betreden der schuur werpt men een rijstaar over zijn hoofd naar achter, waarbij men uitroept: „Dit is uw deel, Landjadoko; volg mijne kinderen niet, die de rijst hierin brengen”. Daarna heeft het opschuren plaats, nagenoeg op dezelfde wijze als bij de Bare'e-Toradja's.

Het halen van rijst uit de rijstschuur.

Overal in Midden-Celebes moet degene, die in de schuur gaat, om

rijst te halen, dit met de noodige omzichtigheid en eerbied doen. In de eerste plaats behoort hiertoe, dat de vrouw, die in de schuur gaat, netjes is gekleed in sarong, baadje en met den hoofddoek om. Deze gewoonte zit er nog zóó diep in, dat vele Saoesoesché en Parigische vrouwen, die als Mohammedanen den hoofdband hebben afgelegd, dien aanbinden, wanneer zij in de rijstschuur gaan. Men moet zich zoo in acht nemen, opdat de rijst niet zegge: „gij houdt niet van mij, en gij bewijst mij geen eer, dus ga ik maar weg”.

Wanneer bij de To Koelawi voor de eerste maal rijst uit de schuur zal worden gehaald, moet eene priesteres (sjamaan, balia) de zielestof van de rijst eerst gaan „ontmoeten”. Zij gaat hiertoe onder een stuk katoen zitten en brandt wierook voor de rijst. Eerst na deze plechtigheid mag men geregeld rijst uit de schuur gaan halen.

Maïs en andere gewassen.

Behalve rijst worden nog maïs en eenige groentesoorten in de rijstvelden geplant. Ook ziet men vooral bij de To Lage veel papaja-boomen (*Carica Papaja* L.) aangeplant, en in de meeste velden beslaat de pisang-aanplant (*loka*) eene ruime plaats. Evenals de verwante volksstammen kennen ook de Toradja's vele soorten van pisang.

Behalve rijst en maïs planten de Toradja's nog de volgende graansoorten: Gierst, (*wailo*, *Setaria italica*), tampoelao (*Sorghum vulgare*), djole kodjo (*Coix lacryma* L.). Djole goa of enkel goa genoemd, is de Turksche tarwe (*Zea Mays* L.). Dit laatste gewas is door Goareezen in Midden-Celebes ingevoerd; daar de Toradja's de maïs nog niet kenden, hebben zij dit gewas den naam gegeven van hen, die het hun hebben gebracht: goa; en omdat de korrel van de maïs veel lijkt op de echte djole, wordt de eerste wel djole goa, de laatste djole kodjo, „echte djole” genoemd.

Het verhaal omtrent de invoering van de maïs luidt aldus: In den ouden tijd kwamen de Goareezen het dorp Bomba in het landschap Onda'e belegeren. Het beleg duurde zeer lang, en eindelijk moesten de Goareezen onverrichterzake aftrekken. Toen de inwoners van Bomba zagen, dat de vijand was heengegaan, kwamen zij naar buiten, en vonden aan den voet van den berg, waarop Bomba ligt, een veld met maïs, die de Goareezen hadden geplant om zich voedsel te verschaffen. Aanvankelijk wantrouwde men deze onbekende vruchten, maar toen enkelen het gewaagd hadden ze rauw te eten en den smaak goed vonden, werd dit gewas verder aangeplant en algemeen gegeten.

Aangezien de maïs eene voorname plaats inneemt als voedingsmiddel, verwondert het ons niet, dat de Toradja's bij het oogsten van dit gewas ook eenige voorzorgsmaatregelen nemen, opdat de vrucht niet op de eené of andere wijze verdwijne. Wanneer de maïskolven ongeveer 3 maanden na het planten genoegzaam zijn gerijpt om te worden gegeten, gaat de

eigenares in het veld, en bindt een der maïsstengels, onverschillig welken, vast door de bladeren in elkaar te knopen. Dezen stengel noemt men *p'o'jo e ti*, „de vastgeknoopte”. Dit geschiedt zonder eenig ceremonieel. Hierna mag men zooveel maïs snijden als men wil; alleen de *p'o'jo e ti* laat men onaangetast.

Wanneer men de eerste vrucht maïs naar huis heeft gebracht, wordt een der kolven in het dak van het woonhuis gestoken. (Sommigen steken vier klossen in het dak, overeenkomende met de vier stoelen van de rijstmoeder). Deze maïsklos blijft daar, tot hij door de muizen is opgegeten of vanzelf is vergaan: hij dient om de zielestof van de maïs in huis vast te houden. De maïs namelijk heeft geen afzonderlijke plaats, daar zij zelden in de rijstschuur wordt geborgen; meestal wordt zij in het huis onder dak gebracht, opgehangen aan de zolderbalken, mede met de bedoeling om ze door den rook van den haard tegen insecten te beveiligen.

Een veld, waarop alleen maïs is geplant, heet in het Bare'e *k a w o*. Wordt deze aanplant geoogst, dan zoekt de eigenaar ook hulp bij anderen. Als belooning voor dien arbeid krijgt iedere oogster een draagmand (*b a s o*) vol maïs. Bij het oogsten wordt de maïsstengel dichtbij den grond doorgekapt; de vrucht wordt vervolgens van den stengel afgescheurd, en in de mand geworpen, welke iedere maïs-oogster op den rug draagt. Soms ook laat men aan de vrucht een stuk van den stengel zitten, ten einde de vruchten gemakkelijker te kunnen ophangen. De afgesneden stengels worden zooveel mogelijk op hoopen gelegd, en daarna door de steeds aanwezige kinderen buiten het veld gebracht. Is alle maïs geoogst, dan worden de vruchten aan rotanlijnen geregen, en aan een stevig rek (*b a o r a*) opgehangen om te drogen.

Onder de groentesoorten, die op den akker worden geplant tusschen de rijst in, zijn de voornaamste: *e o e* (*Amaranthus gangeticus*); *l o n g o e r o e* (*Hibiscus Manihot* L.) welke bladeren worden gegeten; *n a m b o* (*Sinapis alba* L.), moster. Dan heeft men nog eenige pompoensoorten: *k a t e d o* of *t a m p e r e*, de *l a b o e* van Java, kalebas of pompoen (*Lagenaria vulgaris* Ser.); *s o e a i*, komkommer (*Cucumis sativus* L.); *b a l o n g k a* of watermeloen (*Citrullus edulis* Planch.). Verder plant men nog *p o k i - p o k i* (Jav. *terong*), welke vrucht wordt gegeten. Evenzoo *p a r i a*, eene zeer bittere vrucht; *t a m a t e* (*Lycopersicum esculentum* Mill.) welke vruchten gebruikt worden bij het bereiden van spijzen. Ook eenige soorten van erten en boonen, zooals: *t i b e s i*, waarvan twee soorten: rechtopgroeiende, en kruipende; de *t a l a ' o e* en de *k a r a e*.

Voorts plant de Toradja ook de noodige gewassen om het eten te kruiden, zooals uien (*p i a*, een varieteit heet *l a s o e n a*); curcuma, (*k o e n i*, *Curcuma longa* L.); gember, (*k o e j a*, *Zingiber officinale* L.); *t i w o m b a n e* of *t i m b o w a n e* (*Andropogon Schoenanthus* L.), welks wortels als specerij in de toespis worden gekookt; de fenkel, *p e r o t o m o e*.

Ten slotte moeten wij nog vermelden als gewassen, die tusschen de

rijst worden geplant: suikerriet (t o w o e) en tabak (t a b a k o). Deze laatste plant men gewoonlijk op een afzonderlijke plek in het veld, dikwijls dicht bij de veldhut. Van deze cultuur, die nauwelijks genoeg oplevert voor eigen gebruik, valt alleen mede te deelen, dat de Toradja gelooft, dat de tabak zal doodgaan, wanneer eene menstrueerende vrouw langs, of door den aanplant gaat. Wanneer de tabakspant ongeveer 2 voet hoog is, steekt men een weinig haar van den Arenga-palm in den stengel, en draait dezen daarna een weinig om, zoodat hij kraakt (de vreemdelingen aan het strand binden een stukje laken om den stengel). Ook besprenkelt men de planten met water, dat men op de bladeren van de s a k o t i m a w a o e, eene kwalijk riekende plant, heeft gegoten. Men doet dit, „opdat de plant niet spoedig zal sterven”. De bedoeling van dit laatste is duidelijk: door het kwalijk riekende water hoopt men, dat de geesten van de tabak zullen afblijven.

Sedert het Gouvernement de zaken in Midden-Celebes regelt, moedigt het de cultuur van andere gewassen, als koffie, aardnoten en oebisoorten (vooral cassave) aan. Van de resultaten hiervan is nog niet veel te zeggen. Populair is de cultuur van deze ingevoerde gewassen nog niet.

De twee of drie maanden, welke verlopen tusschen het oogstfeest en het ontginnen der nieuwe velden, worden als rusttijd beschouwd en e o e a genoemd (¹). Eene rustperiode heet s a n g k a e o e a. Deze tijd wordt voornamelijk gebruikt tot het vieren van feesten, tot het maken van reizen (meestal met het doel om schulden in te vorderen, en inkoop te doen), tot het stoken van zout en het zoeken van boschprodukten; vóór 1906 ging men koppensnellen, en werden heksenprocessen voltrokken gedurende deze rustperiode.

(¹) Eoea is gevormd van den stam eoe, met het achtervoegsel a. Eoe is identisch met Tontemb. sloer, dat den bijvorm ajoer (omgezet tot aroej) heeft. Ajoer en sloer beteekenen: „rust, vrede, gemak, ontspanning”; eoea staat dus voor aloeran, „tijd van rust, ontspanning, vacantie”.

XXIV. HANDEL.

Verhaal van den eersten handel. — Handel binnen den stam. — Handel tusschen verschillende stammen. — Het handelsgezelschap. — Crediet. — Markten. — Vreemde handelaars. — Copra. — Rotan. — Gomcopal (damar). — Andere artikelen van uitvoer. — Handel in rijst. — Waarom de Toradja's handel drijven. — De invloed van het zoeken van boschprodukten op de Toradja's. — Geld.

Verhaal van den eersten handel.

Bij de To Lampoe, de Bare'e sprekende stammen ten Zuiden van het Takolekadjoe-gebergte, hebben wij een verhaal gevonden van de wijze, waarop in den allereersten tijd handel werd gedreven. In den aanvang waren de To Lampoe zeer schuw; zoodra zij een vreemdeling zagen, liepen zij weg. De vreemdelingen, die in hunne nabijheid woonden, waren de menschen van Wotoe. Ten einde betrekkingen met de To Lampoe aan te knopen, namen de lieden van Wotoe de bamboe kokers met palmwijn van de arénboomen weg, en hingen daarvoor in de plaats zwarte suiker en stukken zout, toenmaals voor de To Lampoe nog onbekende zaken. Dezen roken er aan, likten er aan en aten er van. Op deze wijze ontstond een levendige handel, totdat de To Lampoe langzamerhand hunne schuwheid overwonnen en met de menschen van Wotoe kennis maakten.

Handel binnen den stam.

Van eenigen handel binnen den stam is nooit ernstig sprake geweest. Dit kon ook niet anders, want hetgeen men voor het dagelijksch leven noodig had, maakte ieder voor zichzelf, voor zoover de grondstoffen daarvoor in het gebied van den stam werden gevonden, zoodat een handel onderling in dergelijke voortbrengselen geen zin zou hebben gehad.

Bovendien maakten de communistische gevoelens, welke men koesterde voor de leden van zijn eigen stam, handel onmogelijk. Iemand kan nu eenmaal niets weigeren aan een ander lid van zijn stam, aan zijn familielid dus, zoodat eene poging tot handelen zou uitloopen op het wegschenken van de handelswaar. Tijdens ons verblijf in Midden-Celebes is het een enkele maal voorgekomen, dat een Toradja ingevoerde handelsartikelen aan het

strand kocht om deze met winst van de hand te zetten onder zijne stamgenooten; maar steeds moest zoo iemand na korten tijd zijn handel staken met groot verlies, omdat hij een deel zijner goederen had moeten weggeschenken aan vragers, terwijl hij den prijs van een ander gedeelte zeker wist niet te zullen ontvangen, omdat een oom of broer de schuldenaar was.

Meermalen hooren wij verhalen van voorwerpen, welke zijn weggenomen, en op de vraag of de eigenaar daarover niet boos was, krijgen wij gewoonlijk ten antwoord: „Hoe zou hij boos zijn? degeen die het weggenomen heeft is zijn kind” (of kleinkind of broer, en hiermede wordt dan dikwijls een zeer verre achterneef bedoeld).

Verzoeken aan ons om eenig sieraad, of ander voorwerp te doen herstellen, gaan steeds gepaard met de opdracht: „En als het gereed is, geef het dan niet aan mijn broer of neef, (of eenig ander familielid) mede, maar bewaar het tot ik het zelf kom halen”.

Wil de Toradja iets geheel voor zichzelf hebben, dan is hij genoodzaakt dat voorwerp te verbergen of het ons in bewaring te geven. Van dezen communistischen aard hebben wij nog meer voorbeelden gegeven in Hfdst. „Maatschappelijke en staatkundige verhoudingen”.

Handel tusschen verschillende stammen.

Bij zulke verhoudingen kan natuurlijk geen sprake zijn van handel tusschen leden van denzelfden stam. Anders is het gesteld tusschen verschillende stammen. In het gebied van sommige stammen wordt ijzer gevonden, in dat van andere niet. Wanneer door eerstgenoemden een aantal hakmessen, zwaarden en bijlen zijn gesmeed, worden deze naar andere stammen gebracht, en daar geruild tegen voorwerpen, die zij zelve niet hebben. Zoo doen ook de To Mori met de door hen vervaardigde koperen sieraden. Menschen uit stammen, die de pottenbakkerskunst verstaan, brengen hunne waar naar hen die deze kunst niet kennen. Zoutstokers torsen zware vrachten van hun eigen gemaakt zout naar streken, waar men door oorlog of door andere omstandigheden in dat jaar niet naar het zeestrand is kunnen gaan om voor zichzelf dit artikel te maken. Van het strand brengt men groote schelpen naar het binnenland, waaruit armingen worden gebikt. Deze ringen worden ook dikwijls kant en klaar aangeboden. W i n t o e en p a k a, twee lianen, geel en zwart van kleur, die bij vlechtwerk veel gebruikt worden, worden uit het bovenland, waar zij alleen op de hooge bergen groeien, naar lagere streken gebracht, en geruild tegen enkele bossen rijst. Hetzelfde doet men met den bast van de w o e l i, waarmee de palmwijn bitter wordt gemaakt, en met de schors van p a k a n a n g i, een tot velerlei doeleinden aangewend geneesmiddel onder de Toradja's, beide mede artikelen, die alleen in de oerbossen op de hooge bergen voorkomen. Zit men goed in zijne buffels, dan brengt men er een paar naar streken, waarvan men gehoord heeft, dat de buffels

er schaarsch zijn; zoo fokken enkele stammen geiten aan, om deze later bij andere stammen tegen honden te ruilen.

Gewoonlijk heeft men van te voren reeds bepaald, wat men voor zijne waar wil koopen, en wanneer andere artikelen als prijs worden aangeboden, dan geeft de Toradja zelden zijne waar af. Met zout en koperen sieraden koopt men meestal buffels; aarden potten en kleinere handelsartikelen gaan doorgaans voor eenige bossen rijst. Katoenen goederen, alle ingevoerd, waarvan iedere Toradja gewoonlijk een kleinen voorraad bezit (hierover beneden), konden vóór de komst van het Gouvernement, toen geld als betaalmiddel nog weinig in zwang was, als universeel betaalmiddel in Midden-Celebes gelden.

De waarde van de aangeboden waar was vrij vast; zoo gold een volledig stel koperen arm- of enkelringen één buffel; in rijst gold een buffel 500 bossen; in zout berekend was de waarde van zulk een dier gelijk aan twee stukken zout van circa 75 cM. lengte en ter dikte van het middel van een mensch; (was de streek waarheen het zout was gebracht, ver van het zeestrand verwijderd, dan was één dergelijk stuk reeds voldoende om een buffel te koopen).

Het handelsgezelschap.

Handelaars van beroep hebben wij vroeger nimmer aangetroffen onder de Toradja's. Allen zijn landbouwers. In den tijd, waarin de rijstvelden zijn bewerkt, zoodat men alleen op de vrucht heeft te wachten, of ook gedurende het oogsten van de rijst, dat steeds aan de vrouwen wordt overgelaten, gaan de mannen uit op hun handelsreis. Vrouwen nemen aan zulk een tocht nimmer deel, tenzij zij van eene dergelijke gelegenheid gebruik willen maken om een familielid in een anderen stam te bezoeken. Het is overigens opvallend zoo huisvast als de Toradja'sche vrouw is. Zeer velen harer zijn niet verder dan een uur gaans van haar dorp af geweest. Voorwerpen door vrouwen vervaardigd, als potten, geklopte boomschors, mandjes, worden aan de mannen mede gegeven ten verkoop. Alle waar, eetgerei en dergelijke wordt in groote manden verpakt die op den rug worden gedragen (zie Hfdst. „Huisraad en wapens”). Vermoedt men, dat de tocht wat lang zal duren, dan worden dezelfde voorzorgsmaatregelen genomen, als wanneer men eertijds uitging om menschenhoofden te zoeken (zie Hfdst. „Oorlogvoeren”). Dan neemt men ook zijne honden en zijn jachttuig mede, want men heeft geen haast, en is van plan om hier en daar eenige dagen te blijven, en te zien of de jacht wat voordeel oplevert.

Vroeger sloten zich voor zulk eene handelsreis steeds eenige lieden bij elkaar aan; een gezelschap telde zelden minder dan tien leden, van wie een of twee zoo mogelijk een geweer over den schouder droegen. Iedere Toradja kent toch genoeg verhalen van reisgezelschappen, die vermoord zijn op het gebied van een anderen stam, welke zich meester wilde maken van de goederen, die de vreemdelingen met zich voerden. De veete tus-

schen de Bare'e sprekende Toradja's, en de To Kinadoe (de stammen om het Matano- en het Towoeti-meer) heeft ook haar oorsprong gehad in zulk een overval (zie Hfdst. „Oorlogvoeren" Dl. I bl. 203). Sommige streken waren berucht om de vaardigheid, waarmede de bewoners reisgezelschappen wisten te overvallen. Men vermeed zulke streken, of als men er toch moest wezen, was men er dubbel op zijne hoede.

Was men gekomen in de streek, waar men de artikelen hoopte te vinden voor zijne waar, dan nam men na verkregeven verlof, zijn intrek in de smederij, minder vaak in den dorpstempel, waarschijnlijk omdat men zich in de smederij, die steeds een eindweegs buiten het dorp staat, vrijer en daardoor veiliger voelde dan in den dorpstempel, die steeds in het dorp was gebouwd. De leiders van het gezelschap brachten dan een bezoek aan het hoofd van het dorp om hem het doel van hun komst mede te deelen. Zij brachten dan ook altoos een stuk katoen of een deel van hunne koopwaar aan dit hoofd ten geschenke. Door dit geschenk stelden zij zich onder bescherming van het hoofd; bij gerezen geschillen met zijne stamgenooten zou dit hoofd dan de woordvoerder voor, en de bemiddelaar van de vreemdelingen zijn. Overigens werden geenerlei rechten van de kooplieden gevraagd.

Zoodra het bekend was geworden, dat een vreemd reisgezelschap zich in de smederij ophield, kwamen de menschen van het dorp eens kijken en praten. Ook menschen uit de omliggende dorpen kwamen naar de vreemdelingen en de medegebrachte waar kijken. De reizigers zelven maakten ook tochten naar de omliggende dorpen, in de hoop daar het gezochte te zullen vinden.

De transactie gaat zeer langzaam in haar werk. De Toradja begint gewoonlijk met zich onverschillig te gedragen tegenover de aangeboden waar, ook al heeft hij er aanstonds zin in. Dan vraagt hij wat de kooplieden er voor hebben willen, en als hij dit vernomen heeft, dan verzekert hij dat hij van het gevraagde niets of weinig heeft. Eindelijk komt hij met een voorstel voor den dag, en na verscheidene bezoeken wordt de koop gesloten. De kooplieden op hunne beurt weten dikwijls met voordeel op de ijdelheid der koopers te werken, zoodat voorwerpen, welke men niet van plan was te koopen, toch worden genomen. Dit geldt vooral ten opzichte van koperen sieraden, waarom echtgenoot en dochters zóó weten te dwingen, dat de man en vader ze koopt.

Het gebeurt nu en dan, dat een gezelschap geen handelsartikelen bij zich heeft, maar zich door zijn arbeid het gewenschte tracht te verschaffen. Zoo ontmoet men in het Posso'sche nu en dan gezelschappen van To Mori, die het noodige om koperen sieraden te maken bij zich hebben. Wanneer zij zich dan ergens hebben neergezet, bestellen de menschen uit dat dorp en uit den omtrek koperen sieraden bij hen. Het benodigde koper wordt daartoe door hen die bestellen zelven aangebracht in koperen borden (van Java ingevoerd) en in zoogenaamde haantjes-duiten; voor het vervaardigen der voorwerpen wordt vooraf het loon bepaald.

Zoo gingen vroeger meermalen gezelschappen Toradja's naar Loewoe. Zij klopten daar sagoe, waarvan de helft of een derde aan den eigenaar van den boom-kwan, terwijl men voor het overige datgene kocht, wat men noodig had.

Crediet.

In zeer veel gevallen wordt de aangeboden waar niet contant gekocht. Zijn katoenen goederen als prijs bedongen, dan gaat de koper die soms eerst „zoeken”, nadat de waar reeds van eigenaar is verwisseld. Dit geldt vooral dan wanneer de waar met buffels is gekocht. Het heet dan dat de buffels nog niet kunnen worden opgevangen. Het gezelschap keert dan terug zonder den prijs van zijne artikelen te hebben ontvangen, en meermalen ontvangt het dien eerst na jaren en na oneindige maningen. Dit op crediet koopen was eertijds de voornaamste bron van geschillen, en meermalen konden de schulden eerst na gebruik van geweld wordeh geïnd. (Zie over de middelen, welke daartoe konden worden aangewend: Hfdst. „Begrippen van recht”, Dl. I bl. 194—197).

Het zit den Toradja in het bloed om hetgeen hij noodig heeft of wenscht, op crediet te nemen. Hierdoor zijn de vreemde handelaren vroeger gedwongen geweest voorschotten te geven, en hierdoor hebben zorgelooze menschen zich zeer diep in de schulden gestoken. Meer dan één Toradja heeft ons verzekerd: „Wanneer wij niet eerst hebben, wat wij wenschen, voelen wij ons innerlijk niet krachtig genoeg om den prijs er voor te zoeken”. Het Bestuur tracht dit geven van voorschotten zooveel mogelijk tegen te gaan, en het onderzoekt geen klachten over wanbetaling van voorschotten, maar steeds nog wil de Toradja het begeerde in zijn bezit zien, voordat hij er voor gaat werken.

Kan een handelsgezelschap al de meegebrachte artikelen niet kwijt raken, dan laat het wel bij een der dorpelingen het een en ander achter om het voor de eigenaars te verkoopen; een gedeelte van den prijs, al naar mate de afspraak is, komt dan aan dezen tusschenpersoon. Ook dit is natuurlijk weer niet anders dan op crediet verkoopen.

Markten.

In het gebied van de Bare'e sprekende Toradja's heeft men nooit weekmarkten of maandelijksche markten gehad. Na het bovenstaande kan ons het ontbreken van markten niet verwonderen: iedere Toradja maakt en verbouwt zelf alles wat hij noodig heeft, en dus behoeft hij daartoe niet naar anderen te gaan. Bovendien werd in deze streek een potentaat gemist, die met het oog op eigen voordeel hier of daar eene markt forceerde. Ook enkele pogingen van het Gouvernement om op een paar plaatsen markt-dagen in te stellen, zijn mislukt.

Slechts in het Mori'sche, Sigi'sche en Kaili'sche, waar reeds onder-

scheid is op te merken tusschen landbouwers en hen die zich langzamerhand aan den landbouw hebben onttrokken, en waar een potentaat de macht in handen had, waren reeds vóór de komst van het Gouvernement op bepaalde plaatsen markten (p o t o m o e, „plaats van ontmoeting“). Iedere verkoper op de markt moest een gedeelte van zijne waar als „marktgeld” aan het landschapshoofd afstaan.

Alleen de groote doodenfeesten in het Posso'sche deden nu en dan aan markten denken. De feestgangers uit verschillende stammen, die elkaar daar in vriendschap ontmoetten, hadden gewoonlijk een of ander uit hun land meegebracht, dat zij gedurende het feest verkwanselden. Tó Onda'e brachten er was, To Pada tabak, To Pakambia hakmessen, enz., (maar) alles in kleine hoeveelheden, omdat alles op den rug moest worden gedragen. Deze transacties hadden dan ook niet in de eerste plaats ten doel iemand datgene te bezorgen, wat hij zocht, maar om de verveling, welke men op zulk een offerfeest van enkele dagen lang voelde, wat te verdrijven.

Vreemde handelaars.

De eerste vreemde handelaars, die in geregelde handelsbetrekking met de Toradja's kwamen, moeten Mandareezen en Boegineezen zijn geweest, later Kailiërs, Ternatanen en Gorontaleezen. Dezen vestigden zich aan het zeestrand en brachten vandaar uit bij kleine hoeveelheden hunne handelswaren, voornamelijk in katoenen goederen en koperwerk van Java bestaande, het binnenland in. Den prijs van het gekochte, rotan, was, gomeopal, huiden, waren de Toradja's dan verplicht naar het strand af te brengen. Deze verplichting rust ook nu nog altijd op de koopers. Waren de produkten eenmaal aan het strand, dan werden ze met groote Boegineesche vaartuigen (p a d e w a k a n g, p a l a r i) naar Gorontalo vervoerd.

De vreemde handelaars namen gewoonlijk eene vrouw uit de dichtstbijwonende Toradja's; en zoo ontstond de gemengde Mohammedaansche bevolking, welke men nagenoeg overal aan de kusten van de Bocht van Tomini vindt. Eerst ongeveer 1870 of nog iets vroeger, kwamen Chineezers met schoeners van inlandsch maaksel in de Bocht handelen. Zij ankerden op eene plaats, en bleven daar dagen achtereen liggen om door bemiddeling van de strandbewoners boschproducten van de Toradja's op te kopen. Aanvankelijk durfden deze Chineezers zich niet aan den wal vestigen. Eerst langzamerhand gingen zij hiertoe over en zodoende ontstonden op verschillende punten aan de kust handelsnederzettingen (').

De Chineesche handelaars mochten zich echter niet rechtstreeks in verbinding stellen met Toradja's. Zij kregen de producten door tusschen-

(') Nog steeds worden de Chineesche handelaars anakoda genoemd en hunne knechts mantaroso, omdat vroeger de Chineesche handelaar ook gezagvoerder aan boord was en zijne knechts tevens matrozen waren.

komst van een der aan het strand wonende vreemdelingen van gemengd bloed. Aan deze lieden werden goederen in voorschot gegeven, die zij dan weer aan Toradja's verkochten. Deze tusschenpersonen, *t o d o* genoemd, hebben heel wat ellende over de Toradja's gebracht. Op allerlei wijzen wisten ze hen af te zetten. Toen het Gouvernement zich hier gevestigd had, ging de Civielgezaghebber dan ook ernstig het gebruik van *t o d o* of tusschenpersonen tegen. Tegenwoordig vragen de handelaars aan de Toradja-hoofden om een aantal lieden, die boschprodukten voor hen kunnen gaan zoeken. Dit gebeurt dan ook onder contrôle van het bestuur, om te zorgen, dat de werkkrachten eenigszins gelijk verdeeld worden over de bestaande handelshuizen.

Langzamerhand werd het gewoonte, dat voorname hoofden, zooals die van Todjo en van Mapane, uitvoerrecht van boschprodukten gingen vragen. Zoo moest de verkoper voor een pikol gomcopal (damar) een kwartje betalen, en de handelaar die ze uitvoerde nog eens 50 cent. Voor rotan bedroeg het recht voor de honderd bossen *f* 0,25 van den opkoper; de rotansnijder stond 10 van iedere 100 bossen aan genoemde landschaps-hoofden af. Later werden deze rechten door het Gouvernement afgekocht. De waardigheidsbekleeders in Todjo kregen vergoedingen tot een gezamenlijk bedrag van *f* 3000, die van Mapane *f* 500.

Copra.

De voornaamste artikelen welke uit het gebied der Bare'e-Toradja's worden uitgevoerd zijn copra, rotan en gomcopal. Copra wordt nog niet in groote hoeveelheden uitgevoerd, maar het laat zich aanzien, dat dit in de eerstvolgende jaren aanmerkelijk zal toenemen. In vroegeren tijd toch gevoelden de Toradja's weinig lust om kokosboomen aan te planten. Zij liepen toch veel kans, dat bij een van de veelvuldig voorkomende binnenlandsche oorlogen hun geheele aanplant door den vijand zou worden vernield. Sedert de vestiging van het Gouvernement heeft men overal waar zulks mogelijk is, kokosaanplantingen gemaakt.

De copra (*k a j o e k o e m a n g a o e*) ondergaat geen bijzondere bewerking: wanneer de noot in tweeën is gekloofd, worden de beide helften in de zon of boven een vuur gedroogd, waardoor het vleesch loslaat. Deze halve bollen van gedroogd kokosvleesch worden aan strengen geregen en bij het gewicht aan de handelaars verkocht. Door dezen wordt de copra in kleinere stukken gehakt, nog eens gedroogd en in zakken verpakt (¹).

(¹) Copra uitvoer van Posso-Mapane:

in 1903.....	62092 Kilo,
in 1904.....	53234 Kilo,
in 1905.....	46716 Kilo,
in 1906.....	
in 1907.....	7856 Kilo,
in 1908.....	25887 Kilo,
in 1909.....	40934 Kilo.

Rotan.

Rotan (la o e r o) wordt uit geheel Midden-Celebes uitgevoerd. Groepen Toradja's trekken daartoe naar de bosschen, bouwen zich eene hut, en snijden de door de handelaars gewilde rotan-soorten. Zoowel de zware als de lichte soorten worden in bossen van 10 stuks gebonden. De Toradja verkoopt zijn rotan bij bossen, ze wordt echter bij het gewicht uitgevoerd (*).

Algemeen bestond in Midden-Celebes het geloof, dat van rotan kruit wordt gemaakt. In streken, waar men nog weinig of geen omgang heeft gehad met Europeanen bestaat dit geloof nog. Het is een van de geliefkoosde gesprekken der Toradja's om bij ons te onderzoeken naar het doel van de artikelen, welke worden uitgevoerd, en ook om te vragen naar de wijze, waarop de meest gewenschte artikelen van invoer worden gemaakt. Zoo heeft men zich ook in het hoofd gezet, dat van gomcopal (s o g a) alle mogelijke glazen voorwerpen worden gemaakt; de doorschijnendheid van beide artikelen moet de Toradja's tot dit besluit hebben gebracht.

Gomcopal (d a m a r).

De gomcopal (algemeen in Midden-Celebes s o g a genoemd) is naast de rotan een voornaam artikel van uitvoer. Deze harssoort wordt verkregen uit oude exemplaren van den s o g a-boom (Dammara (Agathis) Celebica). Het zijn prachtige reuzen der natuur, kaarsrechte stammen van 1 tot 2 Meter diameter, 30 à 40 M. hoog, alleen aan den top voorzien van takken en bladeren. Het hout van den s o g a-boom wordt tot geen enkel doeleinde gebruikt. Het is bros en rot spoedig, terwijl ook het harsgehalte van het hout de bewerking er van zeer schijnt te bemoeielijken.

In alle oerbosschen van Midden-Celebes komen deze boomen voor, in meerdere of mindere hoeveelheid. Op tal van plaatsen wordt de gomcopal naar de kust gebracht. De handelsplaats Wata mBajoli dichtbij de monding van de Soemara-rivier aan de Golf van Mori, heeft geheel aan den handel in gomcopal haar ontstaan te danken. Ook in de oerwouden op de gebergten van het Westelijk deel van Midden-Celebes komen veel s o g a-boomen voor. Tijdens de ongekend lange droogte in 1902 is eene groote uitgestrektheid damarbosch op het Oostelijk schiereiland (in het bovenland van Todjo) verbrand. Maanden achtereen stond

(*) De uitvoer-cijfers van Posso-Mapane zijn:

in 1903.....	508365 Kilo,
in 1904.....	454564 Kilo,
in 1905.....	285988 Kilo,
in 1906.....	588304 Kilo,
in 1907.....	752355 Kilo,
in 1908.....	484925 Kilo,
in 1909.....	415245 Kilo.

het bosch te branden en het vuur strekte zich uit tot aan de Bocht van Tomini. De lucht was geheel vervuld van rook en aschdeeltjes, zoodat het uitzicht op zee zeer belemmerd werd.

Wanneer een damar-zoeker een flinken boom gevonden heeft, is zijn eerste werk dien te *omponi*, d. i. twee overeind staande stokken met een dwarshout er aan bij den boom op te richten. Aan het dwarshout hangt hij eenige rotan-ringen, de zwarte vezels van den arèn-palm, en dergelijke, even zoovele teekenen, die zeggen willen, dat allen, die de hars van den aangewezen boom wegnemen, met buffels beboet of gedood zullen worden. Daarna schilt hij een gedeelte van den bast van den boom af, ter breedte van 1 of $\frac{1}{2}$ voet, en laat den boom aan zijn lot over. De hars druipt nu uit den stam, en hoopt zich op aan den voet van den boom. De eigenaar behoeft niet bang te zijn, dat anderen deze damar zullen wegnemen, want het pas beschreven verbodsteeken wordt door ieder geëerbiedigd. Heeft zich eene voldoende hoeveelheid damarhars opgehoopt op het afgeschilde gedeelte van den boom, dan schraapt hij dat met zijn hakmes af in een van sagoe-bladscheede gemaakt emmertje, en stort het geogste in zijne draagmand. Wanneer deze vol is, brengt hij haar naar zijne hut, en stort de damar in een omheind vak op den grond uit. Wanneer hij door dagelijks aldus te werk te gaan eene voldoende hoeveelheid hars heeft verzameld, brengt hij ze af naar het strand. Deze hars, die uit den aard der zaak uit kleine stukken en uit gruis bestaat, heet *tetesi*. De moedigen onder de damar-zoekers vergenoegen zich niet met deze *tetesi*, maar klimmen tegen de kaarsrechte damar-stammen op langs een liaan, die zich dikwijls aan de takken van zulk een boom heeft vastgehecht. Is zulk een liaan niet aanwezig, dan slaat de klimmer houten pennen in den boom, terwijl hij aan deze pennen tevens een bamboe vastbindt, waaraan hij zich vasthoudt bij het klimmen. Terwijl hij op de pennen tredende steeds hooger klimt, slaat hij telkens boven zich nieuwe pennen in. Zijn doel is om bij de takken te komen, waar zich door de jaren dikwijls grootte brokken damar hebben opgehoopt. Zulke stukken heeten *lopa*; ze hebben veel grootere waarde dan *tetesi*.

De Toradja's brengen tijd en moeite niet in rekening, en hieraan hebben de Boegineesche, Chineesche en andere handelaars het te danken, dat hun nog steeds de damar wordt toegevoerd. Een zeer sterke man draagt 40 kati damar, maar dezen last moet hij steeds vervoeren over een afstand van 2 en meer dagen loopens. Voor de genoemde hoeveelheid ontvangt hij van de handelaars drie inferieure kains van *f* 1,25 het stuk, handelswaarde in Midden-Celebes. Naar zijne gedachte heeft de Toradja in al die dagen dus \pm *f* 3,75 verdiend, in andere handelsplaatsen worden echter diezelfde kains voor *f* 0,75—*f* 0,90 verkocht. Hiertegenover staat, dat de handelaars veel risico hebben: niet alleen, dat zij soms jaren achtereen op betaling van de in voorschot gegeven goederen moeten wachten, maar meer dan eens gebeurt het, dat schuldenaars zich uit de voeten maken. De kans om betaling te krijgen is dan heel gering, want al gaat

de handelaar diep het binnenland in om den schuldenaar op te zoeken, dan blijkt hem nog dikwijls, dat deze zoowel voor zijn stam als voor zijn persoon een valschen naam heeft opgegeven.

Nu het Gouvernement orde gesteld heeft op de zaken in Midden-Celebes, zijn de bosschen, waarin damar-boomen en rotan gevonden worden onder de verschillende stammen verdeeld. Wenschen lieden damar te zoeken in een gedeelte dat aan een anderen stam toegewezen is, dan moeten zij aan dien stam een zeker recht betalen; dit recht wordt hooger, wanneer zij na verkregen toestemming van den eigenaar de damar oogsten van boomen, die reeds bewerkt zijn (waarvan de bast reeds is afgepeld). Zulke reeds bewerkte boomen, waaraan men dus niet anders heeft te doen, dan de uitgedropen hars er af te schrappen, duidt men aan met den naam van *ongkoa*. Pasgenoemde rechten worden afgedragen aan den besturende ambtenaar, die voor de verdeling onder de rechthebbenden zorgt.

Voor zoover het gebied van de Bare'e sprekende Toradja's betreft, heeft voor de komst van het Gouv^t de grootste uitvoer van damar plaats gehad uit het landschap Todjo. Vóór 1900 bedroeg de jaarlijksche uitvoer van daar gemiddeld bijna 3200 pikol (er waren jaren van 2000, en van 4500 pikol). Voor Posso-Mapané, waarheen de handel na 1905 voor een groot deel verplaatst werd, bedragen de uitvoercijfers in later jaren: in 1904—22007 Kilo; in 1905—1915 Kilo; in 1906—237 Kilo; in 1907—66869 Kilo; in 1908—144311 Kilo; in 1909—122760 Kilo (¹).

Ook naar Loewoe brengen Bare'e-Toradja's damar. Cijfers van uitvoer uit die streek kunnen wij echter niet opgeven.

Volledigheidshalve merken wij nog op, dat bij het verblijf in de bosschen om naar damarhars en rotan te zoeken, het uitspreken van sommige woorden verboden is; deze moeten dan worden vervangen door andere woorden. Voor dit gebruik, dat o.m. ook in acht wordt genomen bij de jacht, verwijzen wij naar het derde deel van dit werk.

Andere artikelen van uitvoer.

Onder de overige artikelen van uitvoer moet in de eerste plaats bijenwas (*panggere*) worden genoemd. Van bepaalde bijenteelt hebben de Toradja's geen begrip. Meestal gaat men ook niet met opzet naar bijennesten zoeken, maar in de bosschen treft men er vele aan. Wanneer een bijenzwerm zich op een boom heeft neergezet, snijdt men snel een spaander van den boom af en verbrandt dien; dan zullen de bijen dien boom niet meer verlaten.

(¹) 1905 en 1906 waren de jaren van oorlog en onrust. De groote toename van damar-uitvoer in de latere jaren moet toegeschreven worden aan de invoering van de belasting.

Alleen de To Onda'e planten op kale hellingen van heuvels palen in den grond, waarover zij een afdakje van bladeren maken. Zulke palen noemt men *tingkoe*; men smeert ze in met zoeten palmwijn. Daardoor gebeurt het meermalen, dat bijenzwermen hunne nesten er tegen komen maken. Niemand dan de eigenaar van den paal mag het nest afhalen.

In Onda'e en in de Meerstreek, waar de meeste was vandaan komt, waar men dus gewend is de bijen te bevechten, klimt men in den boom, waaraan het nest vastzit, gewapend met een stuk brandend en rookend hout. Met dit stuk hout slaat men op het nest, en houdt men zich de bijen van het lijf. Zijn alle bewoners van het nest vertrokken, dan bindt men het aan een touw vast, snijdt het van den boom af en laat het naar beneden zakken. De honing wordt of ter plaatse gedronken, of men verzamelt ze in bamboekokers om ze te verkoopen.

Is men aan dit gevaarlijk werk niet gewend, dan stookt men onder den boom eerst een groot vuur, om door den rook de bijen te verdrijven; eerst daarna klimt men in den boom, of stoot met een langen bamboe staak het nest af.

De honigraat wordt in stukken gehakt en vervolgens met water in een pot gekookt. Is de was hierdoor losgesmolten, dan wordt de geheele inhoud overgegoten in een anderen pot, waarin koud water, welke pot is toegedekt met het harige weefsel van den arèn-palm. Dit weefsel houdt alle onbruikbare bestanddeelen terug, en laat alleen de gesmolten was door. Door de aanraking met het koude water stolt de was; zij wordt vervolgens in broodvorm gekneet. Soms ook giet men ze in bamboe-koker-tjes, waardoor zij den vorm krijgt van pijpjes (¹).

Voorts worden nog huiden van buffels en herten en hertehorens uitgevoerd (²); uit enkele streken ook ebbenhout. In goede tijden worden ook veel varkens van Posso naar Gorontalo gebracht.

De Toradja's zijn er ook op uit hunne waren zooveel mogelijk te vermeerderen door vervalsching. Rotan tracht men steeds hoe langer hoe korter te snijden; damar wordt meermalen met steenen vermengd; was stampt men samen met de rijpe vrucht van de laboe, of met sagoe, om hoeveelheid en gewicht te vermeerderen.

(¹) In 1905 werden van Posso-Mapane aan was uitgevoerd: 25 kilo's (waarde f 24), in 1908: 116 kilo's (waarde f 112), in 1910: 258 kilo's (waarde f 161).

(²) De uitvoercijfers van huiden en hertshoorn van Posso-Mapane:

In 1903.	Huiden	5641 kilo;	hertshoorn	62 kilo.
In 1904.	"	8080	"	655 " .
In 1905.	"	9934	"	365 " .
In 1906.	"	9864	"	427 " .
In 1907.	"	8733	"	430 " .
In 1908.	"	11128	"	45 " .
In 1909.	"	11015	"	60 " .

Handel in rijst.

Uitvoer van rijst heeft nog niet plaats, maar in den binnenlandschen handel tusschen de Toradja's en de vreemdelingen, die aan het strand wonen wordt veel in rijst gedaan. Over het geheel mag worden gezegd, dat in normale omstandigheden genoeg rijst in Midden-Celebes wordt geproduceerd om den Toradja en zijn gezin het geheele jaar door te kunnen onderhouden. Maar hier tegenover staat, dat de Toradja zeer koopziek is, zoodat kort na den oogst, wanneer de rijst mag worden verkocht (dus na de viering van het oogstfeest), een groot gedeelte van zijne rijst naar meer genoemde strandbevolking gaat.

Hoe dichter de Toradja's bij het strand wonen, hoe gemakkelijker zij hunne rijst verkoopen, en hiernit moet het feit worden verklaard, dat terwijl de Toradja's, die diep het binnenland inwonen, nog volop rijst hebben, zij die in de strandstreken verblijf houden, drie à vier maanden na den oogst reeds gebrek hebben. De To Pada zijn een Bare'e-stam, die zoowel van de Bocht van Tomini als van de Golven van Mori en Bone ver af woont. Deze stam heeft bij de andere Toradja's den naam van altijd volop rijst te hebben. Toen wij eens het stamhoofd naar de reden van dit verschijnsel vroegen, antwoordde hij: „Wij verbouwen niet meer rijst dan de andere stammen; maar waar willen wij er mee heen? Zij blijft bij ons steken (s o e b o e r i k a m i)”. Hij betreurde de omstandigheid, dat hij door den grooten afstand niet meer van zijn voorraad kon verkoopen.

Tegenover de zorgeloosheid van den grooten hoop in dit opzicht staat dikwijls de bedachtzaamheid der hoofden, die trouwens meermalen hunne dorpsgenooten (familieleden) met rijst helpen. Wanneer wij vroeger op onze reizen in het binnenland aan de lieden, die zich in het huis van het dorpshef, of in den dorpstempel, waar wij onzen intrek hadden genomen, hadden verzameld, onze kralen, messen en katoentjes lieten zien om hiervoor rijst te ruilen, werden de vrouwen, gewoonlijk zenuwachtig gejaagd in het aanbrenge van mandjes en pakjes met rijst. Bij zulke gelegenheden is het ons dikwijls gebeurd, dat het dorpshef waarschuwend riep: „Kinderen, denkt aan morgen; wilt ge soms kralen of messen eten?” De omstandigheid, dat alle rijst uit het bovenland naar beneden moet worden gedragen, is een gunstig beletsel voor het verkoopen van te veel rijst.

De Toradja's onderhouden dus voor een groot deel de Mohammedaanse strandbewoners, die gewoonlijk zeer weinig aan landbouw doen. Dit was in vroeger tijd nog in veel grooter mate het geval dan thans, daar het bestuur nu ook de strandbewoners aanzet rijstvelden aan te leggen.

Waarom de Toradja's handel drijven.

Er bestaat een verschil tusschen den handel, welken de Toradja's onder elkaar drijven, en dien in bosch- en andere produkten, welke voor

den uitvoer zijn bestemd. Het hoofddoel van eerstgenoemden handel is zich de benoodigde zaken voor het dagelijksch leven en de noodige versierselen (waar het koperen sieraden uit Mori geldt) aan te schaffen. De handel in boschproducten had vooral in den tijd vóór de komst van het Gouvernement ten doel schatten te vergaderen. Velen hadden eene groote hoeveelheid katoenen goederen verzameld, die in een soort van sluitmanden (boengge) gepakt, gedeeltelijk in huis, voor het grootste deel echter in de rijstschuur werden bewaard. In het dagelijksch leven merkten men gewoonlijk weinig van dezen meerderen rijkdom. Wij hebben hoofden gekend, die tal van met goud- en zilverdraad gestikte Boegineesche broeken hadden, maar die toch altijd in hun lendengordel van boomschors rondliepen. Wij hebben bij dezen en genen stapels koperen borden (dola) in de rijstschuur zien staan, maar toch kregen wij ons pakje rijst en ons bakje met toespijs opgediend in het keurig gevlochten, maar weinig kostbare Toradja'sche mandje. Van een man kwam het toevallig uit, dat hij zeven koperen beteldozen had, doch er geen enkele van gebruikte. Alleen bij eenige feestelijke gelegenheid werden de koperen borden in gebruik genomen en had de huisheer een net broekje aan.

De hoofdbedoeling bij het verzamelen van deze schatten was om het noodige bijeen te hebben wanneer men eene boete zou moeten betalen. Een groot deel van het bijeenverzamelde ging mede in de lijkist om den overledene als een aanzienlijk mensch in het zielenland te doen aankomen. In het algemeen kan gezegd worden, dat men zich met zijne schatten meerder aanzien wilde verwerven bij zijne stamgenooten.

Opmerkelijk is, dat sedert het Gouvernement de macht in handen heeft, en het dus van den ambtenaar afhangt wie aanzien heeft in zijn dorp, deze zucht tot verzamelen van goederen niet meer zoo duidelijk zichtbaar is. Hoe langer hoe meer ontwaakt de begeerte om in het dagelijksch leven meer luister te verspreiden: lang bewaarde kleedingstukken worden nu dagelijks gebruikt, en de opgespaarde koperen borden doen thans dagelijks dienst in de huishouding. Het kan ook zijn, dat men nu zich meer toelegt op het verzamelen van geld. Van de meeste hoofden, die thans een vast inkomen hebben, kan men niet bemerken, dat zij van hun inkomen betalingen doen; koopen zij iets, dan geschiedt dit gewoonlijk nog op de oude wijze door afbetaling met rotan, gomcopal of eenig ander artikel.

De invloed van het zoeken van boschproducten op de Toradja's.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat de handel der Toradja's, het verzamelen van vele goederen, in geenerlei opzicht de economische behoeften der menschen heeft vermeerderd. Ook heeft die handel hen in geen deele vooruitgebracht in beschaving, integendeel het zoeken van boschprodukten heeft een verwilderenden invloed op deze menschen, en het

heeft mede een zeer nadeeligen invloed gehad op de toename der bevolking. Jongelieden bleven maanden, soms jaren achtereen in de bosschen. Dit was een lui leven: men werkte wanneer men er lust toe had, en overigens verdeed men den tijd met nietsdoen. Een groot deel der verdiensten ging heen met het koopen van rijst in de handelshuizen aan het strand. Mannen lieten hunne vrouwen en kinderen achter zonder verder voor hen te zorgen, en dikwijls was hetgeen men dan eindelijk thuis bracht zeer gering in verhouding tot den tijd, welken men er voor zoek gebracht had.

In eene geregelde maatschappij kunnen zulke toestanden natuurlijk niet worden toegelaten. De Civilgezaghebber nam dan ook spoedig maatregelen om dit verblijf in de bosschen te beperken. In twee of drie groepen verdeeld, kan nu de mannelijke bevolking gedurende twee maanden boschproducten gaan zoeken. Geheel verboden worden kan dit boschleven nog niet, daar het tot nu toe nog de voornaamste wijze van geldverdieneu voor de Toradja's is; maar het zal een groote zegen zijn voor de menschen, wanneer zij andere bronnen van inkomsten hebben gekregen.

G e l d.

Vóór de komst van het Gouvernement speelde geld bij den handel eene ondergeschikte rol. Alleen kleinere voorwerpen werden wel verhandeld met zoogenaamde haantjes-duiten (*doi manoe*), die over Kaili van Singapoera werden ingevoerd. In het Kaili'sche gelden 960 dezer duiten voor één rijksdaalder. In Parigi, Posso en Todjo berekent men één rijksdaalder op 900 dezer duiten. Een *rea* telde dan 240 duiten, een *soekoe* 60 duiten, een *tali* 30 duiten, en een *oea* 10 duiten. Dikwijls verkocht men zijne waar voor duiten alleen om veel koper te krijgen, ten einde daarvan door een rondreizenden kopergieter eenig sieraad te laten gieten. Wanneer men vroeger iets voor zilvergeld verkocht, was dit alleen ten einde deze muntstukken te doorboren en ze kinderen om den hals te hangen; of men bracht ze aan een Boegineeschen zilversmid aan het strand, om er een zilveren armband of oorknop van te laten maken.

Sedert de komst van het Gouvernement heeft men de waarde van geld leeren kennen; zeker wel in de eerste plaats door de belasting, welke jaarlijks in geld moet worden opgebracht. Terwijl vroeger een stuk ongebleekt katoen (*bëlatjoe*) ter waarde van ongeveer *f* 2.— de maatstaf was voor de berekening van de waarde der dingen, is daarvoor nu reeds geheel en al de rijksdaalder in de plaats getreden.

XXV. NIJVERHEID.

1. Bereiding van boomschors tot kleedingstof.

De boomen van welker bast men foeja maakt. — Voorbereidende handelingen met de schors. — Het kloppen van de boomschors. — De nabewerking van de foeja. — De tijd voor het kloppen van boomschors. — De klopwerktuigen. — Het beschilderen van de foeja. — De foeja-bereiding bij de Berg-Toradja's. — De foeja in den handel.

2. Vlechten.

Vlechtmateriaal en voorwerpen er van gemaakt. Pondani. — Lelangi. — Didiri en balaba. — Tioe. — Bomba. — Bambuseae. — Roode rotan, wintoe en paka. — Rotan. — Verkoop van vlechtmateriaal en gevlochten voorwerpen. — Vlechtmethoden en vlechtfiguren.

3. Pottenbakken.

De klei. — Het vormen van de klei. — Het bakken der potten. — Het inwijden van een pot. — Andere voortbrengselen van de pottenbakkerskunst.

4. Zoutbereiding.

Het verdampen van zeewater. — Het Inlandsche zout.

5. Suikerbereiding.

De stookplaats. — Het arèn-sap. — De arèn-suiker. — Het inwijden van de stookplaats.

6. Ijzersmeden.

Vindplaatsen van ijzer. — Het graven naar ijzererts. — Het smelten van ijzer uit het erts. — Het uitsmeden van het ijzer. — De gereedschappen. — De kwaliteit van het ijzer. — De smeedkunst der Toradja's. — De smederij. — Het animistisch gebruik van ijzer.

7. Kopergieten.

8. Het vervaardigen van vaartuigen.

1. BEREIDING VAN BOOMSCHORS TOT KLEEDINGSTOF (1).

De bereiding van boomschors tot kledingstof heeft onder de stammen die Midden-Celebes bewonen, eene hooge ontwikkeling bereikt. De grondstof is in dit boschrijke land overvloedig voorhanden, de werktuigen zijn vrij eenvoudig en worden uitsluitend van inheemsch materiaal vervaardigd, de kunst van weven is ook nu nog onbekend op Midden-Celebes en de invoer van goedkope katoenen kledingstof, in voldoende hoeveelheid om de geklopte boomschors op den duur te verdringen, dateert pas van de laatste dertig jaar. Nog wordt onder de stammen, die Midden-Celebes bewonen meer boomschors gedragen dan katoen, doch om geen andere reden dan omdat de invoer nog niet voldoende is om in de behoefte te voorzien en omdat ook de goedkoopste katoenen stof kostbaar is in vergelijking met de geklopte boomschors, die men geheel voor niet heeft, indien men, naar Inlandsche opvatting, het tijdverlies niet in rekening brengt.

De boomen, van welker bast men foeja maakt.

De boomen, welker bast men gebruikt om er kledingstof of foeja (2) van te maken, zijn in het geheel negen: oemajo (*Trema Amboinensis*), ambo (*Broussonetia papyrifera*), tea (*Artocarpus Blumei*), impo (*Antiaris toxicaria*), boenta (*Sloetia Minahassae*), leboni (*Ficus leucantatoma*), kampendo (*Ficus* sp.), noenoe (*Urostigma* sp.), en wantja. De bast van ambo, oemajo en tea wordt het meest geacht; de To Pebato gebruiken zelfs uitsluitend de schors dezer boomen. Alleen de ambo wordt aangeplant door het uitpoten der wortelloten en komt niet in het wild voor. Alle andere genoemde boomen zijn boschboomen. Boenta, leboni, kampendo, wantja en noenoe worden alleen in de Meer-streken, die ver van het strand liggen, tot foejabereiding gebruikt, wijl de vier eerstgenoemde boomen daar zeldzaam zijn. De fraaiste foeja levert de ambo, die zeer fijne bastvezels heeft; die

(1) Wij verwijzen hier naar ons werk: „Geklopte boomschors als kledingstof in Midden-Celebes” (*Internationales Archiv für Ethnographie*, Dl. XIV en XVI). In dit werk komen vele afbeeldingen voor van beschilderde boomschors, en van klop- en teekenwerktuigen. Fotografische afbeeldingen van foeja-kloppers en van beschilderde boomschors vindt men verder in Sarasin, Atlas, Pl. XVIII, 1-6, XIV, 26 en 27, en de geheele Pl. XVII.

(2) Foeja is een woord, dat naar eene ongetwijfeld juiste gissing van den Heer J. A. T. Schwarz, vroeger hulpprediker in de Minahassa, is verbasterd uit het Tomboeloe'sche en Tontemboansche woejang, „vrouwen-sarong”, het grootste kledingstuk dat vroeger in de Minahassa van geklopte boomschors vervaardigd werd. In de Minahassa leerden de Chineezzen de geklopte boomschors het eerst als handelsartikel kennen; bij groote hoeveelheden werd zij daar door hen opgekocht voor den uitvoer, in den vorm van groote lappen, die alleen als sarongs konden dienen en dus door de bevolking woejang werden genoemd, welk woord tot foeja verbasterd, in het Moluksch-Maleisch is opgenomen.

welke van oemajo en tea komt is aanmerkelijk grover, maar daar de oemajo een veel voorkomende boom is, wordt de meeste foeja van zijn bast geklopt. Den bast van impo kan men alleen gebruiken als de boom nog jong is, daar die van oude boomen te dik is; bovendien is het sap giftig. Ook de bast van noenoe (waringin) is slechts tot foeja te kloppen zoolang de boom nog jong is; de foeja daarvan verkregen is wel breed en lang en dient den bewoners der koude Bovenlanden tot slaapdeken, maar zij is van zeer inferieure soort.

Voorbereidende handelingen met de schors.

De boom, welks bast men tot foeja wil kloppen, wordt eerst omgehakt (rato wo), daarna worden de takken afgekapt en de bast wordt in de lengte doorgesneden (rata i), en afgepeld (rasenoe). Zit de bast wat vast aan het spint, dan beklopt men hem wel eens met den rug van het hakmes, maar doorgaans heeft men aan de bladeren wel gezien (als zij bijvoorbeeld niet frisch meer staan), dat de schors vast aan het spint kleeft. Meestal heeft men genoeg keuze om dan zoo'n boom voorbij te gaan. Ook als er kwasten in den stam worden opgemerkt, hakt men den boom niet om. Nadat de bast is afgeschild, wordt de buitenste harde huid verwijderd (ralenoe, dit geschiedt tehuis), zoodat de beide zijden der schors wit zijn. Dikwijls wordt dan de bast gekookt (raloewa), vooral als men er een baadje of een hoofddoek van wil kloppen; ambo wordt doorgaans niet uitgekookt, oemajo wel, voornamelijk wanneer men geen ambo heeft en toch witte fijne foeja wil verkrijgen, waarvoor men eigenlijk ambo noodig zou hebben. Foeja die men bruin of zwart wil maken, wordt niet uitgekookt. Als men den geschilden bast uitkookt, dan wordt hij ook niet eerder uit den aarden kookpot (koera) genomen (rasore), dan nadat alle plantensappen die het celweefsel kunnen aantasten, er goed uitgeloozd zijn, waartoe men ook nog asch in den kookpot doet. Na deze bewerking, waarna de bast wit blijft, worden de bastreepen in vochtigen toestand eerst zachtgeklopt (rawalowo, rawajowo); dit wordt doorgaans in de klophut verricht. Dan brengt men ze naar het water, waar ze helder worden uitgewasschen en uitgewrongen (rapaa, rakomo). Weer naar huis gebracht, worden de stukken opgevouwen en op elkander gelegd en gewikkeld in bladeren van de komboeno (Livistona rotundifolia), waarin ze niet uitdrogen; hierin laat men ze twee tot drie dagen roten of gisten (rarone); zijn ze reeds uitgekookt dan is één dag voldoende. Geschiedt dit roten in huis, dan liggen de bundels op het rek; men mag er dan niet tegen stooten, anders mislukt de foeja. Hier is dus het bewustzijn aanwezig, dat men met een gistingsproces te doen heeft, dat niet gestoord mag worden. De schors der verschillende Ficus-soorten moet wel tien tot twaalf dagen roten. Daarna zijn de schorslappen gereed om de groote bewerking van het kloppen te ondergaan. Bij al de voorbereidende handelingen heeft men te zorgen, dat de foeja

niet droog wordt, daar zij dan niet meer met den hamer kan bewerkt worden.

De bastlappen snijdt men gewoonlijk op 1 tot 1½ M. lengte en 66n span breedte uit den boom. Is de boom dik, dan krijgt men er vier van die reepen uit.

Het kloppen van de boomschors.

Het foeja-kloppen heet *mondodo* of *mompede*, *mampede*, *mompede*. Van den stam *dodo* zijn weer afgeleid *inodo* (soms *dinodo*), „het geklopte”, de algemeene naam voor foeja, en *pondodo* ook *pompede*, „foeja-klophut, plaats van foeja-kloppen”. Voor het foeja-kloppen moet men namelijk buitenshuis gaan, hetzij in een daarvoor afzonderlijk gemaakt hutje, hetzij onder den vloer van een (op hooge palen gebouwd) rijstschuurtje, waar men een tweeden vloer heeft aangebracht. Men zou namelijk met den hamer in de lucht slaande, allicht de huisgeesten kunnen treffen en vertoornen, indien men binnen zijne woning foeja ging kloppen. Aan het leven dat door het kloppen wordt veroorzaakt, schijnt men zich niet zoozeer te storen, hoewel dit luid genoeg is om op zichzelf reden te geven tot verbanning der bezigheid buitenshuis.

Eer men met kloppen begint, behoort men een sirih-offer te brengen: Een *bomba*- (*Maranta arundinacea*-) stengel wordt in de nabijheid der klophut in den grond gestoken met een lapje foeja (*dode*) er aan, het gewone teeken aan de geesten, dat er iets voor hen gereed staat; in een kerf dien men in den stengel hakt, wordt een sirih-blad met (of zonder) verdere pruim-benoodigdheden geklemd en daarbij worden de geesten van het land (*toempoe n t a n a*) aldus aangeroepen: „O, gij aardgeesten, schrikt niet, wij gaan leven maken; in ieder geval zullen wij ook u geklopte boomschors geven”. Alleen oude vrouwen verrichten deze ceremonie; jonge meisjes en vrouwen zijn gewoonlijk verlegen om eene godsdienstige handeling te verrichten en laten de aanroeping dus achterwege.

In de klophut vindt men allereerst 66n of meer zware planken van ongeveer 1.25 M. lengte en 2 d.M. breedte, bij 6 of 8 c.M. dikte, van een gele houtsoort (*wolasi*, *Lagerstroemia ovalifolia*), die hard en veerkrachtig is, zoodat zij de slagen kan verduren en toch genoeg meegeeft om de steenen der klophamers niet te doen breken en den boombast die onder bewerking is, niet te doen splijten. De plank wordt eerst glad geschuurd met bladeren van bamboe of van een *Ficus*-soort. De plank heet *to to e a* en rust met beide einden op de toegespitste ruggen van twee blokken hout, die als schragen (*t a n g o n i*) dienen; zij zijn 15 à 20 c.M. hoog. De plank geeft daardoor meer mee onder de slagen en brengt, doordat zij in trilling raakt, een niet onaardig geluid voort, waarom het der foeja-klopster te doen is. Dichtbij gehoord is het geluid te hard om aangenaam te zijn, maar van uit de verte klinkt het goed, vooral wanneer

eenige vrouwen tegelijk aan het kloppen zijn, en hare planken verschillende tonen geven.

Het foeja-kloppen, en ook de daaraan voorafgaande handelingen, worden alleen door vrouwen verricht. Jonge meisjes beginnen er gewoonlijk niet mede vóór haar 15e of 16e jaar, daar het een op den duur vermoeiend werk is. Zelfs het omhousen en schillen der boomen geschiedt door de vrouwen; alleen groote boomen worden door de mannen geveld en geschild. De vrouw zet zich op de gewone wijze der Inlandsche vrouwen, met de beide beenen aan ééne zijde onder zich getrokken, voor de plank neer, of wel zij strekt beide beenen recht voor zich uit, onder de plank door. De boomschors ligt vóór haar op de plank; naast haar staat een kokos- of kalebas-dop met water, waarmede zij onder het kloppen de plank en ook van tijd tot tijd den bast nat maakt, opdat deze niet splijte onder het kloppen. Met beide handen houdt zij het hamertje, *ike*, vast om haren slag met juistheid te richten, daar hij moet nederkomen naast de plaats waar de vorige getroffen heeft.

Bij den aanvang van het kloppen maakt men onderscheid in de behandeling van den fijneren *ambo*-bast en dien van *oemajo*, *tea* en de andere soorten, voor zoover men ze gebruikt. De vellen *oemajo*-bast, die zelden breeder zijn dan één span, worden na op de reeds gemelde wijze te zijn bewerkt, op elkaar gelegd; meestal wisselt een korter stuk met een langer af. Hebben de vellen niet de lengte van het kleedingstuk, dat men begeert, dan legt men het eene stuk zoodanig in het verlengde van het andere, dat zij elkaar gedeeltelijk bedekken. Zoo legt men voor een sarong vier stukken bast op elkaar. Soms wordt wel eens een stuk *ambo* op *oemajo* gelegd, of *tea* op *oemajo*. Nadat de stukken glad gestreken zijn, worden ze met het grofste hamertje, *pomba*, genaamd, in elkaar geslagen, zoodat ze één vel worden. Door dit aanhoudend kloppen worden de lagen bast herschepen in eene soort lijmpap, waarin geen vezel meer te herkennen is, terwijl de breedte natuurlijk enorm is toegenomen. De *ambo* is reeds vroeger met de *pomba* bewerkt, in plaats van met asch gekookt te worden, waarschijnlijk omdat deze bast harder van vezel is, dan andere, grovere schorsen.

Is de schors door het kloppen genoeg uitgedijd, dan wordt zij in vieren of achten opgevouwen, en vervolgens met fijnere hamertjes beklopt. Dit opvouwen geschiedt in de eerste plaats om het reeds dunne foeja-vel niet door te slaan en ook om met dezelfde moeite alle lagen tegelijk te kloppen, evenals een Inlandsche waschman een laken eerst in de plooiën vouwt en het dan gaat strijken. Sarongs en baadjes vouwt men doorgaans in vieren, daar ze niet zoo dun worden geklopt; men is er dan ook sneller mee klaar en kan bijvoorbeeld de stof voor twee baadjes wel in één dag afkrijgen. In vroegeren tijd moet men wel lappen *ambo* hebben geklopt uit tien in elkaar geslagen lagen, zoodat het stuk eene lengte van 5 Meters kreeg, naar de aanwijzingen van een oud hoofd. Dit gebeurt thans niet meer, daar de invoer van katoenen weefsels de foeja-industrie doet achteruit-

gaan. Bij het kloppen der opgevouwen stukken trekt men telkens de lagen van elkaar om het aaneenplakken te voorkomen en strijkt men er de plooiën uit. De van zich afgekeerde helft van het stuk rolt men doorgaans op totdat de andere helft genoeg geklopt is, daarna rolt men deze laatste op, en krijgt de rest haar beurt; dit gaat zoo lang om en om, totdat men tevreden is over de fijnheid der lagen, die men telkens van elkaar afflicht om de dikte te onderzoeken. Is het stuk af, dan vouwt men het uit: het is dan een groote lap geworden.

Sommigen snijden ook bij het ineenslaan der lagen, het stuk *foeja* dat zij onderhanden hebben door, en leggen de twee helften nog eens op elkaar om ze ineen te slaan. Hoofddoeken-stof wordt zeer dun geklopt, meestal een geheel dag lang.

Van een lap, die voor sarong dient, worden de beide breedte-zijden nog aan elkaar geklopt om het stuk den kokervorm te geven. Een lap, die den kokervorm nog niet heeft, heet *timboka*. De lap wordt onder de klopplank doorgeschoven en de beide uiteinden worden op elkaar gelegd, zoodat zij elkaar een eindweegs bedekken. Soms worden aan boven- en onderrand nog verbindingsstukjes (*tangkō*) op de beide lagen gelegd, en dan wordt alles ineengeslagen, zoodat men noch die reepen, noch den verbindingsnaad meer zien kan. Twee op dezelfde wijze aaneengeslagen *timboka's*, die dan weer in den kokervorm worden geklopt, leveren een slaapsarong (*kōemōe*). Dit aaneenkloppen geschiedt ook met de lappen die tot schaamgordels moeten dienen. Daar een lap schors door het kloppen niet in lengte wint en de schaamgordel tweemaal om het middel gewonden en tusschen de beenen doorgehaald wordt, terwijl van voren en van achteren nog een stuk moet afhangen, zoo kan men het stuk op geen andere wijze de noodige lengte geven. Bij andere kleedingstukken geschiedt dit niet.

De nabewerking van de foeja.

Is de foeja gelijkmatig uitgeklopt, dan wordt ze in den wind te drogen gehangen. Uit de vensteropeningen der huizen ziet men dan lange stokken steken, waaraan een aantal foeja-lappen hangen, die met de punten bijeengebonden, in den wind fladderen. Zijn er sarongs bij, dan wordt daarin ook van onderen een stok gestoken, om de stof gestrekt te houden. Ten slotte wordt de foeja, voordat zij geheel droog is, nog met een rond stuk ebbenhout beklopt. Dit geschiedt in huis, op een vlakken steen. Eindelijk ondergaat zij nog eene bewerking met plantensap om hare duurzaamheid te verhoogen.

Hiervoor gebruikt men vooreerst sap van *oela*-vruchten. De boom, die deze vruchten levert, groeit in groot aantal in het bosch. De vruchten hebben een scherp samentrekkenden, onaangename smaak. Zij worden eerst in het rijstblok gestampt, in wat water uitgeperst in een houten bak of in een kokos- of kalebasdop en het aldus verkregen sap wordt met een bosje kippeveeren, een prop kokosvezels, of wat men anders als kwast kan

gebruiken, op de foeja gestreken, aan de binnenzijde gewoonlijk slechts éénmaal, aan den buitenkant drie- of viermaal, al naar de zorg, die men er aan besteedt. Is de foeja droog, dan wordt zij tusschen de handen gefrommeld om haar lenig te maken. Een stuk goed bewerkte foeja kan men, zonder ongevallen, wel 7 of 8 maanden als sarong gebruiken. De baadjes houden het gewoonlijk niet zoo lang uit, daar zij onder de armen of op den schouder dikwijls scheuren.

De laatste bewerking van den geklopten bast, die met oela-sap, komt ook gewijzigd voor. Wanneer men voor een feest zeer fijne foeja heeft geklopt, dan maakt men deze dikwijls doorschijnend en glanzend door ze te bestrijken met een uitkooksel van geschilde oela-vruchten en geraspt kokosvleesch, te zamen gekookt in water. Het olieachtige vocht, dat men hiervan krijgt, wordt dan op de foeja gestreken. De baadjes en hoofddoeken, die men van deze foeja maakt, zijn gewoonlijk ook gekleurd, en zien er inderdaad fraai uit. Geen andere kleedingstukken worden van doorschijnende foeja gemaakt, dan baadjes en hoofddoeken; zij blijven niet langer dan eenige weken goed, verliezen spoedig kleur en glans en worden dof en kreukelig, of schimmelen. De baadjes zijn meestal na eenige dagen al ingescheurd. Trouwens, het doel waartoe men kleedingstukken van deze onduurzame stof maakt, is geen ander dan om gedurende de 3 tot 7 dagen die een feest duurt, eens mooi te zijn. Doorschijnende en blinkende hoofddoeken worden bij zulke gelegenheden door mannen en vrouwen gedragen, baadjes door jonge meisjes alleen.

Eene andere bewerking ondergaat de foeja, die men voor het dagelijksch gebruik heeft bestemd en niet wil beschilderen. Deze wordt in een bad van schorsafkooksel gedompeld (ralimbi), waartoe voornamelijk de schors van kokabo, jamboeoe, mojadja, en in de Meerstreek ook die van singkoeba (door de To Poe'oe mBoto polimbi of pojo'o geheeten) dient. De bast dezer boomen wordt in stukjes gesneden en in het rijstblok gestampt en, met asch van den haard vermengd, in een aarden pot uitgekookt. Het afkooksel giet men in een houten bak en voordat het nog geheel koud is, wordt de foeja er in gedompeld. Nadat zij van dit bad is gedroogd, wordt ze soms nog bespuwd met een uitkauwsel van de vruchten van bo'e (een Rhododendron) en sakoti, een kruid, dat ook gekauwd wordt door jongelieden wier tauden pas gevijld en gezwart zijn (zie Hfdst. „Het Kind”).

Nadat men de foeja met dit donkerkleurig speksel bespuwd heeft, brengt men ze naar eene moerassige plaats en haalt ze door het slijk of bestrijkt ze er mede. Daarna wordt ze nog eens gedroogd, gereinigd en tusschen de handen gefrommeld om haar lenig te maken en dan is zij, ruw en zwart, voor het dagelijksch gebruik geschikt.

De sarong en de hoofddoek, die de verplichte dracht eener weduwe uitmaken, zoolang haar rouw nog niet opgeheven is, moeten met kokabo zijn gedrenkt, maar worden niet beslijkt. Haar baadje mag met oela zijn bestreken, maar gewoonlijk is het ook in kokabo-afkooksel ge-

doopt. Het heeft dan een bruine kleur en blijft dof, terwijl o e l a de foeja glimmend maakt. Juist omdat het onaanzienlijk moet zijn en niet beschilderd mag worden, moet het rouwgewaad met k o k a b o worden bewerkt.

In de Benedenlanden draagt men zoo goed als geen zwarte foeja. De bewerking met b o 'e- en s a k o t i-kauwsel en met slijk verrichten voornamelijk de To Poe'oe mBoto en de Berg-Toradja's. Deze behandeling maakt de foeja zwart; de alleen met bast-nitkooksel bewerkte foeja is bruin. Foeja, die niet door de bestrijking met o e l a-sap een zekeren glans heeft gekregen, heet g a l a r o. Harde foeja, die zich slecht plooit, wordt k o e r o e p e n i genoemd, van k o e r o e „plooi, vouw" en p e n i „hard, stijf".

De tijd voor het kloppen van boomschors.

Het foeja-kloppen is verboden (k a p a l i) tijdens den oogst; het mag niet weder worden begonnen, dan nadat het oogstfeest (p o m p a d o e n g k o e, zie bl. 289) en het p o p a t a w i (zie Dl. I, bl. 410) zijn afgelopen. De oogst valt in de meeste streken in Augustus en September, daarna hebben de groote doodenfeesten plaats, waarvoor heel wat foeja noodig is. Ook gedurende een doodenfeest, en wanneer er nog een onbegraven lijk is, mag men niet kloppen. In den tijd van het rijstplanten is het alleen verboden bij de To Pebato; bij de andere stammen is het dan wel geoorloofd, maar men doet het toch zelden, daar de vrouwen in dien tijd volop werk op de akkers hebben.

De klopwerktuigen.

De hamertjes, waarmede de boomschors wordt geklopt, heeten i k e. Zulk een i k e bestaat uit een vierkant stuk steen, van inkervingen voorzien. In het midden der dikte-zijden zijn gleuven gemaakt, waarin een rotan (a t i) past, die aan drie zijden om den steen gebogen is en welks beide uiteinden twee lange stelen vormen, waartusschen een stukje hout is geklemd, dat als handvat dienst doet. De rotan wordt om steen en handvat geklemd gehouden door rotanbandjes of door touwtjes.

De steen van het hamertje is donkergroen, maar wordt door het gebruik dikwijls zwart. Volgens verschillende geleerden is deze steen serpentijn. Hoewel zij ook in het gebergte van Lage wordt gevonden, zijn het toch alleen de To Onda'e die deze steensoort uit het gebergte in hun land met bijlen uithakken en fatsoeneeren en er met het hakmes de vereischte kerven in maken. Dat zij alleen deze kunst verstaan is mede een bewijs, dat zij den oudsten stam der Bare'e-sprekende Toradja's uitmaken. De i k e-steen wordt door de Toradja's nooit anders dan w a t o e i k e genoemd. De andere stammen betrekken hunne hamertjes nog steeds uit Onda'e.

Ike.

Pombobaki.

KLOPWERKTUIGEN

daardoor splijten. Iedere hamersteen is aan beide zijden verschillend gekorven en draagt dan ook twee namen. Men begint te kloppen met steenen die weinige, doch groote inkervingen hebben, om voort te gaan met steenen die van meerdere en fijnere kerven zijn voorzien. Achtereenvolgens gebruikt men *pombajowo*, „slaander, klopper”, waarmee de pas geschilde, al of niet uitgekookte foeja wordt geslagen. Deze *ike* heeft drie groote kerven. De keerzijde heeft er zeven tot negen en heet *pongakakagi*, „aaneenslaander”, omdat men er twee stukken mee aaneenslaat; de *To Pebato* noemen dezen hamer: *pondegepi*, „fijnmaker”; daarop volgt *pondeapi*, met nog eenige kerven meer en dan *po'opi*, met 11 tot 15 kerven, waarbij twee lichtere met één zwaardere inkerving afwisselen, terwijl de kerven der andere *ike's* alle onderling gelijk zijn. Men heeft deze *po'opi* ook nog in het klein, speciaal voor het kloppen van hoofddoeken; zij heet dan *ikerapi*.

In deze volgorde worden genoemde hamertjes meestal gebruikt. Aan de keerzijde van de *po'opi* vindt men 21 inkervingen, niet evenwijdig

Is de steen van inkervingen voorzien, dan wordt hij gekookt in water, te zamen met de bladeren van *tobalo* of *wojo woejoe* (*Bambusa longinodis*), *tetari* (*Scleria scrobiculata*) en *pangawoe*, die veel kiezelzuur bevatten en daardoor, naar *Toradja'sche* begrippen, bewijzen een sterke *tanoana* (zieleestof) te hebben. Door het koken komt de *tanoana* uit deze harde bladeren vrij en begeeft zich in den steen. Hierna worden de steenen, nog warm zijnde, met was ingewreven, om ze glimmend te maken. De *To Onda's* zelve komen meestal de *ike's* (zonder handvat) aan de bewoners der lagere streken verkopen voor haantjes-duiten, of ruilen ze in tegen oud ijzer, *foeja*, rijst.

De inkervingen in den hamersteen worden gemaakt, opdat de *foeja* niet op eens door den vollen slag van een vlakken steen zou getroffen worden en

aan de zijden, maar diagonaalsgewijze over het vlak van den steen gemaakt. Deze zijde heet *pomparoo topi*, „sarong-afmaker”. De *pomparoo tali*, „hoofddoek-afmaker” heeft 36 diagonaal-kerven, de *pontjongi lemba* heeft er 34. Een zeer fijne *ike*, die alleen voor het kloppen van hoofddoeken wordt gebruikt, heet *tangka*. Een aardig voorkomen heeft de *kœlamœti*, met 12 onderling gelijkvormige rosetjes, vier in de lengte en drie in de breedte, waarmede de stof voor hoofddoeken ten allerlaatste wordt geklopt. De figuur drukt zich ook af in de stof; datgene wat men bij het bekijken van *foeja* allicht voor den bastnerf zou houden, zijn de indrukseis van den hamerslag.

Alleen ten Oosten van de Posso-rivier worden al deze *ike*'s gebruikt. De *To Pebato* gebruiken alleen de *pombajowo*, *po'opi* en *pontjongi*. De *Berg-Toradja*'s koopen hunne hamertjes van de *Bare'e-Toradja*'s en leggen zich vooral tõe op het maken van *foeja* voor dagelijksch gebruik; bij hen zijn dus ook maar weinig soorten van *ike* in gebruik. De benamingen der hamertjes verschillen hier en daar ook wel een weinig, daar eene *foeja-klopster* die nog eene soort *ike* meer gebruikt dan eene andere, deze *pontjongi lemba* of *pomparoo tali* zal noemen, terwijl voor de minder zorgvuldige klopster een grovere hamer de „baadjes- of hoofddoekafmaker” is. De *To Pebato* spreken ook nog van *pontjoeroengi*, waarmede zij de *ike* met diagonaal-strepen aangeven; misschien is dit een frequentatieve vorm van *pontjongi*. Ook hebben wij de *ike*, die bij de *To Lage* *pondegepi* of *poregepi* wordt genoemd, bij de *To Pebato* wel *polesaki* of *polene* hooren noemen.

Het beschilderen van de *foeja*.

De *foeja*, die als dagelijksche kleedingstof wordt gebruikt, is alleen met *oela-sap* bestreken of in bastkooksel gedrenkt, doch die welke voor het gebruik op feesten bestemd is, wordt altijd gekleurd, hetzij geheel in eene verfstof gedrenkt, hetzij met bonte figuren beschilderd, met de oorspronkelijke kleur als grond. In het kleuren en schilderen der *foeja* hebben de *Bare'e-Toradja*'s (het zijn weder de vrouwen, die dit werk verrichten) het wel vrij ver gebracht, maar vooral de *Berg-Toradja*'s zijn er knap in. Bij deze stammen is het beschilderen der *foeja* in handen der priesters en priesteressen. Dat onder deze personen veel mannen zijn, die zich als vrouw kleeden en gedragen, verklaart het feit, dat de schilderkunst daar zooveel meer beteekent dan bij de *Bare'e-Toradja*'s, waar de vrouwen tamelijk onbeduidende patronen voortbrengen, waartegen de veel vastere en meer zin en overleg vertoonende teekeningen der *Berg-Toradja*'s gunstig afsteken. Wel verstaan onder de *To Lage* enkele vrouwen de schilderkunst redelijk goed, maar ook zij vergenoegen zich toch doorgaans met het effen kleuren der *foeja*. De *To Lampoe*, ten Noorden der *Loe-woe'sche* kuststreek, hebben het in de schilderkunst ook vrij ver gebracht.

Een paar hoofddoeken, welke wij indertijd van dezen stam kregen, vertoon en om de middenfiguur heen een dubbelen rand, waarin kikvorschen, spinnen, hagedissen, vuurvlieg en, glazenmakers en andere dieren zijn geschilderd.

De beschildering der hoofddoeken is altijd belangrijker dan die der baadjes en der beteltasschen. Andere kleedingstukken, behalve de *a b e* (Dl. II, 223) en de *p e b a n t j a n d o m p o e*, (Dl. I, 371), die men respectievelijk onder de baadjes en hoofddoeken kan rekenen, worden niet beschilderd. De schildering der *f o e j a* is niet willekeurig. Mannen, die slechts éénmaal op een sneltocht zijn geweest, mogen alleen een hoofddoek dragen die effen rood is geverfd (namelijk bij een tempel-feest). *O e l a r o m p o* is de naam van zulk een hoofddoek. Zij, die reeds tweemaal ten strijde zijn uitgetrokken, hebben recht op een hoofddoek met gele en roode strepen, *n d a s i n a m b i r a* genaamd. Voor hen die reeds driemaal zijn gegaan zijn de gele en roode strepen van elkaar gescheiden door zwarte lijnen, *b i r o e* genaamd. Eerst zij die reeds viermalen zijn gegaan mogen in het midden van hun hoofddoek een teekening hebben, *p e s o e l e b e n g g a* genaamd, en eene dito in een der hoeken. Op die teekeningen mogen nog geen buffelhorens voorkomen. Zulk een hoofddoek noemt men *n d a r a n d o d j o e n j a*. Eerst zij die reeds vijf malen zijn gaan snellen mogen teekeningen van buffelhorens in hun hoofddoek dragen. De hoofddoek van hen, die zesmaal zijn gegaan, onderscheidt zich door eene veelkleurige teekening. De hoofddoeken van hen, die 7, 8, 9 en 10 maal hebben gesneld, zijn onderling weinig onderscheiden. Zij mogen ook afbeeldingen van menschen dragen. Hunne hoofddoeken zijn aanstonds hieraan te herkennen, dat de punt van den doek, welke over het hoofd ligt, versierd is met franje en kralen. Ook mogen zij franje van kleine kraaltjes aan hun zwaard dragen (dit heet *m o l a m b a e r o*). Wanneer iemand tienmaal uit snellen is geweest, begint hij weer van voren af aan met den eersten hoofddoek, *o e l a r o m p o* (°). Er zijn echter zeer weinigen, die het tot tien en meer sneltochten hebben gebracht. Men zal het niet wagen een hoofddoek te dragen waarop men nog geen recht heeft. Dit zou ten gevolge hebben, dat de buik van zulk een onverlaat zou opzwellen en hij daaraan zou sterven.

(°) Dit heet *m e n a ' o e g i a n j a*. *G i a* is: „teeken, vermelding, opsomming van dappere daden”; *m e g i a t i*, „zijne dappere daden opnoemen, het aantal zijner slachtoffers noemen”; *m o m b e g i a t i*, „tegenover elkaar of wederzijds zijne dapperheid vermelden”. Dit geschiedt bij het *m o n t j o j o*, — zie Dl. I, bl. 290. Indien iemand een hoofddoek met meer distinctieven krijgt, heet dit *m e p o n e g i a n j a*, „de teekenen zijner dapperheid klimmen op”; is hij op het volle aantal, dan heet het: *s a w i m o g i a n j a*; „de teekenen zijner dapperheid zijn op het hoogste punt gekomen”; begint hij dan weer van voren af, dan heet het *m e n a ' o e g i a n j a*, „de teekenen zijner dapperheid zijn weder beneden”, d. i. dus: „ze beginnen ten tweede male op te klimmen”.

Het spreekt wel van zelf, dat dit alles aan het verdwijnen is, nu het koppen-snellen verboden is.

Iedere vrouw, slavin of vrije, mag schilderen doch alleen wanneer er een feest op handen is. Anders is het niet geoorloofd, en dit is wel natuurlijk in een land waar de huis- en tuin-arbeid voor een zoo groot deel op de vrouw aankomt en geen man dus graag ziet dat zijne vrouw of dochter veel tijd aan „liefhebberijen” geeft.

Het patroon wordt eerst op de foeja geteekend met vochtig gemaakt barsroet. De patronen der teekeningen ziet men van elkaar af; iets nieuws te scheppen is ook geoorloofd, want aan de teekeningen hecht zich geen bijgeloof; ze worden niet als onheilwerend of gelukbrengend beschouwd. Wie dus van nature lust en aanleg heeft het foeja-schilderen te beoefenen, heeft alle vrijheid om zijn smaak te uiten. Als men bedenkt, dat het teekenen geheel op het oog gaat en dat niets wordt uitgemeten, dan moet men de teekening zeer regelmatig noemen; de eene helft is altijd gelijk aan de andere en nimmer verbreekt men de symmetrie (1).

Men weet op Midden-Celebes vier kleuren te vervaardigen: karmijnrood (m a w a a, m a l e i, m a w e l o, d o l o), geel (m a n g g a a, m a k o e n i), paars (m a k o d a r a) en groen (m a j a w o e j o e, m a l a o e m b e). Roode verfstof levert de d o l o (*Morinda bracteata*), die in de Meer-streken in het wild groeit, in de Benedenlanden slechts hier en daar aangeplant voorkomt. Het hout van dezen boom is karmijnrood; tot bereiding der verfstof gebruikt men het gedeelte, waar de wortels in den stam overgaan. Heeft men dat deel uitgehakt en in fijne stukjes gesneden, dan stampt men die in het rijstblok en kookt dit stampsel met wat water, onder bijvoeging van sirih en kalk. Op deze wijze krijgt men eene helder karmijnroode verfstof.

Ook de a l o m i (*Peristrophe tinctoria*) geeft een fraai rood, dat uit de vruchtpitten wordt verkregen. Men strijkt deze pitten over de foeja, maar dit moet dikwijls herhaald worden eer men goed rood heeft.

Het geel krijgt men van den k o e d o e (*Morinda citrifolia*), welks wortels men op dezelfde wijze bewerkt als het hout van d o l o, doch zonder bijvoeging van sirih en kalk. In de Benedenlanden wordt de k o e d o e aangeplant. Verder wordt ook van *Curcuma longa* (k o e n i) geel verkregen.

De l e l e n g k a s a, eene Papilionacee, kruipplant met blauwpaarse bloemen, levert daaruit eene paarse verfstof. De bloemen worden bij het vuur geroosterd en met de hand in een weinig water gekneed. Vrouwen die zich op het foeja-schilderen toeleggen, kweeken deze plant in groote hoeveelheden aan, daar men voor eene kleine hoeveelheid verf eene groote menigte bloemen noodig heeft.

(1) Een groot aantal schilderpatronen vindt men afgebeeld op 4 van de 5 platen die bij dit hoofdstuk behooren. In de onderschriften verbeterde men: PEBOERITANI „als het verhemelte”, in „als het tandvleesch”; POEKAI RANTE in PEKAI RANTE, en PETAMBONE, „als de vruchten van den petambone”, in „als de vruchten van den tambone”.

Groene verf geeft de kalamaja van de bladeren, die gestampt en in water met de hand worden gekneet. In de lagere streken plant men ze niet aan, daar ze er niet goed schijnt te gedijen, vandaar dat de groene kleur bij foeja-schilderingen zoo zeldzaam is.

Als zwarte verf gebruikt men roet van brandende harsfakkels, dat glimmend is.

In den laatsten tijd koopt men van de Chineesche handelaars roode, groene en paarse aniline-verfstoffen, die met den algemeenen naam kasoemba worden aangeduid. De To Pebato, die de kunst van verf bereiden uit planten niet verstaan, gebruiken voor hunne primitieve schilderingen uitsluitend gekochte verfstoffen. De kasoemba wordt veelal gebruikt tot het effen kleuren van doorschijnende foeja, die dan glanzend groen, paars of rood wordt en zeer mooi wordt gevonden. De aniline is goedkoop genoeg om ze in voldoende hoeveelheid aan deze vergankelijke feestkleederen te besteden. Het gebruik van aniline is een achteruitgang; de Inlandsche verfstoffen geven veel fraaiere kleuren.

Het penseel dat men tot schilderen gebruikt is een stukje bamboe of de bladsteel van *Jatropha Curcas* (tondontomene, „Mandarsche haag”, of kalidjawa), aan het einde een weinig zacht geklopt.

De foeja-bereiding bij de Berg-Toradja's.

In het algemeen gaat het foeja-kloppen bij de Berg-Toradja's op dezelfde wijze toe als bij de Bare'e-Toradja's. De To Napoe gebruiken de schors van verscheiden boomen, welker Napoe'sche namen zijn: mbiroe, pahabo, mperoeke, katewoeboela, lamba, monge, die niet bij de Bare'e-Toradja's voorkomen, en van noenoe (*Ficus* sp.), tea (*Artocarpus*) en bea (Bare'e: ambo), welke laatste ook door hen wordt aangeplant. Oemajo (door hen malo genoemd) hebben zij niet. Het schillen en reinigen gaat evenals bij de Bare'e-Toradja's; bij het uitkoken wordt mede asch in den pot gedaan, om den bast goed uit te loogen. Na de uitwassching wordt zij te roten gelegd, in huis of in de klophut, 6 of 7 dagen, wat zoowel door den aard der schors als door het koelere klimaat vereischt wordt. De bast van lamba en bea (ambo) wordt slechts vier dagen geroot. De eerste bewerking heeft plaats met een knuppel (pewombe, peboba) van *Arenga saccharifera*-hout. De volgende hamertjes zijn pewalowo, peaho, pekasoea, pebelai en de laatste bewerking is die met den ebbenhouten stok (pepaki). De bewerking met het plantensap is dezelfde als het molimbi der Bare'e-Toradja's, maar zij geschiedt altijd met uitkooksel van de schors van siori of hiori (Bare'e sioeri), die de foeja donkerbruin maakt. Baadjes en sarongs van vrouwen worden ook nog met slijk bewerkt, waardoor zij zwart worden.

De fijnere hamertjes heeten ike rabati; de steenen, die de Berg-Toradja's voor hunne ike's gebruiken, zijn zwart en zeer hard; men pro-

beert ze eerst door ze tegen andere steenen aan te gooien; blijven ze dan heel, dan zijn ze goed. Van groote steenen wordt het hardste gedeelte genomen; dit wordt in den vorm gehakt met een bijl, daarna geslepen en met een hakmes van de noodige inkervingen voorzien.

Alleen hoofddoeken (die de vrouwen niet dragen) en sirih-zakken worden beschilderd. Daarover is reeds boven gesproken.

De foeja in den handel.

Men kan wel aannemen, dat al de foeja, die nog op Celebes gebruikt wordt, van de Toradja's van Midden-Celebes komt. Vroeger werd zij ook naar Java uitgevoerd, om bij het koperen van schepen gebezigd te worden. Hieromtrent deelde ons de Chineesche firma Gebr. Sie Boen Tiong te Gorontalo, die sinds 1857 een belangrijken handel in de Tomini-bocht drijft, mede dat de handel in foeja thans geheel is opgehouden, maar dat er vroeger een belangrijke uitvoer naar Soerabaja en Singapore plaats had, waar zij werd gebruikt tot onderlegsel, in plaats van vilt, bij het koperen van schepen, wat zeer goed voldeed.

Verder werd de foeja van Posso vroeger ook door de Gorontaleezen gekocht, daar dezen ze algemeen droegen, wanneer zij in den rouw waren over hunne afgestorvenen, een zeker bewijs dat ook zij vroeger foeja gedragen hebben. Ook gebruikten zij veel foeja om hunne prauwen van buiten mee te dichten. Naar Menado had eveneens uitvoer van Posso'sche foeja plaats, daar de Bantiks in hun heidenschen tijd die gaarne als kleedingstof gebruikten. Op Midden-Celebes zelf heeft de Posso'sche foeja een goeden naam; zelfs de To Onda'e, die de hamertjes verkoopen, ruilen die in de Benedenlanden tegen foeja in.

2. VLECHTEN.

De Toradja's vlechten veel. Zij hebben het in deze kunst echter niet zeer ver gebracht. Ten opzichte van het vlechten kunnen wij de verschillende stammen reeds dadelijk in tweeën verdeelen: de eene groep, tot welke wij de To Pebato en de stammen van het Meer kunnen rekenen, vlecht niet anders dan voorwerpen die men strikt noodig heeft voor dagelijksch gebruik, naar eenvoudige vlechtmethoden, zonder eenig versiersel van figuren. De andere groep vlecht, behalve voor dagelijksch gebruik, ook luxe-voorwerpen, met soms zeer aardige patronen in verschillende kleuren. Tot deze laatste groep behooren: van de Bare'e-Toradja's, de To Lage en To Onda'e; verder de Berg-Toradja's als To Napoe en To Bada, en de bewoners van Saoesoe. De oorzaak van dit verschil moet gezocht worden in het slaven houden. De stammen der eerste groep hebben geen slaven (of slechts enkele); bij die van de tweede zijn meer slaven dan vrijen.

Bij de laatste groep kunnen de vrijen zich meer aan het vlechten wijden, terwijl zij hunne slaven huis- en veldarbeid laten verrichten. De Toradja's zelve zijn er zich zeer wel van bewust, dat hierin de oorzaak ligt van de verschillende hoogte waarop de vlecht-kunst staat. In de kustlandschappen der Tomini-bocht, waarvan de bewoners Mohammedanen zijn geworden, heeft de vlecht-kunst, niettegenstaande het houden van slaven, niet zulk een vlucht genomen, omdat de meeste der vrijen te lui zijn en zich te voornaam voelen voor dit werk, en het aan slavinnen overlaten, die er wederom niet genoeg tijd aan kunnen besteden. De Saoesoeërs zijn wel Mohammedanen, maar hun godsdienst heeft zeer weinig invloed gehad op hunne Toradja'sche gevoelens en de inrichting hunner maatschappij.

Zoowel mannen als vrouwen vlechten ⁽¹⁾, en wel ieder die voorwerpen, welke zij zelve noodig hebben. Zoo worden slaapmatten, etensmandjes, rijstzakken, rijstmandjes enz. meestal door vrouwen gevlochten; vischfuisen, korfjes voor drinknappen, rotanbandjes om handvatten en scheeden van hakmessen en zwaarden en derg., alleen door mannen. Mannen evenwel, die door jicht of eenig ander ongemak aan huis zijn gebonden, houden zich met allerlei vlechtwerk bezig.

Vlechtmateriaal en voorwerpen er van, gemaakt. Pondani.

De menschen, die dicht bij het strand wonen, maken voor hun vlechtwerk veel gebruik van de bladeren van den pandanus (p o n d a n i). Deze bladeren worden eerst in gelijke reepen gesneden van meestal iets meer dan 5 m.M. breedte. Dit in reepen snijden geschiedt met een voorwerpje, dat p o n d a r e s i wordt genoemd. Het bestaat uit een stuk bamboe van een span lengte en circa 4 c.M. breedte. Aan een der uiteinden zijn vier insnijdingen gemaakt, waarin stukjes ijzer of blik zijn geschoven. De vlechtster heeft dit voorwerp in de rechterhand en drukt het blad met den wijsvinger van die hand op de mesjes, terwijl zij het blad met de linkerhand doortrekt. De ongelijke randen van het blad vallen nu af, en zij houdt 3 reepen van gelijke breedte over. Deze bladreepen worden gekookt, en vervolgens één à twee dagen in stroomend water gelegd. Wanneer zij gedroogd en over een stukje bamboe plat gestreken zijn, zijn deze witte bladreepen gereed voor het gebruik. In den laatsten tijd kookt men ze wel samen met aniline verfstoffen, waardoor ze gekleurd worden.

Van dit materiaal worden voornamelijk een sterk soort slaapmatjes gemaakt. De uiteinden van de bladreepen worden naar binnen gevouwen

(1) „Vlechten” heet in het Baroe moēna. De stam van dezen vorm ena, is algemeen gebruikelijk voor „vlechten” in de Indonesische talen, Javaansch anam, Maleisch anjam, Makassaarsch, Sangireesch anang, Minahassisch ajam.

en twee van zulke matjes worden op elkaar genaaid, vandaar de naam *ali tapi* „dubbele mat”. Soms worden de randen nog omgezoomd met gekleurde katoen, hetgeen er een levendig voorkomen aan geeft. Het vlechten met gekleurde reepen komt nog weinig voor.

L e l a n g i.

Verder vlecht men van *pandanus* voorwerpen, die men meer in het binnenland van de bladeren van den *lelangi*-palm (*Corypha gebanga* Bl.) maakt. Hiertoe neemt men de jonge bladeren die op het punt zijn zich te ontvouwen; te jong mogen deze bladeren ook niet zijn, anders zullen de reepen later verschrompelen. Deze palmbladeren nu worden uitgespreid en in de zon gedroogd. Vervolgens scheurt men ze naar de vouwen, die de natuur in deze bladeren heeft gelegd, zoodat men reepen krijgt, die veel gelijken op bladeren van den kokospalm. Nu wordt de nerf uit ieder blad gesneden (*ndapeigieti*) en de stukken opgerold (*ndapare*), opdat zij niet zullen verschrompelen. Daarna haalt men ze door een omgevouwen stukje rotan (dat *pontoeboe* heet) waarin een gleufje is gesneden; in dit gleufje is een mesje geplaatst, zoodat bij het doorhalen van de reep het blad op gelijke breedte wordt afgesneden; dit snijden heet *mesai*. Deze reepen worden niet gekookt, tenzij men ze bijzonder wit wil hebben.

De voorwerpen, welke men het meest van dit materiaal vlecht, zijn een soort zakken, waarin rijstkorrels, ontbolsterd of niet, worden bewaard of vervoerd. Het zijn praktische gemakkelijke dingen, die goed gevuld, niet spoedig water doorlaten. Zij heeten *rombe* (°). Verder maakt men er vierkante mandjes (*bako-bako*) van, tot opberging van de noodigheden voor *sirih*-pinang kauwen, waartoe kleinere ronde (*doelidoeli*), en langwerpige (*dompipi*) mandjes in de *bako-bako* worden gelegd. Van dit materiaal worden ook dikwijls mandjes gemaakt, waarin iemand iets wordt aangeboden; voornamelijk worden ze bij de eerstgenoemde groep gebruikt om eten in op te dienen. De lieden van genoemde groep noemen ze eenvoudig *bingka* „mand”, omdat dit de eenige soort mand is die ze maken; de *To Lage* c. s. die ook andere *bingka* vervaardigen, noemen haar *bingka wando* „gekke mand”, omdat het vlechtsel niet als gewoonlijk bestaat uit twee reepen die elkaar rechthoekig snijden, maar uit drie, die tezamen telkens een zeshoek vormen. „Men kan zoo niet dadelijk zien, waar de reepen heengaan; 't is alsof ze gek zijn”. Ze heeten ook *bingka lepa*. Verder vlecht men er een soort hangers van, *gentoenga* genaamd, waarin een kom of bak wordt geplaatst en waarin men etenswaren bewaart, die bijvoorbeeld buiten het bereik van katten en muizen moeten worden gehouden.

(°) Dit woord is het Maleisch, Bataksch, Makassaarsch roembia en dus oorspronkelijk de naam van den boom die later op de van zijne bladeren gevlochten zakken is overgegaan. Trouwens, de *lelangi* wordt ook wel *rombe* genoemd.

Didiri en balaba.

De *Corypha gebanga* komt in Midden-Celebes op eene hoogte van 150 Meter niet meer voor. Alleen de bewoners der laaglanden kunnen dus van hare bladeren profiteeren. In streken waar deze boom niet voorkomt, maakt men tot het vervaardigen van pas genoemde voorwerpen gebruik van eene pandanussoort, die in het algemeen *tole* heet, maar verschillende soorten oplevert. De meest gebruikte variëteiten heeten *balaba* en *didiri*. De *balaba* komt in hooge streken ook nog voor, de *didiri* meer in lagere. De bladeren worden eenvoudig gedroogd en gelijk gesneden. Het materiaal is hard en grof, zoodat mandjes hiervan vervaardigd er niet netjes uitzien. Algemeen maakt men van deze pandanus-bladeren slaapmatjes (*ali*) die in netheid en fijnheid zeer slecht afsteken bij de matjes van de pandanus aan het strand.

Tioe.

Een groote plaats bij het vlechten bekleedt de *tioe*, de in de Molukken bekende *daoentikar* (*Cyperus Malaccensis* Lam.) „Kruid $1\frac{1}{2}$ —2 M. hoog, hoogst eigenaardig: scherp driekante, rechte, onvertakte, groene stengels, die aan den top 3 bladeren dragen. De stengel heeft talrijke luchtkanalen en daardoor zwammige geaardheid” (Dr. S. H. Koorders, Verslag eener Botanische dienstreis door de Minahassa, bladz. 283). Eigenaardig is, dat deze plant (ze wordt vaak aangekweekt) in Midden-Celebes alleen in hoogere streken voorkomt, zooals aan het Posso-meer en bij de Berg-Toradja's. De reden, waarom de Toradja's in de lagere streken dit hoogst nuttige kruid niet aanplanten, is ons niet bekend (volgens Dr. Koorders groeit het op hoogten tusschen 0 en 900 Meter). Het groeit steeds aan den kant van zoetwaterplassen. Het riet wordt naar zijne drie zijden in drie reepen gescheurd en gedroogd. Het heeft dan een gele kleur. Meermalen kleurt men het door het samen te koken (*ndalala*) met de bladeren van de *andoeda*-boom, die daarvoor eerst stuk gestooten worden. De reepen krijgen daardoor eene roode kleur.

Van dit gewas worden allerlei voorwerpen gevlochten, die boven reeds zijn genoemd; het riet voelt zacht aan en is zeer week. Een soort taschjes, alleen door de Berg-Toradja's en de Saoesoeërs van *tioe* vervaardigd, moeten wij nog afzonderlijk vermelden; zij dienen tot bewaring van pruim-ingrediënten en heeten *kapipi*; in het vlechten er van hebben genoemde stammen eene groote kunstvaardigheid verkregen. Zij weten met roode en gele reepen allerlei figuren in deze taschjes te vlechten, welke figuren wij beneden nader zullen bespreken.

Bij het vlechten van mandjes en dergelijke, gebruiken de Toradja's een eenvoudig latje van bamboe, met een spleet aan het eene einde, waarin de bladreep wordt gestoken, die men wil doortrekken. Dit latje heet

b e s o e l e, en verschilt niet van de vlechten die bij ons de kinderen gebruiken bij het fröbel-vlechtwerk.

B o m b a.

Ander vlechtmateriaal levert de *Maranta dichotoma* Wall. (b o m b a). Dit is een kruid van 4 Meter hoogte, met een gladden stengel. De bast van dezen stengel wordt in even breede reepen gesneden. Voor zoover ons bekend is, maken de Toradja's slechts twee soorten van voorwerpen van b o m b a-bast: 1° vischfuiken en 2° een soort platte, vierkante manden (t a r o e), die met latjes van bamboe stevig worden gemaakt. Deze manden, die soms 1 M² oppervlak hebben, dienen om bossen rijst in te drogen; ook om ze daarin uit te treden, ten einde zaairijst te krijgen.

B a m b u s e a e.

Van de Bambuseae worden drie soorten gebruikt voor vlechtwerk: w o j o k o d j o (*Gigantochloa heterostachya*, de b o e l o e h l o e e van de Molukken), w o j o w a t o e en t o b a l o of w o j o w o e j o e (*Bambusa longinodis* Miq.). Van de twee eerste soorten gebruikt men den buitensten bast, van de derde soort het gedeelte tusschen den bast en de binnenste schil. Dit draagt den naam van o e b a. Het afpellen van de schil van de bamboe heet m o j a p i. Van de eerstgenoemde bamboesoort worden rijstwannen (d o e k o e) gevlochten, op dezelfde wijze als dit op Java geschiedt; de Toradja'sche wannen hebben ook denzelfden vorm als de Javaansche. Alleen in het Sigi'sche vonden wij achtkantige wannen.

Van de twee laatste bamboesoorten vlechten de To Lage een soort fraaie mandjes, b i n g k a l o r a, en een ander soort met deksel, d o m p i p i. Beide soorten worden eerst met den middelbast van de *Bambusa longinodis* gevlochten, waarbij acht wordt gegeven op de figuren, welke men er in wil vlechten. Is het mandje gereed, dan vlecht men reepjes buitenbast van w o j o w a t o e over die plaatsen, welke later blank moeten blijven, om de figuren goed te doen uitkomen. Dit overvlechten met w o j o w a t o e heet n d a s o e l a. Vervolgens wrijft men het mandje in met water, waarin de geschrapte wortel van den p o l o -boom is uitgewrongen. Het mandje krijgt hierdoor een roodbruine kleur. Na het gedroogd te hebben, wrijft men het in met s a n t i, een zwarte verf, die men op de volgende wijze verkrijgt: zuur geworden palmwijn schenkt men in een kom; in dien palmwijn koelt men een heet gemaakt hakmes af, waarna men in den warm geworden palmwijn de vruchten van s i d a n t a en de uiteinden van eene kruipplant, w i o 'a genaamd, werpt. Het vocht wordt dan roetzwart. Met deze verfstof wrijft men het geheele mandje in, en laat het daarna drogen. Is het goed droog, dan wrijft men er met een stukje foeja overheen, waardoor de verf op den buitenbast van de

w o j o w a t o e wordt afgewreven, zoodat deze plekken wit worden. De verf op de zachte deelen van de *Bambusa longinodis* daarentegen is niet meer te verwijderen.

Roode rotan, wintoe en paka.

Om den bovenrand van het mandje legt men een band van roode rotan, welke aan het mandje wordt vastgemaakt met w i n t o e. Dit laatste is een soort woekerplant, die tegen boomen groeit in zware bosschen; de plant bestaat uit een aantal halmen, welke veel hebben van grashalmen, en helder geel van kleur zijn. Deze w i n t o e-bladeren worden ook door andere vlechtsels heengevlochten. De kunst om rotan rood te verven kennen alleen de To Onda'e, omdat de boom, welke daarvoor noodig is, slechts in hunne zware bosschen voorkomt. Deze boom heet w o j o; de takjes van dezen boom worden gekneusd en gekookt, waardoor de roode verfstof, die zij bevatten, zich in het water oplost. In dit water legt men rotan zoolang tot zij geheel rood is geworden. Een ander vlechtmateriaal levert een liaan, p a k a genaamd, die mede alleen in hooge streken voorkomt. Wanneer men de schil van deze liaan heeft verwijderd, vindt men binnenin vier zwartbruine kernraden, die veel hebben van gespleten en geschrapte rotan. Dit p a k a wordt dan ook dikwijls in plaats van, of te zamen met rotan en w i n t o e, voor vlechtsels gebruikt.

Rotan.

Rotan in zijn geheel wordt niet gebruikt voor vlechtwerk, behalve een fijn soort, i n o l e genaamd; deze wordt heel gelaten en hiervan vlechten de To Lage een open mand, p a d j a genaamd, waarop het eten wordt opgebracht. Men heeft ze met en zonder voet. Ze zijn ongetwijfeld eene navolging van de koperen doelangs welke van Java hier worden ingevoerd.

Gespleten rotan wordt zeer veel gebruikt. Men vlecht er van: ronde mandjes (k o l o n g g a, k a m b o t i, k a m b o k o), die men bij het oogsten om het middel bindt en waarin men sirih-pinang bij zich draagt; ook doet men daarin de rijstaren welke te kort is om ze in den bos mee te binden. Voorts mandjes (o k o t a), waarin een aarden pot wordt geplaatst, opdat deze met zijn bolvormig ondervlak niet omvalle; fraaie mandjes met en zonder deksel (p a n g i s a) waarin men den drinknap van kokosdop bewaart; in den bollen voet plaatst men den nap bij het gebruik, waardoor men voorkomt dat hij omvalt; k a r a n d j i, manden van grof vlechtsel tot het bewaren van kommen of eetwaren; een zeer groot soort manden (j a k a s i) waarin het merg van den sagoe-boom wordt uitgetrapt, ten einde er de sagoe uit te verwijderen; ook manden (k o e r o e p i) waarin des avonds de hen met hare kikkens worden bewaard. Geraamten voor hoeden (s o n g k o), die met of zonder apen-

cuscus-vel overtrokken, worden gedragen; voorts verschillende soorten van fuiken (w o e w o e) en draagmanden (k a j o e) welke vlechtsel hetzelfde is als dat van onze stoelen met rotan zittingen. Een zeer eigenaardig vlechtsel van rotan en p a k a is de a l e of buikband voor meisjes en vrouwen; deze wordt om het middel gevlochten, dikwijls zoo stijf, dat het vleesch er boven en onder uitpuilt.

Voorts leveren de bandjes (mede a l e genoemd) die om de scheeden en handvatten van zwaarden en laknessen worden gevlochten, eene groote verscheidenheid op, waarop wij beneden terugkomen. Bij het vlechten van deze banden maakt men gebruik van een ijzeren els, p o s o e, waarmede openingen worden gewrongen tusschen de reeds gevlochten rotan om een nieuwe lijn te kunnen doorhalen.

Heeft de Toradja inderhaast een mand noodig om iets in te vervoeren, dan vlecht hij die in een oogenblik van bladeren van de Arenga saccharifera. Zulk een mand heet t a m b e g o. Van die zelfde bladeren maakt hij ook een vlechtwerk, waarin hij goederen op den rug draagt; dit toestel heet k o e l i n t i. Zulke vlechtsels zijn alleen bruikbaar, zoolang de bladeren nog niet droog zijn.

Verkoop van vlechtmateriaal en gevlochten voorwerpen.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de Toradja voor zijn vlechtwerk gebruik maakt van het materiaal, dat de natuur hem in zijn land aanbiedt en daar men dit zich zelf aanschaft, is er ook geen sprake van het verkopen van vlechtmateriaal. Alleen de i n o l e-rotan, roodgeverfde rotan, w i n t o e en p a k a worden wel naar streken gebracht, waar ze niet in de natuur voorkomen. De prijs er van is uiterst gering, en voor een bos rijst ter waarde van 10 cts., krijgt men voor geruimen tijd voorraad.

Meer komt het voor, dat gevlochten voorwerpen worden verkocht. Vooral de gevlochten rijstzakken (r o m b e) en de fraaie mandjes der To Lage (b i n g k a l o r a), worden veel verhandeld. Beide vertegenwoordigen eene waarde van 3—10 cts. naar gelang van de grootte. Uitgevoerd naar streken waar de Corypha gebanga niet voorkomt, ruilt men genoemde rijstzakken tegen 1 tot 3 kippen, mede naar de grootte. Een bepaald handelsartikel is vlechtwerk niet. Het wordt zelden speciaal gemaakt om te worden verkocht. Vindt men bij iemand veel mandjes, dan vraagt men om een of twee en biedt den eigenaar daarvoor iets aan. Meer komt het voor, dat men iemand opdraagt eenige voorwerpen (meest mandjes of fuiken) te vlechten, waarvoor men hem eenige belooning geeft. De prijzen van vlechtwerk zijn echter steeds uiterst gering; dit komt omdat de Toradja's de waarde van den tijd niet kennen; daar zij het materiaal voor niets krijgen, achten zij alles, wat zij voor hun werk ontvangen zuivere winst. To Lage nemen dikwijls hun fraaie mandjes mede als geschenk aan bloedverwanten, wanneer zij dezen gaan bezoeken. Op onze

tochten in dat landschap worden zé ons vaak als bewijs van vriendschap aangeboden.

Vlechtmethoden en vlechtfiguren.

De eenvoudigste methode van vlechten is die waarbij de reepen elkaar rechthoekig snijden en waarbij men om de beurt den eenen reep over den anderen laat gaan. Deze wijze van vlechten heeft geen afzonderlijken naam; om haar nader aan te duiden zegt men *poëna ali*, „het vlechtstel van slaapmatten”.

Eene tweede en derde vlechtmethode heet *ndasora*; de draden snijden elkaar hierbij wederom rechthoekig, maar slaan 2 en 3 draden telkens over.

Eene andere methode weer is *ndasiri*, waarbij de bladeren telkens worden omgevouwen evenals bij onze „peperhuisjes”, maar vervolgens platgetrokken, zoodat ze een soort rosetjes vormen. Soms trekt men ze niet door en dan ontstaan een soort stekels. Deze vlechtwijze heet ook wel *ndapile* „omgezwikt worden”.

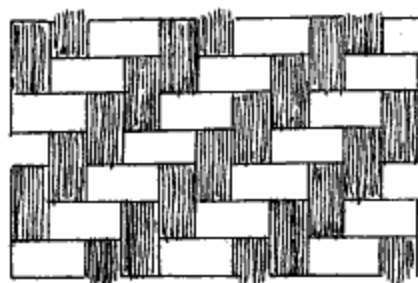
Ten laatste heeft men nog eene methode *ndaoci*. Bij deze vlechtwijze gebruikt men drie draden die elkaar snijden met hoeken van 120° , zoodat de verkregen figuur een regelmatige zeshoek wordt. Deze vlechtwijze wordt toegepast bij de mandjes *bingka wando* of *bingka lepa*.

Poëna ali.

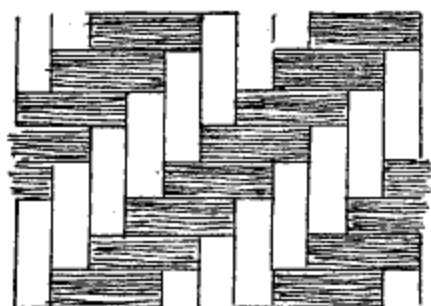
Ndasiri.

Ndasora.

Ndaoci.

Ndasora.

Ndapile.

VLECHTWIJZEN

Zooals boven reeds is opgemerkt, zijn het slechts enkele stammen die figuren op hunne vlechtsels aanbrengen. Deze figuren zijn zeer vele. Wij geven hier slechts eenige voorbeelden er van. Iedere figuur draagt een naam. In het algemeen heeten ze *pemata*. Zoo heeft men: *pemata saogoe*, *pemata moroka* („op koraalsteen gelijkend”), *pemata peira aroeroe* („op aroeroe-bladeren gelijkend”), *pemata raga bangke* („grootte schildering”), *pemata raga kodi* („kleine schildering”), *pemata pekire mbinaa* („gelijkende op de wenkbrauwen van den vogel *winaa*”), *pemata solidi* (?), *pemata pepada mora'a* („gelijkend op vertakt gras”), *pemata peira ntjiro* („op varenbladeren gelijkend”), *pemata peira mbojo* („op bamboebladeren gelijkend”), *pemata pelotoe ngkamagi* (?), *pemata pesalana ala* (?), *pemata mpoene* („op den poenevogel gelijkend”), *pemata mpeloeloe mpakoe* („omkrulling van varens”) en vele andere. Men beweert, dat er wel meer dan honderd figuren zijn, maar ieder die de kunst van vlechten kent, weet er niet meer dan vier of vijf te maken. De meest geliefkoosde figuur, die men daarom het meest op vlechtwerk aantreft, is de *raga bangke*.

Sommige van deze figuren brengt men ook aan op vlechtsels aan zwaardscheeden of heften (in dit geval met *paka*, *wintoe*, roode rotan en gewone rotan). De figuren zijn dan echter niet willekeurig. Iemand die nog nimmer uit koppensnellen is geweest, mag zijn zwaard alleen versieren met *peira ntjiro*; wie enkele malen is mee geweest, draagt de *pemata saogoe*; terwijl een ervaren koppensneller de *raga bangke* aan zijn zwaard draagt. (Men zie hiervoor de op de plaat afgebeelde vlechtfiguren).

Ook in het vlechten van bandjes om scheeden en handvatten van

zwaarden en hakmessen worden verschillende vlechtwijzen gevolgd. Het gewone vlechtsel is *ale simple*. Zulke vlechtsels begint men steeds door enkele malen een rotandraad om de scheede te wikkelen, waarna men daar tusschen en over vlecht. Men brengt er nog al veel afwisseling in door er *paka wintoe* en roode rotan doorheen te vlechten.

Aangaande de vlechtfiguren der Toradja's meenen wij te mogen aannemen, dat zij oorspronkelijk zijn. Tot nu toe hebben wij geen bewijzen, die van het tegendeel getuigen. De namen der figuren, die alle aan de natuur zijn ontleend, toonen aan, dat men er van zelf op is gekomen ze na te volgen. Waren zij overgenomen, zoo zouden hoogst waarschijnlijk de vreemde namen der figuren mede zijn overgenomen. Voorts hebben alle gevlochten voorwerpen der Toradja's hun eigen karakter, dat men bij andere volken van Celebes niet terugvindt.

3. POTTENBAKKEN.

De kunst van pottenbakken (*m o m o n t j o e*) schijnt over geheel Celebes verspreid te zijn. Onder de Bare'e-sprekende Toradja's zijn drie plaatsen beroemd om hunne pottenindustrie, namelijk: Tora'oe in het Todjo'sche, Pandjoka in Lage en Dongi, de oude meerbodem ten Noorden van het Posso-meer. Wel maakt men ook op andere plaatsen potten, zooals bij Tamoengkoe in het Pebato'sche, maar deze produkten vinden weinig aftrek. In streken, waar men geen potten maakt, vindt men wel de daarvoor geschikte klei, maar men is daar nu eenmaal van ouds niet gewend potten te maken, en dus beproeft men het niet eens, „de goden van het land zouden het niet toestaan”. Zoo blijven de stammen om het Meer hunne potten koopen in Peera (potten van Dongi-klei); Onda'e koopt de zijne in Lage, en Tora'oe voorziet heel Todjo.

De klei.

De klei, welke men in Lage voor het pottenbakken gebruikt, is zwart en wordt vrij diep in den grond gevonden. Eene eigenaardigheid van deze klei is, dat zij geplant wordt. Een stuk ter grootte van een turf wordt naar eene andere plaats overgebracht, en op eene vochtige plek in den grond begraven. De Toradja's beweren, dat deze klei in den grond groeit in zwarte aderen. In Tora'oe en in de Dongi-streek is de aarde geel. In laatstgenoemde streek wordt zij uitgegraven aan de oevers der Posso-rivier.

Het pottenmaken is het werk van vrouwen; slechts bij uitzondering ziet men er een man mede bezig. Zal de Toradja'sche een pot gaan maken, dan neemt zij een stuk klei, dat zij in het rijstblok stamp; opdat de klei niet droog worde, voegt zij er voortdurend wat water bij. Zijn naar hare meening alle klei-deelen goed verdeeld, dan voegt zij er rijstkaf bij, waarna kaf en klei goed dooreengestamp worden. Dan wordt de klei uit het

rijstblok genomen, en onder kneden met fijn zand vermengd. Dit is eindelijk de materie, waaruit de pot (k o e r a) gevormd wordt.

Het vormen van de klei.

Begint de vrouw aan de klei een vorm te geven, dan legt zij die als een bal voor zich op een plankje. Hare werktuigen zijn: een ronde steen, wat kleiner dan de vuist, en een houten hamertje, juister plankje, veel gelijkende op den hamer, waarmede de boomschors voor kleeding wordt geklopt, en eveneens ike genaamd. Dit houten hamertje is van grootere en kleinere groeven voorzien. Om een pot van gemiddelde grootte te maken, neemt men eene kluit aarde, iets grooter dan een mannevuist. Deze legt men op het plankje, en geeft er, door haar tusschen de handen te draaien een cilindervorm aan. Op het ondervlak legt men nu een boomblad, zoodat de kluit gemakkelijk draait op de met water gladgemaakte plank. Daarna steekt men met den vinger een gat in het bovenvlak. Na hierin twee vingers van de rechterhand te hebben gebracht, draait de maakster met de linker handpalm den klomp klei rond; is het gat zoo groot als een mansvuist geworden, dan maakt zij al draaiende den rand er aan, waarna zij voortgaat den buik van den pot te verwijden. De wand wordt van binnen gelijk geschrapt met eene schelp. Daarna laat men den pot staan om wat op te drogen, en wanneer hij half droog is, klopt men den wand met het houten hamertje van buiten, en met den steen van binnen, tegelijkertijd. Zoo beklopt de maakster de klei totdat de wand dun genoeg is. Sommige potten maakt men glad van buiten, in andere laat men de indrukzels van de groeven van het houten hamertje staan; dit noemt men dan, evenals het beschilderen der foeja, n d a r a n d o. Eene kundige pottenmaakster is in staat een tiental middelsoort potten te vervaardigen per dag.

Het bakken der potten.

Zoodra een pot gereed is, wordt hij op den grond in de zon te drogen gezet. Den tweeden pot zet men er naast, en zoo voortgaande vormt men een kring van potten. Midden in dezen kring legt men een groot vuur aan, dat zijne warmte uitstraalt naar alle potten in het rond. Is één kant droog, dan draait men de potten achtereenvolgens om, opdat een ander gedeelte geblakerd worde. Zoo gaat men voort, totdat alle potten goed doorbakken zijn. De To Tora'oe hebben de gewoonte om hunne potten, terwijl deze nog gloeiend zijn, met hars te bestrijken, waardoor zij van buiten met eene harslaag bedekt worden. Men beweert, dat de potten daardoor sterker worden, wat niet is aan te nemen, daar de harslaag bij het eerste te vuur zetten er wederom afsmelt. Maar de glans van de potten, die met hars zijn bestreken, is op zichzelf reeds voldoende om den

Toradja deze potten te doen verkiezen boven die uit andere streken, waar het bestrijken met hars niet geschiedt.

Het inwijden van een pot.

De potten der Toradja's zijn bros; bij den minsten stoot barsten of breken zij. Om die reden zal men elken nieuwen pot, voordat men hem in gebruik neemt, eerst „sterk maken”. Dit doet men op de volgende wijze: In den nieuwen pot wordt eerst wat houtskool gedaan, daarna wordt hij ledig en schoon te vuur gezet; wanneer hij warm geworden is, strijkt men met een hakmes driemaal over den rand van den pot, daarbij van 1 tot 3 tellende, en zeggende: „de hardheid zij in den pot, de zachtheid zij in het ijzer (hakmes)”. Voorts strijkt men met de voetzool driemaal den buitenkant van den bodem af. Heeft men een soort groente (longoeroe, Hibiscus Manihot) bij de hand, dan is het bestrijken niet noodig, want het koken van die groente in den nieuwen pot heeft dan dezelfde uitwerking. Dit inwijden van een nieuwen pot noemt men *mompnaki* of *mompnani*, wat woordelijk beteekent „er tegen aan stooten of tikken”. De pot wordt dus door deze inwijding gewoon om stooten of tikken te verdragen.

Potten (koera).

Daar de potten alle een bollen vorm hebben, heeft men iets noodig om ze in te zetten, opdat zij niet omvallen. Het voorwerp, dat men hiertoe gebruikt is een vlechtsel van rotan op breeden voet, met eene komvormige opening van boven, waarin de bodem van den pot juist sluit. Zulk een vlechtsel heet *okota*, „iets, waarmede men oplicht”. Gebroken of gebarsten potten worden op de stookplaats gebruikt in de plaats van haardsteen; drie daarvan worden daartoe omgekeerd bij elkaar opgesteld, waartusschen dan het vuur wordt aangelegd.

Andere voortbrengselen van de pottenbakkerskunst.

Behalve de gewone kookpotten, maakt men ook nog aarden kommen of bakken met hoogen rand, *katoangi* genaamd.

De To Pada maken van klei een soort van breeden overeindstaanden ring, met eene opening van voren, waardoor het brandhout gestoken wordt. Zulk een ring, *po'aro* genaamd, wordt als komfoor op den haard gebruikt.

Voor hetzelfde doel maakt men ook voetstukjes van klei. De pot wordt op twee van deze voetstukjes geplaatst en daaronder wordt vuur aangemaakt. Deze voorwerpen dragen den naam van *peranggamari*.

Po'aro.

Peranggamari.

Soeba.

Een ander voortbrengsel dezer nijverheid is een soort van aarden braadpannetje, om pannekoeken van sagoe in te bakken. Zulk een pannetje wordt te vuur gezet, de sagoe er ingestrooid, en deze weer met een tweede pannetje daarin platgedrukt. Voor dit doel gebruikt men ook een hard gebakken, vierkant stuk klei met langwerpige gleuven er in. Wanneer dit voorwerp gloeiend is gemaakt in het vuur, strooit men de gleuven vol sagoe en dekt ze toe met bladeren tot de sagoe gaar is. Dit voorwerp heet *soeba*.

Bij tijden gaan de mannen de door hunne vrouwen vervaardigde potten aan andere stammen verkoopen. Vier of vijf van die potten worden dan boven op elkaar gezet en tusschen bamboe latten geklemd, waarna men het vrachtje met draagbanden over de schouders hangt, en zoo naar andere plaatsen brengt. De gewone prijs van een kleinen pot, geschikt om rijst in te koken voor één persoon is 10 haantjesduiten ($2\frac{1}{2}$ ct.). De grootste soort pot, *beko* genaamd, kost 120 duiten ($33\frac{1}{3}$ ct.). Meestal echter ruilt men de potten in tegen rijst.

Hier en daar vindt men ook ingevoerde ijzeren potten in gebruik, en deze zijn ook wel gewild. Maar rijst er in koken doet men zelden; ze worden alleen gebruikt tot het bereiden van toespis. De Toradja beweert, dat de rijst in ijzeren potten gekookt, niet zoo smakelijk is als die uit aarden potten.

4. ZOUTBEREIDING.

Telken jare komen vele Toradja's uit het binnenland aan de kust om zout te bereiden. Wanneer men dan gedurende de maanden van Mei tot October (den tijd tusschen het planten en het oogsten van de rijst) langs de kust vaart, ziet men tal van gehuchten van zoutstokers. Zelden vindt men daar eene nederzetting van een enkel gezin, want meestal zoeken de zoutbereiders zooveel mogelijk zich bij anderen aan te sluiten. Dit vereenigen was in vroegeren tijd noodzakelijk, want vooral op deze nederzettingen tot het bereiden van zout (*poboere*) hadden de zeeroovers

[g o r a (1)] het gemunt. Menige oude Toradja wist ons nog te verhalen, dat plotseling een rooversvaartuig uit zee opdaagde, en zulk eene nederzetting beschoot. Gevoelden de lieden zich sterk genoeg, dan wachtten zij de roovers af; doch meestal werd overhaast de vlucht genomen, waarna de achtergelaten have de buit der zeeschuimers werd. Thans bestaat deze reden tot vereeniging niet meer. De zoutbereiders verzamelen zich nu, eensdeels voor de gezelligheid, anderdeels omdat velen de kunst van het zoutmaken van anderen moeten leeren. Meestal toch zijn het de jongere leden van het gezin of slaven, die ter zoutbereiding naar het zee-strand worden gezonden.

Iemand, die de kunst van het zoutbereiden verstaat, richt, wanneer hij zijne hutten aan het strand heeft gebouwd, een b a t e op. Dit is een stok van ± 1 vadem lang, aan welks boveneinde een k o m b o e n o -blad (*Livistona rotundifolia*) is gebonden. Deze stok, die in den grond wordt geplant, is een offerstok. Ook in de zee wordt zulk een offerstok opgericht, waaraan wat sirih-pinang wordt vastgebonden. In den naastbijzijnden boom wordt een offer, bestaande uit rijst en een gekookt kippenei, gelegd voor de boomgeesten, en de geesten van den grond (t o e m p o e n t a n a) worden aangeropen ter bescherming. Eerst na het verrichten dezer plechtigheden mag men vuur aanmaken.

Wanneer nu lieden op die plek komen, die onder een bepaalden leider hun zout willen bereiden, hebben zij daartoe slechts zijn offerstok (b a t e) aan te raken. Begeeft iemand zich na dit aanraken toch tot een ander, zoo wordt hij beboet met een kwartje aan duiten (90 stuks). Wanneer het seizoen voor de zoutbereiding verstreken is, krijgt de leider van ieder, die onder zijne leiding gewerkt heeft, eene belooning van 1 pak zout ter dikte van de kuit. Ditzelfde betaalt iedere groep aan het hoofd van het land, aan welks strand men het zout heeft bereid. Deze belasting, de eenige die de Toradja vroeger kende, heet r o e r c e p i of r o e r o e k i.

Het verdampen van zeewater:

Eene nederzetting van zoutbereiders bestaat uit een aantal hutten. Men heeft voor dit werk twee werkplaatsen noodig. In de eene, alleen bestaande uit een dak op palen, wordt de houtskool gebrand, die het zout uit het zeewater moet opnemen. Is de hoop hout in gloeiende kool veranderd, dan wordt die tot één hoop samengebracht; daarop begint men den buitenrand met zeewater te begieten. De waterdeelen verdampen en het zout wordt in de asch opgenomen. Langzamerhand begiet men den gehee-

(1) Gora is identisch met gorap, de benaming der bevolking eener kampong op de landengte van Dodinga en van eenige nederzettingen in het gebied van Loloda op Halmahera. Zij zijn afkomstig van Flores, Saleijer en Boeton, van waar zij geroofd zijn door Halmaherasche zeeroovers, wier bedrijf zij overnamen. Zie over deze o r a n g gorap: De Clercq, Bijdragen tot de kennis van de residentie Ternate, blz. 58 en 59, Noot 1 en blz. 111 en 112. Toradja's gaven ons op, dat onder de gora waren: To Mangindano, To Belo en To Balangingi.